K. MARX

B. ENGELS

SPISY

19

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ

USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU

KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

S 19
Vysoká škola politická
KNIHOVNA
ÚV KSČ

K. MARX
B. ENGELS
SPISY

SVAZEK

19

1966

NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA

Z fotokopií rukopisů, dokumentů a článků z časopisů, dále z Engelsovy brožury „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft", Hottingen—Curych 1882, a jiných materiálů přeložili Dana Starnovská, Vladimír Otruba, Miroslav Beck aj. Uspořádáno a redigováno podle Marx-Engels, Sočinĕnija, izdanije vtoroje, tom 19, Gospolitizdat, Moskva 1961.

PŘEDMLUVA

Devatenáctý svazek Spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse obsahuje práce napsané od března 1875 do května 1883.

Období světových dějin po porážce Pařížské komuny charakterizuje V. I. Lenin jako epochu „neomezeného panství a úpadku buržoazie, epochu přechodu od pokrokové buržoazie k reakčnímu a ultrareakčnímu finančnímu kapitálu“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1957, str. 143). „Marx a Engels“, jak zdůrazňuje Lenin, „správně zhodnotili poměry, pochopili mezinárodní situaci, pochopili úkoly *pozvolného* přibližování k počátku sociální revoluce“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 24, čes. vyd. 1956, str. 78).

Po zastavení činnosti I. internacionály, která splnila významnou úlohu při sdružování sil proletariátu v mezinárodním měřítku, pokládali Marx a Engels za nejnaléhavější historický úkol vytvoření masových socialistických dělnických stran v jednotlivých zemích. Při vytváření a upevňování prvních proletářských stran v Evropě a v Americe byli Marxovi a Engelsovi hlavní oporou pracovníci Svazu komunistů a I. internacionály. Marx a Engels, žijící v centru boje mezinárodního proletariátu, neustále zobecňovali a propagovali zkušenosti z tohoto boje, vyvozovali konkrétní poučení ze všech významných hnutí, zdůrazňovali vždy to nejpodstatnější a nejaktuálnější. Pomáhali socialistickým dělníkům v každé zemi správně stanovit linii činnosti, provádět samostatnou politiku, odpovídající třídním zájmům proletariátu a přihlížející ke konkrétním zvláštnostem národního vývoje.

Marxova vědecko-teoretická činnost v tomto období byla velmi obsáhlá a mnohostranná. Pokračuje intenzívně ve studiu nejrůznějších materiálů pro druhý a třetí díl „Kapitálu"; studuje všechny nejnovější jevy světové kapitalistické ekonomiky, rozebírá obrovské množství ruských pramenů k agrární otázce a rozsáhlý materiál o bouřlivém rozvoji kapitalismu v USA, čte mnoho odborné literatury o peněžním trhu a bankách. Systematicky se také zabývá agrochemií, geologií, fyziologií, fyzikou a zejména matematikou. Mnoho času věnuje studiu historie všech zemí a národů.

Zároveň však Marx dál pracuje na prvním dílu „Kapitálu", a to při nových vydáních a populárních výkladech tohoto díla, které vydávali představitelé socialistických stran v různých zemích. Píše řadu studií, jež měly dát zevrubnou odpověď na teoretické a politické otázky, které kladlo rozvíjející se dělnické hnutí, a v kritickém okamžiku podpořit tu či onu socialistickou stranu v boji proti třídnímu nepříteli a proti oportunistům uvnitř strany.

Také Engels se v těchto letech zabývá rozsáhlým studiem. Pokračuje v práci na svém nejdůležitějším teoretickém díle, „Dialektice přírody", kterou začal roku 1873. V tomto díle zobecnil z hlediska dialektického materialismu poznatky přírodních věd a podrobil kritice idealistické, vulgárně materialistické a metafyzické názory buržoazních učenců. V letech 1876—1878 píše s Marxovou podporou a účastí své vynikající dílo „Anti-Dühring" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20). S talentem sobě vlastním zde Engels systematicky vykládá všechny tři základní součásti marxismu — dialektický a historický materialismus, marxistickou politickou ekonomii a vědecký komunismus. Velmi pilně pracoval Engels na dějinách Německa a jiných evropských států. Zvlášť významné jsou jeho zásluhy o vypracování základů strategie a taktiky proletářských stran, jak o tom svědčí především dopisy představitelům socialistických stran v Evropě a Americe. Mnoho času a pozornosti věnoval Engels také popularizaci idejí vědeckého komunismu.

V tomto svazku jsou zařazeny především dvě práce, které mají zásadní význam pro revoluční teorii a praxi celého mezinárodního komunistického hnutí: Marxova proslulá „Kritika gothajského programu" a Engelsův dopis Bebelovi z 18.—28. března 1875, který se

rovněž týká gothajského programu německé sociálně demokratické strany. Základní myšlenky těchto programových prací, jejichž význam mnohokrát vyzdvihl Lenin, jsou aktuální zejména v dnešní době, kdy Sovětský svaz vstoupil do etapy rozvinuté výstavby komunismu a ostatní země socialistického tábora budují úspěšně socialistickou společnost. Z těchto Marxových a Engelsových prací čerpá Komunistická strana Sovětského svazu a komunistické a dělnické strany jiných zemí nadále bohaté podněty pro svou teoretickou a praktickou činnost.

V „Kritice gothajského programu" (napsané roku 1875 jako „Poznámky k programu německé dělnické strany") vyslovuje Marx řadu myšlenek týkajících se klíčových otázek teorie vědeckého komunismu: socialistické revoluce, diktatury proletariátu, přechodného období od kapitalismu ke komunismu, dvou fází komunistické společnosti, výroby a rozdělování celkového společenského produktu za socialismu a základních rysů rozvinutého komunismu, proletářského internacionalismu a strany dělnické třídy.

Toto klasické dílo znamená ve srovnání s „Manifestem Komunistické strany", s „Osmnáctým brumairem Ludvíka Bonaparta" a s „Občanskou válkou ve Francii" další krok ve vývoji marxistického učení o státu a diktatuře proletariátu. Marx tu na základě zkušeností ze všech revolucí a bojů proletariátu vyslovuje neobyčejně důležitou tezi, že mezi kapitalismem a komunismem je historicky nevyhnutelné zvláštní přechodné stadium s odpovídající státní formou. „Mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti v druhou", píše Marx. „Tomu odpovídá také politické přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než *revoluční diktaturou proletariátu*" (viz tento svazek, str. 57).

Marx byl stejně jako Engels toho názoru, že za komunismu musí stát odumřít. Když mluví o „státu v komunistické společnosti", míní odumírající stát, tj. otázku, „které ze společenských funkcí, obdobných nynějším funkcím státu, tam zbudou?" (Viz tento svazek, str. 57.) Lenin ve „Státu a revoluci" analyzuje Marxovu tezi o „státu komunistické společnosti" a zdůrazňuje, že tato teze upozorňuje na to, že budoucí odumírání státu bude probíhat dlouho a bude

záviset na tempu rozvoje vyšší fáze komunismu. Otázku, kdy a jak „stát komunistické společnosti" odumře, ponechávají Marx a Engels otevřenou, protože tehdejší zkušenosti neposkytovaly ještě dost podkladů k jejímu zodpovězení.

Na základě nových historických zkušeností v epoše imperialismu a vítězství proletářské revoluce v Sovětském Rusku prohlubuje Lenin ve svých pracích o státu marxistické učení o státu, učení o přechodném období od kapitalismu ke komunismu a o vývoji komunistické společnosti. Komunistická strana Sovětského svazu a komunistické a dělnické strany lidově demokratických zemí dále rozvíjejí učení marxismu-leninismu o státu dělnické třídy a o jeho úkolech a funkcích v jednotlivých etapách výstavby socialismu a komunismu.

V „Kritice gothajského programu" charakterizuje Marx na základě vědecké analýzy základní rysy komunistické společnosti v jejím počátečním stupni (první neboli nižší fáze, socialismus) a za jejího plného rozvoje (vyšší fáze, komunismus). Teze o dvou fázích komunistické společenské formace je Marxovou geniální předpovědí.

Marx vychází ze své teorie reprodukce a charakterizuje také hlavní zvláštnosti výroby a rozdělování za socialismu. Vyvrací Lassallovu „ideu", že za socialismu budou dělníci dostávat „nezkrácený" čili „plný výtěžek práce", a vysvětluje, že ekonomická nutnost vyžaduje, aby část celkového společenského produktu plynula do společných fondů — k uhrazení spotřebovaných výrobních prostředků, na rozšíření výroby, do rezervních čili pojistných fondů atd.

Marx poukazuje na to, jaké přednosti má ve srovnání s kapitalismem socialistický společenský řád, založený na společenském vlastnictví výrobních prostředků a organizovaný podle zásad kolektivismu. V podmínkách socialismu — zdůrazňuje Marx — se rovnost lidí uskutečňuje ve smyslu jejich stejného poměru k výrobním prostředkům; soukromé vlastnictví výrobních prostředků je zrušeno, vykořisťování člověka člověkem je odstraněno; za stejnou práci dostávají lidé stejnou mzdu. Marx odhaluje představy charakteristické pro vulgární politickou ekonomii a pro maloburžoazní socia-

lismus, podle nichž má za socialismu platit rovnostářský princip rozdělování celkového společenského produktu. Při kritice těchto představ vychází z rozboru společenské produkce a vysvětluje rozdělování z hlavních podmínek a zákonitostí společenské výroby za socialismu.

Dále Marx poukazuje na to, že socialismus vychází z kapitalistické společnosti, a proto ve všech směrech — ekonomicky, morálně i duchovně — nese ještě „mateřská znamení" staré společnosti, z jejíhož lůna vyšel v porodních bolestech. Dospívá k závěru, že dokud nebude možné odstranit rozdělování celkového společenského produktu podle množství práce vykonané každým členem společnosti a nahradit je rozdělováním podle potřeb, dotud bude i za socialismu nevyhnutelně zachována určitá nerovnost lidí. „Stejné množství práce v jedné formě za stejné množství práce v jiné formě" (viz tento svazek, str. 48) — tak zní socialistický princip rozdělování, který spočívá na dosažené úrovni ekonomického vývoje a bere v úvahu, že se lidé musí nejprve naučit pracovat pro společnost, aniž k tomu bude zapotřebí právních předpisů.

Pak formuluje Marx svou geniální charakteristiku komunistické společnosti: „Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až už jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až tedy zmizí i protiklad mezi duševní a tělesnou prací; až práce nebude pouhým prostředkem k životu, nýbrž stane se sama první životní potřebou; až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje sdruženého bohatství potečou plným proudem — teprve pak bude možno plně překročit úzký obzor buržoazního práva a společnost bude moci vepsat na svůj prapor: Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!" (Viz tento svazek, str. 49—50.)

„Kritika gothajského programu", s níž se Marx obrací bezprostředně k německé dělnické straně, je fakticky bojovým programem celého mezinárodního dělnického hnutí. Lenin napsal o „Kritice gothajského programu": „Velký význam Marxových vysvětlivek je v tom, že i zde důsledně používá materialistické dialektiky, učení o vývoji, a zkoumá komunismus jako něco, co se vyvíjí *z* kapitalismu. Místo scholasticky vymyšlených, ‚uměle zkonstruova-

ných' definicí a neplodných slovních sporů (co je socialismus, co komunismus) rozbírá Marx to, co by bylo možno nazvat stupni ekonomické zralosti komunismu" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 484).

Na „Kritiku gothajského programu" přímo navazuje Engelsův dopis Augustu Bebelovi z 18.—28. března 1875, určený rovněž celému vedení Sociálně demokratické dělnické strany Německa. Tento dopis vyjadřuje společné stanovisko obou vůdců proletariátu ke sjednocení dělnických organizací, jež tehdy v Německu existovaly (eisenašských a lassallovců), a protest proti ústupkům, které eisenašští učinili v teoretických a politických otázkách svým ideologickým odpůrcům, lassallovcům. Sám fakt, že má být vytvořena jednotná německá dělnická strana, oceňovali Marx a Engels rozhodně jako klad. Upozorňovali však, že se sjednocení musí uskutečnit na určité principiální základně, totiž pod podmínkou, že se lassallovci vzdají své maloburžoazní ideologie a svých sektářských dogmat, že za základ společného programu sjednocené dělnické strany budou přijaty principy vědeckého socialismu. Když shledali, že tato základní podmínka nebyla splněna a že v honbě za „jednotou za každou cenu" byl navržen veskrze oportunistický program, podrobili návrh programu ostré kritice a důkladnému vědeckému rozboru.

Značnou část dopisu věnuje Engels kritice takových tezí v návrhu programu, jako byla fráze vypůjčená od Lassalla, podle níž proti dělnické třídě jsou všechny ostatní třídy, tedy i rolnictvo, „jedinou reakční masou", nebo jako byl lassallovský „železný mzdový zákon", založený na malthusiánské populační teorii. Jako jediný sociální požadavek obsahoval návrh programu lassallovskou „státní pomoc" „výrobním družstvům", čímž se vzbuzovala iluze, že snad proletariát může dosáhnout svého osvobození nikoli třídním bojem, ale s pomocí reakčního německého junkersko-buržoazního státu. Návrh programu připravený pro gothajský sjezd úplně ignoroval otázky tak životně důležité pro úspěch proletářského boje, jako mezinárodní proletářskou solidaritu, její podporu a rozvíjení, úlohu odborů, jejich vztah ke straně dělnické třídy, postoj ke stávkovému boji atd.

Engels velmi ostře kritizuje vulgárně idealistickou tezi o „svobodném státu", která je v rozporu s vědeckým socialismem a je vlastně ideou o údajně nadtřídním státu. V této souvislosti Engels zdůrazňuje, že proletariát po dobytí moci musí využít státu, který vytvoří, k tomu, „aby potlačil své protivníky, a jakmile se může mluvit o svobodě," tj. jakmile zvítězí komunistická společnost, „přestává stát jako takový existovat" (viz tento svazek, str. 35).

Ani Pařížská komuna, která rozbila buržoazní státní aparát, nebyla — jak prohlašuje Engels — už státem ve vlastním smyslu, protože neměla potlačovat většinu, ale menšinu (vykořisťovatele) a protože jí přitom pomáhalo veškeré obyvatelstvo. Engelsovy názory na problémy státu, vyložené v dopise Bebelovi, vysoko ocenil Lenin ve „Státu a revoluci" (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 451—453).

V sedmdesátých a osmdesátých letech Marx a Engels velmi pozorně sledovali vývoj dělnického hnutí v Německu, kam se po pádu Pařížské komuny přesunulo centrum proletářského hnutí. Systematicky pomáhali německé sociálně demokratické straně, ve svých dopisech dávali vedoucím činitelům strany důležité praktické rady a pokyny a upozorňovali je na nebezpečí ohrožující zdravý rozvoj strany.

„Okružní dopis Bebelovi, Liebknechtovi, Brackovi aj.", obsažený v tomto svazku, je dalším důležitým dokumentem Marxova a Engelsova boje za správnou politickou linii v německé sociálně demokratické straně. Vyjadřuje jejich nesmiřitelný postoj k oportunismu.

Rychlý růst německé sociálně demokratické strany a její vliv na dělníky stály v cestě německé junkersko-buržoazní vládě. Aby se této překážky zbavil, prosadil Bismarck s pomocí junkerů a buržoazie koncem roku 1878 v Říšském sněmu přijetí výjimečného zákona proti socialistům. Veškerá legální činnost sociálně demokratické strany byla naráz násilně přerušena a strana byla fakticky postavena mimo zákon. Ukázalo se, že vedení strany nebylo na tento úder vůbec připraveno. Ztratilo do té míry hlavu, že se samo usneslo rozpustit stranickou organizaci a vedení, místo aby ihned stranu přeorganizovalo, přešlo do ilegality a odpovědělo na výjimečný

zákon vypovězením boje. V situaci, kdy strana byla pronásledována a její vedení neprojevilo ihned potřebnou pevnost a revoluční rozhodnost a bylo dezorganizováno, začal se rychle rozmáhat oportunismus. Část nepevných elementů zaujala anarchistické stanovisko. Druhá část, která měla významné postavení ve straně a zejména v její parlamentní frakci, zastávala otevřeně likvidátorskou linii a povýšila na ideology této linie oportunisty Höchberga, Bernsteina a Schramma.

V „Okružním dopise" odhalují Marx a Engels především kapitulantství předáků pravého křídla, kteří vydávali v Curychu „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik", jenž byl hlásnou troubou oportunismu. Marx a Engels píší: „Místo rozhodné politické opozice — všeobecné zprostředkovávání; místo boje proti vládě a buržoazii — pokus je získat a přemluvit; místo neústupného odporu proti týrání shora — pokorná poníženost a přiznání, že trest je zasloužený" (viz tento svazek, str. 194). Ostře odsuzují tyto názory a takové jednání, nepřípustné v proletářské straně. „Myslí-li tak, jak píší, pak musí ze strany vystoupit nebo alespoň složit funkce" (viz tento svazek, str. 191), prohlašují Marx a Engels a dělají všechno, aby oportunisty izolovali od vedení strany.

Marx a Engels kritizují smířlivecký postoj vedení sociálně demokratické strany a odhalují v „Okružním dopise" třídně politické a ideové kořeny oportunismu; zdůvodňují tu zvlášť výstižně proletářskou linii strany, svůj stranický postoj a své revoluční krédo. „Co se nás týká," píší, „nám je po celé naší minulosti otevřena jen jedna cesta. Už téměř 40 let zdůrazňujeme, že třídní boj je bezprostřední hnací silou dějin a zejména třídní boj mezi buržoazií a proletariátem je velikou pákou moderního sociálního převratu; rozhodně tedy nemůžeme jít s lidmi, kteří chtějí tento třídní boj z hnutí vyškrtnout" (viz tento svazek, str. 196).

Po Marxově a Engelsově energickém vystoupení se oportunisté stáhli. Správný třídní instinkt dělnických mas, kritika, rady i pomoc obou vůdců mezinárodního proletariátu přinesly zlepšení situace v německé straně; strana, která se naučila využívat legálních i nelegálních forem boje a vzájemně je spojovat, dokázala přes výjimečný zákon a všemožné pronásledování upevnit své řady, pře-

budovat stranickou organizaci a najít správnou cestu k masám.

Engelsův článek „Karel Marx", zařazený v tomto svazku, je populární životopis a náčrt vědecké a politické činnosti velkého zakladatele teorie vědeckého komunismu a vůdce mezinárodního proletariátu. Tento článek pomáhal propagovat ideje vědeckého socialismu mezi německými dělníky.

Svým článkem o Wilhelmu Wolffovi, významném činiteli německého dělnického hnutí a věrném Marxovu a Engelsovu příteli a spolubojovníkovi, chtěl Engels připomenout německým dělníkům a rolníkům revoluční tradice z let 1848—1849 a popularizovat úsilí „Neue Rheinische Zeitung", která se snažila získat vykořisťované rolnické masy na stranu dělnické třídy. V tomto článku je také obsažena řada důležitých zobecnění týkajících se sociálně ekonomického vývoje Německa.

Také Engelsův článek „Pruská kořalka v německém Říšském sněmu" pomáhal ideově upevnit mladou německou dělnickou stranu. Německo se tehdy právě dočkalo svého sjednocení, stalo se jednotným národním státem, nedošlo k tomu však tou cestou, o niž usilovali Marx a Engels, zdola, jako výsledek úspěšné demokratické revoluce, ale bylo uskutečněno shora, „mečem a krví", pod hegemonií pruského junkersko-buržoazního a militaristického státu. Engels proto považoval za svou povinnost objasnit německým dělníkům reakční třídní charakter Německé říše a její vlády, jejímiž představiteli byli junkeři — „mistři v kořalečnictví", burziáni a velkopodnikatelé.

Další Engelsovy články otištěné v tomto svazku: „Výjimečný zákon proti socialistům v Německu — Situace v Rusku" (napsaný pro italský socialistický orgán „La Plebe") a „Bismarck a německá dělnická strana" (otištěný v anglickém listě „The Labour Standard") svědčí o tom, jak Engelsovi záleželo na tom, aby se dělníkům ukazovala pravá podstata buržoazního státu, nenávist představitelů tohoto státu vůči straně hájící zájmy proletariátu, aby byl propagován úspěšný boj a zkušenosti strany a aby se v proletariátu probouzela a upevňovala mezinárodní třídní solidarita.

Ve snaze vychovávat dělníky všech zemí k nezlomné věrnosti proletářskému internacionalismu Marx a Engels neustále informo-

vali vedoucí činitele německé sociálně demokratické strany o událostech v jiných zemích, sbírali materiál, psali články o dělnickém a socialistickém hnutí a uveřejňovali je v orgánech různých dělnických stran. Engels, který udržoval stálé spojení s italskými socialisty, napsal pro orgán německé sociálně demokratické strany „Vorwärts" článek „Z Itálie" (viz tento svazek, str. 124—128), v němž informuje německé dělníky o vývoji socialistického hnutí mezi italskými dělníky a o překonávání vlivu anarchismu v italském dělnickém hnutí. Ještě předtím seznámil Engels italské socialisty s úspěchy německé strany. Engelsův dopis významnému funkcionáři italského socialistického hnutí Enricu Bignamimu o německých volbách z roku 1877, uveřejněný rovněž v tomto svazku, byl přečten na dělnickém sjezdu Severoitalské federace a vyšel pak v listu „La Plebe". Pro tento list pak Engels napsal v lednu 1878 článek „Dělnické hnutí v Německu, ve Francii, ve Spojených státech a v Rusku".

V ústředním orgánu německé sociálně demokratické strany „Der Sozialdemokrat" otiskl Engels svou práci „Bruno Bauer a prvotní křesťanství", v níž z hlediska dialektického materialismu a proletářského ateismu vědecky objasňuje původ a podstatu křesťanství.

Roku 1878 vznikly Engelsova stať „Evropští dělníci v roce 1877" a Marxův článek „Dějiny Mezinárodního dělnického sdružení z pera pana George Howella", v nichž se hodnotí situace v mezinárodním dělnickém hnutí, rozebírá boj za vytvoření dělnických stran v Evropě a v USA a propagují se tradice I. internacionály.

Engels ve své stati poukazuje na základní fakta, charakteristická pro dělnické hnutí v celé řadě zemí, a konstatuje, že se dělnické hnutí všude vyvíjí nejen úspěšně, ale i rychle, a co je zvlášť důležité, že se vyvíjí týmž směrem: všude se projevuje úsilí dělníků vytvářet vlastní strany. Anarchisté se svým dogmatem, že se dělníci mají držet stranou politického boje, že se nemají účastnit voleb do buržoazních parlamentů, utrpěli porážku. Našly se i prostředky a cesty, jak udržovat spojení mezi dělnickými organizacemi a socialisty různých zemí.

Velmi důkladně analyzuje Engels situaci dělnické třídy ve Francii. Vyzdvihuje přitom její roli v historickém vývoji země a její

politické uvědomění, které se projevilo zejména při aktivní obraně republiky proti náporu monarchistických sil. Za velmi důležité považuje to, že francouzské rolnictvo začalo měnit svůj politický postoj, vzdalo se bonapartistických iluzí a vystoupilo na obranu republiky. Engels radí francouzským dělníkům, aby bezodkladně vytvořili vlastní, nezávislou třídní organizaci, a vyzývá francouzské rolníky, aby se spojili s dělníky ve městech.

Dále Engels výstižně charakterizuje situaci v Rusku po reformě z roku 1861. Konstatuje přitom, že vnitřní i vnější okolnosti, v nichž se tato země octla, „jsou zcela zvláštní a těhotné událostmi, jež mohou mít obrovský význam nejen pro budoucnost ruských dělníků, ale i dělnictva celé Evropy". S pádem samoděržaví a vítězstvím revoluce v Rusku spojovali Marx a Engels naději na nevyhnutelný zvrat celé společensko-politické situace v Evropě. Vyzývali dělníky všech zemí, aby pozdravili příští vítězství ruského lidu „jako gigantický krok k jejich společnému cíli — k všeobecnému osvobození práce" (viz tento svazek, str. 164, 168).

Engels zdůrazňuje i to, že tam, kde už vznikly strany dělnické třídy, řídí se zpravidla společným plánem činnosti, který vytyčila Internacionála a který vychází z reálných potřeb proletářského hnutí. Tento plán, píše Engels, „se sice volně přizpůsobuje různorodým podmínkám každého národa..., nicméně však zůstává ve svých základních rysech všude týž, a tak zajišťuje jednotu záměrů a všeobecnou shodu prostředků použitých k dosažení společného cíle — osvobození dělnické třídy dělnickou třídou samou" (viz tento svazek, str. 156).

V článku „Dějiny Mezinárodního dělnického sdružení z pera pana George Howella" připomíná Marx především, že evropské a americké dělnické hnutí v druhé polovině sedmdesátých let neustále vzrůstá a že dělníci sami urychlují formování socialistických stran. Marx vyzdvihuje úlohu francouzské dělnické třídy, která se po krvavém potlačení a pronásledování buržoazií v roce 1871 znovu vrací k aktivnímu politickému životu. Zdůrazňuje dále aktivní podíl Slovanů, zejména Poláků, Čechů a Rusů, na mezinárodním dělnickém hnutí. Zvláště oceňuje Marx v tomto období stálou, účinnou a bezprostřední výměnu informací, zkušeností a idejí mezi

dělníky různých zemí. Připravila ji svou činností Internacionála, která vštípila proletářům všech zemí, jak nutná a důležitá je vzájemná pomoc a solidarita v boji.

Z hlediska „omezeného filistra" George Howella (funkcionáře anglických tradeunionů, renegáta) skončila činnost Mezinárodního dělnického sdružení nezdarem a Internacionála takříkajíc „zanikla". Marx rozhodně odmítá falešná Howellova tvrzení a píše v závěru svého článku: „Tak Internacionála, místo aby odumírala, přešla jenom ze svého prvního inkubačního stadia do stadia vyššího, v němž se její původní snahy už zčásti uskutečnily. V průběhu svého postupného vývoje projde ještě mnoha změnami, než se bude moci napsat poslední kapitola jejích dějin" (viz tento svazek, str. 178).

Mnoho pozornosti věnují Marx a Engels francouzskému dělnickému hnutí a francouzským socialistům. Bezprostředně se podílejí na vypracování programových dokumentů a na stanovení politické linie strany. Když vůdcové právě založené francouzské Dělnické strany přijeli roku 1880 do Londýna, aby si vyžádali Marxovu a Engelsovu pomoc při vypracování programu, Marx a Engels s nimi probrali všechny body programu do všech podrobností. Marx dal francouzským socialistům návrhy na teoretickou část (viz tento svazek, str. 265) neboli jak se vyjádřil Engels, na „komunistické zdůvodnění" programu. Program francouzské Dělnické strany byl oproštěn od oportunistických chyb gothajského programu a sehrál pozitivní úlohu ve vývoji socialistického hnutí ve Francii.

Vytvoření a upevnění marxistické dělnické strany ve Francii, její ideové posílení proti vlivům anarchismu, maloburžoazního socialismu a utopického socialismu, který se zvrhl v sektářství, měl Engels na mysli, když psal „Vývoj socialismu od utopie k vědě" (1880). V tomto významném díle jsou vyloženy jak teoretické základy proletářského světového názoru, tak i hlavní teze vědeckého socialismu. Engels tu sleduje hlavní etapy ve vývoji filosofie, aby ukázal, jak vznikal dialektický a historický materialismus, jak se díky dvěma velikým Marxovým objevům — materialistickému pojetí dějin a teorii nadhodnoty, která odhaluje tajemství kapitalistické výroby — socialismus stal vědou.

Engels ukazuje podstatný rozdíl mezi vědeckým a utopickým

socialismem, objasňuje historickou roli utopického socialismu, připomíná jeho slabiny a vysvětluje předpoklady vzniku vědeckého socialismu.

V závěrečné kapitole svého díla Engels poukazuje na to, že hlavní rozpor kapitalismu — rozpor mezi společenským charakterem výroby a kapitalistickým přivlastňováním — vyřeší jedině proletářská revoluce. Proletariát se chápe moci a přeměňuje výrobní prostředky nejdříve ve veřejné vlastnictví; tím dává plný průchod jejich společenskému charakteru a umožňuje rozvoj společenské výroby podle předem promyšleného plánu. Lidé ovládnou objektivní zákony společenského vývoje a budou jich vědomě používat v zájmu všech členů společnosti. „Je to skok lidstva z říše nutnosti do říše svobody... Vykonat tento čin, který osvobodí svět, je dějinným posláním moderního proletariátu," prohlašuje Engels (viz tento svazek, str. 246, 248).

„Vývojem socialismu od utopie k vědě" přispěl Engels významně k rozšíření marxismu mezi dělníky a socialisticky smýšlející inteligencí.

Marx napsal k francouzskému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" zvláštní úvod. Charakterizuje tu Engelse jako jednoho „z nejvýznamnějších představitelů současného socialismu" a uvádí nejdůležitější fakta z jeho života a revoluční činnosti. „Vývoj socialismu od utopie k vědě" nazývá Marx „*úvodem do vědeckého socialismu*" (viz tento svazek, str. 259—261).

Pro francouzské socialisty sestavil Marx také „Dělnickou anketu" obsahující 100 otázek. Tento dotazník sloužil k všestrannému průzkumu ekonomických, fyzických, duševních a morálních životních a bojových podmínek městského i venkovského dělnictva. Taková dotazníková akce mohla přispět k tomu, aby byly přesně zjištěny a odhaleny různorodé formy a metody vykořisťování dělnické třídy a aby byla proletářské straně dána možnost vycházet v celé své činnosti při řízení dělnického hnutí z přesných faktických údajů.

Marx, který dal souhlas k uveřejnění svého díla „Bída filosofie" v „Égalité" (orgánu francouzské Dělnické strany), píše k němu krátký úvod, v němž podotýká, že tato práce a „Manifest Komunis-

tické strany" mohou být „úvodem... ke studiu ‚Kapitálu' " (viz tento svazek, str. 249).

O aktivní spolupráci s francouzským dělnickým hnutím svědčí i Engelsovy příspěvky do různých francouzských socialistických listů, zejména do „Égalité", která byla mezi francouzskými dělníky velmi populární a hrála významnou roli při šíření idejí vědeckého socialismu. V „Égalité" vyšel mimo jiné Engelsův článek „Socialismus pana Bismarcka", odhalující Bismarckovu demagogii. Bismarck totiž prohlašoval zavedení celního tarifu a převedení nejdůležitějších železničních drah do vlastnictví státu za „sociální opatření", ačkoli tato opatření sloužila výlučně zájmům vládnoucích tříd. Engelsův článek o Bismarckovi byl velmi vhodným příspěvkem k politické výchově mladé francouzské Dělnické strany. Byl namířen proti těm, kdo žvanili o směřování k socialismu při zachování třídního panství kapitalistů a velkostatkářů.

Marx a Engels bojovali proti projevům pravého oportunismu, který byl výsledkem přímého působení buržoazie a její ideologie na dělnickou třídu. Vášnivě přitom potírali pokusy překroutit revoluční principy proletářského učení. Bojovali však i proti jinému nebezpečí, které ohrožovalo mezinárodní dělnické hnutí: proti sektářství a s ním spojenému doktrinářství a dogmatismu, které vždycky překážely tvůrčímu uplatňování a dalšímu rozvíjení revoluční teorie i úspěšnému vývoji dělnického hnutí. Zejména anglické a americké socialisty Marx a Engels často proto kritizovali a naléhavě je vyzývali, aby se víc sblížili s masami, s dělnickým hnutím a vymýtili ze svých organizací sektářského ducha.

V jedenácti článcích, které vyšly v orgánu anglických tradeunionů „The Labour Standard" („Spravedlivou mzdu za spravedlivý pracovní den", „Námezdní systém", „Tradeuniony", „Dělnická strana" aj.), se Engels přes hlavy oportunistických vůdců obrací přímo k dělnickým masám.

Teoreticky náročný obsah těchto článků je vyložen jednoduše a srozumitelně pro každého. Engels v nich objasňuje anglickým dělníkům, že nestačí mít čistě odborovou organizaci, která vede jen ekonomický boj za zvýšení mzdy a zkrácení pracovního dne. Vysvětluje podstatu proletářské politické ekonomie vytvořené Marxem

a nutnost politického boje za odstranění kapitalistického systému a za vydobytí moci proletariátem. Vyzývá dělníky, aby přeměnili odbory v bojové organizace mas, naplnili je novým, politickým životem a aby mimoto vytvořili samostatnou politickou organizaci dělnické třídy — proletářskou stranu — která tyto odbory povede.

V článku „Společenské třídy — nezbytné a zbytečné" se Engels obrací na anglické dělníky s výzvou, aby si uvědomili své velké historické poslání a připravovali se na to, že se stanou pány bohatství, které vytvořili, a že vezmou do svých rukou celý chod společenské výroby materiálních statků. „Ekonomický rozvoj naší moderní společnosti," píše Engels, „směřuje stále víc ke koncentraci, k zespolečenštění výroby v obrovských podnicích, které už nemohou řídit jednotliví kapitalisté... Jenže co nemůže udělat pán, to *mohou* udělat dělníci... a dělají to s úspěchem... Tak vidíme," uzavírá Engels, „že nejen můžeme výtečně hospodařit v našich velkých průmyslových odvětvích bez vměšování kapitalistické třídy, ale že jejich zásahy jsou stále víc na škodu" (viz tento svazek, str. 316—317).

V sedmdesátých a osmdesátých letech sledují Marx a Engels s velkým zájmem i vývoj ve Spojených státech amerických. Marx se velice zajímá o neobvykle rychlé tempo ekonomického vývoje v USA, o mimořádně prudký proces koncentrace kapitálu a o rostoucí moc velkých akciových společností, které ovládaly průmysl, obchod, pozemkové vlastnictví, železnice i finance. Na proces koncentrace kapitálu v USA upozorňuje evropské socialisty i Engels ve zvláštním článku o této otázce, který byl uveřejněn v listu „Sozialdemokrat" (viz tento svazek, str. 335—337).

Obrovská rychlost, s níž tento proces probíhal, rostoucí monopolizace a stoupající vliv velkých akciových společností vedly Marxe a Engelse k přesvědčení, že se dělnická třída v USA musí s touto mohutnou a nelítostnou silou nutně dostat do konfliktu a pozná, že marně doufá ve zlepšení své situace, dokud nebude moc velkokapitálu zlomena. V předmluvě ke druhému ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany" poukazují Marx a Engels na příčiny rychlého hospodářského rozvoje v USA a dovozují, že i v USA patří budoucnost proletariátu, rostoucímu tou měrou, jak pokračuje pohádková koncentrace kapitálu.

Současně s nepřetržitou aktivní pomocí mezinárodnímu dělnickému hnutí a socialistickým stranám pokračují Marx a Engels ve své vědecké práci. Teoreticky velmi zajímavé jsou „Poznámky k ‚Učebnici politické ekonomie' Adolpha Wagnera", zařazené v oddíle „Z rukopisné pozůstalosti". Wagner, který spekuloval s pseudosocialistickými frázemi, byl mluvčím takzvané sociálně právní školy buržoazní politické ekonomie a věrným přisluhovačem německé buržoazie a junkerstva. Marx ve své kritice Wagnerových tvrzení a závěrů formuluje důležité teze teorie hodnoty, komentuje a prohlubuje příslušné myšlenky obsažené v prvním dílu „Kapitálu".

Ve svých „Poznámkách" Marx zobecňuje řadu poznatků týkajících se jeho analýzy zboží, podstaty „dvojakosti" zboží, která se zračí v dvojakém charakteru práce, jejímž produktem je zboží: „*užitečné* práce, tj. konkrétních druhů prací vytvářejících užitné hodnoty, a abstraktní *práce, práce jakožto vynakládání pracovní síly* — ať už se vynakládá jakýmkoli ‚užitečným' způsobem" (viz tento svazek, str. 407). Marx poukazuje na to, jakou úlohu má užitná hodnota v jeho analýze ve srovnání s buržoazní politickou ekonomií, a zdůrazňuje, že užitnou hodnotu „zkoumá vždycky jen tam, kde takové zkoumání vyplývá z analýzy daných ekonomických útvarů, a ne ze všelijakého mudrování o pojmech či slovech ‚užitná hodnota' a ‚hodnota' " (viz tento svazek, str. 407).

Těmito slovy dává Marx pádnou odpověď buržoazním a revizionistickým falšovatelům marxistické politické ekonomie, kteří tvrdošíjně opakují svou starou „tezi", že Marx prý vytvořil „abstraktní" systém, který je v rozporu s kapitalistickou skutečností. Ve svých „Poznámkách" k Wagnerově knize podává Marx nezvratný důkaz, že v jeho zkoumání nejde o nějaký čistě abstraktní, výlučně logický proces, ale o reálnou ekonomickou skutečnost a její odraz v myšlení.

Do svazku jsou zařazeny tři Engelsovy rukopisy. Jeden z nich („Poznámka ke stránce 29 ‚Dějin Komuny' ") je věnován francouzským dějinám v předvečer Pařížské komuny. Engels tu skvěle analyzuje události prusko-francouzské války a zrádcovská jednání o příměří mezi Thiersem a Prusy na podzim 1870.

Rukopisy „K nejstarším dějinám Němců" a „Francká doba" svědčí o Engelsových rozsáhlých znalostech a o důkladnosti, s jakou studoval a analyzoval historické prameny.

V práci „Francká doba" Engels ukazuje, jak se vytvářely předpoklady pro vznik soukromého vlastnictví půdy, jak probíhal proces koncentrace pozemkového vlastnictví, jak vznikala třída velkých feudálních držitelů půdy a na nich závislá třída rolníků, jak se vytvářela státní moc a jaký význam a charakter měla Francká říše.

Mnoho pozornosti věnoval Engels lingvistice a filologii. Byl velice zběhlý v hlavních problémech jazykovědy a měl vynikající znalosti lingvistických směrů své doby; pozorně sledoval literaturu z tohoto oboru, zvláště o otázkách srovnávací gramatiky germánských, románských a slovanských jazyků, a zabýval se speciálními jazykovědnými studiemi. Jeho práce o franckém dialektu je vzorem aplikace historického materialismu v jazykovědě.

Přímý vztah k Engelsovu bádání o nejstarších dějinách Němců má práce „Marka", uveřejněná roku 1882. O tomto pojednání píše Engels 22. prosince 1882 Bebelovi: „Je to první ovoce mého studia německých dějin, jemuž se věnuji už několik let, a jsem velmi rád, že je mohu nejdříve předložit dělníkům, a ne školometům a jiným ‚takyvzdělancům'." V této krátké, avšak neobyčejně obsažné práci rozebírá Engels cesty celkového vývoje agrárních vztahů a historické osudy rolnictva v Německu.

Touto prací Engels znovu podtrhl Marxovu a svou tezi, že pro úspěšný vývoj a vítězství proletářské revoluce je nezbytný svazek dělnické třídy a rolnictva. Zdůrazňuje tu i základní tezi vědeckého socialismu o nutnosti a nevyhnutelnosti přechodu ke společnému vlastnictví a ke společné výrobě nejen v průmyslu, ale i v zemědělství. Jen přechod ke společnému vlastnictví — připomíná Engels v „Marce" — zajistí zemědělským výrobcům možnost organizovat a úspěšně rozvíjet velkovýrobu, využívat všech jejích výhod (používání strojů, aplikace vědeckých poznatků, technických vymožeností atd.), a tak tvořivě přispívat k výstavbě nové, komunistické společnosti.

V mnoha pracích zařazených do tohoto svazku se autoři tak či onak zmiňují o Rusku a posuzují jeho vnitřní i zahraniční postavení, jeho úlohu a jeho rostoucí revoluční hnutí. Rusko se tu jeví

jako neoddělitelný článek v řetězu evropských událostí, jako země prožívající předvečer velkých revolučních změn. V lednu 1878 napsal Engels italským socialistům (v článku „Dělnické hnutí v Německu, Francii, Spojených státech a Rusku"): „Rusko je země, která v nejbližší budoucnosti sehraje nejdůležitější úlohu" (viz tento svazek, str. 147). O rok později praví: „Už řadu let upozorňuji evropské socialisty na situaci v Rusku, kde se připravuje hnutí rozhodujícího významu" (viz tento svazek, str. 180).

V Marxových a Engelsových pracích věnovaných speciálně Rusku a určených ruským čtenářům překvapuje bohatství teoretických a politických hodnocení, která svědčí o výtečné znalosti konkrétních sociálně ekonomických a politických poměrů v Rusku.

V sedmdesátých letech prožívalo Rusko převratnou epochu — epochu přechodu od zaostalého, polofeudálního zřízení k rychle se rozvíjejícímu kapitalismu, epochu provázenou bouřlivým vývojem společenských antagonismů a růstem revolučních sil. Byl to, jak Marx a Engels mnohokrát zdůraznili, předvečer mohutné revoluce, jejíž důsledky by musely mít velký mezinárodní význam zejména v tom smyslu, že by se touto revolucí vytvořily příznivé předpoklady pro rozvoj osvobozeneckého hnutí proletariátu.

Od počátku sedmdesátých let se Marx zabývá intenzívním studiem původních ruských pramenů o pozemkové držbě a o agrárních vztazích vůbec. Analýza ruského hospodářství, zejména zemědělské výroby, zaujímá významné místo v Marxových přípravných pracech ke třetímu dílu „Kapitálu". „Při rozmanitosti forem jak pozemkové držby, tak vykořisťování zemědělských výrobců v Rusku," napsal Engels v předmluvě k třetímu dílu „Kapitálu", „mělo mít v oddílu o pozemkové rentě Rusko tutéž úlohu jako v knize I Anglie při zkoumání průmyslové námezdní práce" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1955, str. 14).

Díky bohatým společenským, literárním a přátelským vztahům k představitelům společenského a politického života v Rusku dostával Marx mnoho ruských knih, různé dokumenty, časopisy atd. Za mnohé velmi cenné a rozmanité informace vděčili Marx a Engels i svým přímým stykům s ruskými revolucionáři, s představiteli ruské vědy a kultury. Rovněž obsáhlá korespondence s ruskými adresáty

přispívala k prohloubení jejich znalostí o Rusku; mnoho cenných údajů získali například z korespondence s Lopatinem, Lavrovem, Dmitrijevovou-Tomanovskou, Danielsonem, Kablukovovou, Kovalevským, Plechanovem, Věrou Zasuličovou aj.

Protože Marx studoval problémy pozemkového vlastnictví a pozemkové renty z ruských materiálů, získal brzy přehled o životě ruského lidu a o vývoji v Rusku. Marx a Engels, kteří se až do konce svého života zabývali systematickým studiem ruských problémů z nejlepších děl ruské sociálně ekonomické a krásné literatury, mohli také dobře pozorovat, jak roste revoluční uvědomění ruského lidu a protest proti vykořisťovatelům, jak se rozvíjí boj lidu proti carismu, proti politické a sociální porobě. Plným právem píše Engels v dopise Bebelovi z 13. září 1886, že nezná nikoho, kdo by„ znal Rusko tak dobře... jeho vnitřní i zahraniční problematiku," jako Marx.

V dopise redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski" (listopad 1877) píše Marx, že v Rusku se projevuje tendence „stát se kapitalistickým národem" a že celý vývoj Ruska od roku 1861 jde právě tímto směrem. Zároveň Marx rozhodně odmítá tvrzení, které mu připsal narodnik Michajlovskij v článku „Karel Marx před soudnou stolicí p. Žukovského", že prý on, Marx, stejně jako ruští liberálové považuje za naléhavě nutné zničit ruskou rolnickou občinu, má-li se přejít ke kapitalistickému zřízení.

Marx energicky protestuje proti tomu, aby se jeho teorie kapitalistického výrobního způsobu považovala za jakýsi univerzální klíč, s jehož pomocí lze stanovit cestu vývoje kterékoli země bez ohledu na historickou situaci. Jako odpověď na otázku, zda se Rusko může vyhnout kapitalistickému vývoji, doporučuje Marx především všestranně prostudovat a rozebrat ruské materiály o sociálně ekonomickém vývoji země a zvážit historickou situaci, v níž Rusko je. Pád carismu se zdál Marxovi v roce 1877 už blízko. Domníval se, že ruská revoluce může vytvořit příznivé předpoklady pro vítězství západoevropského proletariátu a že západoevropský proletariát naproti tomu může Rusku pomoci, aby si ušetřilo kapitalistickou cestu vývoje. Tato Marxova koncepce neměla ovšem nic společného s narodnickými sny o tom, že je možné dojít k socialistickému společenskému řádu bez rozvoje velkého průmyslu, jen s pomocí občiny.

Touto otázkou se Marx zabývá i v jiném dopise, napsaném roku 1881 a adresovaném V. I. Zasuličové. „Rozkladné vlivy", které podrývaly ze všech stran ruskou občinu, mohla podle Marxova názoru odstranit jen ruská lidová revoluce, podporovaná proletářskou revolucí v západní Evropě. Teoretický význam a historickou aktuálnost marxistické teze, obsažené v obou těchto dokumentech, o možnosti, aby se jednotlivé národy za určitých příznivých historických podmínek vyhnuly kapitalistické cestě vývoje, plně potvrdil život, revoluční praxe Sovětského svazu a všech socialistických zemí.

V dopise ze 16. února 1881 psala Věra Zasuličová Marxovi, jakou roli hraje „Kapitál" ve sporech ruských socialistů o osudech kapitalismu v Rusku, a žádala ho jménem svých soudruhů, ruských „revolučních socialistů", aby jí sdělil své názory na tuto otázku a zejména na problémy ruské občiny. V době, kdy dostal tento dopis (a také dopis od výkonného výboru organizace „Narodnaja volja" z Petrohradu s podobnou prosbou), prostudoval Marx už důkladně sociálně ekonomické poměry v Rusku i vnitřní strukturu a stav ruské rolnické občiny. Tyto dopisy ho přiměly k další obsáhlé vědecké práci na zobecnění výsledků získaných dřívějším studiem pramenů.

Jak je zřejmé z Marxových konceptů odpovědi na dopis Věře Zasuličové (tyto koncepty jsou zařazeny do oddílu „Z rukopisné pozůstalosti"), vážil Marx nesmírně pečlivě každou formulaci, než napsal svou definitivní, poměrně krátkou odpověď. V konceptech dopisu formuloval řadu tezí, v nichž jde o tyto problémy: prvotní typ kolektivní výroby a jeho charakter; možnosti a předpoklady nekapitalistické cesty vývoje; příčiny rozkladu rolnické občiny a podmínky její „záchrany" v Rusku; krize kapitalistického výrobního způsobu; formy vyvlastňování rolnictva; příčiny vyčerpávání půdy a snižování úrodnosti polí; nutnost a nevyhnutelnost družstevní práce v zemědělství, organizované v širokém měřítku; okolnosti, které jsou příznivé pro „mechanizované obdělávání" půdy a pro družstevní formy práce v Rusku.

Marxovy myšlenky obsažené v těchto konceptech odpovědi na dopis Zasuličové jsou jak z vědeckého, tak i z aktuálně politického hlediska velmi zajímavé pro čtenáře i pro komunistické strany všech zemí.

Mimořádný význam mezi množstvím rukopisů o Rusku, které Marx zanechal, mají „Poznámky o reformě z roku 1861 a poreformním vývoji v Rusku", zařazené do tohoto svazku. V době, kdy Marx psal tyto „Poznámky" (1881—1882), chystal se — jak je zřejmé z jejich obsahu — vyvodit celkové závěry ze svého studia sociálně ekonomického vývoje Ruska, systematicky uspořádat a zpracovat prostudované materiály. Na rozdíl od jiných ruských materiálů, které jsou v Marxových poznámkových sešitech většinou zpracovány ve formě výpisků z prostudovaných pramenů s kritickým komentářem nebo jako konspekty přečtených knih, k nimž si dělal poznámky, jsou „Poznámky o reformě" z největší části Marxovým vlastním výkladem problému.

Tyto „Poznámky" jsou výsledkem hluboké badatelské práce o problémech Ruska a doplňují obraz o Marxově tvůrčí činnosti v posledním období jeho života; obráží se v nich jeho vztah k životu a boji ruského lidu.

Ve svém poselství slovanskému shromáždění, konanému v březnu 1881, označují Marx a Engels zavraždění Alexandra II. za příznak dozrávající ruské revoluce. Už tehdy předpovídali, že blížící se revoluce v Rusku bude pokračovat v díle Pařížské komuny, a pozdravili budoucí „ruskou Komunu" (viz tento svazek, str. 271).

V předmluvě ke druhému ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany", datované 21. ledna 1882 a podepsané Marxem a Engelsem, nazývají Rusko „předvojem revoluční akce v Evropě". Marx a Engels byli podle Leninových slov „plni nejoptimističtější víry v ruskou revoluci a její obrovský světodějný význam" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1956, str. 364).

Také polskou otázku posuzovali Marx a Engels z hlediska úspěšného rozvoje mezinárodního revolučního hnutí. V tomto svazku se jí zabývá několik dokumentů (viz zejména poselství „Ženevskému mítinku k uctění 50. výročí polské revoluce z roku 1830").

14. března 1883 zemřel Karel Marx. Engelsovy nekrology pojaté do tohoto svazku — „Koncept řeči nad hrobem Karla Marxe", „Pohřeb Karla Marxe" a „K úmrtí Karla Marxe" — jsou věnovány památce velkého učitele a vůdce mezinárodního

proletariátu. Obsahují klasické ocenění světodějného významu Marxovy teoretické a praktické revoluční činnosti; podávají svědectví o smutku a účasti, jež Marxova smrt vyvolala v celém světě. V těchto článcích uvádí Engels také některé podrobnosti o rozsahu rukopisné pozůstalosti, kterou jeho spolubojovník a přítel zanechal.

Marxova světodějná zásluha tkví v tom, že poprvé v dějinách vytvořil skutečně vědeckou teorii vývoje společnosti a na základě vědeckého rozboru dokázal nutnost a nevyhnutelnost zhroucení kapitalismu a vítězství komunismu. Marx a Engels položili teoretický základ komunismu tím, že vytvořili dialektický a historický materialismus, vědecký světový názor proletariátu. Marx považoval vědu — jak připomíná Engels — za „velkou páku dějin, za revoluční sílu v nejvlastnějším smyslu slova" (viz tento svazek, str. 369).

Tím, že Marx a Engels vytvořili vědecký komunismus a spojili jej s osvobozovacím bojem proletariátu, přeměnili teorii v mocnou zbraň revolučního přetvoření společnosti.

Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS

*

Řada prací zařazených do tohoto svazku vychází v českém vydání poprvé. Jsou to především Engelsovy stati „Pruská kořalka", „Evropští dělníci v roce 1877" a životopisná črta „Wilhelm Wolff", dále Marxova rukopisná studie o ruské občině pod názvem „Koncepty odpovědi na dopis V. I. Zasuličové", Engelsovy rukopisné studie „K nejstarším dějinám Němců" a „Francká doba" a další. Překlady prací, které vyšly česky už dříve, jsou zrevidovány podle originálů. Při redakční práci se vycházelo z fotokopií rukopisů a z původních vydání v jazyce originálu i v překladech, pokud vyšly za života autorů.

Jako obvykle je svazek vybaven jmenným, zeměpisným a literárním rejstříkem a poznámkami; česká redakce doplnila také seznam cizích slov. Názvy statí jsou zachovány podle originálu. Pokud v originálu nebyly a doplnil je Institut marxismu-leninismu, jsou označeny hvězdičkou.

Redakce českého vydání Marxových a Engelsových Spisů

KAREL MARX

A

BEDŘICH ENGELS

BŘEZEN 1875 – KVĚTEN 1883

B. ENGELS

* DOPIS BEBELOVI[1]

V Londýně dne 18.—28. března 1875

Milý Bebele,

dostal jsem Váš dopis z 23. února a mám radost, že se Vám fyzicky tak dobře vede.

Ptáte se mne, co soudíme o té historii se slučováním. Bohužel, byli jsme na tom stejně jako Vy. Ani Liebknecht, ani kdokoli jiný nám nic neoznámil, víme proto také jen to, co je v novinách, a tam nebylo nic, až asi před týdnem přišel návrh programu. Ten nás ovšem nemálo udivil.

Naše strana tolikrát podávala lassallovcům ruku k smíru nebo alespoň k dohodě, a Hasenclever, Hasselmann a Tölcke ji tolikrát a tak hanebně odmítli, že z toho každé dítě muselo usoudit: přicházejí-li tito pánové teď sami a nabízejí-li smír, pak jsou jistě zatraceně v úzkých. Protože ale známe charakter těchto lidí, je naší povinností využít této tísně a vymínit si všechny možné záruky, aby v dělnickém veřejném mínění znovu neupevnili své otřesené postavení na účet naší strany. Bylo by třeba je přijmout co nejchladněji a s nedůvěrou, sloučení by mělo záviset na tom, jak dalece jsou ochotni vzdát se svých sektářských hesel i své státní podpory a přijmout v podstatě eisenašský program z roku 1869[2] anebo jeho opravené vydání, přizpůsobené dnešní době. Naše strana se nemá od lassallovců po teoretické stránce, tedy v tom, co je pro program rozhodující, *vůbec co učit*, zato se mají lassallovci co učit od ní; první podmínkou sloučení je, aby přestali být sektáři, lassallovci, aby se

tedy především zřekli všeléku státní podpory, ne-li docela, tedy aby ji uznali za podřadné přechodné opatření vedle mnoha jiných možných opatření. Návrh programu dokazuje, že naši lidé sice vůdce lassallovců stonásobně převyšují v teorii, ale vůbec na ně nestačí politickým chytráctvím; „čestní" zase jednou těžce nalétli nečestným.

Za prvé se přejímá velkolepě znějící, ale historicky nesprávná lassallovská fráze, že proti dělnické třídě jsou všechny ostatní třídy jedinou reakční masou. Tato věta je správná jen v jednotlivých výjimečných případech, například za revoluce proletariátu, jako byla Komuna, nebo v zemi, kde nejen buržoazie vytvořila stát a společnost podle svých představ, nýbrž kde po ní už i demokratická maloburžoazie provedla toto přetvoření do všech důsledků. Jestliže například v Německu patřila demokratická maloburžoazie k této reakční mase, jak potom s ní, s lidovou stranou[3], mohla jít Sociálně demokratická dělnická strana po léta ruku v ruce? Jak je možné, že „Volksstaat"[4] čerpá takřka celý svůj politický obsah z maloburžoazně demokratické „Frankfurter Zeitung"[5]? A jak je možné pojmout do tohoto programu ne méně než sedm požadavků, které přímo a doslova souhlasí s programem lidové strany a maloburžoazní demokracie? Mám na mysli sedm politických požadavků 1 až 5 a 1 až 2, mezi nimiž není ani jediný, který by nebyl *buržoazně* demokratický.[6]

Za druhé je pro přítomnost prakticky úplně popřen princip internacionalismu dělnického hnutí, a popírají jej lidé, kteří po pět let a za nejtěžších okolností tento princip slavnostně vyznávali. Postavení německých dělníků v čele evropského hnutí je *podstatně* založeno na jejich skutečně internacionálním postoji za války; žádný jiný proletariát by se nebyl tak dobře držel. A teď mají tento princip zapřít ve chvíli, kdy jej všude v cizině dělníci zdůrazňují tím víc, čím víc se vlády snaží potlačit jakýkoli pokus, aby se uskutečnil organizačně! A co potom ještě zbývá z internacionalismu dělnického hnutí? Chabá naděje — ani ne na pozdější spolupráci evropských dělníků k jejich osvobození — kdepak, nýbrž na příští „mezinárodní sbratření národů" — na „Spojené státy evropské" buržoů z Ligy míru![7]

Nebylo samozřejmě vůbec nutné mluvit o Internacionále jako takové. Přinejmenším se však neměl udělat krok zpátky proti programu z roku 1869 a mělo se říci asi toto: *Ačkoli* německá dělnická strana působí *především* uvnitř státních hranic, které jsou jí dány (nemá právo mluvit jménem evropského proletariátu, zvláště pak ne prohlašovat jeho jménem něco nesprávného), je si přesto vědoma své solidarity s dělníky všech zemí a tak jako dosud bude i nadále připravena plnit závazky, které jí tato solidarita ukládá. Takové závazky existují, i když se strana zrovna neprohlašuje nebo nepovažuje za součást „Internacionály", například pomoc při stávkách, zabraňování přísunu stávkokazů, péče o to, aby orgány strany informovaly německé dělníky o zahraničním hnutí, agitace proti hrozícím nebo propukajícím válkám za zájmy vlád, za takových válek postup podobný tomu, jaký byl vzorně prováděn v letech 1870 a 1871, atd.

Za třetí si naši lidé dali naoktrojovat Lassallův „železný mzdový zákon", který se opírá o úplně zastaralý ekonomický názor, že totiž dělník dostává průměrně jen *minimum* mzdy, a to proto, že podle Malthusovy populační teorie je stále příliš mnoho dělníků (to byla Lassallova argumentace). Marx ovšem v „Kapitálu" podrobně dokázal, že zákony, které regulují mzdu, jsou velmi složité, že podle poměrů převažuje brzy ten, brzy onen, že tedy naprosto nejsou železné, nýbrž naopak velmi pružné, a že se to vůbec nedá odbýt jen tak pár slovy, jak si to představoval Lassalle. Malthusiánské odůvodnění zákona, který Lassalle opsal od něho a od Ricarda (přičemž Ricarda zfalšoval), jak se například cituje z jiné Lassallovy brožury v „Dělnické čítance" na straně 5,[8] vyvrátil Marx podrobně v oddílu o „Akumulačním procesu kapitálu"[9]. Přijímá-li tedy někdo Lassallův „železný zákon", hlásí se tím k nesprávné tezi a k nesprávnému odůvodnění.

Za čtvrté vytyčuje program jako *jediný sociální* požadavek lassallovskou státní podporu v docela nezastřené podobě, tak, jak ji Lassalle ukradl Buchezovi. A to v době, kdy Bracke už velmi správně prokázal naprostou nicotnost tohoto požadavku;[10] když málem všichni, ne-li úplně všichni řečníci naší strany byli v boji s lassallovci nuceni proti této „státní podpoře" vystoupit! Hlouběji se už naše

strana nemohla ponížit. Internacionalismus klesl na úroveň Amanda Goegga, socialismus na úroveň buržoazního republikána Bucheze, který tento požadavek razil *proti socialistům*, aby je vytlačil!

V nejlepším případě je však „státní podpora" v lassallovském smyslu přece jen *jedním* z mnoha jiných opatření k dosažení cíle, což se tu označuje chabými slovy: „aby se razila cesta řešení sociální otázky", jako by pro nás existovala ještě nějaká teoreticky *nevyřešená* sociální *otázka!* Řekne-li se tedy: Německá dělnická strana usiluje o odstranění námezdní práce a tím i třídních rozdílů zavedením družstevní výroby v průmyslu i v zemědělství, a to v národním měřítku; podporuje každé opatření, které vede k tomuto cíli! — pak proti tomu nemůže žádný lassallovec nic namítat.

Za páté, není tu ani zmínka o organizaci dělnické třídy jako třídy pomocí odborových sdružení. A to je velmi důležitý bod, protože toto je vlastní třídní organizace proletariátu, ve které vede své denní boje s kapitálem, ve které se školí a kterou dnes ani za nejhorší reakce (jako nyní v Paříži) nelze už úplně sprovodit ze světa. Protože tato organizace je i v Německu stále důležitější, bylo by podle našeho názoru nezbytně třeba pamatovat na ni v programu a ponechat pro ni pokud možno místo v organizaci strany.

V tom všem naši lidé lassallovcům ustoupili. A v čem ustoupili oni? Že v programu figuruje spousta celkem zmatených *čistě demokratických požadavků*, z nichž některé jsou ryze módní, jako například „zákonodárství prostřednictvím lidu", které existuje ve Švýcarsku a působí víc škody než užitku, působí-li vůbec. *Správa* prostřednictvím lidu, to by tak ještě mělo smysl. Právě tak chybí první podmínka veškeré svobody: aby všichni úředníci byli za všechny své úřední výkony odpovědni každému občanu před obyčejnými soudy a podle obecného práva. O tom, že takové požadavky jako svoboda vědy, svoboda svědomí figurují v každém liberálním buržoazním programu a že se tady vyjímají trochu podivně, o tom se už ani nechci šířit.

Svobodný lidový stát se proměnil ve svobodný stát. Gramaticky vzato je svobodný takový stát, který je svobodný vůči svým občanům, tedy stát s despotickou vládou. Všechno tohle žvanění o státu by už mělo přestat, zvláště od dob Komuny, která už nebyla státem

ve vlastním smyslu. Anarchisté nám „*lidový stát*" do omrzení vtloukali do hlavy, ačkoli už Marxův spis proti Proudhonovi a později „Komunistický manifest"[11] přímo praví, že zavedením socialistického společenského řádu stát sám od sebe zaniká a mizí. A protože stát je jen přechodné zařízení, které v boji, v revoluci slouží k násilnému potlačení protivníků, je naprostý nesmysl mluvit o svobodném lidovém státu: Dokud proletariát ještě *používá* státu, nepoužívá ho v zájmu svobody, nýbrž aby potlačil své protivníky, a jakmile se může mluvit o svobodě, přestává stát jako takový existovat. Navrhovali bychom proto dát všude místo *stát* „Gemeinwesen", dobré staré německé slovo, které může velmi dobře nahradit francouzské „komuna".

„Odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti" je také velmi povážlivá fráze místo „zrušení všech třídních rozdílů". Mezi různými zeměmi, kraji a místy bude vždycky *určitá* nerovnost životních podmínek, kterou bude možno zredukovat na minimum, ale nikdy ji nebude možno úplně odstranit. Obyvatelé Alp budou mít vždycky jiné životní podmínky než lidé v rovinách. Představa socialistické společnosti jako říše *rovnosti* je jednostranná francouzská představa, opírající se o staré heslo „svoboda, rovnost, bratrství", představa, která měla své oprávnění ve své době a na svém místě *jako stupeň vývoje*, která však jako všechny jednostrannosti dřívějších socialistických škol by měla být dnes překonána, protože působí jen zmatek v hlavách a protože se už pro tuto věc našel přesnější způsob vyjádření.

Končím, ačkoli téměř každé slovo v tomto neslaně nemastně zredigovaném programu si zaslouží kritiku. Je to takový program, že bude-li přijat, Marx ani já se nebudeme *nikdy* moci hlásit k *nové* straně vybudované na tomto základě a budeme si muset velmi vážně rozmyslet, jaké stanovisko k ní máme — i veřejně — zaujmout. Považte, že v cizině připisují *nám* odpovědnost za kdekterý projev a čin německé Sociálně demokratické dělnické strany. Dělá to např. Bakunin ve svém spise „Státnost a anarchie"[12], kde na nás svaluje odpovědnost za každé neuvážené slovo, které vyřkl nebo napsal Liebknecht od založení časopisu „Demokratisches Wochenblatt"[13]. Lidé si totiž představují, že my to odtud všechno komandujeme, a

přitom Vy víte stejně dobře jako já, že jsme se takřka nikdy ani v nejmenším nevměšovali do vnitřních záležitostí strany, a jestliže se tak stalo, pak jen proto, abychom podle možnosti napravili kopance, a to *jen teoretické*, které někdy někdo podle našeho názoru udělal. Uznáte však sám, že tento program je mezník, který by nás velmi snadno mohl donutit, abychom odmítli jakoukoli odpovědnost za stranu, která se k němu hlásí.

Celkem nezáleží ani tak na oficiálním programu strany jako na tom, co strana dělá. Ale *nový* program je přece vždycky veřejným vztyčením praporu a ostatní svět podle něho stranu posuzuje. Proto by rozhodně neměl být krokem zpátky, jakým je tento program proti eisenašskému programu. Mělo by se přece také uvážit, co tomuto programu řeknou dělníci jiných zemí; jaký dojem vzbudí, že se všechen německý socialistický proletariát takto sklání před lassallovstvím.

Přitom jsem přesvědčen, že sjednocení na *tomto* základě nepotrvá ani rok. Mají se nejlepší hlavy naší strany propůjčit k tomu, aby ve svých projevech papouškovaly nazpamět naučené lassallovské teze o železném mzdovém zákonu a o státní podpoře? Rád bych při tom viděl například Vás! A kdyby to i učinili, posluchači by je vypískali. A jsem si jist tím, že lassallovci lpí právě na *těchto* částech svého programu jako žid Shylock na své libře masa. K roztržce dojde; ale my tím z Hasselmanna, Hasenclevera, Tölcka a spol. znovu „uděláme čestné"; z roztržky vyjdeme my oslabeni a lassallovci posíleni; naše strana ztratí svou politickou neposkvrněnost a nebude už nikdy moci neohroženě vystupovat proti lassallovským frázím, které si na čas sama vepsala na svůj prapor; a prohlásí-li potom lassallovci znovu, že oni jsou ta pravá a jediná dělnická strana a naši lidé že jsou buržoové, bude tu program, na kterém to budou moci dokázat. Všechna socialistická opatření v něm jsou *od nich* a *naše* strana do něho nevložila nic než požadavky maloburžoazní demokracie, kterou přece *také ona* v témž programu označuje za součást „reakční masy"!

Neodeslal jsem tento dopis, protože budete propuštěn na svobodu až prvního dubna na počest Bismarckových narozenin, a nechtěl jsem riskovat možnost, že by byl zachycen při pokusu o pro-

pašování. Právě došel dopis od Bracka, který má o programu také vážné pochybnosti a chce znát naše mínění. Pro urychlení posílám proto dopis jemu, aby si jej přečetl a abych to všechno nemusel psát ještě jednou. Nalil jsem ostatně čistého vína také Rammovi, Liebknechtovi jsem psal jen stručně. Neodpustím mu, že nám o celé té věci neřekl *ani slovo* (zatímco Ramm a ostatní mysleli, že nás důkladně informoval), až už bylo takřka pozdě. Tohle sice dělal odjakživa — a proto jsme s ním měli tolik nepříjemné korespondence, Marx i já — ale tentokrát je to přece jen příliš silné, a *my s tím rozhodně nechceme nic mít.*

Snažte si to zařídit tak, abyste sem v létě přijel, bydlet budete ovšem u mne, a bude-li pěkné počasí, můžeme si na několik dní vyjet k moři, to Vám po tom dlouhém bručení jistě prospěje.

Srdečně Váš

B. E.

Marx se právě přestěhoval, bydlí 41, Maitland Park Crescent, Londýn, N. W.

Napsal B. Engels mezi 18.—28. březnem 1875
Poprvé otištěno v knize
A. Bebel, „Aus meinem Leben",
2. díl, Stuttgart 1911

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

K. MARX

KRITIKA GOTHAJSKÉHO PROGRAMU[14]

Napsal K. Marx v dubnu—začátkem května 1875
Poprvé uveřejnil B. Engels
s vynecháním některých míst
v „Die Neue Zeit", sv. 1, čís. 18, roku 1891

Podle textu rukopisu
Přeloženo z němčiny

*DOPIS BRACKOVI[15]

V Londýně dne 5. května 1875

Milý Bracke,

až pročtete přiložené kritické poznámky ke slučovacímu programu, buďte tak laskav a dejte je k nahlédnutí Geibovi a Auerovi, Bebelovi a Liebknechtovi. Jsem zavalen prací a musím dělat daleko víc, než mi lékař dovolil. Proto pro mne nebyl žádný „požitek" napsat tak dlouhé říkání. Ale bylo to nutné, aby si později přátelé ze strany, pro které je toto sdělení určeno, nevykládali špatně kroky, které budu muset udělat.

⟨Až skončí slučovací sjezd, uveřejníme totiž s Engelsem stručné prohlášení v tom smyslu, že se na tomto zásadním programu nijak nepodílíme a že s ním nemáme nic společného.⟩

Je to nezbytné, neboť v zahraničí je rozšířen názor, který nepřátelé strany velmi pečlivě živí — názor úplně mylný — že odtud tajně řídíme hnutí takzvané eisenašské strany. Ještě v nedávno vyšlém ruském spise[12] svaluje na mne například Bakunin odpovědnost ⟨nejen⟩ za všechny programy atd. této strany, ⟨nýbrž dokonce i za každý krok, který učinil Liebknecht ode dne své spolupráce s lidovou stranou⟩[3].

Nehledě na to je mou povinností neuznat ani diplomatickým mlčením program, který je podle mého přesvědčení naprosto zavrženíhodný a stranu demoralizuje.

Každý krok skutečného hnutí je důležitější než tucet programů. Jestliže se tedy nedalo jít dál *za* eisenašský program[2] — současné okolnosti to nedovolují — měla se prostě uzavřít dohoda o akci proti společnému nepříteli. Dělají-li se však zásadní programy (místo aby se to odložilo na dobu, až se taková věc připraví delší společnou

činností), vytyčují se před celým světem mezníky, podle kterých svět měří úroveň stranického hnutí.

Předáci lassallovců přišli, protože je k tomu poměry donutily. Kdyby se jim bylo předem jasně řeklo, že se na žádné čachrování se zásadami nepřistoupí, byli by se *museli* spokojit s akčním programem nebo s organizačním plánem společné akce. Místo toho se jim dovoluje, aby se dostavili vyzbrojeni mandáty, a tyto mandáty se jim uznávají za závazné, a tak se vydáváme na milost a nemilost těm, kdo sami potřebují pomocnou ruku. A aby tomu byla nasazena koruna, konají zase oni sjezd *před kompromisním sjezdem*, kdežto vlastní strana koná svůj sjezd až *post festum*. ⟨Někdo se zřejmě chtěl obratně zbavit veškeré kritiky a nedat vlastní straně čas k přemýšlení.⟩ Je známo, jak sám fakt sloučení dělníky uspokojuje, ale mýlí se, kdo se domnívá, že tento okamžitý úspěch není příliš draze vykoupen.

Ostatně program nestojí za nic, i když si odmyslíme, že se v něm prohlašují za svaté lassallovské články víry.

⟨Pošlu vám v nejbližší době závěrečné sešity francouzského vydání „Kapitálu“[16]. Vydávání se na delší dobu zdrželo zákazem francouzské vlády. Tento týden nebo počátkem příštího týdne to bude hotové. Dostal jste předešlých šest sešitů? Napište mi též laskavě *adresu* Bernharda Beckera, kterému musím rovněž poslat závěrečné sešity.⟩

Knihkupectví „Volksstaat“ má zvláštní způsoby. Tak mi například dodnes neposlali ani jediný výtisk „Kolínského procesu proti komunistům“.[17]

Se srdečným pozdravem

Váš *Karel Marx*

POZNÁMKY K PROGRAMU NĚMECKÉ DĚLNICKÉ STRANY

I

1. „Práce je zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury, *a protože* užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti, náleží výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti."

První část odstavce: „Práce je zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury. "

Práce *není zdrojem* veškerého bohatství. *Příroda* je právě tak zdrojem užitných hodnot (a z těch se přece skládá věcné bohatství!) jako práce, která sama je jen projevem jedné přírodní síly, lidské pracovní síly. Onu frázi najdeme ve všech slabikářích a je správná potud, pokud se *předpokládá*, že se při práci používá příslušných předmětů a prostředků. Socialistický program nesmí však dopustit, aby se takovými buržoazními frázemi zamlčovaly *podmínky*, které jim teprve dodávají smysl. Jen pokud* se člověk k přírodě, prvnímu zdroji všech pracovních prostředků i pracovních předmětů, chová předem jako vlastník a nakládá s ní, jako by mu patřila, potud se jeho práce stává zdrojem užitných hodnot, tudíž i bohatství. Buržoazie má velmi dobré důvody k tomu, aby přisuzovala práci *nadpřirozenou tvůrčí sílu*; neboť právě z přírodní podmíněnosti práce vyplývá, že člověk, který nemá jiné vlastnictví než svou pracovní sílu, musí být za každého společenského a kulturního stavu otrokem jiných lidí, kteří si přivlastnili předmětné podmínky práce. Může pracovat jen s jejich svolením a tedy také jen s jejich svolením žít.

Nechme však tuto větu, jak leží a běží, či spíše jak kulhá. Jaký závěr bychom čekali? Zřejmě tento:

* V německém vydání z roku 1891: A pokud. *(Pozn. red.)*

„Protože práce je zdrojem veškerého bohatství, nemůže si ani ve společnosti nikdo přivlastnit bohatství jinak než jako produkt práce. Nepracuje-li tedy sám, žije z cizí práce a přivlastňuje si také svou kulturu na účet cizí práce."

Místo toho je slovy „*a protože*" přišroubována druhá věta a z té se potom, a ne z první věty, vyvozuje závěr.

Druhá část odstavce: „Užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti."

Podle první věty je práce zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury a bez práce není tedy možná ani společnost. Nyní však se naopak dovídáme, že „užitečná" práce není možná bez společnosti.

Právě tak by se dalo říci, že jen ve společnosti se může neužitečná, dokonce i obecně škodlivá práce stát výdělečnou činností, že jen ve společnosti se dá žít ze zahálky atd. atd. — zkrátka opsat celého Rousseaua.

A co je „užitečná" práce? Co jiného než práce, která přináší zamýšlený užitečný efekt. Divoch — a člověk se stal divochem, když přestal být opicí — který zabíjí zvěř kamenem, který sbírá plody atd., koná užitečnou práci.

Za třetí, závěr: „A protože užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti — náleží výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti."

Pěkný závěr! Je-li užitečná práce možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti, náleží výtěžek práce společnosti — a na jednotlivého dělníka se z něho dostane jen to, čeho už není třeba k udržování „podmínky" práce, totiž společnosti.

Touto větou se skutečně také odjakživa ohánějí *zastánci* každého daného společenského řádu.* Napřed přijdou nároky vlády se vším, co se na ni nalepilo, neboť vláda je společenský orgán k udržování společenského pořádku; potom přijdou nároky různých druhů soukromých vlastníků**, neboť různé druhy soukromého vlast-

* V německém vydání z roku 1891: obhájci. *(Pozn. red.)*

** V německém vydání z roku 1891: soukromého vlastnictví. *(Pozn. red.)*

nictví tvoří základy společnosti atd. Vidíme, že se takovéto prázdné fráze dají kroutit a obracet podle libosti.

Poněkud rozumnou souvislost mají první a druhá část odstavce jen v tomto znění:

„Zdrojem bohatství a kultury se práce stává jen jako společenská práce" nebo, což je totéž, „ve společnosti a prostřednictvím společnosti".

Tato věta je bezesporu správná, neboť izolovaná práce (jejíž věcné podmínky předpokládáme), i když může také tvořit užitné hodnoty, nemůže vytvářet ani bohatství, ani kulturu.

Ale právě tak nesporná je i druhá věta:

„Tou měrou, jak se práce vyvíjí společensky a stává se tím zdrojem bohatství a kultury, vyvíjí se i chudoba a zbídačení dělníků a bohatství a kultura nedělníků."

To je zákon celých dosavadních dějin. Proto místo povšechných frází o „práci" a o „společnosti" se tu mělo jasně ukázat, jak se nakonec v nynější kapitalistické společnosti vytvořily materiální atd. podmínky, které dělníkům umožňují a nutí je, aby tuto historickou* kletbu zlomili.

Celý tento stylisticky i obsahově pochybený odstavec je tu ale fakticky jen k tomu, aby mohlo být lassallovské heslo o „nezkráceném výtěžku práce" vepsáno na prapor strany. K „výtěžku práce", k „rovnému právu" atd. se ještě vrátíme, neboť totéž se v poněkud jiné podobě opakuje dále.

2. „V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem třídy kapitalistů. Tím podmíněná závislost dělnické třídy je příčinou bídy a poroby ve všech formách."

Tato věta, vypůjčená ze stanov Internacionály[18], je v tomto „opraveném" vydání nesprávná.

V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem pozemkových vlastníků (na monopolu pozemkového vlastnictví se zakládá dokonce monopol kapitálu) *a* kapitalistů. Stanovy Internacionály nejmenují v onom odstavci ani první, ani druhou třídu monopolních vlastníků. Mluví o „*monopolu pracovních prostředků, tj.*

* V německém vydání z roku 1891: společenskou. *(Pozn. red.)*

zdrojů života". Dodatek „zdrojů života" ukazuje dostatečně, že mezi pracovní prostředky je zahrnuta i půda.

Tato oprava byla provedena proto, že Lassalle, z důvodů dnes všeobecně známých, útočil *jen* na třídu kapitalistů, ale ne na pozemkové vlastníky. V Anglii nebývá kapitalista namnoze ani vlastníkem pozemků, na kterých stojí jeho továrna.

3. „Osvobození práce vyžaduje, aby pracovní prostředky byly povýšeny na společný majetek společnosti, aby veškerá práce byla organizována sdruženě a výtěžek práce spravedlivě rozdělován."

„Aby pracovní prostředky byly povýšeny na společný majetek" (!) má asi znamenat, „aby byly přeměněny ve společný majetek". Ale to jen mimochodem.

Co je to „*výtěžek práce*"? Produkt práce nebo jeho hodnota? A jestliže je to hodnota, tedy jaká, celková hodnota produktu, nebo jen ta část hodnoty, kterou práce nově přidala k hodnotě spotřebovaných výrobních prostředků?

„Výtěžek práce" je neurčitá představa, kterou Lassalle nahradil určité ekonomické pojmy.

Co je to „spravedlivé" rozdělování?

Což netvrdí buržoové, že dnešní rozdělování je „spravedlivé"? A není to skutečně jediné „spravedlivé" rozdělování při dnešním způsobu výroby? Řídí se ekonomické vztahy podle právních pojmů, nebo vyplývají naopak právní vztahy z ekonomických? A nemají i socialističtí sektáři nejrozmanitější představy o „spravedlivém" rozdělování?

Abychom se dověděli, co si vlastně při této příležitosti máme představovat pod frází „spravedlivé rozdělování", musíme s tímto odstavcem porovnat první odstavec. Třetí odstavec předpokládá společnost, v níž „pracovní prostředky jsou společným majetkem a veškerá práce je organizována sdruženě," a z prvního odstavce se dovídáme, že „výtěžek práce náleží nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti".

„Všem členům společnosti?" Také těm, kteří nepracují? Kde je potom „nezkrácený výtěžek práce"? Jenom pracujícím členům společnosti? Kde je potom „rovné právo" všech členů společnosti?

„Všichni členové společnosti" a „rovné právo" jsou zřejmě

pouhá fráze. Jádro věci je v tom, že v této komunistické společnosti musí každý dělník dostat svůj „nezkrácený" lassallovský „výtěžek práce".

Vezmeme-li výraz „výtěžek práce" především ve smyslu produktu práce, pak se sdružený výtěžek práce rovná *celkovému společenskému produktu.*

Od toho je třeba odečíst:

Za prvé: úhradu za spotřebované výrobní prostředky.

Za druhé: další část na rozšíření výroby.

Za třetí: rezervní nebo pojistný fond pro případ nehod, živelních pohrom atd.

Tyto srážky z „nezkráceného výtěžku práce" jsou ekonomicky nutné a jejich výše se stanoví podle daných prostředků a sil, zčásti počtem pravděpodobnosti, ale nelze je vůbec vykalkulovat na základě spravedlnosti.

Zbývá druhá část celkového produktu, jež má sloužit jako spotřební prostředky.

Dříve než se rozdělí mezi jednotlivce, sráží se z ní opět:

Za prvé: všeobecné správní výlohy, které nepatří přímo k výrobě:*

Tato část se hned velmi podstatně omezí ve srovnání s dnešní společností a bude se zmenšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za druhé: to, co je určeno k uspokojování společných potřeb, jako školy, zdravotnická zařízení atd.

Tato část hned značně vzroste ve srovnání s dnešní společností a bude se zvětšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za třetí: fondy pro osoby neschopné práce atd., zkrátka všechno, co dnes patří k takzvané oficiální chudinské péči.

Teprve teď se dostáváme k „rozdělování", kterému program pod vlivem Lassallovým tak tupě věnuje všechnu pozornost, totiž k té části spotřebních prostředků, která se rozděluje mezi jednotlivé sdružené výrobce.

„Nezkrácený výtěžek práce" se nám už pod rukou změnil ve

* V německém vydání z roku 1891 je slovo „*přímo*" vynecháno. *(Pozn. red.)*

zkrácený, ačkoli to, oč je výrobce zkrácen jako soukromník, vrací se mu přímo nebo nepřímo jako členu společnosti.

Tak jako zmizela fráze o „nezkráceném výtěžku práce", mizí i fráze o „výtěžku práce" vůbec.

Ve společnosti sdružených výrobců, založené na společném vlastnictví výrobních prostředků, nesměňují výrobci své výrobky; rovněž práce vynaložená na výrobky se tu neprojevuje *jako hodnota* těchto výrobků, jako jejich věcná vlastnost, protože tady, na rozdíl od kapitalistické společnosti, jsou individuální práce nikoli už oklikou, nýbrž bezprostředně součástí celkové práce. Výraz „výtěžek práce", který je i dnes třeba zavrhnout pro jeho dvojznačnost, ztrácí tak jakýkoli smysl.

Máme tu co dělat ne s takovou komunistickou společností, která se *vyvinula* na svém vlastním základě, nýbrž naopak s takovou, která právě *vychází* z kapitalistické společnosti; která tedy v každém ohledu, ekonomicky, mravně, duchovně má ještě na sobě mateřská znamení staré společnosti, z jejíhož lůna vychází. Proto dostává jednotlivý výrobce — po srážkách — přesně to, co společnosti dává. To, co jí dal, je jeho individuální množství práce. Společenský pracovní den je například součtem individuálních pracovních hodin. Individuální pracovní doba jednotlivého výrobce je ta část společenského pracovního dne, kterou dodal, jeho podíl na něm. Od společnosti dostane potvrzení, že dostal tolik a tolik práce (po srážce z jeho práce na společné fondy), a na toto potvrzení si ze společenské zásoby spotřebních prostředků vezme právě tolik, kolik stojí stejné množství práce. Totéž množství práce, jaké dal společnosti v jedné formě, dostane zpátky v jiné formě.

Platí tu zřejmě táž zásada, kterou se řídí směna zboží, pokud je to směna stejných hodnot. Obsah i forma se změnily, protože za změněných okolností nikdo nemůže dávat nic kromě své práce a protože na druhé straně nemůže do vlastnictví jednotlivce přecházet nic kromě individuálních spotřebních prostředků. Při jejich rozdělování mezi jednotlivé výrobce platí však táž zásada jako při směně zbožních ekvivalentů, směňuje se stejné množství práce v jedné formě za stejné množství práce v jiné formě.

Rovné právo je tu tedy — v zásadě — stále ještě *buržoazní právo*,

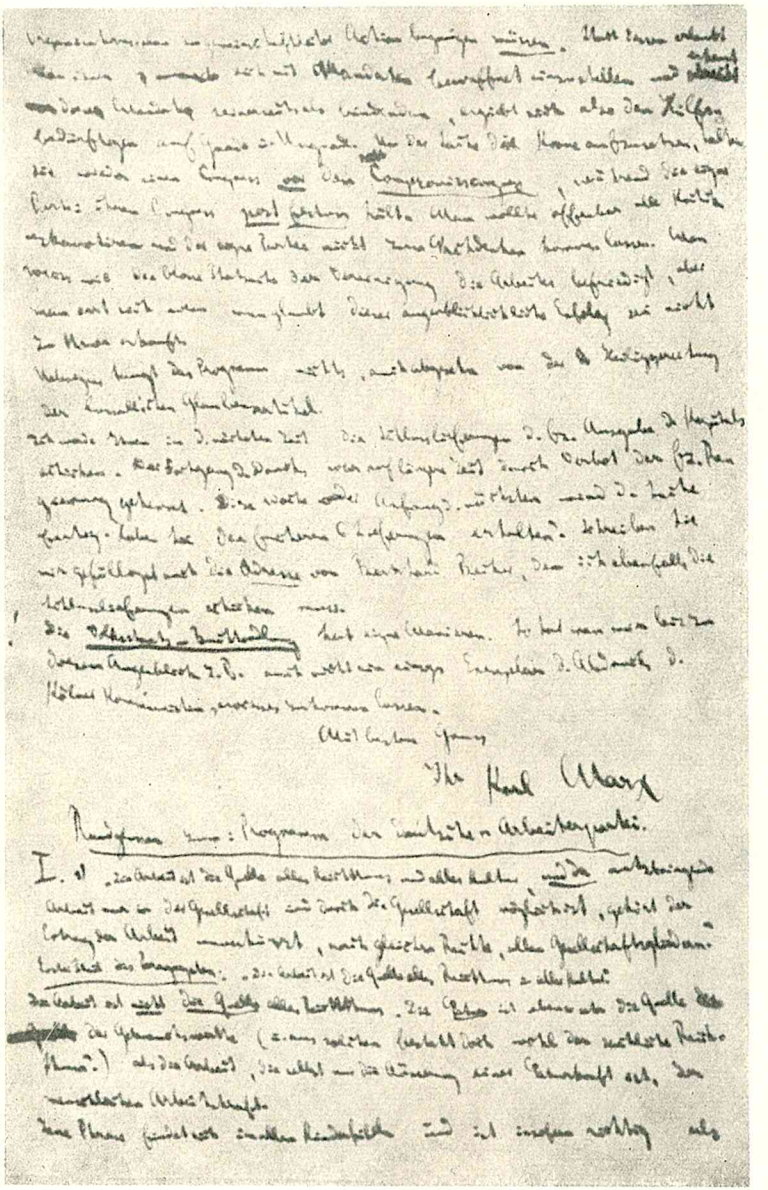

Stránka z Marxovy „Kritiky gothajského programu“ s částí dopisu Wilhelmu Brackovi

ačkoli zásada a praxe nejsou už na štíru, zatímco při směně zboží dochází ke směně ekvivalentů jen *v průměru*, a ne v každém jednotlivém případě.

Přes tento pokrok nepřekračuje toto *rovné právo* stále ještě buržoazní meze. Právo výrobců je *úměrné* práci, kterou dodávají; rovnost tkví v tom, že se měří *stejným měřítkem*, prací. Ale jeden člověk je tělesně nebo duševně zdatnější než druhý, a dodá tedy za tutéž dobu více práce nebo může pracovat déle; a práce, má-li být měřítkem, musí být určena co do rozsahu nebo co do intenzity, jinak by přestala být měřítkem. Toto *rovné* právo je nerovným právem za nerovnou práci. Neuznává třídní rozdíly, protože jeden jako druhý je jen dělníkem; uznává však mlčky nestejné individuální nadání a tím i pracovní schopnost dělníků* jako přirozené výsady. *Je to tedy co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo.* Co do své povahy může právo záležet jen v uplatnění stejného měřítka; ale nestejné jedince (a nebyli by to různí jedinci, kdyby nebyli nestejní) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po *určité* stránce, například v tomto případě pokud na ně hledíme *jen jako na dělníky* a nevidíme-li na nich nic jiného, nedbáme-li ničeho jiného. Dále: jeden dělník je ženatý, druhý není; jeden má víc dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu a tedy i stejném podílu na společenském spotřebním fondu dostává tedy jeden fakticky víc než druhý, jeden je bohatší než druhý atd. Aby se právo vyvarovalo všech těchto nesrovnalostí, muselo by být spíš nerovné než rovné.**

Tyto nesrovnalosti jsou však nevyhnutelné v první fázi komunistické společnosti, která po dlouhých porodních bolestech právě vyšla z kapitalistické společnosti. Právo nemůže být nikdy na vyšším stupni než ekonomická struktura a jí podmíněný kulturní vývoj společnosti.

Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až už jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až tedy zmizí i protiklad

* V německém vydání z roku 1891 je slovo „dělníků" vynecháno. *(Pozn. red.)*

** V německém vydání z roku 1891: muselo by být nerovné místo rovné. *(Pozn. red.)*

mezi duševní a tělesnou prací; až práce nebude pouhým prostředkem k životu, nýbrž stane se sama první životní potřebou; až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje sdruženého bohatství potečou plným proudem — teprve pak bude možno plně překročit úzký obzor buržoazního práva a společnost bude moci vepsat na svůj prapor: Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!

Zabýval jsem se podrobněji jak „nezkráceným výtěžkem práce", tak i „rovným právem" a „spravedlivým rozdělováním", abych ukázal, jaký je to hřích, chce-li někdo jednak znovu vnucovat naší straně jako dogmata představy, které měly smysl kdysi, dnes však je to jen pár bezcenných zastaralých frází, jednak překrucuje-li se realistické pojetí, které bylo straně s takovou námahou vštípeno a nyní v ní konečně zapustilo kořeny, ideologickými právními a jinými floskulemi obvyklými u demokratů a francouzských socialistů.

Nehledě k tomu, co jsem dosud vyložil, bylo vůbec chybou pokládat takzvané *rozdělování* za podstatu a klást na ně hlavní důraz.

Každé rozdělování spotřebních prostředků je jen důsledkem rozdělení výrobních podmínek samých; toto rozdělení však vyjadřuje sám charakter výrobního způsobu. Kapitalistický výrobní způsob spočívá například v tom, že věcné výrobní podmínky jsou přiděleny nedělníkům v podobě kapitálového a pozemkového vlastnictví, zatímco masy vlastní jen osobní výrobní podmínku, pracovní sílu. Jsou-li prvky výroby takto rozděleny, vyplývá z toho samo sebou nynější rozdělování spotřebních prostředků. Jsou-li věcné výrobní podmínky sdruženým vlastnictvím dělníků samých, vyplývá z toho rovněž jiné rozdělování spotřebních prostředků než dnes. Vulgární socialismus se naučil od buržoazních ekonomů (a od něho zase část demokracie) dívat se na rozdělování a pojednávat o něm, jako by bylo nezávislé na výrobním způsobu, a líčit proto socialismus tak, jako by se točil hlavně kolem rozdělování. Jestliže však byl skutečný vztah už dávno objasněn, proč se zase vracet zpátky?

4. „Osvobození práce musí být dílem dělnické třídy, proti níž jsou všechny ostatní třídy *jen jedinou reakční masou.*"

První část věty je z úvodních slov ke stanovám Internacionály,

ale je „opravena". Tam se praví: „Osvobození dělnické třídy musí být dílem dělníků samých"; tady však má „dělnická třída" osvobodit — co? „Práci". Pochop, kdo můžeš.

Odškodněním je za to v druhé části věty citát čistě lassallovského ražení: „proti níž (dělnické třídě) tvoří všechny ostatní třídy *jen jedinou reakční masu*".

V „Komunistickém manifestu" se praví: „Ze všech tříd, které dnes stojí proti buržoazii, je *skutečně revoluční třídou* jen proletariát. Ostatní třídy s vývojem velkého průmyslu upadají a zanikají, proletariát je však jeho nejvlastnějším produktem."[19]

Zde je buržoazie pojímána jako revoluční třída — jako nositelka velkého průmyslu — proti feudálům a středním stavům, kteří si chtějí uhájit všechny společenské pozice vytvořené zastaralými výrobními způsoby. Feudálové a střední stavy netvoří tedy *dohromady s buržoazií* jen jedinou reakční masu.

Na druhé straně je proletariát vůči buržoazii revoluční, protože, sám vyrostlý na půdě velkého průmyslu, usiluje o to, aby zbavil výrobu kapitalistického charakteru, který se buržoazie snaží upevnit na věky. Ale „Manifest" dodává, že „střední stavy... jsou revoluční... vzhledem k svému nastávajícímu přechodu do řad proletariátu".

Z tohoto hlediska je tedy opět nesmysl, že střední stavy „dohromady s buržoazií" a nadto ještě s feudály „tvoří jen jedinou reakční masu" proti dělnické třídě.

Volalo se snad při posledních volbách na řemeslníky, malovýrobce atd. a na *rolníky:* Tvoříte proti nám s buržoazií a s feudály jedinou reakční masu?

Lassalle znal „Komunistický manifest" zpaměti tak, jako jeho ovečky znaly spasitelské spisy, které napsal on. Zfalšoval-li tedy „Manifest" tak hrubě, udělal to jen proto, aby zastřel svou alianci s absolutistickými a feudálními odpůrci proti buržoazii.

Ke všemu je ještě v tomto paragrafu jeho moudrost za vlasy přitažená, nijak nesouvisí se zkomoleným citátem ze stanov Internacionály. Je to tedy prostě impertinence, která jistě není proti mysli panu Bismarckovi, jedno z oněch laciných hulvátství, v jakých si libuje berlínský Marat[20].

5. „Dělnická třída usiluje o své osvobození především *v rámci dnešního národního státu*, vědoma si toho, že nezbytným výsledkem jejího snažení, které je společné dělníkům všech kulturních zemí, bude mezinárodní sbratření národů."

Lassalle, v rozporu s „Komunistickým manifestem" a veškerým dřívějším socialismem, chápal dělnické hnutí z nejužšího nacionálního hlediska. Našel v tom následovníky — a to po činnosti Internacionály!

Rozumí se samo sebou, že dělnická třída, aby vůbec mohla bojovat, musí se organizovat ve své zemi *jako třída* a že bezprostředním dějištěm jejího boje je její země. Potud je její třídní boj, nikoli svým obsahem, nýbrž, jak se praví v „Komunistickém manifestu", „svou formou" národní. Avšak „rámec dnešního národního státu", například Německé říše, je sám opět zasazen ekonomicky „do rámce světového trhu", politicky „do rámce soustavy států". Každý obchodník ví, že německý obchod je zároveň zahraničním obchodem, a velikost pana Bismarcka tkví právě v jeho* určité *mezinárodní* politice.

A nač omezuje německá dělnická strana svůj internacionalismus? Na vědomí, že výsledkem jejího úsilí bude „*mezinárodní sbratření národů*" — což je fráze vypůjčená od buržoazní Ligy míru a svobody[7], která má být rovnocennou náhradou za mezinárodní sbratření dělnických tříd ve společném boji proti panujícím třídám a jejich vládám. *O mezinárodních funkcích* německé dělnické třídy tedy ani slovo! A takto má čelit své vlastní buržoazii, která se už proti ní sbratřila s buržoy všech ostatních zemí, takto má čelit mezinárodní spiklenecké politice pana Bismarcka!

Internacionalismus vyznávaný v programu stojí ve skutečnosti *ještě nekonečně níže* než internacionalismus strany svobodného obchodu. Také tato strana prohlašuje, že výsledkem jejího úsilí bude prý „mezinárodní sbratření národů". Ale také něco pro to *dělá*, aby učinila obchod mezinárodním, a vůbec se nespokojuje vědomím, že — všechny národy provozují ve svých zemích obchod.

Mezinárodní činnost dělnických tříd není vůbec závislá na existenci „*Mezinárodního dělnického sdružení*". To byl jen první pokus

* V německém vydání z roku 1891 je slovo „jeho" vynecháno. *(Pozn. red.)*

vytvořit pro tuto činnost ústřední orgán; byl to pokus, který zanechal trvalý výsledek tím, že dal podnět, ale po pádu Pařížské komuny nedalo se už v *jeho první historické formě* dále pokračovat.

Bismarckova „Norddeutsche" měla úplnou pravdu, když ke spokojenosti svého pána zvěstovala, že se německá dělnická strana ve svém novém programu zřekla internacionalismu.[21]

II

„Vycházejíc z těchto zásad, usiluje německá dělnická strana všemi zákonitými prostředky o *svobodný stát* — *a* — o socialistickou společnost; o zrušení námezdního systému *se železným mzdovým zákonem* — a — vykořisťování v jakékoli podobě; o odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti."

Ke „svobodnému" státu se ještě vrátím.

Napříště má tedy německá dělnická strana věřit v Lassallův „železný mzdový zákon"! Aby tento zákon nepřišel nazmar, vykládají se nesmysly o „zrušení námezdního systému" (správně by se mělo říci: systému námezdní práce) *se* „železným mzdovým zákonem". Zruším-li námezdní práci, zruším tím ovšem také její zákony, ať už jsou „železné", nebo jako houba. Ale Lassallův boj proti námezdní práci se točí takřka výhradně kolem tohoto takzvaného zákona. Aby tedy bylo dokázáno, že lassallovská sekta zvítězila, musí se zrušit „námezdní systém *se* železným mzdovým zákonem", a nikoli bez něho.

Ze „železného mzdového zákona" nepatří Lassallovi, jak známo, nic než slovo „železný", vypůjčené z Goethových „věčných železných velikých zákonů". Slovo *železný* je znamení, po němž se poznávají pravověrní. Přijmu-li však zákon s Lassallovou pečetí a tedy v jeho smyslu, pak jej musím přijmout i s jeho odůvodněním. A jaké je to odůvodnění? Jak ukázal Lange už krátce po Lassallově smrti, je to malthusiánská populační teorie[22] (kterou Lange sám rovněž hlásal). Je-li však tato teorie správná, *nemohu* zase zrušit tento zákon, i kdybych stokrát zrušil námezdní práci, poněvadž tento zákon pak ovládá nejen systém námezdní práce, nýbrž *každý* společenský systém. Právě z toho vycházeli ekonomové, když po celých padesát let a déle dokazovali, že socialismus nemůže zrušit

bídu, která je *podmíněna přírodou*, nýbrž pouze ji *zevšeobecnit*, rozdělit ji stejnoměrně po celém povrchu společnosti!

Ale tohle všechno není to hlavní. I když vůbec *nepřihlížíme* k *nesprávnému* lassallovskému pojetí tohoto zákona, je skutečně pobuřujícím krokem zpět toto:

Po Lassallově smrti si v *naší* straně proklestilo cestu vědecké poznání, že *mzda* není to, čím se *zdá* být, totiž *hodnota*, respektive *cena práce*, nýbrž že je to jen maskovaná forma pro *hodnotu*, *respektive cenu pracovní síly*. Tím se jednou provždy skoncovalo s celým dosavadním buržoazním pojetím mzdy i s celou kritikou namířenou proti tomuto pojetí a jasně vyšlo najevo, že námezdnímu dělníkovi je dovoleno pracovat pro vlastní život, tj. *žít*, jen potud, pokud pracuje určitou dobu zadarmo pro kapitalistu (a tedy také pro ty, kdo se s ním přiživují na nadhodnotě); že se celý kapitalistický výrobní systém točí kolem toho, aby se tato neplacená práce zvětšila prodloužením pracovního dne nebo zvýšením produktivity,* větším vypětím pracovní síly atd.; že tedy systém námezdní práce je systém otroctví, a to otroctví, které je tím tvrdší, čím víc se rozvíjejí společenské výrobní síly práce, ať už dělník dostává lepší nebo horší plat. A když už tento názor získával v naší straně čím dál tím víc půdu, vracíme se zase k Lassallovým dogmatům, ačkoli nám už musí být známo, že Lassalle *nevěděl*, co je mzda, nýbrž kráčeje v šlépějích buržoazních ekonomů pokládal zdání za podstatu věci.

Je to totéž, jako kdyby mezi otroky, kteří konečně odhalili tajemství otroctví a vzbouřili se, jeden z otroků razil v zajetí zastaralých představ jako program vzpoury: Otroctví musí být zrušeno, protože v systému otroctví nemůže strava otroků stoupnout nad určité nízké maximum!

Už sám fakt, že zástupci naší strany se mohli dopustit tak nehorázného útoku na názor rozšířený v masách členstva, svědčí o tom, s jakou ⟨zločinnou⟩ lehkomyslností, ⟨s jakou nesvědomitostí⟩ se pustili do sepisování kompromisního programu!

Místo neurčité fráze na konci odstavce „odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti" se mělo říci, že s odstraněním tříd-

* V německém vydání z roku 1891 je navíc slovo „popřípadě". *(Pozn. red.)*

ních rozdílů zmizí sama sebou veškerá sociální a politická nerovnost, která z nich vzniká.

III

„Německá dělnická strana ve snaze *razit cestu řešení sociální otázky* žádá zřizování výrobních družstev za *státní podpory pod demokratickou kontrolou pracujícího lidu.* Výrobní družstva *nechť jsou* v průmyslu a v zemědělství *vyvolána v život* v takovém rozsahu, *aby z nich vzešla socialistická organizace veškeré práce.*"

Po Lassallově „železném mzdovém zákoně" spásonosný prostředek téhož proroka. „Cesta" se „razí" důstojným způsobem. Na místo existujícího třídního boje nastupuje fráze novinářských písálků — „sociální *otázka*", jejímuž „*řešení*" se „razí cesta". Nikoli revoluční přeměnou společnosti, nýbrž „ze státní podpory" „vzchází" „socialistická organizace veškeré práce", z podpory, kterou poskytuje stát výrobním družstvům, jež „*vyvolává v život*" *on*, nikoli dělníci. To je hodno Lassallovy iluze, že se státní půjčkou se dá vybudovat nová společnost právě tak jako nová železnice!

Ze studu, ⟨který ještě zbyl⟩, podřizuje se „státní podpora" — „demokratické kontrole pracujícího lidu".

Předně se „pracující lid" v Německu skládá většinou z rolníků, a ne z proletářů.

Za druhé „demokratický" znamená v němčině „lidovládný". Co to však znamená „lidovládná kontrola pracujícího lidu"? A ještě k tomu u takového pracujícího lidu, který těmito požadavky, jež na stát klade, přiznává, že si je plně vědom, že ani nevládne, ani není pro vládu zralý!

Je zbytečné zabývat se tu kritikou receptu, který za Ludvíka Filipa předepsal Buchez *proti* francouzským socialistům a který přijali reakční dělníci „Atelieru"[23]. Není také hlavní kámen úrazu to, že tato specifická zázračná léčba byla dána do programu, nýbrž že se vůbec vracíme od stanoviska třídního hnutí ke stanovisku sektářského hnutí.

To, že dělníci chtějí vytvořit podmínky sdružené výroby v měřítku celé společnosti, a nejdříve u sebe, tedy v národním měřítku, znamená jen tolik, že usilují o zvrat nynějších výrobních podmínek, a nemá to nic společného se zakládáním družstev se státní podporou,

Pokud však jde o nynější družstva, ta mají cenu *jen* potud, pokud byla nezávisle vytvořena dělníky a nejsou ani pod ochranou vlád, ani buržoazie.

IV

Přicházíme nyní k demokratickému oddílu.

A. „*Svobodný základ státu.*"

Už podle II. oddílu se německá dělnická strana domáhá „svobodného státu".

Svobodný stát — co to je?

Není vůbec cílem dělníků, kteří se zbavili omezeného poddanského rozumu, aby „osvobozovali" stát. V Německé říši je „stát" málem tak „svobodný" jako v Rusku. Svoboda záleží v tom, proměnit stát z orgánu nadřazeného společnosti v orgán jí veskrze podřízený, a i dnes jsou státní formy svobodnější nebo méně svobodné podle toho, nakolik omezují „svobodu státu".

Německá dělnická strana — aspoň přijmeme-li tento program za svůj — ukazuje, jak málo jí přešly do krve socialistické ideje; místo aby současnou společnost (a to platí i o každé příští) považovala za *základ* současného *státu* (nebo příštího státu, pro příští společnost), pokládá stát spíš za samostatnou bytost, která má své vlastní „*duchovní, mravní, svobodné základy*".

A co teprve jak program pustě zneužívá výrazů „*dnešní stát*", „*dnešní společnost*" a jaký ještě pustší zmatek vyvolává pokud jde o stát, na který se obrací se svými požadavky!

„Dnešní společnost" je kapitalistická společnost, která existuje ve všech kulturních zemích, více či méně zbavena středověké příměsi, více či méně pozměněna zvláštním dějinným vývojem té které země, více či méně vyspělá. Naproti tomu „dnešní stát" se mění s hranicemi země. V pruskoněmecké říši je jiný než ve Švýcarsku, v Anglii jiný než ve Spojených státech. „Dnešní stát" je tedy fikce.

Přes pestrou rozmanitost svých forem mají však různé státy různých kulturních zemí společné to, že všechny stojí na půdě moderní buržoazní společnosti, jen někde více, jinde méně kapitalisticky vyspělé. Mají tedy také některé podstatné rysy společné,

V tomto smyslu lze mluvit o „dnešním státu" v protikladu k budoucnosti, kdy odumře jeho nynější kořen, buržoazní společnost.

Ptáme se tedy: jakou přeměnou projde* stát v komunistické společnosti? Jinými slovy, které ze společenských funkcí, obdobných nynějším funkcím státu, tam zbudou? Na tuto otázku lze odpovědět jen vědecky, a i kdybychom tisíckrát spojovali slovo lid se slovem stát, nepřiblížíme se k řešení problému ani o píď.

Mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti v druhou. Tomu odpovídá také politické přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než *revoluční diktaturou proletariátu.*

Program se však nezabývá ani touto diktaturou, ani budoucím státem komunistické společnosti.

Jeho politické požadavky nejsou nic jiného než stará světoznámá demokratická litanie: všeobecné volební právo, přímé zákonodárství, lidové právo, lidová obrana atd. Je to pouhá ozvěna buržoazní lidové strany, Ligy míru a svobody. Jsou to vesměs požadavky, které, pokud to nejsou fantasticky přehnané představy, jsou už *uskutečněny.* Jenže stát, v němž jsou domovem, neleží uvnitř hranic Německé říše, nýbrž ve Švýcarsku, ve Spojených státech atd. Tento druh „státu budoucnosti" je *dnešní stát,* ačkoli existuje mimo „rámec" Německé říše.

Na jedno se však zapomnělo. Protože německá dělnická strana výslovně prohlašuje, že působí uvnitř „dnešního národního státu", tedy svého státu, totiž pruskoněmecké říše — jinak by její požadavky byly většinou nesmyslné, neboť žádat můžeme jen to, co ještě** nemáme — neměla by zapomínat na to hlavní, totiž, že všechny tyhle krásné věcičky závisí na uznání takzvané svrchovanosti lidu a že jsou tedy na místě jen v *demokratické republice.*

Není-li odvahy*** — a to právem, neboť poměry nabádají k opatrnosti — žádat demokratickou republiku, jak to činily fran-

* V německém vydání z roku 1891: jaké přeměně bude podroben. *(Pozn. red.)*

** V německém vydání z roku 1891 je slovo „ještě" vynecháno. *(Pozn. red.)*

*** V německém vydání z roku 1891: Nedá-li se. *(Pozn. red.)*

couzské dělnické programy za Ludvíka Filipa a za Ludvíka Napoleona — nemělo se aspoň užívat úskoku, ⟨který není ani „čestný“*, ani důstojný⟩, a žádat věci, které mají smysl jen v demokratické republice, žádat je od státu, který není nic jiného než vojenský despotismus, přikrášlený parlamentními formami, smíchaný s feudální příměsí a zároveň** už ovlivňovaný buržoazií, byrokraticky podepřený a policejně hlídaný, ⟨a tento stát dokonce ještě ujišťovat, že se domníváme, že bychom mu mohli něco takového vnutit „zákonnými prostředky“⟩!

Dokonce i vulgární demokracie, která v demokratické republice spatřuje tisíciletou říši a nemá potuchy o tom, že právě v této poslední státní formě buržoazní společnosti má být definitivně vybojován třídní boj — i ta je na hony vzdálena takovému demokratismu v mezích toho, co je policejně přípustné a logicky nepřípustné.

Že se „státem“ fakticky rozumí vládní stroj nebo stát, pokud tvoří vlastní organismus oddělený dělbou práce od společnosti, nasvědčují už slova: „Německá dělnická strana žádá *jako hospodářský základ státu:* jedinou progresívní důchodovou daň“ atd. Daně jsou hospodářským základem vládní mašinérie a ničeho jiného. Ve státě budoucnosti, který už existuje ve Švýcarsku, je tento požadavek zhruba splněn. Důchodová daň předpokládá různé zdroje důchodu u různých společenských tříd, tedy kapitalistickou společnost. Není tedy nic divného, že liverpoolští stoupenci finanční reformy — buržoové s Gladstonovým bratrem v čele — přicházejí s týmž požadavkem jako tento program.

B. „Německá dělnická strana žádá jako duchovní a mravní základ státu:

1. Všeobecnou a *rovnou výchovu lidu* státem. Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.“

Rovnou výchovu lidu? Co si představují pod těmito slovy? Cožpak věří, že v dnešní společnosti (a jen o tu přece jde) může být výchova pro všechny třídy *rovná?* Či snad žádají, aby i vyšší třídy byly donuceny vzít zavděk tou skrovnou trochou výchovy — národní

* „Čestnými“ byli nazýváni eisenašští. *(Pozn. red.)*

** V německém vydání z roku 1891 jsou slova „a zároveň“ vynechána. *(Pozn. red.)*

školou — která jediná se srovnává s hospodářskými poměry nejen námezdních dělníků, ale i rolníků?

„Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování." Všeobecná povinná školní docházka existuje dokonce i v Německu, bezplatné vyučování je zavedeno ve Švýcarsku a ve Spojených státech pro národní školy. Jsou-li v některých ze Spojených států také „vyšší" učiliště „bezplatná", pak to ve skutečnosti znamená, že se náklad na výchovu vyšších tříd platí z výnosu daní všech poplatníků. To platí mimochodem také o „bezplatném soudnictví", požadovaném v odstavci A 5. Trestní soudnictví je všude bezplatné; civilní soudnictví se točí takřka výhradně kolem vlastnických sporů a dotýká se tedy jen majetných tříd. Mají snad vést své procesy na účet lidu?

Odstavec o školách měl žádat aspoň technické školy (teoretické i praktické) ve spojení s národní školou.

Naprosto k ničemu je „*výchova lidu státem*". Stanovit všeobecným zákonem prostředky na národní školy, kvalifikaci učitelstva, učební předměty atd., a jak se děje ve Spojených státech, dozírat prostřednictvím státních inspektorů na to, aby se tyto zákonné předpisy plnily, to je něco docela jiného než jmenovat stát vychovatelem lidu! Spíš je třeba zbavit vládu, stejně tak jako církev, jakéhokoli vlivu na školu. Zvláště v pruskoněmecké říši (a nepomůže planá vytáčka, že se mluví o „státě budoucnosti"; však jsme viděli, jak se věci mají) stát naopak potřebuje být velmi drsně vychováván lidem.

Přes všechen ten demokratický halas je celý program skrz naskrz zamořen poddanskou vírou lassallovské sekty ve stát, anebo, což není o nic lepší, demokratickou vírou v zázraky, nebo ještě spíše je to kompromis mezi těmito dvěma druhy víry v zázraky, stejně vzdálenými socialismu.

„*Svoboda vědy*" zní jeden paragraf pruské ústavy. Proč tedy zde?

„*Svoboda svědomí*"! Jestliže se tím chtěla v této době „kulturního boje"[24] připomenout liberalismu jeho stará hesla, mohlo se to udělat jen touto formou: Každý musí mít možnost uspokojovat svou náboženskou i tělesnou potřebu, aniž do toho strká nos policie. Ale dělnická strana měla při této příležitosti přece jen vyslovit, že si uvědomuje, že buržoazní „svoboda svědomí" není nic jiného než

snášet všechny možné odrůdy *náboženské svobody svědomí*, a že ona se naopak snaží osvobodit svědomí od náboženských přízraků. Neráčili se však pozvednout nad „buržoazní" úroveň.

Končím, neboť dodatek, který nyní v programu následuje, není jeho *charakteristickou* součástí. Budu tedy zcela stručný.

„2. *Normální pracovní den.*"

V žádné jiné zemi se dělnická strana neomezila na tak neurčitý požadavek, vždycky stanovila délku pracovního dne, jakou za daných okolností pokládá za normální.

„3. Omezení ženské práce a zákaz dětské práce."

Úprava pracovního dne musí už obsahovat omezení ženské práce, pokud jde o délku pracovního dne, o přestávky atd.; jinak může znamenat jen vyloučení ženské práce z pracovních odvětví, která jsou pro ženský organismus zvlášť zdravotně závadná nebo která jsou pro ženy mravně závadná. Mínilo-li se tohle, mělo se to říci.

„*Zákaz dětské práce*"! Tady bylo naprosto nutné uvést *věkovou hranici*.

Všeobecný zákaz dětské práce je neslučitelný s existencí velkého průmyslu, a je to proto pouhé zbožné přání.

Uskutečnit ho — kdyby to bylo možné — by bylo reakční, protože při přesně upravené pracovní době podle různých věkových stupňů a při jiných bezpečnostních opatřeních na ochranu dětí je časné spojení produktivní práce s vyučováním jedním z nejúčinnějších prostředků k přeměně dnešní společnosti.

„4. Státní dozor nad továrním, dílenským a domácím průmyslem."

Od pruskoněmeckého státu se rozhodně mělo žádat to, aby inspektoři byli jen soudně sesaditelní; aby je každý dělník mohl udat soudu pro porušení povinnosti; aby byli jen z lékařského stavu.

„5. Úprava práce ve věznicích."

Malicherný požadavek ve všeobecném dělnickém programu. Mělo se ovšem jasně vyjádřit, že se tím nezamýšlí žádat z konkurenční zášti, aby se se sprostými zločinci nakládalo jako s dobytkem, a zejména ne, aby byli zbaveni jediného nápravného prostředku, totiž produktivní práce. To je přece to nejmenší, co se dalo očekávat od socialistů.

„6. Účinný zákon o ručení."

Mělo se říci, co se „účinným" zákonem o ručení rozumí.

Mimochodem, u normálního pracovního dne se zapomnělo na tu část továrního zákonodárství, která se týká zdravotních opatření a ochranných zařízení proti nebezpečí atd. Zákon o ručení nabývá platnosti teprve tehdy, když se tyto předpisy poruší.

⟨Zkrátka i tento dodatek se vyznačuje lajdáckou redakcí.⟩

Dixi et salvavi animam meam.*

* Řekl jsem a duše má pokoj. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

*DOPIS GENERÁLNÍ RADĚ MEZINÁRODNÍHO DĚLNICKÉHO SDRUŽENÍ V NEW YORKU

Londýn, 122 Regents Park Road, N. W.,
13. srpna 1875

Generální radě
Mezinárodního dělnického sdružení

Občané,

oběžníky[25], které mi byly zaslány (4. června, doručeny 21.) s dopisem tajemníka Speyera, byly dány do oběhu podle instrukce a v zájmu věci jsem mohl udělat toto:

1. Protože zdejšímu dělnickému spolku (německé sekci)[26] vzhledem k jeho splynutí s lassallovci a k jeho nadměrné liberálnosti při přijímání členů — asi 120 lidí — by bylo lépe svěřovat *důvěrná* sdělení jen tehdy, kdyby se měla *okamžitě uveřejnit*, dal jsem oběžníky Lessnerovi a Frankelovi, s nimiž jsem se shodl v tom, že se oběžníky pro svůj obsah nehodí k oficiálnímu oznámení ve spolku, že se musíme omezit na sdělení vhodným osobám a jinak potichu působit v zájmu naznačené věci. Na praktických důsledcích to nic

nezmění, protože odtud jistě do Philadelphie žádní *němečtí* dělníci posláni nebudou.

2. Když oběžník přišel, byl tady právě náš přítel Mesa z Madridu, který nyní žije v Paříži. Velmi živě na věc reagoval, oběžník jsem mu přeložil, a protože zná členy výboru, který v Paříži spravuje částky vybrané na vyslání dělníků do Philadelphie, bude snad moci při své známé aktivitě něco zařídit. Pošle oběžník také do Španělska.

3. Do Belgie jsem oběžník poslat nemohl, protože celá belgická Internacionála drží s aliančníky[27] a není přece v našem zájmu právě *ty* do našeho plánu zasvěcovat. Do Portugalska a Itálie nemám adresy. „Plebe"[28] v Lodi se už skoro přimkla k aliančníkům a byla by schopna okamžitě tuto záležitost uveřejnit.

4. Protože se instrukce nezmiňuje o Německu, Rakousku a Švýcarsku a poněvadž tam generální rada má dostatečné přímé spojení, neučinil jsem tam *žádná* opatření, abych nezkřížil ta, která se zřejmě podnikají přímo odtamtud.

5. Oběžník měl u všech, kdo ho viděli, velký ohlas, a vhodný návrh na svolání konference se všeobecně považuje za jediné praktické řešení. Ale dát o této otázce hlasovat se nám tedy zdá nemožné. O zdejším spolku jsem se už zmínil. Ostatní sekce v Anglii všechny usnuly, nejlepší lidé jsou většinou pryč. V Dánsku, ve Francii a Španělsku, kde je Internacionála přímo zakázána, nemůže být o hlasování ani řeči. V Německu se nikdy o něčem takovém nehlasovalo a po sloučení s lassallovci i tak už volné spojení s Internacionálou zaniklo úplně. Za těchto okolností by měly stačit americké hlasy, aby byla generální rada kryta, učiní-li z tohoto návrhu usnesení, a to tím spíše, že ani aliančníci — jak víme z dobrých pramenů — nebudou tento rok (a zřejmě už vůbec nikdy) svolávat kongres.

6. Nebylo by dobré dát do evropských stranických listů přibližně v době zahájení výstavy krátkou noticku asi v tomto smyslu: „Prosíme socialistické dělníky, kteří navštíví výstavu ve Philadelphii, aby se dostavili... (adresa), kde naváží styky s philadelphskými soudruhy," nebo založit „výbor pro ubytování socialistických dělníků resp. pro jejich ochranu před podvody" a uveřejnit

jeho adresu? Zejména to druhé by vypadalo velmi nevinně, ale několik soukromých dopisů by stačilo, aby se dostatečně rozšířilo, oč vlastně jde.

S bratrským pozdravem

B. Engels

Napsal B. Engels 13. srpna 1875
Poprvé otištěno v knize
„Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx u. A. an F. A. Sorge und Andere“, Stuttgart 1906

Podle textu rukopisu
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

ŘEČ NA MÍTINKU K VÝROČÍ POLSKÉHO POVSTÁNÍ Z ROKU 1863[29]

Občané,

úloha, již hraje Polsko v dějinách evropských revolucí, je úloha zcela zvláštní. Každá revoluce na Západě, které se nepodaří strhnout s sebou Polsko a zajistit mu nezávislost a svobodu, je odsouzena k porážce. Vezměme například revoluci z roku 1848. Zachvátila území mnohem rozsáhlejší než kterákoli jiná revoluce předtím; strhla do svého proudu Rakousko, Uhry, Prusko. Ale zastavila se na hranicích Polska, okupovaného ruskými armádami. Když car Mikuláš dostal zprávu o únorové revoluci, řekl své svitě: „Pánové, na koně!" Ihned zmobilizoval své vojsko a soustředil je v Polsku s tím, že je v příhodném okamžiku vrhne na buřičskou Evropu. Také revolucionáři velmi dobře věděli, že právě Polsko je pole, na němž musí být svedena rozhodující bitva. Pařížský lid vtrhl 15. května s výkřiky „*Ať žije Polsko!*" do Národního shromáždění, aby je donutil k válce za polskou nezávislost. V téže době jsme Marx a já žádali v „Neue Rheinische Zeitung"[30], aby Prusko okamžitě vyhlásilo Rusku válku za osvobození Polska, a podporovala nás veškerá pokroková demokracie Německa. Ve Francii a v Německu se tedy velmi dobře vědělo, kde je rozhodující článek: s Polskem byla revoluce v bezpečí, bez Polska byla nevyhnutelně ztracena. Ale pan Lamartine ve Francii, Bedřich Vilém IV., carův švagr a jeho bur-

žoazní ministr pan Camphausen v Prusku vůbec nehodlali rozbít síly Ruska, v němž právem viděli svou poslední záštitu proti revoluční záplavě. Mikuláš nemusel vsednout na koně, jeho vojsko se prozatím mohlo omezit na to, že drželo na uzdě Polsko a ohrožovalo Prusko, Rakousko, Uhry, a to až do doby, kdy úspěchy vzbouřených Maďarů začaly ohrožovat rakouskou reakci, která zvítězila ve Vídni. Teprve pak zaplavily tyto ruské armády Uhry, rozdrtily maďarskou revoluci a zajistily vítězství reakce na celém Západě. Evropa ležela u carových nohou, protože opustila Polsko. Polsko opravdu není země jako každá jiná. Z hlediska revoluce je svorníkem v klenbě evropské budovy; která z obou — revoluce nebo reakce — se dokáže udržet v Polsku, ta bude nakonec vládnout v celé Evropě. A právě pro tento zcela zvláštní charakter Polska, v němž spočívá jeho význam pro všechny revolucionáře, musíme i dnes provolat: *Ať žije Polsko!*

Napsal B. Engels 22. ledna 1876
Otištěno v listu „Vperjod!" (Londýn), čís. 27 z 15. února 1876

Podle rukopisu srovnaného s textem novin
Přeloženo z francouzštiny

B. ENGELS

PRUSKÁ KOŘALKA V NĚMECKÉM ŘÍŠSKÉM SNĚMU[31]

Napsal B. Engels v únoru 1876
Otištěno v časopisu „Der Volksstaat“,
čís. 23, 24 a 25 z 25. a 27. února
a 1. března 1876

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

I

4. února interpeloval pan von Kardorff říšskou vládu v otázce vysokého zdanění německého „spritu" v Anglii a Itálii. Upozornil přítomné pány na to, že (jak referuje „Kölnische Zeitung"[32])

„rozsáhlé oblasti země, stovky čtverečních mil téměř neúrodné, neplodné půdy v našich východních a severních provinciích dosáhly velmi rozšířeným pěstováním brambor poměrně vysoké výnosnosti a kultivovanosti; že základem tohoto pěstování brambor je okolnost, že v těchto oblastech jsou roztroušeny četné palírny, v nichž se výroba lihu provozuje jako vedlejší zemědělská výroba. Zatímco dříve žilo v těchto oblastech asi tisíc lidí na čtvereční míli, uživí teď tato země díky výrobě lihu asi tři tisíce lidí na čtvereční míli; lihovary jsou totiž nezbytným odbytištěm pro brambory, protože brambory se vzhledem k svému objemu obtížně přepravují a v zimě se pro mrazy vůbec nemohou přepravovat. Za druhé lihovary přeměňují brambory v hodnotný a snadno přepravitelný alkohol a konečně pomáhají zúrodňovat půdu velkým množstvím krmivového odpadu. Jak významný je náš zájem o tuto otázku, může si představit každý, kdo uváží, že daní z lihu čerpáme pro naše státní příjmy asi 36 miliónů marek, přestože Německo má nejnižší daň z lihu na světě, například pětkrát nižší než Rusko."

Pruským junkerům musel v poslední době pořádně narůst hřebínek, jestliže si troufají obracet světovou pozornost na svůj „lihovarnický průmysl", vulgo pálení kořalky.

V minulém století se v Německu destilovalo jen málo pálenky, a to jen z obilí. Nedovedli sice oddělit přiboudlinu (k tomuto bodu se ještě vrátíme) obsaženou i v této pálence, protože tato přiboudlina ještě vůbec nebyla známa; ze zkušenosti se však vědělo, že kvalita pálenky se delším skladováním podstatně zlepšuje, že mizí její palčivost a její požití působí méně opojně a je zdravotně méně závadné. Maloburžoazní podmínky, za kterých se tehdy pálilo, i po-

ptávka tehdy ještě nerozvinutá a zajímající se spíše o kvalitu než o kvantitu, umožňovaly téměř všude skladovat výrobek po léta ve sklepě a pozvolnou chemickou přeměnou škodlivých složek tak snižovat jeho škodlivost. A tak koncem minulého století vidíme, že rozsáhlejší výroba pálenky se omezuje většinou jen na několik městských středisek — Münster, Ulrichstein, Nordhausen aj. — a že jejich výrobek obvykle nese označení „stará".

Počátkem tohoto století se zvětšil počet palíren na venkově jako vedlejší výroba větších statkářů a pachtýřů, zejména v Hannoversku a Brunšvicku. Nacházely odběratele jednak proto, že se pití pálenky stále víc rozmáhalo, jednak díky potřebám neustále vzrůstajících a neustále válčících armád, které zase vnášely oblibu pálenky do stále širších vrstev. A tak se mohlo pálení kořalky po uzavření míru v roce 1814 stále víc rozšiřovat a zapustit pevné kořeny v uvedené podobě, docela odlišné od starého městského způsobu pálení, jako vedlejší výroba velkých statkářů v Dolním Porýní, v pruském Sasku, Braniborsku a Lužici.

Ale mezníkem v pálení kořalky se stal objev, že pálenku lze výhodně vyrábět nejen z obilí, ale i z *brambor*. Tím se celé odvětví zrevolucionovalo. Především se těžiště lihovarnictví definitivně přesunulo z měst na venkov a maloburžoazní výrobci dobrého starého nápoje byli stále víc vytlačováni velkostatkáři vyrábějícími mizernou kořalku z brambor. Ale na druhé straně — a to je historicky mnohem důležitější — byl velkostatkář pálící kořalku z obilí vytlačován velkostatkářem, který pálil kořalku z brambor; výroba pálenky se stále víc přesouvala z úrodné obilnářské půdy na neúrodnou bramborářskou půdu, tj. ze severozápadního Německa do severovýchodního Německa — do *starého Pruska* východně od Labe.

Tento obrat nastal zároveň s neúrodou a hladomorem v roce 1816. Ačkoli v obou dalších letech byla sklizeň lepší, zůstaly ceny obilí v důsledku trvalého vývozu obilí do Anglie i jiných zemí tak vysoké, že bylo téměř nemožné používat obilí k výrobě pálenky. Jeden oxhoft kořalky, který stál v roce 1813 jen 39 tolarů, se v roce 1817 prodával po 70 tolarech. Pak nastoupily na místo obilí brambory — a v roce 1823 se už oxhoft kořalky prodával za 14 až 17 tolarů!

Ale kde sehnali ti ubozí, válkou a obětmi pro vlast prý úplně zruinovaní východolabští junkeři prostředky, s jejichž pomocí proměnili své tíživé hypoteční dluhy ve výnosné palírny kořalky? Příznivá konjunktura v letech 1816 až 1819 jim sice přinesla velmi značné vynosy a zvýšila jejich úvěr díky všeobecnému růstu cen půdy; ale to zdaleka nepostačovalo. Naši vlastenečtí junkeři však navíc dostali za prvé státní pomoc v různých přímých i nepřímých formách a za druhé k tomu ještě přistoupila okolnost, které si musíme zvlášť povšimnout. Jak známo, byl v Prusku v roce 1811 zákonem upraven výkup rolníků z roboty a vůbec vyrovnání mezi rolníky a vrchnostmi tak, že se naturální úkony a dávky přeměnily v peněžní, které se kapitalizovaly a mohly se vyrovnat buď v hotových penězích v určitých splátkách, nebo odstoupením části rolnické půdy statkáři, nebo také zčásti v penězích a zčásti odstoupením půdy. Tento zákon zůstal mrtvou literou až do let 1816 až 1819, kdy vysoké ceny obilí umožnily rolníkovi urychlit výkup. Od roku 1819 měl výkup v Braniborsku rychlý spád, pomaleji postupoval v Pomořanech, ještě pomaleji v Poznaňsku a Prusku. Peníze, o něž byli takto obráni rolníci, sice podle zákona, ale protiprávně (protože robotní břemena jim byla vnucena protiprávně), sloužily převážně k zakládání lihovarů, pokud je ovšem junkeři podle starého šlechtického zvyku hned neprohýřili. Také v ostatních třech uvedených provinciích se lihovarnictví šířilo tou měrou, jak na ně rolníci svým výkupným dodávali prostředky. Kořaleční průmysl pruských junkerů byl tedy založen doslova z peněz, o něž byli připraveni rolníci. A rozvíjel se docela čile, zejména od roku 1825. Už o dva roky později, v roce 1827, se v Prusku pálilo 125 miliónů kvartů kořalky, tedy 10 1/2 kvartu na jednoho obyvatele, v celkové hodnotě 15 miliónů tolarů; naproti tomu Hannoversko, které bylo ještě před 15 lety prvním kořalečním státem Německa, vyrobilo jen 18 miliónů kvartů.

Je pochopitelné, že celé Německo nyní zaplavil pravý příval pruské kořalky z brambor, pokud se jednotlivé státy nebo celní spolky jednotlivých států před ní neuzavřely vytvořením celních hranic. 14 tolarů za jeden ohm o 180 kvartech, tedy kvart za 2 groše 4 feniky velkoobchodní ceny! Od té doby, co mohl být za

15 stříbrných grošů kdekdo celý týden na mol opilý, bylo opojení, které dřív přišlo třikrát až čtyřikrát dráž, každodenně dosažitelné i těm největším chudákům.

Výsledek těchto bezpříkladně nízkých cen pálenky, který se projevil na různých místech v různou dobu, ale téměř vždy skoro bleskurychle, byl neslýchaný. Vzpomínám si ještě velice dobře, jak koncem dvacátých let náhle postihla nízká cena kořalky dolnorýnsko-marckou průmyslovou oblast. Zejména v bergském kraji, ale obzvlášť v Elberfeldu-Barmenu spousty pracujícího obyvatelstva propadly pití. Hloučky „ožralých chlapů" zavěšených jeden do druhého, zabírající celou šíři ulice, vrávoraly od devíti hodin večer s falešným halekáním od hospody k hospodě a nakonec domů. Při tehdejším stavu vzdělanosti dělníků, při naprosté bezvýchodnosti jejich situace to nebyl žádný div. A zvláště ne v požehnaném Wuppertalu, kde se už od šedesátých let stále střídá jedno průmyslové odvětví za druhým, kde tedy ustavičně jedna část obyvatelstva žila v tíživých poměrech, pokud nebyla vůbec bez chleba, zatímco druhá část (tehdy to byli barvíři) byla na svou dobu dobře placena. A jestliže wuppertalští dělníci — jako tomu bylo tenkrát — měli na vybranou jedině mezi pozemskou kořalkou putyk a nebeskou kořalkou pietistických páterů — jaký div, že dávali přednost té pozemské, i když byla špatná?

A byla velice špatná. Tak, jak vycházela z chladiče, bez dalšího čištění, se všemi příboudlinami, které obsahovala, se rozesílala a hned také pila. Všechny kořalky vydestilované z vinných matolin, krmné řepy, obilí nebo brambor obsahují tyto příboudliny, směs vyšších alkoholů, tj. tekutin, které mají obdobné složení jako obyčejný alkohol, ale obsahují víc uhlíku a vodíku (mj. primární propylalkohol, izobutylalkohol, zdaleka nejvíc však amylalkohol). Všechny tyto alkoholy jsou škodlivější než obyčejný vinný líh (etylalkohol) a dávka, která způsobuje otravu, je mnohem menší než u etylalkoholu. Bonnský profesor Binz dokázal nedávno řadou pokusů, že opojné účinky našich lihovin i jejich nepříjemné následky v podobě nechvalně známé kocoviny, respektive vážnějších onemocnění nebo otrav je třeba přičítat ani ne tak vinnému lihu neboli etylalkoholu, jako spíše vyšším alkoholům, tedy příboudlinám.

Tyto alkoholy však nepůsobí jen opojněji a zhoubněji, ale určují i charakter opilosti. Každý ví z vlastního pozorování, ne-li ze zkušenosti, jak rozdílně působí na mozek opojení vínem (ba dokonce i různými druhy vína), pivem nebo kořalkou. Čím víc přiboudlin nápoj obsahuje a čím škodlivější jsou tyto přiboudliny svým složením, tím odpornější a zuřivější je i opilost. Ale mladá, nečištěná bramborová kořalka obsahuje — jak známo — ze všech destilátů nejvíc přiboudlin a v nejnepříznivějším složení. Tomu ovšem také zcela odpovídal účinek neobvykle velkých dávek tohoto nápoje na tak vznětlivé a vášnivé obyvatelstvo, jaké je v bergském kraji. Charakter opilosti se od základu změnil. Každá zábava, která dřív končívala bodrou rozjařeností a jen zřídka výtržnostmi, při nichž se pak ovšem nejednou dostal ke slovu „knejp" (nůž, anglicky knife), každá taková zábava se teď zvrhla v pustou pitku a končila nezbytnou rvačkou, přičemž nikdy nechyběla zranění nožem, a smrtelná bodnutí nožem se objevovala stále častěji. Páteři to svalovali na vzrůstající bezbožnost, právníci a jiní šosáci na hospodské tancovačky. Pravou příčinou bylo náhlé zaplavení kraje pruskou přiboudlinou, která jen působila svými normálními fyziologickými účinky a pomáhala stovkám chuďasů na pevnost.

Toto akutní působení laciné kořalky trvalo po celá léta, až pozvolna víceméně pominulo. Nikdy však docela nezmizel její vliv na mravy: pálenka zůstala pro dělnickou třídu víc než dřív životní potřebou, a třebaže se její kvalita poněkud zlepšila, byla stále daleko horší než kvalita dřívější staré pálenky z obilí.

A co se dělo v bergském kraji, bylo i jinde. Nářky šosáků nad tím, že mezi dělníky vzrůstá nadměrné pití kořalky, nebyly nikdy tak všeobecné, jednomyslné a hlasité jako v letech 1825 až 1835. Je dokonce otázka, zda otupělost, s níž právě severoněmečtí dělníci přijímali události z roku 1830[33], nevyplývala ponejvíce právě z kořalky, která je tehdy víc než kdy jindy měla ve své moci. Skutečná a především úspěšná povstání se vyskytla jen ve vinařských krajích nebo v těch německých státech, které se pomocí cel víceméně uchránily před pruskou kořalkou. Nebyl by to jediný případ, kdy by byla kořalka zachránila pruský stát.

Jediné průmyslové odvětví, kterému se podařilo vyvinout ještě

pustošivější přímý vliv — a to ještě ne na vlastní národ, ale na cizince — je anglo-indický opiový průmysl k otravování Číny.

Výroba kořalky se zatím čile rozvíjela, šířila se stále víc na východ a jitro za jitrem zabírala písečnou a bažinatou pustinu severovýchodního Německa pro brambory. Nespokojila se s tím, že oblažuje svou vlast, a snažila se dopřát požehnání staropruské přiboudliny i cizině. Obyčejná kořalka se ještě jednou destilovala, aby se odstranila část vody, kterou obsahovala, a takto získaný vodnatý a nečistý líh byl označen jako „sprit", což je pruský překlad slova spiritus. Vyšší alkoholy mají vesměs vyšší bod varu než etylalkohol. Zatímco etylalkohol vře při 78 $^1/_2$ stupních stodílného teploměru, je bod varu primárního propylalkoholu 97 stupňů, izobutylalkoholu 109 stupňů a amylalkoholu 132 stupně. Dalo by se tedy předpokládat, že při opatrné destilaci tu musí zůstat největší část amylalkoholu, který je hlavní součástí přiboudlin, i část izobutylalkoholu, a že se předestiluje nejvýš část izobutylalkoholu a většina primárního propylalkoholu, který však je v přibloudlinách jen velmi slabě zastoupen. Jenže i vědecká chemie se už vzdává možnosti oddělit destilací tři nižší alkoholy, o něž v tomto případě jde, a dovede oddělit amylalkohol z přiboudliny jedině frakční destilací, které nelze v palírně použít. Přitom destilace ve venkovských palírnách kořalky probíhá značně nedokonale. Není tedy divu, že líh vyráběný počátkem čtyřicátých let měl ještě značnou příměs přiboudlin, jak se dalo snadno poznat podle zápachu: čistý líh nebo líh obsahující jen vodu je téměř bez zápachu.

Tento líh putoval zejména do Hamburku. Co se s ním stalo dál? Část se rozesílala do zemí, kam mu neuzavírala vstup dovozní cla — na tomto exportu se podílel i Štětín; ale z největší části se používal v Hamburku a v Brémách k falšování rumu. Tato kořalka destilovaná v Západní Indii zčásti přímo z cukrové třtiny, většinou však z třtinového odpadu zbylého při výrobě cukru, byla jediná, která ještě mohla vzhledem k svým nízkým výrobním nákladům konkurovat kořalce z brambor jako určitý luxusní nápoj pro masy. Chtěl-li někdo vyrobit „jemný", ale přesto laciný rum, vzal například sud skutečně jemného jamajského rumu, tři až čtyři sudy lacinějšího špatného berbického rumu a dva až tři sudy pruského

lihu z brambor — a tato nebo podobná směs pak dohromady vydala požadovaný nápoj. Tento „jed", jak ho v mé přítomnosti nazývali sami obchodníci zúčastnění na falšování, se dopravoval lodí do Dánska, Švédska, Norska a Ruska, ale v nemalé míře zase putoval vzhůru po Labi nebo přes Štětín do zemí, odkud tento ušlechtilý líh vyšel, a tam se jednak pil jako rum a jednak se pašoval do Rakouska a do Polska.

Hamburští obchodníci se neomezovali na falšování rumu. S genialitou jim vlastní ihned poznali, jaká světoborná úloha je pruské bramborové kořalce v budoucnosti předurčena. Vyzkoušeli už své umění na nejrůznějších jiných nápojích, a tak už koncem třicátých let nechtěl v mimopruské části severního Německa nikdo, kdo jen trochu rozuměl vínu, odebírat bílá francouzská vína z Hamburku, protože se všeobecně říkalo, že se tam tato vína sladí a tím zároveň otravují olověným cukrem. Ale buď jak buď, líh z brambor se stal základem stále rozsáhlejšího falšování nápojů. Po rumu následoval koňak, jehož upravování už vyžadovalo víc dovednosti. Brzy se začalo upravovat lihem i víno a nakonec se došlo tak daleko, že se portské víno a španělská vína připravovala zcela bez vína z lihu, vody a rostlinných šťáv, které byly mnohdy ještě nahrazovány chemickými látkami. Obchod vzkvétal tím spíše, že v mnoha zemích byly takové praktiky buď přímo zakázány, nebo aspoň hraničily tak těsně se zákonem, že zatím nebylo radno se do nich pouštět. Ale Hamburk byl sídlem neomezeného svobodného obchodu, a tak se „pro blaho Hamburku" falšovalo o sto šest.

Jenže monopol falšování dlouho netrval. Po revoluci z roku 1848, když bylo ve Francii výhradní panství velkých finančníků a malé hrstky významných velkoprůmyslníků přechodně vystřídáno panstvím veškeré buržoazie, přicházeli francouzští výrobci a obchodníci postupně na to, jaké zázračné síly dřímou v takovém soudku pruského bramborového lihu. Začali svůj koňak míchat už doma, místo aby ho posílali do ciziny nefalšovaný; ale ještě víc začali přidáváním notné dávky pruského bramborového lihu zušlechťovat koňak (označuji tak kvůli stručnosti všechny kořalky destilované z vinných matolin) určený pro domácí spotřebu. Tím se koňak — jediná kořalka, která se ve Francii konzumuje masově —

podstatně zlevnil. Druhé císařství tento manévr přirozeně podporovalo v zájmu trpících mas, a tak v době pádu napoleonské dynastie vidíme, že se ve Francii díky zázračným účinkům staropruské kořalky značně rozmohlo opilství, které tam do té doby bylo téměř neznámé.

Nevídaně mnoho špatných sklizní vína a konečně obchodní smlouva z roku 1860, která otevřela francouzskému obchodu s vínem cestu do Anglie, daly podnět k dalšímu pokroku. Aby slabá vína špatných ročníků, jejichž kyselost se nedala odstranit přidáním cukru, byla trvanlivější, bylo nutno do nich přidat alkohol. Míchaly se tedy s pruským lihem. A dále byl anglický vkus zvyklý na silná vína — přírodní francouzská tuzemská vína, která teď šla ve velkém na vývoz, byla pro Angličany příliš slabá a chladná. Cožpak se vůbec dalo najít něco lepšího, co by jim přidalo na účinnosti a ohnivosti, než pruský líh? Bordeaux se stále víc stávalo centrem falšování francouzských, španělských a italských vín, která se tam proměňovala v „jemné bordeauxské", a také — centrem zužitkování pruského lihu.

Ovšem, španělských a italských vín. Od té doby, co v Anglii, Severní i Jižní Americe a v koloniích tak nesmírně vzrostla spotřeba francouzských červených vín — a jiná žádný buržoa neráčí pít — nestačí už ani zdánlivě nevyčerpatelné vinné bohatství Francie. Skoro celá použitelná severošpanělská sklizeň vína, mimo jiné celá sklizeň, kterou dává vinorodá Rioja v údolí Ebra, odchází do Bordeaux. Také Janov, Livorno a Neapol sem posílají celé lodi vína. Zatímco se tato vína upravují pruským lihem, aby vydržela transport po moři, zvyšuje tento vývoz vína jeho ceny ve Španělsku a Itálii do té míry, že se víno stává zcela nedostupné pro masy pracujícího obyvatelstva, které je dříve pily denně. Místo vína teď pijí kořalku a hlavní složkou této kořalky je i zde — pruský bramborový líh. Pan von Kardorff si ovšem v Říšském sněmu stěžuje, že v Itálii se to ještě neděje v dostatečném rozsahu.

Kamkoli se podíváme, všude nacházíme pruský líh. Pruský líh dosáhne nesrovnatelně dál než ruka německé říšské vlády. A kdekoli se s tímto lihem setkáme, slouží především — k falšování. Stává se prostředkem, jímž se jihoevropská vína upravují tak, aby byla schopna transportu po lodi, a tím se zároveň odnímají domácímu

pracujícímu obyvatelstvu. A jako Achillovo kopí léčí rány, které zasadilo,[34] tak pruský líh poskytuje dělnické třídě, oloupené o víno, zároveň náhradu ve falšované pálence! Líh z brambor je pro Prusko tím, čím je železo a bavlněné zboží pro Anglii, artiklem, který je reprezentuje na světovém trhu. Právem tedy může nejnovější adept a zároveň obroditel socialismu pan Eugen Dühring oslavovat pálení kořalky „především... jako přirozené napojení (průmyslu) na zemědělské podnikání" a triumfálně volat:

„Výroba lihu má takový význam, že se spíš podcení, než přecení!"[35]

Ovšem, vždyť italské „Anch'io son pittore" (I já jsem malíř, jak řekl Correggio[36]) znamená prusky: „I já jsem kořalkář."

Jenže tím ještě zázraky pruské bramborové kořalky zdaleka nekončí.

„Zatímco dříve žilo v těchto oblastech asi tisíc lidí na čtvereční míli," říká pan von Kardorff, „uživí teď tato země *díky výrobě lihu asi tři tisíce lidí na čtvereční míli*."

A to je vcelku správné. Nevím, o které době pan von Kardorff mluví, uvádí-li obyvatelstvo v tisících osobách na čtvereční míli. Taková doba jistě kdysi existovala. Vyloučíme-li však Sasko a Slezsko, v nichž má lihovarnictví vedle jiných průmyslových odvětví méně význačnou úlohu, vyloučíme-li dále Poznaňsko, jehož největší část přes veškeré úsilí vlády pořád ještě nemá chuť být jiná než polská, zbývají nám tři provincie — Braniborsko, Pomořany a Prusko. Rozloha těchto tří provincií měří dohromady 2415 čtverečních mil. V roce 1817 měly celkem 3 479 825 osob neboli 1441 na čtvereční míli; v roce 1871 měly 7 432 407 osob neboli 3078 na čtvereční míli. Naprosto souhlasíme s panem von Kardorffem, považuje-li tento přírůstek obyvatelstva v podstatě za přímý či nepřímý důsledek pálení kořalky. Připočteme-li k tomu Starou marku, severní, zemědělskou část Dolního Slezska a tu část Poznaňska, která je převážně německá, kde se hustota obyvatelstva vyvíjela asi podobně, máme před sebou vlastní oblast kořalky, ale zároveň i *jádro pruské monarchie*. A tím se otevírá zcela jiná perspektiva. Teď se ukazuje, že pálení kořalky je vlastní materiální základnou současného Pruska. Bez něho by pruské junkerstvo muselo zahynout; jeho statky by zčásti skoupili velcí pozemkoví magnáti,

z nichž by se vytvořila nepočetná aristokracie podobná ruské, zčásti by se tyto statky rozdrobily a vytvořily základnu pro samostatné rolnictvo. Bez výroby kořalky by jádrem Pruska zůstalo území přibližně s 2000 osob na čtvereční míli, které by nadále už nebylo s to hrát v dějinách nějakou úlohu, ať v dobrém či špatném smyslu, dokud by se buržoazní průmysl nerozvinul natolik, aby i zde mohl převzít společenské a možná i politické vedení. Lihovarnictví dalo vývoji jiný směr. Na půdě, z níž se nerodí nic jiného než brambory a krautjunkeři, ale obojí zato ve velkém množství, mohlo čelit světové konkurenci. Protože se těšilo stále větší poptávce — z důvodů, které jsme už uvedli — mohlo se povznést na ústřední světovou továrnu na kořalku. Za daných společenských poměrů to neznamenalo nic jiného, než že se na jedné straně vytvořila třída středně velkých statkářů, jejichž mladší synové byli hlavním materiálem pro důstojnický sbor armády a pro byrokracii, tedy že se znovu prodloužila životaschopnost junkerstva, a na druhé straně vznikla poměrně rychle rostoucí třída polopoddaných, z nichž se rekrutuje masa „kmenových pluků" armády. Jaká je situace této dělnické masy, nominálně sice svobodné, ale díky ročním smlouvám, naturálním platům, bytovým poměrům a konečně i díky vrchnostenské policii, která s novým krajským zřízením[37] jen změnila svou formu, prakticky úplně závislé na statkáři, o tom se můžeme poučit ze spisů profesora von der Goltze. Zkrátka, jestliže Prusko dokázalo aspoň trochu strávit sousta ze západního břehu Labe, která spolklo v roce 1815,[38] jestliže dokázalo v roce 1848 potlačit revoluci v Berlíně, roku 1849 přes porýnsko-vestfálské povstání se dostat do čela německé reakce, v roce 1866 vést válku s Rakouskem a v roce 1871 podřídit celé Malé Německo vedení této nejzaostalejší, nejstrnulejší, nejnevzdělanější, ještě napůl feudální části Německa — čemu za to vděčí? Pálení kořalky.

II

Vraťme se však k Říšskému sněmu. Debaty se zúčastnili hlavně pánové von Kardorff, von Delbrück a hamburský spolkový zmocněnec Krüger. Po této debatě by se skoro zdálo, jako bychom prus-

kému bramborovému lihu bůhvíjak křivdili. Ne pruský, ale ruský líh je kořenem všeho zla. Pan von Kardorff si stěžuje, že hamburští průmyslníci zpracovávají ruskou vodku (a ta se nepálí z brambor, ale z *obilí*, jak pan Krüger výslovně zdůrazňuje) na líh, ten „rozesílají jako německý líh a poškozují tak dobrou pověst německého lihu". Panu Delbrückovi „bylo řečeno, že taková podvodná záměna by narazila na velké potíže, protože se dosud nepodařilo vyrobit z ruské vodky líh *bez zápachu* jako z německé pálenky", pan Delbrück ale opatrně dodal: „Pánové, to ovšem nemohu vědět."

Kořenem zla tedy není pruský líh z brambor, ale ruský líh z obilí. Pruský líh z brambor je „bez zápachu", tj. bez přiboudliny; ruský líh z obilí se dosud nedá vyrobit bez zápachu, obsahuje tedy přiboudlinu, a jestliže se prodává jako pruský líh, připravuje ho tím o dobrou pověst lihu bez přiboudliny. Podle toho jsme ovšem pruský „líh bez přiboudlin" klukovsky a se záměry říši naprosto nepřátelskými pomlouvali. Podívejme se, jak je tomu ve skutečnosti.

Existuje sice postup, jak zbavit pálenku přiboudlin, a to tak, že ji pročistíme silně rozžhaveným dřevěným uhlím. Proto také líh přicházející do obchodu vůbec obsahuje v poslední době méně přiboudlin. Jenže mezi oběma druhy lihu, o které nám tu jde, je tento rozdíl: obilní líh je možno bez velkého úsilí *úplně* zbavit přiboudlin, zatímco u bramborového lihu je to mnohem obtížnější a ve velkovýrobě prakticky natolik nemožné, že i ten nejčistší líh vyrobený z bramborové kořalky zanechává po rozetření na ruce vždycky přiboudlinový zápach. Proto je pravidlem, že se v lékárnách a při výrobě jemných likérů používá nebo aspoň má používat (neboť i zde se falšuje!) výhradně lihu z obilí, a nikdy lihu z brambor.

Několik dní potom, co otiskla zmíněnou debatu o kořalce, přináší „Kölnische Zeitung" v rubrice Různé zprávy (8. února, první strana) tento hluboký povzdech porýnského pijáka:

„Bylo by též velmi žádoucí prokázat *příměs bramborového lihu v lehkém víně.* Dodatečně na něj upozorňuje, jenže už příliš pozdě, *tupá bolest hlavy.* Líh z brambor *obsahuje ještě přiboudliny*, jejichž nepříjemný zápach se překrývá specifickou vůní vína. *Toto falšování je velmi časté.*"

Nakonec pan Krüger, aby uklidnil staropruské kořalečníky, prozrazuje povážlivý fakt, že za ruský obilní líh se na hamburském

trhu platí *o čtyři marky víc* než za pruský bramborový líh, který 7. února zaznamenal v Hamburku 35 marek za 100 litrů; ruský líh dosahuje tedy o 12 procent vyšší ceny než pruský, jehož dobrou pověst prý poškozuje!

Po všech těchto faktech se podívejme na uraženou nevinnost toho pomlouvaného, „nepáchnoucího", na svou dobrou pověst žárlivého, počestného pruského „lihu bez příboudlin", který se ve velkoobchodě platí jen 35 feniků za litr, je tedy levnější než pivo! Srovnáte-li uvedenou debatu a tato fakta, nemáte pak chuť se zeptat: Z koho si tu děláte blázny?

Do celého světa zasahuje požehnaný vliv pruské příboudliny, neboť se zároveň s bramborovým lihem dostává do každého nápoje. Od kyselého lehkého moselského a rýnského vína horších druhů, které se pomocí bramborového cukru a bramborového lihu zázračně přeměňuje v brauneberské a niersteinské, od špatného červeného vína, které od Gladstonovy obchodní smlouvy zaplavuje Anglii, kde mu říkají „Gladstone", až po Château Lafitte a šampaňské, portské a madeiru, které pijí buržoové v Indii, Číně, Austrálii a Americe, neexistuje jediný nápoj, v jehož složení by nebyla pruská příboudlina. Výroba těchto nápojů vzkvétá všude, kde víno roste a kde se ve velkém množství skladuje, a výrobci tam pějí dithyramby na bramborový líh. Ale co spotřebitelé? Spotřebitelé poznávají z „tupé bolesti hlavy", v čem spočívá dobrodiní pruské příboudliny a snaží se mu zdaleka vyhnout. V Itálii, říká pan von Kardorff, se obchodní smlouva uplatňuje tak, že pruský líh musí platit příliš vysoké clo. Vývoz lihu do Belgie, Ameriky a Anglie je znemožněn vysokými cly. Ve Francii lepí celníci na sudy s lihem červené nálepky, aby je označili jako pruské — to je skutečně poprvé, kdy francouzští celníci udělali něco obecně prospěšného! Došlo to zkrátka tak daleko, že pan von Kardorff zoufale volá: „Pánové, představíte-li si situaci pruského lihovarnického průmyslu, zjistíte, *že všechny země se co nejúzkostlivěji uzavírají našemu lihu!*" Není také divu! Zázračné účinky tohoto lihu poznal ponenáhlu celý svět, a jediný způsob, jak se vyhnout „tupé bolesti hlavy", je ten, že se ten příboudlinový neřád vůbec nepustí do země.

A teď se ještě nad hlavami těžce zkoušených kořalečních junkerů stahuje těžké a temné mračno od východu. Velký bratr v Rusku, poslední opora a záštita všech úctyhodných starých pořádků proti modernímu zběsilému boření, začíná teď také pálit a vyvážet kořalku, a to obilní kořalku, a mimoto ji dodává právě tak levně jako pruští junkeři svou bramborovou kořalku. Rok od roku se výroba a vývoz ruské vodky zvyšuje, a jestliže se dosud rektifikovala na líh v Hamburku, pak nám pan Delbrück vypráví, že „v ruských přístavech... se teď už zřizuje množství podniků na rektifikaci ruské kořalky, vybavených těmi nejlepšími přístroji", a připravuje pány junkery na to, že jim ruská konkurence bude každým rokem víc přerůstat přes hlavu. To pan von Kardorff velmi dobře ví a žádá, aby vláda prostě zakázala provážet ruský líh přes Německo.

Jako nezávislý konzervativní poslanec by měl ovšem pan von Kardorff umět správněji zhodnotit postoj německé říšské vlády vůči Rusku. Po anexi Alsaska-Lotrinska a po neslýchaných reparacích ve výši pěti miliard, které z Francie nutně udělaly spojence *každého* nepřítele Německa, a při politice, která všude vyvolávala úctu nebo spíše strach, ale nikde oblibu, zbývala jen jedna volba: buď také rychle porazit Rusko, anebo — zajistit si jeho spojenectví (pokud je na Rusko spolehnutí) a stát se poslušným služebníkem ruské diplomacie. Protože se vláda nemohla rozhodnout pro první alternativu, propadla nenávratně druhé. Prusko, a s ním celá říše, je znovu stejně závislé na Rusku jako po roce 1815 a po roce 1850; a stejně jako po roce 1815 slouží „svatá aliance" i teď k zakrytí této závislosti. A tak všechna slavná vítězství mají ten jediný výsledek, že Německo jako dříve zůstává v Evropě pátým kolem u vozu. A pak se Bismarck diví, že se německá veřejnost stejně jako dříve stará spíš o události v zahraničí, kde se skutečně rozhoduje, než o činy říšské vlády, které jsou bezvýznamné pro Evropu, a o řeči Říšského sněmu, které jsou bezvýznamné pro Německo. Zákaz provážení ruského lihu! Rád bych viděl toho říšského kancléře, který by si to troufl, pokud by neměl zároveň v kapse vyhlášení války Rusku! A jestliže pan von Kardorff vznáší na vládu takový neobyčejný požadavek, pak bychom skoro věřili, že nejen *pití* kořalky, ale už její *pálení* kalí rozum. Vždyť i proslulejší kořalečníci, než je pan von

Kardorff, provedli v poslední době věci, které nelze z jejich vlastního hlediska nijak rozumně vysvětlit.

Je ostatně docela pochopitelné, že z ruské konkurence naskakuje našim kořalečním junkerům husí kůže. V ruském vnitrozemí jsou rozsáhlé kraje, kde je obilí stejně laciné jako v Prusku brambory. Mimoto je v Rusku palivo většinou levnější než v našich lihovarnických oblastech. Jaký tedy div, že část ruské šlechty, stejně jako pruští junkeři, ukládá peníze, které jí stát při výkupu z roboty vyplatil na účet rolníků, právě do lihovarů? Že díky stále rostoucímu trhu a díky přednostem, které při stejných nebo jen o málo vyšších cenách vždycky bude mít obilní pálenka před bramborovou pálenkou, těchto lihovarů rychle přibývá a že už není daleko doba, kdy jejich výrobek zcela vytlačí z trhu pruský líh z brambor? Tady nepomohou žádné nářky a bědování. Dokud trvá kapitalistická výroba, jsou její zákony stejně neúprosné pro junkery jako pro židy. Díky ruské konkurenci se blíží den, kdy padne posvátné Ilion, kdy slavný pruský kořaleční průmysl zmizí ze světového trhu a nanejvýš bude ještě zamořovat přiboudlinou domácí trh. Ale v den, kdy pruští junkeři přijdou o destilační helmu a zůstane jim už jen erbovní helma nebo nanejvýš vojenská helma — v ten den bude s Pruskem konec. Nehledě ani na další průběh světových dějin, na možnost, pravděpodobnost nebo nevyhnutelnost nových válek a převratů — už sama konkurence ruské vodky musí Prusko zničit, protože zničí průmysl, který udržuje zemědělství východních provincií na jeho nynějším stupni rozvoje. Tím však zároveň zničí i životní podmínky východolabských junkerů a jejich 3000 poddaných na čtvereční míli; a zničí tím i základnu pruského státu: materiál, z něhož se rekrutují důstojníci i poddůstojníci a bezvýhradně poslušní vojáci, a dále materiál, z něhož vyrůstá jádro byrokracie, ten materiál, který vtiskuje současnému Prusku jeho specifický charakter. Se zhroucením lihovarnictví se zhroutí pruský militarismus, a bez něho není Prusko ničím. Pak klesnou východní provincie znovu do postavení, jež jim v Německu přísluší vzhledem k jejich řídkému osídlení, k jejich průmyslu, který je služebníkem zemědělství, vzhledem k jejich polofeudálním poměrům, vzhledem k nedostatečnému buržoaznímu rozvoji a všeobecné vzdělanosti. Pak

si ostatní země německé říše, osvobozené od tlaku této napůl středověké nadvlády, vydechnou a zaujmou místo, které jim podle jejich průmyslového rozvoje a pokročilejší vzdělanosti přísluší. Východní provincie samy si vyberou jiná průmyslová odvětví, méně závislá na zemědělství a připouštějící méně feudální provozování, a mezitím dají své armády k dispozici ne pruskému státu, ale sociální demokracii. Celý ostatní svět bude jásat, že už se konečně jednou skoncovalo s pruským přiboudlinovým jedem; pruští junkeři a pruský stát, který pak konečně „splyne s Německem", se však budou muset utěšit slovy básníka:

To, co má věčně žít v písni,
musí v životě zahynout.*

* Z básně Friedricha Schillera „Řečtí bohové". *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

WILHELM WOLFF[39]

Napsal B. Engels
v červnu až listopadu 1876
Otištěno v listu „Die Neue Welt",
čís. 27, 28, 30, 31, 40, 41, 42, 43, 44, 45 a 47
ze dne 1., 8., 22. a 29. července,
30. září, 7., 14., 21. a 28. října
a 4. a 25. listopadu 1876
Životopisná část vyšla též jako
součást úvodu ke knize „Die schlesische
Milliarde". Von Wilhelm Wolff.
Mit Einleitung von Friedrich Engels.
Hottingen—Curych 1886
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu časopisu
srovnaného s textem knihy
Přeloženo z němčiny

Bylo to — nemýlím-li se — koncem dubna roku 1846. Marx a já jsme tehdy bydleli na předměstí Bruselu; právě jsme se zabývali společnou prací[40], když nám oznámili, že si s námi přeje mluvit nějaký pán z Německa. Uviděli jsme malého, ale velmi statného muže; výraz jeho obličeje vyjadřoval zároveň dobromyslnost i klidnou rozhodnost; postava východoněmeckého sedláka v oděvu východoněmeckého maloměšťana. Byl to Wilhelm Wolff. Byl stíhán pro tiskový přestupek a šťastně unikl pruským žalářům. Netušili jsme na první pohled, jak vzácný člověk se skrývá za tak nepatrným zevnějškem. Ale stačilo jen několik málo dnů, abychom se s tímto novým druhem v exilu srdečně spřátelili a přesvědčili se, že zdaleka nejde o obyčejného člověka. Jeho ušlechtilý duch vytříbený ve škole klasického starověku, jeho bohatý humor, jeho jasné chápání obtížných teoretických otázek, jeho plamenná nenávist ke všem utlačovatelům lidových mas, jeho energická a přesto klidná povaha se projevily brzy; ale bylo třeba dlouhých let společného působení a přátelského styku v boji, vítězstvích i porážkách, v časech dobrých i zlých, abychom dokázali plně ocenit jeho neotřesitelnou pevnost charakteru, jeho naprostou, žádné pochyby nepřipouštějící spolehlivost, jeho smysl pro povinnost, stejně přísný a nesmlouvavý k nepříteli i příteli i k sobě samému.

I

Wilhelm Wolff se narodil 21. června roku 1809 v Tarnau u Frankensteinu ve Slezsku[41]. Jeho otec byl dědičně poddaný rolník a zároveň měl rychetní krčmu (hospodu — polsky karczma — kde

zasedá vesnický soud), což nebránilo tomu, aby nemusel se ženou a dětmi konat robotu pro milostivou vrchnost. Tak Wilhelm už od dětství nejen poznal, ale i na vlastní kůži zakusil hrozné postavení východoněmeckého poddaného rolníka. Ale naučil se i něčemu jinému. Jeho matka, o které vždycky mluvil se zvláštní něhou a která byla vzdělanější, než bylo u jejího stavu obvyklé, v něm probudila a živila hněv nad tím, jak feudální páni nestydatě vykořisťují rolníky a jak hanebně s nimi zacházejí. Jak v něm tento hněv po celý život kvasil a vřel, uvidíme ještě, až se dostaneme k tomu období jeho života, kdy mohl svůj hněv konečně také veřejně projevit. Brzy se ukázalo nadání a vědychtivost selského chlapce; měl jít pokud možno na gymnasium, ale jaké překážky bylo nutné překonat, než se tam dostal! Nehledě na finanční potíže byl tu milostivý pán a jeho správce, a bez nich se nesmělo nic podniknout. Dědičné poddanství bylo sice roku 1810 nominálně zrušeno, ale feudální dávky, robota, patrimoniální soud, vrchnostenská policie existovaly i nadále a s nimi fakticky i dědičné poddanství. Milostivá vrchnost a její úředníci dělali ze selských chlapců mnohem raději pasáčky vepřů než studenty. Přece však byly všechny překážky překonány. Wolff přišel na gymnasium do Svídnice a pak na universitu do Vratislavi. Na obou ústavech si musel většinou sám vydělávat na živobytí soukromými hodinami. Na universitě se pustil s velkým zanícením do klasické filologie. Nebyl však pedantským filologem staré školy; měl plné porozumění pro velké řecké a římské básníky a prozaiky, kteří zůstali jeho oblíbenou četbou po celý život.

Už téměř končil studia na universitě, když spolkový sněm[42] i rakouská a pruská vláda znovu zahájily štvanici proti demagogům[43], která předtím ve dvacátých letech konečně utichla. Jako člen studentského spolku byl i Wolff v roce 1834 zatčen, po léta vláčen ve vyšetřovací vazbě z vězení do vězení a konečně odsouzen. Za co? Myslím, že mu nikdy nestálo za to, aby to řekl. Zkrátka a dobře dostal se na pevnost do Silberbergu. Tam našel druhy v neštěstí, mimo jiné také Fritze Reutera. Wolffovi se několik měsíců před smrtí dostala do rukou Reuterova kniha „Ut mine Festungstid", a sotvaže objevil v jejím autorovi svého starého spolutrpitele, podal mu zprávu prostřednictvím nakladatelství[44]. Reuter mu ihned

odpověděl dlouhým a velmi srdečným dopisem, který mám před sebou a který dokazuje, že aspoň 12. ledna 1864 nebyl tento starý demagog rozhodně žádným zkrotlým kajícníkem:

„A tak tu sedím už třicet let," píše, „až mi vlasy zešedivěly, a čekám na pořádnou revoluci, ve které by se konečně jednou rázně projevila vůle lidu, ale co je to všechno platné?... Kdyby tak pruský lid aspoň odepřel platit daně, to je jediný prostředek, jak se zbavit Bismarcka a spol. a k smrti rozhněvat starého krále."

Na Silberbergu prodělal Wolff všechny ty četné strasti a nečetné radosti uvězněných demagogů, které tak živě a s takovým humorem vylíčil Fritz Reuter v uvedené knize. Bylo jen pranepatrným odškodněním za vlhké kasematy a kruté zimy, že posádku na tomto starém skalním hnízdě tvořili staří invalidé, takzvaná „garnizóna", kteří nebyli nijak přísní a leckdy neodmítli nějakou tu skleničku kořalky nebo pár grošů. Přesto však měl Wolff v roce 1839 natolik podlomené zdraví, že byl omilostněn.

Odešel do Vratislavi a chtěl být učitelem. Ale dělal účet bez hostinského, a tímto hostinským byla pruská vláda. Protože byl uprostřed studií uvězněn, nemohl absolvovat předepsané tři roky universitního studia, o zkouškách ani nemluvě. A v pruské Číně byl do cechu učenců přijat jen ten, kdo to všechno splnil podle předpisu. Nikdo jiný, i když se ve svém oboru vyznal tak dobře jako Wolff v klasické filologii, nepatřil k cechu a nesměl veřejně uplatňovat své znalosti. Zbývala naděje, že se protluče jako soukromý učitel. Ale k tomu bylo třeba mít vládní povolení, a když o ně Wolff požádal, bylo mu *odepřeno*. Náš demagog by byl musel zemřít hlady nebo znovu chodit na robotu v rodné vsi nebýt toho, že byli v Prusku Poláci. Jeden poznaňský statkář ho přijal za domácího učitele; prožil u něho několik let, o kterých vždycky rád vyprávěl.

Po návratu do Vratislavi dostal konečně po dlouhých tahanicích od slavné královské vlády povolení dávat soukromé hodiny a mohl si tak vybudovat aspoň skromnou existenci. Víc tento nenáročný člověk ani nežádal. Zároveň začal znovu bojovat proti stávajícímu útisku, pokud to ovšem za tehdejších žalostných poměrů bylo možné. Musel se omezit na to, že veřejnosti odhaloval jednotlivé

případy úřednické, vrchnostenské nebo továrnické zvůle, a i v tom měl ještě potíže s cenzurou. Ale to Wolffa neodradilo. Vrchní cenzurní soud, který byl tehdy právě zřízen, neměl tvrdošíjnějšího a častějšího hosta, než byl soukromý učitel Wolff z Vratislavi. Nic mu nedělalo větší radost než doběhnout cenzuru, což při hlouposti většiny cenzorů nebylo tak těžké, znal-li člověk aspoň trochu jejich slabé stránky. Tak také krajně pobouřil zbožné duše, když ve slezských provinciálních novinách uveřejnil tuto „jadrnou píseň" kajícníka, kterou objevil ve starém, místy ještě používaném kancionálu:

Jsem vskutku hnusný netvor zlý,
opravdu hříšník bídný.
Mnou všechny hříchy prolezly
jak cibule pach lidmi.

Mne, Pane, psa jen vykrákej
a z milosti mi kůstku dej.
Kéž nádobu mých hříchů
pohodíš v nebes tichu!

Tato píseň se bleskem rozletěla po celém Německu a vyvolávala hlasitý smích neznabohů a rozhořčení pietistů. Cenzor dostal pořádný nos a bdělé oko vlády se od té doby začalo znovu upírat na soukromého učitele Wolffa, toho nepokojného větroplacha, kterého nedokázalo zkrotit ani pět let na pevnosti. Netrvalo dlouho a našla se znovu záminka k zahájení procesu proti němu. Vždyť staropruské zákonodárství obestřelo celou zemi dovedně rozloženým systémem pastí, léček, vlčích jam a tenat, kterým se často nemohli vyhnout ani věrní poddaní a do kterých se tím spíš museli chytit ti nevěrní.

Tiskový přestupek, pro který byl Wolff koncem roku 1845 nebo začátkem roku 1846 obžalován, byl tak bezvýznamný, že dnes už není nikdo z nás s to se upamatovat na bližší okolnosti.[45] Ale stíhání nabylo takového rozsahu, že Wolff, který už měl pruských vězení a pevností až po krk, unikl před hrozícím zatčením a odešel do Meklenburska.* Tam našel u přátel bezpečné útočiště do té doby,

* Podle Wermuth-Stieber, „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts", díl II, str. 141[46], byl Wolff v roce 1846 odsouzen vratislavským vrchním zemským soudem pro „tiskový přestupek" ke třem měsícům pevnostního vězení. *(Doplnil Engels ve vydání z roku 1886.)*

než se zařídilo, aby se v Hamburku bez obtíží dostal na loď do Londýna. V Londýně, kde poprvé vystupoval ve veřejném spolku — šlo o dosud existující německý komunistický dělnický vzdělávací spolek[26] — nezůstal dlouho, a jak už jsem uvedl, přišel do Bruselu.

II

V Bruselu našel Wolff brzy zaměstnání ve zpravodajské kanceláři, která tam byla založena; tato kancelář dodávala německým listům zprávy z Francie, Anglie a Belgie, redigované, pokud to poměry dovolovaly, v sociálně demokratickém duchu. Když se „Deutsche-Brüsseler-Zeitung"[47] dala do služeb naší strany, spolupracoval na ní i Wolff. V bruselském Německém dělnickém spolku[48], který jsme v té době založili, patřil Wolff brzy k nejoblíbenějším řečníkům. Podával tam každý týden přehled denních událostí; byl to vždycky mistrný populární výklad, vtipný a zároveň jadrný, a patřičně pranýřoval zejména malichernost a podlost německých pánů i poddaných. Tyto politické přehledy se staly tak oblíbeným Wolffovým tématem, že je přednášel vždycky ve stejně mistrném populárním podání ve všech spolcích, jejichž činnosti se zúčastnil.

Vypukla únorová revoluce a ihned vyvolala ohlas v Bruselu. Večer co večer se shromažďovaly zástupy lidí na Velkém náměstí před radnicí, která byla obsazena občanskou gardou a četnictvem; četné pivnice a výčepy na náměstí byly nabité. Lidé provolávali „Vive la République!"*, zpívali Marseillaisu, tlačili se a strkali. Vláda zdánlivě ani nedutala, ale v provinciích povolávala záložníky a dovolence do armády. Tajně sdělila nejváženějšímu belgickému republikánovi panu Jottrandovi, že král je ochoten odstoupit, jestliže si to lid přeje, a že to pan Jottrand může uslyšet přímo od krále, jakmile bude chtít. Jottrand skutečně přijal od Leopolda prohlášení, že je sám celým srdcem republikán a že nebude nikdy stát v cestě, bude-li se Belgie chtít konstituovat jako republika; jenom si prý přeje, aby všechno proběhlo spořádaně a bez krveprolití, a ostatně doufá, že dostane slušnou penzi. Tato zpráva se

* „Ať žije republika!" *(Pozn. red.)*

potají rychle rozšířila a ukolébala lidi natolik, že nedošlo k žádnému pokusu o povstání. Ale sotvaže byly zálohy pohromadě a většina vojska byla soustředěna kolem Bruselu — v takové malé zemičce stačily tři čtyři dny — už se o odstoupení vůbec nemluvilo a jednoho večera najednou zakročilo četnictvo plochými šavlemi proti zástupům lidí na náměstí a zatýkalo se napravo nalevo. Jedním z prvních, kdo byli takto zbiti a zatčeni, byl i Wolff, který šel právě klidně svou cestou domů. Zavlekli ho do radnice, kde ho vzteklí a opilí členové občanské gardy ještě jednou zbili, a po několikadenním věznění byl dopraven přes hranice do Francie.

V Paříži se dlouho nezdržel. Berlínská březnová revoluce i přípravy na frankfurtský parlament a na berlínské shromáždění ho přiměly napřed k odchodu do Slezska, aby tam při volbách působil ve prospěch radikálů. Jakmile bychom založili nějaký časopis, ať už v Kolíně nebo v Berlíně, chtěl přijet za námi. Jeho všeobecná obliba a jeho populární a jadrná výmluvnost dokázaly zejména ve venkovských volebních obvodech prosadit radikální kandidatury, které by bez něho neměly žádnou naději.

Mezitím vyšla 1. června v Kolíně nad Rýnem „Neue Rheinische Zeitung", jejímž šéfredaktorem byl Marx, a brzy přišel i Wolff, aby zaujal své místo v redakci. Jeho neúmorná píle a úzkostlivá, neochvějná svědomitost měly pro něho tu nevýhodu, že v redakci, kde byli vesměs mladí lidé, si ostatní někdy dopřávali nějakou tu hodinku volna navíc a spoléhali se na to, že „Lupus* se už postará, aby noviny vyšly"; i já sám jsem se tak prohřešoval. Tak se stalo, že se Wolff v počátcích vydávání listu zabýval spíš běžnými pracemi než psaním úvodníků. Brzy však našel cestu, jak změnit tyto práce v samostatnou činnost. V pravidelné rubrice „Z říše" shromažďoval zprávy z německých státečků a líčil v ní s nenapodobitelným humorem provinciální a maloměstskou omezenost a šosáctví vládců i ovládaných. Současně podával v Demokratické společnosti[49] každý týden přehled denních událostí a stal se tak i zde brzy jedním z nejoblíbenějších a nejpůsobivějších řečníků.

* — přátelská přezdívka W. Wolffa (Wolf — vlk, latinsky lupus). *(Pozn. red.)*

Hloupost a zbabělost buržoazie, které od pařížské červnové bitvy stále rostly, umožnila reakci znovu načerpat síly. Kamarily ve Vídni, v Berlíně, v Mnichově atd. pracovaly ruku v ruce s urozeným říšským správcem* a za kulisami stála ruská diplomacie a tahala za drátky, na nichž tyto loutky tancovaly. Teď, v září roku 1848, nastala pro tyto pány chvíle, kdy mohli jednat. Pod ruským nátlakem, přímým i nepřímým (prostřednictvím lorda Palmerstona), skončilo první šlesvicko-holštýnské tažení potupným příměřím v Malmö[50]. Frankfurtský parlament se snížil k tomu, že toto příměří potvrdil, a tím se otevřeně a jednoznačně zřekl revoluce. Odpovědí bylo frankfurtské povstání z 18. září; bylo potlačeno. Téměř současně propukla v Berlíně krize mezi dohodovacím Ústavodárným shromážděním[51] a korunou. Shromáždění poprosilo 9. srpna vládu neobyčejně krotkým, ba přímo bojácným usnesením, aby přece jen něco udělala pro to, aby nestydaté vystupování reakčních důstojníků nebylo napříště tak otevřené a urážlivé. Když pak v září žádalo, aby toto usnesení bylo provedeno, byla v odpověď na to nastolena vysloveně reakční Pfuelova vláda s generálem v čele (19. září) a proslulý Wrangel byl jmenován vrchním velitelem v Markách[52]: to byly dva „jemné" pokyny berlínským dohodovačům, aby buď přišli ke křížku, nebo se připravili na to, že budou rozehnáni. Nastal všeobecný rozruch. I v Kolíně se konala lidová shromáždění a byl ustaven bezpečnostní výbor. Vláda se rozhodla, že první úder zasadí v Kolíně. Proto bylo 25. září ráno zatčeno několik demokratů, mezi nimi i nynější vrchní starosta, tehdy všeobecně známý jako „rudý Becker". Rozruch se stupňoval. Odpoledne se konalo na Starém trhu lidové shromáždění. Předsedal mu Wolff. Kolem dokola stála občanská garda, která nebyla proti demokratickému hnutí, ale hájila především své zájmy. Na dotaz odpověděli její příslušníci, že jsou zde proto, aby chránili lid. Náhle přibíhají na tržiště lidé a volají: „Prušáci jdou!" Joseph Moll, který byl ráno rovněž zatčen, ale osvobozen lidem a který měl zrovna proslov, zvolal: „Občané, chcete se rozutéci před Prušáky?" — „Ne, ne!" zněla odpověď. — „Pak musíme stavět barikády!" a hned

* — tj. arcivévodou Janem. *(Pozn. red.)*

se do toho dali. — Jak stavění barikád v Kolíně skončilo, je známo. Povstání, vyvolané planým poplachem, bez protivníka, beze zbraní — občanská garda prozíravě odešla domů — a bez krveprolití se rozplynulo vniveč; vláda dosáhla svého cíle: v Kolíně byl vyhlášen stav obležení, občanská garda byla odzbrojena, „Neue Rheinische Zeitung" zastavena a její redaktoři byli nuceni odejít do ciziny.

III

Kolínský stav obležení netrval dlouho. 4. října byl zrušen. 12. října vyšla znovu „Neue Rheinische Zeitung". Wolff odešel do Dürkheimu ve Falci, kde ho nechali na pokoji. Stejně jako mnoho jiných redaktorů byl i Wolff stíhán zatykačem pro spiknutí atd. Jenže náš Wolff to ve Falci dlouho nevydržel, a jen co skončilo vinobraní, objevil se znenadání znovu v redakci v ulici Unter Hutmacher 17. Podařilo se mu najít si v sousedství byt, z něhož mohl přes dvůr docházet do redakce, aniž vyšel na ulici. Toto zajetí ho však brzy omrzelo; vycházel téměř každý večer za šera v dlouhém kabátě a v čepici s velkým štítkem pod záminkou, že si jde koupit tabák. Myslel si, že ho nikdo nepozná, ačkoli jeho svérázná sukovitá postava i rázná chůze byly na první pohled nápadné; ale buď jak buď, nikdo ho neprozradil. Tak žil několik měsíců, zatímco stíhání proti nám ostatním pozvolna ustávalo. Konečně jsme 1. března 1849 dostali zprávu, že už nehrozí nebezpečí, a tak se i Wolff dostavil k vyšetřujícímu soudci, který také prohlásil, že celý proces se opíral o přehnané policejní zprávy, a byl proto zastaven.

Mezitím bylo počátkem prosince rozehnáno berlínské shromáždění a nastalo období manteuffelovské reakce. Jedno z prvních opatření nové vlády mělo uklidnit feudální pány ve východních provinciích ve věci jejich ohroženého práva na neplacenou rolnickou práci. Po březnových dnech přestali rolníci ve východních provinciích všude chodit na robotu, dokonce si tu a tam vynutili na vrchnosti písemné potvrzení, že se vzdává nároku na tyto práce. Šlo tedy jen o to prohlásit tento faktický stav za zákonný, a východolabský rolník, už dost dlouho odíraný, by se byl stal svobodným člověkem.

Jenže berlínské shromáždění se ještě plných 59 let po 4. srpnu 1789, kdy francouzské Národní shromáždění zrušilo bez náhrad *všechna* feudální břemena, nedokázalo vzmužit k podobnému kroku. Byly částečně ulehčeny podmínky výkupu z roboty; ale jen některé nejostudnější a nejodpornější feudální výsady měly být odstraněny bez náhrady. Jenže dříve než byl tento návrh zákona definitivně přijat, bylo shromáždění rozehnáno a pan Manteuffel prohlásil, že *tento* návrh vláda neuzákoní. Tím byly zmařeny naděje staropruských robotních rolníků a bylo třeba na ně působit tím, že se jim vysvětlí jejich situace. A k tomu byl nejpovolanějším člověkem Wolff. Nejenže byl původně sám poddaným rolnickým synkem a sám musel v dětství chodit na robotu, nejenže si zachoval žhavou nenávist k feudálním utlačovatelům, kterou v něm toto dětství probudilo; nikdo neznal feudální způsob zotročování ve všech jeho podrobnostech tak dobře jako on, a to právě v provincii, která byla dokonalou ukázkou jeho nejrozmanitějších forem — ve Slezsku.*

V čísle ze 17. prosince 1848 vytáhl Wolff do boje článkem o zmíněném prohlášení vlády. 29. prosince následoval druhý, říz-

* Místo dalšího textu až k větě: „Ale vraťme se k našemu Wolffovi" (viz tento svazek, str. 115) napsal Engels v roce 1886 toto:

„Tak zahájil Wolff svou kampaň proti feudálním pánům, která vyvrcholila ve ‚Slezské miliardě' a k níž se ještě vrátím. Byla to kampaň, kterou vlastně měla vést buržoazie. Vždyť boj proti feudalismu byl právě historickou úlohou této třídy. Ale jak jsme viděli, buržoazie tento boj nevedla nebo ho vedla jen naoko. Díky společenské a politické zaostalosti Německa buržoazie všude zrazovala své nejvlastnější politické zájmy, protože se za ní už hrozivě pozvedal proletariát. Nejasné naděje a přání pařížských dělníků z února, ještě víc však jejich čtyřdenní zoufalý boj v červnu roku 1848 poděsily buržoazii nejen ve Francii, ale v celé Evropě. A ustrašení měšťáci v Německu viděli útok na své vlastnictví, na své bezpečí, na svůj život dokonce i v prostých demokratických požadavcích, jaké byly dávno zákonně uskutečněny dokonce i ve Švýcarsku. Němečtí buržoové, zbabělí jako vždy, obětovali své společné, tj. politické zájmy, aby každý z nich zachránil svůj soukromý zájem, svůj kapitál. Raději návrat ke starému byrokraticko-feudálnímu absolutismu než vítězství buržoazie jako třídy, jako moderního buržoazního státu vybojovaného revoluční cestou, během níž by sílila revoluční třída, proletariát! To byl úzkostný výkřik německé buržoazie, který dopomohl k vítězství reakce na celé čáře.

Strana proletariátu musela tedy zahájit boj tam, kde buržoazie z bojiště dezertovala. A tak zahájil Wolff v ‚Neue Rheinische Zeitung' boj proti feudalismu. Nebyl to však boj, který by buržoazii potěšil; naopak, bojoval skutečně revolučním způsobem, tak, že se těchto článků, z nichž vanul dech Velké francouzské revoluce, nepoděsila buržoazie o nic méně než feudální páni a sama vláda." *(Pozn. red.)*

nější článek o naoktrojovaném „Nařízení o prozatímní úpravě vztahů mezi vrchností a rolníky ve Slezsku".

Toto nařízení, praví Wolff,

„vlastně vyzývá pány knížata, rodovou šlechtu, hrabata, barony atd., aby si pospíšili a se zdáním zákonnosti ještě ‚prozatímně' vyždímali a vysáli venkovský lid tak, aby mohli po tučných letech o to snadněji přečkat léta hubená. Před březnem bylo Slezsko zaslíbenou zemí milostivých vrchností. Díky zákonům o výkupu si feudální junkerstvo po roce 1821 ustlalo tak teple, jak to jen bylo možné. Výkupem, který vždy a všude probíhal a prováděl se ve prospěch privilegovaných a ke škodě venkovského lidu, nedostalo slezské junkerstvo z rukou venkovského lidu o nic méně než asi 80 miliónků v hotovosti, v orné půdě a rentách. A to ještě nebyl výkup ani zdaleka ukončen. Proto je tak rozzuřila bezbožná revoluce z roku 1848. Venkované se vzpírali robotovat dál jako ta boží hovada na pána a dál odvádět všechna ta dosavadní strašlivá břemena, úroky a dávky všeho druhu. V panských truhlicích bylo najednou povážlivě prázdno."

Berlínské shromáždění vzalo úpravu těchto vztahů do svých rukou.

„Hrozilo nebezpečí z prodlení. To pochopila kamarila v Postupimi, která si také dovede plnit měšec z potu a krve venkovského lidu. Proto pryč se shromážděním! Vytvořme si sami takové zákony, které se nám budou zdát nejvýhodnější! — A to se také stalo. Nařízení uveřejněné pro Slezsko v ‚Staats-Anzeiger'[53] není nic jiného než záseka s vlčími jámami a všemi náležitostmi, a jestliže do ní venkovský lid jednou spadne, bude nadobro ztracen."

Wolff dále dokazuje, že nařízení v podstatě obnovuje předbřeznové poměry, a uzavírá:

„Ale co je to platné? Panstvo potřebuje peníze. Je tu zima se svými plesy, maškarádami, lákavými hráčskými stolky atd. Rolníci, kteří dosud dodávali prostředky na radovánky, je musí opatřovat i nadále. Junkerstvo si chce ještě aspoň jednou uspořádat radostný karneval a využít co nejvíc listopadových úspěchů absolutismu. A má pravdu, jestliže s vyzývavou zpupností ještě honem tančí a jásá, protože do požehnaných šlechtických orgií by brzy mohly zahřmět haličské výbuchy hněvu[54]."

20. ledna vyšel další Wolffův článek, který se zaměřil na tuto oblast. Reakční strana přiměla rychtáře Krengela v Nessinu u Kolbergu a ještě několik nádeníků podepsat dotaz ke králi, zda je pravda, že Jeho Veličenstvo skutečně zamýšlí *rozdělit pozemkový majetek a věnovat jej nemajetným.*

„Můžeme si představit," říká Wolff, „jak se nessinští nádeníci k smrti vyděsili a celé noci nespali, když se doslechli o těchto úmyslech. Cože? Král

že chce rozdělit pozemkový majetek? My nádeníci, kteří jsme dosud za 5 stříbrných grošů denně obdělávali s takovou rozkoší pole milostivé vrchnosti, my že bychom měli přestat nádeničit a začít obdělávat vlastní pole? Pán, který má 80 až 90 dominií a jen nějakých sto tisíc jiter, ten že nám má vydat tolik a tolik jiter? — Kdepak, při pouhém pomyšlení na takovou strašnou pohromu se naši nádeníci chvěli na celém těle. Neměli chvilku klidu, dokud nedostali ujištění, že je skutečně nikdo nechce uvrhnout do takové propastné bídy, že budou ušetřeni hrozících jiter půdy a že tato půda bude i nadále ponechána milostivým pánům."

IV

To všechno však byla jen pouhá přestřelka. Počátkem roku 1849 získával u francouzských sociálních demokratů stále větší ohlas už dříve vznesený návrh, podle něhož se mělo žádat, aby byla navrácena jedna miliarda franků, darovaná státem v roce 1825 šlechticům, kteří se vrátili z emigrace, jako náhrada za statky, o něž přišli za Velké revoluce, a mělo se jí použít v zájmu pracujících mas. 16. března přinesla „Neue Rheinische Zeitung" úvodník o této otázce a už příští den uveřejnil Wolff svou práci „Pruská miliarda".

„Rytíř Schnapphanski*" (Lichnowski) „je mrtev. Ale loupežníků máme ještě mnoho. Junkeři v Pomořanech a v Braniborské marce se spojili s ostatními pruskými junkery. Oblékli se do svatouškovského hávu bodrého měšťáka a říkají si ‚Spolek na ochranu vlastnictví všech tříd národa', přirozeně *feudálního* vlastnictví... Nemají za lubem nic menšího než ošidit mimo jiné i Porýnskou provincii asi o 80 miliónů tolarů a strčit je do vlastní kapsy. Jejich plán není špatný. Porýňané si mohou pokládat za obzvláštní čest, že je junkeři von Thadden-Trieglaffové v Zadních Pomořanech, von Arnimové a von Manteuffelové a několik tisíc krautjunkerů chtějí poctít tím, že zaplatí své dluhy z porýnských peněz."

Pan von Bülow-Cummerow, známý tehdy jako Bülow-Kummervoll**, vymyslel totiž pěkný pláneček a dal ho schválit uvedeným junkerským spolkem — nebo jak ho nazýval Wolff: junkerským

* — přezdívka „Schnapphanski", kterou dal ve svých fejetonech knížeti Lichnowskému Georg Weerth, pochází od slova „Schnapphahn", původně lapka, který jezdil na koni a číhal na pocestné na opuštěných cestách, později obecně „zloděj", „lupič". *(Pozn. red.)*

** — v originále slovní hříčka s příjmením Cummerow: Kummervoll — truchlivý. *(Pozn. red.)*

parlamentem — a poslal ho jako petici vládě a sněmovnám — plánečeк na úpravu pozemkové daně v Prusku. Na jedné straně naříkali selští majitelé půdy, zejména v západních provinciích, že platí *příliš vysokou* pozemkovou daň; na druhé straně neplatili šlechtičtí velkostatkáři ve východních provinciích *vůbec žádnou* pozemkovou daň, ačkoli jim to — jako všem ostatním majitelům půdy — ukládal už zákon z 27. října 1810. Junkerský parlament přišel na to, jak by se dalo odpomoci *oběma* zlořádům. Poslechněme si Wolffa:

„Junkeři chtějí ‚přinést oběti, aby odstranili nynější nespokojenost'. To říkají oni. Kdo by byl od nich čekal takovou velkomyslnost! Jenže v čem spočívají tyto oběti? Junkeři navrhují, aby se přibližným odhadem zjistil výnos všech pozemků a pozemková daň se pak rozdělila v celém státě podle stejného procenta výnosu. Nu, to vlastně není tak velká šlechetnost, protože chtějí teď udělat jenom to, co byli povinni podle zákona dělat už 38 let. Ale pojďme dál! Požadují, aby ti junkeři a majitelé rytířských statků, kteří se až dosud protiprávně vyhýbali placení daní — snad tyto daně doplatili? — kdepak: aby za to, že se teď milostivě uráčí odvádět daně, byli *odškodněni přiměřenou hotovostí*" — totiž tím, že jim bude vyplacen pětadvacetinásobek daně, kterou mají v budoucnu odvádět. „Naproti tomu ti, od kterých se dosud neprávem vybíraly příliš vysoké pozemkové daně, mají — ne snad dostat nazpět přeplatky — ale naopak mají mít právo *vyvázat se z placení vyšší daně*" tím, že se podle okolností vykoupí jednorázovým zaplacením osmnácti až dvacetinásobné částky. — „Vyšší daně dnes odvádějí rolníci ve východních provinciích a mimo to zejména Porýnská provincie. Za to tedy mají staropruští rolníci a Porýňané ještě zaplatit hotové peníze. Majitelé rytířských statků ve východních provinciích dosud neplatili vůbec žádnou nebo jen nepatrnou pozemkovou daň... Ti tedy dostanou peníze, které mají odvést Porýňané a rolníci."

Následuje přehled pozemkové daně zaplacené jednotlivými provinciemi v roce 1848 a přehled rozlohy jejich půdy, z čehož vyplývá:

„Porýní odvádí průměrně pětkrát vyšší pozemkovou daň na čtvereční míli než Prusko, Poznaňsko a Pomořany a čtyřikrát vyšší daň než Braniborská marka."

Přirozeně je v Porýní lepší půda, jenže

„podle našeho skromného odhadu platí Porýnská provincie asi o jeden milión tolarů vyšší pozemkovou daň, než by na ni připadlo podle průměrného propočtu. Podle návrhu zákona junkerského parlamentu by tedy Porýňané museli zaplatit za trest ještě 18 až 20 miliónů tolarů v hotovosti, které by plynuly do kapes junkerů ve východních provinciích! Stát by při tom dělal jen bankéře. To jsou ty velkodušné oběti, které jsou ochotni přinést páni krautjunkeři a hno-

jaři, to je ta ochrana, kterou chtějí poskytnout vlastnictví. Tak chrání vlastnictví kdejaký kapsář...

Porýňané, zejména porýnští rolníci, ale také vestfálští a slezští rolníci by se měli zavčas poohlédnout, kde vzít peníze na zaplacení junkerům. Sto miliónů tolarů se v dnešní době hned tak snadno nesežene.

Zatímco tedy ve Francii požadují rolníci miliardu franků od šlechty, žádá v Prusku šlechta půl miliardy franků od rolníků!

Sláva, třikrát sláva berlínské březnové revoluci!"

Ale to byla pouhá obrana, a na drzost pruských junkerů nestačila. „Neue Rheinische Zeitung" hledala a nacházela svou sílu v útoku, a tak začal Wolff v čísle z 22. března 1849 otiskovat sérii článků „Slezská miliarda", v nichž vypočítával, o jaké množství peněz, peněžitých hodnot a pozemků protiprávně připravila rolníka jen *slezská* šlechta od začátku výkupu z roboty. Jen málo z mnoha zápalných článků v „Neue Rheinische Zeitung" mělo takový ohlas jako těchto osm, které vyšly v době od 22. března do 25. dubna. Objednávek novin ze Slezska i z ostatních východních provincií rychle přibývalo; dodatečně byla žádána jednotlivá čísla, ale protože mimořádná tisková svoboda, kterou nám zaručovalo porýnské právo, v ostatních provinciích nebyla a na nový otisk nebylo za ušlechtilého zemského práva ani pomyšlení, přišlo se nakonec na nápad přetisknout všech těchto osm čísel tajně ve Slezsku tak, aby se vnější úpravou co nejvíc podobala originálu a rozšířit je v tisících exemplářích — tedy postup, proti němuž měla redakce přirozeně nejméně námitek.

V

Wolff zahájil svůj útok proti slezským junkerům v „Neue Rheinische Zeitung" z 22. března 1849 takto:

„Sotva se ustavila sněmovna dvořanů a krautjunkerů" (která se sešla 26. února roku 1849 na základě naoktrojované ústavy a naoktrojovaného volebního zákona), „byl ihned předložen návrh na úpravu, tj. výkup z feudálních břemen. Milostiví páni mají naspěch. Rádi by ještě v poslední chvíli vyždímali z venkovského obyvatelstva tolik, aby si mohli dát stranou nějaké ty úspory pro případ, že by nastaly zlé časy, a poslat je do ciziny ještě dřív, než tam odejdou sami.

Za zděšení a nevýslovný strach, který vytrpěli v prvních dobách po ‚ne-

dorozumění' berlínského března a jeho bezprostředních následcích, chtějí teď získat z kapes milovaných vesnických poddaných dvojnásob lahodný balzám.

Zejména *Slezsko*, tento dosavadní zlatý důl feudálních a průmyslových baronů, má být ještě jednou důkladně obráno, aby lesk jeho rytířského panstva zářil i v budoucnu a ještě vydatněji a silněji.

Dokázali jsme hned po vydání prozatímního zákona o výkupu*, naoktrojovaného v prosinci minulého roku, že tento zákon sleduje výhradně prospěch pánů statkářů, že takzvaný drobný člověk je už při sestavování smírčího soudu vydán na pospas zvůli mocných. Přesto však s ním vznešené rytířstvo není spokojeno. Požaduje zákon, který by obmyslil rytířský měšec ještě dalšími příjemnostmi.

V březnu a dubnu roku 1848 vystavila řada vznešených slezských pánů svým rolníkům písemná potvrzení, jimiž se vzdali všech dosavadních poddanských dávek a povinností. Aby uchránili své zámky před vypálením a sebe před nebezpečím, že by se mohli stát svéráznou ozdobou některé zámecké lípy nebo panského topolu, vzdali se jediným škrtem pera svých takzvaných řádně nabytých práv. Naštěstí pro ně snesl papír i tehdy všechno.

Když tedy revoluce uvázla v bahně šosáctví a pohodlného vyčkávání, místo aby vykročila vpřed, vytáhli páni své odříkací listiny, ne proto, aby je splnili, ale aby je zaslali trestnímu soudu jako doličný materiál k vyšetřování proti rebelantské selské lůze."

Wolff pak vypráví, jak byrokracie v čele s vrchním presidentem Pinderem a za pomoci mobilních vojenských jednotek nutila rolníky plnit staré povinnosti, jak rolníkům zbyla už jen naděje v berlínské dohodovací shromáždění, jak páni dohodovači, místo aby především zrušili bez náhrady všechny feudální dávky, promarnili čas zkoumáním podstaty, původu atd. rozkošných feudálních služeb a dávek, až reakce zesílila natolik, že rozehnala celé shromáždění, dříve než přijalo nějaké usnesení o odstranění feudálních břemen; jak byl potom naoktrojován nový zákon o výkupu, ale milostivým pánům ani tento ultrareakční zákon nestačí, takže teď kladou ještě rozsáhlejší požadavky.

Ale páni rytíři dělali účet bez hostinského a tímto hostinským je „slezský rolník, a to ne sedlák buržoa se 3, 4 a více lány půdy, ale masa drobnějších rolníků, láníků a chalupníků, domkářů a ‚noclehářů', kteří byli až dosud skutečnými tažnými zvířaty velkých statkářů a měli jimi podle jejich plánů zůstat i nadále, i když v jiné formě.

V roce 1848 by se byla tato masa spokojila se zrušením feudálních břemen bez náhrady... Po trpkých zkušenostech posledních měsíců roku 1848 a uplynu-

* Srov. „Die Neue Welt", čís. 30 (viz tento svazek, str. 96). *(Pozn. red.)*

lých měsíců roku 1849 si slezský venkovský lid, slezský ‚drobný člověk' stále víc uvědomoval, že páni majitelé rytířských statků si nesmějí pomocí rafinovaně vymyšleného zákona o výkupu naoktrojovat další majetek, ale že naopak musí po právu vrátit aspoň tu část svého lupu, kterou shrábli pomocí dřívějších zákonů o výkupu... Od vesnice k vesnici se teď zabývají otázkou, o kolik páni loupežní rytíři okradli venkovský lid jen za posledních třicet let."

Není to tak lehké jako ve Francii, kde se jako odškodné vyždímalo z národa rovných 1000 miliónů franků, tj. téměř 300 miliónů tolarů, takže „francouzský rolník ví, jaký kapitál a úroky musí dostat nazpět". V Prusku probíhalo vykořisťování rok co rok a dosud věděl jen každý jednotlivý rolník, kolik zaplatil on a kolik jeho vesnice.

„Teď však byl sestaven přehled o celé provincii a zjistilo se, že venkovský lid zaplatil milostivým pánům* ve formě výkupu jednak v pozemcích, jednak v hotovosti a rentách přes 80 miliónů tolarů**. K tomu přistupují roční dávky a povinnosti dosud nevykoupených rolníků. Tato částka činí za posledních třicet let nejméně 160 miliónů tolarů, spolu s výše uvedenými částkami zhruba 240 miliónů tolarů.

Venkovskému lidu vzešlo z těchto propočtů, o kterých se dozvěděl teprve teď, světlo poznání, jehož jas naplnil hrůzou feudální spřež... Z kapes venkovského lidu shrábla 240 miliónů, a ‚těchto našich 240 miliónů musíme při nejbližší příležitosti dostat nazpět'— to je myšlenka, která teď koluje mezi slezským venkovským lidem, to je požadavek, který se veřejně vyslovuje už v tisících vesnic.

Stále víc se šíří vědomí, že *má-li* se vůbec hovořit o odškodnění za feudální břemena, pak musí být *rolníci* odškodněni za to, oč je okradli rytíři — toto vědomí je ‚vymoženost', která brzy přinese plody. Žádnými oktrojovacími kouzly ji nelze zrušit. Příští revoluce jí dopomůže k praktickému uplatnění a slezští rolníci budou pak asi umět vypracovat ‚zákon o odškodnění', jímž se vrátí do kapes lidu nejen uloupený kapitál, ale i ‚obvyklé úroky'."

Z jakého „právního titulu" si páni junkeři přivlastnili tuto částku, ukazuje druhý článek, uveřejněný v čísle z 25. března 1849.

„Jak loupežní rytíři získali svá ‚práva', o tom podává velice výmluvné svědectví nejen každá stránka středověkých dějin, ale i každý rok až do nejnovější doby. Středověký rytířský meč se později uměl docela krásně spojit s husím brkem juristů a s úřednickou smečkou. Z násilí se obratným trikem stalo

* V „Neue Rheinische Zeitung": slezským loupežným rytířům. *(Pozn. red.)*

** V „Neue Rheinische Zeitung": byl ošizen o víc než 80 miliónů tolarů. *(Pozn. red.)*

‚právo', ‚řádně nabyté právo'. Uveďme příklad z minulého století. V osmdesátých letech byly ve Slezsku z podnětu šlechty zřízeny komise, které měly sestavit urbáře, stanovit vzájemné povinnosti a práva pánů a rolníků... Komise složené ze šlechticů a jejich stvůr pracovaly znamenitě — v zájmu aristokracie. Přesto se však vznešeným pánům zdaleka nepodařilo sestavit všude tzv. ‚konfirmované'" (rolníky uznané) „urbáře. Kde se to však podařilo, stalo se to jen násilím nebo podvodem... V úvodu k některým těmto listinám je docela naivně uvedeno, že rolníci na ně nechtěli udělat tři křížky (psát jich tehdy umělo jen málo) a že byli jednak hrozbami, jednak skutečným ozbrojeným násilím přinuceni podepsat listinu, která je i jejich potomky poškozovala. Na základě takových ‚řádně nabytých práv' dokázali páni rytíři ve Slezsku za posledních třicet let předestilovat z potu a krve rolnictva do svých honosných truhlic onu pěknou sumičku 240 miliónů tolarů."

VI

Od přímého vykořisťování rolníků šlechtou přechází Wolff k různým formám nepřímého vykořisťování, při němž hraje hlavní úlohu součinnost státu.

Byla to především *pozemková daň*, která se ve Slezsku vybírala ještě v roce 1849 podle katastru zřízeného v roce 1749. Už od počátku byl v tomto katastru zanesen proti skutečnému stavu u šlechtické půdy menší počet jiter a u rolnické půdy větší počet jiter, výnos jednoho jitra luk nebo orné půdy byl odhadnut na 1 tolar a podle toho se vybírala pozemková daň. Lesy a pastviny dani nepodléhaly. Od té doby vymýtila šlechta celé pásy lesů a zúrodnila rozsáhlé plochy půdy ležící ladem. Ale daň se stále platila podle počtu jiter obdělané půdy, uvedeného v katastru z roku 1749! Jestliže tedy zůstávala daň na obou stranách stejná, byl rolník, který neměl žádnou ladem ležící půdu, kterou by mohl zúrodnit, značně přetížen, prostě řečeno ošizen. A co víc:

„Velká část rytířstva, a to právě ta jeho část, která *vlastní největší* a *nejvýnosnější* panství, nezaplatila dosud z titulu ‚řádně nabytých práv' jakožto mediatizovaná rodová šlechta[55] *ani groš pozemkové daně.*

Odhadujeme-li to, oč páni rytíři za posledních 30 let jen na pozemkové dani zaplatili opravdu méně, než měli, nebo vůbec nezaplatili, na 40 miliónů tolarů — a to je opravdu ještě odhad bratru za krejcar — pak dostáváme spolu s 240 milióny uloupenými přímo z kapes slezského venkovského lidu celkem 280 miliónů." („Neue Rheinische Zeitung" z 25. března 1849.)

Pak je zde třídní daň. Slezský rolník, kterého Wolff namátkou uvádí,

„vlastní 8 jiter půdy střední kvality, odvádí ročně spoustu dávek ‚milostivému' pánovi, musí pro něho každoročně vykonávat řadu robotních služeb, a přitom platí třídní daň 7 stříbrných grošů a 6 feniků měsíčně, tedy tři tolary ročně. Na druhé straně je zde milostivý pán s obrovskými statky, lesy a lukami, s železnými hutěmi, kalamínovými doly, uhelnými doly atd., např. arcivzdychal[56], rusofil, zavilý nepřítel demokratů a poslanec druhé sněmovny hrabě Renard. Tento muž má roční příjem 240 000 tolarů. Platí v nejvyšší stupnici 144 tolarů třídní daně ročně. Ve srovnání s rustikalistou, který má 8 jiter, by měl platit ročně aspoň 7000 tolarů třídní daně, tj. za dvacet let 140 000 tolarů. Za 20 let tedy zaplatil o 137 120 tolarů méně, než měl."

Wolff potom srovnává částku, kterou zaplatil na třídní dani hrabě Renard, s daní dvorského pacholka, který má roční mzdu 10 tolarů a platí $^1/_2$ tolaru neboli 5 procent čistého příjmu, a s daní děvečky u láníka, která má roční mzdu 6 tolarů a odvádí rovněž $^1/_2$ tolaru neboli $8\,^1/_3$ procenta svého příjmu na třídní daň. Urozený hrabě zaplatil podle toho na třídní dani za 20 let ve srovnání s pacholkem o 237 120 tolarů méně, ve srovnání s děvečkou dokonce o 397 120 tolarů méně.

„Podle otcovské vůle Bedřicha Viléma IV., Eichhorna a Ladenberga a ostatního křesťansko-germánského společenstva se měla obecná škola omezit jen na čtení, psaní a jen to nejnutnější počítání (srovnej Eichhornovy reskripty až do začátku roku 1848). Čtyři základní početní úkony tedy venkovskému lidu přece jen zůstaly. Ale venkovan ani nepotřeboval obecnou školu na to, aby poznal různé početní úkony, především odčítání neboli odnímání a odírání. Alespoň ve Slezsku odčítalo loupežné rytířstvo z milosti boží u venkovana a kolem něho tak důkladně, že by teď naopak venkovan mohl tento úkon odčítání při první příležitosti znamenitě uplatnit na vznešeném panstvu."

Tuto odčítací praxi slezské šlechty dokládá Wolff opět příkladem: Pusté grunty.

„Všude, kde v minulém století zemřeli následkem války, epidemií, požárů nebo jiných neštěstí rustikální hospodáři" (tj. rolníci), „byl hned pohotově patrimoniální pán, aby pole této rustikální usedlosti připojil jakožto ‚pustý grunt' zcela nebo zčásti ke svému panství. Přitom jste si, pánové, dávali dobrý pozor, abyste zároveň nepřevzali pozemkovou daň, domovní daň a ostatní břemena. Musela je nadále platit buď celá obec, nebo příští majitel, který často dostal v kupní smlouvě sice jen třetinu, šestinu, osminu původní rozlohy půdy, ale zároveň všechny dosavadní daně, dávky a povinnosti. Podobně jste to dělali

s obecními pastvinami a poli, jestliže např. zmíněné příčiny vedly k úplnému nebo částečnému vylidnění vesnice. Využívali jste těchto a podobných příležitostí, abyste si přisvojili co nejvíc pozemků. Ale obce i jednotliví rolníci museli nést obecní, školská, církevní, okresní a jiná břemena v neztenčené výši, jako by nebyli vůbec nic ztratili... A my vám naměříme stejnou mírou, jakou vy chcete měřit nám, odpoví vám venkovan.

Ve slepé zběsilé touze po odškodném jste narazili na pravé sršní hnízdo odškodnění požadovaných lidem; jestliže rozdráždění sršni jednoho dne vyletí, pak se vám může snadno stát, že kromě řádného *odškodného* utrpíte ještě sami pořádnou *škodu*!" („Neue Rheinische Zeitung" z 27. března.)

V dalším článku (číslo z 29. března) popisuje Wolff samotný postup při výkupu z feudálních břemen. Pověstným generálním komisím, které měly uspořádat tuto záležitost v celé provincii, podléhali královští zemědělští komisaři a jejich pomocníci, královští zeměměřiči a aktuáři. Jakmile statkář nebo rolníci podali návrh na výkup, přišli tito úředníci do vsi, kde je milostivý pán hned na zámku bohatě pohostil a zpracoval.

„Často byli úředníci zpracováni už předem, a protože páni rytíři nešetří šampaňským, když se tím může něčeho dosáhnout, bylo patrimoniální kratochvilné úsilí většinou úspěšné."

Tu a tam se objevili i neúplatní úředníci, jenže to byly výjimky, a ani tehdy se nedostalo rolníkům pomoci.

„V těch případech, kde zemědělský komisař sám postupoval přesně podle zákona, bylo to rolníkům málo platné, jakmile si vrchnost nebo její úředníci získali na svou stranu např. zeměměřiče. Ještě hůře se vedlo rolníkům, jestliže — jak tomu zpravidla bylo — vládla mezi zemědělským komisařem, zeměměřičem a patrimoniálním pánem ta nejsrdečnější shoda. Pak rytířské srdce plesalo radostí.

S veškerou svou neomezenou mocí, kterou umělo zejména staropruské úřednictvo obdařit své příslušníky, předstoupil teď královský komisař před rolníky shromážděné v rychetní krčmě. Neopomněl rolníkům připomenout, že zde je a jedná s nimi ‚jménem krále'.

‚Jménem krále!' Při těchto slovech se rolníkovi zároveň vybavily před očima všechny hrozivé postavy, jako četníci, exekutoři, patrimoniální soudci, zemští radové atd. Ti všichni ho přece vždycky ‚jménem krále' utiskovali nebo vysávali! ‚Jménem krále!' Znělo mu to stejně jako lískovka nebo káznice, jako daně, desátky, roboty a zvláštní dávky. To všechno přece také musel platit ‚jménem krále'. Jestliže tento komisařův úvod dostatečně nezapůsobil, jestliže se obec nebo jednotliví rolníci v ní v tom či onom bodě vzpírali proti plánům vrchnosti a komisaře, proměnil se komisař v olympského hromovládce, metal do

zaraženého hloučku rolníků tisíce božích blesků a pak už mírněji dodal: „Jestliže budete dál dělat takové hloupé průtahy, tak vám říkám, že za to ještě budete muset pořádně *klopit!*" Toto symbolické sáhnutí do selského měšce pak většinou rozhodlo: pak už se vzájemné povinnosti a práva snadno mohly přizpůsobit přání vrchnosti."

Pak začalo vyměřování, a při něm zase šidil rolníky ve prospěch statkáře podplacený zeměměřič. K odhadu výnosu, kvality půdy atd. byli jako znalci povoláváni okresní rychtáři, kteří podávali svá dobrozdání většinou rovněž ve prospěch statkáře. Když to všechno bylo vyřízeno a když se konečně stanovilo, kolik jiter půdy ještě rolníkům zbylo po odečtení té části půdy, kterou museli odstoupit vrchnosti jako odškodné za zaniklá feudální břemena, přiměli většinou páni rytíři zemědělského komisaře, aby přeložil pole drobného lidu, bylo-li to jen trochu možné, na nejhorší místa. Dobrá půda byla připojena k panským pozemkům a místo ní byla rolníkům vyměřena panská pole, která byla v deštivých letech pravidelně zatopena. Mimoto zeměměřič obratně okradl rolníky o část jejich polí ještě při závěrečném přeměřování. Ve velké většině případů byli rolníci bezbranní; kdo se začal soudit, přišel tím zpravidla na mizinu, a jen za zcela mimořádně příznivých okolností se rolník dovolal práva.

Na závěr jednání vyhotovila a podepsala generální komise všechny recesy čili sjednané smlouvy o vyrovnání a — předložila vyúčtování všech výloh, a tím teprve pro venkovana začínala ta pravá bída.

„Tyto účty nelze charakterizovat jiným výrazem než: nestydatost. Rolník mohl protestovat, mohl si rvát vlasy — všechno marné. Vždyť právě na jeho měšec měli namířeno; státní pokladna si zabrala svou část kolkovného a zbytek sloužil k vyplacení generální komise, zemědělské komise atd. Celé to hejno úředníků si žilo znamenitě a vesele. Nezámožní mládenci se jako zemědělští komisaři bezprávím loupežných rytířů sami velmi brzy vyšplhali mezi majitele rytířských statků. Že rozhodování v generálních komisích bylo v rukách šlechty, není snad třeba zdůrazňovat. Bez nich by kšeftíčky pánů rytířů tak dobře nedopadly."

Vyúčtování veškerých výdajů těchto generálních komisí nebylo podle dobrého staropruského zvyku nikdy zveřejněno, takže lid vůbec neví, kolik ho vlastně stál výkup z feudálních břemen,

pokud se uskutečnil před rokem 1848. Ale jednotlivé obce a rolníci nikdy nezapomenou, kolik tehdy museli „vyklopit".

„Například malá vesnička, jejíž rolníci nevlastnili dohromady ani 30 jiter, musela zaplatit na smluvní výlohy asi 137 tolarů; v jiné vesnici připadá na jednoho majitele usedlosti se 7 jitry polí neméně než 29 tolarů výdajů... Odškodnění loupežných rytířů bylo tak znamenité sousto, že nesmí — okořeněno několika křesťansko-germánskými přísadami — ani v budoucnu chybět na stole urozených a vznešených pánů. S jídlem roste chuť! — říká slezské loupežné rytířstvo, hladí si s úsměvem kníry a pomlaskává jazykem, jak už to mají krautjunkeři ve zvyku."

Wolff napsal tento článek před dvaceti sedmi lety, a události, jež líčí, spadají do doby mezi rokem 1820 a 1848; čteme-li však o nich dnes, připadá nám, že čteme o tom, jak probíhala přeměna ruských nevolníků v takzvané svobodné rolníky po roce 1861. Obojí se na vlas shoduje. Šizení rolníků ve prospěch vrchnosti je v obou případech naprosto shodné. A tak jako každé oficiální a liberální podání líčí ruský výkup jako nesmírné dobrodiní pro rolníky, jako největší pokrok v ruských dějinách, mluví i oficiální a nacionalisticky servilní historiografie o tomto staropruském podvodu spáchaném na rolnících jako o světodějné osvoboditelské události, zatímco Velká francouzská revoluce, která přece celý výkup vyvolala, ustupuje do pozadí!

VII

Seznam hříchů slezské šlechty stále ještě není vyčerpán. V „Neue Rheinische Zeitung" z 5. dubna Wolff vypravuje, jak zavedení živnostenské svobody v Prusku dalo loupežným rytířům novou příležitost k okrádání venkovského lidu.

„Dokud existovalo cechovnictví, platil venkovský řemeslník nebo živnostník za své řemeslo nebo obchod roční, obvykle značně vysokou dávku vrchnosti. Za to požíval výsady, že ho pán chránil před konkurencí jiných řemeslníků tím, že jim nedal povolení k provozování řemesla, a mimoto mu musel dávat práci. Tak tomu bylo zejména u mlynářů, sládků, řezníků, kovářů, pekařů, krčmářů nebo hospodských, hokynářů atd."

Po zavedení živnostenské svobody se přestala poskytovat ochrana privilegovaným řemeslníkům a všude jim začala vyrůstat konkurence. Páni statkáři však přesto dál vybírali dosavadní dávku,

a to pod záminkou, že se neváže na řemeslo, ale na pozemek, a soudy, jednající rovněž převážně v zájmu šlechty, tento nesmyslný nárok ve většině případů uznávaly. A nejen to. S postupem času zakládaly vrchnosti samy vodní, větrné a později parní mlýny, samy tedy vytvářely kdysi privilegovanému mlynáři nerovnou konkurenci, ale přesto si od něho klidně dál dávaly platit staré dávky odváděné za dřívější monopol, a to pod záminkou, že jde buďto o pachtovné, nebo o náhradu za nějaké bezvýznamné úpravy vodního toku, které měl statkář provádět apod. Tak Wolff uvádí vodní mlýn o dvou složeních bez jakýchkoli polností, z něhož se muselo statkáři platit 40 tolarů ročně, ačkoli statkář založil konkurenční mlýn, takže na starém mlýně mlynáři jeden po druhém přicházeli na mizinu. Tím lépe pro statkáře: mlýn se pak musel prodat a milostivý pán vybíral z kupní částky při každé změně držby 10 procent laudemií pro sebe! Také majitel větrného mlýna, k němuž patřila jen ta půda, na které mlýn stál, musel statkáři odvádět 53 tolarů ročně. Stejně na tom byli i kováři, kteří museli buď dál platit starý poplatek za monopol, nebo se z něho vykoupit, třebaže byl nejen zrušen monopol, ale ještě k tomu jim statkář, který shrábl poplatek, konkuroval vlastní kovárnou — a stejně i ostatní řemeslníci a živnostníci: buď se vykoupili z poplatku „recesem", nebo ho platili dál, ačkoli právo za něj získané — ochrana před cizí konkurencí — už dávno neexistovalo.

Dosud jsme si všímali jen různých forem vykořisťování, kterých používala feudální šlechta vůči majetným vesničanům, od rolníků se dvěma a více lány až po chalupníka, domkáře a baráčníka a jak jen se říká všem těm, kdo mají aspoň chalupu a většinou i zahrádku. Zbývala ještě početná vrstva lidí, kteří nejsou ani ve službách vrchnosti, ani nemají domek nebo aspoň třeba jen kousek půdy.

„Je to vrstva podruhů, noclehářů, jedním slovem *nájemníků*, tj. lidí, kteří si u rolníků, chalupníků či domkářů najali za 4—8 tolarů ročně světničku, většinou jen o málo lepší než psí bouda. Jsou to buďto výměnkáři, tj. osoby, které předaly hospodářství příbuzným nebo je prodali cizím lidem a usadili se s ‚výměnkem' či bez něho na odpočinek ve světničce na tomto hospodářství, nebo jsou to — a těch je většina — chudí nádeníci, vesničtí řemeslníci, tkalci, havíři atd."

Jak se dostat těmto lidem na kůži? Zde musela poskytnout zá-

minku patrimoniální soudní pravomoc, onen krásný stav, který má být teprve teď odstraněn krajským zřízením[37] a za něhož statkáři přísluší soudní pravomoc nad jeho bývalými poddanými. Z ní také vyplývalo, že poslal-li pán do vězení někoho z těch, kdo podléhali jeho soudní pravomoci, musel nést výlohy za jeho vydržování i za vyšetřování. Zato dostával tento pán také všechny zvláštní dávky, které plynuly patrimoniálnímu soudu. Byl-li zatčený rolník, vymohl si milostivý pán výlohy od něho nazpět a v nejhorším případě ho donutil prodat usedlost. Aby však měl kryté i ty výlohy, které by mu vznikly případným uvězněním některého podruha, vybíral statkář každoročně od všech lidí této vrstvy, kteří spadali pod jeho soudní pravomoc, *poplatek za ochranu*, pokřtěný vznešeným názvem jurisdikční poplatek.

„Někteří milostiví pánové," říká Wolff („Neue Rheinische Zeitung" z 12. dubna), „se spokojili s jedním tolarem ročně; jiní vybírali $1^1/_2$ tolaru a ještě jiní byli tak nestydatí, že požadovali od této části vesnického proletariátu dva tolary ročně. O to lépe se jim pak s těmito krvavými penězi hrálo a pelešilo v metropoli a lázních.

Kde se opravdu nedaly vyždímat žádné hotové peníze, tam přeměňoval pán nebo jeho správce poplatek za ochranu na 6, 10 až 12 bezplatných dnů roboty" (které musel podruh bezplatně odpracovat u pána). „Ale není nad hotové peníze! Jestliže tedy podruh nemohl zaplatit, poslali mu obyčejně na krk exekutora, který mu musel sebrat poslední cáry, poslední postel, stůl a židli. Jen docela ojediněle se někteří milostiví páni vyhýbali tomuto barbarství a nežádali poplatek za ochranu, ne však proto, že to bylo svévolně přisvojené právo, ale protože ve své patriarchální mírnosti nechtěli toto zdánlivé právo uplatňovat.

Tak byl podruh až na malé výjimky po léta hanebně odírán ve prospěch statkářského měšce. Např. chudý tkadlec, který byl na jedné straně vykořisťován továrníkem a vydělával 3 až 4 stříbrné groše za den, platil státu $^1/_2$ tolaru jako třídní daň, odváděl dávky škole, církvi a obci, musel ještě na druhé straně odvádět milostivému pánovi 1 až 2 tolary jako poplatek za ochranu, kterému by se vlastně mělo říkat krvavá daň. Stejně na tom byl horník i ostatní podruzi.

Jaký prospěch má z toho on, podruh? Jedině ten, že dožene-li ho bída, nouze nebo surovost ke krádeži nebo jiným proviněním a je-li potrestán, pak může sedět v káznici nebo v polepšovně s radostným vědomím, že on sám i vrstva podruhů, k níž patří, už stonásobně předem zaplatili do statkářského měšce výlohy za vězení... Podruh, který 30 let odváděl poplatek za ochranu — řekněme průměrně $1^1/_3$ tolaru ročně — a nikdy *nebyl* v káznici, musel vhodit do statkářského měšce — nehledíme-li na úroky a úroky z úroků — 40 tolarů v hotovosti.

Touto částkou platí pán v Landschaftu" (úvěrovém spolku majitelů rytířských statků) „úroky za vypůjčený kapitál ve výši přes 1000 tolarů.

Jak vydatný zdroj objevili páni loupežní rytíři v poplatcích za ochranu, vyplývá už ze skutečnosti, že ve většině vesnic je právě tolik, ne-li dokonce víc podruhů než hospodářů. Vzpomínáme si na jednoho z nejmenších loupežných rytířů, který vlastnil tři dominia a z podruhů žijících v jeho třech vesnicích vydřel v poplatcích za ochranu 240 tolarů ročně, kterými zaplatil úrok za zemědělský" (na jeho statek zapůjčený) „kapitál ve výši 6000 tolarů...

Naivní lidé se po tom všem budou možná domnívat, že páni rytíři skutečně snad také platí vzniklé výdaje za vězení ze svých měšců naplněných praenumerando (předběžným placením)? Taková naivní víra je přímo potupou pro rytířskou spekulaci. Známe z dvacátých i pozdějších let množství případů, kdy rytířská nestydatost dokázala nejen vybírat od podruhů poplatek za ochranu, ale přinutila milované vesnické poddané, aby hradili někde $^1/_3$, jinde $^1/_2$, a v některých vesnicích dokonce $^2/_3$ vzniklých výloh za vyšetřování a věznění."*

VIII

V „Neue Rheinische Zeitung" ze 14. dubna mluví Wolff o *honebním právu*, které bylo v roce 1848 bez náhrady zrušeno a jehož obnovení nebo výkup na základě „odškodného" páni junkeři tehdy hlasitě požadovali.

„*Kanonizování zvěře* vedlo k tomu, že se raději zastřelila nějaká ta selská holota než zajíc, koroptev nebo podobní hájení tvorové. Při lovu s honci, vybranými z řad milých vesnických poddaných, se nedělaly velké okolky; i když byl některý z honců postřelen nebo dokonce zastřelen, proběhlo nanejvýš vyšetřování a tím to také skončilo. Mimoto známe z této skvělé dominiální doby řadu příkladů, kdy urozený rytíř vpálil tomu nebo onomu honci do nohou nebo do zadku dávku broků — a to pro své čistě rytířské osobní potěšení. Také mimo vlastní hon tropili páni rytíři vášnivě rádi takové kratochvilné kousky. Při této příležitosti si nelze nevzpomenout na jednoho pana barona, který jakési ženě, sbírající přes jeho zákaz na sklizeném panském poli klasy, prohnal stehna dávkou broků a pak s neskrývaným uspokojením vyprávěl při obědě ve vybrané společnosti loupežných rytířů o tomto svém hrdinském činu... Zato se milovaným vesnickým poddaným dostalo potěšení, že museli při honech velkého panstva robotovat jako honci. Každý hospodář, tj. každý majitel polnosti a každý domkář dostal příkaz, aby ‚zítra časně ráno' dodal honce na tolik a tolik dnů pro velký panský hon. Pánům rytířům jistě bušilo srdce rozkoší, když za chladných,

* Poslední odstavec je citován podle „Neue Rheinische Zeitung" z 13. dubna 1849. *(Pozn. red.)*

syrových říjnových a listopadových dnů vedle nich klusal houf bídně oblečených, často bosých, hladových vesničanů. U lovecké brašny visel karabáč, který šel k duhu psu i honci. Větší porci si obyčejně odnášel honec... Jiní rytíři si zakládali velké bažantnice... Běda ženě nebo děvečce, která se při žetí trávy z neopatrnosti nebo nepozornosti příliš přiblížila k bažantímu hnízdu a vyrušila slepici... Viděli jsme v mládí na vlastní oči, jak mladý loupežný rytíř právě z tohoto důvodu krajně surově, zvířecky zmlátil a zmrzačil selskou ženu, a ani pes po tom neštěkl. Byli to chudí lidé, a k podání žaloby, tj. k vedení procesu, patří peníze a pak i trocha důvěry ve spravedlnost — a s těmi se u většiny slezského venkovského lidu setkáváme jen zřídka, nebo vůbec ne.

Venkovan vztekem skřípal zuby, když se musel dívat na to, jak se páni rytíři se svými myslivci nebo bez nich nebo jen sami myslivci hnali přes jeho pole, která v potu tváře obdělal, a všecko rozdupávali a pustošili, jak nešetřili žádné plodiny, vzrostlé ani nevzrostlé, husté ani řídké. Křížem krážem pobíhali přes pole se svými myslivci a psy. Odvážil-li se rolník něco namítnout, odpověděli mu v nejlepším případě výsměchem; horší případy zakusil mnohý jako odpověď na svém ztlučeném těle. Zeleninu na rolníkově poli spásal z boží milosti hájený zajíc a stromy vysazoval rolník proto, aby měl zajíc v zimě čím zahnat hlad... Ale tato újma se vůbec nedá srovnat se škodami, které mu natropila vysoká a černá zvěř... chovaná na většině slezského území. Divocí kanci, jeleni a srnci často za jedinou noc rozryli, sežrali, podupali to, z čeho měl mít rolník nebo ‚drobný člověk' živobytí na celý rok a z čeho měli zaplatit daně a dávky. Poškozený mohl ovšem požadovat náhradu škody. To také jednotlivci i celé obce zkusili. Jak takové procesy dopadly, to si může představit každý, kdo v životě získal třeba jen vzdálenou představu o staropruském úřednictvu, soudcovském stavu a soudním řízení... Měl-li rolník štěstí, po nekonečném psaní a předvolávání dosáhl za několik let rozsudku proti pánovi, ale když se na to důkladně podíval a všechno si přepočítal, ukázalo se, že teď je teprve pořádně napálen... Ale těch vesnic, jejichž rustikální pole už třicet let, a rok od roku hůře, pustoší divocí kanci, jeleni a srnci z milosti boží, je přes tisíc. Známe některé vesnice, jež zdaleka nepatří k největším a v nichž jen hájená vysoká zvěř nadělala rok co rok za 200 až 300 tolarů škody."

A jestliže teď šlechta žádá odškodné za zrušení tohoto honebního práva, staví proti tomu Wolff tento požadavek:

„Plné odškodné za všechny škody způsobené zvěří, za všechno, co na našich polích za třicet let zpustošili z milosti boží hájení srnci, jeleni, divocí kanci i sami páni rytíři; to jest zaokrouhleně:

Odškodné přinejmenším 20 miliónů tolarů!"

Závěrem celé práce („Neue Rheinische Zeitung" z 25. dubna 1849) je článek o polské části této provincie, o Horním Slezsku, které bylo na podzim roku 1847 postiženo těžkým hladomorem,

takovým, jaký tehdy vylidnil Irsko. Stejně jako v Irsku, i v Horním Slezsku vypukl tyf z hladu a šířil se jako mor. Příští zimu zde vypukl znovu, ačkoli nebyla ani neúroda, ani povodeň, ani jiná pohroma. Čím to vysvětlit? Wolff odpovídá:

„Půda je většinou v rukách velkých statkářů, fisku" (státu) „a mrtvé ruky*. Jen $^2/_5$ všech pozemků jsou v rukách rolníků a ty jsou naprosto neuvěřitelně a nestydatě přetíženy robotou a dávkami pro vrchnost, i daněmi odváděnými státu, církvi, škole, okresu a obci, zatímco milostivé vrchnosti ve srovnání s rolníky odvádějí státu v nejlepším případě skutečně pakatel... Když nastane den splatnosti renty, úroky ze stříbrné renty se od rolníka vymáhají karabáčem, nechce-li je zaplatit dobrovolně. Nedostatek kapitálu a úvěru a přemíra dávek a povinností, vykonávaných pro loupežné rytíře i pro stát a církev, donutily rolníka, aby se vrhl do náruče židovi a bezmocně se zmítaje, skomíral v osidlech tohoto mazaného lichváře.

Za dlouhého ponížení a poroby, v nichž křesťansko-germánská vláda a její loupežné rytířstvo udržovaly hornoslezský venkovský lid, byla pro rolníka jedinou útěchou, posilou a zčásti i stravou *kořalka*. Musíme milostivým pánům přiznat, že toto zboží dodávali rolníkovi ze svých palíren v hojné míře za stále nižší cenu... Vedle lepenic vasrpoláckých[57] rolníků, kde se usídlil hlad, tyfus a surovost, vypadají přepychové zámky, hrady a ostatní majetek hornoslezských magnátů tím romantičtěji... Na jedné straně neuvěřitelně rychlé hromadění bohatství, závratné roční příjmy ‚milostivých pánů'. Na druhé straně rostoucí zbídačování mas.

Denní mzda zemědělského dělníka je neobyčejně nízká; 5—6 stříbrných grošů pro muže, $2^1/_2$—3 stříbrné groše pro ženu se považuje za vysokou sazbu. Mnohé donutila bída pracovat za 4, za 2 stříbrné groše denní mzdy a dokonce ještě za méně. Téměř jedinou stravou jsou brambory a kořalka. Kdyby byl měl dělník aspoň tyto dvě věci v dostatečném množství, bylo by bývalo Horní Slezsko uchráněno aspoň před smrtí hladem a před tyfem. Když však choroba brambor způsobila, že tato hlavní potravina byla čím dál tím dražší a vzácnější, zatímco denní mzda se nejen nezvýšila, ale dokonce snížila, sáhli lidé po bylinkách, které natrhali na polích a v lesích, po pýrech a kořínčích, vařili si polévku z ukradeného sena a jedli zdechlý dobytek. Ubývalo jim sil. Kořalka podražila — a byla ještě horší než dříve. Lidé — většinou židi — kteří po zaplacení obrovského pachtu pánovi mohou prodávat lidu kořalku, se nazývají ‚šenkýři'. Šenkýř si už dříve zvykl přidávat do kořalky, kterou zředil pořádnými dávkami vody, různé přísady, hlavně *vitriol*, aby byla silnější. Toto travičství se rok od roku šířilo a dostoupilo vrcholu, když se objevila choroba brambor. Žaludek venkovana, zesláblý polévkami ze sena a pýru a požíváním syrových kořínků, nemohl už zdolat takový lektvar. Uvážíme-li ještě bídné oblečení, špinavá, nezdravá obydlí, chlad

* — tj. církve. *(Pozn. red.)*

v zimě, to, že nebyla práce nebo nebylo sil k práci, pak pochopíme, že se v těchto hladových poměrech velmi brzy rozšířil tyfus, stejně jako v Irsku. ‚Lidé neměli nic na přilepšení!' Tím se vysvětluje všechno. Stát i loupežní rytíři je neustále tak vysávali a vykořisťovali, že sebemenší zhoršení jejich bídy jim muselo přinést záhubu... Loupežní rytíři, kasta úředníků a celá tato královsko-pruská vládní klika z milosti boží čachrovali, pobírali platy, rozdělovali gratifikace, zatímco tam dole, v prostých lidových vrstvách, začali lidé, trýznění hladem a tyfem, po stovkách hynout jako dobytek a hynout nepřestávali.

Hospodářům neboli těm, kteří vlastní dům a k němu větší nebo menší kus půdy, se nevedlo o mnoho lépe než nádeníkům. Také jejich hlavní potravou jsou brambory a kořalka. Co vyrobí, musí prodat, aby mohli odevzdat dávky vrchnosti, státu atd.... A k tomu ještě povinnost chodit na robotu" (pro milostivého pána), „nechat se tam od vrchnosti nebo jejích úředníků barbarsky týrat karabáčem, pracovat a přitom hladovět a snášet rány, vidět a trpět přepych a rozmařilost loupežných rytířů a rozkřikující se úřednické kasty — to byl a je úděl velké části vasrpoláckého obyvatelstva.

Jak se nakládá s dvorskou čeledí, s pacholky a děvečkami milostivé vrchnosti, to se dá posoudit už z toho, co musí snášet robotou povinní vesničtí poddaní a takzvaní námezdní dělníci. I zde je karabáč alfou a omegou evangelia loupežných rytířů...

Loupežní rytíři si dělají, co chtějí. Z jejich řad jsou jmenováni zemští radové; v jejich rukách je vrchnostenská i místní policie a celá byrokracie pracuje v jejich zájmu. Navíc nemá vasrpolácký rolník proti sobě německé úřednictvo — to by asi bylo příliš humánní — ale staropruské úřednictvo i s jeho pruskou řečí a zemským zákoníkem. Hornoslezský venkovský lid, všemi vysávaný, týraný, tupený, bitý a rdoušený musel konečně dospět tam, kam dospěl. Smrt z hladu a mor byly nevyhnutelně konečným plodem, který musel dozrát na této ryzí křesťansko-germánské půdě. Kdo je ještě schopen krást, ten krade. To je jediná forma, kterou Hornoslezan přivedený na irskou úroveň skutečně protestuje proti křesťanskému germánskému a loupežnému rytířstvu. Dalším stupněm je žebrota; zbídačelé postavy táhnou houfně z místa na místo. Na třetím místě vidíme ty, kteří nemají sílu a obratnost ani ke krádeži, ani k žebrotě. Jejich pelechy ze shnilé slámy navštěvuje epidemický anděl zkázy nejhojněji. To jsou plody stoleté monarchické vlády z milosti boží a jejích spojenců — loupežného rytířstva a byrokracie."

A stejně jako dříve, i teď Wolff žádá, aby rytířstvo odškodnilo rolníka, aby byly bez náhrady odstraněny všechny roboty a peněžité dávky, aby byly rozparcelovány velké statky hornoslezských magnátů. K tomu ovšem za Brandenburgovy a Manteuffelovy vlády nedojde, a tak budou „Hornoslezané i nadále houfně padat za oběť hladu a hladovému tyfu", což se do písmene splnilo, až přišel

v padesátých a šedesátých letech obrovský rozmach hornoslezského průmyslu, který zrevolucionoval veškeré životní podmínky v této oblasti a brutálně feudální vykořisťování stále více nahrazoval civilizovaným, ale ještě důkladnějším moderním buržoazním vykořisťováním.

IX

Záměrně jsme uvedli obšírnější výňatky ze „Slezské miliardy", a to nejen proto, že se v ní nejzřetelněji projevuje Wolffův charakter, ale také proto, že podává věrný obraz poměrů, které až do roku 1848 vládly na venkově v celém Prusku s výjimkou Porýnské provincie, v Meklenbursku, v Hannoversku a v několika jiných malých státech, a také v celém Rakousku. Kde došlo k výkupu, tam byl rolník ošizen; ale pro polovinu až dvě třetiny rolnického obyvatelstva — podle toho, kde to bylo — dál zůstávaly feudální povinnosti a dávky odevzdávané vrchnosti a vyhlídky na rychlejší tempo výkupu byly jen malé, dokud bouře z roku 1848 a éra průmyslového rozvoje, která pak následovala, neodstranily v podstatě tyto zbytky středověku. Říkáme v podstatě, neboť v Meklenbursku dál zůstává feudalismus v neztenčené platnosti a také v jiných zaostalých částech severního Německa by se ještě tu a tam našly oblasti, kde dosud nebyl proveden výkup. V roce 1849 byl v Prusku bez náhrady zrušen poplatek za ochranu a některé jiné méně významné feudální dávky, ostatní břemena se odstraňovala rychleji než dříve, protože šlechta po zkušenostech z roku 1848 a vzhledem k tomu, že bylo stále obtížnější přimět vzpurné rolníky k práci, která by přinesla zisk, teď sama naléhala na provedení výkupu. Se zavedením krajského zřízení zanikla konečně i patrimoniální soudní pravomoc vrchnosti, a tím je feudalismus v Prusku alespoň formálně odstraněn.

Ale skutečně jen formálně. Všude, kde převládá velké pozemkové vlastnictví, udržuje se polofeudální vládnoucí postavení velkých pozemkových vlastníků, a to při jinak moderních buržoazních hospodářských poměrech. Mění se jen formy tohoto vládnoucího postavení. Jiné jsou v Irsku, kde půdu obhospodařují drobní

pachtýři, a jiné v Anglii a Skotsku, kde pachtýři vlastnící kapitál obdělávají velké propachtované pozemky s pomocí námezdních dělníků. K této formě přistupují i šlechtická panství, převládající v severním Německu a zejména v jeho východní části. Velké statky se obhospodařují s čeledí a nádeníky většinou v režii svého majitele, řidčeji v režii velkého pachtýře. Čeleď podléhá čelednímu řádu, který se v Prusku datuje od roku 1810 a je natolik poplatný feudálním poměrům, že *výslovně dovoluje* „menší násilí" vrchnosti vůči čeledi, ale pod trestem vězení *výslovně zakazuje*, aby se čeleď kromě případu ohrožení života nebo zdraví násilně vzepřela týrání vrchnosti! (Všeob. čelední řád, §§ 77, 79.) Nádeníci se dostali jednak smlouvami, dále však i odměňováním převážně v naturáliích — a k tomu patří i byt — do faktické závislosti na statkáři, která není o nic menší než závislost čeledi, a tak ještě dnes kvete východně od Labe onen patriarchální způsob jednání se zemědělskými dělníky a čeledí s políčky, ranami holí a karabáčem, jak nám ho popsal Wolff ve Slezsku. Bohužel je však prostý lid stále odbojnější a leckde si už nechce dát líbit tato otcovská nápravná opatření.

Protože Německo je stále ještě převážně agrární zemí, takže většina obyvatelstva se živí zemědělstvím a žije na venkově, je hlavní, ale také nejobtížnější úlohou dělnické strany vysvětlit zemědělským dělníkům jejich zájmy a jejich postavení. První krok na této cestě spočívá v tom, abychom tyto zájmy a postavení zemědělských dělníků sami poznali. Soudruzi, kterým to okolnosti dovolují, by velmi prospěli věci, kdyby srovnali Wolffovo líčení se současnými poměry, zaznamenali změny, ke kterým došlo, a vylíčili nynější postavení zemědělských dělníků. Vedle vlastního nádeníka by se nesměl pustit ze zřetele ani drobný rolník. Jak to vypadá s výkupem po roce 1848? Vzali při něm rolníka na hůl stejně jako dříve? Tyto a podobné otázky se vynořují samy od sebe při pročítání „Slezské miliardy", a kdybychom se pokusili s veškerou vážností na ně odpovědět a uveřejnili získaný materiál ve stranickém orgánu, posloužilo by se tím věci dělníků víc než mnoha články o organizaci budoucí společnosti.

Závěr Wolffova článku obrací pozornost ještě na jednu okolnost. Horní Slezsko se stalo po roce 1849 jedním z nejdůležitějších

středisek německého průmyslu. Tento průmysl byl stejně jako veškerý průmysl ve Slezsku rozmístěn převážně na venkově, ve větších vesnicích nebo v nově vznikajících městech, daleko od velkých městských center. Jde-li tedy o to, abychom rozšířili sociální demokracii na venkově, pak je Slezsko a jmenovitě Horní Slezsko nejvhodnějším místem, kde je nutno nasadit páku. Přesto se zdá, že přinejmenším Horní Slezsko je pro socialistickou propagandu stále ještě panenskou půdou. Jazyk nemůže být žádnou překážkou; jednak se tam s rozšířením průmyslu velmi rozmohlo užívání němčiny, jednak je jistě dost socialistů, kteří mluví polsky.

Ale vraťme se k našemu Wolffovi. 19. května byla zakázána „Neue Rheinische Zeitung". Vyšlo její poslední rudě vytištěné číslo. Kromě 23 tiskových procesů, které ještě nebyly uzavřeny, měla pruská policie tolik jiných záminek k útoku proti každému z redaktorů, že všichni ihned opustili Kolín i Prusko. Většinou jsme odešli do Frankfurtu, kde — jak se zdálo — zrálo rozhodnutí. Maďarská vítězství vyvolala vpád ruských vojsk. Konflikt mezi vládami a frankfurtským parlamentem kvůli říšské ústavě vyvolal různá povstání, která byla v Drážďanech, Iserlohnu a Elberfeldu sice potlačena, ale ve Falci a v Bádensku ještě pokračovala. Wolff měl v kapse starý vratislavský mandát jako náhradník za falšovatele dějin Stenzela; vzdychal Stenzel byl prosazen do parlamentu jen tím, že za jeho náhradníka byl přijat rýpal[58] Wolff. Stenzel, jako všichni dobří Prušáci, uposlechl rozkazu pruské vlády o odvolání z Frankfurtu. Wolff nastoupil na jeho místo.

Frankfurtský parlament, který díky vlastní váhavosti a hlouposti klesl z postavení nejmocnějšího shromáždění, jaké se kdy v Německu sešlo, do naprosté bezmocnosti zřejmé teď všem vládám, dokonce i říšské vládě, kterou sám dosadil, i jemu samému, tu teď stál bezradně mezi vládami shromažďujícími své válečné síly a lidem, který povstal za říšskou ústavu. Ještě se dalo všechno zachránit, jen kdyby parlament a vůdcové jihoněmeckého hnutí měli odvahu a rozhodnost. Bylo by stačilo, aby se parlament usnesl povolat do Frankfurtu na ochranu shromáždění bádenskou a falckou armádu. Shromáždění by si tím bylo zase rázem získalo důvěru lidu. Pak se dalo s jistotou očekávat, že by odpadla hessensko-darm-

stadtská vojska a že by se Württembersko a Bavorsko připojily k hnutí a strhly i malé středoněmecké státy; Prusko by mělo dost co dělat samo se sebou a Rusko by vzhledem k tak mohutnému hnutí v Německu bylo nuceno ponechat v Polsku část svých jednotek, které potom byly úspěšně použity v Uhrách. Uhry tedy mohly být ve Frankfurtu zachráněny, a na druhé straně je nejvýš pravděpodobné, že výbuch očekávaný dnes a denně v Paříži by při úspěšně probíhající revoluci v Německu nebyl skončil bez boje porážkou radikálních maloměšťáků, jak se to stalo 13. června roku 1849.

Vyhlídky byly nanejvýš příznivé. Ve Frankfurtu jsme všichni* radili, aby se povolala bádensko-hesenská pomoc; Marx a já jsme** v Mannheimu radili, aby se i bez vyzvání táhlo na Frankfurt. Ale ani bádenští vůdcové, ani frankfurtští parlamentníci neměli odvahu, energii, rozum ani iniciativu.

X

Parlament, místo aby jednal, rozhodl se — jako by toho nenamluvil už víc než dost — promluvit ještě jednou, a to v „Provolání k německému lidu". Byla ustavena komise, která podala dva návrhy; návrh většiny redigoval Uhland. Oba návrhy byly mátožné, bezbarvé a bezmocné a vyjadřovaly jen vlastní bezradnost, malodušnost a špatné svědomí shromáždění samého. Když se o nich 26. května debatovalo, daly našemu Wolffovi příležitost, aby řekl pánům parlamentníkům jednou provždy své mínění. Stenografický záznam této řeči zní:

„Wolff z Vratislavi:

‚Pánové! Přihlásil jsem se do diskuse proti Provolání k lidu, které sestavila většina a které tu bylo přečteno, protože se domnívám, že vůbec neodpovídá nynějším poměrům, protože je pokládám za příliš slabé — vhodné jen k tomu, aby vyšlo jako novinový článek v těch denících, které zastupují stranu, z níž toto provolání vzešlo, a nepokládám je za nějaké provolání k německému lidu. A protože tu teď bylo přečteno ještě druhé provolání, poznamenávám jen mimochodem, že proti tomuto provolání bych protestoval ještě mnohem víc, a to

* Slova „jsme všichni" byla doplněna ve vydání z roku 1886. *(Pozn. red.)*

** Slova „Marx a já jsme" byla doplněna ve vydání z roku 1886. *(Pozn. red.)*

z důvodů, které tu nemusím uvádět.' (Hlas z centra: ‚Pročpak ne?') ‚Mluvím jen o provolání většiny; to je ovšem tak umírněné, že by proti němu nemohl mnoho namítat ani pan Buss, a to je jistě to nejhorší doporučení, jaké může nějaké provolání dostat. Ne, pánové, chcete-li mít vůbec ještě nějaký vliv na lid, nesmíte k němu mluvit takovým způsobem, jak se mluví v tomto provolání; nesmíte mluvit o zákonnosti, o půdě zákona apod., nýbrž o nezákonnosti, a to zrovna tak jako vlády, jako *Rusové*, a když mluvím o Rusech, mám na mysli Prusy, Rakušany, Bavory, Hannoveřany.' (Neklid a smích.) ‚Ty všechny je možno shrnout pod společným jménem Rusové.' (Velké veselí.) ‚Ano, pánové, také v tomto shromáždění jsou zastoupeni Rusové. Musíte jim říci: tak jako vy se stavíte na stanovisko zákona, tak se na ně stavíme i my. Je to stanovisko *násilí*, a vysvětlete mimochodem zákonnost v tom smyslu, že budete ruským kanonům čelit násilím, dobře organizovanými útočnými kolonami. Je-li vůbec třeba vydat nějaké provolání, pak vydejte takové, v němž hned na začátku prohlásíte, že *první zrádce lidu, říšský správce**, je postaven *mimo zákon*.' (‚K pořádku!' Živý potlesk z galerií.) ‚*A zrovna tak všichni ministři!*' (Znovu se vzmáhá neklid.) ‚Ó, nedám se rušit. *Je* to první zrádce lidu.'

Předseda Reh: ‚Myslím, že pan Wolff nedbal sebemenších ohledů. Před touto sněmovnou nemůže arcivévodu-říšského správce nazvat zrádcem lidu, a proto ho musím volat k pořádku...'

Wolff: ‚Za svou osobu přijímám výzvu k pořádku a prohlašuji, že jsem *chtěl* porušit pořádek, že on a jeho ministři *jsou zrádci*.' (Ze všech stran sněmovny: ‚K pořádku! To je hulvátství!')

Předseda: ‚Musím vám odejmout slovo.'

Wolff: ‚Dobrá, *protestuji*; chtěl jsem tu mluvit jménem lidu a povědět, jak se mezi lidem smýšlí. Protestuji proti jakémukoli provolání, které je sepsáno v tomto smyslu.'"

Těchto několik slov dopadlo do vyděšeného shromáždění jako blesk. Poprvé někdo vyjádřil před těmito pány jasně a nepokrytě skutečný stav věcí. Zrada říšského správce a jeho ministrů byla veřejným tajemstvím; všichni přítomní ji mohli sledovat na vlastní oči; nikdo se však neodvážil vyslovit to, co viděl. A teď přijde ten bezohledný drobný Slezan a rázem rozmetá celý jejich konvenční domeček z karet! Dokonce ani „krajní levice" neopominula energicky se ohradit proti tomuto neodpustitelnému porušení jakékoli parlamentní slušnosti, způsobenému prostým konstatováním pravdy; učinila tak ústy svého důstojného zástupce. pana Karla Vogta (Vogt — v srpnu roku 1859 mu bylo předáno 40 000 franků, jak říká v roce 1870 zveřejněný přehled částek, které platil Ludvík

* — tj. arcivévoda Jan. *(Pozn. red.)*

Napoleon svým agentům[59]). Pan Vogt obohatil debatu tímto uboze rozpačitým a hanebně prolhaným* protestem:

„Pánové, hlásil jsem se o slovo, abych obhájil křišťálově čirý proud, který vytryskl z básníkovy duše do tohoto provolání, proti nedůstojné špíně, kterou do něho někteří házeli nebo (!) proti němu (!) metali, abych obhájil tato slova proti blátu, které bylo nahromaděno v tomto posledním hnutí a hrozí tam všechno zaplavit a pošpinit. Ano, pánové! To je bláto a špína, kterou se tímto (!) způsobem hází po všem, co si jen můžeme představit čistého, a vyslovuji své nejhlubší rozhořčení nad tím, že se něco takového (!) mohlo stát."

Protože Wolff vůbec nemluvil o Uhlandově *redakci* provolání, ale pouze konstatoval, že obsah provolání je příliš slabý, je těžké pochopit, kde pan Vogt vlastně vzal své rozhořčení a svou „špínu" a „bláto". Ale byla to jednak vzpomínka na bezohlednost, s níž „Neue Rheinische Zeitung" vždy hovořila o pokrytcích Vogtova typu, jednak to byl vztek nad Wolffovou přímou řečí, která právě těmto pokrytcům znemožňovala pokračovat v dosavadní obojetné hře. Když byl Vogt donucen vybrat si mezi skutečnou revolucí a reakcí, vyslovil se pro reakci, pro říšského správce a jeho ministry — pro „všechno, co si jen můžeme představit čistého". Bohužel, reakce nechtěla s panem Vogtem nic mít.

Ještě týž den vyzval Wolff prostřednictvím poslance Würtha ze Sigmaringen pana Vogta k souboji na pistole, a když to pan Vogt odmítl, vyhrožoval mu, že ho zpráská. Pan Vogt, postavou obr ve srovnání s Wolffem, se utekl pod ochranu své sestry, bez jejíhož doprovodu se už ani neukázal. Wolff nad tímto tlučhubou jen mávl rukou.

Každý ví, jak několik dnů po této scéně samo shromáždění uznalo správnost Wolffových výroků, když se muselo před svým vlastním říšským správcem a jeho vládou zachránit útěkem do Stuttgartu.

XI

Blížíme se k závěru. Wolff setrval na svém místě ve Stuttgartu i tehdy, když bylo rozehnáno Národní shromáždění württemberským vojskem, odešel pak do Bádenska a nakonec s ostatními

* — slovní hříčka: rozpačitý — verlegen, prolhaný — verlogen. *(Pozn. red.)*

uprchlíky do Švýcarska. Za místo svého pobytu si zvolil Curych, kde začal zase brzy působit jako soukromý učitel, i když přirozeně narazil na silnou konkurenci mnoha studovaných uprchlíků, kteří tam žili. Přes nuzné životní podmínky, do nichž se tím dostal, by byl Wolff ve Švýcarsku zůstal. Ale bylo stále zřejmější, že švýcarská Spolková rada, poslušná příkazů evropské reakce, je rozhodnuta všechny uprchlíky postupně ze Švýcarska vypudit šikanami, jak říkal Wolff. Pro valnou většinu z nich to znamenalo emigraci do Ameriky, a o to právě vládám šlo. Když byli uprchlíci za oceánem, měly od nich pokoj.

Také Wolff se často zabýval myšlenkou emigrovat do Ameriky, jak ho k tomu vybízeli mnozí přátelé, kteří tam už odešli. Když i na něho příliš doléhaly „šikany", přišel v červnu 1851 zpola rozhodnut do Londýna, kde jsme ho zatím pozdrželi. I zde byla konkurence soukromých učitelů velmi silná. I při největším úsilí si mohl Wolff vydělat stěží na nejnutnější živobytí. Před přáteli svou situaci co nejvíc tajil jako vždycky, když se mu vedlo špatně. Přesto musel do konce roku 1853 udělat asi 37 liber šterlinků (750 marek) dluhů, které ho velmi tížily; a v létě téhož roku zapsal do svého deníku:

„21. června 1853 jsem musel prožít své narozeniny v přímo strašlivé distress (bídě)."

Wolffův úmysl odejet do Ameriky by se byl tentokrát asi uskutečnil, kdyby mu německý lékař z Manchesteru, který byl rovněž emigrant a který se spřátelil s Wolffem ještě ve Vratislavi, nebyl sehnal v Manchesteru díky svým stykům tolik soukromých hodin, že z nich mohl aspoň žít. A tak se počátkem ledna 1854 do Manchesteru přestěhoval.[60] Zpočátku se mu ovšem vedlo dost nevalně. Ale měl aspoň zajištěno živobytí a pak při své neobyčejné obratnosti ve styku s dětmi i při své schopnosti získat si jejich náklonnost mohl počítat s tím, že se jeho okruh působnosti pozvolna rozšíří, jakmile se jednou seznámí s tamějšími Němci. To se také stalo. Po několika letech žil v hmotné situaci, která byla vzhledem k jeho nárokům docela uspokojivá, jeho žáci ho zbožňovali a staří i mladí, Angličané i Němci si ho pro jeho přímost, spolehlivé plnění povinností i vlídnou laskavost všeobecně vážili a měli ho rádi. Bylo přirozenou věcí, že se dostával do styku převážně s buržoazními a tedy

víceméně politicky nepřátelskými živly; ale třebaže ani v nejmenším neslevil ze svého charakteru ani z přesvědčení, měl jen zcela výjimečně spory a i s těmi se čestně vyrovnal. Veřejná politická činnost byla tehdy pro nás všechny nemožná; byli jsme umlčeni reakčními zákony, denní tisk se o nás ani nezmínil, nakladatelům jsme téměř ani nestáli za zápornou odpověď na naše případné nabídky; zdálo se, že bonapartismus definitivně zvítězil nad socialismem. Po několik let byl Wolff jediný člověk v Manchesteru, s nímž mě spojovaly společné názory; není tedy divu, že jsme se vídali téměř denně a že jsem se i zde mohl často obdivovat jeho téměř instinktivně správnému úsudku o každodenních událostech.

Uveďme jen jeden důkaz Wolffovy neobyčejné svědomitosti. Jednomu ze svých žáků zadal početní příklad z učebnice. Srovnal její řešení s výsledkem, který byl v takzvaném klíči, a označil je za nesprávné. Když však chlapec došel po několikerém přepočítání vždycky ke stejnému výsledku, vypočítal Wolff příklad sám a zjistil, že chlapec měl pravdu; v klíči byla tisková chyba. Wolff si hned sedl a přepočítal všechny příklady z učebnice, aby zjistil, zdali v klíči nejsou ještě další chyby: „To se mi už nikdy nesmí stát!“

Na tuto svědomitost také zemřel; nebylo mu ještě ani 55 let. Na jaře roku 1864 ho následkem přepracování přepadly silné bolesti hlavy, které postupně vyvolaly téměř úplnou nespavost. Jeho lékař nebyl zrovna přítomen a na jiného se Wolff nechtěl obrátit. Všechny prosby, aby přece na nějakou dobu přerušil své hodiny nebo je aspoň omezil, byly marné; k čemu se jednou zavázal, to chtěl také splnit. Teprve když už absolutně nemohl pracovat, vysadil občas vyučování. Ale už bylo pozdě. Bolesti hlavy vyvolané překrvením mozku se neustále zhoršovaly, nespavost byla stále úpornější. Praskla mu céva ve velkém mozku a po několika výronech krve do mozku nastala 9. května 1864 smrt. Marx a já jsme v něm ztratili nejvěrnějšího přítele a německá revoluce muže nenahraditelné hodnoty.

B. ENGELS

*DOPIS E. BIGNAMIMU O NĚMECKÝCH VOLBÁCH Z ROKU 1877

Milý Bignami,

Váš berlínský dopisovatel Vám už asi sdělil všechny podrobnosti o volbách v Německu. Náš triumf byl takový, že omráčil německou i zahraniční buržoazii; zde v Londýně to mělo odezvu ve všem tisku. Nejpozoruhodnější přitom není počet nových volebních obvodů, v nichž jsme zvítězili, třebaže stojí za to vědět, že císař Vilém, král saský* a nejmenší německé knížátko (kníže z Reussu) žijí všichni tři ve volebních obvodech zastupovaných socialistickými dělníky a že tedy i oni jsou zastoupeni socialisty. Důležité je, že kromě těchto většin jsme získali také silné menšiny jak ve velkých městech, tak na venkově. V Berlíně 31 500, v Hamburku, Barmen-Elberfeldu, Norimberku, Drážďanech po 11 000; a na venkově jsme nejen ve Šlesviku-Holštýnu, v Sasku, v Brunšvicku, ale dokonce i v takové baště feudalismu, jako je Meklenbursko, získali silné menšiny mezi zemědělskými dělníky. Dne 10. ledna 1874 jsme získali 350 000 hlasů, 10. ledna 1877 nejméně 600 000. Hlasování nám dává možnost zjistit naše síly; podle praporů můžete nyní soudit, jak vypadají

* — tj. Albert. *(Pozn. red.)*

armádní sbory německého socialismu, které ve dny voleb vykonávají přehlídku svých řad. To má obrovský morální účinek jak na socialistickou stranu, která s radostí konstatuje své úspěchy, tak na dělníky dosud indiferentní i na naše nepřátele; a je dobře, že se jednou za tři roky dopouštíme smrtelného hříchu voleb. Páni abstencionisté ať si říkají, co chtějí; jeden takový fakt, jako byly volby 10. ledna, znamená víc než všechny jejich „revoluční" fráze. A když říkám *prapory a armádní sbory*, nemluvím obrazně. Přinejmenším polovina, a snad i více těchto pětadvacetiletých lidí (taková je nejnižší věková hranice), kteří hlasovali pro nás, mají za sebou dva nebo tři roky vojenské služby, dovedou výborně zacházet s jehlovkou a s rýhovaným dělem a jsou armádními záložníky. Ještě několik let takových úspěchů a budeme mít zálohu i *zeměbranu*[61] ($^3/_4$ válečného stavu armády) na své straně do té míry, že budeme moci dezorganizovat armádu jako celek a znemožnit každou útočnou válku.

Někdo jistě řekne: Ale proč s takovými silami neuděláte revoluci hned? Protože vzhledem k tomu, že ještě nemáme víc než 600 000 hlasů z pěti a půl miliónu a že tyto hlasy jsou roztroušeny v mnoha oblastech, byli bychom jistě poraženi a hnutí, jež potřebuje jen trochu času, aby nás přivedlo k jistému triumfu, bychom zahubili v ukvapených povstáních a neuváženostech. Je jasné, že nás nenechají zvítězit snadno, že Prusové nemohou dopustit, aby se celá jejich armáda nakazila socialismem, a nic proti tomu nepodniknout; ale čím silnější bude reakce a útlak, tím výš se zvednou vlny, až nakonec smetou všechny přehrady. Víte, co se stalo v Berlíně? Večer téhož 10. ledna zaplavilo shromáždění, jež sama policie odhadla na 22 000 lidí, všechny ulice kolem Socialistického výboru. Díky bezvadné organizaci a disciplíně naší strany dostal tento výbor definitivní výsledky voleb nejdřív. Když byly výsledky oznámeny, propukl celý dav v bouřlivé volání *sláva* — komu? — zvoleným? — nikoli, *„našemu nejhorlivějšímu agitátorovi, královskému prokurátorovi Tessendorfovi!"* Tento pán se vždycky vyznamenával v soudních procesech proti socialistům a svými násilnostmi zdvojnásobil náš počet.

Tak odpovídají naši na násilná opatření: vůbec se jimi nezne-

pokojují, právě naopak, podněcují je jako nejlepší agitační prostředek.

Bratrsky Vás zdraví Váš

B. Engels

Napsáno 13. února 1877
Otištěno v „La Plebe“,
čís. 7. z 26. února 1877

Podle textu novin
Přeloženo z italštiny

B. ENGELS

Z ITÁLIE

Konečně se i v Itálii postavilo socialistické hnutí na pevnou půdu a slibuje rychlý a vítězný rozvoj. Aby však čtenáři plně pochopili, jaký obrat tu nastal, musíme se vrátit k historii vzniku italského socialismu.

Počátky hnutí v Itálii jsou spjaty s vlivy bakuninismu. Zatímco u pracujících mas převládala vášnivá, ale nanejvýš nejasná třídní nenávist proti jejich vykořisťovatelům, vedení se všude, kde vystupoval do popředí revoluční dělnický element, zmocnila hrstka mladých advokátů, doktorů, literátů, obchodních zaměstnanců atd. pod Bakuninovým osobním velením. Ti všichni byli členy, s různým stupněm zasvěcení, tajné bakuninovské „Aliance", jejímž cílem bylo podřídit celé evropské dělnické hnutí svému vedení, a tak podloudně získat bakuninovské sektě nadvládu v nadcházející sociální revoluci. Bližší údaje o tom podrobně uvádí spis „Komplot proti Internacionále" (Brunšvik, vydáno u Bracka).[62]

Pokud hnutí mezi dělníky bylo ještě v pouhém zárodku, šlo to výborně. Ztřeštěné bakuninovské revoluční fráze vyvolávaly všude

kýžený potlesk; dokonce i ty elementy, které vzešly z dřívějších politicko-revolučních hnutí, byly strženy proudem a podle Bakuninových vlastních slov se stala kromě Španělska „nejrevolučnější zemí Evropy" Itálie. Revoluční ve smyslu mnoho povyku pro nic. Na rozdíl od skutečně politického boje, v němž vzrostlo a upevnilo se anglické, po něm francouzské a nakonec německé dělnické hnutí, byla zde každá politická činnost zavrhována, protože v sobě zahrnuje uznání „státu" a „stát" je ztělesněním všeho zla. Tedy: zakazovalo se vytvořit dělnickou *stranu*; zakazovalo se probojovávat jakákoli ochranná opatření proti vykořisťování, např. normální pracovní den, omezení práce žen a dětí, a především — zakazovala se účast na všech *volbách*. Naproti tomu se vyžadovala agitace, organizace a konspirace pro budoucí revoluci, která má být, jakmile spadne z nebe, provedena bez jakékoli prozatímní vlády a mají se při ní úplně zničit všechny státní a stát připomínající instituce jen pouhou (potají Aliancí řízenou) iniciativou pracujících mas — „ale neptejte se jak!"*

Pokud bylo hnutí, jak jsme už řekli, ještě v plenkách, šlo všechno výborně. Velká většina italských měst je stále ještě do značné míry odtržena od světa, který zná jen z cizineckého ruchu. Tato města zásobují okolní rolníky řemeslnickými výrobky a zprostředkovávají prodej zemědělských produktů ve větším okruhu; mimoto v nich žije pozemková šlechta a utrácí tam své renty; a konečně tam přináší své peníze mnoho cizinců. V těchto městech jsou proletářské elementy málo početné, ještě méně vyvinuté a ke všemu značně promíšené lidmi, kteří nemají pravidelné nebo stálé zaměstnání, což jim umožňuje cizinecký ruch a mírné podnebí. Zde našla živnou půdu ultrarevoluční fráze, která také potajmu šuškala cosi o dýce a jedu. Ale Itálie má i průmyslová města, zejména na severu, a jakmile hnutí zapustilo kořeny mezi opravdovými proletářskými masami *těchto* měst, nemohla už stačit taková planá potrava a *tito* dělníci si rozhodně nemohli dát líbit věčné poručníkování od ztroskotaných mladých buržoů, kteří se chytili socialismu, protože se podle Bakuninových slov ocitli v „bezvýchodném postavení".

* Heinrich Heine, verš z básně „Zmalomyslněl jsem málem", cyklus „Mladé strasti", sbírka „Kniha písní", oddíl „Písně". *(Pozn. red.)*

Tak to také bylo. Nespokojenost severoitalských dělníků se zakazováním jakékoli politické činnosti, tj. jakékoli *skutečné* činnosti, která přesahuje mez jalového žvanění a spiklenectví, rostla den ode dne. Volební vítězství v Německu z roku 1874 a jeho další účinek — sjednocení německých socialistů, nezůstaly ani v Itálii neznámy. Elementy, které vyšly ze starého republikánského hnutí a které se jen neochotně přizpůsobovaly „anarchistickému" křiklounství, nacházely stále víc příležitosti, aby zdůrazňovaly nutnost politického boje a vyjadřovaly názory probouzející se opozice v časopise „La Plebe". Tento týdeník, v prvních letech své existence republikánský, se brzy přimkl k socialistickému hnutí a držel se, dokud to bylo možné, stranou veškerého „anarchistického" sektářství. Když konečně dělnické masy v severní Itálii přerostly svým dotěrným vůdcům přes hlavu a nahradily fantastické hnutí skutečným hnutím, nalezly v „Plebe" ochotný orgán, který čas od času vyslovoval kacířské narážky na nutnost politického boje.

Kdyby byl Bakunin ještě živ, byl by toto kacířství potíral svým obvyklým způsobem. Byl by lidem z „Plebe" přičítal „autoritářství", vládychtivost, ctižádostivost atd., byl by proti nim vznesl všemožné malicherné osobní stížnosti a nechal to znovu a znovu opakovat všemi orgány „Aliance" ve Švýcarsku, v Itálii i ve Španělsku. Teprve v druhé řadě by pak byl dokazoval, že všechny tyto prohřešky nejsou nic jiného než nevyhnutelné následky prvotního smrtelného hříchu, totiž kacířského uznávání politické činnosti; neboť politická činnost znamená uznání státu, stát pak znamená ztělesnění autoritářství, moci, takže každý, kdo chce politickou činnost dělnické třídy, musí prý nevyhnutelně chtít politickou moc sám pro sebe, a je tedy nepřítelem dělnické třídy — ukamenujte ho! V této metodě, kterou odkoukal od nebožtíka Maximiliena Robespierra, byl Bakunin velmi zběhlý až na to, že jí používal příliš pravidelně a příliš jednotvárně. Nicméně to byla jediná metoda, která slibovala alespoň chvilkový úspěch.

Jenže Bakunin byl mrtev, a tak přešla tajná světovláda do rukou pana Jamese Guillauma z Neuchâtelu ve Švýcarsku. Namísto protřelého světoběžníka nastoupil úzkoprsý pedant, který na učení o anarchii naočkoval fanatismus švýcarských kalvinistů.

Pravá víra se měla prosadit za každou cenu, a za papeže této pravé víry měl být bezpodmínečně uznán onen omezený neuchâtelský kantor. „Bulletin Jurské federace“[63] — jež má podle vlastního doznání sotva 200 členů oproti 5000 členů Švýcarského dělnického spolku — byl prohlášen za vládní věstník oné sekty a začal každého, kdo kolísal ve víře, jednoduše „peskovat“. Ale lombardští dělníci, kteří se ustavili jako „Severoitalská federace“, už nebyli ochotni dát si toto napomínání líbit. A když si vloni na podzim jurský bulletin dokonce dovolil listu „Plebe“ *nakazovat*, aby odstranil jednoho pařížského dopisovatele, který se znelíbil panu Guillaumovi, byl s přátelstvím konec. Bulletin pokračoval ve svém kaceřování „Plebe“ a Severoitalů. Ale ti teď už věděli, na čem jsou; věděli, že za kázáním o anarchii a autonomii vězí nároky několika málo intrikánů, kteří chtějí diktátorsky rozkazovat celému dělnickému hnutí.

„Ze čtyř drobných, velice klidných řádek poznámky se jurskému bulletinu zajiskřilo v očích a dělá, jako bychom byli vzteky bez sebe, ačkoli nás jenom *pobavil*. Člověk by opravdu musel být hodně dětinský, kdyby skočil na lep lidem, kterým je špatně ze závisti a kteří klepají na kdekteré dveře, aby pomluvami vyžebrali aspoň trochu zloby proti nám a našim lidem. Ruka, která už dlouho pracuje, zasévajíc hádky a sváry, je příliš dobře známa, než aby ještě mohla svými jezuitskými (loyolovskými) rejdy někoho oklamat.“ („Plebe“ z 21. ledna 1877.)

A v čísle z 26. února jsou právě tito lidé označováni jako „několik omezených *anarchistických* a — jak úžasný protiklad — zároveň *diktátorských* hlav“; nejlepší důkaz, že v Miláně tyto pány dokonale prohlédli, takže tam nenatropí žádné další zlo.

O zbytek se postaraly německé volby z 10. ledna a s nimi souvisící přelom v belgickém hnutí — opuštění dosavadní politiky abstence od politické činnosti a její nahrazení agitací za všeobecné hlasovací právo a za tovární zákon. 17. a 18. února se konal v Miláně sjezd Severoitalské federace. Jeho usnesení se zdržují jakéhokoli zbytečného a nemístného nepřátelství vůči bakuninovským skupinám italských příslušníků Internacionály. Vyjadřují rovněž ochotu vyslat delegáty na kongres svolaný do Bruselu, který se má pokusit o sjednocení různých frakcí evropského dělnického hnutí. Zároveň však s největší určitostí formulují tři body, které mají pro italské hnutí nejrozhodnější význam:

1. že k tomu, aby se hnutí prosadilo, je nutné použít *všech* prostředků, které jsou po ruce — tedy také politických;

2. že socialističtí dělníci se musí ustavit jako socialistická *strana*, nezávisle na jakékoli jiné politické nebo náboženské straně, a

3. že se Severoitalský svaz pod podmínkou zachování své autonomie a na základě *původních* stanov Internacionály považuje za člena tohoto velkého sdružení, a to *nezávisle* na všech ostatních italských sdruženích, jimž však bude jako dosud poskytovat dále důkazy své solidarity.

Tedy: politický boj, organizace v politickou stranu a rozchod s anarchisty. Těmito usneseními se Severoitalský svaz definitivně zřekl bakuninovské sekty a stanul na společné půdě velkého evropského dělnického hnutí. A protože tento svaz zahrnuje nejprůmyslovější části Itálie — Lombardii, Piemont, Benátsko — úspěchy nemohou na sebe dát dlouho čekat. Uplatní-li se tytéž racionální agitační prostředky, které byly ověřeny zkušenostmi všech ostatních zemí, ukáže se velmi rychle bezmocnost rejdů bakuninovských šarlatánů a italský proletariát svrhne brzy i na jihu země jho lidí, kteří ze svého postavení zchátralých buržoů vyvozují, že jsou povoláni vést dělnické hnutí.

Napsal B. Engels
mezi 6. a 14. březnem 1877
Otištěno ve „Vorwärts“,
čís. 32 ze 16. března 1877

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

KARL MARX

Člověk, který poprvé dal socialismu, a tím celému dělnickému hnutí našich dnů vědecký základ — Karel Marx — se narodil v Trevíru roku 1818. Studoval v Bonnu a v Berlíně nejprve práva, brzy se však věnoval výhradně studiu dějin a filosofie a roku 1842 se už chystal habilitovat se jako docent filosofie, když politické hnutí, které vzniklo po smrti Bedřicha Viléma III., dalo jeho životní dráze jiný směr. Za jeho spolupůsobení založili vůdcové porýnské liberální buržoazie, Camphausen, Hansemann aj., v Kolíně nad Rýnem „Rheinische Zeitung“[64] a Marx, jehož kritika jednání porýnského provinčního sněmu vzbudila velký rozruch, byl na podzim roku 1842 povolán do čela listu. „Rheinische Zeitung“ podléhala samozřejmě cenzuře, ale ta si s ní nevěděla rady.* Články, na nichž záleželo, „Rheinische Zeitung“ téměř vždycky prosadila; cenzorovi se napřed podstrkovala méně tučná sousta k seškrtání, až nakonec buď sám ustoupil, nebo byl donucen k ústupu pohrůžkou: noviny tedy zítra nevyjdou. Být tak deset listů, které by si vedly stejně statečně jako „Rheinische Zeitung“ a jejichž nakladatelé by byli nelitovali obětovat o několik stovek tolarů víc na sazbu, mohla být cenzura v Německu už roku 1843 znemožněna. Ale němečtí majitelé novin byli omezení, bojácní šosáci a „Rheinische Zeitung“ bojovala sama. Zdolávala jednoho cenzora po druhém; nakonec procházela dvojí cenzurou, a to tak, že po první cenzuře

* Prvním cenzorem „Rheinische Zeitung“ byl policejní rada Dolleschall, týž Dolleschall, který jednou v „Kölnische Zeitung“ škrtl oznámení o Philalethově (pozdější saský král Jan) překladu Dantovy „Božské komedie“ s poznámkou: „S božskými věcmi se nemá dělat komedie.“ *(Engelsova poznámka.)*

ji měl ještě jednou s konečnou platností cenzurovat president krajské správy. Ani to nepomohlo. Počátkem roku 1843 vláda prohlásila, že se s těmito novinami nedá nic pořídit, a prostě je zakázala.

Marx, který se mezitím oženil se sestrou pozdějšího reakčního ministra von Westphalen, odjel do Paříže a tam vydával s A. Rugem „Deutsch-Französische Jahrbücher“[65], v nichž „Úvodem ke kritice Hegelovy filosofie práva“[66] zahájil řadu svých socialistických spisů. Dále vydal společně s B. Engelsem spis „Svatá rodina. Proti Brunovi Bauerovi a spol.“[67] — satirickou kritiku jedné z posledních forem, do které zabředl tehdejší německý filosofický idealismus.

Přestože se Marx věnoval studiu politické ekonomie a dějin Velké francouzské revoluce, zbyl mu ještě čas na příležitostné útoky proti pruské vládě; ta se mu pomstila tím, že na jaře 1845 prosadila u Guizotovy vlády — roli prostředníka prý hrál pan Alexander von Humboldt — aby byl Marx vypovězen z Francie.[68] Marx odjel do Bruselu a tam uveřejnil roku 1846 ve francouzštině „Discours sur le libre échange“ (Řeč o svobodě obchodu)[69] a roku 1847 „Misère de la philosophie“[70], kritiku Proudhonovy „Philosophie de la misère“ (Filosofie bídy). Zároveň se mu podařilo založit v Bruselu Německý dělnický spolek[48], a tak přistoupil k praktické agitační činnosti. Ta nabyla pro něho ještě většího významu, když roku 1847 vstoupil se svými politickými přáteli do tajného Svazu komunistů, existujícího už řadu let. Celý Svaz byl nyní úplně reorganizován; dosavadní víceméně spiklenecké sdružení se přeměnilo v jednoduchou, jen z nutnosti tajnou organizaci komunistické propagandy, *první* organizaci německé sociálně demokratické strany. Svaz existoval všude, kde byly německé dělnické spolky; téměř ve všech těchto spolcích v Anglii, Belgii, Francii a ve Švýcarsku a ve velmi mnoha spolcích v Německu byli vedoucími členy příslušníci Svazu a podíl Svazu na vznikajícím německém dělnickém hnutí byl velmi významný. Přitom však náš Svaz první zdůrazňoval mezinárodní charakter celého dělnického hnutí a také jej prakticky uplatňoval, neboť členy Svazu byli Angličané, Belgičané, Maďaři, Poláci atd. a Svaz pořádal, zejména v Londýně, mezinárodní dělnické schůze.

Reorganizace Svazu se uskutečnila na dvou sjezdech konaných roku 1847, z nichž druhý se usnesl vypracovat a uveřejnit

zásady strany v manifestu, který měli sepsat Marx a Engels. Tak vznikl „Manifest Komunistické strany“[71], který poprvé vyšel roku 1848 krátce před únorovou revolucí a od té doby byl přeložen téměř do všech evropských jazyků.

„Deutsche-Brüsseler-Zeitung“[47], s níž Marx spolupracoval a která nemilosrdně odhalovala blaho vlasteneckého policejního pořádku, zavdala pruské vládě znovu záminku k tomu, aby usilovala o Marxovo vypovězení z Bruselu, ale marně. Když však únorová revoluce vyvolala i v Bruselu vření mezi lidem a zdálo se, že se v Belgii schyluje k převratu, belgická vláda Marxe bez okolků zatkla a vypověděla. Mezitím ho pozvala prozatímní francouzská vláda prostřednictvím Floconovým, aby se vrátil do Paříže, a Marx pozvání přijal.

V Paříži se postavil především proti ztřeštěnému nápadu, který se ujal mezi tamními Němci, vytvořit z německých dělníků ve Francii ozbrojené legie a s jejich pomocí importovat revoluci a republiku do Německa. Jednak bylo nutné, aby Německo provedlo svou revoluci samo, jednak každou cizineckou revoluční legii tvořící se ve Francii už předem vyzradili Lamartinové prozatímní vlády právě oné vládě, která měla být svržena, jak se také stalo v Belgii a v Bádensku.

Po březnové revoluci se Marx odebral do Kolína nad Rýnem a založil tam „Neue Rheinische Zeitung“[30], která vycházela od 1. června 1848 do 19. května 1849 — jediný list, jenž v tehdejším demokratickém hnutí stál na stanovisku proletariátu, a to už tím, že se bez výhrad postavil na stranu pařížských červnových povstalců z roku 1848; proto se ovšem od listu odvrátili téměř všichni jeho akcionáři. Marně poukazovala „Kreuz-Zeitung“[72] na „nebetyčnou drzost“, s níž „Neue Rheinische Zeitung“ napadá všechno posvátné, od krále a říšského správce až po četníka, a to dokonce v pruské pevnosti, která tehdy měla posádku 8000 mužů; nadarmo se rozhořčovali liberální porýnští šosáci, z nichž se náhle stali reakcionáři, nadarmo byl list na delší dobu zastaven, když byl na podzim roku 1848 v Kolíně vyhlášen stav obležení, nadarmo předávalo frankfurtské říšské ministerstvo spravedlnosti kolínskému státnímu návladnímu jeden článek za druhým, aby zahájil proti listu soudní

stíhání; list byl přímo před zraky hlavní stráže klidně dál redigován a tištěn, jeho odběr i proslulost rostly tím více, čím prudší byly jeho útoky na vládu a buržoazii. Když v listopadu 1848 došlo v Prusku k státnímu převratu, vyzývala „Neue Rheinische Zeitung" na přední straně každého čísla lid, aby odepřel platit daně a na násilí odpověděl násilím. Na jaře roku 1849 byl list pro to a ještě pro jeden článek pohnán před porotu a v obou případech osvobozen.[73] Konečně když byla potlačena květnová povstání roku 1849 v Drážďanech a v Porýnské provincii a když bylo soustředěním a mobilizací značných vojenských sil zahájeno pruské tažení proti bádensko-falckému povstání, pokládala se už vláda za dost silnou, aby potlačila „Neue Rheinische Zeitung" násilím. Poslední — rudě tištěné — číslo vyšlo 19. května.

Marx odjel znovu do Paříže, ale už za několik týdnů po demonstraci z 13. června 1849 mu dala francouzská vláda na vybranou, buď aby se odstěhoval do Bretaně, nebo aby opustil Francii. Dal přednost druhé možnosti a přestěhoval se do Londýna, kde od té doby žije nepřetržitě.

Pokusu vydávat dál „Neue Rheinische Zeitung" ve formě revue (v Hamburku 1850)[74] bylo nutno po nějaké době zanechat, neboť reakce si stále víc troufala. Ihned po státním převratu ve Francii v prosinci 1851 uveřejnil Marx spis „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"[75] (v New Yorku 1852, druhé vydání v Hamburku 1869, krátce před válkou). Roku 1853 napsal „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům"[76] (vyšlo nejprve v Basileji, později v Bostonu, nedávno znovu v Lipsku).

Po odsouzení členů Svazu komunistů v Kolíně se Marx přestal zúčastňovat politické agitace a věnoval se deset let jednak zkoumání bohatých pokladů, které v oboru politické ekonomie skýtala knihovna Britského muzea, jednak spolupracoval s „New-York Tribune"[77], která až do vypuknutí americké občanské války přinášela nejen příspěvky jím podepsané, nýbrž i četné jeho úvodníky o poměrech v Evropě a v Asii. Jeho útoky proti lordu Palmerstonovi, založené na zevrubném studiu anglických oficiálních dokumentů, se v Londýně přetiskovaly jako pamflety.[78]

Jako první plod jeho dlouholetých ekonomických studií vyšel

roku 1859 spis „Ke kritice politické ekonomie", první sešit (Berlín, Duncker)[79]. Toto dílo obsahuje první souvislý výklad Marxovy teorie hodnoty včetně nauky o penězích. V době války v Itálii Marx v německém listu „Das Volk"[80], vycházejícím v Londýně, potíral jednak bonapartismus, který se tehdy tvářil liberálně a hrál si na osvoboditele utlačovaných národů, jednak i tehdejší pruskou politiku, která se pod pláštíkem neutrality snažila lovit v kalných vodách. Při této příležitosti bylo nutno zaútočit i na pana Karla Vogta, který tehdy na příkaz prince Napoleona (Plon-Plona) a v žoldu Ludvíka Napoleona agitoval pro neutralitu, ba pro sympatie Německa. Marx, kterého Vogt zasypal nejpodlejšími, vědomě vylhanými pomluvami, odpověděl ve spise „Pan Vogt" (Londýn 1860)[81], v němž demaskoval Vogta a ostatní pány z bonapartistické bandy falešných demokratů a na základě vnějších i vnitřních faktů usvědčil Vogta, že byl podplacen prosincovým císařstvím. Přesně deset let poté se to potvrdilo: v seznamu placených bonapartistických agentů, který byl roku 1870 nalezen v Tuileriích a uveřejněn zářijovou vládou, stálo pod písmenem V: „Vogt — v srpnu 1859 mu bylo vyplaceno... 40 000 franků."[59]

Konečně roku 1867 vyšel v Hamburku „Kapitál. Kritika politické ekonomie. Díl první" — hlavní Marxovo dílo, kde jsou vyloženy základy jeho ekonomicko-socialistických názorů a v hlavních rysech načrtnuta jeho kritika současné společnosti, kapitalistického výrobního způsobu a jeho důsledků. Druhé vydání tohoto epochálního díla vyšlo roku 1872; nyní autor pracuje na druhém dílu.

Mezitím dělnické hnutí v různých evropských zemích znovu natolik zesílilo, že Marx mohl pomýšlet na uskutečnění svého dávného přání: založit dělnické sdružení, které by podchycovalo nejvyspělejší země Evropy a Ameriky, které by, abych tak řekl, jak pro dělníky samé, tak pro buržoazii a vlády ztělesňovalo mezinárodní charakter socialistického hnutí — k povzbuzení a posile proletariátu a k postrachu jeho nepřátel. Při příležitosti veřejného shromáždění v St. Martin's Hallu v Londýně, svolaného 28. září 1864 na podporu Polska, které bylo právě znovu potlačeno Ruskem, byl tento návrh přednesen a s nadšením přijat. Bylo založeno *Mezinárodní dělnické sdružení;* na shromáždění byla zvolena prozatímní ge-

nerální rada se sídlem v Londýně a duší této rady i všech dalších generálních rad až do haagského kongresu byl Marx. Byl autorem téměř všech dokumentů vydaných generální radou Internacionály, od Inaugurální adresy[82] z roku 1864 až po adresu o občanské válce ve Francii[83] z roku 1871. Líčit Marxovu činnost v Internacionále by znamenalo napsat historii tohoto sdružení, kterou ostatně mají evropští dělníci dosud v živé paměti.

Po pádu Pařížské komuny nastala pro Internacionálu nemožná situace. Internacionála byla vynesena do popředí evropských dějin ve chvíli, kdy jí byla všude znemožněna jakákoli úspěšná praktická akce. Události, které ji povýšily na sedmou velmoc, jí současně znemožnily zmobilizovat bojové síly a aktivně jich použít, leda za cenu neodvratné porážky a potlačení dělnického hnutí na několik desetiletí. Mimoto se z různých stran tlačily do popředí živly, které se pokoušely využít tak náhle vzrostlé slávy Sdružení ke svým osobním ješitným nebo ctižádostivým cílům, aniž chápaly skutečné postavení Internacionály nebo na ně braly ohled. Bylo třeba hrdinského rozhodnutí, a byl to opět Marx, kdo je učinil a na haagském kongresu prosadil. Slavnostním usnesením odmítla Internacionála jakoukoli odpovědnost za rejdy bakuninovců, kolem nichž se soustřeďovaly ony neodpovědné a nekalé živly; potom, vzhledem k tomu, že Internacionála v době všeobecné reakce nemohla vyhovět zvýšeným požadavkům, které se na ni kladly, a pokračovat v plném rozsahu ve své činnosti jinak než za cenu řady obětí, jimiž by nutně vykrvácelo dělnické hnutí — vzhledem k této situaci ustoupila Internacionála na čas ze scény a přeložila generální radu do Ameriky. Další události ukázaly, jak správné bylo toto usnesení, tehdy i později často odsuzované. Jednak se tím překazily všechny pokusy dělat jménem Internacionály nesmyslné puče, jednak neustálý těsný styk mezi socialistickými dělnickými stranami různých zemí dokázal, že vědomí společných zájmů a solidarity proletariátu všech zemí, probuzené Internacionálou, se dovede uplatnit i bez oficiálního mezinárodního sdružení, jehož pojítko se v tuto chvíli proměnilo v pouto.

Po haagském kongresu nalezl Marx konečně zase klid a dost času, aby se mohl znovu věnovat svým teoretickým pracím, a dou-

fejme, že neuplyne příliš dlouhá doba a bude s to dát do tisku druhý díl „Kapitálu".

Z mnoha důležitých objevů, jimiž Marx vepsal své jméno do dějin vědy, chceme se zde zmínit jen o dvou.

Prvním objevem je převrat, který Marx vnesl do celého pojetí světových dějin. Všechny dosavadní názory na dějiny se zakládaly na představě, že konečné příčiny všech dějinných změn je nutno hledat v měnících se idejích lidí a že ze všech dějinných změn jsou opět politické změny nejdůležitější, že ovládají celé dějiny. Odkud se však berou ideje lidí a jaké jsou hybné příčiny politických změn, po tom se nikdo neptal. Pouze do novější školy francouzských a částečně také anglických historiků proniklo přesvědčení, že přinejmenším od středověku je hybnou silou evropských dějin boj rozvíjející se buržoazie s feudální šlechtou o společenské a politické panství. Marx pak dokázal, že celé dosavadní dějiny jsou dějinami třídních bojů, že ve všech těchto četných a spletitých politických bojích jde jen o společenské a politické panství společenských tříd, starším třídám jde o to, aby si panství udržely, nově se vzmáhajícím o to, aby si panství vydobyly. V důsledku čeho však vznikají a jak existují tyto třídy? V důsledku daných materiálních, přímo smysly vnímatelných podmínek, za kterých společnost v té které době vyrábí a směňuje své existenční prostředky. Feudální panství středověku bylo založeno na soběstačném hospodářství malých rolnických obcí, které si skoro všechny předměty své potřeby vyráběly samy a téměř neznaly směnu; bojovná šlechta jim skýtala ochranu navenek a vytvářela jejich národní nebo alespoň politickou soudržnost; když vznikala města a s nimi samostatná řemeslnická výroba a zpočátku vnitrozemský, později i mezinárodní obchod, vyvinula se městská buržoazie a domohla se v boji se šlechtou už ve středověku toho, že byla včleněna do feudálního řádu rovněž jako privilegovaný stav. Ale objevením mimoevropských zemí, od poloviny 15. století, získala tato buržoazie mnohem rozsáhlejší oblast pro obchod a tím novou vzpruhu pro svůj průmysl; řemeslo bylo v nejdůležitějších odvětvích zatlačeno manufakturou už továrního charakteru a ta opět velkým průmyslem, který umožnily vynálezy minulého století, zejména vynález parního stroje. Velký průmysl opět

působil zpětně na obchod tím, že vytlačil v zaostalých zemích starou ruční práci a ve vyspělejších zemích vytvořil dnešní nové dopravní a spojovací prostředky, parní stroje, železnice a elektrické telegrafy. Tak spojovala buržoazie stále víc ve svých rukou společenská bohatství a společenskou moc, zatímco ještě dlouho zůstávala vyloučena z účasti na politické moci, která byla v rukou šlechty a monarchie opírající se o šlechtu. Ale na určitém stupni — ve Francii od doby Velké revoluce — dobyla i politickou moc a stala se tak sama vůči proletariátu a malorolnictvu panující třídou. Z tohoto hlediska — při dostatečné znalosti ekonomické situace společnosti v tom kterém období, jíž se ovšem našim dějepiscům odborníkům naprosto nedostává — lze všechny historické jevy vysvětlit docela prostě, a rovněž tak velmi prostě lze vysvětlit představy a ideje každého historického období z jeho hospodářských životních podmínek a jimi opět podmíněných společenských a politických vztahů tohoto období. Dějiny byly poprvé postaveny na svůj skutečný základ; očividný, ale dosud úplně přehlížený fakt, že lidé musí především jíst, pít, bydlet a oblékat se, tedy *pracovat*, dříve než mohou bojovat o panství, zabývat se politikou, náboženstvím, filosofií atd. — tento očividný fakt nyní konečně došel svého dějinného práva.

Pro socialistické nazírání mělo však toto nové pojetí dějin nesmírný význam. Dokázalo, že celé dosavadní dějiny se pohybují v třídních protikladech a třídních bojích, že vždycky byly třídy vládnoucí a ovládané, vykořisťující a vykořisťované a že velká většina lidí byla vždycky odsouzena k těžké práci a pramálo požitkům. Proč tomu tak bylo? Prostě proto, že na všech dřívějších stupních vývoje lidstva byla výroba ještě tak málo vyvinutá, že historický vývoj mohl probíhat jen v této protikladné formě, že historický pokrok byl, celkem vzato, ponechávám působení malé, privilegované menšiny, zatímco velká masa byla odsouzena, aby se dřela na své hubené existenční prostředky a kromě toho ještě na stále blahobytnější existenční prostředky privilegovaných. Ale týž způsob zkoumání dějin, který takto přirozeně a rozumně vysvětluje dosavadní třídní panství, jež by se jinak dalo vysvětlovat jedině zlými vlastnostmi lidí, vede také k poznání, že díky tomu, že dnes výrobní

síly tak nesmírně vzrostly, zmizela alespoň v nejvyspělejších zemích i poslední záminka k dělení lidí na vládnoucí a ovládané, vykořisťující a vykořisťované; že vládnoucí velkoburžoazie splnila své historické poslání, že už není s to řídit společnost a stala se dokonce překážkou vývoje výroby, jak dokazují obchodní krize a zejména poslední velký krach[84] a špatná situace průmyslu ve všech zemích; že historické vedení přešlo na proletariát, třídu, která se pro celé své společenské postavení může osvobodit jedině tím, že odstraní jakékoli třídní panství, jakoukoli porobu a jakékoli vykořisťování vůbec; a že společenské výrobní síly, vzrostlé natolik, že se vymkly z rukou buržoazie, jen čekají, až se jich zmocní sdružený proletariát, aby nastolil takové poměry, které každému členu společnosti umožní účast nejen na vyrábění, nýbrž i na rozdělování a správě společenského bohatství a plánovitým provozováním veškeré výroby zvýší společenské výrobní síly a jejich výnosy natolik, že každému jednotlivci bude zajištěno uspokojování všech racionálních potřeb ve stále rostoucí míře.

Druhým důležitým Marxovým objevem je to, že konečně objasnil vztah mezi kapitálem a prací, čili že dokázal, jak uvnitř nynější společnosti, za dnešního kapitalistického výrobního způsobu, dochází k vykořisťování dělníka kapitalistou. Od té doby, kdy politická ekonomie razila tezi, že práce je zdrojem všeho bohatství a veškeré hodnoty, vznikla nevyhnutelně otázka: Jak se s tím srovnává, že námezdní dělník nedostává celou sumu hodnoty, kterou svou prací vytvořil, nýbrž že musí část z ní odevzdávat kapitalistovi? Buržoazní ekonomové i socialisté se marně namáhali, aby dali na tuto otázku vědecky podloženou odpověď, až konečně Marx přinesl řešení. Toto řešení zní: Předpokladem dnešního kapitalistického výrobního způsobu je existence dvou společenských tříd, na jedné straně kapitalistů, kteří vlastní výrobní a životní prostředky, a na druhé straně proletářů, kteří jsou z tohoto vlastnictví vyloučeni a mají na prodej jen jediné zboží: svou pracovní sílu; jsou proto nuceni tuto svou pracovní sílu prodávat, aby získali životní prostředky. Hodnota zboží je však určena společensky nutným množstvím práce ztělesněným v jeho výrobě, tedy také v jeho reprodukci; hodnota pracovní síly průměrného člověka za den, měsíc, rok je

tedy určena množstvím práce ztělesněným v množství životních prostředků, nutném k zachování této pracovní síly po dobu jednoho dne, měsíce, roku. Dejme tomu, že životní prostředky pro dělníka na jeden den vyžadují šest pracovních hodin, nebo — což je totéž — že práce v nich obsažená představuje množství práce vykonané za šest hodin; hodnota pracovní síly za jeden den bude pak vyjádřena peněžní částkou, která v sobě rovněž ztělesňuje šest pracovních hodin. Předpokládejme dále, že kapitalista, který zaměstnává našeho dělníka, mu za to zaplatí tuto částku, tedy plnou hodnotu jeho pracovní síly. Jestliže tedy dělník pracuje pro kapitalistu šest hodin denně, pak mu plně uhradil jeho výlohy — šest hodin práce za šest hodin práce. Přitom by ovšem nezbylo nic pro kapitalistu, a ten se na věc dívá proto docela jinak: Koupil jsem — říká si — pracovní sílu tohoto dělníka ne na šest hodin, nýbrž na celý den, a proto nechává dělníka pracovat podle okolností 8, 10, 12, 14 i více hodin, takže produkt sedmé, osmé a dalších hodin je produktem nezaplacené práce a putuje přímo do kapsy kapitalisty. Dělník v kapitalistových službách tedy nejen reprodukuje hodnotu své pracovní síly, kterou dostává zaplacenu, nýbrž kromě toho vyrábí *nadhodnotu*, kterou si nejprve přivlastňuje kapitalista a která se v dalším průběhu podle určitých ekonomických zákonů rozděluje mezi celou třídu kapitalistů a tvoří základ, z něhož pramení pozemková renta, zisk, akumulace kapitálu, zkrátka všechno bohatství, které spotřebovávají nebo hromadí nepracující třídy. Tím však bylo dokázáno, že dnešní kapitalisté nabývají bohatství přivlastňováním cizí, nezaplacené práce právě tak jako otrokáři nebo feudální pánové vykořisťující nevolnickou práci a že všechny tyto formy vykořisťování se od sebe liší jen různým způsobem přivlastňování nezaplacené práce. Tím však také byla vzata půda pod nohama všem pokryteckým řečem majetných tříd o tom, že v nynějším společenském řádu vládne právo a spravedlnost, rovnost práv a povinností a všeobecná harmonie zájmů; a nynější buržoazní společnost byla demaskována neméně než společnosti, které ji předcházely, jako velkolepé zařízení na vykořisťování obrovské většiny lidu nepatrnou a stále mizivější menšinou.

Na obou těchto důležitých faktech je založen moderní, vě-

decký socialismus. V druhém dílu „Kapitálu" budou dále rozvedeny tyto i jiné neméně důležité vědecké objevy o kapitalistickém společenském systému, a to bude znamenat převrat i v oněch stránkách politické ekonomie, kterých se první díl ještě nedotýká. Kéž se Marxovi podaří dát jej brzy do tisku!

Napsal B. Engels v polovině června 1877
Vyšlo v almanachu „Volks-Kalender",
Brunšvik 1878

Podle textu almanachu
Přeloženo z němčiny

K. MARX

*DOPIS REDAKCI LISTU „OTĚČESTVENNYJE ZÁPISKI“[85]

Pane redaktore,

autor článku „Karel Marx před soudnou stolicí p. Žukovského“* je zřejmě duchaplný člověk, a kdyby byl v mém výkladu původní akumulace našel jediné místo, kterým by mohl podepřít své závěry, byl by je uvedl. Protože takové místo neexistuje, je nucen chopit se okrajové věci, jakési polemiky proti jednomu ruskému „beletristovi“**, která je otištěna v dodatku k prvnímu německému vydání „Kapitálu“.[86] Co tam vytýkám tomuto spisovateli? Že neobjevil ruskou občinu v Rusku, nýbrž v knize pruského vládního rady Haxthausena[87] a že v jeho rukou slouží ruská občina jen jako argument k tvrzení, že starou prohnilou Evropu musí obrodit vítězství panslavismu. Moje hodnocení tohoto spisovatele může být správné nebo nesprávné, ale rozhodně nemůže být klíčem k mým názorům na snahy „русских людей найти для своего отечества путь развития, отличный от того, которым шла и идет Западная Европа“***atd.

V doslovu k druhému německému vydání „Kapitálu“[88] — který autor článku o p. Žukovském zná, protože z něho cituje —

* — tj. N. K. Michajlovskij. *(Pozn. red.)*

** — tj. A. I. Gercenovi. *(Pozn. red.)*

*** — „ruských lidí najít pro svou vlast cestu rozvoje odlišnou od cesty, jíž šla a jde západní Evropa“ (citát z článku N. K. Michajlovského, uveřejněného v časopise „Otěčestvennyje zapiski“, 1877, čís. 10, str. 326). *(Pozn. red.)*

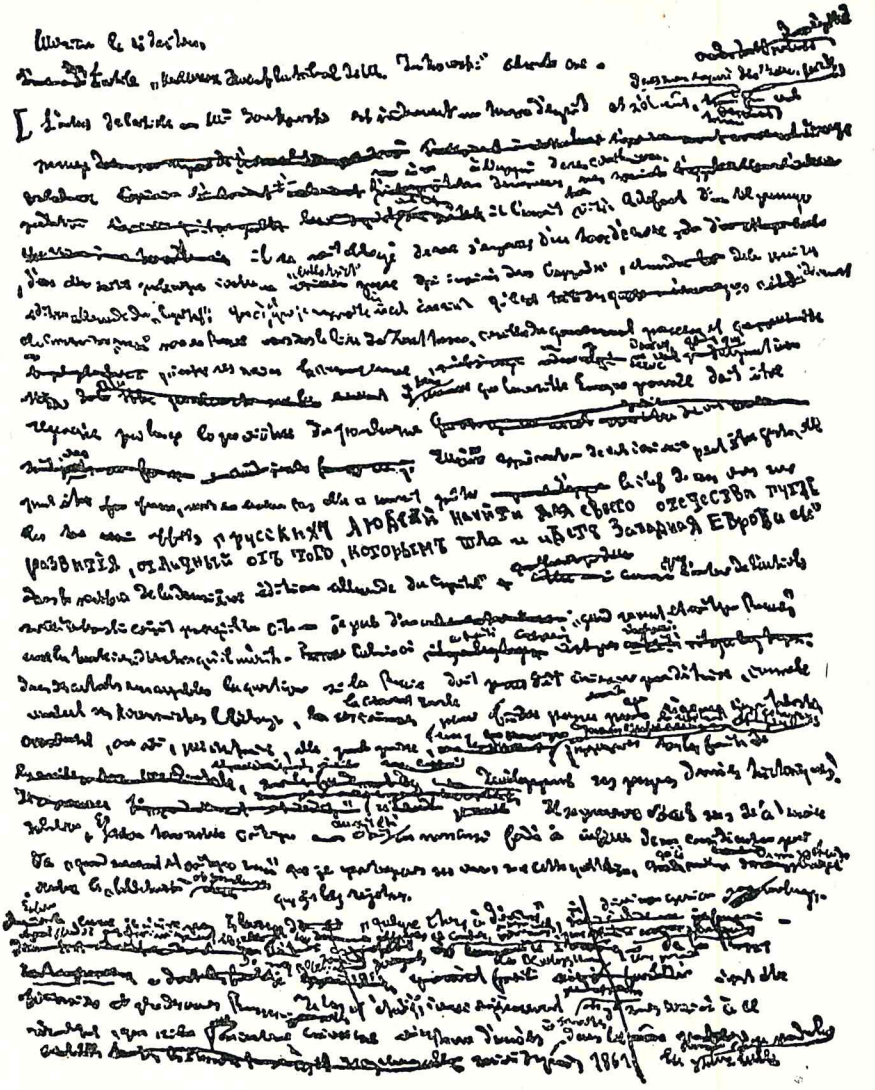

První stránka Marxova dopisu redakci listu „Otěčestvennyje zapiski"

mluvím o jednom „velkém ruském učenci a kritikovi“* s velkou úctou, jakou si zasluhuje. Zabýval se v pozoruhodných článcích otázkou, zda musí Rusko, jak to žádají liberální ekonomové, začít rozbitím vesnické občiny a dospět tak ke kapitalistickému zřízení, nebo zda by si naopak mohlo, aniž by podstoupilo útrapy tohoto zřízení, osvojit všechny jeho plody tím, že by rozvíjelo své vlastní historicky dané předpoklady. Vyslovuje se pro toto druhé řešení. A můj vážený kritik by byl mohl přinejmenším stejným právem vyvozovat z mé úcty k tomuto „velkému ruskému učenci a kritikovi“, že sdílím jeho názory na tuto otázku, jako usuzovat z mé polemiky proti onomu „beletristovi“ a panslavistovi, že je zamítám.

Zkrátka, protože nerad nechávám „něco v hádankách“, budu mluvit bez okolků. Abych mohl posuzovat ekonomický vývoj Ruska se znalostí věci, naučil jsem se rusky a potom jsem dlouhá léta studoval oficiální a jiné publikace, které se týkají tohoto předmětu. Došel jsem k tomuto výsledku: Půjde-li Rusko nadále cestou, kterou nastoupilo v roce 1861, ztratí nejkrásnější příležitost, jakou kdy dějiny nějakému národu poskytly, a bude muset podstoupit všechny osudové peripetie kapitalistického zřízení.

II

Kapitola o původní akumulaci si neklade jiné nároky než vylíčit cestu, kterou vyšel v západní Evropě kapitalistický ekonomický řád z lůna feudálního ekonomického řádu. Vykládá tedy historický vývoj, který tím, že odlučuje výrobce od jejich výrobních prostředků, mění výrobce v námezdní dělníky (proletáře v moderním smyslu slova) a držitele výrobních prostředků v kapitalisty. V těchto dějinách „tvoří epochu každý převrat, který slouží vznikající kapitalistické třídě jako páka pokroku, a zejména ty převraty, které odtrhávají velké masy od jejich tradičních výrobních a existenčních prostředků a vrhají je nenadále na trh práce. Ale základem celého tohoto procesu je vyvlastnění zemědělců. Dosud bylo radikálně provedeno jen v Anglii... ale všechny západoevropské země

* — tj. N. G. Černyševském. *(Pozn. red.)*

procházejí stejným vývojem" atd. („Kapitál", francouzské vydání, str. 315[89]). Na konci kapitoly je historická tendence výroby stručně formulována tak, že výroba „plodí svou vlastní negaci s osudovostí, která řídí přírodní metamorfózy"; že sama vytvořila prvky nového ekonomického řádu, neboť přinesla největší rozmach produktivních sil společenské práce i integrálního rozvoje každého jednotlivého výrobce; že kapitalistické vlastnictví, které je vlastně založeno už na jistém druhu kolektivní výroby, se musí proměnit ve společenské vlastnictví. Na tomto místě o tom nepodávám žádný důkaz z toho prostého důvodu, že samo toto tvrzení je jen stručným shrnutím dlouhých výkladů, podaných předtím v kapitolách o kapitalistické výrobě.

Jakou aplikaci na Rusko mohl můj kritik z této historické skici vyvodit, pokud jde o Rusko? Jedině tuto: Jestliže Rusko směřuje k tomu, aby se stalo kapitalistickým národem podle západoevropského vzoru — a v posledních letech na to vynaložilo velmi mnoho námahy — nedosáhne toho, nepřemění-li napřed velkou část svých rolníků v proletáře; a potom, jakmile se už octne v lůně kapitalistického zřízení, bude podrobeno jeho nemilosrdným zákonům jako ostatní profánní národy. To je všechno. Ale mému kritikovi je to příliš málo. Musí z mé historické skici o vzniku kapitalismu v západní Evropě stůj co stůj udělat historicko-filosofickou teorii o všeobecné cestě, kterou musí s osudovou nevyhnutelností projít všechny národy za jakýchkoli historických okolností, aby konec konců dospěly k té ekonomické formaci, která spolu s největším rozmachem produktivních sil společenské práce zajišťuje i nejintegrálnější rozvoj člověka. Ale nechť mi promine. (Je to pro mne příliš velká čest i příliš velká potupa zároveň.) Uveďme si příklad.

Na různých místech „Kapitálu" jsem narážel na osud, který postihl plebeje ve starém Římě. Byli to původně svobodní rolníci, kteří obdělávali, každý sám pro sebe, svůj vlastní kus půdy. V průběhu římských dějin byli vyvlastněni. Týž proces, který je oddělil od jejich výrobních a existenčních prostředků, zahrnoval v sobě nejen vytvoření velkého pozemkového vlastnictví, ale také vytvoření velkých peněžních kapitálů. Tak tu jednoho krásného dne byli na jedné straně svobodní lidé, zbavení všeho kromě své pracovní

síly, a na druhé straně — k vykořisťování této práce — držitelé všech získaných bohatství. Co se stalo? Římští proletáři se nestali námezdními dělníky, nýbrž zahálčivou *luzou*, ještě opovrhovanější než někdejší „poor whites"* jižních zemí Spojených států, a vedle nich se vyvinul nikoli kapitalistický, nýbrž otrokářský výrobní způsob. Tedy nápadně analogické události, které se však odehrály v rozdílných historických prostředích, vedly ke zcela odlišným výsledkům. Studujeme-li každý tento vývoj zvlášť a pak je spolu srovnáme, najdeme snadno klíč k tomuto jevu, ale nedokážeme to nikdy univerzálním paklíčem jakési všeobecné historicko-filosofické teorie, jejíž největší ctností je její nadhistoričnost.

Napsal K. Marx asi v listopadu 1877
Otištěno v časopise
„Věstnik Narodnoj voli",
čís. 5, Ženeva 1886

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

* — „bílá chudina". *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

*DĚLNICKÉ HNUTÍ V NĚMECKU, FRANCII, SPOJENÝCH STÁTECH A RUSKU

Londýn

Socialistické hnutí v Německu se skvěle rozvíjí. Vychází tam v současné době 62 socialistických periodik, z toho 46 deníků ve vlastním smyslu slova, 1 časopis a 15 orgánů *spolků odporu.* Dále vycházejí ve Švýcarsku v němčině 4 deníky a 1 časopis, v Rakousku 3, v Uhrách 1, v Americe 6. Úhrnem činí počet socialistických periodik v německém jazyce:

Německo	62	
Rakousko	3	
Uhry	1	75
Švýcarsko	3	
Amerika	6	

takže periodický tisk německého socialistického hnutí má větší počet orgánů, než kolik jich vychází ve všech ostatních jazycích dohromady. Do tohoto součtu nezapočítávám více či méně socialistické listy *katedrových socialistů**, ale jen orgány, které strana uznává.

* V italském textu originálu je na tomto místě výraz „professori d'università" (universitní profesoři) a v závorce za tím německy „Kathedersozialisten". *(Pozn. red.)*

Když došlo k atentátu na Bismarcka[90], napsal mi jeden měšťák: „Celé Německo" (buržoazní) „se raduje, že Bismarck nebyl zabit." Odpověděl jsem mu: „My jsme také spokojeni, protože pracuje pro nás, jako by za to byl placen." Vy víte, že jsem měl pravdu, protože nebýt pronásledování a útrap, militarismu a neustále rostoucích daní, nebyli bychom tam, kde jsme.

Třebaže krize ve Francii[91] skončila pramálo uspokojivými výsledky, vyplyne z ní, jak se mi zdá, takový stav, který francouzským socialistům dovolí vyvíjet činnost prostřednictvím tisku, veřejných shromáždění a sdružení a zorganizovat se v *dělnickou stranu*, což je všechno, čeho dnes — po jatkách z roku 1871 — můžeme dosáhnout. Navíc je jisté, že Francie udělala dvojí velký pokrok: je to republikanismus rolníků a vytvoření republikánské armády. Puč Ducrota, Batbieho a spol. ztroskotal, protože vojáci rozhodně odepřeli jít proti lidu.

V Americe se dělnická otázka dostala na pořad dne krvavou stávkou zaměstnanců velkých železnic.[92] Je to událost, která bude znamenat historický předěl v amerických dějinách: vytváření *dělnické strany* tak spěje ve Spojených státech mílovými kroky kupředu. V této zemi se události rychle vyvíjejí a musíme jejich chod sledovat, abychom nebyli překvapeni nějakým významným úspěchem, který na sebe nenechá dlouho čekat.

Mám za to, že Rusko je země, která v nejbližší budoucnosti sehraje nejdůležitější úlohu. Situace vytvořená takzvaným osvobozením nevolníků byla už před válkou nesnesitelná. Tato velká reforma byla prováděna tak dobře, že nakonec zruinovala jak šlechtu, tak rolníky. Po ní následovala další reforma, která měla údajně dát guberniím, případně újezdům správu volenou víceméně nezávisle na ústřední vládě, nepřinesla však nic víc než zvýšení už beztak nesnesitelných daní.

Guberniím prostě připadla tíha nákladů na jejich správu, takže stát platil méně, ale dostával stále stejné daně; proto — nové daně na gubernské a místní výdaje. Potom přišla ještě všeobecná vojenská povinnost, což se rovná další dani, tíživější než všechny ostatní, a znamená to novou, početnější armádu.

Tak se velmi rychle blížil finanční krach. Země byla už před

válkou ve stavu úpadku. Vysoké ruské finanční kruhy, jež se velkou měrou účastnily podvodných spekulací v období 1871—1873, zavlekly národ do finanční krize, která propukla v roce 1874 ve Vídni a v Berlíně a na léta podlomila ruský průmysl a obchod. Za tohoto stavu věcí začala svatá válka proti Turkům[93], a protože nebylo možné získat žádnou půjčku ze zahraničí a vnitřní půjčky nevydaly tolik, kolik bylo třeba, bylo nutno sáhnout k miliónům banky (k rezervním fondům) a k tištění asignací; hodnota papírových peněz je tak den ze dne menší a brzy, za pouhý rok či dva, klesne jejich kurs na minimum. Zkrátka a dobře, máme zde všechny prvky ruského roku 1789, po němž nutně přijde rok 1793. Ať válka skončí jakkoli, ruská revoluce dozrála a vypukne brzy, snad tento rok; začne na rozdíl od Bakuninových představ nahoře, v paláci, mezi zchudlou a frondérskou šlechtou. Ale jakmile jednou začne, strhne rolníky a pak uvidíte scény, před nimiž budou blednout ty, které se odehrávaly v roce 1793. Jakmile bude Rusko vrženo do revoluce, změní se celá tvář Evropy. Staré Rusko bylo až dosud velkou rezervní armádou evropské reakce, působilo tak v roce 1798, 1805, 1815, 1830, 1848. Jakmile bude tato rezervní armáda rozbita — uvidíme!

Napsal B. Engels 12. ledna 1878
Otištěno zkráceně v „La Plebe“, čís. 3 z 22. ledna 1878

Podle textu novin
Přeloženo z italštiny

B. ENGELS

EVROPŠTÍ DĚLNÍCI V ROCE 1877[94]

Napsal B. Engels
v polovině února až v polovině března 1878
Otištěno v „The Labor Standard" (New York)
ze 3., 10., 17., 24. a 31. března 1878
Podpis: Frederick Engels

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

THE LABOR STANDARD.

Devoted to the Organization and Emancipation of the Working People.

The Emancipation of the Working Classes must be achieved by the Working Classes themselves.

VOL. III.—No. 43. NEW YORK, SUNDAY, MARCH 3rd, 1878. Price 5 Cents

I

Uplynulý rok byl pro evropskou dělnickou třídu plodný a plný událostí. Pokud jde o organizaci a rozmach dělnické strany, došlo téměř ve všech zemích k velkému kroku vpřed, jednota ohrožená jednu dobu malou, ale aktivní sektou[95] byla prakticky obnovena; dělnické hnutí se v každodenní politice dostávalo stále víc do popředí a — jako jistý příznak blížícího se vítězství — politické události, nehledě na zvraty ve vývoji, vždycky tak či onak vyzněly ve prospěch dalšího rozvoje tohoto hnutí.

Už na samém začátku byl rok 1877 předznamenán jedním z největších vítězství, jakých kdy dělníci dosáhli. Jako každé tři roky se 10. ledna na základě všeobecného volebního práva konaly volby do německého parlamentu (Reichstagu), které už od roku 1867 poskytují německé dělnické straně příležitost, aby změřila své síly a předvedla celému světu své dobře organizované a stále rostoucí řady. Roku 1874 dostali kandidáti dělnictva 400 000 hlasů; roku 1877 víc než 600 000 hlasů. Deset dělnických kandidátů bylo zvoleno 10. ledna a čtyřiadvacet dalších se mělo volit v užších volbách konaných o čtrnáct dní později. Z těchto dvaceti čtyř bylo skutečně zvoleno jen několik, protože se proti nim sjednotily všechny ostatní strany. Důležitým faktem však zůstává, že hnutí dělnické třídy učinilo ve všech velkých městech a průmyslových centrech říše obrovský krok vpřed a že všechny tyto volební obvody při příštích volbách roku 1880 určitě přejdou do jeho rukou. Dělnická strana dobyla Berlín, Drážďany, všechny saské průmyslové oblasti a Solingen; v Hamburku, Vratislavi, Norimberku, Lipsku, Brunšviku, ve Šlesviku-Holštýně a v průmyslových oblastech Vestfálska a Dolního Porýní stačila koalice všech stran jen taktak poraziť

kandidáty dělnické třídy slabou většinou. Německá sociální demokracie se stala silou, a to rychle rostoucí silou, s níž od této chvíle budou muset počítat všechny ostatní síly v zemi, ať vládnoucí či jiné. Tyto volby měly obrovský účinek. Buržoazie propadla naprosté panice, a to tím spíše, že její tisk neustále líčil sociální demokracii jako stranu, jejíž význam čím dál tím víc upadá. Dělnická třída, hrdá na své vítězství, pokračovala v boji s obnovenou energií a všude, kde to jen bylo možné; dělníci ostatních zemí pak — jak ještě uvidíme — nejen slavili vítězství Němců jako svůj vlastní triumf, ale byli jím i povzbuzeni k novému úsilí, aby v zápase za osvobození práce nezůstávali pozadu.

Rychlý rozmach dělnické strany v Německu je vykoupen značnými obětmi těch, kdo v něm hrají aktivnější roli. Jako krupobití je bičují vládní perzekuce, pokuty a ještě častěji tresty vězením; museli se už dávno odhodlat k tomu, že stráví větší část svého života v žaláři. I když jsou tyto tresty většinou krátkodobé, od několika týdnů do tří měsíců, není rozhodně vzácností ani uvalení dlouhodobého trestu. Aby například byla důležitá hornická a průmyslová oblast Saarbrückenu uchráněna před nakažlivou sociálně demokratickou otravou, byli nedávno odsouzeni dva agitátoři každý k dvěma a půl letům vězení, protože se odvážili vstoupit na tuto zakázanou půdu. Gumové říšské zákony poskytují pro taková opatření spoustu záminek, a tam, kde zákony nestačí, soudci je zpravidla milerádi natáhnou tak, aby to k usvědčení vyhovovalo.

Velkou předností německého hnutí je to, že odborová organizace pracuje ruku v ruce s organizací politickou. Bezprostřední výhody, které poskytuje odborová organizace, vtahují mnoho lidí, jinak indiferentních, do politického hnutí, zatímco společný charakter politických akcí udržuje pohromadě odborové svazy jinak izolované a zajišťuje jim vzájemnou podporu.

Úspěch dosažený při volbách do německého parlamentu povzbudil naše německé přátele, aby zkusili štěstí na jiných volebních polích. Podařilo se jim, že do dvou sněmů v menších státech říše byli zvoleni dělníci a že pronikli také do mnoha městských rad; v saských průmyslových oblastech spravuje leckteré město sociálně demokratická obecní rada. Poněvadž v těchto volbách je volební

právo omezené, nelze doufat v žádný velký výsledek; nicméně každé získané křeslo pomáhá dokázat vládám a buržoazii, že napříště budou muset s dělníky počítat.

Avšak nejlepší důkaz rychlého postupu uvědomělé organizace dělnické třídy je rostoucí počet jejích periodických tiskových orgánů. A zde musíme překročit hranice Bismarckovy „říše", protože nijak neomezují vliv a působnost německé sociální demokracie. K 31. prosinci 1877 vycházelo v německé řeči plných 75 periodik sloužících dělnické straně; z toho 62 v Německé říši (mezi nimi 15 odborových listů téhož počtu odborových svazů), 3 ve Švýcarsku, 3 v Rakousku, 1 v Uhrách a 6 v Americe; celkem tedy 75 listů, to znamená víc, než kolik je dělnických orgánů ve všech ostatních jazycích dohromady.

Po bitvě u Sedanu v září 1870[96] oznámilo předsednictvo německé dělnické strany svým voličům, že výsledek války přesunul těžiště evropského dělnického hnutí z Francie do Německa a že tak německým dělníkům připadla větší úloha a nová odpovědnost, což od nich vyžaduje, aby opět napnuli své síly. Rok 1877 dokázal pravdivost tohoto prohlášení a dokázal zároveň, že německý proletariát nezůstává nic dlužen své dočasné vedoucí úloze. Byť se někteří z jeho vůdců dopouštěli jakýchkoli chyb — těchto chyb bylo mnoho a nejrůznějšího druhu — samy masy kráčely rázně vpřed, bez váhání a správným směrem. Jejich postoj, organizovanost a kázeň se ostře odlišují od slabosti, nerozhodnosti, patolízalství a zbabělosti, které jsou tak charakteristické pro všechna buržoazní hnutí v Německu. A tak zatímco německá buržoazie ukončila svou životní dráhu tím, že upadla do víc než byzantinského pochlebování „Vilému Vítěznému" a vydala se, spoutaná na rukou i nohou, všanc svévoli Bismarcka, dělnická třída jde od vítězství k vítězství, podněcována a posilována dokonce těmi opatřeními, která vláda a buržoazie vymýšlí, aby ji potlačila.

II

Ačkoli německé volby tak značně zapůsobily v samotném Německu, v zahraničí zapůsobily ještě daleko víc. A co je nejdůleži-

tější, obnovily v hnutí evropské dělnické třídy onu harmonii, kterou v posledních šesti letech svou vypínavostí rozbíjela malá, ale velice aktivní sekta.

Ti z našich čtenářů, kteří sledovali dějiny Mezinárodního dělnického sdružení, si jistě vzpomenou, že bezprostředně po pádu Pařížské komuny vznikly uvnitř této velké dělnické organizace rozpory, které vedly na haagském kongresu roku 1872 k otevřené roztržce a k pozdějšímu rozpadu Sdružení. Tyto rozpory způsobil Rus Bakunin a jeho stoupenci, kteří se pokoušeli poctivými i nepoctivými prostředky dosáhnout nadvlády nad organizací, v níž tvořili jen nepatrnou menšinu. Jejich hlavní všelék bylo zásadní odmítání *jakékoli* politické činnosti dělnické třídy; šli tak daleko, že hlasovat ve volbách znamenalo pro ně dopustit se zrady na zájmech proletariátu. Nebyli ochotni připustit jiný způsob činnosti než přímou násilnou revoluci. Ze Švýcarska, kde tito „anarchisté", jak si říkali, zapustili kořeny nejdříve, se rozšířili do Itálie a do Španělska, kde na čas skutečně ovládli dělnické hnutí. Uvnitř „Internacionály" je víceméně podporovali Belgičané, kteří se, třebaže z jiných důvodů, rovněž hlásili k abstenci od politiky. Po roztržce udržovali „anarchisté" zdání organizace a konali kongresy, na nichž pár desítek stále týchž lidí, kteří se vydávali za představitele dělnické třídy celé Evropy, proklamovalo jejím jménem svá dogmata. Ale už německé volby z roku 1874 a velké výhody, které německému hnutí přinesla přítomnost jeho devíti nejaktivnějších členů v parlamentě, zasely mezi „anarchisty" sémě pochybností. Ve Španělsku vedly politické události k potlačení hnutí, které zmizelo téměř beze stopy; ve Švýcarsku strana, která byla pro politickou činnost a pracovala ruku v ruce s Němci, den ze dne sílila a brzy početně předčila hrstku anarchistů v poměru 300 : 1; v Itálii po dětinském pokusu o „sociální revoluci" (Bologna 1874), při němž ani rozum, ani odvaha „anarchistů" nijak nevynikly, se začaly skutečné dělnické elementy ohlížet po rozumnějším způsobu činnosti. V Belgii vedla abstencionistická politika dělnických předáků k tomu, že dělnická třída neměla žádné pole skutečné působnosti a hnutí uvázlo ve slepé uličce. Zatímco Němce jejich politická činnost vedla fakticky od úspěchu k úspěchu, dělnická třída těch zemí, kde byla na programu

dne abstence od politiky, sklízela porážku za porážkou a už začínala mít dost hnutí, které nepřinášelo žádné výsledky; její organizace upadaly v zapomenutí a její tiskové orgány mizely jeden po druhém. Rozvážnější část těchto dělníků musel takový kontrast bít do očí; jak v Itálii, tak v Belgii propukla vzpoura proti „anarchistické" a abstencionistické doktríně a lidé se začali ptát sami sebe i jeden druhého, proč mají být kvůli stupidnímu dogmatismu připraveni o možnost uplatňovat právě ten způsob činnosti, který se ukázal ze všech nejúčinnější.

Taková byla situace, když velké volební vítězství Němců skoncovalo se všemi pochybami a překonalo veškeré váhání. Proti tak nezvratnému faktu nebyl žádný odpor nic platný. Itálie a Belgie se vyslovily pro politickou činnost; zbytky italských abstencionistů, dohnané k zoufalství, se pokusily vyvolat v okolí Neapole další povstání[97]; asi třicet anarchistů vyhlásilo „sociální revoluci", ale velmi rychle se o ně postarala policie. Dosáhli pouze toho, že se jejich vlastní sektářské hnutí v Itálii dokonale zhroutilo. Tak se anarchistická organizace, která si osobovala právo ovládat hnutí dělnické třídy od jednoho konce Evropy na druhý, seschla znovu na své původní jádro — asi na dvě stě lidí v jurské oblasti ve Švýcarsku, kde z izolace svých horských útočišť nadále protestují proti vítěznému kacířství ostatního světa a hájí pravou ortodoxní víru, jak jim ji vyložil nyní už zesnulý imperátor Bakunin. A když se v září minulého roku sešel světový socialistický kongres v Gentu v Belgii — kongres, který oni sami svolali — zjistili náhle, že se tváří v tvář delegátům spojených a názorově jednotných velkých organizací evropské dělnické třídy octli v mizivé menšině. Kongres, který energicky odmítl jejich směšné doktríny a drzé nároky a konstatoval, že tím odmítl jen malou sektu, projevil vůči nim konec konců ještě velkomyslnou shovívavost.

Tak po čtyřletém vnitřním boji nastala v činnosti evropské dělnické třídy znovu úplná harmonie a politice proklamované většinou delegátů posledního kongresu Internacionály přinesly události plné zadostiučinění. Nyní byla znovu nalezena základna, na níž mohou dělníci různých evropských zemí opět pevně spolupracovat a poskytovat si onu vzájemnou podporu, v níž tkví hlavní

síla hnutí. Mezinárodní dělnické sdružení se stalo nemož...*, které zakazovaly dělníkům těchto zemí vstupovat do jakéhokoli takového mezinárodního svazku. Vlády si mohly všechnu tuto námahu ušetřit. Dělnické hnutí přerostlo nejen nutnost, ale dokonce i možnost jakéhokoli takového formálního svazku. Velká proletářská organizace však nejen zcela dovršila svůj úkol; žije i sama dál silnější než kdykoli předtím, v mnohem pevnějším svazku jednoty a solidarity při provádění společných akcí a společné politiky, pro které se nyní nadchla dělnická třída celé Evropy a které je nesporně jejím vlastním a nejvelkolepějším dílem. Mezi dělníky různých zemí, dokonce i mezi dělníky každé jednotlivé země existuje spousta názorových odchylek; neexistují však už žádné sekty, už žádné nároky na dogmatickou ortodoxnost a nadvládu doktríny. Je tu společný plán činnosti, který původně vytyčila Internacionála a který byl nyní všeobecně přijat, protože všude vědomě či bezděčně vzešel z boje, z nezbytných potřeb hnutí; je to plán, který se sice volně přizpůsobuje různorodým podmínkám každého národa a každého místa, nicméně však zůstává ve svých základních rysech všude týž, a tak zajišťuje jednotu záměrů a všeobecnou shodu prostředků použitých k dosažení společného cíle — osvobození dělnické třídy dělnickou třídou samou.

III

Už v předešlém článku jsme nastínili nejdůležitější fakta, zajímavá ve spojitosti s dějinami dělnického hnutí v Itálii, Španělsku, Švýcarsku a Belgii. Ještě však je třeba něco dodat.

Ve Španělsku se hnutí rychle šířilo v letech 1868 až 1872, kdy se Internacionála mohla chlubit, že má přes 30 000 platících členů. To všechno však bylo spíš zdánlivé než skutečné, byl to spíš výsledek okamžitého vzplanutí, způsobeného nejistou politickou situací země, než důsledek skutečného pokroku myšlení. Španělská Internacionála se roku 1873 zapletla do povstání kantonalistů (federalistických republikánů) a byla spolu s ním rozdrcena. Po nějakou dobu tu pak existovala jako tajná společnost, jejíž jádro se bezpochyby

* Zde vypadly v textu otištěném v „The Labor Standard" jedna nebo dvě řádky. *(Pozn. red.)*

ještě uchovalo. Protože však nikdy neprojevila žádnou známku života kromě toho, že poslala tři delegáty na gentský kongres, nutí nás to k závěru, že tito tři delegáti reprezentují španělskou dělnickou třídu asi tak, jako svého času trojice krejčích z ulice Tooley reprezentovala anglický lid.[98] A můžeme s jistotou předpovědět, že jakmile nějaký politický zvrat dá španělským dělníkům možnost znovu hrát aktivní roli, popud k novému kroku vpřed nepřijde od těchto „anarchistických" mluvků, ale od malé skupiny inteligentních a energických dělníků, kteří roku 1872 zůstali věrni Internacionále[99] a nyní vyčkávají, až přijde jejich doba, místo aby si hráli na tajné konspirace.

V Portugalsku nebylo hnutí vůbec nikdy dotčeno „anarchistickou" nákazou a vyvíjelo se na stejné rozumné základně jako ve většině ostatních zemí. Portugalští dělníci měli četné sekce Internacionály a řadu odborových svazů; v lednu 1877 konali velmi úspěšný sjezd a vydávali skvělý týdeník „O Protesto" (Protest)[100]. I oni však byli spoutáni nepříznivými zákony, které omezovaly tisk i svobodu spolčování a shromažďování. Přes to všechno pokračují v boji a konají nyní v Oportu další sjezd, který jim poskytne příležitost, aby ukázali světu, že portugalská dělnická třída má patřičný podíl na velkém a všeobecném boji za osvobození práce.

Rovněž činnosti italských dělníků klade buržoazní zákonodárství značné překážky. Proti dělnickému sdružování se bez okolků uplatňuje řada zvláštních zákonů přijatých pod záminkou potlačování banditismu a široké sítě tajných organizací banditů, zákonů, které dávají vládě obrovskou neomezenou pravomoc; významnější členové sdružení jsou stejně jako bandité dáváni pod policejní dozor a posíláni do vyhnanství bez soudu či poroty. Přesto se však hnutí rozvíjí, a co je nejlepší známkou života, jeho těžiště se přesunulo ze ctihodných, ale polomrtvých měst v Romagni do čilých průmyslových a továrních měst na severu; tato změna zaručuje převahu skutečných dělnických elementů nad houfem „anarchistických" vetřelců buržoazního původu, kteří měli dříve v rukou vedení. Dělnické kluby a odborové svazy, které vláda neustále rozbíjí a rozpouští, se stále znovu ustavují pod novými jmény. Proletářský tisk — i když mnoho jeho orgánů má jen krátký život, neboť

jejich vydavatelé jsou pronásledováni a odsuzováni k pokutám a do vězení — vzniká po každé porážce znovu a přes všechny překážky je tu několik listů, které už vycházejí poměrně dlouho. Některé orgány, zpravidla ty, které mají jepičí život, dosud hlásají „anarchistické" doktríny, jenže tato frakce se už vzdala všech nároků na ovládání hnutí a spolu s mazziniovskou čili buržoazně republikánskou stranou pozvolna odumírá, přičemž každou píď půdy, kterou tyto dvě kliky ztrácejí, získává skutečné a inteligentní dělnické hnutí.

Také v Belgii se těžiště činnosti dělnické třídy přesunulo, a sama tato činnost v důsledku toho prodělala významnou změnu. Až do roku 1875 bylo toto těžiště ve francouzsky mluvící části země včetně Bruselu, který je napůl francouzský a napůl vlámský; v této době bylo hnutí silně ovlivněno proudhonovskými doktrínami, které také ukládaly abstenci od zasahování do politiky, zejména od voleb. Dělníkům tedy nezbývalo nic než stávky, zpravidla potlačené krvavým zákrokem vojska, a schůze, na nichž se dokolečka omílaly zastaralé fráze. To dělnictvo znechutilo a celé hnutí pozvolna usínalo. Ale po roce 1875 vstoupila do boje tovární města vlámsky mluvící části země a vnesla do něho rozhodnějšího, a jak se brzy ukázalo, nového ducha. V Belgii neexistují vůbec žádné tovární zákony, které by omezovaly pracovní dobu žen a dětí, a tak první, po čem volali voliči z továren v Gentu a okolí, byla ochrana jejich žen a dětí, které musely otročit patnáct i více hodin denně v bavlnářských továrnách. Opozice proudhonovských doktrinářů, podle nichž bylo pro muže, zabývající se transcendentálním revolucionářstvím, nedůstojné vůbec se starat o takové malichernosti, neměla úspěch a byla postupně překonána. Požadavek zákonné ochrany dětí pracujících v továrnách se stal jedním z bodů programu belgické dělnické třídy, a tím padlo zaklínadlo, které dosud politickou činnost zapovídalo. O zbytek se postaral příklad Němců, a tak se dnes belgičtí dělníci, stejně jako dělníci v Německu, Švýcarsku, Dánsku, Portugalsku, v Uhrách a Rakousku i v části Itálie, formují v politickou stranu, odlišnou od všech ostatních politických stran a stojící proti nim, a aby si vydobyli své osvobození, chápou se jakékoli politické činnosti, kterou může vyžadovat daná situace.

Velká masa švýcarských dělníků — jejich německy mluvící část — byla po několik let sdružena v „Dělnické konfederaci", k níž koncem roku 1876 náleželo přes 5000 platících členů. Souběžně s ní tu byla i další organizace, „Spolek Grütli", který původně vytvořili buržoazní radikálové, aby šířil radikalismus mezi dělníky a rolníky; do tohoto velice rozšířeného sdružení však postupně pronikaly sociálně demokratické ideje a nakonec je ovládly. Roku 1877 oba tyto spolky uzavřely alianci, rovnající se téměř splynutí, s cílem zorganizovat švýcarskou politickou dělnickou stranu; přitom jednaly tak energicky, že se jim podařilo prosadit při referendu nový švýcarský tovární zákon, který je pro dělnictvo ze všech existujících továrních zákonů nejpříznivější. Nyní organizují bdělý dohled, aby zajistily jeho správné dodržování proti otevřené nevraživosti továrníků. „Anarchisté", trvající na svém ultrarevolučním stanovisku, se samozřejmě zuřivě stavěli proti veškeré této činnosti a prohlašovali ji za hnusnou zradu toho, co oni nazývají „revolucí"; ale protože jich je nanejvýš 200 a jsou tady, jako všude jinde, jen generálním štábem důstojníků bez armády, vůbec na tom nezáleží.

Program švýcarské dělnické strany je téměř totožný s programem německé strany, až příliš totožný, protože převzal dokonce některé méně dokonalé a zmatené pasáže německého programu. Avšak na pouhé liteře programu málo záleží, pokud je správný duch, který ovládá hnutí.

Dánští dělníci se zařadili do šiku kolem roku 1870 a zpočátku dosáhli velmi rychlých úspěchů. Uzavřeli spolek se stranou malorolníků, mezi nimiž se jim podařilo rozšířit své názory, a tak získali značný politický vliv, takže dokonce „spojená levice", jejíž jádro tvořila rolnická strana, měla několik let většinu v parlamentě. Avšak v tomto rychlém růstu hnutí bylo víc zdání než důkladnosti. Jednoho dne se zjistilo, že dva z vůdců zmizeli, protože promrhali peníze vybrané od dělníků na stranické účely. Vyvolalo to obrovský skandál, a z rozčarování, které pak následovalo, se dánské hnutí nevzpamatovalo dodnes. Ať tak či onak, jestliže dánská dělnická strana nyní postupuje zdrženlivěji než dříve, můžeme oprávněně věřit, že krátkodobou a zdánlivou moc nad masami, kterou nyní ztratila, postupně nahrazuje reálnějším a trvalejším vlivem.

V Rakousku a v Uhrách musí dělnická třída zápasit s největšími obtížemi. Politická svoboda, co se týče tisku, shromažďování a spolčování, je tu omezena na nejnižší míru slučitelnou se zdánlivě konstituční monarchií. Neslýchaně gumový zákoník umožňuje vládě, aby dosáhla odsouzení i za nejmírnější výraz požadavků a zájmů dělnické třídy. A přesto i zde jako všude jinde postupuje hnutí nezadržitelně vpřed. Hlavními středisky jsou průmyslové oblasti Čech, Vídeň a Pešť. Dělnické listy vycházejí v němčině, češtině a maďarštině. Z Uher se hnutí rozšířilo do Srbska, kde před válkou vycházel srbský týdeník[101], ale když vypukla válka, byl jednoduše zastaven.

Kamkoli se tedy v Evropě podíváme, všude je dělnické hnutí na postupu a rozvíjí se nejen úspěšně, ale i rychle, a co víc, všude v témž duchu. Je obnovena úplná harmonie a spolu s ní se obnovil ať tím či oním způsobem i stálý a pravidelný styk mezi dělníky různých zemí. Lidé, kteří roku 1864 založili Mezinárodní dělnické sdružení a vysoko třímali jeho prapor v letech zápasu zprvu proti vnějším, pak proti vnitřním nepřátelům, dokud politická nutnost spíše než neustálé nesváry nevedla k jeho rozpadu a zdánlivému ústupu — tito lidé mohou dnes hrdě prohlásit: „Internacionála splnila svůj úkol, plně uskutečnila svůj veliký cíl — sjednocení proletariátu celého světa v boji proti jeho utlačovatelům."

IV

Naši čtenáři jistě postřehli, že tři předchozí články se téměř ani nezmínily o jedné z nejdůležitějších evropských zemí, o Francii; mělo to tento důvod: V zemích, o nichž dosud byla řeč, není činnost dělnické třídy, i když je to v podstatě činnost politická, bezprostředně spjata s obecnou, takříkajíc oficiální politikou. Dělnická třída v Německu, Itálii, Belgii atd. není dosud politickou silou ve státě; je politickou silou jen perspektivně, a musejí-li s ní počítat oficiální strany v některých z těchto zemí — konzervativci, liberálové či radikálové — je to jen proto, že při jejím rychlém rozmachu je jasné, že zanedlouho bude proletářská strana dost silná, aby bylo její vliv znát. Avšak ve Francii je tomu jinak. Pařížští dělníci, pod-

porovaní dělníky velkých provinčních měst, byli už od dob Velké revoluce vždycky silou ve státě. Téměř devadesát let už jsou bojující armádou pokroku; v každé velké krizi francouzských dějin šli do ulic, ozbrojili se, jak nejlépe mohli, navršili barikády a vyvolali bitvu; a právě jejich vítězství či porážka pak rozhodly o budoucnosti Francie na další léta. Buržoazní revoluce od roku 1789 až do roku 1830 vybojovali pařížští dělníci; oni vydobyli republiku roku 1848, a poněvadž se mylně domnívali, že tato republika znamená osvobození práce, byli krutě rozčarováni porážkou, kterou utržili v červnu téhož roku; kladli na barikádách odpor státnímu převratu Ludvíka Napoleona z roku 1851 a byli opět poraženi; v září 1870 smetli císařství, jež se přežilo a jehož se buržoazní radikálové ve své zbabělosti báli byť jen dotknout. Když se Thiers v březnu 1871 pokusil vzít jim zbraně, s nimiž bránili Paříž proti cizímu vpádu, donutil je tím k revoluci Komuny a k vleklému boji, který skončil jejím krvavým vyhlazením.

Národní dělnická třída, která takto téměř po celé století nejen hrála rozhodující roli v každém historickém okamžiku své vlastní země, ale byla vždycky zároveň i předvojem evropské revoluce — taková dělnická třída nemůže žít tak poměrně odloučeným životem, v jehož rámci fakticky dosud působí ostatní dělnictvo na kontinentě. Dělnická třída, jako je francouzská, je připoutána ke svým dějinám a je jimi spoutána. Její dějiny a v nemenší míře její uznávaná rozhodující bojová síla ji nerozlučně spjaly s celkovým politickým vývojem země. Proto je nemožné podat retrospektivní přehled činnosti francouzské dělnické třídy a nezabývat se přitom francouzskou politikou všeobecně.

Ať už francouzská dělnická třída vybojovávala svou vlastní bitvu nebo bojovala za liberální, radikální či republikánskou buržoazii, následovala dosud za každou porážkou, kterou utrpěla, krutá politická reakce, stejně násilná jako vleklá. Tak po porážkách v červnu 1848 a v prosinci 1851 nadešlo osmnáct let bonapartovského císařství, za něhož byl tisk spoután, shromažďovací a spolčovací právo potlačeno a dělnická třída tak byla zbavena všech prostředků k udržování spojení uvnitř svých řad a k organizaci. To mělo nutně za následek, že když vypukla v září 1870 revoluce,

dělníci neměli nikoho jiného, koho by dosadili do úředních funkcí, než buržoazní radikály, kteří za císařství tvořili oficiální parlamentní opozici a kteří samozřejmě zradili je i svou vlast. Po rozdrcení Komuny měla dělnická třída, na léta ochromená ve své bojové síle, jen jediný bezprostřední zájem — aby se vyhnula návratu další takové dlouhotrvající vlády represe a tomu, že by znovu musela bojovat ne za své přímé osvobození, ale za takový stav věcí, který by jí dovoloval připravit se na konečný osvobozovací boj. Ve Francii dnes existují čtyři velké politické strany: tři monarchistické — legitimisté, orleanisté a bonapartisté, každá se svým vlastním pretendentem na trůn — a republikánská strana. Ať by se dostal na trůn kterýkoli z těchto tří pretendentů, byl by v každém případě podporován jen malou menšinou lidu a musel by tedy spoléhat výlučně na sílu. Každou monarchistickou restauraci by tedy nezbytně provázela vláda násilí, potlačení všech občanských svobod a osobních práv, tedy to, čemu se dělnická třída musí hledět vyhnout. Na druhé straně zachování existující republikánské vlády ponechávalo dělníkům přinejmenším možnost dosáhnout takového stupně osobní a občanské svobody, který by jim umožnil vybudovat dělnický tisk, agitovat na shromážděních a zorganizovat se jako nezávislá politická strana; mimoto by jim udržení republiky ušetřilo nutnost vybojovat zvláštní bitvu, kterou by si v budoucnu znovu republiku vydobyli.

Bylo tedy dalším důkazem vysoké instinktivní politické inteligence francouzské dělnické třídy, že jakmile 16. května minulého roku velké spiknutí tří monarchistických stran vyhlásilo válku republice, dělníci jako jeden muž prohlásili za svůj hlavní bezprostřední cíl zachování republiky. Bezpochyby si přitom počínali jako přívěsek buržoazních republikánů a radikálů, ale co jiného než přívěsek radikálně buržoazní strany může být dělnická třída, která nemá ani tisk, ani možnost shromažďovat se, ani kluby a politické spolky? Co jiného může dělat, chce-li získat politickou nezávislost, než podporovat tu jedinou stranu, která je nucena zajistit všemu lidu, a tedy i dělníkům, takové svobody, jež jim umožní nezávisle se organizovat? Někdo říká, že dělníci měli v minulých volbách navrhnout své vlastní kandidáty; jenže kdepak by byli vzali —

dokonce i v těch místech, kde by to byli mohli s úspěchem udělat — dělnické kandidáty natolik známé mezi příslušníky své vlastní třídy, aby získali nutnou podporu? Vždyť ne nadarmo se vláda po pádu Komuny pečlivě postarala o to, aby uvěznila jako účastníka na tomto povstání každého dělníka, který se stal známým třeba jen svou osobní agitací ve svém vlastním pařížském obvodě.

V listopadových volbách minulého roku republikáni výrazně zvítězili. Po tomto vítězství přišly ještě výraznější triumfy v následujících departementních, obecních a doplňovacích volbách. Monarchistické spiknutí by bylo patrně ani před tím vším necouvlo; ochromil je však neklamný postoj armády. Nejenže bylo mnoho republikánů mezi důstojníky, zejména v nižších hodnostech, ale, a to mělo ještě rozhodnější význam, masa vojáků odmítala táhnout proti republice. To byl první výsledek reorganizace armády, při níž se skoncovalo s kupováním náhradníků a v armádě byli pak skutečně zastoupeni mladí muži všech tříd.[102] Tak se spiknutí zhroutilo, aniž bylo třeba je zlomit silou. A to také plně odpovídalo zájmu dělnické třídy, která je dosud příliš oslabena krveprolitím z roku 1871 a rozhodně si nemůže přát znovu promarnit to nejcennější, co má, svou bojovou sílu, v bojích ve prospěch druhých, nebo se zaplést do řady násilných konfliktů, dřív než znovu nabude plné síly.

Avšak toto vítězství republikánů má ještě jiný význam. Dokazuje, že velký krok vpřed udělalo od roku 1870 venkovské obyvatelstvo. Až dosud bylo každé vítězství, jehož dosáhla dělnická třída v Paříži, zakrátko přivedeno vniveč reakčním duchem drobného rolnictva, které tvoří velkou většinu francouzského obyvatelstva. Od začátku tohoto století bylo francouzské rolnictvo bonapartistické. Druhou republiku, kterou nastolili pařížští dělníci v únoru 1848, zlikvidovalo šest miliónů rolnických hlasů odevzdaných potom v prosinci pro Ludvíka Bonaparta. Ale pruský vpád roku 1870 zviklal víru rolnictva v císařství a loňské listopadové volby ukázaly, že masa venkovského obyvatelstva se stala republikánskou, což je nanejvýš významná změna. To neznamená jen, že od nynějška nemá jakákoli monarchistická restaurace ve Francii žádnou naději. Znamená to také, že nadchází doba, kdy se dělníci

ve městě spojí s rolníky na venkově. Drobní rolníci, tak jak je stvořila Velká revoluce, jsou vlastníky půdy jen nominálně. Jejich usedlosti tíží lichvářské hypotéky, jejich úroda padne celá na zaplacení úroků a soudních výloh, za dveřmi jim neustále číhá jako přízrak notář, advokát, soudní vykonavatel a licitátor. Jejich postavení je právě tak špatné jako postavení dělníků a není skoro o nic jistější. A jestliže se teď tito rolníci obracejí od bonapartismu k republice, dokazují tím, že už nečekají zlepšení své situace od oněch císařských zázraků, které Ludvík Napoleon stále sliboval a nikdy neuskutečnil. Druhé císařství bez milosti rozmetalo Thiersovu víru v mystickou spásnou moc „císaře rolníků". Kouzlo je zlomeno. Francouzské rolnictvo je konečně s to natolik rozumně uvažovat, aby hledalo skutečné příčiny své chronické bídy a praktické prostředky, jak s ní skoncovat; a jakmile už začalo myslet, musí brzy přijít na to, že dosáhne nápravy jen ve svazku s jedinou třídou, která nemá žádný zájem na jeho nynějším bídném postavení, s dělnickou třídou ve městech.

Jakkoli je tedy nynější republikánská vláda ve Francii ubohá, přece jen dalo definitivní nastolení republiky francouzským dělníkům nakonec půdu, na níž se mohou organizovat jako nezávislá politická strana a na níž mohou vybojovat své příští bitvy ne už k prospěchu jiných, ale k svému vlastnímu; půdu, na níž se mohou kromě toho sjednotit s masou rolnictva, která jim byla dosud nepřátelská, a tak dosáhnout budoucích vítězství, jež už nebudou jen dočasnými triumfy Paříže nad Francií jako dosud, ale konečnými triumfy všech utlačovaných tříd Francie, vedených dělnictvem z Paříže a velkých provinčních měst.

V

Zbývá ještě jedna důležitá evropská země, kterou je třeba se zabývat — a tou je Rusko. Ne že by v Rusku existovalo dělnické hnutí, jež by stálo za zmínku. Ale vnitřní i vnější okolnosti, v nichž se nyní Rusko octlo, jsou zcela zvláštní a těhotné událostmi, jež mohou mít obrovský význam nejen pro budoucnost ruských dělníků, ale i dělnictva celé Evropy.

Roku 1861 uskutečnila vláda Alexandra II. osvobození nevolníků a přeměnila tak převážnou většinu ruského lidu z nevolníků připoutaných k půdě a podrobených nucené práci pro svého statkáře ve svobodné rolníky-vlastníky. Tato přeměna, jejíž nezbytnost byla už dávno zřejmá, se uskutečnila tak, že na ní ani bývalí statkáři, ani bývalí nevolníci nic nevyzískali. Rolnické občiny dostaly příděly půdy, které měly být napříště jejich vlastnictvím, kdežto statkáři měli být odškodněni za hodnotu půdy, kterou takto odstoupili občinám, a do jisté míry také za nárok, který dosud měli na rolníkovu práci. Protože rolníci zjevně nemohli sehnat peníze na zaplacení statkářům, zasáhl stát. Zčásti se statkářům platilo tak, že se jim předala část půdy, kterou dosud obdělávali rolníci sami pro sebe, zbytek byl zaplacen ve formě vládních obligací vydaných státem, jež měli rolníci vracet státu i s úroky v ročních splátkách. Většina statkářů tyto obligace prodala a peníze utratila, jsou tedy nejen chudší než předtím, ale nemohou sehnat ani dělníky, kteří by jim obdělávali statky, protože rolníci teď odmítají pracovat na statku a nechávat přitom svá vlastní pole neobdělaná. A pokud jde o rolníky, jejich díly půdy se nejen proti dřívějšku zmenšily, a to velmi často natolik, že z nich v ruských podmínkách není možné uživit rodinu; tyto díly byly také ve většině případů vyměřeny z nejhorší půdy na statku, z bažinaté a jiné neúrodné půdy, kdežto dobré pozemky, které dosud měli rolníci a které zvelebili svou prací, byly převedeny na statkáře. Za těchto podmínek na tom byli i rolníci podstatně hůř než dříve; mimoto se však od nich očekávalo, že budou každoročně platit vládě úroky a část kapitálu, který jim stát zálohoval na výkup, a ještě navíc se jim ukládaly rok od roku vyšší daně. Nadto měli rolníci před osvobozením jistá občinová práva na půdu statku: právo pást na ní svůj dobytek, těžit dříví na stavby a pro jiné účely atd. Tato práva jim byla při novém uspořádání výslovně odňata; pokud by je chtěli znovu uplatňovat, museli by se dohodnout se svým bývalým statkářem.

Většina statkářů je tedy v důsledku této změny ještě víc zadlužena než předtím, a postavení, do něhož se dostali rolníci, není ani k životu, ani k smrti. Veliký akt osvobození, který v takové

shodě vynášel a oslavoval všechen evropský liberální tisk, tak dokázal jedině položit základy příští revoluce a učinit z ní absolutní nutnost.

Vláda dělala, co jen mohla, aby tuto revoluci urychlila — korupce, která proniká do všech oficiálních kruhů a paralyzuje všechny dobré záměry, které tam snad mohl někdo mít — tato tradiční korupce zůstává stejně zlá jako kdykoli předtím a ukázala se v plném světle ve všech oblastech veřejné správy při vypuknutí války s Tureckem. S financemi říše, které byly ke konci krymské války úplně rozvráceny, to šlo dál od desíti k pěti. Uzavírala se jedna půjčka za druhou tak dlouho, až nebyl jiný prostředek, jak zaplatit úroky ze starých dluhů, než udělat dluhy nové. V prvních letech Alexandrovy vlády starý carský despotismus poněkud polevil; tisk dostal víc svobody, byly zavedeny porotní soudy a zastupitelským sborům, voleným jak šlechtou, tak městským obyvatelstvem a rolnictvem, bylo dovoleno, aby se v jisté míře podílely na místní a provinční správě. Dokonce se politicky trochu flirtovalo i s Poláky. Ale veřejnost špatně pochopila benevolenci vlády. Tisk začal psát příliš otevřeně. Stalo se dokonce, že poroty osvobodily politické vězně, ačkoli vláda očekávala, že je bez důkazů odsoudí. Místní a provinční shromáždění* do jednoho prohlásila, že vláda svým zákonem o osvobození nevolníků zruinovala zemi a že už to tak nemůže jít dál. Mluvilo se dokonce o tom, že jediným prostředkem, jak se dostat z nesnází, které začínaly být téměř nesnesitelné, je svolání národního shromáždění. A nakonec Poláci odmítli nechat se dál balamutit hezkými slovíčky a zahájili vzpouru[103], proti níž musela říše nasadit všechny síly a všechnu brutalitu ruských generálů, aby ji utopila v potocích krve. Tehdy vláda zase obrátila. Znovu byly na denním pořádku tvrdé represálie. Tisku byla zacpána ústa, političtí vězni byli stavěni před zvláštní soudy složené ze soudců sehnaných zvlášť k tomuto účelu, místní a provinční shromáždění byla ignorována. Ale už bylo pozdě. Jakmile vláda jednou ukázala známky strachu, ztratila svůj prestiž. Víra v její stabilitu a v její moc naprosto rozdrtit jakýkoli vnitřní odpor

* — tj. újezdní a gubernská zemstva. *(Pozn. red.)*

byla tatam. Ujaly se zárodky budoucího veřejného mínění. Tyto síly už nelze znovu přimět k dřívější slepé poslušnosti vůči vládnímu diktátu. Mezi vzdělanými třídami se stalo zvykem, i když jen v soukromých kroužcích, diskutovat o veřejných záležitostech. A konečně i vláda — při vší snaze vrátit se k bezuzdnému despotismu z let Mikulášova panování — se nadále snažila předstírat před očima Evropy liberalismus, který zavedl Alexandr. Výsledkem byl systém kolísání a váhání, systém ústupků, které se jeden den povolí a druhý den odvolají a pak se zase střídavě napůl povolují a napůl odvolávají, politika měnící se od hodiny k hodině a z níž je každému zřejmé, že vláda je vnitřně slabá, že nemá rozhled a vůli a že neznamená nic, protože jí chybí jak vůle, tak prostředky, aby svou vůli prosadila. Co mohlo být přirozenějšího, než že den ze dne rostlo pohrdání vládou — o níž se už dávno vědělo, že není schopna udělat nic dobrého, a kterou všichni poslouchali jen ze strachu — když se nyní ukázalo, že sama pochybuje, zda má moc zachovat svou vlastní existenci, a že má z lidu přinejmenším takový strach jako lid z ní? Ruská vláda měla jen jednu cestu k záchraně, cestu, která se nabízí všem vládám stojícím tváří v tvář nepřekonatelnému odporu lidu — totiž válku v zahraničí. Rozhodla se tedy pro válku v zahraničí, kterou před Evropou proklamovala jako válku vedenou za vymanění křesťanů z dlouholeté turecké zvůle, avšak před ruským lidem ji prohlašovala za válku, která se vede proto, aby byli jeho slovanští pokrevní bratři přivedeni z tureckého jha zpět do lůna svaté ruské říše.

Po měsících neslavných porážek nyní tato válka skončila tím, že byl odpor Turků stejně neslavně zlomen jednak zradou, jednak obrovskou přesilou. Ale to, že Rusko dobylo většinu evropského Turecka, je samo o sobě jen předehrou k celoevropské válce. Buď bude Rusko na nadcházející evropské konferenci (pokud se ovšem tato konference vůbec někdy sejde) muset natolik ustoupit z pozic, které nyní získalo, že při nepoměru mezi obrovskými obětmi a hubenými výsledky přejde nespokojenost lidu nutně v násilný revoluční výbuch; anebo bude muset Rusko hájit své nově dobyté pozice v evropské válce. Je však už takřka vyčerpáno, a jeho vláda s ním nemůže vybojovat takovou válku — ať už by

skončila jakkoli — aniž poskytne lidu významné ústupky. Takové ústupky za situace, jakou jsme právě popsali, znamenají počátek revoluce. Je vyloučeno, aby ruská vláda této revoluci unikla, i když se jí možná podaří oddálit její vypuknutí o jeden či dva roky. Ale ruská revoluce, to je víc než pouhá změna vlády v samotném Rusku. Znamená to, že zmizí obrovská, i když těžkopádná vojenská moc, která byla už od dob Francouzské revoluce vždycky páteří spojeného evropského despotismu. Znamená to, že se Německo osvobodí od Pruska, neboť Prusko bylo odjakživa ruským výtvorem a mohlo existovat jen tehdy, když se opíralo o Rusko. Znamená to osvobození Polska. Znamená to, že se menší slovanské národnosti ve východní Evropě probudí z panslavistických snů, které v nich živí nynější ruská vláda. A znamená to začátek aktivního národního života samotného ruského lidu a spolu s tím i vznik skutečného dělnického hnutí v Rusku. Zkrátka a dobře, znamená to takovou změnu celé evropské situace, že ji musí dělníci každé země s radostí pozdravit jako gigantický krok k jejich společnému cíli — k všeobecnému osvobození práce.

K. MARX

PAN BUCHER[104]

Redaktorovi listu „Daily News“[105]

Vážený pane,

podle telegramu Reuterovy agentury byl „pan legační rada Bucher jmenován tajemníkem a archivářem kongresu.“

Není snad tento „pan Bucher“ onen Lothar Bucher, který za svého dlouhého londýnského exilu okázale vystupoval jako oddaný stoupenec nebožtíka pana Davida Urquharta, jehož protiruské doktríny týden co týden hlásal v berlínské „National-Zeitung“[106]; onen Lothar Bucher, který se po svém návratu do Berlína změnil v tak zaníceného ctitele Ferdinanda Lassalla, že ho Lassalle jmenoval vykonavatelem své závěti, odkázal mu roční důchod a přenesl na něj vydavatelské právo svých děl? Brzy po Lassallově smrti vstoupil Lothar Bucher do služeb pruského ministerstva zahraničních věcí, byl jmenován „legačním radou“ a stal se Bismarckovým důvěrníkem a pravou rukou.

Byl tak *naivní*, že mi napsal dopis, v němž mi nabídl, samozřejmě se svolením svého pána, abych se ujal finanční rubriky pro pruský oficiální „Staats-Anzeiger“[107].

Honorářové podmínky jsem si mohl určit sám, přičemž jsem byl výslovně ubezpečen, že budu moci naprosto svobodně, ze svého vlastního „vědeckého“ hlediska, pojednávat o operacích na peněžním trhu i o těch, kdo je provádějí. Po této zvláštní příhodě jsem se nemálo pobavil, když jsem na stránkách časopisu „Vorbote“[108], orgánu Internacionály, který vydává v Ženevě Johann Philipp

Becker, znovu a znovu nacházel příspěvky Lothara Buchera jako člena Mezinárodního dělnického sdružení. Nejde-li tu o záměnu osob a je-li něco pravdy na zprávách, že ruská a německá vláda chtějí vzhledem k atentátům Hödela a Nobilinga navrhnout kongresu mezinárodní opatření proti šíření socialismu, je tedy pan Bucher určitě ten pravý, kdo může kongresu autoritativně sdělit, že organizace, činnost a učení německé sociálně demokratické strany mají s těmito atentáty právě tak málo společného jako s potopením „Velikého kurfiřta“[109] nebo se svoláním kongresu do Berlína; že zatýkání po celém Německu, které má vyvolat paniku, a prach zvířený patolízalským tiskem slouží výhradně předvolební agitaci za vytvoření takového Říšského sněmu, který by byl ochoten odhlasovat konečně knížeti Bismarckovi jeho dávno vypracované řešení paradoxního problému, jak vybavit německou vládu všemi finančními prostředky moderního státu a současně znovu vnutit německému lidu starý policejní režim, rozmetaný uragánem z roku 1848.

Zůstávám, vážený pane, Váš oddaný

Karel Marx

Londýn 12. června

Otištěno v „The Daily News“, čís. 10 030 z 13. června 1878

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

*ODPOVĚD NA BUCHEROVO „PROHLÁŠENÍ“

Pan Lothar Bucher uveřejnil v „Norddeutsche Allgemeine“ z 20. června „prohlášení“, v němž na začátku konstatuje nepříjemnou okolnost, že můj dopis listu „Daily News“* otiskly národně liberální a pokrokové listy. Pan Bucher prohlašuje, že by potřeboval 3000 řádků, aby mohl na místě vyvrátit mnou nakupené nehorázností. Třicet řádků je víc než dost, aby se jednou provždy vyjasnilo, kolik pravdy obsahují Bucherovy „opravy“ a „doplňky“.

Dopis, v němž se mne pan Bucher snažil navnadit pro „Staats-Anzeiger“, je datován 8. října 1865, pochází tedy z období konfliktu pruské liberální a pokrokové buržoazie s panem von Bismarckem. Uvádí se v něm mj.:

„Co se týče obsahu, rozumí se samo sebou, že se budete řídit *jen svým vlastním vědeckým přesvědčením;* avšak s ohledem na okruh čtenářů — haute finance** — ne na redakci, by bylo záhodno, aby byl *nejvnitřnější smysl* Vašeho výkladu jasný právě jen znalcům.“

Ve své „opravě“ pan Bucher naopak uvádí, že

„se pana Marxe tázal, zda by byl ochoten dodat požadované články, které by obsahovaly objektivní výklad. O ‚vlastním vědeckém hledisku‘ pana Marxe v mém dopise nic není“.

Dále se v témž dopise říká:

* Viz tento svazek, str. 169. *(Pozn. red.)*
** — finanční aristokracii. *(Pozn. red.)*

„‚Staats-Anzeiger' žádá měsíčně jednu zprávu o pohybech peněžního trhu (a přirozeně také o pohybech zbožního trhu, protože spolu nutně souvisí). Byl jsem dotázán, mohu-li někoho doporučit a odpověděl jsem, že nikdo jiný by to neudělal lépe než Vy. Byl jsem tedy požádán, abych se na Vás obrátil."

Pan Bucher se mnou tedy podle svých vlastních jednoznačných slov začal „korespondovat" na *něčí* žádost. Naproti tomu ujišťuje ve své „opravě":

„*Nikdo*, ani redaktor listu ‚Staats-Anzeiger', o této korespondenci nevěděl a ani se nedozvěděl."

Tolik k opravné metodě pana Buchera. A teď ještě ukázku jeho doplňovací metody!

Můj dopis listu „Daily News" mluví jen o naivním dotazu, s nímž se pan Bucher na mne obrátil, není v něm však ani slovo o mé odpovědi. Jenže pan Bucher v palčivé snaze, aby „zvláštnímu případu" vtiskl charakter triviality, mne musí „doplnit", a vymýšlí si tedy toto:

„Pan Marx odpověděl, že pro reakční list nepíše."

Jak bych mohl odpovědět podobnou banalitou na dopis, jehož „nejvnitřnější smysl" nikoli „právě jen" vysvítá, ale oslnivě vyzařuje v následující závěrečné pasáži:

„Pokrok" (Bucher míní liberální nebo pokrokářskou buržoazii) „změní ještě často barvu, než zahyne; kdo chce být tedy za svého života ještě činný ve státu, *musí se semknout kolem vlády*."

Karel Marx

Londýn 27. června

Otištěno (poněkud zkráceně) v listech „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt", čís. 180 z 29. června 1878, „Vossische Zeitung", čís. 152 z 2. července 1878, a „Vorwärts", čís. 78 z 5. července 1878

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

K. MARX

DĚJINY MEZINÁRODNÍHO DĚLNICKÉHO SDRUŽENÍ Z PERA PANA GEORGE HOWELLA[110]

Považuji za prospěšné dokreslit několika poznámkami nejnovější příspěvek — viz „Nineteenth Century"[111] z července tohoto roku — k četným falzifikacím dějin Internacionály, protože by se někdo mohl mylně domnívat, že jejich poslední interpret pan George Howell, bývalý dělník a bývalý člen generální rady tohoto Sdružení, čerpal svou moudrost z pramenů, které nejsou obecně přístupné.

Pan Howell začíná své „Dějiny" zamlčením faktu, že jsem se 28. září 1864 zúčastnil ustavujícího shromáždění Internacionály, že jsem tam byl zvolen členem prozatímní generální rady a že jsem brzy poté předložil návrh Inaugurální adresy a všeobecných stanov* Sdružení, které byly poprvé vydány v Londýně roku 1864 a schváleny pak roku 1866 na ženevském kongresu.

To všechno pan Howell ví, ale pro svůj záměr dává přednost tomu, aby se „německý doktor jménem Karel Marx" poprvé objevil až na londýnském „kongresu zahájeném 25. září 1865"[112]. Řečený „doktor" tam tehdy, jak tvrdí Howell, „zasel sémě nesváru a rozkladu tím, že tam vnesl *náboženskou ideu*".

* — jde o prozatímní stanovy Mezinárodního dělnického sdružení. *(Pozn. red.)*

Za prvé se v září 1865 nekonal žádný „kongres" Internacionály. V Londýně se tehdy sešlo několik delegátů z hlavních evropských sekcí Sdružení s jediným cílem — poradit se s generální radou o programu „prvního kongresu", který se měl konat v září 1866 v Ženevě. Vlastní práce konference probíhala na neveřejných schůzích, a ne na polooficiálních shromážděních v Adelphi Terrace, o nichž se jedině zmiňuje přesný historik pan George Howell.

Stejně jako ostatní představitelé generální rady, i já jsem měl na konferenci za úkol zajistit přijetí našeho programu, který při jeho uveřejnění charakterizoval francouzský historik Henry Martin v dopise listu „Siècle"[113] takto:

„Široký rozhled a skvělá morální, politická a ekonomická koncepce, s níž se rozhodovalo o volbě otázek pro program mezinárodního dělnického kongresu, který se má konat příštího roku, vzbudí všeobecné sympatie u všech přátel pokroku, spravedlnosti a svobody v Evropě."

Mimochodem, jeden bod programu, který jsem měl čest generální radě navrhnout, zní takto:

„*Nutnost odstranit moskalský vliv v Evropě* prosazením principu práva národů na sebeurčení a obnovením Polska na demokratickém a socialistickém základě."*

K tomuto textu Henri Martin dodává:

„Dovolíme si poznamenat, že výraz ‚demokratický a socialistický základ' je zcela přirozený, jde-li o Polsko, kde *sociální* struktura vyžaduje přestavbu stejně jako politická a kde byl tento základ stanoven dekrety anonymní vlády z roku 1863 a přijat všemi třídami národa. To je tedy odpověď skutečného socialismu, sociálního pokroku v souladu se spravedlností a svobodou, na postup občinového moskalského despotismu. Toto tajemství pařížského lidu se nyní stává společným tajemstvím evropských národů."

Na neštěstí střežil „pařížský lid" své „tajemství" tak důkladně, že dva z pařížských delegátů na konferenci — Tolain, nyní senátor Francouzské republiky, a Fribourg, nyní obyčejný renegát — je vůbec neznali a napadli právě ten bod návrhu, který vyvolal nadšenou poznámku francouzského historika.

* Ve francouzském textu protokolů je místo slov „na demokratickém a socialistickém základě" vytištěno: „na demokratickém a sociálním základě" (tak cituje tento bod i Henri Martin ve svém článku). Německý text zní: „na sociálně demokratickém základě", anglický: „na demokratickém základě". *(Pozn. red.)*

Program generální rady neobsahoval o „náboženství" ani slovo, ale na nátlak pařížských delegátů se zakázané ovoce dostalo na jídelní lístek pro příští kongres v této úpravě:

„Náboženské ideje" (a ne „náboženská idea", jak říká Howellův falešný výklad) „a jejich vliv na sociální, politické a duchovní hnutí."

Tento námět k diskusi, s nímž přišli pařížští delegáti, byl přenechán jejich péči. Faktem je, že od něho sami na ženevském kongresu v roce 1866 upustili a nikdo jiný o něj neprojevil zájem.

Londýnský „kongres" z roku 1865, kam „německý doktor jménem Karel Marx" „vnesl" „náboženskou ideu" a rozhořčený boj, který pak vzplál uvnitř Internacionály — tento svůj trojnásobný mýtus korunuje pan Howell ještě legendou. Říká:

„V návrhu poselství americkému lidu o zrušení otroctví byla vyškrtnuta věta ‚Bůh učinil z jedné krve všecko lidské pokolení' atd."*

Ovšem generální rada neadresovala poselství americkému lidu, nýbrž jeho presidentu Abrahamu Lincolnovi, který je také jak náleží přijal.[114] V poselství, jak jsem je napsal, se nedělaly žádné změny. Jelikož tam slova „Bůh učinil z jedné krve všecko lidské pokolení" nikdy nebyla, nemohla být ani „vyškrtnuta".

Postoj generální rady k „náboženské ideji" jasně vyplývá z následujícího případu: — Jedna ze švýcarských sekcí *Aliance*[27] založené Michailem Bakuninem, která si říkala *Section des athées socialistes***, žádala generální radu, aby byla přijata do Internacionály, ale dostala tuto odpověď:

„Rada prohlásila už v případě ‚Young Men's Christian Association'***, že neuznává *žádné teologické sekce.*" (Viz „Domnělé rozkoly v Internacionále. Oběžník generální rady", str. 13, vydáno v Ženevě.[115])

Sám pan George Howell, který tehdy ještě nebyl obrácen na víru důkladným studiem „Christian Reader", se plně rozešel s Internacionálou ne proto, že mu tak velela „náboženská idea", ale z důvodů naprosto světských. Když byl založen „Commonwealth"[116] jako „zvláštní orgán" generální rady, usilovně se ucházel o „hrdé

* Nový zákon, Skutkové svatých apoštolů 17, 26. *(Pozn. red.)*
** — Sekce socialistických ateistů. *(Pozn. red.)*
*** — Sdružení křesťanských mladých mužů (YMCA). *(Pozn. red.)*

místo" redaktora. Protože se mu tento „ctižádostivý" pokus nezdařil, začal vzdorovat, jeho horlivost stále slábla a brzy po něm nebylo ani vidu, ani slechu. V období pro Internacionálu nejrušnějším stál tedy už mimo ni.

Vědom si své naprosté neschopnosti nastínit dějiny Sdružení, ale zároveň chtivý okořenit svou stať neslýchanými objevy, chápe se toho, že se za povstání fenianů[117] objevil v Londýně generál Cluseret a vykládá, že prý se generál sešel v Black Horse, Rathbone Place, Oxford Street „s několika lidmi — naštěstí Angličany" — aby je zasvětil do svého „plánu všeobecného povstání". Mám důvod pochybovat o pravdivosti této historky, ale i kdyby to byla pravda, nedokazuje to nic jiného, než že Cluseret nebyl tak hloupý, aby svou osobou a svým plánem obtěžoval generální radu, nýbrž nechal si to obojí moudře pro „několik Angličanů", známých pana Howella; leda že by pan Howell sám byl jedním z těch přeudatných tajemných mužů, kteří byli s to svým „šťastným" zákrokem zachránit britské impérium a Evropu před všeobecným otřesem.

Pan George Howell musí odhalit ještě jedno skryté tajemství.

Počátkem června 1871 uveřejnila generální rada adresu „Občanská válka ve Francii"[118], kterou část londýnského tisku uvítala sborovým spíláním. Jeden týdeník napadl „nestydatého autora", který zbaběle skrývá své jméno za generální radu. Nato jsem prohlásil v „Daily News", že autorem jsem já[119]. Toto veřejné tajemství odhaluje pan Howell v červenci 1878 se vší důležitostí člověka znalého zákulisí.

„Autorem této adresy byl dr. Karel Marx... Pan George Odger a pan Lucraft, kteří byli oba členy rady, když byla" (sic!) „přijata, ji při jejím uveřejnění odmítli."

Zapomíná jen dodat, že ostatních devatenáct přítomných anglických členů s „adresou" souhlasilo a uvítalo ji.

Od té doby byla fakta konstatovaná v této adrese plně potvrzena šetřením francouzského „statkářského" shromáždění[120], svědeckými výpověďmi před versailleským válečným soudem, soudním procesem s Jules Favrem a pamětmi osob, které zdaleka nebyly nepřáteli vítězů.

Je zcela přirozené, že anglický historik s neomylnou erudicí

pana George Howella pyšně ignoruje francouzské publikace, oficiální či neoficiální. Přiznávám se však, že mě v takových případech, jako byly například Hödelův a Nobilingův atentát, znechucuje, když vidím, jak velké londýnské listy přežvykují špinavé pomluvy, které jejich vlastní dopisovatelé jako očití svědkové první odmítli.

Vrcholu snobismu dosahuje pan Howell ve své zprávě o finanční situaci generální rady.

Rada si v publikované *Zprávě basilejskému kongresu* (1869) tropí smích z ohromné pokladny, kterou jí připsaly přičinlivé jazyky evropské policie a divoká fantazie kapitalistů. Ve zprávě se praví:

„Ačkoli jsou tito lidé dobří křesťané, kdyby byli žili v době zrodu křesťanství, byli by spěchali do římské banky a slídili po bankovním kontu svatého Pavla."[121]

Pan Ernest Renan, který sice nedosahuje ortodoxní úrovně pana George Howella, dokonce soudí, že charakter prvotních křesťanských obcí, které podryly římské impérium, by se mohl nejlépe objasnit na příkladu sekcí Internacionály.

Pan George Howell jako spisovatel je to, čemu se v krystalografii říká „pseudomorfóza"; vnější formou svého spisovatelského umění pouze imituje myšlení a styl „vlastní" majetným Angličanům překypujícím sytou ctností a solventní morálkou. Ačkoli si svůj výčet „cifer" o příjmech generální rady půjčuje z pokladních zpráv předkládaných každoročně touž radou veřejnému kongresu „internacionálnímu", nesmí pan George Howell nijak uškodit své „rádoby" důstojnosti tím, že by se snížil k otázce, která je nasnadě: jak se mohlo stát, že všechny vlády kontinentální Evropy, místo aby se uklidnily hubeným rozpočtem generální rady, se zděsily „mocné a obávané organizace Mezinárodního dělnického sdružení a rychlého rozvoje, jehož dosáhla v několika letech". (Viz *Cirkulář španělského ministerstva zahraničních věcí zástupcům Španělska v zahraničí.*) Proč, ptá se zdravý lidský rozum, papež a jeho biskupové zaklínají Internacionálu jako ďábla, proč ji francouzské „statkářské" shromáždění staví mimo zákon, proč jí Bismarck — při schůzce německého a rakouského císaře v Salcburku — hrozil křižáckým tažením svaté aliance[122] a proč ji bílý car* předal svému strašnému

* — tj. Alexandr II. *(Pozn. red.)*

„třetímu oddělení", které tehdy řídil vznětlivý Šuvalov, místo aby rudý přízrak zažehnali jednoduše tím, že mu podrží před očima smutnou bilanci generální rady?

Pan George Howell blahosklonně připouští: „Chudoba není zločin, ale je hrozně nepříjemná." Připouštím, že říká svatou pravdu. Ale tím pyšnější by měl být na svou dřívější příslušnost k Mezinárodnímu dělnickému sdružení, které si nezískalo světovou pověst a místo v dějinách lidstva naditým měšcem, ale silou myšlenek a nezištnou energií.

Ale pan George Howell ze svého povýšeného hlediska omezeného „filistra" odhaluje „kultivovaným čtenářům" „Nineteenth Century", že Internacionála skončila nezdarem a že zanikla. Ve skutečnosti každá ze sociálně demokratických dělnických stran, organizovaných víceméně v národním měřítku — v Německu, Švýcarsku, Dánsku, Portugalsku, Itálii, Belgii, Holandsku a ve Spojených státech — je internacionální skupinou; nejsou to už ojedinělé sekce, spoře roztroušené v různých zemích a udržované pohromadě generální radou vzdálenou od centra hnutí, ale samy dělnické masy udržující stálý, aktivní, přímý vzájemný styk a stmelené výměnou myšlenek, vzájemnou pomocí a společným úsilím.

Po pádu Pařížské komuny byla přirozeně veškerá organizace francouzské dělnické třídy dočasně zničena, ale nyní se začíná obnovovat. Na druhé straně se dnes přes všechny politické a sociální překážky podílejí na mezinárodním hnutí Slované, hlavně v Polsku, v Čechách a v Rusku, a to v míře, jakou nemohli v roce 1872 předvídat ani ti největší optimisté. Tak Internacionála, místo aby odumírala, přešla jenom ze svého prvního inkubačního stadia do stadia vyššího, v němž se její původní snahy už zčásti uskutečnily. V průběhu svého postupného vývoje projde ještě mnoha změnami, než se bude moci napsat poslední kapitola jejích dějin.

Napsal K. Marx začátkem července 1878
Otištěno v časopise
„The Secular Chronicle,
And Record of Freethought Progress",
sv. X, čís. 5 ze 4. srpna 1878

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

* VÝJIMEČNÝ ZÁKON PROTI SOCIALISTŮM V NĚMECKU. – SITUACE V RUSKU

Londýn 21. března

Výsledky socialistů v posledních volbách v Německu dokazují, že socialismus nelze zardousit tím, že se mu zacpou ústa. Zákon proti socialistům bude spíš znamenitě účinkovat v náš prospěch. Dovrší revoluční výchovu německých dělníků...

S velkým úsilím a za cenu velkých obětí si vydobyli tu míru svobody tisku, spolčování a shromažďování, kterou disponovali; byl to neustálý boj, ale vítězství nakonec vždycky patřilo dělníkům. Mohli se organizovat a každé všeobecné volby byly pro ně novým úspěchem.

Tato legální agitace však v některých lidech vzbudila přesvědčení, že ke konečnému vítězství proletariátu není nic jiného třeba. Podobný názor se mohl v zemi tak chudé na revoluční tradice, jako je Německo, stát nebezpečným. Naštěstí Bismarckovo brutální počínání a zbabělost německé buržoazie, která jej podporuje, změnily situaci. Němečtí dělníci si ověřili, jakou cenu mají ústavní svobody, když si proletariát dovolí brát je vážně a použít jich k boji proti kapitalistickému panství. Pokud měl ještě někdo v tomto směru iluze, přítel Bismarck je drsně rozptýlil. Říkám *přítel* Bismarck, protože nikdo ještě neprokázal socialismu v Německu takové služby jako on. Když připravil revoluci tím nejvyhrocenějším a nejnesnesi-

telnějším militarismem, stále rostoucími daněmi, účastí státu v nejnestydatějších burzovních spekulacích, návratem k nejhorším feudálním a policejním tradicím starého Pruska, perzekucemi stejně početnými jako ničemnými, a degradováním a veřejným ponížením buržoazie, která si ostatně lepší zacházení nezasloužila — když zkrátka takto připravil revoluci, korunuje své dílo tím, že nutí německý proletariát, aby vstoupil na revoluční cestu.

Přítel Bismarck může být klidný. Němečtí dělníci provedou revoluci, kterou tak dobře připravil. Jakmile dá Rusko signál, budou připraveni.

Už řadu let upozorňuji evropské socialisty na situaci v Rusku, kde se připravuje hnutí rozhodujícího významu. Boj mezi vládou a tajnými společnostmi nabyl takové prudkosti, že nemůže trvat dlouho. Zdá se, že hnutí propukne co nevidět. Vládní agenti se dopouštějí neuvěřitelných ukrutností. Proti tak surové sběři je nutno se hájit všemi prostředky, prachem a olovem. Politická vražda je v Rusku jediný prostředek, který mají inteligentní, čestní a charakterní lidé na obranu proti agentům neslýchaného despotismu.

Silná konspirativní činnost v armádě a dokonce i na carském dvoře, národní sebevědomí pokořené diplomatickými porážkami, jež přišly po válce, prázdná státní pokladna, zhroucený úvěr, odmítnutí bankéřů poskytovat půjčky bez záruky národního shromáždění, a konečně bída. Taková je bilance Ruska.

Napsal B. Engels 21. března 1879
Otištěno v „La Plebe“,
čís. 12 ze 30. března 1879
Podpis: F. Engels

Podle textu novin
Přeloženo z italštiny

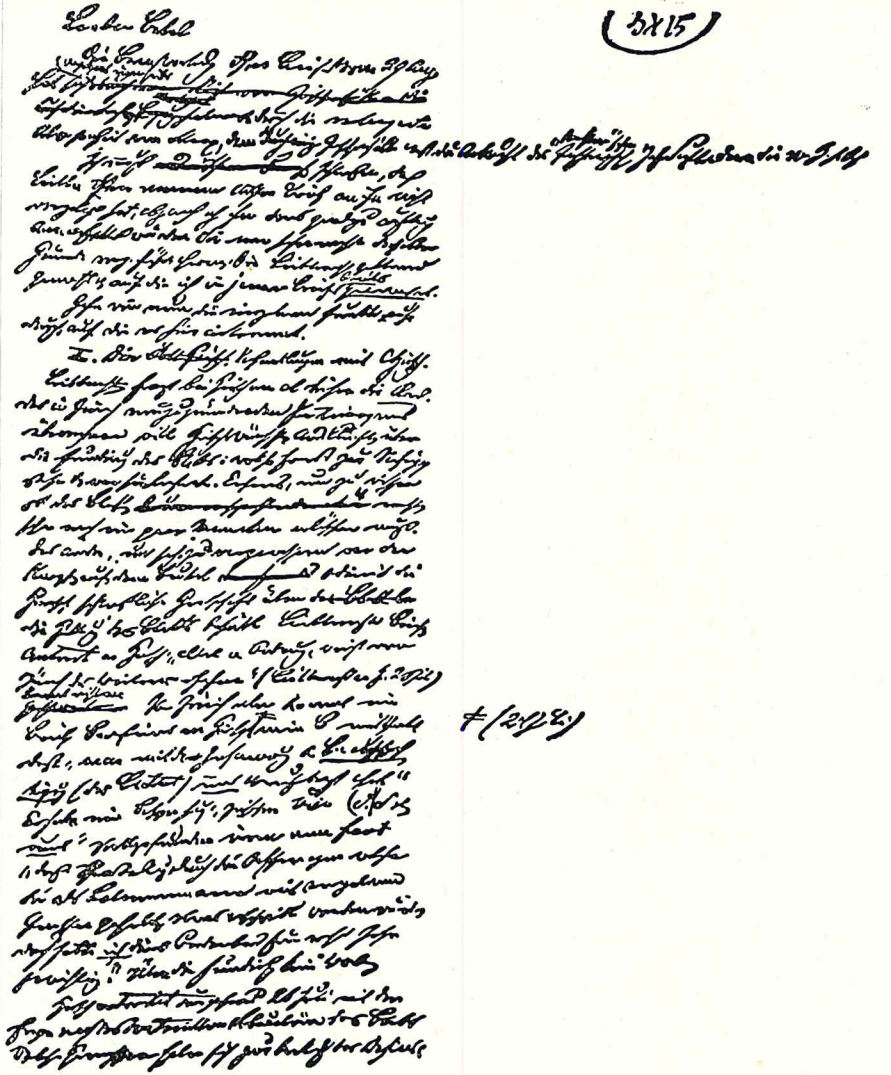

První stránka Marxova a Engelsova „Okružního dopisu“

K. MARX A B. ENGELS

*OKRUŽNÍ DOPIS BEBELOVI, LIEBKNECHTOVI, BRACKOVI aj.[123]

Milý Bebele,

odpověď na Váš dopis z 29. srpna se opozdila, jednak protože se prodloužila Marxova nepřítomnost, jednak kvůli několika událostem: za prvé přišla Richterova ročenka[124], za druhé přijel sám Hirsch.

Mám za to, že Liebknecht Vám neukázal můj poslední dopis, ačkoli jsem ho k tomu přímo vyzval. Jinak byste jistě neuváděl tytéž důvody, které uplatňoval Liebknecht a na něž jsem v onom dopise už *odpověděl.*

Proberme teď jednotlivé body, o které tu jde.

I. Jednání s Karlem Hirschem.

Liebknecht se dotazuje Hirsche, chce-li se ujmout redakce nového stranického orgánu, který má být založen v Curychu.[125] Hirsch žádá informace o tom, jak bude list finančně zajištěn: jaké fondy jsou k dispozici a kdo je dodává. To první proto, aby věděl, zda list už za několik měsíců nezanikne. To druhé proto, aby se ujistil, kdo drží ruku na měšci a kdo tedy bude s konečnou platností rozhodovat o zaměření listu. Liebknechtovu odpověď: „všechno v pořádku, další se dozvíš v Curychu" (Liebknecht Hirschovi 28. července), Hirsch nedostává. Z Curychu však přichází Bernsteinův

dopis Hirschovi (24. července), v němž Bernstein sděluje, že „uspořádáním (listu) a *dohledem* (nad ním) jsme byli pověřeni *my*". Proběhla prý porada „mezi Viereckem a *námi*", na níž se shledalo,

„že Vaše postavení by se poněkud ztížilo vzhledem k rozporům, které jste měl jako představitel ‚Laterne'[126] s jednotlivými soudruhy, avšak *já* nepokládám tuto nesnáz za příliš závažnou".

O finančním zajištění ani slova.

Hirsch odpovídá obratem 26. července otázkou o materiální situaci listu. Kteří soudruzi se zavázali krýt schodky? Do jaké částky a na jak dlouho? Platová otázka redaktora přitom nehraje absolutně žádnou roli. Hirsch chce pouze vědět, „jsou-li zajištěny prostředky, které by zabezpečily list nejméně na rok".

Bernstein odpovídá 31. července: eventuální schodek se bude krýt z dobrovolných příspěvků, z nichž *několik* (!) je už upsáno. Na Hirschovy poznámky o zaměření, jaké hodlá listu dát — o tom níže —, následují poznámky vyjadřující nesouhlas a *předpisy:*

„Na tom musí *dozorčí komise* trvat tím spíše, že sama je také pod kontrolou, tj. je odpovědná. O těchto bodech se musíte tedy dohodnout s dozorčí komisí."

Neodkladná, pokud možno telegrafická odpověď žádoucí.

Tedy místo odpovědi na své oprávněné otázky dostává Hirsch zprávu, že má redigovat pod *dozorčí* komisí, která má sídlo v Curychu, jejíž názory se velmi podstatně rozcházejí s jeho názory a jejíž členové mu ani nebyli jmenováni!

Hirsch plným právem rozhořčen tímto jednáním, dává přednost dohodě s lipskými. Jeho dopis Liebknechtovi z 2. srpna musíte znát, neboť Hirsch *výslovně žádal*, abyste Vy a Viereck byli informováni. Hirsch se chce dokonce curyšské dozorčí komisi podřídit do té míry, že tato komise má redakci dávat písemné připomínky a k rozhodnutí bude moci být povolána lipská kontrolní komise.

Liebknecht píše mezitím Hirschovi 28. července:

„Podnik je *samozřejmě* finančně zajištěn, protože za ním stojí celá strana + (inkluzive) Höchberg. O podrobnosti se ale nestarám."

Také příští Liebknechtův dopis neobsahuje o finančním zajištění zase nic, zato však je v něm ujištění, že curyšská komise není redakční komise, ale že je pověřena jen *správou* a finančními záležitostmi. Ještě 14. srpna mi Liebknecht píše totéž a žádá, abychom

Hirsche přemluvili, aby přijal. Vy sám jste byl ještě 29. srpna tak málo obeznámen s pravým stavem věci, že mi píšete:

„On" (Höchberg) „už nemůže do redakce listu mluvit o nic víc než *každý jiný známý člen strany.*"

Konečně dostává Hirsch od Vierecka dopis datovaný 11. srpna, v němž se připouští, že

„trojka, která je v *Curychu*, se má jako *redakční komise* chopit založení listu a v souhlase s lipskou trojkou zvolit redaktora... *pokud si vzpomínám*, bylo v oznámených usneseních rovněž uvedeno, že zakládající (curyšský) výbor, zmíněný v bodě 2, má ve straně převzít *jak politickou*, tak finanční odpovědnost... Pro mne z toho zřejmě vyplývá, že... bez spoluúčasti trojky, která je v Curychu a je stranou pověřena založit list, nelze na převzetí redakce pomýšlet".

Zde už měl Hirsch konečně alespoň *něco* určitého, i když jen o postavení redaktora vůči curyšským. Tvoří *redakční* komisi, mají také *politickou* odpovědnost; bez jejich spoluúčasti nelze žádnou redakci převzít. Zkrátka, Hirsch je jednoduše odkázán na to, aby se domluvil s těmi třemi lidmi v Curychu, jejichž jména stále ještě nezná.

Ale aby byl zmatek úplný, připisuje Liebknecht k Viereckovu dopisu zprávu:

„Právě tu byl Singer z Berlína a *oznámil:* dozorčí komise v Curychu *není*, jak se domnívá Viereck, *redakční* komise, ale hlavně správní komise, která je straně, tj. nám za list finančně odpovědná; členové mají ovšem také právo a povinnost s Tebou o redakci diskutovat (právo a povinnost, které má mimochodem *každý* člen strany); nejsou zmocněni k tomu, aby Tě dali *pod kuratelu.*"

Curyšská trojka a jeden člen výboru z Lipska — *jediný*, kdo byl jednání přítomen — trvají na tom, že Hirsch se má podřídit oficiálnímu vedení curyšských, druhý lipský člen to prostě popírá. A to se má Hirsch rozhodnout dříve, než se pánové dohodnou sami? Na to, že Hirsch má právo být obeznámen s přijatými usneseními, obsahujícími podmínky, které mu byly předloženy, aby se jim podřídil, nikdo ani nepomyslel, tím spíš, že zřejmě ani lipským nenapadlo, aby si o těchto usneseních opatřili *sami* autentické informace. Jak jinak by mohlo dojít ke zmíněnému rozporu?

Nemohou-li se lipští dohodnout o pravomoci curyšských, jsou zato curyšští v tomto ohledu naprosto zajedno.

Schramm píše Hirschovi 14. srpna:

„Kdybyste nebyl svého času napsal, že byste ve stejném případě" (jako s Kayserem) „postupoval právě tak a nenaznačil tak, že byste i ve stejném duchu psal, neztráceli bychom o tom ani slova. Takto si ale musíme vzhledem k tomuto Vašemu prohlášení vyhradit právo rozhodovat s konečnou platností o přijímání článků do nového listu."

Dopis Bernsteinovi, v němž se prý Hirsch takto vyjádřil, je z 26. července, byl tedy napsán *dlouho* po konferenci v Curychu, na níž byla stanovena pravomoc curyšské trojky. V Curychu se ale už do té míry kochají vědomím své byrokratické všemocnosti, že v odpovědi na tento pozdější Hirschův dopis si osobují nové právo *rozhodovat* o přijímání článků. Z redakční komise se tak stává komise *cenzurní*.

Teprve když přijel do Paříže Höchberg, dozvěděl se od něho Hirsch *jména* členů obou komisí.

Co bylo tedy příčinou, že vyjednávání s Hirschem ztroskotalo?

1. To, že se jak lipští, tak curyšští tvrdošíjně zdráhali sdělit mu něco konkrétního o finančních podkladech a tím i o možnosti, jak udržet list naživu byť i jen jeden rok. Určenou částku se dozvěděl teprve zde ode mne (když jste mi ji Vy sdělil). Bylo tedy téměř nemožné vyvodit z dřívějších sdělení (strana + Höchberg) jiný závěr než ten, že buď list už teď převážně financuje Höchberg, anebo že tak jako tak bude brzy zcela závislý na jeho příspěvcích. A tato poslední možnost není ani dnes zdaleka vyloučena. Částka — čtu-li správně — 800 marek je *přesně* táž (40 liber šterlinků), jakou musel zdejší spolek dosadit na „Freiheit"[127] za *první pololetí*.

2. Liebknechtovo opakované ujišťování — které se pak ukázalo jako naprosto nesprávné — že curyšští nemají redakci nijak oficiálně kontrolovat, a komedie plná omylů, která z toho vzešla.

3. Konečně nabytá jistota, že curyšští mají redakci nejen kontrolovat, ale dokonce cenzurovat a jemu (Hirschovi) že přitom připadá jen úloha nastrčené figury.

Můžeme mu dát jedině za pravdu, když po tom všem odmítl. Lipská komise, jak se dovídáme od Höchberga,* byla posíle-

* Slova „od Höchberga" jsou doplněna tužkou. *(Pozn. red.)*

na dvěma členy, kteří nebydlí v místě, a může tedy rychle zakročit jen tehdy, je-li lipská trojka jednotná. Tím se skutečné těžiště nadobro překládá do Curychu a s curyšskými by Hirsch stejně jako kterýkoli jiný opravdu revolučně a proletářsky smýšlející redaktor nemohl natrvalo pracovat. O tom později.

II. Předpokládané zaměření listu

Už 24. července oznamuje Bernstein Hirschovi, že rozpory, které měl jako představitel „Laterne" s jednotlivými soudruhy, by ztížily jeho postavení.

Hirsch odpovídá, že podle jeho názoru bude muset být zaměření listu vcelku stejné jako zaměření „Laterne", tj. takové, aby se ve Švýcarsku zabránilo procesům a v Německu zbytečnému strachu. Ptá se, kdo jsou oni soudruzi, a pokračuje:

„Znám jenom jednoho a slibuji Vám, že bych s ním ve stejném případě *porušování disciplíny* jednal právě tak."

Bernstein na to odpovídá s vědomím své nové úřední hodnosti cenzora:

„Co se týče zaměření listu, dozorčí komise je rozhodně toho názoru, že pro něj nemá být vzorem ‚Laterne'; podle našeho mínění se nemá list orientovat ani tak na politický radikalismus, jako na principiálně socialistický postoj. Takovým případům, jako byl útok na Kaysera, který vyvolal odpor u všech soudruhů bez výjimky (!), se musí za všech okolností zabránit."

A tak dále, a tak dále. Liebknecht nazývá napadení Kaysera „botou" a Schramm je považuje za tak nebezpečné, že kvůli tomu věší Hirschovi na krk cenzuru.

Hirsch píše znovu Höchbergovi, že k případu jako byl Kayserův

„nemůže dojít, existuje-li oficiální stranický orgán, protože nad jeho jasnými direktivami a dobře míněnými pokyny *nemůže* žádný poslanec jen tak opovážlivě mávnout rukou".

Také Viereck píše, že novému listu je

„předepsáno umírněné zaměření a co největší ignorování všech existujících rozporů", že to nemá být „zvětšená ‚Laterne'" a že Bernsteinovi „by se mohlo nanejvýš předhazovat, že zastává příliš umírněný směr, pokud to v době, kdy nemůžeme pochodovat s rozvinutým praporem, vůbec je výtka".

Co to vlastně je Kayserův případ, tento neprominutelný zločin, kterého se prý Hirsch dopustil? Kayser, jediný ze sociálně demokratických poslanců, mluví a hlasuje v Říšském sněmu pro ochranná cla. Hirsch ho obviňuje, že porušil stranickou disciplínu, protože

1. hlasuje pro nepřímé daně, jejichž odstranění výslovně požaduje program strany;

2. povoluje Bismarckovi peníze, a tím porušuje nejzákladnější zásadu celé naší stranické taktiky: této vládě ani haléř.

V obou bodech má Hirsch nepopíratelně pravdu. A když Kayser pošlapal jak program strany, na který poslanci takříkajíc přísahali přijetím usnesení sjezdu, tak i zcela nevyhnutelné, nejpřednější základní pravidlo stranické taktiky a *odhlasoval* Bismarckovi *peníze jako dík za zákon proti socialistům*, byl podle našeho názoru Hirsch rovněž naprosto v právu, když Kaysera tak ostře napadl.

Nikdy jsme nemohli pochopit, jak mohl tento útok proti Kayserovi vyvolat v Německu tolik zloby. Nyní mi Höchberg vykládá, že „frakce" Kayserovi jeho vystoupení *povolila* a Kayser je tímto povolením kryt.

I kdyby tomu tak bylo, je to přece jen trochu mnoho. Především nemohl Hirsch stejně jako ostatní svět o tomto tajném usnesení nic vědět.* Dále se touto historkou jen ještě zvětšuje ostuda strany, kterou dříve bylo možno svést pouze na Kaysera, a tím větší je Hirschova zásluha, že otevřeně a před celým světem odhalil tyto Kayserovy nechutné fráze a ještě nechutnější hlasování, čímž zachránil čest strany. Anebo je německá sociální demokracie opravdu nakažena parlamentní nemocí a věří, že když byli poslanci zvoleni lidem, osvítil je duch svatý, zasedání frakcí že se změnilo v neomylná koncilia a jejich usnesení v nedotknutelná dogmata?

Bota se rozhodně stala, ale neudělal ji Hirsch, nýbrž poslanci, kteří Kaysera kryli svým usnesením. A jestliže ti, kdo jsou především povoláni, aby dbali na dodržování stranické disciplíny, sami takovým usnesením stranickou disciplínu tak zjevně porušují, je to

* V rukopise škrtnuto: „I kdybychom připustili, že by se dva nebo tři jiní sociálně demokratičtí poslanci (neboť víc jich tam sotva bylo) dali svést k tomu, aby nechali Kaysera vykládat před celým světem jeho nechutnosti a aby povolili Bismarckovi peníze, tak byli povinni vzít za to na sebe veřejně odpovědnost a čekat, co tomu asi Hirsch řekne." *(Pozn. red.)*

tím horší. Ještě horší však je, jestliže se dojde až k přesvědčení, že stranickou disciplínu neporušil Kayser svou řečí a svým hlasováním a ostatní poslanci svým usnesením, ale Hirsch, protože napadl Kaysera přes toto usnesení, o němž ke všemu ani nevěděl.

Ostatně je jisté, že strana zaujala v otázce ochranných cel totéž nejasné a nerozhodné stanovisko, jako až dosud téměř ve všech ekonomických otázkách, které se objevily v praxi, např. v otázce říšských železnic. Příčina tkví v tom, že stranické orgány, zejména „Vorwärts"[128], místo aby tyto otázky důkladně prodiskutovaly, se s oblibou zabývají konstrukcí budoucího společenského řádu. Když *po* přijetí zákona proti socialistům nabyla otázka ochranných cel praktického významu, názory na ni se rozešly do nejrůznějších odstínů a nenašel se vůbec nikdo, kdo by měl předpoklad pro vytvoření jasného a správného úsudku: znalost poměrů v německém průmyslu a jeho postavení na světovém trhu. Ochranářské tendence se mimoto mohly tu a tam objevit i u voličů, a to se mělo také brát v úvahu. Jediná cesta, jak se dostat z tohoto zmatku, je chápat otázku čistě politicky (jako tomu bylo v „Laterne"), a tu strana s rozhodností nenastoupila. Proto se muselo stát, že v této otázce poprvé zaváhala, vystupovala nejistě a nejasně a nakonec se Kayserovou vinou a spolu s ním důkladně blamovala.

Útok na Kaysera je nyní podnětem k tomu, aby se Hirschovi ve všech tóninách kázalo, že nový list nemá v žádném případě napodobovat výstřelky „Laterne", že se nemá orientovat ani tak na politický radikalismus, jako na principiálně socialistický a nezaujatý postoj. Viereck je v tom stejně přičinlivý jako Bernstein, který se mu právě proto, že je příliš umírněný, zdá být tím pravým, neboť teď se přece nedá pochodovat s rozvinutým praporem.

Ale proč se vůbec uchylovat za hranice, když ne proto, aby bylo možno pochodovat s rozvinutým praporem? Za hranicemi tomu nic nebrání. Ve Švýcarsku neexistují německé tiskové, spolčovací a trestní zákony. Tam se tedy nejen mohou, ale přímo *musí* říkat věci, které se doma při normálních německých zákonech nemohly říkat už před zákonem proti socialistům. Neboť zde nestojíme jen před tváří Německa, ale celé Evropy, a jsme povinni, pokud to *švýcarské* zákony dovolují, Evropě nezastřeně objasnit cesty

a cíle německé strany. Kdo by se chtěl ve Švýcarsku vázat na *německé* zákony, dokázal by jen, že si tyto německé zákony zaslouží a že nemá vlastně nic víc co říci než to, co se smělo říkat v Německu před výjimečným zákonem. Ani na to, že by členům redakce mohl být na čas znemožněn návrat do Německa, se nesmí brát ohled. Kdo není odhodlán něco takového riskovat, nepatří na tak exponované čestné místo.

A dále. Německá strana je výjimečným zákonem dána do klatby právě *proto*, že byla jedinou vážnou opoziční stranou v Německu. Projevuje-li Bismarckovi ve svém zahraničním orgánu vděčnost tím, že se zříká úlohy jediné vážné opoziční strany, že se chová hezky krotce, že způsobně drží, když dostává kopanec, pak tím jen dokazuje, že si tento kopanec zasloužila. Ze všech německých emigrantských listů, které vycházely v zahraničí od roku 1830, je „Laterne" jistě jedním z nejumírněnějších. Jestliže však i „Laterne" byla příliš opovážlivá — pak nový orgán může stranu před jejími přívrženci v neněmeckých zemích leda kompromitovat.

III. Manifest curyšské trojky

Mezitím jsme obdrželi Höchbergovu ročenku s článkem „Retrospektiva socialistického hnutí v Německu"[129], který sepsali, jak mi sám Höchberg řekl, právě ti tři členové curyšské komise. Máme tu tedy jejich autentickou kritiku dosavadního hnutí a tedy i jejich autentický program pro postoj nového orgánu, pokud tento postoj závisí na nich.

Hned na začátku se říká:

„Hnutí, které Lassalle považoval za eminentně politické, do kterého svolával nejen dělníky, nýbrž všechny poctivé demokraty, *v jehož čele* měli kráčet nezávislí představitelé vědy a *všichni ti, kdo jsou prodchnuti opravdovou láskou k bližnímu,* se zploštilo za předsednictví J. B. von Schweitzera v *jednostranný boj za zájmy průmyslových dělníků.*"

Nezkoumám, zda a jak dalece to historicky odpovídá pravdě. Schweitzerovi se tu vyčítá zejména, že lassallovství, které se tu chápe jako buržoazně demokraticko-filantropické hnutí, *zploštil* v jednostranný boj za zájmy průmyslových dělníků tím, že charakter

tohoto hnutí jako třídního boje průmyslových dělníků proti buržoazii *prohloubil.** Dále se mu (Schweitzerovi) vytýká jeho „odmítání buržoazní demokracie". Co má buržoazní demokracie co pohledávat v sociálně demokratické straně? Jestliže se skládá z „poctivých lidí", pak nemůže stát o to, aby se do ní dostala, a chce-li se tam přece dostat, pak jen proto, aby zanášela nesváry.

Lassallovská strana „si raději vedla *naprosto jednostranně jako dělnická strana*". Pánové, kteří toto píší, jsou sami členy strany, která si vede naprosto jednostranně jako dělnická strana, a zastávají v ní teď oficiální funkce. To se však absolutně nesrovnává. Myslí-li tak, jak píší, pak musí ze strany vystoupit nebo alespoň složit funkce. Jestliže to neudělají, přiznávají tím, že zamýšlejí používat svého oficiálního postavení k tomu, aby potírali proletářský charakter strany. Strana se tedy sama zrazuje, když jim ponechává jejich oficiální funkce.

Podle názoru těchto pánů *nemá* tedy sociálně demokratická strana být jednostrannou dělnickou stranou, nýbrž všestrannou stranou „všech, kdo jsou prodchnuti opravdovou láskou k bližnímu". Má to dokázat především tím, že odloží hrubé proletářské vášně a podřídí se vedení vzdělaných lidumilných buržoů, aby „si osvojila dobrý vkus" a „naučila se dobrému tónu" (str. 85). Potom také ustoupí „obhroublé vystupování" některých vůdců ctihodnému „občanskému vystupování". (Jako kdyby navenek obhroublé vystupování zde míněných lidí nebylo to nejmenší, co se jim dá vytýkat!) Potom se také

* Místo obou těchto vět následovala původně tato pasáž, která je v rukopise škrtnuta: „Schweitzer byl velký darebák, ale velmi talentovaná hlava. Jeho zásluhou bylo právě to, že původní úzké lassallovství s jeho omezeným všelékem státní pomoci prolomil... Ať zavinil z korupčních pohnutek cokoli a ať jakkoli lpěl na lassallovském všeléku státní pomoci, aby si udržel svou moc, přesto je jeho zásluhou, že prorazil původní úzké lassallovství, rozšířil ekonomický rozhled strany a tím připravil její pozdější splynutí s celoněmeckou stranou. Třídní boj mezi proletariátem a buržoazií, tento stěžejní bod všeho revolučního socialismu, hlásal už Lassalle. Jestliže Schweitzer tento bod ještě ostřeji zdůrazňoval, tak to byl v podstatě rozhodně pokrok, i když mu to třeba sloužilo jako záminka k podezřívání osob nebezpečných jeho diktatuře. Je naprosto pravda, že udělal z lassallovství *jednostranný* boj za zájmy *průmyslového* dělnictva. Ale jen proto jednostranný, že z důvodů politické korupce nechtěl nic vědět o boji za zájmy zemědělských dělníků proti velkému pozemkovému vlastnictví. Ale tohle se mu tu nevyčítá, ‚zploštění' spočívá v tom, že prohloubil charakter hnutí jako třídního boje průmyslových dělníků proti buržoazii." *(Pozn. red.)*

„dostaví *četní* přívrženci z kruhů *vzdělaných* a *majetných* tříd. *Ti* však musí být teprve získáni, má-li... prováděná agitace mít *hmatatelné úspěchy*." Německý socialismus „kladl příliš velkou váhu na získání *mas* a přitom opomíjel energickou (!) propagandu v tzv. horních vrstvách společnosti". Neboť „straně ještě scházejí lidé, kteří by byli schopni ji zastupovat v Říšském sněmu". Je však „žádoucí a nutné, aby se mandáty svěřovaly lidem, kteří mají příležitost a čas důkladně se seznámit s projednávanými předměty. Prostý dělník a drobný řemeslník... má k tomu potřebný čas jen v řídkých, výjimečných případech."

Volte proto buržoy!

Zkrátka: dělnická třída není sama s to se osvobodit. K tomu se musí podřídit vedení „vzdělaných a majetných" buržoů, kteří jedině „mají příležitost a čas" seznámit se s tím, co dělníkům prospěje. A za druhé se za nic na světě nesmí proti buržoazii bojovat, nýbrž energickou propagandou ji — *získávat.*

Chceme-li však získat hořejší vrstvy společnosti anebo jen ty jejich elementy, které to s námi myslí dobře, nesmíme je za nic na světě polekat. A tu se tato curyšská trojice domnívá, že udělala uklidňující objev:

„Strana ukazuje právě nyní pod tlakem zákona proti socialistům, že *nechce* jít cestou násilné krvavé revoluce, nýbrž je rozhodnuta... dát se cestou zákonitosti, tj. *reformy*."

Jestliže tedy těch 500 000—600 000 sociálně demokratických voličů, $^1/_{10}$ až $^1/_8$ všech voličů, k tomu ještě rozptýlených po celé zemi, si počíná tak rozumně, že se neženou hlavou proti zdi a nepokoušejí se — jeden proti deseti — o „krvavou revoluci", znamená to, že si také jednou provždy zakazují využít jakékoli mohutné vnější události a jí vyvolané náhlé revoluční vlny, ba dokonce *vítězství* lidu ve srážce, která by z toho vznikla! Kdyby Berlín měl být zase jednou tak nevzdělaný, aby udělal nový 18. březen[130], museli by sociální demokraté místo účasti v boji jako „lumpi dychtiví po barikádách" (str. 88) spíš „nastoupit cestu zákonnosti", zastavit boj, odstranit barikády a popřípadě pochodovat po boku skvělé armády proti jednostranným, surovým, nevzdělaným masám. Anebo jestliže ti pánové tvrdí, že to tak nemysleli, jak to tedy vlastně mysleli?

Přijdou ještě lepší věci.

„Čím klidněji, věcněji, uvážlivěji vystupuje tedy" (strana) „ve své kritice nynějších poměrů a ve svých návrzích na jejich změnu, tím menší je možnost,

že se bude opakovat šachový tah, který se nyní podařil" (zavedením zákona proti socialistům) „a kterým uvědomělá reakce zahnala buržoazii do úzkých, když jí nahnala strach z rudého strašidla." (Str. 88.)

Aby se buržoazie zbavila poslední stopy strachu, má se jí jasně a pádně dokázat, že rudé strašidlo je skutečně jen strašidlo, že neexistuje. Co je však tajemstvím rudého strašidla, ne-li strach buržoazie z nevyhnutelného boje na život a na smrt mezi ní a proletariátem? Strach z neodvratného rozhodnutí moderního třídního boje? Odstraňte třídní boj, a buržoazie a „všichni nezávislí lidé" se nebudou „strachovat jít ruku v ruce s proletáři"! A kdo by na to doplatil, to by byli právě proletáři.

Nechť tedy strana dokáže pokorným a krotkým vystupováním, že se jednou provždy vzdala „nepřístojností a výstřelků", které daly podnět k zákonu proti socialistům. Slíbí-li dobrovolně, že se bude pohybovat pouze v mezích zákona proti socialistům, budou snad Bismarck a buržoové tak laskavi a zruší tento zákon, který pak bude zbytečný!

„Aby nám bylo dobře rozuměno," nechceme „se vzdát své strany a svého programu, ale myslíme, že máme na léta dost práce, jestliže všechnu svou sílu, všechnu svou energii soustředíme na dosažení určitých blízkých cílů, kterých se musí stůj co stůj dosáhnout, dříve než se může pomýšlet na uskutečnění dalekosáhlých snah."

Potom se k nám také budou hromadně přidávat příslušníci buržoazie, maloburžoazie a dělníci, kteří „jsou dnes dalekosáhlými požadavky... odstrašováni".

Nemáme se *vzdávat* programu, nýbrž jej jen *odložit* — na neurčito. Přijímáme program, ale vlastně ne pro sebe a pro svou dobu, nýbrž posmrtně, jako dědictví pro své děti a děti svých dětí. Mezitím máme vynaložit celou svou „sílu a energii" na všelijaké tretky a záplatování kapitalistického společenského řádu, aby to alespoň vypadalo, že se něco děje, ale aby se přitom buržoazie nepoděsila. To je mi přece jen milejší komunista Miquel, který dokazuje své nezvratné přesvědčení o pádu kapitalistické společnosti, nevyhnutelném za několik set let, tím, že horlivě podvádí a spekuluje, že poctivě přispívá svým dílem ke krachu z roku 1873[131] a tím *skutečně* něco dělá pro zhroucení stávajícího řádu.

Jiným přestupkem proti dobrému tónu byly také „přehnané útoky na gründery", kteří přece byli „jen dětmi své doby"; „nadávání na Strousberga a podobné lidi... si mohli proto raději odpustit". Bohužel, všichni lidé jsou „jen dětmi své doby", a je-li to dostatečnou omluvou, nesmí být už nikdo napadán, všechna polemika a všechen boj z naší strany přestane; dáme si klidně líbit všechny kopance našich odpůrců, protože my jako moudřejší víme, že jsou „jen dětmi své doby" a nemohou jednat jinak, než jak jednají. Místo abychom jim kopance vraceli i s úroky, mělo by nám jich chudáků být spíš líto.

Rovněž ta okolnost, že se strana postavila za Komunu, měla tu nevýhodu,

„že se odradili lidé nám jinak naklonění a vůbec *nenávist buržoazie* proti nám vzrostla". A dále není strana „docela bez viny na uskutečnění říjnového zákona[132], protože zvyšovala zbytečně *nenávist buržoazie*".

Takový je tedy program tří cenzorů z Curychu. Jasný je až dost, zvláště pro nás, protože my velmi dobře známe všechny tyto fráze ještě z roku 1848. Jsou to představitelé maloburžoazie, kteří se ohlašují plni strachu, že by proletariát, donucený svou revoluční situací, mohl „zajít příliš daleko". Místo rozhodné politické opozice — všeobecné zprostředkovávání; místo boje proti vládě a buržoazii — pokus je získat a přemluvit; místo neústupného odporu proti týrání shora — pokorná poníženost a přiznání, že trest je zasloužený. Všechny historicky nutné konflikty se vykládají jako nedorozumění a každá diskuse končí ujištěním, že v podstatě jsme přece všichni zajedno. Lidé, kteří vystupovali roku 1848 jako buržoazní demokraté, mohou se nyní právě tak dobře nazývat sociálními demokraty. Jako se prvním zdálo, že demokratická republika je ještě v nedohledné dálce, tak se druhým zdá pád kapitalistického zřízení tak vzdálený, že nemá absolutně žádný význam pro politickou praxi přítomnosti; je možno se domlouvat, uzavírat kompromisy, hrát si na lidumily, co hrdlo ráčí. Zrovna tak je to s třídním bojem mezi proletariátem a buržoazií. Na papíře ho uznávají, protože ho už nemohou popřít, v praxi se ho však snaží zastřít, vymazat, oslabit. Sociálně demokratická strana *nemá* být dělnickou stranou, nemá proti sobě vzbuzovat nenávist buržoazie nebo vůbec

něčí nenávist; má především provádět energickou propagandu mezi buržoazií; místo aby kladla důraz na dalekosáhlé, buržoazii odstrašující a v naší generaci přece nedosažitelné cíle, má raději vynaložit všechnu svou sílu a energii na takové maloburžoazní příštipkářské reformy, které by poskytly starému společenskému řádu novou oporu, a tím by snad mohly změnit konečnou katastrofu v poznenáhlý, postupný a pokud možná pokojný rozkladný proces. Jsou to tíž lidé, kteří se tváří, jako by byli neúnavně činní, ale nejen sami nic nedělají, nýbrž se snaží zabránit, aby se dělalo vůbec něco jiného, než — žvanilo; tíž lidé, jejichž strach z jakéhokoli činu roku 1848 a 1849 brzdil hnutí na každém kroku a nakonec vedl k jeho porážce; tíž lidé, kteří nikdy nevidí reakci a pak jsou celí udivení, že se nakonec dostali do slepé uličky, kde není možné ani se postavit na odpor, ani se dát na útěk; tíž lidé, kteří by chtěli uzavřít dějiny do svého úzkého šosáckého obzoru, které však dějiny pokaždé přejdou.

Pokud jde o jejich socialistickou náplň, byla už dostatečně kritizována v „Manifestu", v kapitole „Německý aneb ‚pravý' socialismus"[133]. Kde je třídní boj odstrčen stranou jako nemilý „hrubý" zjev, tam zůstává jako základna socialismu jenom „pravá láska k člověku" a pusté fráze o „spravedlnosti".

Je to vývojem podmíněný a nevyhnutelný zjev, že se i lidé z dosud vládnoucí třídy přidávají k bojujícímu proletariátu a že do něho vnášejí elementy vzdělání. To jsme jasně vyslovili už v „Manifestu". Je však třeba přitom poznamenat dvě věci:

Předně musí tito lidé, mají-li prospět proletářskému hnutí, vnášet do něho elementy skutečného vzdělání. U velké většiny německých konvertitů z řad buržoazie tomu však tak není. Ani „Zukunft", ani „Neue Gesellschaft"[134] nepřinesly nic, čím by se hnutí dostalo alespoň o krok kupředu. Skutečný, faktický nebo teoretický vzdělávací materiál tam naprosto chybí. Místo toho se objevují pokusy uvést povrchně osvojené socialistické myšlenky v soulad s nejrůznějšími teoretickými hledisky, které si tito pánové přinesli z university anebo odjinud a které jsou jedno zmatenější než druhé, díky tomu, že zbytky německé filosofie dnes prodělávají proces rozkladu. Místo aby každý z nich sám nejprve důkladně

studoval novou vědu, spíš si ji přistřihává podle svého přineseného hlediska, buduje si zkrátka svou vlastní soukromou vědu a vystupuje hned s nárokem, že ji bude přednášet. Proto mají tito pánové asi právě tolik stanovisek jako hlav; místo aby něco objasnili, způsobili jenom hrozný zmatek — naštěstí skoro jen mezi sebou. Bez takových vzdělavatelů, jejichž první zásadou je vyučovat tomu, čemu se sami nenaučili, se může strana velmi dobře obejít.

Za druhé. Jestliže se takoví lidé z jiných tříd připojují k proletářskému hnutí, je prvním požadavkem, aby s sebou nepřinášeli zbytky buržoazních, maloburžoazních apod. předsudků, nýbrž aby si plně osvojili proletářský způsob nazírání. Tito pánové však, jak je dokázáno, vězí až po krk v buržoazních a maloburžoazních představách. V tak maloburžoazní zemi, jako je Německo, mají tyto představy určitě své oprávnění, ale jen *mimo* sociálně demokratickou dělnickou stranu. Jestliže se tito pánové ustaví jako sociálně demokratická maloburžoazní strana, pak mají úplnou pravdu; pak bychom s nimi mohli jednat, podle okolností uzavírat dohody atd. Ale v dělnické straně jsou cizorodým prvkem. Jsou-li tu důvody, abychom je v ní prozatím trpěli, máme povinnost je *jenom* trpět, nedovolit jim ovlivňovat vedení strany, musíme si být vědomi, že roztržka s nimi je jen otázkou času. Zdá se ostatně, že tento čas už nastal. Jak může strana ještě déle trpět autory tohoto článku ve svém středu, je nám nepochopitelné. Podaří-li se takovým lidem víceméně dostat do rukou dokonce vedení strany, bude strana prostě vykleštěna a bude konec proletářské říznosti.

Co se nás týká, nám je po celé naší minulosti otevřena jen jedna cesta. Už téměř 40 let zdůrazňujeme, že třídní boj je bezprostřední hnací silou dějin a zejména třídní boj mezi buržoazií a proletariátem je velikou pákou moderního sociálního převratu; rozhodně tedy nemůžeme jít s lidmi, kteří chtějí tento třídní boj z hnutí vyškrtnout. Při založení Internacionály jsme výslovně razili bojové heslo: osvobození dělnické třídy musí být dílem dělnické třídy samé. Nemůžeme tedy jít s lidmi, kteří otevřeně prohlašují, že dělníci jsou příliš nevzdělaní, aby se sami osvobodili, že musí být osvobozeni shora, lidumilnými velkoburžoy a maloburžoy. Zaujme-li nový stranický orgán postoj, který odpovídá smýšlení oněch pánů a který

bude buržoazní, a ne proletářský, nezbude nám nic jiného, ať je nám to sebevíc líto, než abychom se proti tomu veřejně ohradili a porušili solidaritu, s níž jsme až dosud zastupovali německou stranu v cizině. Ale *tak daleko* to snad přece jen nedojde.

Tento dopis je určen všem pěti členům komise v Německu, a také Brackovi...

Nemáme námitky proti tomu, aby se s dopisem seznámili rovněž curyšští.

Napsali K. Marx a B. Engels
17.—18. září 1879
Poprvé otištěno v časopise
„Die Kommunistische Internationale“,
roč. 12, sešit 23 z 15. června 1931

Podle rukopisu B. Engelse
Přeloženo z němčiny

N° 7 — 2e Série LIBERTÉ — SOLIDARITÉ — JUSTICE 3 Mars 1880.

L'ÉGALITÉ

ORGANE COLLECTIVISTE RÉVOLUTIONNAIRE

PARAISSANT LE MERCREDI

ABONNEMENTS : ... 6 fr | 6 mois 3 fr | 3 mois 1fr.50 ... Pour l'étranger le port en sus

BUREAUX : 28, RUE ROYALE A SAINT-CLOUD Bureaux de vente 11, rue du Croissant

PRIX DU NUMERO : 10 centimes Pour toute la France

B. ENGELS

SOCIALISMUS PANA BISMARCKA[135]

I. Celní tarif

V debatě o pověstném zákoně, který postavil německé socialisty mimo zákon, prohlásil pan Bismarck, že represe sama nestačí k rozdrcení socialismu: že je třeba kromě toho přijmout opatření, kterými by se odstranily nepopíratelné sociální neduhy, zajistila pravidelnost práce, předešlo se průmyslovým krizím a nevím co ještě. Slíbil, že tato „pozitivní" opatření pro sociální blaho navrhne.[136] Neboť řídí-li někdo záležitosti své země sedmnáct let tak jako já, řekl, má právo považovat se za znalce kompetentního v politické ekonomii; je to asi totéž, jako kdyby někdo tvrdil, že k důkladné znalosti agronomie stačí jíst sedmnáct let brambory.

Buď jak buď, tentokrát pan Bismarck dodržel slovo. Dal

Německu do vínku dvě velká „sociální opatření" a ještě zdaleka neskončil.

První byl celní tarif, který měl německému průmyslu zajistit výhradní exploataci vnitřního trhu.

Do roku 1848 nemělo Německo velký průmysl ve vlastním slova smyslu. Převládala ruční práce; pára a stroje byly pouze výjimkou. Když německá buržoazie utrpěla pro svou zbabělost v letech 1848 a 1849 hanebnou porážku na politickém poli, utěšila se tím, že se vrhla se zápalem do velkého průmyslu. Tvář země se rychle změnila. Kdo neviděl od roku 1849 Porýnské Prusko, Vestfálsko, království Saské, Horní Slezsko, Berlín a přístavní města, v roce 1864 je už nepoznal. Pára a stroje pronikly všude. Místo malých dílen vyrostly většinou velké továrny. Parníky nastoupily ponenáhlu na místo plachetnic, nejprve v pobřežní plavbě, později v zámořském obchodě. Rozrostly se železnice, v loděnicích, v kamenouhelných a rudných dolech panovala aktivita, jakou by těžkopádní Němci do té doby sami u sebe vůbec nebyli hledali. Ve srovnání s vývojem velkého průmyslu v Anglii a dokonce i ve Francii to všechno ještě mnoho neznamenalo; ale byl to přece jen začátek. A pak, všechno se to dělo bez jakékoli pomoci vlád, bez subvence nebo prémií za vývoz a při takovém celním tarifu, který se ve srovnání s tarify jiných kontinentálních zemí mohl pokládat za značně freetraderský.

Mimochodem řečeno tento průmyslový pohyb se neobešel bez sociálních důsledků, které měl všude. Němečtí průmysloví dělníci živořili až do té doby v podmínkách, které se udržely ještě ze středověku. Celkem vzato měli stále ještě jakousi naději, že se postupně stanou maloburžoy, řemeslnickými mistry, majiteli několika ručních tkalcovských stavů atd. Nyní to všechno zmizelo. Dělníci, kteří se stali námezdními dělníky velkých kapitalistů, začínali tvořit trvalou třídu, skutečný proletariát. Ale proletariát, to znamená socialismus. Kromě toho tu zbylo ještě něco ze svobod, které dělníci vybojovali v roce 1848 na barikádách. Díky těmto dvěma okolnostem mohl německý socialismus, který se do roku 1848 musel omezovat na ilegální propagandu a na tajnou organizaci, jejíž členové se dali na prstech spočítat, vystoupit nyní na ve-

řejnost a pronikat do mas. A tak mohl Lassalle roku 1863 obnovit socialistickou agitaci.

Přišla válka z roku 1870, mír z roku 1871 a miliardy. Jestliže Francie, která je platila, se nijak neruinovala, pak Německo, které je bralo, přivedly na pokraj zkázy. Miliardy, plnými hrstmi rozhazované vládou parvenuů po říši, která sama byla parvenu, padly do rukou vysokých finančních kruhů, které si pospíšily oplodnit je na burze. V Berlíně slavily vzkříšení nejkrásnější dny Crédit mobilier[137]. Jako o závod se zakládaly anonymní a komanditní společnosti, banky, ústavy pro pozemkový a movitý úvěr, společnosti pro stavbu železnic, továrny všeho druhu, loděnice, společnosti pro spekulaci s půdou a budovami a další podniky, jejichž průmyslový zevnějšek byl jen záminkou k nejnestoudnější ažiotáži. Domnělé veřejné potřeby obchodu, dopravy, spotřeby atd. byly jen pláštíkem, který zastíral bezuzdnou potřebu burzovních dravců nechat miliardy pracovat, dokud jsou v jejich rukou. Ostatně to všechno už viděla Paříž za slavných dnů Péreirů a Fouldů; a tíž burzovní spekulanti se znovu objevili v Berlíně pod jmény Bleichröder a Hansemann.

To, co se stalo v roce 1867 v Paříži, co se nejednou přihodilo v Londýně a New Yorku, nedalo na sebe v roce 1873 čekat ani v Berlíně: bezmezná spekulace skončila všeobecným krachem. Společnosti ohlašovaly úpadek po stovkách; akcie těch, které se udržely, byly náhle neprodejné; byl to naprostý rozvrat na celé čáře. Ale aby se mohlo spekulovat, musely se vytvořit výrobní a spojovací prostředky, závody, železnice atd., jejichž akcie se staly předmětem spekulace. Ovšem když nastal krach, ukázalo se, že byla značně překročena veřejná potřeba, která sloužila za záminku, že se za čtyři léta postavilo víc železnic, továren, dolů atd., než by se jich při normálním rozvoji průmyslu vybudovalo za čtvrt století.

Po železnicích, o nichž budeme hovořit později, se spekulace vrhla hlavně na železářský průmysl. Továrny rostly jako houby po dešti. Bylo dokonce založeno několik podniků, které zastínily i Creusot. Jakmile vypukla krize, ukázalo se bohužel, že pro tuto obrovskou produkci nejsou spotřebitelé. Velké průmyslové společ-

nosti se octly před bankrotem. Jako dobří němečtí vlastenci požadovali jejich ředitelé pomoc vlády: ochranná dovozní cla, která by jim zajistila exploataci vnitřního trhu proti konkurenci anglického železa. Jestliže se však žádala ochranná cla pro železo, nebylo možné je odmítnout jiným průmyslovým odvětvím, a dokonce ani zemědělství. Tak se tedy v celém Německu zorganizovala hlučná agitace za celní ochranářství, a tato agitace umožnila panu Bismarckovi zavést celní tarif, který měl tento úkol splnit. Tento tarif, který se stal v létě 1879 zákonem, je dnes v platnosti.

Ale německý průmysl, třebaže nevelký, žil vždycky ve svěžím ovzduší svobodné konkurence. Protože přišel jako poslední po průmyslu anglickém a francouzském, musel se omezit na vyplňování malých mezer, které mu ponechali jeho předchůdci, a dodávat z velké části výrobky, které byly příliš nepatrné pro Angličany a příliš sprosté pro Francouze; výroba v malém měřítku, stále jiné a jiné výrobky, *nízké ceny a špatné zboží.* Nemyslete si, že to tvrdíme my, doslova tak to vyjádřil v oficiálním posudku o německých výrobcích vystavených ve Philadelphii (1876) oficiální komisař německé vlády pan Reuleaux, člověk známý ve vědeckých kruzích v celé Evropě.[138]

Podobný průmysl se může udržet na neutrálních trzích jen potud, pokud doma vládne svobodný obchod. Jestliže se žádá, aby německé tkaniny, kovové výrobky, stroje obstály v zahraniční konkurenci, potom je třeba, aby se všechny suroviny potřebné k jejich výrobě, bavlněná, lněná či hedvábná příze, surové železo, drát, dostaly za stejně nízkou cenu, jakou platí jejich zahraniční konkurenti. Tedy buď, anebo. Buď se bude pokračovat ve vývozu tkanin a výrobků kovoprůmyslu; pak bude nutný svobodný obchod s rizikem, že tato průmyslová odvětví budou používat surovin dovezených z ciziny. Nebo se bude přádelnictví a výroba surových kovů v Německu chránit cly; pak bude brzy konec s možností vývozu výrobků, jejichž surovinou jsou příze a surový kov.

Tím, že pan Bismarck chrání svým pověstným tarifem přádelnictví a metalurgii, ničí poslední naději, kterou až dosud měly německé tkaniny, kovové výrobky, jehly a stroje, že najdou odbytiště v cizině. Ale Německo, jehož zemědělství vyrábělo v první

polovině století přebytek pro vývoz, se dnes neobejde bez dovozu zemědělských produktů ze zahraničí. Jestliže pan Bismarck brání svému průmyslu vyrábět pro vývoz, čím se pak zaplatí tento dovoz a navíc ještě dovoz mnoha jiných věcí, které budou potřebné, i kdyby tomu bránily všechny tarify světa?

K rozřešení této otázky nebylo třeba ničeho menšího než génia pana Bismarcka, kombinovaného s géniem jeho burzovních poradců a přátel. Pohleďte, jak se to dělá:

Například železo. Období spekulace a horečné výroby obdařilo Německo dvěma podniky (Dortmundskou unií a Laurahütte), z nichž každý sám může vyrobit tolik, kolik je v průměru třeba pro veškerou spotřebu země. Dále jsou tu gigantické Kruppovy závody v Essenu, jiný podobný závod v Bochumu a potom nesčetné menší závody. Tím je domácí spotřeba železa kryta nejméně třikrát až čtyřikrát. Řeklo by se, že tato situace kategoricky vyžaduje naprosto neomezenou svobodu obchodu, která jediná může zajistit odbytiště pro tento ohromný přebytek výroby. Řeklo by se, ale to není mínění zainteresovaných lidí. Protože je všeho všudy asi tucet podniků, které mají velký vliv a které ovládají ostatní, vytvoří se to, čemu Američané říkají ring: sdružení pro udržování cen uvnitř země a pro řízení vývozu.

Je-li vypsána oferta na kolejnice nebo jiné výrobky jejich závodů, výbor rozhodne podle pořadí, kterému členu má zakázka připadnout, a stanoví cenu, za niž ji má přijmout. Ostatní společníci podávají své nabídky za vyšší cenu, rovněž předem dohodnutou. Tak přestává veškerá konkurence, je to absolutní monopol. Stejně je tomu s vývozem. Aby se zajistilo provedení tohoto plánu, deponuje každý člen ringu do rukou výboru bianco směnku na 125 000 franků, která má být dána do oběhu a předložena k proplacení, jakmile by signatář porušil svůj závazek. Tak monopolní cena vymačkaná z německých spotřebitelů umožňuje továrnám prodávat za hranicemi přebytek své produkce za ceny, které odmítají dokonce i Angličané — a německý šosák (který si to ostatně zaslouží) tu legraci zaplatí. A tak je znovu umožněn německý vývoz právě díky ochranným clům, o nichž si nezasvěcená veřejnost myslí, že jej ničí.

Chcete příklady? Loni potřebovala jedna italská železniční společnost, kterou bychom mohli jmenovat, 30 000 nebo 40 000 tun (po 1000 kg) kolejnic. Po dlouhých jednáních přebírá z toho jeden anglický závod 10 000; ostatek se uvoluje dodat Dortmundská unie za cenu, kterou Angličané odmítli. Jeden anglický konkurent, kterého se ptali, proč nemohl podat výhodnější nabídku než německý podnik, odpověděl: Kdopak může vůbec obstát v konkurenci s bankrotářem?

Ve Skotsku se má postavit železniční most přes mořskou úžinu nedaleko Edinburghu. Na tento most je zapotřebí 10 000 tun bessemerované oceli. Kdo přijme nejnižší cenu, kdo porazí všechny své konkurenty, a to přímo ve vlasti železářského velkoprůmyslu, v Anglii? Němec, v nejednom směru Bismarckův chráněnec, pan Krupp z Essenu, „dělový král".

Tak je tomu se železem. Není třeba dodávat, že tento krásný systém může nanejvýš o několik let oddálit nevyhnutelný bankrot těchto velikých podniků, které se spolu spikly. Do té doby, než je ostatní průmyslová odvětví napodobí a zruinují — nikoli cizí konkurenci, ale vlastní zemi. Člověk si připadá, jako by žil v zemi bláznů; ale všechny tyto výše vylíčené fakty jsou vzaty přímo z německých buržoazních freetraderských novin. Organizovat zničení německého průmyslu pod záminkou, že jej chrání — nemají pravdu ti němečtí socialisté, kteří po léta opakují, že pan Bismarck pracuje pro socialismus, jako by ho za to platili?

II. Státní železnice

V letech 1869 až 1873, když se vzedmul příliv berlínské spekulace, dělily se o vládu nad burzou dva podniky, jednou nepřátelské, jindy spojenecké: Diskontní společnost a Bleichröderova banka. Byli to, dalo by se říci, berlínští Péreirové a Mirèsové. Protože se spekulace vrhla především na železnice, napadlo obě banky, aby se staly nepřímo pány většiny velkých drah, které už existovaly nebo se měly teprve stavět. Tím, že by nakupovaly a zadržovaly určitý počet akcií každé dráhy, ovládaly by správní rady; samy akcie by sloužily jako depozitum na půjčky, za něž by se opět

nakoupily nové akcie a tak dále. Jak vidět, je to prosté opakování malé důvtipné operace, která přinesla oběma Péreirům nejprve vrcholný úspěch a která skončila známou krizí Crédit mobilier. Stejný úspěch korunoval zpočátku i berlínské Péreiry.

V roce 1873 přišla krize. Naše dvě banky nevěděly, co počít se svými hromadami železničních akcií, z nichž se už nedaly nazpět vyždímat pohlcené milióny. Plán na ovládnutí železničních společností ztroskotal. Banky změnily tedy taktiku a pokusily se prodat akcie státu. Plán na koncentraci všech železnic v rukou říšské vlády nevznikl tedy pro sociální blaho země, nýbrž pro individuální blaho dvou insolventních bank.

Provedení tohoto plánu nebylo příliš obtížné. Stačilo „zainteresovat" na nových společnostech větší množství členů parlamentu, a tak ovládnout národně liberální a umírněně konzervativní stranu, to jest většinu. Vysocí říšští činitelé, pruští ministři, měli prsty v burzovních machinacích, pomocí nichž se zakládaly společnosti. A konečně, Bleichröder byl bankéřem a finančním faktótem pana Bismarcka. Prostředků tedy bylo dost a dost.

Zatím bylo třeba zvýšit ceny akcií, aby se prodej železnic říši vyplatil. V roce 1873 byl tedy zřízen „císařský železniční úřad"; jeho šéf, známý burzovní spekulant, zvýšil rázem sazby všech německých železnic o 20 procent; to mělo zvýšit jejich čistý příjem a tím i hodnotu akcií zhruba o 35 procent. Bylo to jediné opatření, které tento pán provedl; jedině kvůli němu přijal svůj úřad; brzy nato se ho také vzdal.

Mezitím se už podařilo získat pro plán Bismarcka. Ale malé monarchie vzdorovaly; spolková rada bez okolků odmítla. Nová změna taktiky: bylo rozhodnuto, že nejprve koupí Prusko všechny pruské železnice s tím, že je v příhodném okamžiku postoupí říši.

Ostatně měla říšská vláda ještě jeden tajný motiv k tomu, aby si přála skoupit železnice. A ten souvisí s francouzskými miliardami.

Z těchto miliard byly značné částky zadrženy a měly se z nich vytvořit tři „říšské fondy": jeden pro stavbu budovy Říšského sněmu, druhý pro pevnosti a konečně třetí pro invalidy ze tří posledních válek. Dohromady to bylo 926 miliónů franků.

Z těchto tří fondů byl nejdůležitější a zároveň nejpodivnější invalidní fond. Byl určen k tomu, aby sám sebe strávil, to jest se smrtí posledního z těchto invalidů měl zmizet také fond — kapitál i důchody z něho plynoucí. Zase by se řeklo, že fond, který sám sebe pohlcuje, může vynalézt jen blázen. Jenomže ho nevynašli blázni, ale burzovní spekulanti z Diskontní společnosti, a měli k tomu své důvody. Však jim také trvalo skoro celý rok, než přiměli vládu, aby přijala tuto myšlenku.

Našim spekulantům se však zdálo, že fond se nestravuje dost rychle. Nadto se domnívali, že by se měly oba další fondy rovněž obdařit tou krásnou vlastností, že by samy sebe stravovaly. Prostředek byl jednoduchý. Ještě než zákon stanovil, do jakých hodnot se mají tyto fondy vložit, byl jeden obchodní podnik pruské vlády pověřen, aby nakoupil vhodné cenné papíry. Tento podnik se obrátil na Diskontní společnost, a ta mu pro tři říšské fondy prodala tehdy neprodejné železniční akcie, mohli bychom přesně uvést které, za 300 miliónů franků.

Bylo mezi nimi např. za 120 miliónů akcií dráhy Magdeburk—Halberstadt a s ní fuzovaných drah, které byly na pokraji bankrotu — zajistily sice obrovské zisky spekulantům, ale nedávaly valnou naději, že by cokoli vynesly akcionářům. Je to pochopitelné, jestliže víme, že správní rada vydala akcie v hodnotě 16 miliónů, aby se kryly náklady na stavbu tří železničních odboček a že tyto peníze beze zbytku zmizely, aniž se tyto tratě vůbec začaly stavět. A invalidní fond se pyšní tím, že vlastní značný počet těchto akcií neexistujících železnic.

Kdyby tyto dráhy zakoupil pruský stát, jedním rázem by se legalizoval nákup jejich akcií říší; dodalo by jim to jistou reálnou hodnotu. Proto měla říšská vláda na této záležitosti zájem. A tak dráha, o níž zde mluvíme, byla mezi prvními, jejichž koupi pruská vláda navrhla a sněmovny ratifikovaly.

Cena, kterou stát přiznal akcionářům, byla o hodně vyšší než reálná hodnota dokonce i dobrých drah. To dokazuje stálý vzestup kursu jejich akcií od té chvíle, kdy vešlo ve známost rozhodnutí o jejich nákupu a zejména podmínky prodeje. Dvě velké dráhy, jejichž akcie měly v prosinci 1878 kurs 103, respektive 108, byly

pak koupeny státem; dnes jsou znamenány 148 a 158. Akcionáři také velmi těžko skrývali svou radost při těchto čachrech.

Je samozřejmé, že tento vzestupný kurs šel k duhu hlavně velkým berlínským burzovním spekulantům, kteří byli zasvěceni do tajných záměrů vlády. Burza, na jaře 1879 ještě dosti ochablá, se probudila k novému životu. Ještě než se spekulanti definitivně rozloučili se svými drahými akciemi, použili jich k tomu, aby uspořádali nové orgie ažiotáže.

Jedno je jasné: Německá říše je právě tak dokonale pod jařmem burzy, jako bylo svého času francouzské císařství. Právě burziáni připravují plány, které má provést — pro blaho jejich kapes — vláda. K tomu mají v Německu jednu výhodu, kterou bonapartistické císařství nemělo: Jestliže říšská vláda narazí na odpor malých knížat, změní se ve vládu pruskou, která se u svých sněmoven, pravých filiálek burzy, docela jistě s žádným odporem nesetká.

Ale což neprohlásila generální rada Internacionály už hned po válce z roku 1870: Vy, pane Bismarcku, jste svrhl bonapartistický režim ve Francii jen proto, *abyste jej nastolil znovu u vás doma*![139]

Napsal B. Engels koncem února 1880
Otištěno v „L'Égalité", čís. 7 a 10 z 3. a 24. března 1880, 2. série

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

B. ENGELS

VÝVOJ SOCIALISMU OD UTOPIE K VĚDĚ[140]

Napsal B. Engels v lednu až první polovině března 1880
Otištěno v časopise „La Revue socialiste“, čís. 3, 4 a 5 z 20. března, 20. dubna a 5. května 1880, a jako brožura francouzsky pod názvem „Socialisme utopique et socialisme scientifique“, Paříž 1880

Podle textu německého vydání z roku 1891, srovnaného s francouzským vydáním z roku 1880
Přeloženo z němčiny

Bibliothèque de la REVUE SOCIALISTE
I.

SOCIALISME UTOPIQUE

ET

SOCIALISME SCIENTIFIQUE

PAR

FRÉDÉRIC ENGELS

Traduction française par

PAUL LAFARGUE

Prix: 50 centimes

PARIS
DERVEAUX LIBRAIRE-ÉDITEUR
32, Rue d'Angoulême, 32

1880

Titulní list prvního francouzského vydání Engelsova „Vývoje socialismu od utopie k vědě“

I

Moderní socialismus je svým obsahem především produktem pozorování jednak třídních protikladů panujících v dnešní společnosti mezi majetnými a nemajetnými, mezi kapitalisty a námezdními dělníky, jednak anarchie panující ve výrobě. Ale svou teoretickou formou se jeví zpočátku jako dále dovedené, jakoby důslednější pokračování zásad, které vyhlásili velcí francouzští osvícenci 18. století. Jako každá nová teorie musel nejprve navázat na myšlenkovou látku, která tu už byla, i když svými kořeny tkvěl v materiálních ekonomických faktech.

Velcí mužové, kteří ve Francii tříbili mysli pro nastávající revoluci, vystupovali sami krajně revolučně. Neuznávali žádnou vnější autoritu, ať už byla jakákoli. Náboženství, pojetí přírody, společnost, státní zřízení, všechno bylo podrobeno nelítostné kritice; všechno mělo obhájit svou existenci před soudnou stolicí rozumu, nebo přestat existovat. Myslící rozum byl uznáván za jediné měřítko všeho. Byla to doba, kdy svět, jak říká Hegel, byl postaven na hlavu*, zprvu v tom smyslu, že lidská hlava a teze

* Místo [u Hegela] o francouzské revoluci zní takto: „Myšlenka, pojem práva, se prosadila *najednou*, a stará konstrukce bezpráví tomu nemohla zabránit. Na myšlence práva byla tedy teď vybudována ústava, a o tento základ se mělo od nynějška všechno opírat. Ještě nikdy od té doby, co slunce stojí na obloze a kolem něho obíhají planety, se nestalo, aby se člověk stavěl na hlavu, tj. na myšlenku a podle ní budoval skutečnost. Anaxagoras první řekl, že nûs, rozum, vládne světu; ale teprve teď dospěl člověk k tomu, že poznal, že myšlenka má vládnout duchovní skutečnosti. Byl to tudíž *nádherný východ slunce. Všechny myslící bytosti společně oslavovaly tuto epochu. Vznešené pohnutí* vládlo v oné době, *entusiasmus ducha prochvíval světem*, jako by teprve teď došlo ke smíření božského se světem." (Hegel, „Philosophie der Geschichte", 1840, str. 535.) — Není snad už nejvyšší čas, aby se proti takovým celkově nebezpečným podvratným naukám nebožtíka profesora Hegela uplatnil zákon proti socialistům? *(Engelsova poznámka.)*

objevené jejím myšlením si činily nárok na to, aby byly považovány za základ všeho lidského jednání a sdružování; ale později i v širším smyslu, že skutečnost odporující těmto tezím byla fakticky od hlavy až k patě převrácena. Všechny dosavadní formy společnosti a státu, všechny tradiční představy putovaly jako nerozumné na smetiště; do té doby byl svět jedině ve vleku předsudků; všechno minulé zasluhovalo jenom soustrast a opovržení. Teprve teď se rozbřesklo, byla nastolena říše rozumu; pověra, bezpráví, výsada a útlak měly od nynějška ustoupit věčné pravdě, věčné spravedlnosti, rovnosti tkvící v samé přírodě a nezadatelným lidským právům.

Dnes víme, že tato říše rozumu nebyla nic jiného než idealizovaná říše buržoazie; že věčná spravedlnost došla uskutečnění v buržoazní justici; že rovnost vyústila v buržoazní rovnost před zákonem; že za jedno z nejpodstatnějších lidských práv bylo prohlášeno — buržoazní vlastnictví; a že stát rozumu, Rousseauova společenská smlouva[141] vstoupila v život a mohla vstoupit v život jenom jako buržoazní, demokratická republika. Stejně jako všichni jejich předchůdci nemohli ani velcí myslitelé 18. století překročit hranice, které jim položila jejich vlastní epocha.

Ale vedle protikladu mezi feudální šlechtou a buržoazií, která vystupovala jako představitelka celé ostatní společnosti, tu byl všeobecný protiklad mezi vykořisťovateli a vykořisťovanými, mezi bohatými zahaleči a pracující chudinou. Vždyť právě tato okolnost umožnila představitelům buržoazie, aby se prohlašovali za představitele ne nějaké zvláštní třídy, nýbrž celého trpícího lidstva. A nejen to. Od svého vzniku byla buržoazie stižena svým protikladem: kapitalisté nemohou existovat bez námezdních dělníků, a postupně, jak se ze středověkého cechovního měšťana vyvíjel moderní buržoa, vyvíjel se z cechovního tovaryše a necechovního nádeníka proletář. A i když buržoazie mohla celkem vzato prohlašovat, že *v boji proti šlechtě* zastupuje zároveň i zájmy různých pracujících tříd té doby, přesto při každém velkém buržoazním hnutí propukala samostatná hnutí té třídy, která byla více nebo méně vyvinutou předchůdkyní moderního proletariátu. Tak v době reformačních a selských válek v Německu novokřtěnci a Thomas

Münzer; za velké anglické revoluce levelleři[142]; za velké francouzské revoluce Babeuf. Tyto revoluční vzpoury dosud nevyzrálé třídy byly provázeny příslušnými teoretickými projevy; v 16. a 17. století utopická líčení ideálních společenských poměrů[143]; v 18. století už přímo komunistické teorie (Morelly a Mably). Požadavek rovnosti se už neomezoval jen na politická práva, ale měl být rozšířen i na společenské postavení jednotlivců; měly být zrušeny nejen třídní výsady, ale samy třídní rozdíly. Nové učení se tak poprvé objevilo v podobě asketického komunismu navazujícího na Spartu a zatracujícího jakékoli užívání života. Potom následovali tři velcí utopisté: Saint-Simon, u něhož si buržoazní tendence podržela ještě určitou platnost vedle tendence proletářské; Fourier, a konečně Owen, který v zemi nejvyvinutější kapitalistické výroby a pod dojmem protikladů, které tato výroba zplodila, soustavně rozvíjel své návrhy na odstranění třídních rozdílů, navazuje přímo na francouzský materialismus.

Všem třem je společné, že nevystupují jako představitelé zájmů proletariátu, který už mezitím historicky vznikl. Stejně jako osvícenci nechtějí osvobodit zprvu nějakou určitou třídu, nýbrž hned celé lidstvo. Jako oni chtějí ustavit říši rozumu a věčné spravedlnosti; ale jejich říše je na hony vzdálena říši osvícenců. Také buržoazní svět zařízený podle zásad těchto osvícenců je nerozumný a nespravedlivý, a proto je hoden zavržení a putuje na smetiště stejně jako feudalismus a všechny dřívější společenské poměry. Jestliže skutečný rozum a skutečná spravedlnost nevládly dosud světu, je tomu tak proto, že je dosud nikdo správně nepoznal. Chyběl prostě geniální jedinec, který nyní vystoupil a poznal pravdu; že vystoupil nyní, že právě nyní byla poznána pravda, není nevyhnutelná událost vyplývající nutně ze souvislosti dějinného vývoje, nýbrž čirá náhoda. Byl by se mohl stejně dobře narodit už před 500 lety a byl by lidstvu ušetřil 500 let omylů, bojů a strastí.

Viděli jsme, jak se francouzští filosofové osmnáctého století, předchůdci revoluce, dovolávali rozumu jako jediného soudce nad vším, co tu bylo. Měl být vytvořen rozumný stát, rozumná společnost, a všechno, co odporovalo věčnému rozumu, mělo být bez

milosti odstraněno. Dále jsme viděli, že tento věčný rozum nebyl ve skutečnosti nic jiného než idealizovaný rozum středního měšťana, který se právě tehdy vyvíjel v buržou. Proto když francouzská revoluce tuto rozumovou společnost a tento rozumový stát uskutečnila, ukázalo se, že nové instituce, byť byly proti dřívějším poměrům seberacionálnější, rozhodně nelze pokládat za absolutně rozumné. Rozumový stát úplně ztroskotal. Rousseauova společenská smlouva došla uskutečnění v době teroru, a buržoazie, která přestala věřit ve své vlastní politické schopnosti, se z ní utekla nejprve ke korupci direktoria[144] a nakonec pod ochranu napoleonského despotismu. Přislíbený věčný mír se zvrtl v nekonečnou dobyvačnou válku. S rozumovou společností to nedopadlo o nic lépe. Protiklad mezi bohatými a chudými nezmizel ve všeobecném blahobytu, ale naopak se zostřil, neboť byly odstraněny cechovní a jiné výsady, kterými byl dříve překlenut, a církevní dobročinné ústavy, které jej zmírňovaly; ukázalo se, že „svoboda vlastnictví" zbaveného feudálních pout, která se nyní stala pravdou, znamená pro maloburžou a malorolníka svobodu prodat toto malé vlastnictví, utiskované mocnější konkurencí velkého kapitálu a velkého pozemkového majetku, právě těmto velkým pánům, a tak se pro maloburžou a malorolníka přeměnila ve svobodu *od* vlastnictví; rozmach průmyslu na kapitalistických základech povýšil chudobu a bídu pracujících mas na životní podmínku společnosti. Placení hotovými se stávalo stále víc — jak to vyjádřil Carlyle — jediným spojovacím článkem společnosti. Počet zločinů rok od roku vzrůstal. Feudální neřesti, páchané dříve bez ostychu za bílého dne, nebyly sice odstraněny, ale přece jen na čas zatlačeny do pozadí, zato však tím bujněji vykvetly měšťácké neřesti, provozované dosud jen vskrytu. Obchod se stále víc vyvíjel v šizení. „Bratrství" z revolučního hesla[145] se uskutečňovalo jako šikanování a řevnivost konkurenčního boje. Na místo násilného potlačování nastoupila korupce, místo kordu se první pákou společenské moci staly peníze. Právo první noci přešlo z feudálních pánů na buržoazní fabrikanty. Prostituce se šířila v míře dosud neslýchané. Manželství samo zůstalo, stejně jako dříve, zákonem uznanou formou, oficiálním pláštíkem prostituce, a mimoto bylo hojně doplňováno cizoložstvím.

Zkrátka ukázalo se, že společenské a politické instituce nastolené „vítězstvím rozumu" jsou pouhou karikaturou skvostných slibů osvícenců, karikaturou, která přinesla trpké zklamání. Chyběli už jen lidé, kteří by toto zklamání konstatovali, a ti se objevili na přelomu století. Roku 1802 vyšly Saint-Simonovy Ženevské listy; roku 1808 vyšlo první dílo Fourierovo, ačkoli základy jeho teorie vznikly už roku 1799; 1. ledna 1800 se Robert Owen ujal vedení New Lanarku.[146]

V té době byl však kapitalistický výrobní způsob, a s ním i protiklad mezi buržoazií a proletariátem, ještě velmi málo vyvinut. Velký průmysl, který v Anglii teprve vznikal, byl ve Francii ještě neznámý. Ale teprve velký průmysl na jedné straně rozvíjí konflikty, které si naléhavě vynucují převrat ve výrobním způsobu, odstranění jeho kapitalistického charakteru — konflikty nejen mezi třídami, které zplodil, nýbrž i mezi samými výrobními silami a formami směny, které vytvořil; a na druhé straně rozvíjí právě v těchto obrovitých výrobních silách prostředky, jimiž lze tyto konflikty řešit. Jestliže tedy byly kolem roku 1800 konflikty vyvěrající z nového společenského řádu teprve ve stavu zrodu, platí to ještě mnohem víc o prostředcích k jejich řešení. A když nemajetné pařížské masy dobyly v době teroru na chvíli moc, a tím dovedly buržoazní revoluci k vítězství dokonce i *proti* buržoazii, dokázaly tím jen, jak nemožná byla jejich trvalá moc za tehdejších poměrů. Proletariát, který se z této nemajetné masy teprve vyděloval jako základ nové třídy, nebyl ještě vůbec schopen samostatné politické akce, jevil se jako utlačený, trpící stav, jemuž bylo možno — protože nebyl schopen pomoci si sám — podat pomocnou ruku nanejvýš zvnějšku, shora.

Pod vlivem této historické situace byli i zakladatelé socialismu. Nezralému stavu kapitalistické výroby, nezralé třídní situaci odpovídaly nezralé teorie. Řešení společenských úloh, které bylo ještě skryto v nerozvinutých ekonomických vztazích, mělo být zplozeno v hlavě. Společnost byla plna vad; odstranit je bylo úkolem myslícího rozumu. Šlo o to, vynalézt nový, dokonalejší systém společenského řádu a naoktrojovat jej společnosti zvnějšku, propagandou, pokud možno příkladem vzorových experimentů. Tyto

nové sociální systémy byly už předem odsouzeny k utopičnosti; čím podrobněji byly rozpracovávány, tím víc musely upadat do pouhého fantazírování.

Po tomto konstatování se nebudeme už ani chvilku zdržovat u této stránky, která teď patří úplně minulosti. Přenecháme literárním hokynářům, aby tyto fantazie, které dnes už vyvolávají jen úsměv, slavnostně rozpitvávali a aby proti takovému „bláznovství" uplatňovali převahu vlastního střízlivého myšlení. Těšme se raději z geniálních zárodků myšlenek a z geniálních myšlenek, které klíčí všude pod fantastickou slupkou a k nimž jsou tito šosáci slepí.

Saint-Simon byl syn velké francouzské revoluce; když vypukla, nebylo mu ještě ani třicet let. Revoluce byla vítězstvím třetího stavu, tj. velké masy národa *činné* ve výrobě a v obchodě, nad *zaháčivými*, dosud privilegovanými stavy, šlechtou a duchovenstvem. Ale toto vítězství třetího stavu se brzy demaskovalo jako výlučné vítězství malé části tohoto stavu, jako dobytí politické moci společensky privilegovanou vrstvou tohoto stavu, majetnou buržoazií. Tato buržoazie se sice už za revoluce rychle vyvíjela v důsledku spekulace s konfiskovaným a potom *prodávaným* pozemkovým majetkem šlechty a církve, a v důsledku podvodů, které páchali na národu armádní dodavatelé. A právě panství těchto podvodníků přivedlo za direktoria Francii a revoluci na pokraj záhuby a dalo tím Napoleonovi záminku k jeho státnímu převratu. Tak v Saint-Simonově hlavě dostal protiklad mezi třetím stavem a privilegovanými stavy formu protikladu mezi „dělníky" a „zahaleči". Zahaleči, to byli nejen dřívější privilegovaní, nýbrž také všichni ti, kteří žili z rent, aniž se účastnili výroby a obchodu. A „dělníci", to byli nejen námezdní dělníci, nýbrž i továrníci, obchodníci, bankéři. Že zahaleči ztratili schopnost duchovního vedení a politického panství, to bylo jisté a revoluce to s konečnou platností potvrdila. Že nemajetní tuto schopnost nemají, to se Saint-Simonovi zdálo prokázáno zkušenostmi z doby teroru. Kdo by ale měl vést a vládnout? Podle Saint-Simonova názoru věda a průmysl, které mělo spojit nové náboženské pouto, jež mělo obnovit jednotu náboženských názorů roztříštěnou od dob reformace — nutně mystické

a přísně hierarchické „nové křesťanství". Ale věda, to byli oficiální učenci, a průmysl, to byli především aktivní buržoové, továrníci, obchodníci, bankéři. Tito buržoové se sice měli přeměnit v jakési veřejné úředníky, pověřence společnosti, avšak vůči dělníkům si měli podržet velitelské a také ekonomicky privilegované postavení. Zejména bankéři měli být povoláni k tomu, aby regulováním úvěru regulovali celou společenskou výrobu. Tento názor plně odpovídal době, kdy ve Francii teprve vznikal velký průmysl a s ním protiklad mezi buržoazií a proletariátem. Ale Saint-Simon zvlášť zdůrazňoval, že mu vždycky a všude jde především o osud „nejpočetnější a nejchudší třídy" (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre).

Už ve svých Ženevských listech vyslovuje Saint-Simon tezi, že „všichni lidé mají pracovat". V témž spise už ví, že hrůzovláda byla vládou nemajetných mas. „Podívejte se," volá na ně, „co se událo ve Francii v době, kdy tam vládli vaši kamarádi: způsobili hladomor."[147] Ale chápat francouzskou revoluci jako třídní boj, a to nejen mezi šlechtou a buržoazií, nýbrž mezi šlechtou, buržoazií *a nemajetnými*, to byl v roce 1802 vrcholně geniální objev. V roce 1816 prohlašuje politiku za vědu o výrobě a předpovídá, že politika se úplně rozplyne v ekonomii.[148] Poznání, že ekonomická situace je základnou politických institucí, se tu sice objevuje teprve v zárodku, ale je tu už jasně vyslovena myšlenka o přeměně politické vlády nad lidmi ve správu věcí a řízení výrobních procesů, tedy „odstranění státu", s nímž se v poslední době nadělalo tolik hluku. Se stejnou převahou nad svými současníky prohlašuje v roce 1814, bezprostředně po vstupu spojenců do Paříže, a pak v roce 1815, za stodenní války, spojenectví Francie s Anglií a dále pak spojenectví obou těchto zemí s Německem za jedinou záruku rozkvětu a míru v Evropě.[149] Hlásat Francouzům z roku 1815 spojenectví s vítězi od Waterloo[150], k tomu bylo opravdu třeba jak odvahy, tak historické prozíravosti.

Nacházíme-li u Saint-Simona geniální šíři pohledu, která vedla k tomu, že v jeho pracích jsou obsaženy v zárodku skoro všechny myšlenky pozdějších socialistů kromě myšlenek čistě ekonomických, pak se u Fouriera shledáváme s pravou francouzsky ducha-

plnou, ale proto neméně hlubokou kritikou tehdejších společenských poměrů. Fourier bere buržoazii, její nadšené předrevoluční proroky i její zištné porevoluční pochlebníky za slovo. Nemilosrdně odhaluje materiální i morální ubohost buržoazního světa; konfrontuje ji jak se skvělými sliby dřívějších osvícenců o společnosti, v níž bude vládnout jedině rozum, o civilizaci, která všechny obšťastní, o neomezené schopnosti lidstva zdokonalovat se, tak s barvitými frázemi tehdejších buržoazních ideologů; dokazuje, že nejnadnesenější frázi všude odpovídá nejubožejší skutečnost, a zahrnuje toto beznadějné fiasko fráze kousavým výsměchem. Fourier není jen kritik, jeho věčně veselá povaha z něho dělá satirika, a to jednoho z největších satiriků všech dob. Líčí stejně mistrně jako zábavně podvodné spekulace, které se rozbujely v době úpadku revoluce, i kramářství tehdejšího francouzského obchodu. Ještě mistrnější je jeho kritika buržoazní formy vztahů mezi pohlavími a postavení ženy v buržoazní společnosti. Fourier je první, kdo prohlašuje, že stupeň emancipace ženy je v každé společnosti přirozeným měřítkem všeobecné emancipace.[151] Nejvelkolepější je však Fourierovo pojetí dějin společnosti. Celý jejich dosavadní průběh dělí na čtyři vývojové stupně: divošství, patriarchát, barbarství a civilizaci, která se pak kryje s nynější takzvanou občanskou společností, tedy se společenským zřízením zaváděným od 16. století; dokazuje, „že civilizovaný řád povyšuje každou neřest, kterou barbarství provozuje jednoduchým způsobem na složitý, dvojsmyslný, dvojznačný, pokrytecký způsob existence," že civilizace se pohybuje v „bludném kruhu", v rozporech, které stále znovu plodí, aniž je může překonat, takže stále dospívá k opaku toho, čeho chce dosáhnout nebo o čem předstírá, že toho chce dosáhnout.[152] Takže například „v civilizaci *vzniká chudoba z nadbytku*".[153] Fourier, jak je vidět, ovládá dialektiku stejně mistrně jako jeho současník Hegel. Stejně dialekticky zdůrazňuje — proti tlachům o neomezené schopnosti lidstva zdokonalovat se — že každá dějinná fáze má svou vzestupnou, ale i svou sestupnou větev,[154] a aplikuje tento způsob nazírání i na budoucnost celého lidstva. Jako uvedl Kant do přírodovědy budoucí zánik Země, tak uvádí Fourier do pojetí dějin budoucí zánik lidstva.

Zatímco ve Francii vyčistil zemi orkán revoluce, probíhal v Anglii tišší, ale proto neméně mohutný převrat. Pára a nové stroje změnily manufakturu v moderní velký průmysl, a tím zrevolucionovaly celou základnu buržoazní společnosti. Ospalý průběh vývoje manufakturní doby se změnil v opravdové období bouřlivého kvasu pro výrobu. Stále stoupající rychlostí probíhalo štěpení společnosti na velké kapitalisty a nemajetné proletáře, mezi nimiž teď — místo dřívějšího stabilního středního stavu — kolísala nestálá masa řemeslníků a drobných obchodníčků, nejpohyblivější část obyvatelstva. Ale nový způsob výroby byl teprve na začátku své vzestupné větve; byl to ještě normální, řádný, za daných okolností jedině možný způsob výroby. Ale už tehdy zplodil křiklavé sociální nešvary: stěsnání obyvatelstva bez domova v nejhorších obydlích velkých měst — rozklad všech starobylých a tradičních svazků, patriarchální podřízenosti, rodiny — nadměrnou práci zvláště žen a dětí v hrůzném měřítku — masovou demoralizaci pracující třídy, vržené náhle do zcela nových poměrů, z venkova do města, ze zemědělství do průmyslu, ze stabilních životních podmínek do nejistých a denně se měnících. Tehdy vystoupil jako reformátor devětadvacetiletý továrník, muž až vznešeně dětské prostoty a zároveň s vrozenou schopností vést lidi, jakou má málokdo. Robert Owen si osvojil učení materialistických osvícenců, že charakter člověka je produktem z jedné strany vrozené organizace a z druhé strany okolností, které člověka obklopují po celý život, zejména však v období vývoje. V průmyslové revoluci viděla většina příslušníků jeho stavu jen zmatek a chaos, dobrý jen k tomu, aby se v jeho kalných vodách lovilo, a k rychlému obohacení. Owen v ní viděl příležitost uplatnit svou oblíbenou tezi, a tím vnést do chaosu řád. Už se o to úspěšně pokusil v Manchesteru, kde řídil továrnu s více než pěti sty dělníky; od roku 1800 do roku 1829 vedl jako společník a ředitel podobným způsobem velkou přádelnu bavlny v New Lanarku ve Skotsku, měl jen větší volnost v jednání a dosáhl úspěchu, který ho proslavil po celé Evropě. Obyvatelstvo New Lanarku, které postupně vzrostlo na 2500 hlav a původně se skládalo z nejrozmanitějších a většinou značně demoralizovaných živlů, změnil v dokonalou vzornou kolonii, v níž opilství, policie, trestní soudy,

procesy, chudinská péče a potřeba dobročinnosti byly neznámou věcí. A to prostě tím, že přesadil lidi do poměrů, které byly důstojnější člověka, a zejména tím, že dbal o pečlivou výchovu dorůstající generace. Vynalezl mateřské školy a poprvé je tu zavedl. Od dvou let chodily děti do školky, kde se bavily tak dobře, že se jim ani nechtělo domů. Zatímco jeho konkurenti nechávali dělníky pracovat 13 až 14 hodin denně, pracovalo se v New Lanarku jen $10^1/_2$ hodiny. Když ho bavlnářská krize donutila zastavit na čtyři měsíce práci, vyplácela se nepracujícím dělníkům nadále plná mzda. A přitom závod více než zdvojnásobil svou hodnotu a vynášel majitelům až do konce bohatý zisk.

S tím vším nebyl Owen ještě spokojen. Existence, kterou připravil svým dělníkům, nebyla podle jeho názoru ještě zdaleka důstojná člověka; „lidé byli mými otroky"; poměrně příznivé okolnosti, do nichž je přesadil, ještě zdaleka neumožňovaly všestranný racionální vývoj charakteru a rozumu, o svobodné životní činnosti ani nemluvě.

„A přece produkovala pracující část těch 2500 lidí pro společnost právě tolik skutečného bohatství, kolik před necelým půlstoletím mohlo vyrobit 600 000 obyvatel. Ptal jsem se sám sebe: co se děje s rozdílem mezi bohatstvím spotřebovaným 2500 osobami a bohatstvím, které by bylo dříve spotřebovalo 600 000?"

Odpověď byla jasná. Tento rozdíl byl vynaložen na to, aby majitelům závodu vynesl 5 procent úroků z vloženého kapitálu a kromě toho ještě přes 300 000 liber šterlinků (6 000 000 marek) zisku. A to, co platilo o New Lanarku, platilo v ještě větší míře o všech továrnách v Anglii.

„Bez tohoto nového bohatství vytvořeného stroji by nebyly mohly být vedeny války za svržení Napoleona a za zachování principu aristokratické společnosti. A přece byla tato nová moc dílem pracující třídy."*

Jí tedy patřily i plody. Nové mohutné výrobní síly, které dosud sloužily jen k obohacování jednotlivců a k porobení mas, byly

* Z díla „The Revolution in Mind and Practice", pamětního spisu, adresovaného všem „rudým republikánům, komunistům a socialistům Evropy" a zaslaného francouzské prozatímní vládě z roku 1848, ale také „královně Viktorii a jejím odpovědným rádcům".[155] *(Engelsova poznámka.)*

Owenovi základem pro přetvoření společnosti a měly jako společné vlastnictví všech pracovat jen pro společné blaho všech.

Tímto ryze obchodním způsobem, jako výsledek takříkajíc obchodních výpočtů, vznikl owenovský komunismus. Tento praktický charakter si zachoval povždy. Tak v roce 1823 podal Owen návrh na odstranění bídy v Irsku zřízením komunistických kolonií a přiložil k němu úplný propočet pořizovacích nákladů, ročních výdajů a předpokládaných příjmů.[156] Tak jsou v jeho definitivním plánu budoucnosti vypracovány technické podrobnosti, včetně půdorysu, nárysu a pohledu z ptačí perspektivy, s takovou znalostí věci, že kdyby byla Owenova metoda společenské reformy někdy přijata, dalo by se proti praktickým podrobnostem dokonce i z odborného hlediska jen máloco namítat.

Přechod ke komunismu znamenal v Owenově životě rozhodující obrat. Pokud vystupoval jako pouhý filantrop, sklízel jen bohatství, potlesk, čest a slávu. Byl nejpopulárnějším mužem v Evropě. Nejen příslušníci jeho stavu, i státníci a panovníci mu blahovolně naslouchali. Když však přišel se svými komunistickými teoriemi, karta se obrátila. Soudil, že společenské reformě stojí v cestě především tři velké překážky: soukromé vlastnictví, náboženství a současná forma manželství. Věděl, co ho čeká, když je napadne: všeobecné opovržení oficiální společnosti, ztráta společenského postavení. Ale nedal se zadržet, napadl je bezohledně a stalo se to, co čekal. Vyobcován z oficiální společnosti, umlčován tiskem, přiveden na mizinu nezdařenými komunistickými pokusy v Americe, jimž obětoval celý svůj majetek, obrátil se přímo na dělnickou třídu a v jejím středu působil ještě třicet let. Všechna společenská hnutí, všechen skutečný pokrok, jehož bylo v Anglii dosaženo v zájmu dělníků, jsou spjaty s Owenovým jménem. Tak roku 1819 prosadil po pětiletém úsilí první zákon o omezení práce žen a dětí v továrnách.[157] Předsedal prvnímu kongresu, na němž se tradeuniony z celé Anglie sjednotily v jedinou velkou odborovou organizaci.[158] Zaváděl jako přechodné opatření k ryze komunistickému společenskému zřízení jednak družstevní spolky (spotřební a výrobní družstva), které od té doby přinejmenším prakticky dokázaly, že obchodník i továrník jsou osoby snadno postradatelné; jednak

bazary práce, instituce pro směnu produktů práce s pomocí pracovních papírových peněz, jejichž jednotkou byla hodina práce;[159] tyto instituce ovšem nutně ztroskotávaly, ale plně předjímaly daleko pozdější Proudhonovu směnnou banku[160], od níž se však lišily právě tím, že neměly být univerzálním lékem na veškeré společenské zlo, nýbrž jen prvním krokem k daleko radikálnější přestavbě společnosti.

Způsob nazírání utopistů dlouho ovládal socialistické představy v 19. století a zčásti je ještě ovládá. Libovali si v něm donedávna všichni francouzští a angličtí socialisté a patří k němu také raný německý komunismus včetně Weitlinga. Socialismus je pro ně všechny výraz absolutní pravdy, rozumu a spravedlnosti a stačí jej jen objevit, aby vlastní silou dobyl svět; protože absolutní pravda je nezávislá na čase, prostoru a lidském dějinném vývoji, je to pouhá náhoda, kdy a kde je objevena. Přitom každý zakladatel školy přichází s nějakou absolutní pravdou, rozumem a spravedlností; a protože u každého z nich je zvláštní druh absolutní pravdy, rozumu a spravedlnosti podmíněn zase jeho subjektivním rozumem, jeho životními podmínkami, mírou jeho znalostí a myšlenkové vyspělosti, není v tomto konfliktu absolutních pravd možné jiné řešení, než že se navzájem obrušují. Z toho pak nemohlo vzejít nic jiného než jakýsi eklektický průměrný socialismus, jaký opravdu dodnes panuje v hlavách většiny socialistických dělníků ve Francii a v Anglii, jakási směsice méně pobuřujících kritických projevů, ekonomických pouček a představ různých zakladatelů sekt o budoucí společnosti, směsice, která připouští nejrozmanitější odstíny a kterou lze tím snáze namíchat, čím víc se jednotlivým součástem v proudu debaty ohladí ostré hrany určitosti jako kulatým oblázkům v potoce. Aby se ze socialismu udělala věda, musel být nejprve postaven na reálnou půdu.

II

Mezitím vznikla vedle francouzské filosofie 18. století a po ní novější německá filosofie a vyvrcholila v Hegelovi. Její největší zásluhou bylo, že se vrátila k dialektice jako k nejvyšší formě

myšlení. Staří řečtí filosofové byli všichni rození, samorostlí dialektici a nejuniverzálnější hlava mezi nimi, Aristoteles, prozkoumal už také nejpodstatnější formy dialektického myšlení. Naproti tomu novější filosofie, ačkoli i v ní byli skvělí představitelé dialektiky (například Descartes a Spinoza), zabředala zejména pod anglickým vlivem stále víc do takzvaného metafyzického způsobu myšlení, který skoro výhradně ovládl i Francouze 18. století, alespoň v jejich speciálně filosofických pracích. Mimo oblast vlastní filosofie dovedli rovněž vytvořit mistrovská díla dialektiky; připomínáme jen Diderotova „Rameauova synovce“[161] a Rousseauovo „Pojednání o původu nerovnosti mezi lidmi“. — Uvedeme tu stručně podstatné rysy obou metod myšlení.

Podrobíme-li přírodu nebo lidské dějiny nebo svou duševní činnost myslivému pozorování, naskytne se nám zprvu obraz nekonečné spleti souvislostí a vzájemných účinků, v níž nic nezůstává tím, čím bylo, tam, kde bylo, a takové, jaké bylo, ale v níž se všechno pohybuje, mění, vzniká a zaniká. Vidíme tedy zprvu celkový obraz, v němž jednotlivosti ještě zůstávají víceméně v pozadí, všímáme si víc pohybu, přechodů, souvislostí než toho, *co* se pohybuje, přechází a souvisí. Tento prvotní, naivní, ale věcně správný názor o světě je názor staré řecké filosofie a poprvé jej jasně vyslovil Herakleitos: Všechno je, a také není, neboť všechno *teče*, ustavičně se mění, ustavičně vzniká a zaniká. Tento názor sice správně postihuje obecný charakter celkového obrazu jevů, ale přesto nestačí vysvětlit jednotlivosti, z nichž se tento celkový obraz skládá; a dokud je neznáme, nemáme jasno ani o celkovém obrazu. Abychom tyto jednotlivosti poznali, musíme je vyjmout z jejich přírodní nebo dějinné souvislosti a zkoumat je každou zvlášť, jejich kvality, jejich zvláštní příčiny a účinky atd. To je především úkol přírodních věd a historického bádání; tyto oblasti zkoumání zaujímaly z pochopitelných důvodů u Řeků klasické doby, kteří pro ně museli především teprve pracně shromažďovat materiál, jenom podřadné místo. Teprve když byla přírodní a historická látka do jisté míry nashromážděna, mohlo se přistoupit ke kritickému třídění, srovnávání, respektive k dělení do tříd, řádů a druhů. Proto počátky exaktního zkoumání přírody rozvíjeli dále teprve

Řekové alexandrijského období[162] a později, ve středověku, Arabové; skutečná přírodní věda se však datuje teprve od druhé poloviny 15. století, a od té doby dělala stále rychlejší pokroky. Rozložení přírody na její jednotlivé části, roztřídění různých přírodních procesů a předmětů do určitých tříd, zkoumání nitra organických těles podle jejich rozmanitých anatomických forem bylo základní podmínkou obrovských pokroků, kterých se v poznání přírody dosáhlo za posledních čtyři sta let. Ale tím jsme si také navykli chápat přírodní věci a procesy izolovaně, mimo velkou celkovou souvislost; tedy ne v jejich pohybu, nýbrž v jejich nehybnosti; ne jako něco v podstatě proměnného, nýbrž zcela stálého; ne v jejich životě, nýbrž v jejich smrti. A tím, že se tento způsob nazírání přenesl z přírodních věd do filosofie, jak to udělali Bacon a Locke, vznikla specifická omezenost posledních století, metafyzický způsob myšlení.

Pro metafyzika jsou věci a jejich myšlenkové odrazy, pojmy, izolované, pevné, ztrnulé, jednou provždy dané předměty zkoumání, které je třeba posuzovat jeden po druhém a bez druhého. Metafyzik myslí v samých přímých protikladech; jeho řeč je ano, ano, ne, ne, a co nad to jest, to jest od zlého.[163] Pro něj věc buď existuje, nebo neexistuje: právě tak nemůže být věc sama sebou a zároveň něčím jiným. Kladné a záporné se navzájem naprosto vylučují; stejně ztrnulý protiklad je i mezi příčinou a účinkem. Tento způsob myšlení nám na první pohled připadá velice samozřejmý, protože tak uvažuje takzvaný zdravý lidský rozum. Jenže zdravý lidský rozum je v domáckém prostředí úctyhodný chlapík, ale jakmile se pustí do širého světa bádání, zakouší prapodivná dobrodružství; a metafyzický způsob nazírání je sice v širokých oblastech, jejichž rozsah je dán povahou předmětu, oprávněný a dokonce i nutný, ale přesto dříve nebo později narazí vždycky na hranici, za kterou je už jednostranný, omezený, abstraktní a zaplétá se do neřešitelných rozporů, protože pro jednotlivé věci zapomíná na jejich souvislost, pro jejich bytí na jejich vznikání a zanikání, pro jejich klid na jejich pohyb, protože pro samé stromy nevidí les. Běžně například víme a můžeme s jistotou říci, zda nějaký živočich existuje nebo ne; ale při bližším zkoumání zjistíme, že je to leckdy

krajně spletitá věc, jak to velmi dobře vědí právníci, kteří se marně plahočili, aby objevili nějakou racionální hranici, za kterou je usmrcení dítěte v matčině těle vražda; a stejně nemožné je stanovit okamžik smrti, neboť fyziologie dokazuje, že smrt není událost, k níž dochází naráz, okamžitě, nýbrž velice zdlouhavý proces. Zrovna tak každá organická bytost je v každém okamžiku táž a zároveň není táž; v každém okamžiku zpracovává látky přijaté zvenčí a jiné zase vylučuje, v každém okamžiku odumírají buňky jejího těla a tvoří se nové; pokaždé za delší nebo kratší dobu se látka tohoto těla úplně obnovuje, je nahrazena jinými atomy látky, takže každá organická bytost je stále táž, a přece jiná. Při zevrubnějším pozorování také zjišťujeme, že oba póly protikladu, jako kladný a záporný, jsou navzájem právě tak neodlučitelné, jako jsou protichůdné, a že se přes *všechnu* protikladnost navzájem prolínají; právě tak příčina a účinek jsou představy, které mají jako takové platnost jenom při aplikaci na jednotlivý případ, ale jakmile posuzujeme jednotlivý případ v jeho všeobecné souvislosti s celkem světa, splývají vjedno, rozplývají se v nazírání celosvětového vzájemného působení, kde si příčiny a účinky ustavičně vyměňují svá místa a to, co je nyní nebo zde účinkem, stává se jinde nebo jindy příčinou a naopak.

Všechny tyto procesy a metody myšlení přesahují rámec metafyzického myšlení. Naproti tomu pro dialektiku, která chápe věci a jejich pojmové odrazy především v jejich souvislosti, v jejich sřetězení, v jejich pohybu, v jejich vznikání a zanikání, jsou procesy, jaké jsme uvedli výše, právě potvrzením její vlastní metody. Příroda je zkušebním kamenem dialektiky, a musíme přiznat moderní přírodní vědě, že pro tuto zkoušku snesla velice bohatý materiál, kterého denodenně přibývá, a tím dokázala, že v přírodě se děje všechno konec konců dialekticky, a ne metafyzicky, že příroda se nepohybuje ve věčné jednotvárnosti ustavičně opakovaného kruhu, nýbrž že prodělává skutečné dějiny. Zde je třeba jmenovat na prvním místě Darwina, který zasadil metafyzickému chápání přírody nejmocnější úder svým důkazem, že celá dnešní organická příroda, rostliny i živočichové, a tedy také člověk, jsou produktem vývojového procesu, který pokračoval po milióny let.

Ale prozatím se přírodovědci, kteří se naučili myslet dialekticky, dají spočítat na prstech, a tento konflikt mezi dosaženými objevy a tradičním způsobem myšlení vysvětluje bezmezný zmatek, který dnes vládne v teoretické přírodní vědě a nad nímž si zoufají učitelé i žáci, autoři i čtenáři.

Podat exaktně celek světa, jeho vývoj a vývoj lidstva, exaktně vyložit, jak se tento vývoj zrcadlí v lidských hlavách, je tedy možné jedině dialekticky s ustavičným zřetelem k všeobecnému vzájemnému působení vznikání a zanikání, progresívních a regresívních změn. A v tomto smyslu také ihned vystoupila novější německá filosofie. Kant zahájil svou dráhu tím, že stabilní Newtonovu sluneční soustavu, která měla po onom pověstném prvním nárazu trvat věčně, proměnil v dějinný proces: ve vznik Slunce a všech planet z rotující mlhoviny. Přitom už vyvodil závěr, že tímto vznikem je nutně dán i budoucí zánik sluneční soustavy. O půl století později zdůvodnil Laplace jeho názor matematicky a za další půl století prokázal spektroskop, že ve vesmíru existují takové žhavé plynovité masy v různých stupních zhuštění.[164]

Tuto novější německou filosofii dovršil Hegelův systém, v němž Hegel — a to je jeho velká zásluha — poprvé vyložil celý přírodní, dějinný a duchovní svět jako proces, tj. v ustavičném pohybu, změně, přerodu a vývoji, a pokusil se prokázat v tomto pohybu a vývoji vnitřní souvislost. Z tohoto hlediska se už dějiny lidstva nejevily jako chaotická změť nesmyslných násilností, které si před soudnou stolicí nyní už dozrálého rozumu filosofů zasluhují jedna jako druhá zavržení a na které je nejlépe co nejrychleji zapomenout, nýbrž jako vývojový proces samého lidstva; myšlení teď připadl úkol sledovat tu ponenáhlou posloupnost vývojového procesu po všech jeho bludných cestách a prokázat přes všechny zdánlivé nahodilosti jeho vnitřní zákonitost.

Nezáleží tu na tom, že Hegelův systém nevyřešil úkol, který si vytkl. Jeho epochální zásluhou bylo, že jej vytyčil. Je to totiž úkol, který nikdy nedokáže vyřešit jednotlivec. Ačkoli byl Hegel — vedle Saint-Simona — nejuniverzálnější hlavou své doby, přece byl v zajetí jednak nutně omezeného rozsahu svých vlastních znalostí a jednak znalostí a názorů své doby, svým rozsahem i hloub-

kou rovněž omezených. K tomu pak přistupovala ještě třetí okolnost. Hegel byl idealista, tj. myšlenky své hlavy nepokládal za více nebo méně abstraktní odrazy skutečných věcí a procesů, nýbrž naopak pokládal věci a jejich vývoj jenom za uskutečněné odrazy „ideje", existující nějak už před světem. Tím bylo všechno postaveno vzhůru nohama a skutečná souvislost světa byla úplně převrácena naruby. Hegel tedy sice správně a geniálně pochopil některé dílčí souvislosti, ale z důvodů, které jsem uvedl, muselo přesto i v jednotlivostech leccos dopadnout spříštipkovaně, strojeně, vykonstruovaně, zkrátka zmateně. Hegelův systém jako takový byl kolosální nedochůdče — ale také poslední svého druhu. Byl totiž ještě stižen nevyléčitelným vnitřním rozporem: na jedné straně byl jeho základním předpokladem historický názor, podle něhož jsou dějiny lidstva vývojový proces, který svou povahou nemůže být intelektuálně dovršen objevením takzvané absolutní pravdy; na druhé straně však tvrdí, že je sumou právě této absolutní pravdy. Všeobsáhlý, jednou provždy dovršený systém poznání přírody a dějin odporuje základním zákonům dialektického myšlení; to však naprosto nevylučuje, naopak v sobě zahrnuje, že soustavné poznání veškerého vnějšího světa může od pokolení k pokolení dělat obrovské pokroky.

Poznání naprosté pochybenosti dosavadního německého idealismu vedlo nutně k materialismu, ale podotýkám, ne pouze k metafyzickému, výhradně mechanickému materialismu 18. století. Na rozdíl od naivně revolučního, prostého odmítnutí veškerých dosavadních dějin vidí moderní materialismus v dějinách vývojový proces lidstva, a bere si za úkol odhalit zákony jeho pohybu. Jak Francouzi 18. století, tak Hegel si představovali přírodu jako stále stejný, v úzkých kruhových oběžích se pohybující celek, s věčnými nebeskými tělesy, jak to učil Newton, a s neměnnými druhy organických bytostí, jak to učil Linné, kdežto moderní materialismus shrnuje poslední pokroky přírodní vědy, podle nichž má i příroda své dějiny v čase, nebeská tělesa i různé druhy organismů, které se na nich za příznivých okolností vyskytují, vznikají a zanikají, a kruhové oběhy, pokud je lze vůbec připustit, nabývají neskonale velkolepějších rozměrů. V obou případech je tento materialismus

podstatně dialektický a nepotřebuje už filosofii, která by stála nad ostatními vědami. Jakmile se od každé jednotlivé vědy začne požadovat, aby si ujasnila své postavení v celkové souvislosti věcí a poznatků o věcech, je už jakákoli zvláštní věda o celkové souvislosti zbytečná. Z veškeré dosavadní filosofie si pak zachovává samostatnost už jen nauka o myšlení a jeho zákonech — formální logika a dialektika. Všechno ostatní přechází do pozitivní vědy o přírodě a dějinách.

Ale zatímco převrat v názoru na přírodu se mohl uskutečnit jenom natolik, nakolik výzkum poskytoval příslušnou látku pozitivních poznatků, uplatnily se už mnohem dříve historické fakty, které vedly k rozhodujícímu obratu v pojetí dějin. Roku 1831 došlo v Lyonu k prvnímu povstání dělníků; v letech 1838 až 1842 vyvrcholilo první národní dělnické hnutí, hnutí anglických chartistů. Třídní boj mezi proletariátem a buržoazií se dostával do popředí dějin nejpokročilejších zemí Evropy, a to tou měrou, jak se tam vyvíjely jednak velký průmysl, jednak nově dobyté politické panství buržoazie. Fakty stále průkazněji usvědčovaly ze lži poučky buržoazní ekonomie o totožnosti zájmů kapitálu a práce, o všeobecné harmonii a o všeobecném blahobytu lidu jako důsledku svobodné konkurence. Všechny tyto fakty nebylo už možné odmítat, právě tak jako francouzský a anglický socialismus, který byl jejich teoretickým, byť krajně nedokonalým výrazem. Ale staré idealistické pojetí dějin, které nebylo ještě vytlačeno, nevědělo nic o třídních bojích spočívajících na materiálních zájmech, vůbec nic o materiálních zájmech; výroba i všechny ekonomické vztahy se tu vyskytovaly jen tak mimochodem, jako podřadné prvky „kulturních dějin".

Nové fakty si vynutily, aby celé dosavadní dějiny byly podrobeny novému zkoumání, a tu se ukázalo, že *veškeré* dosavadní dějiny, s výjimkou prvotního stavu, byly dějinami třídních bojů, že tyto navzájem proti sobě bojující třídy společnosti jsou pokaždé produktem výrobních a směnných vztahů, zkrátka *ekonomických* vztahů své epochy; že tedy ekonomická struktura společnosti tvoří pokaždé reálnou základnu, z níž je nutno konec konců vysvětlovat veškerou nadstavbu právních a politických institucí, i nábožen-

kázalo, že přivlastňování nezaplacené práce je základní formou kapitalistického výrobního způsobu a z něho plynoucího vykořisťování dělníka; že i když kapitalista kupuje pracovní sílu svého dělníka za plnou hodnotu, kterou má jako zboží na zbožním trhu, vytluče z ní větší hodnotu, než jakou za ni zaplatil; a že tato nadhodnota tvoří konec konců sumu hodnot, z níž se v rukou majetných tříd hromadí neustále rostoucí masa kapitálu. Průběh jak kapitalistické výroby, tak výroby kapitálu byl vysvětlen.

Za oba tyto velké objevy — za materialistické pojetí dějin

a za odhalení tajemství kapitalistické výroby s pomocí nadhodnoty — vděčíme *Marxovi*. Díky jim se socialismus stal vědou, a nyní jde především o to, dále ji propracovat ve všech podrobnostech a souvislostech.

III

Materialistický názor na dějiny vychází z teze, že výroba a vedle výroby směna jejích produktů je základnou každého společenského řádu; že v každé společnosti, která vystupuje v dějinách, se rozdělování výrobků a s nimi sociální členění na třídy nebo stavy řídí podle toho, co a jak se vyrábí a jak se vyrobené směňuje. Podle toho nemáme poslední příčiny všech společenských změn a politických převratů hledat v hlavách lidí, v tom, že stále lépe chápou věčnou pravdu a spravedlnost, nýbrž ve změnách způsobu výroby a směny; nemáme je hledat ve *filosofii*, nýbrž v *ekonomii* příslušné epochy. Procitající pochopení, že stávající společenská zřízení jsou nerozumná a nespravedlivá, že v tlach rozum, dobro v zlo se mění,* je jen příznakem toho, že v metodách výroby a formách směny proběhly ve vší tichosti změny, s nimiž už neladí společenský řád střižený na dřívější ekonomické podmínky. Tím je zároveň řečeno, že prostředky k odstranění objevených zlořádů musí být rovněž už obsaženy — více nebo méně rozvinuté — ve změněných výrobních vztazích samých. Tyto prostředky se ale nedají *vymyslet* z hlavy, je nutno je s pomocí hlavy *odhalit* v daných materiálních faktech výroby.

A jak to potom je s moderním socialismem?

Nynější společenský řád — to se už celkem všeobecně připouští — vytvořila dnešní vládnoucí třída, buržoazie. Výrobní způsob vlastní buržoazii, který je od Marxových dob označován jako kapitalistický výrobní způsob, nebyl slučitelný s místními a stavovskými výsadami ani se vzájemnými osobními svazky feudálního řádu; buržoazie rozbila feudální řád a vytvořila na jeho troskách buržoazní společenské zřízení, říši svobodné konkurence, svobody po-

* Mefistova slova z Goethova „Fausta", díl I., scéna čtvrtá. *(Pozn. red.)*

hybu, rovnoprávnosti majitelů zboží a jak se všechny ty buržoazní skvosty jmenují. Kapitalistický výrobní způsob se teď mohl volně rozvíjet. Výrobní síly vytvořené pod vedením buržoazie se od doby, kdy pára a nové stroje přeměnily starou manufakturu ve velký průmysl, vyvíjely s dosud neslýchanou rychlostí a v dosud neslýchané míře. Ale jako se svého času dostala manufaktura a řemeslo, které se pod jejím vlivem dále rozvinulo, do konfliktu s feudálními pouty cechů, tak se velký průmysl na vyšším stupni svého vývoje dostává do konfliktu s mezemi, do nichž jej vtěsnal kapitalistický výrobní způsob. Nové výrobní síly přerostly už buržoazní formě jejich využití přes hlavu; a tento konflikt mezi výrobními silami a výrobním způsobem nevznikl v hlavách lidí, jako třeba konflikt lidského dědičného hříchu s boží spravedlností, nýbrž tkví ve faktech, objektivně, mimo nás, nezávisle na chtění nebo konání dokonce i těch lidí, kteří jej přivodili. Moderní socialismus není nic jiného než myšlenkový reflex tohoto faktického konfliktu, jeho ideové zrcadlení v hlavách především té třídy, která jím přímo trpí, dělnické třídy.

V čem však spočívá tento konflikt?

Před kapitalistickou výrobou, tedy ve středověku, existovala všeobecně malovýroba založená na tom, že pracující měli své výrobní prostředky v soukromém vlastnictví: zemědělství malých, svobodných nebo poddaných rolníků, řemeslo ve městech. Pracovní prostředky — půda, zemědělské nářadí, dílna, řemeslnické nástroje — byly pracovní prostředky jednotlivce, určené jen k individuálnímu použití, byly tedy nutně drobné, trpasličí, omezené. Ale právě proto patřily také zpravidla výrobci samému. Koncentrovat tyto rozptýlené, omezené výrobní prostředky, rozšířit je, přeměnit je v mocné páky dnešní výroby, to právě bylo historickou úlohou kapitalistického výrobního způsobu a jeho nositelky, buržoazie. Jak to buržoazie, počínaje 15. stoletím, historicky uskutečnila na třech stupních: prosté kooperace, manufaktury a velkého průmyslu, vylíčil obšírně Marx ve čtvrtém oddílu „Kapitálu“.[165] Ale buržoazie, jak je tam rovněž dokázáno, nemohla přeměnit tyto omezené výrobní prostředky v mohutné výrobní síly, aniž je přeměnila z výrobních prostředků jednotlivcových ve výrobní prostředky *společenské*, jichž mohou používat jen *lidé jako celek*. Na místo

kolovratu, ručního tkalcovského stavu, kovářského kladiva nastoupil spřádací stroj, mechanický tkalcovský stav, parní buchar; na místo jednotlivé dílny továrna vyžadující součinnost stovek a tisíců lidí. A jako se změnily výrobní prostředky, změnila se i sama výroba z řady individuálních výkonů v řadu společenských aktů a výrobky jednotlivců se změnily ve společenské výrobky. Příze, tkanina, kovové zboží, které teď přicházely z továren, byly společným výrobkem mnoha dělníků, musely po řadě projít jejich rukama, než byly dohotoveny. Žádný jednotlivec o nich nemohl říci: To jsem udělal *já*, to je *můj* výrobek.

Kde je však základní formou výroby přirozeně, neplánovitě pozvolna vzniklá dělba práce uvnitř společnosti, tam vtiskuje výrobkům formu *zboží*, jejichž vzájemná směna, koupě a prodej, umožňuje jednotlivým výrobcům, aby uspokojovali své rozmanité potřeby. A tak tomu bylo ve středověku. Rolník například prodával zemědělské výrobky řemeslníkovi a nakupoval u něho řemeslné výrobky. Do této společnosti individuálních výrobců, výrobců zboží, se teď vklínil nový výrobní způsob. Mezi přirozeně vzniklou, *neplánovitou* dělbu práce, která vládla v celé společnosti, vsunul *plánovitou* dělbu práce, jak byla organizována v jednotlivé továrně; vedle výroby *individuální* se objevila výroba *společenská*. Výrobky obou se prodávaly na témž trhu, tedy za ceny přinejmenším přibližně stejné. Ale plánovitá organizace byla silnější než přirozeně vzniklá dělba práce; továrny pracující společensky pořizovaly své výrobky laciněji než izolovaní malovýrobci. Individuální výroba podléhala v jednom oboru za druhým, společenská výroba revolucionovala celý starý výrobní způsob. Ale tento její revoluční charakter byl rozpoznán tak málo, že byla naopak zaváděna jako prostředek k zvelebení a povznesení výroby zboží. Vznikla tak, že přímo navazovala na určité, už fungující páky zbožní výroby a směny zboží: na obchodní kapitál, řemeslo, námezdní práci. A protože sama vystupovala jako nová forma zbožní výroby, zůstaly i pro ni v plné platnosti formy přivlastňování typické pro zbožní výrobu.

Ve zbožní výrobě, jak se vyvinula ve středověku, nemohla vůbec vzniknout otázka, komu má patřit výrobek práce. Jednotlivý výrobce jej zpravidla zhotovil ze suroviny, která mu patřila a kte-

rou si často sám vyrobil, vlastními pracovními prostředky a prací vlastních rukou nebo své rodiny. Vůbec si jej nepotřeboval teprve přivlastňovat, patřil mu úplně samozřejmě. Vlastnictví výrobku bylo tedy založeno *na vlastní práci*. Dokonce i tam, kde se užívalo cizí pomoci, byla tato pomoc zpravidla vedlejší a často se za ni kromě mzdy poskytovala i jiná odměna: cechovní učeň a tovaryš nepracovali ani tak pro stravu a mzdu, jako spíše proto, aby se vyučili řemeslu a stali se sami mistry. Potom nastala koncentrace výrobních prostředků ve velkých dílnách a manufakturách, jejich přeměna ve skutečně společenské výrobní prostředky. Ale se společenskými výrobními prostředky a výrobky se zacházelo tak, jako by to byly stejně jako dříve výrobní prostředky a výrobky jednotlivců. Jestliže si dosud majitel pracovních prostředků přivlastňoval výrobek, protože to byl zpravidla jeho vlastní výrobek a cizí pomocná práce byla výjimkou, přivlastňoval si teď majitel pracovních prostředků výrobek nadále, ačkoli už to nebyl *jeho* výrobek, nýbrž výhradně výrobek *cizí práce*. A tak si nyní společensky vyrobené výrobky nepřivlastňovali ti, kdo opravdu uváděli do pohybu výrobní prostředky a kdo výrobky opravdu vyrobili, nýbrž *kapitalista*. Výrobní prostředky a výroba se staly podstatně společenskými. Jsou však podřízeny formě přivlastňování, která předpokládá individuální soukromou výrobu, při níž je každý majitelem svého vlastního výrobku a přináší jej na trh. Této formě přivlastňování je podřízen výrobní způsob, ačkoli ruší její předpoklad.* V tomto rozporu, který propůjčuje novému výrobnímu způsobu jeho kapitalistický charakter, *je už v zárodku obsažena celá kolize přítomnosti*. Čím víc nový výrobní způsob ovládal všechna rozhodující odvětví výroby a všechny ekonomicky rozhodující země a tím vytlačoval individuální výrobu, až z ní zůstaly jen bezvýznamné zbyt-

* Není tu třeba podrobně vysvětlovat, že i když *forma* přivlastňování zůstává táž, je *charakter* přivlastňování revolucionován procesem, který jsme vylíčili výše, neméně než výroba. Zda si přivlastňuji svůj vlastní výrobek, nebo výrobek jiných, to jsou samozřejmě dva velmi rozdílné druhy přivlastňování. Mimochodem: námezdní práce, v níž je už v zárodku obsažen celý kapitalistický výrobní způsob, je velmi stará; porůznu a rozptýleně doprovázela po celá staletí otroctví. Ale v kapitalistický výrobní způsob se tento zárodek mohl vyvinout až tehdy, když se pro to vytvořily dějinné předpoklady. *(Engelsova poznámka.)*

ky, *tím víc musela být do očí neslučitelnost společenské výroby a kapitalistického přivlastňování.*

První kapitalisté našli, jak jsme uvedli, formu námezdní práce už hotovou. Ale námezdní práci jen jako výjimku, jako vedlejší zaměstnání, jako výpomoc, jako něco přechodného. Zemědělec, který chodil občas nádeničit, měl několik jiter vlastní půdy, na nichž se mohl přinejhorším uživit. Cechovní řády pečovaly o to, aby se dnešní tovaryš stal zítra mistrem. To všechno se změnilo, jakmile se výrobní prostředky změnily ve výrobní prostředky společenské a soustředily se v rukou kapitalistů. Výrobní prostředky i výrobky malého individuálního výrobce ztrácely stále víc na ceně; nezbylo mu nakonec nic jiného než jít pracovat za mzdu ke kapitalistovi. Námezdní práce, dříve výjimka a výpomoc, se stala pravidlem a základní formou celé výroby; dříve byla vedlejším zaměstnáním, teď se stala dělníkovou výhradní činností. Občasný námezdní dělník se změnil v námezdního dělníka doživotního. Množství doživotních námezdních dělníků se k tomu ještě kolosálně zvětšilo tím, že se současně zhroutil feudální řád, že byly rozpuštěny družiny feudálních pánů a rolníci vypuzeni ze svých usedlostí atd. Dovršila se rozluka mezi výrobními prostředky koncentrovanými v rukou kapitalistů na jedné straně a mezi výrobci, kterým nezbylo nic jiného než jejich pracovní síla, na druhé straně. *Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním se vyjevuje jako protiklad mezi proletariátem a buržoazií.*

Viděli jsme, že se kapitalistický výrobní způsob vklínil do společnosti výrobců zboží, individuálních výrobců, jejichž společenské spojení se prostředkovalo směnou jejich výrobků. Ale každá společnost založená na výrobě zboží má tu zvláštnost, že v ní výrobci ztratili vládu nad svými vlastními společenskými vztahy. Každý vyrábí se svými nahodilými výrobními prostředky pro sebe a pro svou zvláštní potřebu směny. Nikdo neví, kolik toho druhu zboží, který vyrábí, přichází na trh, kolik je ho vůbec zapotřebí, nikdo neví, zda po jeho individuálním výrobku je skutečně poptávka, zda se mu uhradí náklady nebo zda bude vůbec moci prodat. Ve společenské výrobě panuje anarchie. Ale zbožní výroba, jako každá jiná forma výroby, má své vlastní, inherentní, od ní neoddělitelné zákony;

a tyto zákony se prosazují navzdory anarchii, v ní a s její pomocí. Vycházejí najevo v jediné nadále trvající formě společenského spojení, ve směně, a uplatňují se vůči jednotlivým výrobcům jako donucovací zákony konkurence. Jsou tedy zpočátku neznámé i těmto výrobcům samým a ti je musí teprve postupně odhalovat dlouhou zkušeností. Prosazují se tedy bez výrobců a proti výrobcům jako slepě působící přírodní zákony jejich výrobní formy. Výrobek ovládá výrobce.

Ve středověké společnosti, zejména v prvních staletích, byla výroba zaměřena v podstatě na vlastní spotřebu. Uspokojovala převážně jen potřeby výrobce a jeho rodiny. Tam, kde existovaly, jako na venkově, vztahy osobní závislosti, přispívala také k uspokojování potřeb feudálního pána. Nebyla tu tedy žádná směna, výrobky proto také nenabývaly charakteru zboží. Rolníkova rodina vyráběla skoro všechno, co potřebovala, nářadí a oděv, stejně jako potraviny. Teprve když už dospěla tak daleko, že vyráběla přebytek nad svou vlastní potřebu a nad naturální dávky, jimiž byla povinována feudálnímu pánovi, teprve pak vyráběla také zboží; tento přebytek, vržený do společenské směny, nabízený na prodej, se stával zbožím. Městští řemeslníci museli ovšem vyrábět pro směnu hned od začátku. Ale i oni si obstarávali většinu předmětů své vlastní potřeby sami; měli zahrady a políčka; vyháněli svůj dobytek do obecního lesa, který jim kromě toho poskytoval užitkové dřevo i palivo, ženy předly len, vlnu atd. Výroba pro směnu, zbožní výroba, teprve vznikala. Odtud i omezená směna, omezený trh, stabilní způsob výroby, lokální uzavřenost navenek a lokální sjednocení dovnitř; marka* na venkově, cech ve městě.

Ale s rozšířením zbožní výroby a zejména s nástupem kapitalistického výrobního způsobu začaly také zřejměji a mocněji působit dosud dřímající zákony zbožní výroby. Staré svazky se uvolnily, staré přehrady byly prolomeny, výrobci se stále víc měnili v nezávislé, izolované výrobce zboží. Anarchie společenské výroby vycházela najevo a stále víc se vyhrocovala. Ale hlavní nástroj, jímž kapitalistický výrobní způsob stupňoval tuto anarchii ve spo-

* Viz přílohu na konci. *(Engelsova poznámka.)* — Zde Engels odkazuje na svou práci „Marka", která je v tomto svazku na str. 349–366. *(Pozn. red.)*

lečenské výrobě, byl pravým opakem anarchie: vzrůstající organizace výroby jako společenské výroby v každém jednotlivém výrobním podniku. Touto pákou skoncoval se starou pokojnou stabilitou. Kde byla zavedena v některém průmyslovém odvětví, nestrpěla vedle sebe žádnou starší výrobní metodu. Kde se zmocnila řemesla, tam zničila staré řemeslo. Pracoviště se stalo bojištěm. Velké zeměpisné objevy a kolonizace, která po nich následovala, zmnohonásobily odbytiště a urychlily přeměnu řemesla v manufakturu. Vypukl nejen boj mezi jednotlivými místními výrobci; místní boje se rozrůstaly v boje národní, v obchodní války 17. a 18. století.[166] S velkým průmyslem a vytvořením světového trhu se tento boj stal nakonec všeobecným a zároveň nabyl neslýchané prudkosti. V boji o existenci mezi jednotlivými kapitalisty i mezi celými průmysly a celými zeměmi rozhoduje to, nakolik příznivé jsou jejich přírodní nebo vytvořené výrobní podmínky. Poražený je bez milosti odstraněn. Je to darwinovský boj o individuální existenci, přenesený s umocněnou zběsilostí z přírody do společnosti. Přirozený postoj zvířete se jeví jako vrchol lidského vývoje. Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním se tu pak jeví jako *protiklad mezi organizací výroby v jednotlivé továrně a mezi anarchií výroby v celé společnosti.*

Kapitalistický výrobní způsob se pohybuje v obou těchto jevových formách rozporu, který je mu v důsledku jeho původu imanentní, opisuje bezvýchodně onen „bludný kruh", který v něm objevil už Fourier. Fourier ovšem ve své době ještě nemohl vidět, že tento kruh se postupně zužuje, že tento pohyb je spíše spirála a musí dospět ke svému konci, stejně jako pohyb planet, srážkou se středem. Právě hybná síla společenské anarchie výroby mění velkou většinu lidí stále víc v proletáře, a právě proletářské masy nakonec s anarchií výroby skoncují. Hybná síla sociální anarchie výroby mění nekonečnou zdokonalitelnost strojů ve velkém průmyslu v kategorický příkaz pro každého jednotlivého průmyslového kapitalistu, aby pod trestem zániku stále zdokonaloval své stroje. Ale zdokonalovat stroje znamená učinit lidskou práci přebytečnou. Jestliže zavádění a rozmnožování strojů znamená vytlačování miliónů ručních dělníků malým počtem strojních dělníků, pak zlepšování

strojů znamená vytlačování stále většího množství strojních dělníků samých a konec konců vytvoření jistého počtu pohotových námezdních dělníků, převyšujícího průměrný počet, který kapitál potřebuje zaměstnat, vytvoření úplné průmyslové rezervní armády, jak jsem ji nazval už roku 1845*, která je k dispozici pro dobu, kdy průmysl pracuje plnou parou, a je vyhozena na dlažbu, jakmile nastane nevyhnutelný krach, která je vždycky olověným závažím na nohou dělnické třídy v jejím existenčním boji s kapitálem, regulátorem udržujícím mzdy na tak nízké úrovni, jak to odpovídá potřebám kapitálu. Tak dochází k tomu, že stroje, abychom to řekli Marxovými slovy, se stávají nejmocnějším bojovým prostředkem kapitálu proti dělnické třídě, že pracovní prostředek neustále vyráží dělníkovi z rukou životní prostředek, že se dělníkův vlastní výrobek mění v nástroj porobení dělníka.[167] Tak dochází k tomu, že zhospodárnění pracovních prostředků je od samého počátku zároveň nejbezohlednějším mrháním pracovní silou a loupením normálních předpokladů fungování práce;[168] že stroje, nejmohutnější prostředek ke zkrácení pracovní doby, se zvrhají v nejjistější prostředek, jak přeměnit celou dobu života dělníkova i jeho rodiny v pracovní dobu, která by byla k dispozici pro zhodnocení kapitálu; tak dochází k tomu, že nadměrná práce jedněch je předpokladem pro nezaměstnanost druhých a že velký průmysl, který se pachtí po celém světě za novými spotřebiteli, omezuje doma spotřebu mas na hladové minimum, a tím si podkopává svůj vlastní vnitřní trh. „Zákon, udržující relativní přebytek obyvatelstva čili průmyslovou rezervní armádu v rovnováze s rozsahem a energií akumulace kapitálu, přikovává dělníka ke kapitálu pevněji než Hefaistovy klíny přikovaly Promethea ke skále. Podmiňuje akumulaci bídy, odpovídající akumulaci kapitálu. Akumulace bohatství na jednom pólu je tedy zároveň akumulací bídy, útrap práce, otroctví, nevědomosti, zesurovění a morální degradace na opačném pólu, tj. na straně třídy, která *vyrábí svůj vlastní výrobek jako kapitál.*“ (Marx, „Kapitál“, str. 671.)[169] A očekávat od kapitalistického výrobního způsobu jiné rozdělování výrobků by znamenalo žádat,

* „Postavení dělnické třídy v Anglii“, str. 109. *(Engelsova poznámka.)* — Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 319. *(Pozn. red.)*

aby elektrody baterie, dokud jsou na ni zapojeny, nerozkládaly vodu a neuvolňovaly na kladném pólu kyslík a na záporném vodík.

Viděli jsme, jak na nejvyšší míru vystupňovaná zdokonalitelnost moderních strojů se v důsledku anarchie výroby ve společnosti mění v kategorický příkaz pro jednotlivého průmyslového kapitalistu, aby neustále zlepšoval své stroje, aby neustále zvyšoval jejich produktivitu. A ve stejný kategorický příkaz se pro něj mění pouhá faktická možnost zvětšovat okruh své výroby. Nesmírná rozpínavost velkého průmyslu, proti níž je rozpínavost plynů pouhou dětskou hrou, se nám jeví jako kvalitativní a kvantitativní *potřeba* rozšiřování, která hravě zdolává jakýkoli protitlak. Protitlak tvoří spotřeba, odbyt, trhy pro výrobky velkého průmyslu. Ale schopnost trhů rozšiřovat se extenzívně i intenzívně je především ovládána zcela jinými zákony, které nepůsobí ani zdaleka tak energicky. Rozšiřování trhů nemůže držet krok s rozšiřováním výroby. Kolize se stává nevyhnutelnou, a protože nemůže dosáhnout řešení, dokud nerozmetá sám kapitalistický výrobní způsob, stává se periodickou. Kapitalistická výroba vytváří nový „bludný kruh".

A opravdu, od roku 1825, kdy vypukla první všeobecná krize, se asi tak jednou za deset let celý průmyslový i obchodní svět, výroba a směna všech civilizovaných národů a jejich víceméně barbarských přívěsků vykolejí. Styky váznou, trhy jsou přeplněny, výrobky zůstávají hromadně ležet a není pro ně odbyt, hotové peníze mizejí, úvěr se ztrácí, továrny stojí, pracující masy mají nedostatek životních prostředků, protože jich vyrobily příliš mnoho, bankrot stíhá bankrot, dražba dražbu. Stagnace trvá léta, výrobní síly i výrobky se hromadně promrhávají a ničí, až nahromaděné spousty zboží, víceméně znehodnocené, konečně zase odplynou, až se výroba a směna dostanou pozvolna zase do chodu. Tempo se postupně zrychluje, mění se v klus, průmyslový klus přechází v cval, a ten se zase stupňuje až v nezadržitelný trysk, v dokonalé průmyslové, obchodní, úvěrové a spekulační steeple-chase*, a nakonec se po nejkrkolomnějších skocích zase octne — v příkopu krachu. A tak stále znovu. Od roku 1825 jsme to zažili už pětkrát a v tomto oka-

* — překážkové dostihy. *(Pozn. red.)*

mžiku (1877) se toho dožíváme po šesté. A charakter těchto krizí je tak výrazný, že je všechny vystihl Fourier, když označil první z nich za crise pléthorique, krizi z nadbytku.[170]

V krizích rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním násilně propuká. Oběh zboží je na čas zničen; oběživo, peníze se stávají překážkou oběhu; všechny zákony zbožní výroby a oběhu zboží jsou postaveny na hlavu. Ekonomická kolize dosáhla svého vrcholu: *způsob výroby se bouří proti způsobu směny.*

Fakt, že společenská organizace výroby uvnitř továrny dospěla až k bodu, kdy je už neslučitelná s anarchií výroby ve společnosti, trvající vedle ní a nad ní, tento fakt se násilnou koncentrací kapitálů, která se uskutečňuje za krizí ruinováním mnoha velkých a ještě více malých kapitalistů, stává zřejmým i samým kapitalistům. Celý mechanismus kapitalistického výrobního způsobu selhává pod tlakem výrobních sil, které sám zplodil. Nemůže už celou tuto masu výrobních prostředků přeměnit v kapitál; výrobní prostředky zahálejí, a právě proto musí zahálet i průmyslová rezervní armáda. Výrobních prostředků, životních prostředků, pohotových dělníků, všech prvků výroby a obecného bohatství je nadbytek. Ale „nadbytek se stává zdrojem nouze a nedostatku" (Fourier), protože právě on zabraňuje přeměně výrobních a životních prostředků v kapitál. Neboť v kapitalistické společnosti nemohou výrobní prostředky začít působit, pokud se napřed nezmění v kapitál, v prostředek vykořisťování lidské pracovní síly. Nutnost, aby výrobní a životní prostředky nabyly vlastnosti kapitálu, stojí mezi nimi a dělníky jako přízrak. Jen ona zabraňuje tomu, aby se věcné a osobní páky výroby spojily; jen ona zakazuje výrobním prostředkům, aby fungovaly, dělníkům, aby pracovali a žili. Na jedné straně je tedy kapitalistický výrobní způsob usvědčován z neschopnosti nadále spravovat tyto výrobní síly. Na druhé straně volají samy tyto výrobní síly stále naléhavěji po zrušení tohoto rozporu, po tom, aby byly zbaveny své vlastnosti kapitálu, po *faktickém uznání svého charakteru společenských výrobních sil.*

A právě tento protitlak mohutně rostoucích výrobních sil proti jejich kapitálovým vlastnostem, tento stále se stupňující nátlak na uznání jejich společenské povahy nutí samu kapitalistickou třídu,

a to stále víc, aby s nimi zacházela, pokud je to za kapitálového vztahu vůbec možné, jako se společenskými výrobními silami. Jak období, kdy průmysl běží na plné obrátky, období bezmezně nafouklého úvěru, tak i sám krach vyvolaný zhroucením velkých kapitalistických podniků vedou k té formě zespolečenštění větších mas výrobních prostředků, s níž se setkáváme v různých druzích akciových společností. Některé z těchto výrobních a spojovacích prostředků jsou už od počátku tak obrovité, že vylučují, jako například železnice, jakoukoli jinou formu kapitalistického vykořisťování. Na jistém stupni vývoje už nestačí ani tato forma; velkovýrobci v témž průmyslovém odvětví uvnitř dané země se spojují v „trust", sdružení, jehož účelem je regulace výroby; určují celkové množství, které se má vyrobit, rozdělují si je mezi sebou a tak si vynucují předem stanovenou prodejní cenu. Protože se však takové trusty, jakmile přijde špatná doba pro obchod, většinou rozpadnou, dohánějí právě tím k ještě soustředěnějšímu zespolečenštění: celé průmyslové odvětví se mění v jedinou velkou akciovou společnost a domácí konkurence ustupuje domácímu monopolu této jedné společnosti; tak tomu bylo už roku 1890 s anglickou výrobou alkálií, která je teď po splynutí všech 48 velkých továren v rukou jediné, jednotně řízené společnosti s kapitálem 120 miliónů marek.

V trustech se svobodná konkurence zvrhá v monopol, neplánovitá výroba kapitalistické společnosti kapituluje před plánovitou výrobou nadcházející socialistické společnosti. Zprvu ovšem ještě k užitku a prospěchu kapitalistů. Zde se ale vykořisťování stává tak zřejmým, že musí zkrachovat. Žádný národ by si nedal líbit výrobu řízenou trusty, tak nezahalené vykořisťování celku malou bandou několika střihačů kupónů.

Ať tak či onak, s trusty nebo bez trustů, nakonec musí řízení výroby převzít oficiální představitel kapitalistické společnosti, stát.* Tato nutnost přeměny ve státní vlastnictví se nejdříve obje-

* Říkám: *musí*. Neboť jen tehdy, jestliže výrobní nebo spojovací prostředky *skutečně* přerostly řízení akciových společností, jestliže se tedy jejich zestátnění stalo *ekonomicky* nevyhnutelným, jen tehdy znamená, i když je provede dnešní stát, ekonomický pokrok, dosažení nového předstupně k tomu, aby všechny výrobní síly převzala do svých rukou sama společnost. Ale v poslední době, kdy se dal do zestátňování Bismarck, se objevil jistý falešný socialismus,

vuje u velkých spojovacích podniků: u pošty, telegrafu, železnic.

Jestliže krize odhalily neschopnost buržoazie k tomu, aby nadále spravovala moderní výrobní síly, pak přeměna velkých výrobních a spojovacích podniků v akciové společnosti, trusty a státní vlastnictví ukazuje, že pro tento účel je buržoazie postradatelná. Všechny společenské funkce kapitalistovy obstarávají dnes placení zaměstnanci. Kapitalista dnes už nekoná žádnou společenskou funkci kromě shrabování důchodů, stříhání kupónů a hry na burze, kde se různí kapitalisté navzájem obírají o svůj kapitál. Vytlačoval-li kapitalistický výrobní způsob zprvu dělníky, vytlačuje teď kapitalisty a zařazuje je právě tak jako dělníky mezi přebytečné obyvatelstvo, i když zprvu ještě ne do průmyslové rezervní armády.

Ale ani přeměna v akciové společnosti a trusty, ani přeměna ve státní vlastnictví nezbavuje výrobní síly vlastnosti kapitálu. U akciových společností a trustů je to nabíledni. A moderní stát je opět jen organizace, kterou si vytváří buržoazní společnost, aby zachovala všeobecné vnější podmínky kapitalistického výrobního způsobu proti zásahům jak dělníků, tak jednotlivých kapitalistů. Moderní stát, ať už má jakoukoli formu, je v podstatě kapitalistický stroj, stát kapitalistů, pomyslný celkový kapitalista. Čím víc výrobních sil přebírá do svého vlastnictví, tím víc se stává skutečným celkovým kapitalistou, tím víc občanů vykořisťuje. Dělníci zůstávají námezdními dělníky, proletáři. Kapitálový vztah není zrušen, naopak, je nanejvýš vyhrocen. Ale v nejvyšším bodu se zvrací. Státní vlastnictví výrobních sil není řešením konfliktu, ale skrývá v sobě formální prostředek, nástroj řešení.

který se tu a tam dokonce zvrhl v jakési přisluhování a bez okolků prohlašuje *každé* zestátnění, dokonce i to bismarckovské, za socialistické. Kdyby ovšem zestátnění tabáku bylo socialistické, pak by k zakladatelům socialismu patřili i Napoleon a Metternich. Když si belgický stát z naprosto všedních politických a finančních důvodů stavěl hlavní železniční tratě sám, když Bismarck bez jakékoli ekonomické nutnosti zestátnil hlavní železniční tratě v Prusku, prostě proto, aby je mohl lépe zařídit a využívat pro případ války, aby si z železničních úředníků vychoval stádo hlasující pro vládu, a hlavně proto, aby si tak opatřil nový zdroj příjmů nezávislý na rozhodnutí parlamentu — pak to rozhodně nebyly přímé ani nepřímé, vědomé ani bezděčné socialistické kroky. Jinak by byly socialistickými zařízeními i královská Seehandlung[171], královská porcelánová manufaktura, a dokonce i rotní krejčí u armády anebo konečně i zestátnění bordelů, které docela vážně navrhoval jakýsi chytrák ve třicátých letech za Bedřicha Viléma III. *(Engelsova poznámka.)*

Toto řešení může záležet jen v tom, že se fakticky uzná společenská povaha moderních výrobních sil, že se tedy způsob výroby, přivlastňování a směny sladí se společenským charakterem výrobních prostředků. A to se může stát jen tak, že společnost se otevřeně a bez okolků zmocní výrobních sil, které už přerostly každé jiné řízení kromě jejího. Tím výrobci zcela vědomě uplatní společenský charakter výrobních prostředků a výrobků, který se dnes obrací proti nim samým, který periodicky rozbíjí způsob výroby i směny a prosazuje se jen násilně a ničivě jako slepě působící přírodní zákon, a tento společenský charakter se změní z příčiny poruch a periodických krachů v nejmocnější páku výroby samé.

Společensky účinné síly působí, dokud jsme je nepoznali a nepočítáme s nimi, úplně stejně jako přírodní síly: slepě, násilně, ničivě. Jakmile jsme je však poznali, jakmile jsme pochopili jejich činnost, jejich směřování, jejich účinky, záleží už jen na nás, zda je budeme stále víc podřizovat své vůli a jejich prostřednictvím dosahovat svých cílů. A obzvlášť to platí o dnešních mohutných výrobních silách. Dokud se tvrdošíjně bráníme pochopení jejich povahy a charakteru — a tomuto pochopení se vzpírá kapitalistický výrobní způsob a jeho obhájci — dotud se tyto síly prosazují navzdory nám, proti nám, dotud nás ovládají, jak jsme to podrobně vylíčili. Jakmile je pochopena jejich povaha, mohou se v rukou sdružených výrobců změnit z démonických vládců v ochotné služebníky. Je to rozdíl mezi ničivou silou elektřiny v blesku za bouře a mezi spoutanou elektřinou telegrafu a obloukové lampy; je to rozdíl mezi požárem a ohněm sloužícím člověku. Až se bude s dnešními výrobními silami zacházet podle jejich konečně poznané povahy, nastoupí na místo společenské anarchie výroby společensky plánovité řízení výroby podle potřeb celku i každého jednotlivce; tím bude kapitalistický způsob přivlastňování, v němž výrobek porobuje zprvu výrobce, potom však i přivlastňovatele, nahrazen způsobem přivlastňování výrobků založeným na povaze moderních výrobních prostředků samých: na jedné straně přímé společenské přivlastňování jako prostředek k udržování a rozšiřování výroby, na druhé straně přímo individuální přivlastňování jako prostředek k životu a požitku.

Tím, že kapitalistický výrobní způsob přeměňuje čím dál tím větší množství obyvatelstva v proletáře, vytváří moc, která je pod trestem zániku nucena provést tento převrat. Tím, že stále naléhavěji vyžaduje přeměnu velkých zespolečenštěných výrobních prostředků ve státní vlastnictví, ukazuje sám cestu k uskutečnění tohoto převratu. *Proletariát se chápe státní moci a mění výrobní prostředky nejprve ve státní vlastnictví.* Ale tím ruší sám sebe jako proletariát, tím ruší všechny třídní rozdíly a protiklady a tím i stát jako stát. Dosavadní společnost, která se pohybovala v třídních protikladech, potřebovala stát, tj. organizaci té nebo oné vykořisťující třídy k tomu, aby zachovala své vnější výrobní podmínky, tedy zejména k tomu, aby vykořisťované třídy násilím udržovala v podmínkách útlaku daných stávajícím výrobním způsobem (otroctví, nevolnictví nebo poddanství, námezdní práce). Stát byl oficiálním představitelem celé společnosti, jejím shrnutím ve viditelnou korporaci, ale byl jím jen potud, pokud byl státem té třídy, která ve své době sama zastupovala celou společnost: ve starověku státem občanů, kteří měli otroky, ve středověku státem feudální šlechty, v naší době státem buržoazie. Tím, že se konečně fakticky stává představitelem celé společnosti, dělá sám sebe zbytečným. Jakmile už není společenská třída, kterou je třeba potlačovat, jakmile jsou spolu s třídním panstvím a s bojem o individuální existenci založeným na dosavadní anarchii výroby odstraněny i kolize a výstřelky, které z něho vznikají, pak tu už není co potlačovat, není nic, co by vyžadovalo zvláštní potlačovací moc, stát. První akt, v němž stát skutečně vystupuje jako představitel celé společnosti — převzetí výrobních prostředků ve jménu společnosti — je současně jeho posledním samostatným aktem jako státu. Zasahování státní moci do společenských vztahů se stává zbytečným v jedné oblasti po druhé a potom samo usíná. Na místo vlády nad osobami nastupuje správa věcí a řízení výrobních procesů. Stát není „odstraněn", stát *odumírá.* Podle toho je třeba posuzovat frázi o „svobodném lidovém státu",[172] je tedy třeba vidět jak její dočasnou agitační oprávněnost, tak konec konců její vědeckou neudržitelnost; totéž platí o požadavku takzvaných anarchistů, aby stát byl odstraněn z dneška na zítřek.

Od té doby, co do dějin vstoupil kapitalistický výrobní způsob,

uvažovali jednotlivci i celé sekty nejednou víceméně nejasně o převzetí všech výrobních prostředků společností jako o ideálu budoucnosti. Ale možným, dějinnou nutností se mohlo stát teprve tehdy, když vznikly faktické podmínky pro jeho provedení. Jako každý jiný společenský pokrok stává se proveditelným ne proto, že lidé pochopili, že existence tříd odporuje spravedlnosti, rovnosti atd., ne proto, že je tu vůle tyto třídy odstranit, nýbrž proto, že tu jsou jisté nové ekonomické podmínky. Rozštěpení společnosti na třídu vykořisťující a vykořisťovanou, vládnoucí a potlačenou bylo nutným důsledkem dřívějšího nepatrného rozvoje výroby. Dokud veškerá společenská práce poskytuje jen takový výtěžek, který jen o málo převyšuje to, co je potřebné k nuzné existenci všech, dokud tedy práce zabírá všechen nebo skoro všechen čas velké většiny členů společnosti, dotud se společnost nutně dělí na třídy. Vedle velké většiny, která je otrokem práce, se vytváří třída osvobozená od přímé produktivní práce, která obstarává společné záležitosti společnosti: řízení práce, státní záležitosti, soudnictví, vědy, umění atd. Základem rozdělení na třídy je tedy zákon dělby práce. Ale to nebrání tomu, aby se toto rozdělení na třídy neprosazovalo násilím a loupeží, lstí a podvodem a aby vládnoucí třída, jakmile je v sedle, neopomenula ani jedinou příležitost k upevňování svého panství na úkor pracující třídy a k přeměně společenského řízení ve stupňované vykořisťování mas.

Ale má-li podle toho rozdělení na třídy jisté dějinné oprávnění, pak je má jen pro daný časový úsek, pro dané společenské podmínky. Bylo založeno na nedostatečnosti výroby; bude smeteno plným rozvojem moderních výrobních sil. A opravdu, odstranění společenských tříd předpokládá takový stupeň historického vývoje, na němž se stane anachronismem, zastará trvání nejen té nebo oné určité vládnoucí třídy, nýbrž vládnoucí třídy vůbec, tedy třídního rozdílu samého. Předpokládá tedy tak vysoký stupeň vývoje výroby, na němž se přivlastňování výrobních prostředků a výrobků, a tím i politického panství, monopolu na vzdělání a duchovního řízení zvláštní společenskou třídou stalo nejen zbytečným, nýbrž i ekonomickou, politickou a intelektuální překážkou vývoje. Tohoto bodu je teď dosaženo. Jestliže politický a intelektuální bankrot

buržoazie je sotva ještě tajemstvím i pro ni samu, pak její ekonomický bankrot se opakuje pravidelně vždy po deseti letech. V každé krizi se společnost dusí pod tíhou svých vlastních výrobních sil a výrobků, které nedovede využít, a stojí bezradně před absurdním rozporem, že výrobci nemají co spotřebovávat, protože není dost spotřebitelů. Expanzívní síla výrobních prostředků rozbíjí okovy, kterými ji spoutal kapitalistický výrobní způsob. Osvobození výrobních prostředků z těchto okovů je jedinou předběžnou podmínkou nepřetržitého, stále rychlejšího vývoje výrobních sil, a tím i prakticky neomezeného stupňování výroby samé. Ale to ještě není všechno. Společenské přivlastnění výrobních prostředků odstraňuje nejen dnešní umělé brzdění výroby, nýbrž i vyslovené promrhávání a drancování výrobních sil a výrobků, které je dnes nevyhnutelným průvodcem výroby a dosahuje vrcholu v krizích. Kromě toho uvolňuje masu výrobních prostředků a výrobků pro celek tím, že odstraňuje nesmyslné rozmařilé plýtvání nynějších vládnoucích tříd a jejich politických představitelů. Možnost zajistit všem členům společnosti prostřednictvím společenské výroby existenci, která je nejen materiálně úplně dostačující a den ode dne bohatší, nýbrž která jim zaručuje i úplný svobodný rozvoj a uplatnění jejich tělesných a duchovních vloh, tato možnost je tu nyní poprvé, ale *je tu.**

S převzetím výrobních prostředků společností je odstraněna zbožní výroba, a tím i vláda výrobku nad výrobci. Anarchie ve společenské výrobě je nahrazena plánovitou uvědomělou organizací. Boj o individuální existenci ustává. Teprve tím se člověk, v jistém smyslu, definitivně vyděluje z říše zvířat a vstupuje ze zvířecích

* Několik čísel může dát přibližnou představu o nesmírné rozpínavosti moderních výrobních prostředků, dokonce i pod kapitalistickým tlakem. Podle Giffenových výpočtů[173] činilo veškeré bohatství Velké Británie a Irska zhruba:

1814	2200 miliónů liber št.	= 44 miliardy marek
1865	6100 miliónů liber št.	= 122 miliardy marek
1875	8500 miliónů liber št.	= 170 miliard marek

Co se týče drancování výrobních prostředků a výrobků v krizích, odhadovala se na druhém kongresu německých průmyslníků v Berlíně 21. února 1878[174] celková ztráta pouze *německého železářského* průmyslu za posledního krachu na 455 miliónů marek. *(Engelsova poznámka.)*

podmínek do skutečně lidských. Okruh životních podmínek obklopujících lidi, který až dosud lidi ovládal, se teď dostává pod vládu a kontrolu lidí, kteří se poprvé stávají uvědomělými, skutečnými pány přírody, protože a tím že se stávají pány svého vlastního zespolečenštění. Teprve pak používají lidé s plnou znalostí věci, a tedy ovládají zákony svého vlastního společenského konání, které až dosud stály proti nim jako cizí přírodní zákony, jež je ovládaly. Vlastní zespolečenštění lidí, které dosud stálo proti nim, jako by jim je příroda a dějiny vnutily, se teď stává jejich svobodným činem. Objektivní cizí mocnosti, které až dosud ovládaly dějiny, se dostávají pod kontrolu lidí samých. Teprve pak budou lidé dělat své dějiny s plným vědomím sami, teprve pak budou mít společenské příčiny, které uvedli do pohybu, převážně a ve stále rostoucí míře i účinky, které chtěli. Je to skok lidstva z říše nutnosti do říše svobody.

Shrňme nakonec stručně průběh vývoje:

I. *Středověká společnost:* Individuální malovýroba. Výrobní prostředky přizpůsobené pro individuální potřebu, a proto primitivně neohrabané, titěrné, s trpasličím účinkem. Výroba pro bezprostřední spotřebu ať už výrobce samého, nebo jeho feudálního pána. Jen tam, kde je přebytek výroby nad tuto spotřebu, nabízí se tento přebytek na prodej a přichází do směny: zbožní výroba tedy teprve vzniká; ale už teď v sobě obsahuje, v zárodku, *anarchii ve společenské výrobě.*

II. *Kapitalistická revoluce:* Přeměna průmyslu zprvu s pomocí prosté kooperace a manufaktury. Soustředění dosud rozptýlených výrobních prostředků ve velkých dílnách, tím jejich přeměna z výrobních prostředků jednotlivcových ve společenské — přeměna, která se celkem nijak nedotýká formy směny. Staré formy přivlastňování působí dál. Vystupuje *kapitalista:* jako vlastník výrobních prostředků si přivlastňuje i výrobky a dělá z nich zboží. Výroba se stala společenským aktem; směna a s ní i přivlastňování zůstávají individuálními akty, akty jednotlivcovými: *společenský výrobek si přivlastňuje jednotlivý kapitalista.* Základní rozpor, z něhož pramení všechny rozpory, ve kterých se pohybuje dnešní společnost a které jasně odhaluje velký průmysl.

A) Odloučení výrobce od výrobních prostředků. Odsou-

zení dělníka k doživotní námezdní práci. *Protiklad mezi proletariátem a buržoazií.*

B) Vzrůstající význam a stoupající účinnost zákonů, které ovládají zbožní výrobu. Bezuzdný konkurenční boj. *Rozpor mezi společenskou organizací v jednotlivé továrně a společenskou anarchií v celkové výrobě.*

C) Na jedné straně zdokonalování strojů, z něhož konkurence udělala kategorický příkaz pro každého jednotlivého továrníka a které zároveň znamená stále rostoucí vysazování dělníků z práce: *průmyslová rezervní armáda.* Na druhé straně neomezené rozšiřování výroby, rovněž kategorický zákon konkurence pro každého továrníka. Na obou stranách nebývalý rozvoj výrobních sil, přebytek nabídky nad poptávkou, nadvýroba, přeplnění trhů, každých 10 let krize, bludný kruh: *zde přebytek výrobních prostředků a výrobků — tam přebytek dělníků* bez zaměstnání a bez existenčních prostředků; ale obě tyto páky výroby a společenského blahobytu se nemohou spojit, protože kapitalistická forma výroby nedovoluje výrobním silám, aby působily, a výrobkům, aby obíhaly, ledaže se napřed přemění v kapitál: a právě tomu brání jejich přebytek. Rozpor se vystupňoval v protismysl: *výrobní způsob se bouří proti formě směny.* Buržoazie je usvědčována z neschopnosti řídit nadále své vlastní společenské výrobní síly.

D) Částečné uznání společenského charakteru výrobních sil vnucené samým kapitalistům. Přivlastnění velkých výrobních a spojovacích organismů, nejprve *akciovými společnostmi*, později trusty a pak *státem.* Buržoazie se ukazuje jako zbytečná třída; všechny její společenské funkce plní teď placení zaměstnanci.

III. *Proletářská revoluce*, vyřešení rozporů: Proletariát se chápe veřejné moci a z této moci přeměňuje společenské výrobní prostředky, které se buržoazii vymykají z rukou, ve veřejné vlastnictví. Tímto aktem osvobozuje proletariát výrobní prostředky od jejich dosavadní vlastnosti kapitálu a dává jejich společenskému charakteru plný průchod, aby se prosadil. Od nynějška se stává možnou společenská výroba podle předem určeného plánu. Vývoj výroby

činí další existenci různých společenských tříd anachronismem. Postupně, jak mizí anarchie společenské výroby, usíná i politická autorita státu. Lidé, konečně páni svého vlastního způsobu zespolečenštění, se tím zároveň stávají pány přírody, pány sebe samých — svobodnými.

Vykonat tento čin, který osvobodí svět, je dějinným posláním moderního proletariátu. Prostudovat dějinné podmínky a tím i samu povahu tohoto činu a tak uvědomit třídu povolanou k této akci, dnes potlačenou, o podmínkách a povaze její vlastní akce, je úkolem teoretického výrazu proletářského hnutí, vědeckého socialismu.

K. MARX

* K „BÍDĚ FILOSOFIE“[175]

„Bída filosofie“ Karla Marxe vyšla v roce 1847, brzy po Proudhonových „Ekonomických rozporech“, které měly podtitul „Filosofie bídy“[176]. Rozhodli jsme se přetisknout tuto knihu, jejíž první vydání je rozebráno, a to z toho důvodu, že obsahuje zárodky teorie, která byla po dvacetileté práci rozvinuta v „Kapitálu“. Četba „Bídy filosofie“ a „Manifestu Komunistické strany“, uveřejněného Marxem a Engelsem v roce 1848, může tedy být vhodným úvodem ke studiu „Kapitálu“ a děl dalších současných socialistů, kteří, jako např. Lassalle, z nich čerpali své myšlenky. Svým svolením k tomuto přetisku v našem listě nám Marx vyjádřil své sympatie.

Je třeba říci ještě několik slov k tomu, proč byla tato polemika proti Proudhonovi tak ostrá. Jednak proto, že když Proudhon útočil na oficiální ekonomy (Dunoyera, člena akademie Blanquiho a celou kliku okolo „Journal des Économistes“[177]), dovedl přesto zalichotit jejich samolibosti, zatímco utopické socialisty a komunisty, jichž si Marx váží jako předchůdců moderního socialismu, zasypával hrubými urážkami. Jednak také, aby se proklestila cesta kritickému a materialistickému socialismu, který usiluje jen o objasnění reálného a historického vývoje společenské výroby, bylo nutné rázně skoncovat v ekonomii s onou ideologií, jejímž posledním ztělesněním Proudhon byl, aniž si to sám uvědomoval.

Ostatně v článku uveřejněném v berlínském „Social-Demo-

kratu“[178] po Proudhonově smrti ocenil Marx po právu skvělé vlastnosti tohoto bojovníka, jeho mužný postoj po červnových dnech i jeho talent politického spisovatele.

Napsal K. Marx koncem března 1880
Otištěno v „L'Égalité“,
čís. 12 ze 7. dubna 1880, 2. série

Podle rukopisu
srovnaného s textem novin
Přeloženo z francouzštiny

K. MARX

DĚLNICKÁ ANKETA[179]

I

1. Ve kterém výrobním odvětví pracujete?

2. Patří podnik, v němž pracujete, soukromým kapitalistům, nebo akciové společnosti? Uveďte jméno soukromého podnikatele nebo ředitele společnosti.

3. Uveďte počet zaměstnaných osob.

4. Uveďte jejich pohlaví a věk.

5. Jaká je nejnižší věková hranice pro přijímání dětí — chlapců či děvčat?

6. Uveďte počet dozorců a *ostatních zaměstnanců*, kteří nejsou prostými námezdními pracovníky.

7. Jsou v podniku zaměstnáni učni a kolik?

8. Povolávají se v určitých obdobích kromě běžně a pravidelně zaměstnávaných dělníků také jiní dělníci zvenčí?

9. Pracuje podnik vašeho zaměstnavatele výhradně nebo hlavně pro místní zákazníky, pro celý vnitřní trh, nebo pro vývoz do ciziny?

10. Je vaše pracoviště na venkově nebo ve městě?

11. Provozujete-li své zaměstnání na venkově, tvoří tato práce váš hlavní zdroj obživy, nebo ji provozujete nádavkem k zemědělství či společně se zemědělstvím?

12. Je vaše práce výlučně nebo hlavně ruční nebo strojová?

13. Uveďte, jaká je dělba práce v podniku, kde jste zaměstnán.

14. Používá se jako hnací síly páry?

15. Uveďte počet dílen, v nichž se provádějí různé součásti

výrobního procesu a popište tu část výrobního procesu, v níž jste zaměstnán vy, a to nejen technicky, ale pokud jde o svalovou a nervovou námahu, kterou práce vyžaduje, a o její celkové účinky na zdraví dělníka.

16. Popište hygienické poměry na pracovišti, to jest jeho rozměry (prostor připadající na každého dělníka), větrání, teplotu, vybílení zdí, ⟨záchody⟩, celkovou čistotu, hluk působený stroji, prach, vlhkost atd.

17. Existuje nějaký dohled, vládní či místní, nad hygienickými poměry na pracovišti?

18. Existují v podniku, kde pracujete, nějaké zvláštní škodlivé vlivy, které způsobují specifická onemocnění dělníků?

19. Je pracoviště přeplněno stroji?

20. Jsou hnací síly, převodová zařízení a běžící stroje zajištěny tak, aby se předcházelo zranění dělníků?

21. Uveďte z vlastní zkušenosti hlavní nehody, při nichž došlo ke zranění nebo usmrcení dělníků.

22. Pracujete-li v dolech, uveďte, jaká preventivní opatření učinil váš zaměstnavatel, aby zajistil větrání a zabránil výbuchům a jiným nebezpečným nehodám.

23. Pracujete-li ve strojírenském průmyslu, v chemickém průmyslu, na železnici nebo v některém jiném zvlášť nebezpečném průmyslovém odvětví, uveďte, zda váš zaměstnavatel učinil nějaká preventivní opatření.

24. Jaké je na vašem pracovišti osvětlení, plynové, petrolejové atd.?

25. Jsou uvnitř dílenských budov a mimo ně dostačující možnosti úniku v případě požáru?

26. Je zaměstnavatel v případě nehody povinen *podle zákona* odškodnit postiženého či jeho rodinu?

27. Ne-li, odškodňuje nějak ty, kteří utrpí úraz při práci pro jeho obohacení?

28. Existuje na vašem pracovišti nějaká lékařská pomoc?

29. Pracujete-li doma, popište, jaká je vaše pracovní místnost; uveďte, zda používáte nějakých nástrojů nebo též malých strojů; pomáhá vám vaše žena a děti nebo jiní pomocníci, dospělí či děti,

mužského či ženského pohlaví; pracujete pro soukromé zákazníky či pro nějakého ⟨„podnikatele“⟩, jednáte s ním přímo nebo přes prostředníky?

II

1. Uveďte, kolik hodin obvykle pracujete denně a kolik dní obvykle pracujete v týdnu.
2. Uveďte počet svátků v roce.
3. Jaké přestávky jsou během pracovního dne?
4. Jsou stanoveny určité pravidelné přestávky na jídlo nebo se jí nepravidelně?*
5. Pracuje se i v době přestávky na jídlo?
6. Používá-li se parní síly, uveďte skutečnou dobu, kdy se parní stroje zapínají a vypínají.
7. Pracuje se v noci?
8. Jak dlouhou pracovní dobu mají děti a mladiství pod 16 let?
9. Střídají se během pracovního dne různé směny dětí a mladistvých?
10. Vynucuje si vláda uplatňování *zákonných ustanovení* — pokud existují — o dětské práci a jsou tato ustanovení přesně dodržována zaměstnavateli?
11. Existují školy pro děti a mladistvé zaměstnané ve vašem odvětví? Jestliže ano, v kterou denní dobu jsou děti ve škole? Čemu se učí?
12. Tam, kde se pracuje ve dne v noci, jaký je systém směn — střídání jedné skupiny dělníků jinou?
13. Do jaké míry se v dobách konjunktury prodlužuje obvyklá pracovní doba?
14. Provádějí čištění strojů dělníci zvlášť najatí k tomuto účelu, nebo to dělají během svého obvyklého pracovního dne zadarmo dělníci pracující u těchto strojů?
15. Jaká jsou ustanovení a tresty, pokud jde o včasný nástup

* U tohoto bodu rukopisu je rukou Charlese Longueta připsána další otázka: „Jí se v budově nebo venku?“ *(Pozn. red.)*

dělníků do práce na začátku pracovního dne a po přestávkách na jídlo?

16. Kolik času ztrácíte denně cestou z domova na pracoviště a návratem z pracoviště domů?

III

1. V jakém pracovním poměru jste se svým zaměstnavatelem? Najímá vás na den, týden, měsíc atd.?

2. Jak jsou stanoveny výpovědní lhůty, propustí-li vás zaměstnavatel nebo dáte-li výpověď sám?

3. Jakými tresty se stíhá zaměstnavatel, poruší-li pracovní smlouvu?

4. Jakými tresty se stíhá dělník, poruší-li smlouvu on?

5. Jsou-li v podniku zaměstnáni učni, uveďte podmínky jejich smlouvy.

6. Je vaše zaměstnání pravidelné nebo nepravidelné?

7. Pracuje se ve vašem odvětví jen v určitých ročních obdobích, nebo je práce v normálních dobách víceméně rovnoměrně rozložena na celý rok? Je-li vaše práce vázána na určitá roční období, z čeho žijete v ostatních obdobích?

8. Dostáváte časovou mzdu nebo úkolovou?

9. Jestliže dostáváte časovou mzdu, vypočítává se podle hodin nebo podle celých pracovních dní?

10. Platí se za případné *přesčasy* zvláštní mzdy a jaké?

11. Dostáváte-li ⟨*úkolovou*⟩ mzdu, uveďte, jakým způsobem je stanovena. Jste-li zaměstnán v takovém odvětví, kde se množství vykonané práce zjišťuje měřením nebo vážením (jako např. v uhelných dolech), uveďte, zda se zaměstnavatel a jeho pomocníci uchylují k podvodným machinacím, aby vás připravili o část vašeho výdělku.

12. Dostáváte-li úkolovou mzdu, nepoužívá se kvality výrobku jako záminky k podvodným srážkám ze mzdy?

13. Ať už dostáváte časovou mzdu nebo úkolovou, *v jakých lhůtách* se vaše mzda vyplácí? Jinými slovy: jak dlouhý úvěr musíte poskytovat svému zaměstnavateli, než dostanete zaplaceno za vy-

konanou práci? Platí se mzda po uplynutí týdne, měsíce atd.?

14. Zjišťujete, že vás takové opožděné vyplácení mzdy nutí často se uchylovat do ⟨zastaváren⟩, platit tam vysoké úroky a připravovat se o věci, které byste měli mít po ruce, nebo dělat dluhy u kupců a stávat se tím, že se u nich zadlužíte, jejich obětí?

15. Platí vám mzdu přímo ⟨„šéf“⟩ nebo vám ji vyplácí nějaký prostředník, ⟨„faktor“⟩ atd.?

16. Vyplácejí-li vám mzdu ⟨„faktoři“⟩ nebo jiní prostředníci, uveďte, za jakých podmínek vás zaměstnávají.

17. Uveďte, jak velká je vaše denní nebo týdenní mzda v penězích.

18. Uveďte, jak velkou mzdu dostávají za stejnou dobu ženy a děti, které s vámi pracují v téže dílně.

19. Uveďte nejvyšší a nejnižší denní mzdu za poslední měsíc.

20. Uveďte nejvyšší a nejnižší úkolovou mzdu za poslední měsíc.

21. Uveďte svůj skutečný výdělek za tutéž dobu, a máte-li rodinu, také výdělek své ženy a dětí.

22. Vyplácí se mzda v penězích nebo zčásti jinak?

23. Najímáte-li si byt od svého zaměstnavatele, uveďte, za jakých podmínek. Strhává vám nájemné ze mzdy?

24. Uveďte, kolik vás stojí takové základní potřeby jako:

a) ⟨nájemné za byt a jaké jsou podmínky nájmu; počet místností, z nichž se byt skládá; kolik lidí v něm bydlí; opravy a pojištění; nákup a udržování nábytku; spaní; otop, osvětlení, voda atd.

b) potraviny: chléb, maso, zelenina (brambory atd.); mléčné výrobky, vejce, ryby; máslo, olej, tuky; cukr, sůl, koření; káva, čaj, cikorka; pivo, mošt, víno atd., tabák.

c) oblečení (pro rodiče a děti); praní; hygienické potřeby, koupele, mýdlo atd.

d) různé výdaje, jako poštovné, půjčovné a poplatky za úschovu v zastavárnách, školné za děti, učňovské poplatky, nákup novin, knih apod. Příspěvky vzájemně podpůrným spolkům, stávkovým pokladnám, koalicím, odborům atd.

e) výdaje způsobené výkonem vašeho povolání, pokud nějaké jsou.

f) daně.⟩

25. Pokuste se vypsat ve formě rozpočtu svůj týdenní a roční příjem (a příjem vaší rodiny, pokud ji máte) a vaše týdenní a roční vydání.

26. Zjistil jste z vlastní zkušenosti, že výdaje za základní životní potřeby (jako nájemné, ceny potravin atd.) vzrostly víc než mzdy?

27. Uveďte změny ve ⟨výši⟩ mezd za tak dlouhou dobu, jak si dokážete vzpomenout.

28. Uveďte, jak velký byl pokles mezd v dobách stagnace nebo krize.

29. Uveďte, jak vzrostly mzdy v takzvaných obdobích prosperity.

30. Uveďte, zda došlo k přerušení práce v důsledku změny módy a dílčích nebo všeobecných krizí.

31. Uveďte změny *v ceně zboží*, které vyrábíte, nebo služeb, které poskytujete, ve srovnání s tím, zda se *současně změnila* vaše mzda, nebo zůstala na dřívější výši.

32. Znáte z vlastní zkušenosti případ, že by dělníci ztratili místo v důsledku zavedení strojů nebo jiných zdokonalení?

33. Přinesl rozvoj strojů a produktivity práce růst nebo pokles intenzity práce a prodloužení nebo zkrácení pracovní doby?

34. Poznal jste, že by se nějak zvyšovaly mzdy v důsledku zdokonalení výroby?

35. Víte o nějakém případu, že by řadový dělník mohl v 50 letech odejít na odpočinek a žít z peněz, které si vydělal jako námezdní dělník?

36. Kolik let může ve vašem výrobním odvětví konat svou práci dělník s průměrným zdravím?

IV

1. Existují ve vašem oboru odbory a jak jsou vedeny?
2. Kolik stávek jste ve svém oboru sám zažil?
3. Jak dlouho tyto stávky trvaly?
4. Byly dílčí nebo všeobecné?

5. Byly to stávky vedené za zvýšení mezd nebo proti jejich snížení; nebo v nich šlo o délku pracovního dne; nebo vznikly z jiných příčin?

6. Jaký byl jejich výsledek?

7. Podporují dělníci vašeho oboru stávky dělníků z jiných oborů?

8. Uveďte, jaké předpisy stanovil váš zaměstnavatel, aby mohl ovládat své námezdní dělníky, a jaké tresty ukládá za jejich porušení.*

9. Existují sdružení podnikatelů k tomu účelu, aby mohli dělníkům vnucovat snížení mezd nebo prodloužení pracovního dne, zasahovat do stávek a vůbec vnucovat dělnické třídě svou vůli?

10. Pamatujete si z vlastní zkušenosti, že by vláda zneužila veřejné moci ve službách podnikatelů proti jejich zaměstnancům?

11. Stalo se někdy podle vaší zkušenosti, že by táž vláda zasáhla ve prospěch pracujících proti přehmatům a nezákonnému sdružování podnikatelů?

12. Uplatňuje táž vláda tovární zákony — pokud existují — proti podnikatelům? Plní její inspektoři — pokud existují — přesně své povinnosti?

13. Existují ve vašem podniku nebo ve vašem oboru vzájemně podpůrné spolky pro případ nehod, nemocí, úmrtí, dočasné pracovní neschopnosti, stáří atd.?

14. Je členství v takových spolcích dobrovolné nebo povinné? Jsou jejich fondy výhradně pod kontrolou dělníků?

15. Jestliže jsou příspěvky do těchto fondů povinné a pod kontrolou podnikatele, strhává je ze mzdy? Platí z nich úroky? Vracejí se vložené částky dělníkům, kteří dají nebo dostanou výpověď?

16. Existují ve vašem průmyslovém odvětví dělnické družstevní podniky? Jak jsou vedeny? Zaměstnávají také nečleny družstva jako námezdní dělníky, stejně jako to dělají kapitalisté?

17. Existují ve vašem oboru podniky, kde se dělníkovi vyplácí

* V rukopise je dále škrtnuto: „ve svém podniku, kde samozřejmě spojuje ve svých rukou nejvyšší zákonodárnou, soudní a výkonnou moc". *(Pozn. red.)*

část platu pod názvem mzda a druhá část jako takzvaný podíl na podnikatelově zisku? Porovnejte celkový příjem těchto dělníků s příjmem dělníků v jiných podnicích, kde toto takzvané partnerství neexistuje. Uveďte, jaké povinnosti mají dělníci za tohoto režimu. Uveďte, zda se smějí zúčastnit stávek atd., či zda smějí být jen poslušnými „poddanými" svého pána.

18. Jaký je celkový fyzický, duševní a morální stav dělníků a dělnic ve vašem oboru?

Sestavil K. Marx
v první polovině dubna 1880
Otištěno v časopise
„La Revue socialiste",
čís. 4 z 20. dubna 1880

Podle rukopisu srovnaného s textem
v „La Revue socialiste"
Přeloženo z angličtiny

K. MARX

* ÚVOD K FRANCOUZSKÉMU VYDÁNÍ ENGELSOVY BROŽURY „VÝVOJ SOCIALISMU OD UTOPIE K VĚDĚ“[180]

Stránky, které obsahuje tato brožura a které byly zprvu uveřejněny jako tři články v „Revue socialiste“[181], jsou výňatky přeložené z nejnovějšího díla Bedřicha Engelse „Převrat vědy“[182].*

Bedřich Engels, jeden z nejvýznamnějších představitelů současného socialismu, upozornil na sebe v roce 1844 svým „Nástinem kritiky politické ekonomie“[183], uveřejněným poprvé v „Deutsch-Französische Jahrbücher“, které vydávali v Paříži Marx a Ruge. V „Nástinu“ jsou už formulovány některé obecné principy vědeckého socialismu. V Manchesteru, kde tehdy žil, napsal Engels v roce 1845 německy svou knihu „Postavení dělnické třídy v Anglii“[184], důležité dílo, které Marx plně ocenil v „Kapitálu“. Za svého prvního pobytu v Anglii — stejně jako později v Bruselu — spolu-

* V úvodu otištěném ve francouzském vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě“ a podepsaném Paulem Lafarguem je dodáno: „Autor je znovu přehlédl a k třetí části připojil některé doplňky, aby francouzskému čtenáři usnadnil pochopení dialektického vývoje ekonomických sil kapitalistické výroby.“ *(Pozn. red.)*

pracoval s „Northern Star", oficiálním orgánem chartistického hnutí,[185] a s „New Moral World" Roberta Owena.[186]

Za svého pobytu v Bruselu založili s Marxem komunistický klub německých dělníků[48], který měl přímé spojení s dělnickými kluby vlámskými a valonskými, a oba spolu s Bornstedtem vydávali „Deutsche-Brüsseler-Zeitung"[47]. Na vyzvání německého výboru Svazu spravedlivých (výbor sídlil v Londýně) vstoupili oba do této společnosti, kterou původně založil Karl Schapper, když byl pro účast na Blanquiho spiknutí v roce 1839 nucen uprchnout z Francie. Svaz byl později změněn v mezinárodní Svaz komunistů, který se zbavil formalismu obvyklého v tajných společnostech. Za daných okolností musel Svaz nicméně zůstat vůči vládám tajnou organizací. V roce 1847 na mezinárodním sjezdu, který Svaz svolal do Londýna, byli Marx a Engels pověřeni, aby napsali „Manifest Komunistické strany", který byl uveřejněn krátce před únorovou revolucí a přeložen skoro do všech evropských jazyků.* V témž roce spolupracovali při založení bruselského Demokratického sdružení, veřejné a mezinárodní společnosti, v níž se scházeli zástupci buržoazních radikálů a socialistických dělníků.

Po únorové revoluci se Engels stal redaktorem „Neue Rheinische Zeitung", kterou založil Marx v roce 1848 v Kolíně nad Rýnem a která byla v červnu roku 1849 zastavena pruským mocenským zásahem. Engels se zúčastnil povstání v Elberfeldu a potom bádenské kampaně proti Prusku (v červnu a červenci 1849) jako pobočník u Willicha, který byl tehdy plukovníkem praporu dobrovolníků.[188]

V Londýně spolupracoval v roce 1850 v „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", vydávané Marxem a tištěné v Hamburku. Tam Engels poprvé otiskl „Německou selskou válku"[189], která 19 let nato vyšla jako brožura v Lipsku a dožila se už tří vydání.

* V textu, který uveřejnil Paul Lafargue, je dodáno: „‚Komunistický manifest' je jedním z nejcennějších dokumentů moderního socialismu; ještě dnes je jedním z nejpádnějších a nejjasnějších výkladů vývoje buržoazní společnosti a konstituování proletariátu, který musí skoncovat s kapitalistickou společností; v něm a v Marxově ‚Bídě filosofie'[187], která byla uveřejněna o rok dříve, je poprvé jasně formulována teorie třídního boje." *(Pozn. red.)*

Když se znovu rozvinulo socialistické hnutí v Německu, spolupracoval Engels s listy „Volksstaat“ a „Vorwärts“ a je autorem jejich nejvýznamnějších článků; mnohé z nich byly později znovu vydány jako brožury: „O sociálních poměrech v Rusku“[190], „Pruská kořalka v německém Říšském sněmu“*, „K bytové otázce“[191], „Bakuninovci při práci“[192] atd.

V roce 1870, když se přestěhoval z Manchesteru do Londýna, vstoupil Engels do generální rady Internacionály, kde byl pověřen, aby vedl korespondenci se Španělskem, Portugalskem a Itálií.

Série nových článků, které poslal časopisu „Vorwärts“, má ironický název „Pana Eugena Dühringa převrat vědy“ (je to odpověď na údajně nové teorie pana Dühringa o vědě vůbec a o socialismu zvláště). Tyto články vyšly jako kniha a měly mezi německými socialisty velký úspěch. Naše brožura přináší nejcharakterističtější výňatek z teoretické části této knihy, který bychom mohli nazvat *úvodem do vědeckého socialismu.*

Napsal K. Marx
asi 4.—5. května 1880
Otištěno v brožuře
F. Engels, „Socialisme utopique et socialisme scientifique“, Paříž 1880

Podle rukopisu srovnaného s textem vydání z roku 1880
Přeloženo z francouzštiny

* Viz tento svazek, str. 67—83. *(Pozn. red.)*

sur La Guerre des Paysans allemands, qui fut, 19 ans après, reparu à Leipzig comme brochure et passa par toutes éditions.

Après la reprise du mouvement socialiste en Allemagne, Engels contribua au Volksstaat et au Vorwärts par plusieurs articles les plus importants. Quelques-uns ont été réimprimés sous forme de pamphlets, tels que le mouvement social en France, l'anarchie dans le Reichstag allemand, la question des habitations, l'émancipation économique en Espagne etc.

En 1870, après avoir quitté Manchester pour Londres, Engels entra dans le Conseil général de l'Internationale, où il fut chargé de la correspondance avec l'Espagne, le Portugal et l'Italie.

La série de diverses articles qu'il contribua au Vorwärts, sous le titre Bouleversement scientifique de la science, dans lesquels nous puisons nos plus amples informations sur les travaux en général et le socialisme en particulier de M. E. Dühring, eut un grand succès parmi les socialistes allemands. Vous trouverez dans la présente brochure l'extrait de plus topique de la partie doctrinale de cet ouvrage, qui forme ce qu'on pourrait appeler une introduction au socialisme scientifique.

Cher Lafargue,

Voilà la fin de ma contribution (d'ici en avant) aux bagages. Débrouillez les choses, sauvez les choses et sachez

Tout à vous

Karl Marx.

Poslední stránka Marxova úvodu k francouzskému vydání Engelsovy brožury „Vývoj socialismu od utopie k vědě“

K. MARX

*ÚVOD K PROGRAMU FRANCOUZSKÉ DĚLNICKÉ STRANY[193]

Vzhledem k tomu,

že osvobození třídy výrobců je osvobozením všech lidí bez rozdílu pohlaví a rasy;

že výrobci mohou být svobodni jedině tehdy, budou-li vlastníky výrobních prostředků;

že jim výrobní prostředky mohou patřit jen ve dvou formách:

1. v individuální formě, která nikdy neexistovala jako všeobecný jev a která je stále víc vytlačována rozvojem průmyslu;

2. v kolektivní formě, jejíž materiální a intelektuální prvky vytváří sám vývoj kapitalistické společnosti;

vzhledem k tomu,

že toto kolektivní osvojení může vzejít jedině z revoluční akce třídy výrobců — čili proletariátu — organizované ve zvláštní politickou stranu;

že o vytvoření takové organizace je nutno usilovat všemi prostředky, které má proletariát k dispozici, včetně všeobecného hlasovacího práva, které se takto z nástroje podvodu, jímž bylo až dosud, mění v nástroj osvobození;

francouzští socialističtí dělníci, jejichž cílem v ekonomické oblasti je návrat ke kolektivnímu vlastnictví všech výrobních prostředků, si stanovili jako *organizační a bojový prostředek* jít do voleb s následujícím *minimálním* programem.

Napsal K. Marx počátkem května 1880
Otištěno v „L'Égalité", čís. 24 z 30. června 1880, 2. série

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

K. MARX A B. ENGELS

ŽENEVSKÉMU MÍTINKU K UCTĚNÍ 50. VÝROČÍ POLSKÉ REVOLUCE Z ROKU 1830[194]

Občané!

Po prvním dělení Polska opouštějí Poláci svou vlast a plaví se přes Atlantik, aby hájili rodící se velkou americkou republiku. Kościuszko bojuje po Washingtonově boku. V roce 1794, když Francouzská revoluce stěží čelí silám koalice, slavné polské povstání odvrací hrozící nebezpečí. Polsko ztrácí svou samostatnost, ale revoluce je zachráněna. Přemožení Poláci vstupují do armády „sansculotů" a pomáhají jim bořit feudální Evropu. Konečně v roce 1830, když car Mikuláš a pruský král* chtějí uskutečnit své plány a novým přepadením Francie obnovit legitimistickou monarchii, zkříží jim cestu polská revoluce, které dnes vzpomínáte. „Ve Varšavě zavládl pořádek."

Volání „Ať žije Polsko!", které se tehdy neslo celou západní Evropou, nebylo jen výrazem sympatií a obdivu k vlasteneckým bojovníkům, potlačeným brutální silou — tímto voláním se vyjadřoval pozdrav národu, jehož všechna povstání — pro něj tak osudná — vždy zadržela nástup kontrarevoluce, národu, jehož nejlepší synové nikdy nezanechali odboje a bojovali všude pod praporem lidových revolucí. Na druhé straně však dělení Polska po-

* — tj. Bedřich Vilém III. *(Pozn. red.)*

sílilo Svatou alianci, tuto masku carské hegemonie nad všemi evropskými vládami. A tak zvolání „Ať žije Polsko!" vlastně znamenalo: Pryč se Svatou aliancí, pryč s vojenským despotismem Ruska, Pruska a Rakouska, pryč s mongolskou nadvládou nad moderní společností.

Od roku 1830, kdy buržoazie ve Francii a v Belgii víceméně vzala moc do svých rukou, začalo se rozvíjet proletářské hnutí. Od roku 1840 byly už majetné třídy v Anglii nuceny sahat k ozbrojené moci, aby mohly čelit chartistické straně, této první bojové organizaci dělnické třídy. A tu propukla v roce 1846 na posledním kousku svobodného Polska, v Krakově, první politická revoluce, která vytyčila socialistické požadavky.[195] Od této chvíle ztrácí Polsko všechny iluzorní sympatie blahobytné Evropy.

V roce 1847 se v Londýně tajně schází první mezinárodní kongres proletariátu[196] a vydává „Komunistický manifest", který končí novým revolučním heslem: „Proletáři všech zemí, spojte se!" Polsko mělo na sjezdu své zástupce a na veřejném mítinku v Bruselu se k rezoluci sjezdu připojil slavný Lelewel a jeho stoupenci.

V letech 1848 a 1849 byly německé, rumunské, maďarské a italské revoluční armády plné Poláků, kteří se vyznamenali jako vojáci i jako velitelé. Třebaže socialistické proudy této epochy byly utopeny v krvi červnových dnů, přece revoluce z roku 1848 — na to nesmíme zapomínat — zachvátila svým plamenem téměř celou Evropu, na čas ji spojila v jeden tábor a připravila tak půdu pro Mezinárodní dělnické sdružení. Polské povstání z roku 1863 tím, že dalo podnět ke společnému protestu francouzských a anglických dělníků proti mezinárodním intrikám jejich vlád, se stalo výchozím bodem Internacionály, jež byla založena za účasti polských emigrantů. A konečně mezi polskými emigranty našla své opravdové obránce Pařížská komuna, a po jejím pádu stačilo být Polákem, aby vojenské soudy ve Versailles vynesly ortel — zastřelit.

Poláci za hranicemi své země sehráli tedy významnou úlohu v boji za osvobození proletariátu — byli jeho předními mezinárodními bojovníky.

Dnes, kdy tento boj probíhá přímo v polském národě, nechť je mu nápomocna propaganda, revoluční tisk, nechť se spojí se

snahami našich ruských bratří; pak bude o důvod víc znovu provolat dávné heslo: „Ať žije Polsko!“

S bratrským pozdravem

Londýn 27. listopadu 1880

Podepsáni: *Karel Marx, Bedřich Engels, Paul Lafargue, F. Lessner,*
bývalí členové generální rady
Mezinárodního dělnického
sdružení

Otištěno v brožuře „Sprawozdanie z międzynarodowego zebrania zwołanego w 50-letnią rocznicę listopadowego powstanią“, Ženeva 1881

Podle textu brožury
Přeloženo z polštiny

K. MARX

*DOPIS V. I. ZASULIČOVÉ[197]

Londýn 8. března 1881
41, Maitland Park Road, Londýn N. W.

Drahá občanko,

nervová choroba, která mě v posledních deseti letech občas postihuje, mi znemožnila odpovědět na Váš dopis ze 16. února dříve. Je mi líto, že Vám nemohu podat stručný a k publikování vhodný výklad otázky, s níž jste mě poctila. Před několika měsíci jsem už práci na totéž téma slíbil petrohradskému výboru[198]. Doufám však, že několik řádek postačí Vás zbavit všech pochybností o nedorozumění týkajícím se mé takzvané teorie.

Rozebíraje genezi kapitalistické výroby, říkám:

„Základem kapitalistického systému je tedy radikální odloučení výrobce od výrobních prostředků... základem celého tohoto procesu je *vyvlastnění zemědělců*. Dosud bylo radikálně provedeno jen v Anglii... Ale *všechny ostatní západoevropské země* procházejí týmž vývojem" („Kapitál", francouzské vydání, str. 315).[199]

„Historická nevyhnutelnost" tohoto vývoje je tedy *výslovně* omezena na *západoevropské země*. Důvod tohoto omezení vysvítá z následující pasáže v kapitole XXXII:

„*Soukromé vlastnictví* založené na osobní práci... je zatlačováno *kapitalistickým soukromým vlastnictvím* založeným na vykořisťování práce druhých, na námezdní práci" (tamtéž, str. 341).

V tomto vývoji probíhajícím na Západě jde tedy o *přeměnu jedné formy soukromého vlastnictví v jinou formu soukromého vlastnictví*. U ruských rolníků by se však naopak *proměňovalo jejich společné vlastnictví ve vlastnictví soukromé*.

Rozbor podaný v „Kapitálu" neposkytuje tedy žádné argu-

menty ani pro životaschopnost vesnické občiny, ani proti ní, ale speciální studium, které jsem jí věnoval a k němuž jsem si opatřil materiály z původních pramenů, mě přesvědčilo, že tato občina je opěrným bodem sociálního obrození Ruska; aby však mohla takovou funkci plnit, bylo by zapotřebí odstranit napřed rozkladné vlivy, jimž je ze všech stran vystavena, a pak jí zajistit normální podmínky pro přirozený rozvoj.

Uctivě se Vám poroučím, drahá občanko,
Váš oddaný

Karel Marx

Napsal K. Marx 8. března 1881
Poprvé otištěno
v „Archiv Marxa i Engelsa“,
kniha I, 1924

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

K. MARX A B. ENGELS

PŘEDSEDOVI SLOVANSKÉHO SHROMÁŽDĚNÍ KONANÉHO 21. BŘEZNA 1881 V LONDÝNĚ K VÝROČÍ PAŘÍŽSKÉ KOMUNY

Občane,

s velkým politováním jsme nuceni Vám oznámit, že se nemůžeme zúčastnit Vašeho shromáždění.[200]

Když po hrozném krveprolití, které uspořádali zastánci „pořádku", Pařížská komuna padla, vítězové sotva předpokládali, že neuplyne ani deset let a v dalekém Petrohradu dojde k události[201], která možná sice po dlouhých a urputných bojích, ale nakonec s určitostí povede k nastolení ruské Komuny.

Nepomysleli si také, že pruský král*, který vlastně připravil Komunu tím, že obléhal Paříž, a tak donutil vládnoucí buržoazii k ozbrojení lidu, že týž pruský král bude deset let poté ve svém vlastním hlavním městě obléhán socialisty a svůj trůn bude schopen udržet jen vyhlášením stavu obležení ve svém hlavním městě Berlíně.[202]

Na druhé straně si ani ty vlády na kontinentě, které po pádu

* — tj. Vilém I. *(Pozn. red.)*

Komuny přinutily svými perzekucemi Mezinárodní dělnické sdružení, aby se vzdalo formální, vnější organizace — tyto vlády, jež věřily, že mohou velké mezinárodní dělnické hnutí rozbít dekrety a výjimečnými zákony, rovněž nepomyslely, že o deset let později bude totéž mezinárodní dělnické hnutí, mocnější než kdy jindy, zahrnovat nejen dělnickou třídu Evropy, ale také Ameriky, že společný boj za společné zájmy proti společnému nepříteli ji semkne v novou a větší spontánní Internacionálu, jež bude stále víc přerůstat všechny vnější formy sdružování.

A tak tedy Komuna, kterou mocnosti starého světa pokládaly za vyhlazenou, žije a je silnější než kdy jindy; můžeme proto společně s vámi zvolat: „Ať žije Komuna!“

Napsali K. Marx a B. Engels
21. března 1881

Podle rukopisu
Přeloženo z angličtiny

K. MARX A B. ENGELS

REDAKTOROVI LISTU „DAILY NEWS“[203]

Vážený pane,

dnešní „Daily News“ v článku nadepsaném „Pronásledování časopisu ‚Freiheit‘“ uvádí, že v čísle tohoto listu, obsahujícím článek o smrti ruského cara[201], „je také narážka na pachatele tajemného útoku na londýnskou radnici“. Poněvadž tento údaj připouští výklad naprosto odporující obsahu uvedeného článku, který vůbec nesouvisí s článkem o petrohradské aféře, a poněvadž jeho redaktor pan Most se v současné době nemůže v tisku hájit sám, prosíme Vás, abyste otiskl doslovný překlad všeho, co se ve „Freiheit“ o „tajemném útoku na londýnskou radnici“ říká.

„Freiheit“ z 19. března 1881:

„Ve středu večer položila ‚neznámá‘ ruka před radnici v City asi patnáctilibrový balík se střelným prachem. Tento balík byl na jednom konci zapálen, ‚náhodou‘ to však ihned zpozoroval policista, jenž byl natolik odvážný, že plamen uhasil. Nevíme, čeho se mělo touto explozí dosáhnout. Ať je to však jakkoli, mezinárodní policie zřejmě ví, jak z celé věci vytlouci kapitál, neboť hned příští večer byla vládě v parlamentě položena otázka, jaká opatření míní učinit proti socialistickým bandám, které se usadily v Londýně. Jenže ministr vnitra nepovažoval za vhodné cokoli podniknout a pouze pokrčil rameny. To bylo všechno, co mezinárodní policie získala za svou námahu.“

Zůstáváme, pane, se vší úctou

Karel Marx
Bedřich Engels

Napsali K. Marx a B. Engels
31. března 1881
Otištěno v „The Daily News“
z 1. dubna 1881

Podle rukopisu
srovnaného s textem novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

SPRAVEDLIVÁ MZDA ZA SPRAVEDLIVÝ PRACOVNÍ DEN[204]

To bylo heslo anglického dělnického hnutí v posledních padesáti letech. Osvědčilo se v období růstu tradeunionů po zrušení ostudných zákonů o sdružování z roku 1824[205]; ještě lépe se osvědčilo za slavného chartistického hnutí, kdy angličtí dělníci kráčeli v čele evropské dělnické třídy. Jenže časy se mění, a hodně z toho, co bylo vhodné a nutné ještě před padesáti nebo třiceti lety, nyní zastaralo a nebylo by vůbec na místě. Neplatí to také o tomto starém, antikvárním hesle?

Spravedlivá mzda za spravedlivý pracovní den? Ale co je to spravedlivá mzda a co je to spravedlivý pracovní den? Jak jsou určeny těmi zákony, jimiž se řídí život a vývoj moderní společnosti? Odpověď na to nám nemohou dát ani věda o morálce či právu a spravedlnosti, ani sentimentální city humanity, slušnosti či dokonce milosrdenství. To, co je spravedlivé z hlediska morálky, a dokonce ani to, co je spravedlivé z hlediska zákona, nemusí být zdaleka spravedlivé z hlediska sociálního. O sociální spravedlnosti nebo nespravedlnosti může rozhodovat jen jediná věda — věda zabývající se materiálními fakty výroby a směny, tj. věda o politické ekonomii.

Co tedy nazývá politická ekonomie spravedlivou mzdou

a spravedlivým pracovním dnem? Prostě takovou výši mzdy a takovou délku a intenzitu pracovního dne, jaké jsou určeny konkurencí zaměstnavatele a zaměstnance na svobodném trhu. A proč vlastně jsou takto určovány?

Spravedlivou mzdou je za normálních podmínek částka, kterou dělník potřebuje, aby si mohl opatřit existenční prostředky, vzhledem k životní úrovni svého postavení a své země nezbytné k tomu, aby si udržel schopnost pracovat a rozmnožovat svůj rod. Skutečná výše mzdy může být podle výkyvů výroby někdy nad, někdy pod touto částkou; za normálních podmínek by však tato částka měla představovat průměr všech odchylek.

Spravedlivý pracovní den je pracovní den takové délky a takové intenzity práce, kdy dělník vynakládá za den svou plnou pracovní sílu, aniž přitom ztrácí schopnost vykonávat totéž množství práce i příští den a další dny.

Celý postup se tedy dá popsat asi takto: dělník dává kapitalistovi všechnu svou denní pracovní sílu, to znamená tolik, kolik jí může dát, aby neznemožnil nepřetržité opakování tohoto postupu. Výměnou dostává právě tolik a o nic víc existenčních prostředků, kolik je jich zapotřebí, aby bylo možné opakovat tuto transakci každý den. Dělník dává tak mnoho a kapitalista tak málo, jak to jen povaha této transakce připouští. Je to opravdu zvláštní druh spravedlnosti.

Podívejme se však na věc trochu důkladněji. Poněvadž podle politické ekonomie jsou mzda a pracovní den určovány konkurencí, zdálo by se, že spravedlnost vyžaduje, aby obě strany měly od počátku stejně výhodné podmínky. Jenže tomu tak není. Jestliže se kapitalista nemůže s dělníkem dohodnout, může si dovolit čekat a žít ze svého kapitálu. Dělník si to dovolit nemůže. Může být živ jen ze své mzdy, a proto musí přijmout práci tehdy, tam a za takových podmínek, za jakých ji může dostat. Dělník je od počátku v nevýhodě. Jeho postavení strašně ztěžuje hlad. Podle politické ekonomie třídy kapitalistů je to však vrchol spravedlnosti.

Ale to je to nejmenší. Zaváděním mechanické síly a strojů do nových průmyslových odvětví a rozšiřováním a zdokonalováním strojů v průmyslových odvětvích, kde se jich už používá, se vy-

řazuje z práce stále více „rukou“*; a to se děje mnohem rychleji, než mohou továrny v zemi tyto přebytečné „ruce“ pohltit a zaměstnat. Tyto přebytečné „ruce“ tvoří skutečnou průmyslovou rezervní armádu, s níž kapitál disponuje. Jdou-li obchody špatně, mohou umírat hlady, chodit po žebrotě, krást anebo jít do robotárny; jdou-li obchody dobře, jsou po ruce, aby se mohla rozšiřovat výroba; a dokud poslední muž, žena nebo dítě z této rezervní armády nenajde práci — což se stává pouze v dobách bouřlivé nadvýroby — do té doby konkurence této rezervní armády udržuje mzdy nízko a už pouhou svou existencí posiluje moc kapitálu v boji s prací. V soutěži s kapitálem je práce nejen v nevýhodě, ale ještě musí za sebou vláčet dělovou kouli přikovanou k noze. Podle kapitalistické politické ekonomie je to však spravedlivé.

Podívejme se ale, z jakých fondů platí kapitál tyto tak spravedlivé mzdy. Samozřejmě že z kapitálu. Jenže kapitál neprodukuje žádnou hodnotu. Práce je, kromě půdy, jediný zdroj bohatství; kapitál sám není nic jiného než nahromaděný produkt práce. Tak se mzda za práci platí zase z práce a dělník je vyplácen z vlastního produktu. Podle toho, co obvykle nazýváme spravedlností, měla by dělníkova mzda odpovídat produktu jeho práce. Jenže podle politické ekonomie by to nebylo spravedlivé. Produkt dělníkovy práce připadá naopak kapitalistovi a dělník z něho nedostane o nic víc než to, co nezbytně potřebuje k životu. A tak výsledkem této neobyčejně „spravedlivé“ soutěže je, že se produkt práce těch, kdo pracují, nevyhnutelně hromadí v rukou těch, kdo nepracují, a v jejich rukou se z něho stává mocný prostředek k zotročování právě těch lidí, kteří jej vyrobili.

Spravedlivá mzda za spravedlivý pracovní den! Ledacos by se ještě dalo říci o spravedlivém pracovním dni, který je právě tak spravedlivý jako mzda. Musíme to však nechat na jindy. Z toho, co jsme zde vyložili, je jasně vidět, že staré heslo se přežilo a dnes už neobstojí. Spravedlivost politické ekonomie, té, která ve skutečnosti hlásá zákony ovládající nynější společnost, tato spravedlivost

* V anglickém originálu je výraz „hands“, který znamená „ruce“, ale také „dělníci“, „pracovní síly“. *(Pozn. red.)*

je zcela na jedné straně — na straně kapitálu. Pohřběme proto navždycky staré heslo a nahraďme je jiným:

Pracovní prostředky — suroviny, továrny, stroje — do vlastnictví — dělníků!

Napsal B. Engels 1.—2. května 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 1 ze 7. května 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

NÁMEZDNÍ SYSTÉM

V jednom z předchozích článků jsme prozkoumali antikvární heslo: „Spravedlivou mzdu za spravedlivý pracovní den" a dospěli jsme k závěru, že za nynějších společenských podmínek se pod tou nejspravedlivější mzdou nezbytně rozumí to nejnespravedlivější rozdělení dělníkova produktu, neboť větší část tohoto produktu jde do kapsy kapitalistovy, kdežto dělník se musí spokojit jen s takovým množstvím, které mu umožňuje udržet si schopnost pracovat a rozmnožovat svůj rod.

To je zákon politické ekonomie čili jinými slovy zákon nynější ekonomické organizace společnosti, a tento zákon je mocnější než všechny nepsané i psané anglické zákony dohromady, kancléřský soud[206] nevyjímaje. Dokud je společnost rozdělena na dvě antagonistické třídy: na jedné straně na kapitalisty, kteří mají monopol na všechny výrobní prostředky — půdu, suroviny a stroje — a na druhé straně na dělníky, pracující, kteří nevlastní žádné výrobní prostředky a nemají nic jiného než svou pracovní sílu, dokud existuje tato společenská organizace, bude mzdový zákon všemocný a každý den bude znovu upevňovat pouta, jež z dělníka činí otroka jeho vlastního produktu, který si monopolizoval kapitalista.

Zdejší tradeuniony bojují proti tomuto zákonu už skoro šedesát let, a jaký to přineslo výsledek? Podařilo se jim osvobodit dělnickou třídu z poroby, v níž ji udržuje kapitál, tento produkt jejích vlastních rukou? Dokázaly, aby se byť jen část dělnické třídy pozvedla nad postavení námezdních otroků, stala se vlastníkem svých

výrobních prostředků, surovin, nástrojů a strojů, které potřebuje při výrobě, a tak se stala vlastníkem produktu své vlastní práce? Dobře víme, že nejenže to neudělaly, ale že se o to nikdy ani nepokusily.

Nemáme ani zdaleka v úmyslu tvrdit, že tradeuniony nejsou k ničemu, protože to nedokázaly. Naopak, dělnická třída v Anglii, stejně jako v kterékoli jiné průmyslové zemi potřebuje tradeuniony ve svém boji proti kapitálu. Průměrná mzda se rovná množství základních životních potřeb, jež stačí k tomu, aby se udržoval rod pracujícího obyvatelstva v určité zemi v souladu s životní úrovní obvyklou v dané zemi. Tato životní úroveň může být pro různé vrstvy dělnictva velmi rozličná. Velkou zásluhou tradeunionů je, že svým bojem za zvýšení mezd a zkrácení pracovní doby usilují o udržení a zvýšení životní úrovně. V londýnském East Endu je řada podniků, v nichž je práce stejně kvalifikovaná a stejně těžká jako práce zedníků a přidavačů a přitom tam nevydělávají ani polovinu toho co oni. Proč? Jednoduše proto, že mohutná organizace umožňuje jedné skupině, aby si udržovala poměrně vysokou životní úroveň jako normu, jíž se měří mzdy, zatímco jiná skupina, neorganizovaná a bezmocná, se musí podřizovat nejen nevyhnutelným zásahům, ale i zvůli zaměstnavatelů; její životní úroveň se postupně snižuje, učí se žít ze stále menší a menší mzdy a její mzda samozřejmě klesá až na onu úroveň, kterou si přivykla považovat za dostačující.

Mzdový zákon není tedy z těch zákonů, které působí nezvratně a trvale. V určitých mezích není nijak neúprosný. Vždycky (s výjimkou hluboké deprese) existuje v každém výrobním odvětví určité rozpětí, v němž se, podle výsledku boje mezi oběma bojujícími stranami, může pohybovat výše mezd. Mzda se vždycky stanoví úmluvou a při smlouvání obchodu má ten, kdo déle a lépe vydrží klást odpor, největší vyhlídky dostat víc, než mu patří. Pokouší-li se uzavřít s kapitalistou obchod jednotlivý dělník, je snadno poražen a musí se mu vydat na milost a nemilost; jestliže však dělníci celého výrobního odvětví vytvoří mohutnou organizaci, složí se a vytvoří fond, který jim umožní postavit se v případě nutnosti proti svým zaměstnavatelům a jednat s nimi jako síla, pak, a jedině pak,

mají vyhlídky dostat alespoň tu trošku, která se podle ekonomické struktury nynější společnosti může nazývat spravedlivou mzdou za spravedlivý pracovní den.

Mzdový zákon není bojem tradeunionů porušován. Naopak, díky tomuto boji plně působí. Nebýt odporu tradeunionů, nedostával by dělník ani to, co mu náleží podle pravidel námezdního systému. Jedině strach z tradeunionů může donutit kapitalistu k tomu, aby svému dělníkovi zaplatil plnou tržní hodnotu jeho pracovní síly. Chcete důkaz? Podívejte se na mzdy vyplácené členům velkých tradeunionů a na mzdy vyplácené v nesčetných malých podnicích londýnského East Endu, tohoto semeniště bezvýchodné bídy.

Tradeuniony tedy neútočí proti námezdnímu systému. Ale ekonomická degradace dělnické třídy nevyplývá z toho, zda dělnická třída dostává vysokou nebo nízkou mzdu: tato degradace tkví v tom, že dělnická třída, místo aby za svou práci dostávala celý produkt své práce, musí se spokojovat jen s částí svého vlastního produktu, která se nazývá mzda. Kapitalista shrabuje celý produkt (a platí z něho dělníkovi), protože je vlastníkem pracovních prostředků. A proto dělnická třída nemůže být skutečně osvobozena, dokud se nestane vlastníkem všech pracovních prostředků — půdy, surovin, strojů atd. — a tím také vlastníkem *celého produktu své vlastní práce.*

Napsal B. Engels 15.—16. května 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 3 z 21. května 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

TRADEUNIONY

I

V posledním čísle jsme si všímali činnosti tradeunionů z hlediska toho, jak prosazují ekonomický mzdový zákon proti zaměstnavatelům.* Vracíme se k tomuto tématu, protože je velice důležité, aby mu dělnická třída jako celek důkladně porozuměla.

Domníváme se, že dnes není třeba poučovat ani jednoho anglického dělníka o tom, že jak jednotlivý kapitalista, tak třída kapitalistů jako celek má zájem na co největším snížení mezd. Jak nezvratně dokázal David Ricardo, dělí se produkt práce po odečtení všech nákladů na dva díly: jeden tvoří mzda dělníka a druhý zisk kapitalisty. A poněvadž tento čistý produkt práce je v každém jednotlivém případě daná veličina, je jasné, že díl nazývaný ziskem nemůže vzrůstat, aniž se díl nazývaný mzdou zmenšuje. Popírat, že kapitalista má zájem na snižování mezd, by znamenalo totéž jako tvrdit, že nemá zájem na zvyšování svého zisku.

Víme velmi dobře, že existují ještě jiné prostředky, jak přechodně zvyšovat zisky; protože však na všeobecném zákonu nic nemění, není třeba, abychom se jimi na tomto místě zabývali.

Jakým způsobem mohou však kapitalisté snižovat mzdy, když se jejich výše řídí jasným a přesně stanoveným sociálně ekonomickým zákonem? Ekonomický mzdový zákon existuje a je nezvratný. Jak jsme však viděli, je pružný, a to v dvojím směru. Výše mezd v určitém výrobním odvětví může být snížena buď přímo, tím, že si dělník v tomto odvětví postupně zvyká na nižší životní úroveň,

* Viz tento svazek, str. 278–280. *(Pozn. red.)*

nebo nepřímo, prodlužováním pracovního dne (nebo stupňováním intenzity práce za stejnou pracovní dobu), aniž se zvýší mzda.

Zájem každého jednotlivého kapitalisty zvýšit svůj zisk snížením mezd dělníků je podněcován vzájemnou konkurencí mezi kapitalisty téhož výrobního odvětví. Každý z nich se snaží prodávat levněji než jeho konkurenti, a nemá-li obětovat svůj zisk, musí se pokusit snížit mzdy. Tak se tlak na výši mezd, jejž ve vlastním zájmu vyvíjí každý jednotlivý kapitalista, zdesateronásobuje konkurencí mezi nimi. Co dříve bylo otázkou většího či menšího zisku, nyní se stává otázkou nutnosti.

Proti tomuto trvalému, neustálému tlaku nemá neorganizované dělnictvo žádné účinné prostředky odporu. Proto v odvětvích s neorganizovanými dělníky mají mzdy tendenci stále klesající a pracovní doba tendenci stále stoupající. Tento proces pokračuje pomalu, ale jistě. Občas jej mohou přerušit období prosperity, ale období špatných obchodů jej pak tím víc urychlují. Dělníci si postupně zvykají na nižší a nižší životní úroveň. Zatímco délka pracovního dne se stále víc blíží možnému maximu, přibližují se mzdy stále víc svému absolutnímu minimu, částce, pod kterou už dělník naprosto nemůže žít a rozmnožovat svůj rod.

Přechodná výjimka z tohoto pravidla se vyskytla na počátku tohoto století. Rychlé rozšíření páry a strojů nestačilo ještě rychlejšímu růstu poptávky po jejich produkci. Mzdy v těchto odvětvích, kromě mezd dětí prodaných továrníkovi z robotárny, byly zpravidla vysoké; mzda za kvalifikovanou ruční práci, bez níž se nebylo možno obejít, byla značně vysoká; mzda, kterou tehdy dostával barvíř, strojník, postřihovač sametu či přadlák na ručním spřádacím stroji, nám dnes připadá pohádková. Zároveň pracovní odvětví vytlačená stroji byla odsouzena k pozvolnému vymírání. Postupem doby však nově vynalezené stroje tyto dobře placené dělníky vytlačily; byly vynalezeny stroje vyrábějící stroje, a to v takovém množství, že nabídka strojově vyráběného zboží nejen kryla, ale dokonce převyšovala poptávku. Když byl v roce 1815 uzavřen všeobecný mír a obnoven normální obchod, začaly desetileté cykly prosperity, nadvýroby a obchodní paniky. Všechny výhody, které si dělníci udrželi z dřívějších dob prosperity a které

možná v období bouřlivé nadvýroby ještě vzrostly, teď v období špatných obchodů a krize zase ztratili; a obyvatelstvo Anglie pracující v továrnách bylo brzy podřízeno onomu všeobecnému zákonu, podle něhož mzdy neorganizovaného dělnictva mají tendenci klesat až k absolutnímu minimu.

Mezitím se však objevily na scéně tradeuniony uznané zákonem z roku 1824, a byl také nejvyšší čas. Kapitalisté jsou organizováni vždycky. Ve většině případů ani nepotřebují formální spolek, stanovy, funkcionáře atd. Nahrazuje jim to skutečnost, že ve srovnání s dělníky je jich málo, že tvoří zvláštní třídu a jsou spolu v neustálém společenském a obchodním styku; teprve později, když některé průmyslové odvětví nabude převahy v celé oblasti, jako například bavlnářský průmysl v Lancashiru, stává se formální tradeunion kapitalistů nezbytností. Dělníci se naproti tomu nemohou hned od začátku obejít bez silné organizace s jasně formulovanými stanovami, která působí prostřednictvím funkcionářů a výborů. Zákon z roku 1824 tyto organizace legalizoval. Od toho dne se dělnictvo v Anglii stalo silou. Nebyla to už ta dřívější bezmocná a nesemknutá masa. K síle, kterou jí dávala jednota a společná činnost, přibyla brzy síla naplněné pokladny, „peněz odporu", jak to výstižně nazývají naši francouzští bratři. Tím se celá situace změnila. Dovolit si snižovat mzdy nebo prodlužovat pracovní dobu se stalo pro kapitalistu riskantní.

A z toho pramení tehdejší prudké výpady třídy kapitalistů proti tradeunionům. Tato třída považovala vždycky svou dlouholetou praxi utlačování dělnické třídy za své nezadatelné právo a zákonem přiznanou výsadu. Teď se tomu měla učinit přítrž. Není tedy divu, že spustili mohutný pokřik a cítili se poškozeni ve svých právech a ve svém vlastnictví přinejmenším tak jako dnes irští landlordové.[207]

Zkušenostmi ze šedesátiletého boje poněkud zmoudřeli. Tradeuniony se nyní staly uznávanou institucí a jejich funkce jako jednoho z regulátorů výše mezd je uznávána stejnou měrou jako funkce továrních zákonů jako regulátorů délky pracovní doby. Majitelé továren na zpracování bavlny v Lancashiru si dokonce v poslední době vzali z dělníků příklad, a když se jim to hodí, do-

vedou teď zorganizovat stávku zrovna tak dobře, neřku-li lépe, než kterýkoli tradeunion.

A tak dosáhly tradeuniony svou činností toho, že mzdový zákon se prosazuje navzdory zaměstnavatelům, že dělníci v dobře organizovaných výrobních odvětvích mají možnost dostat zaplacenu, alespoň přibližně, celou hodnotu pracovní síly, kterou pronajímají svému zaměstnavateli, a že s pomocí státních zákonů pracovní doba alespoň příliš nepřekračuje onu nejzazší mez, za níž už se pracovní síla předčasně vyčerpává. To však už je maximum, čeho mohou tradeuniony při své dnešní organizaci dosáhnout, a to jen za neustálého boje a při obrovském plýtvání silami a penězi. A to ještě výkyvy ve výrobě, opakující se nejméně jednou za deset let, ve chvilce zmaří všechno, čeho už bylo dosaženo, a boj musí být vybojován znovu. Je to bludný kruh, z něhož není východisko. Dělnická třída zůstává tím, čím byla a čím ji neváhali nazvat naši chartističtí předkové — třídou námezdních otroků. Má tohle být konečný výsledek celé té práce, sebeobětování a utrpení? Má tohle navždy zůstat nejvyšší metou britského dělnictva? Nebo se má dělnická třída u nás konečně pokusit tento bludný kruh prorazit a najít z něho východisko v hnutí za *úplné zrušení mzdového systému?*

Příští týden se podíváme, jakou úlohu hrají tradeuniony jako organizátoři dělnické třídy.

II

Až dosud jsme posuzovali funkce tradeunionů pouze potud, pokud přispívají k regulování výše mezd a zajišťují dělníkovi v jeho boji proti kapitálu alespoň některé prostředky odporu. Tímto hlediskem však naše téma není vyčerpáno.

Mluvili jsme o boji dělníka proti kapitálu. Tento boj existuje, byť si obhájci kapitálu tvrdili opak. Bude existovat dotud, dokud bude snižování mezd nejjistějším a nejpříhodnějším prostředkem ke zvyšování zisků, ba dokonce dokud bude vůbec existovat námezdní systém. Sama existence tradeunionů je toho dostatečným důkazem; jestliže nejsou k tomu, aby bojovaly proti zásahům kapi-

tálu, k čemu tedy jsou? Nemělo by smysl neříci to rovnou. Žádná líbivá slovíčka nemohou zakrýt ten hanebný fakt, že soudobá společnost je v podstatě rozdělena na dvě velké antagonistické třídy — na jedné straně na kapitalisty, jimž patří všechny výrobní prostředky, a na druhé straně na dělníky, jimž nepatří nic než vlastní pracovní síla. Produkt práce této druhé třídy se musí dělit mezi obě třídy a právě o toto dělení se nepřetržitě bojuje. Každá z obou tříd se snaží dostat co největší díl; a nejpodivnější na tomto boji je, že dělnická třída, ačkoli bojuje jen o to, aby dostala část ze svého vlastního produktu, bývá dosti často obviňována, že vlastně okrádá kapitalistu!

Jenže z boje mezi oběma velkými společenskými třídami se nevyhnutelně stává boj politický. Bylo tomu tak za dlouhého boje mezi střední neboli kapitalistickou třídou a pozemkovou aristokracií; je tomu tak i v boji mezi dělnickou třídou a týmiž kapitalisty. V každém boji třídy proti třídě je bezprostředním cílem boje politická moc; vládnoucí třída si chrání svou politickou nadvládu, tj. svou jistou většinu v zákonodárných orgánech; porobená třída bojuje zprvu o podíl na této moci a pak o celou tuto moc, aby získala možnost měnit stávající zákony podle svých vlastních zájmů a potřeb. Tak bojovala dělnická třída ve Velké Británii po celá léta zaníceně a dokonce s použitím násilí za Lidovou chartu[208], která jí měla tuto politickou moc poskytnout. Byla poražena, ale boj učinil na vítěznou buržoazii takový dojem, že se od té doby spokojovala už jen tím, že si za cenu stále nových ústupků dělnictvu kupovala prodloužení příměří.

V politickém boji třídy proti třídě je nejdůležitější zbraní organizace. A tou měrou, jak se rozpadala čistě politická chartistická organizace, tou měrou organizace tradeunionů sílila a sílila, až nyní dosáhla takové síly, že se jí nemůže rovnat žádná organizace dělnické třídy za hranicemi. Několik velkých tradeunionů zahrnujících jeden až dva milióny dělníků a podporovaných menšími nebo místními svazy představuje sílu, s níž musí počítat každá vláda vládnoucí třídy, ať jsou to whigové nebo toryové.

V souladu s tradicemi svého vzniku a vývoje omezovaly se tyto mohutné organizace u nás až dosud takřka výlučně na to,

že se podílely na regulování mezd a pracovní doby a zasazovaly se o zrušení zákonů otevřeně nepřátelských dělnictvu. Jak už bylo konstatováno, dělaly to s takovým úspěchem, jaký mohly právem očekávat. Dosáhly však ještě něčeho víc: vládnoucí třída, která jejich sílu zná lépe než ony samy, jim sama od sebe poskytla ještě další ústupky. Disraeliho zákon o volebním právu pro přednosty domácností[209] alespoň poskytl hlasovací právo větší části organizované dělnické třídy. A byl by snad Disraeli takový návrh předkládal, kdyby se nedomníval, že tito noví voliči vyjádří svou vlastní vůli a nadále už se nedají vést buržoaznímí liberálními politiky? Byl by jej mohl prosadit, kdyby dělníci při řízení obrovských odborových svazů nebyli dokázali svou schopnost k administrativní a politické práci?

Právě toto opatření otevřelo dělnické třídě nové perspektivy. Dalo jí většinu v Londýně a všech továrních městech a umožnilo jí tak nastoupit do boje proti kapitálu s novými zbraněmi, vysláním lidí z vlastní třídy do parlamentu. A tu musíme s politováním konstatovat, že tradeuniony zapomněly na svou povinnost předvoje dělnické třídy. Nová zbraň je v jejich rukou už přes deset let, a ještě ji skoro ani nevytasily. Neměly by zapomínat, že postavení, které nyní zaujímají, si nadále nebudou moci udržet, jestliže opravdu nepůjdou v čele dělnické třídy. Je nepřirozené, aby se anglická dělnická třída, ačkoli má moc posílat do parlamentu čtyřicet nebo padesát dělníků, provždy spokojila s tím, že ji zastupují kapitalisté nebo jejich úředníci, jako advokáti, redaktoři apod.

Navíc nasvědčuje celá řada příznaků tomu, že si zdejší dělnická třída začíná uvědomovat, že nějakou dobu kráčela po nesprávné cestě; že nynější hnutí usilující výhradně o vyšší mzdy a kratší pracovní dobu ji svírá v bludném kruhu, z něhož není východisko; že základním zlem nejsou nízké mzdy, ale námezdní systém vůbec. Jakmile se toto poznání rozšíří v celé dělnické třídě, musí se postavení tradeunionů podstatně změnit. Už nebudou požívat výsady být jedinou organizací dělnické třídy. Vedle svazů jednotlivých odvětví nebo nad nimi bude muset vzniknout svaz společný, politická organizace dělnické třídy jako celku.

Organizované tradeuniony tedy budou muset dobře uvážit

dvě věci: za prvé, že se rychle blíží doba, kdy se dělnická třída v naší zemi bude nekompromisně dožadovat, aby se plně podílela na zastoupení v parlamentu. Za druhé, že se stejně rychle blíží doba, kdy dělnická třída pochopí, že boj za vysoké mzdy a krátkou pracovní dobu a celá dosavadní činnost tradeunionů není samoúčel, ale prostředek, prostředek velmi potřebný a účinný, ale přece jenom jeden z několika prostředků k dosažení vyššího cíle, totiž úplného zrušení námezdního systému.

Pro plné zastoupení dělnictva v parlamentě i pro přípravu zrušení námezdního systému bude zapotřebí nikoli organizace jednotlivých výrobních odvětví, ale organizace dělnické třídy jako celku. A čím dříve k tomu dojde, tím lépe. Není na světě síly, která by se mohla, třeba jen na jediný den, postavit na odpor britské dělnické třídě organizované v jeden celek.

Napsal B. Engels kolem 20. května 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 4 a 5 z 28. května a 4. června 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

OBCHODNÍ SMLOUVA S FRANCIÍ

Ve čtvrtek 9. června předložil v Dolní sněmovně pan Monk (Gloucester) rezoluci, v níž se říká, že

„žádná obchodní smlouva s Francií nebude uspokojivá, nebude-li směřovat k rozvoji obchodních styků mezi oběma zeměmi dalším snižováním cel".

Následovala dosti dlouhá debata. Sir Ch. Dilke kladl jménem vlády mírný odpor předepsaný diplomatickou etiketou. Pan J. A. Balfour (Hertford) chtěl pomocí odvetných cel donutit druhé národy k přijetí nižších tarifů. Pan Slagg (Manchester) chtěl ponechat na Francouzích, aby bez smlouvy sami přišli na to, jakou má cenu náš obchod pro ně a jejich obchod pro nás. Pan Illingworth (Bradford) už se vzdal veškeré naděje, že by vůbec bylo možné dosáhnout svobody obchodu prostřednictvím obchodních smluv. Pan Mac Iver (Birkenhead) prohlásil, že nynější systém svobodného obchodu je praobyčejný podvod, protože se skládá ze svobodného dovozu a omezeného vývozu. Rezoluce byla přijata 77 hlasy proti 49, což je porážka, která neublíží ani páně Gladstonovu cítění, ani jeho postavení.

Tato debata je dokonalou ukázkou dlouhé řady neustále se opakujících stížností na paličatost, s níž hloupý cizinec a dokonce i neméně hloupý koloniální poddaný odmítá uznat všeobecně blahodárné působení svobodného obchodu a jeho schopnost vyléčit každý ekonomický neduh. Ještě nikdy neutrpělo žádné proroctví takové fiasko, jako proroctví manchesterské školy[210], tvrdící, že svobodný obchod, jakmile bude v Anglii zaveden, zaplaví zemi takovým blahobytem, že všechny ostatní národy budou muset

následovat její příklad a otevřít své přístavy dokořán anglickému zboží. Vábivý hlas apoštolů svobodného obchodu zůstal hlasem volajícího na poušti. Nejenže kontinent a Amerika zvýšily vcelku všechna svá ochranná cla; britské kolonie, jakmile dostaly samosprávu, učinily totéž; a jakmile byla Indie podřízena koruně[211], bylo i tam k povzbuzení domácího průmyslu zavedeno pětiprocentní dovozní clo na bavlněné zboží.

Proč k tomu došlo, je pro manchesterskou školu úplná záhada. A přitom je to tak prosté.

Kolem poloviny minulého století byla Anglie doménou bavlnářského průmyslu, a proto bylo přirozené, že při rostoucí poptávce po bavlněném zboží byly právě zde vynalezeny stroje, jež pomocí parního stroje revolucionovaly zprvu bavlnářský průmysl a poté i všechen ostatní textilní průmysl. Bohatá a snadno přístupná ložiska uhlí ve Velké Británii se tedy díky páře stala základnou blahobytu země. Rozsáhlá naleziště železné rudy rozkládající se v blízkosti uhelných dolů usnadnila rozvoj železářského průmyslu, jemuž se dostalo nového stimulu v poptávce po parních strojích a jiném strojovém zařízení. Nadto ještě doprostřed této revoluce celého průmyslového systému přišly protijakobínské a napoleonské války, které skoro na pětadvacet let vytlačily z moře lodě všech konkurenčních národů, a tak prakticky poskytly anglickému průmyslovému zboží monopol na všech zaoceánských a některých evropských trzích. Když byl v roce 1815 opět nastolen mír, stála zde Anglie se svými parou poháněnými továrnami připravena zásobovat celý svět, zatímco v ostatních zemích nebyly parní stroje pomalu ještě ani známy. V průmyslové výrobě byla Anglie daleko před nimi.

Nastolení míru přimělo však záhy i jiné národy dát se po stopách Anglie. Francie, chráněna čínskou zdí svých prohibitivních cel, zavedla páru do výroby. Totéž udělalo Německo, přestože jeho celní tarif byl tehdy liberálnější než v kterékoli jiné zemi, Anglii nevyjímaje. Stejně si vedly i ostatní země. V téže době zavedla britská pozemková aristokracie, aby si zvýšila své renty, obilní zákony[212], čímž se zvýšila také cena chleba a s ní i peněžní mzda. Nicméně rozvoj anglického průmyslu pokračoval úžasným tempem. Kolem roku 1830 zamýšlela Anglie stát se „dílnou světa".

Učinit z ní dílnu světa doopravdy si předsevzala Liga proti obilním zákonům[213].

Tenkrát nebylo žádným tajemstvím, jaký cíl se zrušením obilních zákonů sleduje. Snížení ceny chleba a tím peněžní mzdy by britskému továrníkovi umožnilo postavit se proti každé konkurenci, kterou mu vyhrožovali bezbožní nebo nevědomí cizinci. Co mohlo být přirozenějšího, než aby Anglie se svým velkým náskokem ve strojírenství, se svým obrovským obchodním loďstvem, svým uhlím a železem zásobovala celý svět průmyslovými výrobky a ostatní svět aby jí na oplátku dodával zemědělské produkty, obilí, víno, len, bavlnu, kávu, čaj atd.? Taková byla vůle prozřetelnosti a protivit se jí znamenalo vyloženě se vzepřít božímu příkazu. Francii by se snad mohlo nanejvýš povolit, aby do Anglie a ostatního světa dodávala takové zboží řídící se vkusem a módou, které se nedá vyrábět strojově a osvícenému továrníkovi nestojí ani za povšimnutí. Pak, a jedině pak, by zavládl mír na zemi a dobrá vůle mezi lidmi; pak by všechny národy byly spjaty něžnými pouty obchodu a vzájemného zisku; pak by bylo navěky nastoleno panství míru a hojnosti; a dělnické třídě, jejich „rukám", by se řeklo: „Děti, nadcházejí nám krásné časy, posečkejte ještě chviličku." A „ruce" čekají samozřejmě pořád.

Jenže zatímco „ruce" čekaly, nečekali bezbožní a nevědomí cizinci. Neviděli nic krásného v systému, jímž by se momentální průmyslová výhoda Anglie měla proměnit v prostředek, který by jí na celém světě navěky zajistil průmyslový monopol a ze všech ostatních národů udělal pouhé agrární přívěsky Anglie, jinými slovy, přivedl by je do nemálo záviděníhodné situace Irska. Pochopili, že žádný národ se nemůže udržet na stejné úrovni civilizace s ostatními národy, je-li připraven o svůj průmysl a tak zredukován na pouhý houf vesnických hlupáků. Proto podřídili soukromý obchodní zisk národním potřebám a své vznikající továrny chránili vysokými cly, domnívajíce se, že to je jediný prostředek, jak se uchránit toho, aby neupadli do stejné hospodářské situace jako Irsko.

Tím však nechceme říci, že se toto jednání osvědčilo ve všech případech. Naopak; Francie by například byla mnoho získala,

kdyby se byla ještě víc přiblížila svobodnému obchodu. Německé továrny dosáhly nynější úrovně za svobodného obchodu a Bismarckův nový ochranářský celní tarif neuškodí nikomu jinému než německým továrníkům samým. Existuje však země, v níž krátké období ochranářství je nejen oprávněné, ale dokonce nezbytné — Amerika.

Amerika je v onom stadiu svého vývoje, kdy zavedení tovární výroby se stalo národní nezbytností. Nejlépe to dokazuje fakt, že ve vynalézání strojů šetřících práci už nevede Anglie, nýbrž Amerika. Americké vynálezy vytlačují dennodenně anglické patenty a anglické stroje. Americké stroje se dovážejí do Anglie, a to skoro do všech průmyslových odvětví. K tomu má Amerika ještě nejčinorodější obyvatelstvo na světě, ložiska uhlí, proti nimž se uhelná ložiska v Anglii zdají téměř mizivá, a hojnost železa i všech ostatních kovů. Cožpak se dá předpokládat, že taková země vystaví svůj mladý rostoucí průmysl dlouhodobému konkurenčnímu zápolení s dávno zavedeným průmyslem anglickým, když jej v krátkém období nějakých dvaceti let může ochranářství rázem postavit na stejnou úroveň, jakou má kterýkoli její konkurent? Jenže, říká manchesterská škola, Amerika se svým ochranářským systémem sama okrádá. Stejným způsobem se okrádá ten, kdo zaplatí rychlíkový příplatek, místo aby použil starého loudavého vlaku, a jede padesát mil za hodinu místo dvanácti.

Dnešní generace se bezpochyby ještě dožije toho, že americké bavlněné zboží bude konkurovat anglickému v Indii a Číně a postupem doby ovládne půdu na obou těchto vedoucích trzích. Americké stroje a železářské zboží konkurují anglickým výrobkům ve všech světadílech, samotnou Anglii nevyjímaje; a táž neúprosná nutnost, která přemístila vlámské továrny do Holandska a holandské do Anglie, přemístí brzy centrum světového průmyslu z Anglie do Spojených států. A na omezeném poli působnosti, které pak Anglii zůstane, nalezne nebezpečné konkurenty v některých kontinentálních státech.

Nadále už nelze přehlížet fakt, že průmyslový monopol Anglie rychle mizí. Jestliže se „osvícená" buržoazie domnívá, že je v jejím zájmu tento fakt tutlat, pak ať se dělnická třída směle

podívá pravdě do tváře, neboť má na tom větší zájem než „ti nad ní". Ti mohou ještě dlouho dělat světové bankéře a lichváře, jako to před nimi dělali Benátčané a Holanďané v dobách úpadku. Co však bude s „rukama", až se obrovský anglický vývozní obchod začne rok od roku scvrkávat, místo aby se rozšiřoval? Jestliže přemístění stavby železných lodí z Temže na Clyde stačilo k tomu, aby se v celém londýnském East Endu usídlil chronický pauperismus, co se stane, až se skutečně všechna hlavní odvětví anglického průmyslu přestěhují na druhou stranu Atlantiku?

Dosáhne se tím jedné významné skutečnosti: bude zlomen poslední článek, který ještě spojuje anglickou dělnickou třídu s anglickou buržoazií. Tímto článkem bylo jejich společné úsilí o národní monopol. Jakmile bude tento monopol zničen, bude britská dělnická třída nucena vzít své zájmy a svou záchranu do vlastních rukou a skoncovat se systémem námezdní práce. Doufejme, že nebude čekat až do té doby.

Napsal B. Engels v polovině června 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 7 z 18. června 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

DVĚ PŘÍKLADNÉ MĚSTSKÉ RADY

Slíbili jsme našim čtenářům, že je budeme informovat o dělnickém hnutí jak v zahraničí, tak doma. Občas jsme mohli přinést nějaké zprávy z Ameriky a dnes máme možnost seznámit čtenáře s některými fakty z Francie, fakty tak významnými, že si zaslouží, aby se o nich psalo v úvodníku.

Ve Francii neznají ony četné systémy veřejného hlasování, jichž se dosud používá u nás. Místo aby se jinak hlasovalo a volilo ve volbách do parlamentu, jinak v municipálních volbách a ještě jinak v obecních volbách atd., platí všude prosté všeobecné hlasovací právo a volí se hlasovacími lístky. Když byla ve Francii založena Socialistická dělnická strana, bylo usneseno postavit dělnické kandidáty nejen pro volby do parlamentu, ale také pro všechny municipální volby; a skutečně při posledních volbách do francouzských městských rad, jež se konaly 9. ledna, mladá strana zvítězila v mnoha průmyslových městech i venkovských obcích, hlavně hornických. Nejenže se jí podařilo prosadit jednotlivé kandidáty, ale v některých místech získala dokonce většinu v radě a přinejmenším jedna městská rada, jak uvidíme dále, byla vůbec složena jen z dělníků.

Krátce před založením „Labour Standardu" došlo ke stávce továrních dělníků v Roubaix, blízko belgických hranic. Vláda okamžitě vyslala vojsko, aby toto město obsadilo, a tak pod záminkou, že tam udržuje pořádek (který nebyl nikdy ohrožen), snažila se vyprovokovat stávkující k jednání, jež by mohlo posloužit jako záminka k vojenskému zásahu. Dělníci však zůstali klidní

a jedna z hlavních věcí, které jim umožnily odolávat všem provokacím, byla činnost městské rady, složené většinou z dělníků. Zpráva o příčinách stávky byla předložena radě a ta ji zevrubně projednala. Následkem toho rada nejenže prohlásila, že stávkující jsou v právu, ale odhlasovala jim dokonce *podporu ve výši 50 000 franků, tj. 2000 liber št.* Tato výpomoc nemohla být vyplacena, protože podle francouzských zákonů je prefekt departementu oprávněn zrušit jakékoli usnesení městských rad, má-li za to, že překročily svou pravomoc. Nicméně značná morální podpora, jíž se tím stávkujícím dostalo od oficiálního městského zastupitelstva, měla pro dělnictvo velkou cenu.

8. června propustila důlní společnost v Commentry ve střední Francii (departement Allier) 152 dělníků, kteří odmítli podřídit se novým, nevýhodnějším podmínkám. Poněvadž to byla součást už delší dobu praktikovaného systému, zavádějícího stále horší a horší pracovní podmínky, začali všichni horníci, jichž bylo asi 1600, stávkovat. Vláda tam jako obvykle vyslala neprodleně vojsko, aby stávkující zastrašilo nebo vyprovokovalo. Ale i tady se městská rada ihned postavila za dělníky. Na své schůzi 12. června (což bylo ještě k tomu v neděli) přijala tato usnesení:

1. Protože je společnost povinna zabezpečit existenci těch, kdo svou prací umožňují existenci všem; protože v případě, že stát odmítne tuto povinnost splnit, musí to učinit obce, usnáší se tato rada opatřit si se souhlasem občanů, kteří platí nejvyšší daně, půjčku 25 000 franků (1000 liber št.), a věnovat tuto částku ve prospěch horníků, které nespravedlivé propuštění 152 jejich druhů přinutilo vstoupit do stávky.

Přijato jednomyslně, proti byl pouze starosta.

2. Protože stát tím, že prodal cenný národní majetek, doly v Commentry, akciové společnosti, vydal dělníky tam zaměstnané na milost a nemilost jmenované společnosti; že tudíž je povinností státu dbát, aby se nátlak, který společnost vyvíjí na dělníky, nevystupňoval tak, že by přímo ohrožoval jejich existenci; protože stát tím, že za nynější stávky dal společnosti k dispozici vojsko, se nejen nezachoval neutrálně, nýbrž postavil se na stranu společnosti;

požaduje tato rada jménem zájmů dělnické třídy, které je povinna hájit, od podprefekta okresu:

1. aby neprodleně odvolal vojsko, jehož ničím nepodložená přítomnost zde je pouhou provokací;

2. aby zakročil u ředitele společnosti a přiměl jej odvolat opatření, jež zavdalo příčinu ke stávce.

Přijato jednomyslně.

V třetím, rovněž jednomyslně přijatém usnesení, vyhlašuje rada, která se obává, že chudoba obce odhlasovanou půjčku znemožní, vyhlašuje veřejnou sbírku na pomoc stávkujícím a apeluje na všechny ostatní municipální rady ve Francii, aby na tento účel také přispěly.

Zde tedy máme pádný důkaz, co znamená přítomnost dělníků nejen v parlamentě, ale i v municipálních a jiných místních zastupitelstvech. Jak jinak by mohla končit leckterá stávka v Anglii, kdyby za dělníky stála městská rada jejich místa! Jenže anglické městské rady a místní rady, volené z valné většiny dělníky, jsou v současné době složeny takřka výhradně ze zaměstnavatelů, jejich přímých i nepřímých agentů (advokátů aj.) a v nejlepším případě z obchodníků. Jakmile dojde ke stávce nebo k výluce, použijí místní úřady veškeré své morální i materiální moci ve prospěch pánů a proti dělníkům; dokonce i policie, která je placena z kapes dělníků, se používá přesně tak jako vojska ve Francii, totiž k tomu, aby dělníky vyprovokovala k nezákonnému jednání a pak je uštvala. Úřady chudinské péče odmítají ve většině případů vyplácet podporu dělníkům, kteří by podle jejich mínění mohli pracovat, kdyby chtěli. A to je docela přirozené. V očích lidí této třídy, které dělnictvo trpí v místních úřadech, je stávka otevřenou vzpourou proti společenskému zřízení a urážkou posvátných vlastnických práv. A proto také při každé stávce a při každé výluce celá ta obrovská morální i fyzická síla místních úřadů padá na váhu ve prospěch podnikatelů, dokud dělnická třída svoluje, aby do místních zastupitelstev byli voleni páni a jejich zástupci.

Doufáme, že čin těchto dvou francouzských městských rad otevře mnoha lidem oči. Budiž jednou provždy řečeno, a to platí i pro anglické dělníky, že „ve Francii se tyhle věci dělají lépe". Anglická dělnická třída se svou starou a mohutnou organizací, se svými dávnými politickými svobodami a dlouholetou zkušeností z politické činnosti je ve srovnání s kteroukoli zemí na kontinentě v obrovské výhodě. Přesto však mohli Němci vyslat do parlamentu dvanáct zástupců dělnické třídy a stejně jako ve Francii mají i v Německu dělníci většinu v mnoha městských radách. Je sice

pravda, že volební právo v Anglii je omezeno, ale i tak má dělnická třída ve všech velkých městech a průmyslových obvodech většinu. Stačí jen chtít, a tato potenciální většina se naráz stane skutečnou většinou, stane se mocí ve státě, mocí ve všech místech, kde je soustředěno dělnické obyvatelstvo. A jakmile jednou budete mít dělníky v parlamentě, v městských radách, v místních poručenských radách atd., nebude to dlouho trvat a budete mít také dělnické úředníky, a ti dokáží udělat čáru přes rozpočet Dogberryům, kteří nyní tak často zacházejí s lidem bezohledně.

Napsal B. Engels
v druhé polovině června 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 8 z 25. června 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

AMERICKÉ POTRAVINY A OTÁZKA PŮDY

Od podzimu 1837 jsme si už zvykli, že finanční paniky a obchodní krize se do Anglie importují z New Yorku. Nejméně polovina všech průmyslových krizí, opakujících se každých deset let, vypukla v Americe. Že by však Amerika mohla také zpřevracet tradiční vztahy v britském zemědělství, revolucionovat odvěké feudální vztahy mezi landlordem a pachtýřem, přivést vniveč anglické renty a zruinovat anglické farmy, tato podívaná zbyla až na poslední čtvrtinu 19. století.

A přece tomu tak je. Panenská půda v prériích Západu, která se nyní bude obdělávat, nikoli po kouskách, ale po tisících čtverečních mil, začíná teď určovat cenu pšenice a v důsledku toho i pacht z půdy osévané pšenicí. A žádná stará půda jí nemůže konkurovat. Je to výtečná půda, rovná nebo mírně zvlněná, kterou neporušilo žádné prudké vzedmutí zemských vrstev a která je přesně v témž stavu, v jakém se pozvolna usazovala na dně třetihorního oceánu, bez kamení, skal a stromů, a lze ji okamžitě obdělávat bez jakýchkoli předběžných příprav. Není ji třeba ani klučit, ani odvodňovat; přejedete po ní pluhem a už je způsobilá přijmout setbu a vydat dvacet či třicet sklizní pšenice po sobě bez pohnojení. Je to půda vhodná pro zemědělství skutečně ve velkém a také se opravdu ve velkém obdělává. Britský zemědělec se chlubíval svými rozsáhlými farmami proti malým hospodářstvím samostatných rolníků na kontinentě; co však jsou i ty nejrozsáhlejší farmy ve Spojeném

království ve srovnání s farmami na amerických prériích, farmami o 40 000 i více akrech, na nichž pracují regulérní armády lidí, koní a nářadí, armády vycvičené, vedené a organizované jako vojsko?

Tato americká revoluce v zemědělství spolu s revolucionovanými dopravními prostředky, které Američané vynalezli, umožňuje dovážet do Evropy pšenici za tak nízké ceny, že jim žádný evropský statkář nemůže konkurovat, alespoň ne pokud má platit pacht. Vzpomeňme si na rok 1879, kdy jsme to pocítili poprvé. V celé západní Evropě byla špatná úroda; v Anglii byla neúroda. A přece dík americkému obilí zůstaly ceny téměř beze změny. Poprvé měl britský farmář špatnou úrodu a přitom nízké ceny pšenice. Farmáře to tehdy pobouřilo a landlordi se znepokojili. Další rok, kdy úroda byla lepší, poklesly ceny ještě níže. Cenu obilí nyní určují výrobní náklady v Americe plus náklady na dopravu. A to bude rok od roku patrnější, podle toho, jak se bude obdělávat nová půda v prériích. Armády zemědělských dělníků, kterých je k tomu zapotřebí, dodáváme my sami z Evropy tím, že tam posíláme vystěhovalce.

Dříve měli farmáři a landlordi alespoň tu útěchu, že když nevydělali nic na obilí, mohli se odškodnit na mase. Orná půda se proměnila v pastviny a zase bylo všechno v nejlepším pořádku. Teď však přišli i o tento zdroj. Americké maso a americký dobytek se vyváží ve stále větším množství. A nejen to. Existují ještě přinejmenším dvě velké země, kde se pěstuje dobytek a které usilovně hledají prostředky a cesty, jak vyvézt do Evropy, a hlavně do Anglie, své obrovské přebytky masa, pro něž teď nemají odbyt. Za nynějšího stavu vědy a rychlého pokroku v jejím praktickém uplatňování můžeme být jisti, že nejpozději za několik let se bude australské a jihoamerické hovězí a skopové maso vyvážet v prvotřídním stavu a v obrovském množství. Jak to pak bude vypadat s blahobytem britského farmáře a dlouhým seznamem rent, které dostává britský landlord? Dá se sice ještě pěstovat angrešt, jahody apod., jenže těmi je trh dostatečně zásoben už teď. Britský dělník by zajisté mohl těchto lahůdek zkonzumovat mnohem víc, to by ovšem bylo třeba napřed mu zvýšit mzdu.

Nemusíme snad ani říkat, že vliv této nové americké konku-

rence v zemědělství je znát i na kontinentě. Drobný samostatný rolník, většinou až po uši zavalený hypotékami, který namísto pachtu, jejž platí anglický a irský farmář, platí úroky a soudní výlohy, to pociťuje právě tak. Zvláštní na této americké konkurenci je to, že se jejím vlivem stává zbytečné nejen velké, nýbrž i malé pozemkové vlastnictví, poněvadž jedno ani druhé nic nevynáší.

Někdo by mohl namítnout, že tento systém vymrskávání půdy, který se nyní praktikuje na Dalekém západě, nemůže věčně trvat a že všechno se zase musí upravit. Jistěže to nemůže trvat věčně; jenže panenské půdy je tam ještě tolik, že se tento proces může protáhnout na dalších sto let. Navíc existují ještě jiné země, které rovněž mají takové přednosti. Je ještě celá jihoruská step, kde obchodníci vykoupili půdu a dělají tam totéž. Jsou ještě ohromné pampy v Argentinské republice a jsou i jiná místa; tam všude je půda stejně vhodná pro moderní systém obrovských farem a levné výroby. Proto než se tento způsob vyčerpá, udrží se ještě dost dlouho, aby mohl všechny pozemkové vlastníky v Evropě, velké i malé, zničit nejméně dvakrát.

Nu a jaký bude výsledek toho všeho? Výsledek bude a musí být ten, že budeme nuceni provést nacionalizaci půdy a obdělávat ji budou družstva pod kontrolou lidu. Pak, a jedině pak, se zemědělci i národu zase vyplatí obdělávat půdu, ať jsou ceny amerického či jiného obilí nebo masa jakékoli. A jestliže se landlordi mezitím doopravdy odstěhují do Ameriky, což už jsou zřejmě napůl odhodláni udělat, přejeme jim šťastnou cestu.

Napsal B. Engels koncem června 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 9 z 2. července 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

MZDOVÁ TEORIE LIGY PROTI OBILNÍM ZÁKONŮM

Na jiném místě otiskujeme dopis pana J. Nobla, který má námitky proti některým našim poznámkám v úvodníku „Labour Standard" z 18. června*. I když samozřejmě nemůžeme v úvodníku polemizovat o historických faktech či ekonomických teoriích, tentokrát přece jen odpovíme člověku, který, třebaže zaujímá oficiální stanovisko strany, to zřejmě myslí upřímně.

Proti našemu tvrzení, že zrušením obilních zákonů se sledovalo „snížení cen chleba a tím také mezd v penězích", namítá pan Noble, že to byl „ochranářský omyl", proti němuž Liga vytrvale bojovala, a na důkaz toho uvádí několik citátů z projevů Richarda Cobdena a provolání rady Ligy.

Autor uvedeného článku žil tehdy v Manchesteru jako jeden z tamějších továrníků. Zná tedy jistě velice dobře oficiální doktrínu Ligy. Vyjádřena co nejstručněji a nejběžnějším způsobem (existuje totiž mnoho variant), zní takto: zrušením obilních cel se zvýší náš obchod s cizinou, bezprostředně se zvýší náš dovoz, výměnou za něj budou cizí zákazníci kupovat naše výrobky a tím zvýší poptávku po našem průmyslovém zboží; tak se zvýší poptávka po práci našeho průmyslového dělnictva, a proto musejí stoupnout mzdy; díky tomu, že oficiální představitelé Ligy, povrchní ekonomové, opakovali tuto teorii den ode dne a rok od roku, mohli na-

* Viz tento svazek, str. 288–292. *(Pozn. red.)*

konec přijít s ohromujícím tvrzením, že mzdy stoupají a klesají v obráceném poměru nikoli k zisku, nýbrž k ceně potravin; že drahý chléb znamená nízké mzdy a levný chléb vysoké mzdy. Mluvčí Ligy tedy prohlašovali, že hospodářské krize, jež se opakovaly každých deset let před zrušením obilních cel i po něm, jsou pouze důsledkem obilních zákonů, a že zcela určitě zmizí, jakmile budou tyto nenáviděné zákony zrušeny; že obilní zákony jsou jedinou velkou překážkou mezi britským továrníkem a ubohými cizinci, kteří — neoblečení a třesoucí se zimou, protože nemají dost britských látek — touží po výrobcích tohoto továrníka. A tak Cobden v pasáži, kterou cituje pan Noble, mohl skutečně vyslovit mínění, že průmyslová deprese a pokles mezd v letech 1839—1842 byly důsledkem příliš vysokých cen obilí v těchto letech, zatímco fakticky to byla pouze jedna z pravidelných fází průmyslové deprese, jež se až dodnes opakují se značnou pravidelností každých deset let; fáze prodloužená a zhoršená ovšem špatnými úrodami a pošetilými zásahy zákonů ve prospěch chamtivých landlordů.

Taková byla tedy oficiální teorie Cobdena, který při vší své obratnosti agitátora byl špatný obchodník a povrchní ekonom. Nepochybně jí věřil stejně upřímně, jako jí pan Noble věří ještě dnes. Jenže převážná část Ligy byla složena z praktických obchodníků, kteří se o obchod lépe starali a zpravidla s větším úspěchem než Cobden. A ti se na celou věc dívali úplně jinak. Samozřejmě, že před cizinci a na veřejných shromážděních, hlavně před jejich „rukama" se oficiální teorie všeobecně považovala za „to pravé". Jenže když obchodníci chtějí uzavřít obchod, obvykle se nesvěřují svým zákazníkům, a jestliže pan Noble je jiného mínění, udělal by lépe, kdyby se nepřibližoval k manchesterské burze. Stačilo pídit se trochu podrobněji po tom, co je míněno tím, že mzdy musejí v důsledku svobodného obchodu s obilím stoupnout, a zjistilo se, že se tím rozumělo zvýšení mezd vyjádřených ve zboží a že by se docela dobře mohlo stát, že by se mzdy v penězích nezvýšily vůbec — jenže není to v podstatě také zvýšení mezd? A když se za celou věcí šlo dále, přišlo se obvykle na to, že mzdy v penězích by mohly dokonce poklesnout, zatímco příjemných věcí, které by dělník za tuto sníženou částku peněz dostal, by stále ještě bylo víc než těch,

jež má nyní. A když jste se zeptali ještě naléhavěji, jakým způsobem má dojít k očekávanému obrovskému rozšíření obchodu, velmi záhy jste uslyšeli, že se hlavně spoléhá na tuto poslední možnost: na snížení mzdy v penězích, provázené poklesem cen chleba atd., kterým se toto snížení bohatě vyrovná. Navíc bylo mnoho takových, kteří se ani nenamáhali skrývat nějak své mínění, že levného chleba je zapotřebí prostě k tomu, aby se snížila mzda v penězích a cizí konkurence se tím porazila na hlavu. A že tohle byl pravý záměr a cíl většiny továrníků a obchodníků, z nichž se převážnou měrou Liga skládala, to si mohl bez obtíží zjistit každý, kdo byl zvyklý jednat s obchodníky a nepřijímal proto jejich slova jako nějaké evangelium. To jsme říkali a říkáme to znovu. O oficiální doktríně Ligy jsme neřekli ani slůvko. Ekonomicky to byl „omyl" a prakticky pouhý pláštík pro ziskuchtivé cíle, i když někteří jejich vedoucí představitelé ji opakovali tak často, až jí sami uvěřili.

Velmi žertovný je páně Noblův citát Cobdenových slov o dělnické třídě, která si „spokojeně mne ruce" při vyhlídce na to, že kvarter obilí bude stát 25 šilinků. Dělnická třída tehdy naprosto nepohrdala levným chlebem; s jednáním Cobdena a spol. byla však tak „spokojena", že v posledních letech znemožnila Lize uskutečnit na celém severu byť jen jedno opravdu veřejné shromáždění. Autor tohoto článku viděl tuto „spokojenost" na vlastní oči v roce 1843, když se Liga naposled pokusila konat takové shromáždění v městské radnici v Salfordu, a byl svědkem toho, jak bylo málem zmařeno pouhou připomínkou ve prospěch Lidové charty. Napříště se stal na všech shromážděních Ligy pravidlem „přístup jen na vstupenky", a ty zdaleka nemohl dostat každý. Od té doby „chartistické obstrukce" ustaly. Dělnické masy dosáhly svého cíle — dokázaly, že Liga, ačkoli si na to činila nárok, je *nezastupovala.*

Závěrem několik slov o mzdové teorii Ligy. Průměrná cena zboží se rovná jeho výrobním nákladům; působením nabídky a poptávky se neustále vrací na tuto normu, kolem níž kolísá. Platí-li to pro všechno zboží, platí to i pro zboží, jež se nazývá prací (či přesněji řečeno pracovní silou). Výše mzdy je pak určena cenou oněch zboží, která patří k běžné a nezbytné spotřebě dělníka.

Jinými slovy při jinak nezměněných podmínkách stoupají a klesají mzdy s cenou základních životních potřeb. To je zákon politické ekonomie, proti němuž žádný Perronet-Thompson, Cobden ani Bright nikdy nic nezmohou. Jenže všechny ostatní podmínky zdaleka nezůstávají vždycky beze změny, a proto se působnost tohoto zákona v praxi modifikuje současným působením jiných ekonomických zákonů; projevuje se skrytě, a to někdy do té míry, že to stojí určitou námahu, aby se mu přišlo na stopu. To si vzali za záminku vulgarizující a vulgární ekonomové z dob Ligy proti obilním zákonům a tvrdili, že za prvé práce a potom i všechna ostatní zboží nemají žádnou skutečně vymezitelnou hodnotu, nýbrž pouze kolísající cenu, která je řízena nabídkou a poptávkou víceméně nezávisle na výrobních nákladech, a že k tomu, aby bylo možno zvýšit ceny a tím i mzdy, není třeba dělat nic jiného než zvýšit poptávku. A tak se zbavili nepříjemné souvislosti mezi výší mezd a cenami potravin a mohli nestydatě proklamovat svou nejapnou a směšnou doktrínu, že drahý chléb znamená nízké mzdy a levný chléb vysoké mzdy.

Pan Noble se možná zeptá, zda mzdy ve svém celku nejsou při dnešním levném chlebu stejně vysoké nebo dokonce vyšší než před rokem 1847, kdy byl chléb zdražen cly? Aby bylo možné na tuto otázku odpovědět, bylo by zapotřebí provést rozsáhlý průzkum. Jedno je však jisté: tam, kde nějaké průmyslové odvětví prosperovalo a kde zároveň měli dělníci na svou obranu silnou organizaci, jejich mzdy zpravidla neklesaly a někdy snad dokonce stoupaly. To však jen dokazuje, že předtím byli dělníci placeni špatně. A tam, kde průmyslové odvětví upadalo nebo kde dělníci nebyli organizováni v mohutných tradeunionech, mzdy neustále klesaly, a to často až na hranici hladu. Jděte se podívat do londýnského East Endu a přesvědčte se o tom na vlastní oči!

Napsal B. Engels počátkem července 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 10 z 9. července 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

DĚLNICKÁ STRANA

Jak často už nás přátelé a sympatizující varovali: „Zdržujte se stranické politiky!" A měli plnou pravdu, pokud jde o současnou anglickou stranickou politiku. Dělnický orgán nesmí být ani whigovský, ani toryovský, ani konzervativní, ani liberální, ba dokonce ani radikální ve vlastním stranickém smyslu slova. Konzervativci, liberálové, radikálové, ti všichni zastupují pouze zájmy vládnoucích tříd a různé odstíny názorů převažujících mezi landlordy, kapitalisty a maloobchodníky. Zastupují-li dělnickou třídu, zastupují ji docela jistě špatně. Dělnická třída má své vlastní zájmy, a to jak politické, tak sociální. Jak hájila to, co považuje za své sociální zájmy, je zřejmé z historie tradeunionů a z hnutí za zkrácení pracovní doby. Své politické zájmy však ponechává takřka úplně v rukách toryů, whigů a radikálů, příslušníků vyšší třídy, a skoro čtvrt století se anglická dělnická třída spokojovala tím, že takříkajíc tvořila přívěsek „velké liberální strany".

Takové politické postavení je nedůstojné nejlépe organizované dělnické třídy v Evropě. V jiných zemích byli dělníci daleko aktivnější. V Německu existuje už přes deset let dělnická strana (sociální demokraté), která má víc než deset míst v parlamentu a jejíž růst vyděsil Bismarcka natolik, že sáhl k oněm pověstným represívním opatřením, o nichž budeme psát na jiném místě.* Navzdory Bismarckovi jde však dělnická strana neustále kupředu; právě minulý týden získala šestnáct mandátů do mannheimské městské rady a jeden do saského parlamentu. V Belgii, v Holandsku a v Itálii si vzali z Němců příklad; v každé z těchto zemí existuje dělnická

* Viz tento svazek, str. 307—309. *(Pozn. red.)*

strana, i když volební census je tam příliš vysoký na to, aby mohli mít nějaké vyhlídky vyslat v současné době poslance do zákonodárných orgánů. Dělnická strana ve Francii se právě mohutně organizuje; v posledních volbách získala většinu v celé řadě městských rad a v říjnu příštího roku, kdy budou všeobecné volby, získá bezpochyby jistý počet míst ve sněmovně. Dokonce i v Americe, kde přechod z dělnické třídy do třídy farmářů, obchodníků či kapitalistů je stále poměrně snadný, považují dělníci za potřebné organizovat se v nezávislou stranu. Všude bojuje dělník za politickou moc, za přímé zastoupení své třídy v zákonodárných orgánech — všude kromě Velké Británie.

A přece nebylo v Anglii nikdy tolik jako dnes rozšířeno přesvědčení, že staré strany jsou odsouzeny k zániku, staré paroly pozbyly smyslu, stará hesla se přežila a staré všeléky už neúčinkují. Myslící lidé všech tříd už začínají nahlížet, že je třeba nastoupit novou cestu a že tato cesta může vést jedině ve směru demokracie. Ale v Anglii, kde průmyslová a zemědělská dělnická třída tvoří převážnou většinu národa, znamená demokracie panství dělnické třídy, nic víc a nic méně. Nechť se proto tato dělnická třída připravuje na úkol, který má před sebou, na vládu v tomto velkém impériu; nechť si uvědomí odpovědnost, která jí nevyhnutelně připadne. Nejlepší způsob, jak k tomu dospět, je využít moci, kterou už má ve svých rukách, totiž faktické většiny, kterou má v každém velkém městě království, a vyslat lidi ze svých řad do parlamentu. Za nynějšího volebního práva pro přednosty domácností[209] by bylo docela dobře možné poslat ke sv. Štěpánu[214] čtyřicet nebo padesát dělníků a taková infúze úplně nové krve je tam nadmíru potřebná. Už s takovým počtem dělníků v parlamentě by se irský pozemkový zákon[207] nedal stále víc přeměňovat, jako se to děje teď, v irský pozemkový bluf, totiž v zákon o odškodnění irských landlordů; nebylo by možné stavět se proti požadavkům na nové rozdělení míst v parlamentě, na skutečné trestání korupce, na hrazení volebních výloh ze státní pokladny, což je zavedeno všude kromě Anglie atd.

Nadto v Anglii nemůže být žádná skutečně demokratická strana vyjma stranu dělnickou. Osvícení lidé z jiných tříd (kde jich

ostatně zdaleka není takový nadbytek, jak by nám rádi namluvili), by se mohli k této straně připojit, a až by prokázali svou upřímnost, třeba ji i zastupovat v parlamentě. Tak je to všude. V Německu například zdaleka nejsou všichni zástupci dělnictva ve všech případech skuteční dělníci. Žádná demokratická strana ani v Anglii, ani nikde jinde však nedosáhne opravdových úspěchů, nebude-li mít vyhraněně dělnický charakter. Upusťte od toho, a nezbude vám nic než sekty a balamucení.

A pro Anglii to platí v ještě větší míře než pro jiné země. Radikálního balamucení je bohužel až dost od té doby, co se rozpadla první dělnická strana na světě, strana chartistů. Ovšem chartisté se přece rozpadli a ničeho nedosáhli. Je to opravdu tak? Ze šesti bodů Lidové charty[208] teď dva — tajné hlasování a zrušení majetkového censu — platí v zemi jako zákon. Třetí bod — všeobecné hlasovací právo — byl zaveden alespoň přibližně ve formě volebního práva pro přednosty domácností; provedení čtvrtého bodu — stejně velké volební obvody — se zřetelně rýsuje jako reforma slibovaná nynější vládou. Porážka chartistického hnutí vyústila tedy v realizaci plné poloviny chartistického programu. A jestliže pouhá vzpomínka na dřívější politickou organizaci dělnické třídy mohla vést k uskutečnění těchto politických reforem a navíc ještě k celé řadě sociálních reforem, co teprve přinese skutečná existence dělnické politické strany podporované čtyřiceti nebo padesáti zástupci v parlamentě? Žijeme ve světě, kde se každý musí o sebe postarat sám. Anglická dělnická třída však dovoluje, aby se o její zájmy starali landlordi, kapitalisté a maloobchodníci s celým chvostem svých advokátů, žurnalistů apod. Není tedy divu, že se reformy v zájmu dělníků provádějí tak pomalu a po tak ubohých troškách. Anglické dělnictvo musí jen chtít, a dokáže prosadit jakoukoli reformu, sociální i politickou, kterou vyžaduje jeho postavení. Proč tedy o to neusilovat?

Napsal B. Engels v polovině července 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 12 z 23. července 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

BISMARCK A NĚMECKÁ DĚLNICKÁ STRANA

Anglický buržoazní tisk zachovával v poslední době hluboké mlčení pokud jde o brutálnosti, jichž se dopustili Bismarck a jeho přisluhovači vůči členům sociálně demokratické strany v Německu. Jedinou výjimku tvořily do jisté míry „Daily News". Dříve, když si dovolily takové kousky vůči svým poddaným despotické vlády v zahraničí, spustily anglické deníky i týdeníky náramný pokřik. Zde však jsou represáliím vystaveni dělníci, hrdí na to, že se tak nazývají, a proto představitelé tisku „lepší společnosti", „horních deseti tisíc", zamlčují fakta a podle jejich úporného mlčení se skoro zdá, že je schvalují. Ostatně, co je také dělníkům do politiky? Ať ji přenechají „lepším lidem". A pak má mlčení anglického tisku ještě jeden důvod: je velice těžké napadat Bismarckův výjimečný zákon a způsob, jímž ho provádí, a týmiž ústy hájit výjimečná opatření pana Forstera v Irsku[215]. Je to velice bolavé místo, kterého je lépe se nedotýkat. Od buržoazního tisku se dá stěží očekávat, že by sám od sebe poukazoval na to, jak hluboce klesla morální pozice Anglie v Evropě i v Americe v důsledku nynějšího postupu vlády v Irsku.

Německá dělnická strana vyšla z každých všeobecných voleb s prudkým vzrůstem počtu hlasů; v předposledních volbách dostali její kandidáti přes 500 000 a v posledních už přes 600 000 hlasů. V Berlíně byli zvoleni dva, v Elberfeldu-Barmenu jeden, ve Vratislavi a Drážďanech také po jednom; bylo dobyto deset poslaneckých

křesel, a to přes to, že vláda uzavřela koalici se všemi liberálními, konzervativními a katolickými stranami, přes povyk kvůli dvěma pokusům o atentát na císaře*, za které všechny ostatní strany jednotně svalovaly odpovědnost na stranu dělnickou. Tehdy se Bismarckovi podařilo prosadit zákon, jímž byla sociální demokracie postavena mimo zákon. Přes padesát dělnických listů bylo zakázáno, dělnické spolky a kluby rozpuštěny, peníze zkonfiskovány, schůze rozehnány policií a k dovršení všeho bylo stanoveno zákonem, že v celých městech a krajích může být „vyhlášen stav obležení", zrovna jako v Irsku. Na co si však netroufly ani výjimečné zákony v Irsku[216], to udělal Bismarck v Německu. V každém kraji, kde byl „vyhlášen stav obležení", dostala policie pravomoc vypovědět každého, koho „důvodně podezírala" ze socialistické propagandy. V Berlíně byl samozřejmě stav obležení vyhlášen ihned a stovky (s rodinami tisíce) lidí bylo vypovězeno. Pruská policie totiž vždycky vypovídá lidi s rodinami; mladé svobodné lidi nechává zpravidla na pokoji; pro ty by vypovězení nebylo žádným velkým trestem, kdežto pro otce rodin znamená ve většině případů dlouhé období bídy, ne-li úplné zničení. Potom zvolil dělníka do parlamentu Hamburk a okamžitě tam byl vyhlášen stav obležení. V první várce bylo z Hamburku vypovězeno asi sto lidí a s nimi přes tři sta rodinných příslušníků. Během dvou dnů sebrala dělnická strana peníze na krytí jejich cestovních výloh a jiných naléhavých potřeb. Nyní byl vyhlášen stav obležení také v Lipsku, a to pouze s tím zdůvodněním, že jinak by vláda nemohla rozbít organizaci strany. Hned první den bylo vypovězeno třiatřicet lidí, většinou ženatých s rodinami. V čele seznamu byli tři členové německého parlamentu; možná že jim pan Dillon pošle blahopřejný dopis vzhledem k tomu, že na tom přece jen nejsou ještě tak zle jako on.[217]

Ale to ještě není všechno. Když dělnická strana byla patřičnou formou postavena mimo zákon a zbavena všech politických práv, jichž údajně mohou užívat ostatní Němci, může si teď policie dělat s jejími jednotlivými členy, co chce. Pod záminkou pátrání po zakázaných tiskovinách jsou jejich ženy a dcery vystaveny

* — tj. Viléma I. *(Pozn. red.)*

neurvalému a brutálnímu zacházení. Oni sami jsou zatýkáni zcela podle libovůle policie, po celé týdny drženi ve vyšetřovací vazbě a propouštěni, až když ve vězení strávili několik měsíců. Policie vynalézá nové přestupky, které trestní zákoník ani nezná, a sám zákoník se rozšiřuje až do nemožnosti. Přitom nachází policie dost často zkorumpované nebo natolik zfanatizované soudní úředníky a soudce, že jí pomáhají a nahrávají; tím si kupují povýšení! Kam to všechno vede, vysvítá z těchto ohromujících čísel: za jediný rok, od října 1879 do října 1880, bylo jen v Prusku uvězněno pro velezradu, zločiny proti státu, urážku císaře apod. neméně než 1108 lidí; pro politické nactiutrhání, urážku Bismarcka či pro hanobení vlády apod. přinejmenším 10 094 lidí. Jedenáct tisíc dvě stě dva politických vězňů — to už přesahuje i hrdinské činy pana Forstera v Irsku!

A čeho dosáhl Bismarck všemi těmito represemi? Právě toho, čeho pan Forster v Irsku. Sociálně demokratická strana vzkvétá zrovna tak a má zrovna tak pevnou organizaci jako Irská pozemková liga[218]. Před několika dny se konaly volby do městské rady v Mannheimu. Strana dělnické třídy jmenovala šestnáct kandidátů a prosadila je všechny většinou téměř tří ku jedné. Pak kandidoval Bebel, poslanec Říšského sněmu za Drážďany, do saského zemského sněmu za lipský volební obvod. Bebel sám je dělník (soustružník) a jeden z nejlepších, ne-li vůbec nejlepší řečník v Německu. Vláda, aby znemožnila jeho zvolení, vypověděla celý jeho volební výbor. A jaký to mělo výsledek? Ten, že Bebel i při omezeném volebním právu byl zvolen značnou většinou. Takže nemá Bismarck ze svých represívních opatření žádný užitek; naopak, ještě dráždí lid. Ti, kdo jsou zbaveni všech legálních možností, jak hájit svá práva, sáhnou jednoho krásného dne po ilegálních, a nikdo jim to nebude moci zazlívat. Jak často hlásali tuto doktrínu pánové Gladstone a Forster! A jak si teď počínají v Irsku?

Napsal B. Engels v polovině července 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 12 z 23. července 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

BAVLNA A ŽELEZO

Bavlna a železo jsou dnes dvě nejdůležitější suroviny. Národ, který zaujímá vedoucí postavení ve výrobě bavlněných a železných výrobků, stojí v čele všech průmyslových národů. A nakolik a pokud toto postavení zaujímá Anglie, natolik a potud bude i prvním průmyslovým státem na světě.

Dalo by se tedy očekávat, že bavlnářským a železářským dělníkům se v Anglii vede obzvlášť dobře; že při výsostném postavení Anglie na trhu obchod v těchto oborech stále pokvete a že alespoň v těchto dvou průmyslových odvětvích se uskuteční tisíciletá říše hojnosti slibovaná v období agitace za svobodný obchod. Bohužel však všichni víme, že tomu ani zdaleka tak není, a jestliže se podmínky dělnictva nezhoršily, jestliže se v některých případech dokonce zlepšily, že za to vděčí zde, stejně jako v jiných odvětvích, výhradně svému vlastnímu úsilí — silné organizaci a tvrdému stávkovému boji. Víme, že po několika krátkých letech prosperity kolem roku 1874 a později nastal v bavlnářském a železářském průmyslu úplný úpadek. Továrny se zavíraly, vysoké pece vyhasínaly a tam, kde se ve výrobě pokračovalo, nepracovalo se zpravidla celou pracovní dobu. Taková období úpadku byla známa i dříve; v průměru se opakují každých deset let; trvají určitou dobu, jsou vystřídána novým obdobím prosperity a tak dále.

Nynější období deprese, zejména v bavlnářském a železářském průmyslu, se však vyznačuje tím, že už teď trvá o několik let déle než obvykle. Bylo podniknuto několik pokusů a náběhů k oživení, ale všechno nadarmo. I když období akutního úpadku

už pominulo, trvá stagnace v obchodu i nadále a trhy stále nejsou s to zkonsumovat všechnu produkci.

Příčina je v tom, že za našeho nynějšího systému, kdy se strojů používá nejen k výrobě průmyslového zboží, ale také k výrobě strojů samých, může se výroba zvyšovat neuvěřitelně rychle. Kdyby továrníci o to stáli, nebylo by nijak těžké rozšířit za jedno jediné období prosperity zařízení přádelen, tkalcoven, bělíren a dílen pro potiskování bavlněných látek natolik, že by se v nich mohlo vyrábět o padesát procent víc zboží a celková produkce surového železa a jakýchkoli výrobků ze železa by se mohla zdvojnásobit. Ve skutečnosti však rozšíření nedosáhlo takových rozměrů. Ale i tak bylo nesrovnatelně větší než v dřívějších obdobích rozkvětu a důsledkem toho je chronická nadvýroba a chronická deprese obchodu. Zaměstnavatelé si mohou dovolit vyčkávat, aspoň nějakou dobu, kdežto dělníci musejí trpět, poněvadž pro ně to znamená chronickou bídu a trvalou perspektivu robotárny.

To je tedy výsledek onoho slavného systému neomezené konkurence, to tedy je ztělesnění onoho tisíciletí blahobytu, které slibovali Cobdenové, Brightové a spol.! Tak to dopadá s dělnictvem, když — jako v posledních pětadvaceti letech — ponechává řízení ekonomické politiky impéria svým „přirozeným vůdcům", „kapitánům průmyslu", kteří podle slov Thomase Carlyla jsou povoláni velet průmyslové armádě země.[219] Pěkní kapitáni průmyslu! Generálové Ludvíka Napoleona z roku 1870 byli proti nim úplní géniové. Každý z těchto pomyslných kapitánů průmyslu zápolí se všemi ostatními, jedná výhradně na vlastní pěst, rozšiřuje svůj podnik bez zřetele na to, co dělají jeho sousedé, a nakonec všichni tito průmysloví kapitáni ke svému velkému překvapení zjišťují, že výsledkem je nadvýroba. Nemohou se spojit, aby výrobu regulovali; mohou se spojit pouze za jediným účelem, a to *aby snižovali mzdy svým dělníkům*. A tak rozšiřujíce neuváženě výrobní sílu země daleko nad možnosti trhů, připravují své dělníky o to relativní ulehčení, které by jim přineslo období mírné prosperity a na něž mají nárok po dlouhém období úpadku, aby mohli zvýšit své příjmy na průměrnou úroveň. Cožpak to stále ještě není jasné, že továrníci jako třída už nejsou schopni řídit velké ekonomické

zájmy země, ba ani sám výrobní proces? A cožpak to není absurdní — i když je to fakt — že největším nepřítelem anglického dělnictva je neustále rostoucí produktivita jeho vlastních rukou?

Je však třeba přihlédnout i k jinému faktu. Výrobní síly nezvětšují jen angličtí továrníci. Totéž se děje i v jiných zemích. Statistika nám neumožňuje srovnat zvlášť bavlnářský a zvlášť železářský průmysl v různých předních zemích. Když ale vezmeme textilní, důlní a hutnický průmysl jako celek, můžeme si sestavit srovnávací tabulku z materiálů, které uvádí přednosta pruského statistického úřadu dr. Engel ve své knize „Das Zeitalter des Dampfs", Berlín, 1881[220]. Podle jeho výpočtů se v těchto průmyslových odvětvích v níže uvedených zemích používá parních strojů s následujícím celkovým výkonem v koňských silách (koňská síla se rovná energii, která vyzvedne 75 kilogramů do výše jednoho metru za vteřinu):

	Textilní průmysl	Doly a hutě
Anglie v roce 1871	515 800	1 077 000 HP
Německo v roce 1875	128 125	456 436 HP
Francie ... asi	100 000	185 000 HP
Spojené státy ... asi	93 000	370 000 HP

Vidíme tedy, že parní energie používaná třemi národy, jež jsou hlavními konkurenty Anglie, činí dohromady v textilních továrnách skoro tři pětiny anglické parní energie a v dolech a hutích se jí téměř vyrovnává. A poněvadž průmysl v těchto zemích se rozvíjí mnohem rychleji než v Anglii, je sotva možno pochybovat o tom, že jejich celková produkce brzy předhoní produkci anglickou.

Podívejme se ještě na následující tabulku, na níž je v koňských silách uvedena parní energie používaná ve výrobě, kromě lokomotiv a parníků:

Velká Británie ... asi	2 000 000 HP
Spojené státy ... asi	1 987 000 HP
Německo ... asi	1 321 000 HP
Francie ... asi	492 000 HP

Z této tabulky vysvítá ještě jasněji, jak málo zbylo z monopolu Anglie v průmyslových odvětvích poháněných parou a jak málo se podařilo svobodnému obchodu zajistit Anglii převahu v průmyslu. A ať nikdo neříká, že tento pokrok zahraničního průmyslu je umělý, že k němu došlo díky ochranářství. Celý tento obrovský rozmach německého průmyslu nastal za nanejvýš liberálního režimu svobodného obchodu, a jestliže Amerika, hlavně v důsledku absurdního systému vnitřních spotřebních daní, je nucena uchýlit se k ochranářství spíš zdánlivému než skutečnému, stačilo by zrušit zákony o těchto spotřebních daních a mohla by konkurovat na volném trhu.

Takové je tedy postavení, do něhož přivedlo Anglii pětadvacetileté téměř absolutní panství doktríny manchesterské školy. Máme za to, že tyto výsledky jsou takového rázu, že si vyžadují rychlé abdikace manchesterských a birminghamských gentlemanů, aby pro příštích pětadvacet let přišla na řadu dělnická třída. Jistě by si nemohla počínat hůř.

Napsal B. Engels koncem července 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 13 z 30. července 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

B. ENGELS

SPOLEČENSKÉ TŘÍDY – NEZBYTNÉ A ZBYTEČNÉ

Často byla nadhazována otázka, do jaké míry jsou různé společenské třídy užitečné či dokonce nezbytné. A odpověď byla samozřejmě různá podle toho, o jaké historické období šlo. Nesporně existovala doba, kdy pozemková aristokracie byla nevyhnutelnou a nezbytnou složkou společnosti. Jenže to už je velice dávno. Pak přišlo období, kdy vznikla se stejně nevyhnutelnou nutností kapitalistická střední třída, *buržoazie*, jak ji nazývají Francouzi, bojovala proti pozemkové aristokracii, zlomila její politickou moc a sama dosáhla ekonomické i politické nadvlády. Nikdy však od vzniku tříd neexistovalo období, kdy by se společnost byla mohla obejít bez pracující třídy. Název a sociální postavení této třídy se měnily; místo otroka nastoupil nevolník a toho zase vystřídal svobodný dělník, svobodný od nevolnictví, ale také svobodný od jakéhokoli pozemského majetku, kromě své vlastní pracovní síly. Jedno však je jisté: ať ve vyšších, neproduktivních vrstvách společnosti došlo k jakýmkoli změnám, bez třídy výrobců společnost žít nemohla. Tato třída je tedy nezbytná za všech okolností, i když musí přijít doba, kdy už nebude třídou, nýbrž bude zahrnovat celou společnost.

Jak dalece je tedy v současné době nezbytná existence každé z těchto tří tříd?

Pozemková aristokracie je v Anglii přinejmenším ekonomicky zbytečná, zatímco v Irsku a Skotsku se stala vyloženě škodlivou

pro svou tendenci vylidnit zemi. Vystěhovat lidi do zámoří nebo je odsoudit k smrti hladem a nahradit je ovcemi a zvěří — to jsou veškeré zásluhy, na něž si mohou irští a skotští landlordi dělat nároky. Stačí, aby se konkurence amerických rostlinných a živočišných potravinářských výrobků trochu zvětšila, a anglická pozemková aristokracie udělá totéž, alespoň ti, kdo si to mohou dovolit, protože mají v záloze rozsáhlé nemovitosti ve městech. Ostatních nás brzy zbaví americká konkurence v potravinách. A to bude dobře, protože jejich politická činnost jak v Horní, tak v Dolní sněmovně je opravdovým národním neštěstím.

A jak to vypadá s kapitalistickou střední třídou, onou osvícenou a liberální třídou, která založila britské koloniální impérium a nastolila britskou svobodu? S třídou, jež v roce 1831 reformovala parlament[221], zrušila obilní zákony a snižovala jedno clo za druhým? S třídou, která v Anglii vybudovala a dosud řídí obrovské továrny, rozsáhlé obchodní loďstvo a stále se rozšiřující železniční síť? Tato třída musí být jistě alespoň tak nezbytná jako třída dělnická, kterou řídí a vede k dalšímu a dalšímu pokroku.

Ekonomická funkce kapitalistické střední třídy skutečně záležela v tom, aby vytvořila moderní systém továren a komunikací poháněných parou a odstranila každou hospodářskou i politickou překážku, která by brzdila nebo mařila rozvoj tohoto systému. Není sporu o tom, že dokud kapitalistická střední třída plnila tuto funkci, byla za daných podmínek nezbytnou třídou. Ale je tomu tak ještě teď? Plní i nadále svou hlavní funkci jako činitele řídícího a rozšiřujícího společenskou produkci k prospěchu celé společnosti? Podívejme se na to.

Začněme s komunikačními prostředky a uvidíme, že telegraf je v rukou vlády. Železnice a značná část námořních parníků nepatří jednotlivým kapitalistům, kteří řídí svůj podnik, nýbrž akciovým společnostem, kde podnik spravují *placení zaměstnanci*, úředníci, jejichž postavení je po všech stránkách stejné jako postavení předních lépe placených dělníků. Pokud jde o ředitele a akcionáře, vědí, že čím méně se jedni vměšují do řízení a druzí do kontroly, tím je to pro obchod lepší. Zběžná a většinou povrchní kontrola je fakticky jedinou funkcí, která majitelům podniku zbyla.

A tak vidíme, že ve skutečnosti nezbyla pro kapitalistické majitele těchto obrovských podniků žádná jiná činnost než jednou za půl roku vyinkasovat dividendy. Společenská funkce kapitalisty zde přešla na placené úředníky; on sám však i nadále shrabuje ve formě dividend do své kapsy plat za tyto funkce, ačkoli už je nevykonává.

Kapitalistovi, kterého rozsah uvedených podniků přiměl „rezignovat" na jejich řízení, zůstala však ještě jiná funkce, a to ta, že spekuluje se svými akciemi na burze. Z nedostatku jiného zaměstnání holdují naši „rezignovavší", ve skutečnosti však zbyteční kapitalisté co hrdlo ráčí hazardní hře v tomto chrámu mamonu. Jdou tam s vědomým záměrem shrábnout peníze, které si údajně vydělali; přesto říkají, že počátek každého vlastnictví je práce a spoření — počátek snad, ale zcela určitě ne konec. Jaké je to pokrytectví zavírat násilím malé herny, když se naše kapitalistická společnost nemůže obejít bez obrovské herny, kde se prohrávají a vyhrávají milióny a milióny a která je jejím pravým centrem! Zde už existence kapitalistického akcionáře, který „rezignoval", není jen zbytečná, ale vysloveně škodlivá.

To, co platí o železnicích a plavbě, bude den ode dne ve větší míře platit o všech velkých průmyslových a obchodních podnicích. „Akcionování" — přeměna rozsáhlých soukromých podniků ve společnosti s omezeným ručením — bylo na pořadu dne v posledních deseti letech i dříve. Od rozsáhlých skladišť zboží v manchesterské City po železárny a doly ve Walesu a severní Anglii a po továrny v Lancashiru, ze všeho se založily nebo se zakládají akciové společnosti. V celém Oldhamu zůstala sotva jediná továrna na bavlněné výrobky v soukromých rukách; dokonce i maloobchodník je stále víc vytlačován „družstevními obchody", z nichž většina je družstevní jen podle jména, ale o tom zas až někdy jindy. A tak vidíme, že sám rozvoj kapitalistického výrobního systému činí kapitalistu stejně zbytečným jako ručního tkalce, s tím rozdílem, že ruční tkadlec je odsouzen k pozvolnému umírání hladem, kdežto zbytečný kapitalista k pozvolnému umírání přejídáním. V jednom jsou si ale oba rovni, a to v tom, že ani jeden, ani druhý neví, co si má se sebou počít.

Výsledek je tedy takový: ekonomický rozvoj naší moderní

společnosti směřuje stále víc ke koncentraci, k zespolečenštění výroby v obrovských podnicích, které už nemohou řídit jednotliví kapitalisté. Všechny řeči o „oku páně" a o zázracích, které provádí, se stávají čirým nesmyslem, jakmile podnik dosáhne určitých rozměrů. Představte si „oko páně" na Londýnské a Severozápadní dráze! Jenže co nemůže udělat pán, to *mohou* udělat dělníci a placení úředníci společnosti a dělají to s úspěchem.

Kapitalista si tedy už nemůže dělat nároky na svůj zisk jako na „plat za dohled", protože na nic nedohlíží. Pamatujme na to, když nám obhájci kapitálu troubí tuhle pustou frázi do uší!

V našem článku z minulého týdne* jsme se však pokusili ukázat, že třída kapitalistů už není schopna řídit ani obrovský výrobní systém v naší zemi; že kapitalisté na jedné straně natolik rozšířili výrobu, že periodicky zaplavují všechny trhy výrobky, a na druhé straně jsou čím dál tím méně schopni se udržet proti zahraniční konkurenci. Tak vidíme, že nejen můžeme výtečně hospodařit v našich velkých průmyslových odvětvích bez vměšování kapitalistické třídy, ale že jejich zásahy jsou stále víc na škodu.

Znovu jim říkáme: „Odstupte! Dejte dělnické třídě příležitost, aby ukázala, co umí."

Napsal B. Engels 1.–2. srpna 1881
Otištěno jako úvodník
v „The Labour Standard" (Londýn),
čís. 14 z 6. srpna 1881

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* Viz tento svazek, str. 310–313. *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

JENNY MARXOVÁ, ROZENÁ VON WESTPHALEN

Smrt si vyžádala další oběť z řad staré gardy proletářského revolučního socialismu.

Dne 2. prosince t. r. zemřela v Londýně po dlouhé a trýznivé nemoci choť Karla Marxe.

Narodila se v Salzwedelu. Brzy po jejím narození byl její otec přeložen jako vládní rada do Trevíru, a tam se úzce spřátelil s rodinou Marxových. Děti vyrůstaly společně. Našly se dvě velmi nadané povahy. Když Marx odcházel na universitu, bylo už rozhodnuto, že životem půjdou společně.

V roce 1843, po zákazu první „Rheinische Zeitung", kterou Marx nějakou dobu redigoval, byla svatba. Od té doby Jenny Marxová nejenže sdílela se svým mužem jeho osudy, práci i boje, ale také se na nich sama s největším porozuměním a nejvášnivějším zápalem podílela.

Mladí manželé odjeli do Paříže, do dobrovolného vyhnanství, z něhož se však brzy stalo vyhnanství opravdové. Pruská vláda pronásledovala Marxe i tam. Alexandr von Humboldt se propůjčil k tomu, že vymohl příkaz, aby byl Marx vypovězen. Rodina byla vyhnána do Bruselu.

Přišla únorová revoluce. Během nepokojů, které po ní vypukly

také v Bruselu, byl zatčen nejen Marx. Belgická policie si neodpustila, aby bez jakékoli příčiny neuvěznila i jeho ženu.

Revoluční vlna z roku 1848 už příští rok opadla. Nové vyhnanství, zprvu v Paříži a pak, po nových zásazích francouzské vlády, v Londýně. A tentokrát to bylo pro Jenny Marxovou skutečné vyhnanství se všemi svými útrapami. Hmotnou bídu, v které pochovala oba své chlapce a dcerušku, by byla přesto snesla. Ale to, že se vláda spolčila s buržoazní opozicí, od vulgárně liberální po demokratickou, a zosnovala velké spiknutí proti jejímu muži, že proti němu nakupila ty nejhnusnější a nejničemnější pomluvy, že mu byl uzavřen všechen tisk a znemožněna jakákoli obhajoba, takže stál pojednou bezbranný vůči svým protivníkům, jimiž on i ona mohli jen pohrdat — tím hluboce trpěla. A to trvalo velmi dlouho.

Avšak ne donekonečna. Evropský proletariát si zase vydobyl takové existenční podmínky, že mohl do jisté míry samostatně jednat. Byla založena Internacionála. Třídní boj proletariátu pronikal z jedné země do druhé a její muž se bil jako první v prvních řadách. Tehdy pro ni začalo období, které vyvážilo mnohá krutá utrpení. Dočkala se toho, že pomluvy, které na Marxe dopadaly jako krupobití, se rozlétly jako plevy ve větru, že jeho učení, s jehož potlačováním si daly takovou práci všechny reakční strany, feudálové stejně jako demokrati, se nyní hlásalo veřejně ve všech civilizovaných zemích, všemi civilizovanými jazyky. Dočkala se toho, že proletářské hnutí, s nímž srostla celou svou bytostí, otřásalo základy starého světa od Ruska až po Ameriku a přes všechen odpor se dralo kupředu stále jistější svým vítězstvím. *A jednou z jejích posledních radostí byl skvělý důkaz nezdolné životní síly, který podali naši němečtí dělníci v posledních volbách do Říšského sněmu*[222].

Co tato žena s tak jasným kritickým rozumem, s takovým politickým taktem, s takovou energií a vášnivostí charakteru, tak oddaná soudruhům v boji, vykonala v hnutí za těch téměř čtyřicet let, to neproniklo na veřejnost a není to zaznamenáno v análech soudobého tisku. To musel člověk spoluprožít. Tolik však vím, že ženy emigrantů Komuny na ni budou ještě často vzpomínat a nám ostatním že bude ještě často chybět její odvážná a moudrá rada —

odvážná bez vypínání a moudrá bez sebemenších ústupků v otázkách cti.

Londýn 4. prosince 1881.

Napsal B. Engels
Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 50 z 8. prosince 1881
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

ŘEČ NAD HROBEM JENNY MARXOVÉ

Přátelé,

žena šlechetného srdce, kterou právě pochováváme, se narodila roku 1814 v Salzwedelu. Její otec, baron von Westphalen, se v Trevíru úzce spřátelil s rodinou Marxových; děti obou rodin vyrůstaly společně. Když Marx odcházel na universitu, věděl už on i jeho budoucí žena, že půjdou životem společně.

V roce 1843, když se Marx poprvé představil veřejnosti jako šéfredaktor první „Rheinische Zeitung" a když pak pruská vláda tyto noviny zakázala, byla svatba. Od té doby Jenny Marxová nejenže sdílela se svým mužem jeho osudy, práci a boje, ale také se na nich sama s největším porozuměním a nejvášnivějším zápalem podílela.

Mladí manželé odjeli do Paříže; z dobrovolného vyhnanství se brzy stalo vyhnanství nucené. Pruská vláda pronásledovala Marxe dokonce i v Paříži. S politováním musím konstatovat, že i takový člověk, jako byl A. Humboldt, se snížil až ke spolupráci s pruskou vládou, aby přiměl vládu Ludvíka Filipa k vypovězení Marxe z Francie. Marx se odebral do Bruselu. Vypukla únorová revoluce. Během nepokojů, které tato událost v Bruselu vyvolala, zatkla belgická policie nejen Marxe, ale uvěznila také bez jakékoli příčiny jeho ženu.

Revoluční vlna z roku 1848 v příštím roce opadla. Přišlo nové vyhnanství, zprvu v Paříži, potom — na zásah francouzské vlády — v Londýně. Tentokrát to bylo vyhnanství se všemi svými útrapami. Jenny Marxová by ještě byla trpělivě snášela všechny běžné strasti vyhnanců, přestože byly příčinou, proč ztratila tři děti, z toho dva chlapce. Ale dívat se na to, jak se všechny strany, vládní i opoziční (feudálové, liberálové a takzvaní demokraté) spolčily proti jejímu muži a nakupily proti němu ty nejhnusnější a nejničemnější pomluvy, dívat se na to, jak mu byl uzavřen všechen tisk bez výjimky, jak stál bezmocný a bezbranný vůči svým protivníkům, jimiž on i ona pohrdali, tím vším hluboce trpěla. A to trvalo celá léta.

I to však skončilo. Evropská dělnická třída si poznenáhlu vydobyla takové politické podmínky, které jí do určité míry umožňovaly jednat. Bylo založeno Mezinárodní dělnické sdružení. Přitahovalo do boje jeden civilizovaný národ za druhým a její muž se v tomto boji bil jako první mezi prvními. Konečně přišel čas, kdy se utrpení, jež prožila, začala zmírňovat. Dočkala se toho, že se všechny ničemné pomluvy nakupené proti jejímu muži rozlétly jako plevy ve větru; dočkala se toho, že učení jejího muže, které se reakcionáři všech zemí pokoušeli potlačit, bylo veřejně a vítězně hlásáno ve všech civilizovaných zemích, všemi civilizovanými jazyky. Dočkala se toho, že revoluční hnutí proletariátu, vědomého si svého vítězství, pronikalo z jedné země do druhé, od Ruska po Ameriku. Jednou z jejích posledních radostí ještě bylo, když se na smrtelném loži dověděla o tom, jaký skvělý důkaz nezdolné životní síly podala v posledních volbách německá dělnická třída přes všechny represívní zákony.

Co tato žena, která prokázala tak jasný a kritický rozum, tak spolehlivý politický takt, tak vášnivou energii a tak velkou dávku oddanosti, vykonala pro revoluční hnutí, to se ani nedostalo na veřejnost, ani se o tom nepsalo v tisku. Co vykonala, to ocení jen ti, kdo ji znali. Vím jistě, že nám budou často chybět její odvážné a moudré rady; odvážné bez vypínání a moudré bez ústupků v otázkách cti.

O jejích osobních vlastnostech nemusím mluvit. Její přátelé

je znají a nikdy na ně nezapomenou. Jestliže někdy nějaká žena považovala za své největší štěstí to, že mohla dělat šťastnými jiné, pak to byla ona.

Pronesl B. Engels 5. prosince 1881
Otištěno v „L'Égalité“,
čís. 1 z 11. prosince 1881, 3. série

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

K. MARX A B. ENGELS

* PŘEDMLUVA K DRUHÉMU RUSKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY“[223]

První ruské vydání „Manifestu Komunistické strany“ v Bakuninově překladu vyšlo počátkem šedesátých let[224] v tiskárně „Kolokolu“[225]. Západ v něm (v *ruském* vydání „Manifestu“) mohl tehdy vidět pouhou literární kuriozitu. Dnes by byl takový názor nemožný.

Jak velmi omezenou oblast tehdy (v prosinci 1847) ještě zaujímalo proletářské hnutí, ukazuje nejlépe závěrečná kapitola „Manifestu“: Stanovisko komunistů k různým opozičním stranám v různých zemích. Chybějí tu právě — Rusko a Spojené státy. Byla to doba, kdy Rusko bylo poslední velkou zálohou veškeré evropské reakce a kdy vystěhovalectví do Spojených států pohlcovalo přebytečné proletářské síly Evropy. Obě tyto země zásobovaly Evropu surovinami a byly zároveň odbytišti pro její průmyslové výrobky. Obě tedy byly tehdy tak či onak pilíři stávajícího evropského řádu.

Jak docela jinak je tomu dnes! Právě evropské přistěhovalectví umožnilo Severní Americe obrovskou zemědělskou výrobu, jejíž konkurence otřásá evropským pozemkovým vlastnictvím — velkým i malým — v samých základech. Kromě toho umožnilo Spojeným

státům, aby exploatovaly své obrovské průmyslové zdroje tak energicky a v takovém rozsahu, že zakrátko musí zlomit dosavadní průmyslový monopol západní Evropy a zejména Anglie. Obě okolnosti působí zase zpětně revolučně na Ameriku. Malé a střední pozemkové vlastnictví farmářů, základ celého politického zřízení, podléhá pozvolna konkurenci obrovských farem; zároveň se v průmyslových oblastech poprvé vyvíjí početný proletariát a pohádková koncentrace kapitálů.

A co Rusko! Za revoluce z let 1848 až 1849 našli nejen evropští panovníci, nýbrž i evropští buržoové v ruské intervenci jedinou záchranu před proletariátem, který se právě probouzel. Car byl prohlášen za hlavu evropské reakce. Dnes je v Gatčině válečným zajatcem revoluce,[226] a Rusko tvoří předvoj revoluční akce v Evropě.

Úkolem „Komunistického manifestu" bylo proklamovat neodvratně nastávající rozklad moderního buržoazního vlastnictví. V Rusku však nacházíme vedle rychle vzkvétající kapitalistické spekulace a teprve teď se vyvíjejícího buržoazního pozemkového vlastnictví víc než polovinu půdy ve společné držbě rolníků. Nyní jde o to: Může ruská občina, sice už silně podkopaná forma starodávné společné držby půdy, přejít bezprostředně ve vyšší formu komunistické společné držby? Anebo musí naopak dříve projít týmž procesem rozkladu, v němž záleží historický vývoj Západu?

Jediná dnes možná odpověď na tuto otázku je: Stane-li se ruská revoluce signálem k proletářské revoluci na Západě, takže se budou obě navzájem doplňovat, může být nynější ruské společné vlastnictví půdy východiskem komunistického vývoje.

Karel Marx, Bedřich Engels

Londýn 21. ledna 1882

Otištěno v knize
K. Marx a B. Engels,
„Manifest Kommunističeskoj partii",
Ženeva 1882

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

BRUNO BAUER

A PRVOTNÍ KŘESŤANSTVÍ[227]

Dne 13. dubna zemřel v Berlíně muž, který byl kdysi významným filosofem a teologem, ale léta žil zpola zapomenut a jen občas upoutal pozornost veřejnosti jako „literární podivín". Oficiální teologové, mezi nimi i *Renan*, z něho opisovali, a proto o něm svorně mlčeli. A přece stál za víc než ti všichni dohromady a udělal víc než oni všichni v otázce, která zajímá také nás socialisty: v otázce historického původu křesťanství.

U příležitosti jeho smrti si krátce všimněme nynějšího stavu této otázky a Bauerova přínosu k jejímu řešení.

Od dob svobodně myslících lidí za středověku až do doby osvícenců v 18. století a včetně nich převládal názor, že všechna náboženství, tedy i křesťanství, jsou dílem podvodníků; tento názor je neúnosný od té doby, kdy Hegel vytyčil pro filosofii úkol dokázat ve světových dějinách racionální vývoj.

Je ovšem jasné, že i když přirozeně vzniklá náboženství, jako uctívání fetišů u černochů nebo společné prvotní náboženství Árijců[228], vznikají bez podvodu, přece jen se jejich další rozvoj velmi brzy neobejde bez kněžského klamu. Zato umělá náboženství se při vší upřímné blouznivosti neobejdou bez podvodu a padělání dějin už při svém založení, a také křesťanství v tom hned na začátku dokázalo pěkné věci, jak ukázal Bauer v kritice Nového zákona.[229] Ale tím se jen konstatuje obecný jev a nevysvětluje se jednotlivý případ, o který tu právě jde.

S náboženstvím, které si podrobilo římskou světovou říši a po 1800 let ovládalo velkou většinu civilizovaného lidstva, se nevyrovnáme pouhým prohlášením, že je to nesmysl slátaný podvodníky. Vyrovnáme se s ním teprve tehdy, až budeme schopni vysvětlit jeho původ a vývoj z historických podmínek, za kterých vzniklo a převládlo. A to platí zejména o křesťanství. Je třeba řešit otázku, proč si lidové masy římské říše vybraly ze všech ostatních náboženství právě tento nesmysl, který ještě k tomu hlásali otroci a utlačení, takže ctižádostivý *Konstantin* nakonec viděl v přijetí tohoto nesmyslného náboženství nejlepší prostředek, jak se vyšvihnout na samovládce nad římským světem.

K zodpovězení této otázky přispěl Bauer daleko víc než kdokoli jiný. Časový sled a vzájemnou závislost evangelií, které Wilke dokázal čistě lingvisticky,[230] dokázal Bauer nezvratně také z jejich obsahu, ať se proti tomu polověřící teologové reakčního období po roce 1849 jakkoli vzpouzejí. Odhalil celou nevědeckost Straussovy mlhavé teorie mýtů,[231] podle níž může každý považovat v evangelických příbězích za historické právě to, co se mu zlíbí. A jestliže se přitom ukázalo, že z celého obsahu evangelií nelze historicky dokázat téměř vůbec nic — takže lze pochybovat dokonce o historické existenci nějakého Ježíše Krista — pak teprve tím připravil Bauer půdu, na níž je možno řešit otázku: Odkud se vzaly představy a myšlenky, které se v křesťanství spojily v jakýsi systém, a jak si získaly vládu nad celým světem?

Touto otázkou se Bauer zabýval po celý život. Jeho zkoumání vrcholí v závěru, že alexandrijský Žid *Filón*, který — už velmi stár — žil ještě v roce 40 našeho letopočtu, je vlastním otcem křesťanství a římský stoik *Seneka*, abychom tak řekli, jeho strýcem. Četné spisy, které se dochovaly pod Filónovým jménem, vznikly ve skutečnosti spojením alegoricko-racionalisticky pojatých židovských tradic s řeckou, zejména stoickou filosofií. Toto smíření západních a východních názorů obsahuje už všechny v podstatě křesťanské představy: vrozenou hříšnost člověka; logos — slovo, které je u boha a samo je bůh, které je prostředníkem mezi bohem a člověkem; pokání nikoli tím, že člověk obětuje zvíře, ale že odevzdá bohu vlastní srdce; konečně i ten podstatný rys, že nová náboženská filosofie

převrací dosavadní řád světa, hledá své učedníky mezi chudými, ubožáky, otroky a zavrženými a pohrdá bohatými, mocnými, privilegovanými, a tak předpisuje pohrdání všemi světskými požitky a umrtvování těla.

Na druhé straně dbal už Augustus o to, aby se nejen boží člověk, ale i takzvané neposkvrněné početí staly formulemi předepsanými státem. Nejenže dal Caesarovi i sobě prokazovat božské pocty, ale zároveň přikázal, aby se všude rozhlásilo, že on, Augustus Caesar Divus, božský, není synem pozemského otce, nýbrž že ho matka počala od boha Apollóna. Jenom nebyl-li tenhle bůh Apollón příbuzný s tím, jehož opěvoval Heinrich Heine![232]

Vidíme, že už chybí jen hlavní svorník, a celé křesťanství je v základních rysech hotovo: chybí jen, aby se logos, jež se stalo člověkem, ztělesnilo v určité osobě a jeho smírčí oběť na kříži vykoupila hříšné lidstvo.

Jak byl tento hlavní svorník historicky zasazen do stoicko-filónských učení, v tom nás opravdu spolehlivé prameny nechávají na holičkách. Jisté je jedno: nezasadili jej filosofové, žáci Filónovi či stoikové. Náboženství zakládají lidé, kteří sami pociťují potřebu náboženství a mají smysl pro náboženské potřeby mas, a to zpravidla nebývá u školských filosofů. Naproti tomu zjišťujeme, že v dobách všeobecného rozkladu — např. i dnes — se filosofie a náboženská dogmatika všeobecně šíří ve změlčené, zvulgarizované formě. Jako vedla klasická řecká filosofie ve svých posledních formách — zvláště u epikurejské školy — k ateistickému materialismu, tak vedla řecká vulgární filosofie k učení o jediném bohu a o nesmrtelné duši. A stejně židovství, racionalisticky zvulgarizované míšením a stykem s cizinci a položidy, dospělo k tomu, že přestalo dbát uzákoněných obřadů, proměnilo bývalého výlučně židovského národního boha Jehovu* v jediné pravého boha, stvořitele nebe a země, a přijalo nesmrtelnost duše, která byla židovství původně cizí. Tak se monoteistická vulgární filosofie setkala s vulgárním nábo-

* Jak dokázal už Ewald[233], psali Židé v punktovaných rukopisech (s vyznačenými samohláskami a znaménky) pod souhláskami jména Jahve, které se nesmělo vyslovit, samohlásky slova Adonai, které se vyslovovalo místo Jahve. To se později začalo číst Jehova. Toto slovo není tedy název nějakého boha, ale hrubá gramatická chyba: v hebrejštině je prostě nemožné. *(Engelsova poznámka.)*

ženstvím, které jí dodalo už úplně hotového jediného boha. A tím byla připravena půda, na které mohlo zpracování stejně zvulgarizovaných filónských představ zplodit u Židů křesťanství, a takto vzniklé náboženství se mohlo ujmout u Řeků a Římanů. Že křesťanství vzniklo ze zpopularizovaných filónských představ, a ne bezprostředně z Filónových spisů, dokazuje to, že v Novém zákoně se nijak neobráží hlavní část těchto spisů, totiž alegoricko-filosofický výklad starozákonních příběhů. Tuto stránku nevzal Bauer dostatečně v úvahu.

První podobu křesťanství si můžeme zhruba představit, čteme-li takzvané Zjevení Janovo[234]. Pustý, zmatený fanatismus, teprve zárodky dogmat, z takzvané křesťanské morálky jen umrtvování těla, naproti tomu spousta vidění a proroctví. Dogmata a mravouka byly vytvořeny později, v době, kdy byla napsána evangelia a takzvané apoštolské epištoly. A při tom bylo — přinejmenším pro morálku — bez okolků použito stoické filosofie a zejména Seneky. Bauer dokázal, že epištoly opisují ze Seneky často doslova; bylo to skutečně nápadné už pravověrným, ale ti tvrdili, že to Seneka opsal z Nového zákona — tehdy ještě nenapsaného. Dogmatika se vyvinula na jedné straně v souvislosti s tvořící se evangelickou legendou o Ježíšovi, na druhé straně v boji mezi křesťany židovského a křesťany pohanského původu.

Také o příčinách, které dopomohly křesťanství k vítězství a světovládě, skýtá Bauer velmi cenné údaje. Ale překáží mu v tom idealismus německého filosofa, brání mu jasně vidět a přesně formulovat. V rozhodující otázce musí často místo věci posloužit fráze. Proto se nebudeme pouštět do podrobností Bauerových názorů a podáme raději své vlastní pojetí této otázky, založené nejen na Bauerových spisech, ale i na vlastním zkoumání.

Římská okupace ve všech porobených zemích nejprve přímo zrušila dřívější politické poměry a potom nepřímo také staré společenské životní podmínky. Za prvé tím, že nahradila dřívější stavovské členění (s výjimkou otroctví) prostým rozdílem mezi římskými občany a neobčany čili poddanými státu. Za druhé — a to hlavně — vydíráním ve jménu římského státu. Za císařství byla v zájmu státu pokud možno držena na uzdě lačnost místodržících po bohat-

ství, nahradil ji však silnější tlak stále těsněji přitahovaného daňového šroubu pro státní pokladnu — vysávání, které působilo strašně rozkladně. A konečně za třetí, římští soudci všude soudili podle římského práva, čímž se rušila domácí společenská zřízení, pokud neodpovídala římskému právnímu řádu. Tyto tři páky měly nutně ohromný nivelizační účinek, zejména když po několik století působily na lid, jehož nejsilnější jádro bylo zničeno nebo odvlečeno do otroctví už v bojích, které římskou okupaci předcházely, provázely nebo často po ní ještě následovaly. Sociální vztahy v provinciích se stále víc přibližovaly sociálním vztahům v hlavním městě a v Itálii. Obyvatelstvo se stále víc dělilo na tři třídy skládající se z pestře promíchaných různorodých prvků a národností: boháči, mezi nimi nemálo propuštěných otroků (viz Petronius[235]), velcí pozemkoví vlastníci, lichváři nebo obojí zároveň, jako strýc křesťanství Seneka; nemajetní svobodní, které v Římě živil a bavil stát — v provinciích se museli protloukat sami, a konečně veliká masa — otroci. Vůči státu, tj. císaři, byly obě první třídy téměř stejně bezprávné jako otroci vůči svým pánům. Zejména od Tiberia až do Nerona bylo docela běžné odsuzovat bohaté Římany k smrti a pomáhat si tak k jejich majetku. Materiální oporou vlády bylo vojsko, které se už mnohem víc podobalo armádě lancknechtů než starému římskému rolnickému vojsku, a její morální oporou byl všeobecný názor, že z této situace není východiska, že sice není nutný ten či onen císař, ale císařství založené na vojenské převaze je nevyhnutelně nutné. Nemůžeme se tu pro nedostatek místa šířit o velmi materiálních faktech, na nichž byl tento názor založen.

Všeobecné bezprávnosti a ztrátě naděje, že by se poměry mohly zlepšit, odpovídala všeobecná apatie a demoralizace. Hrstka starých Římanů patricijského ražení a smýšlení, která ještě zbývala, byla odstraněna nebo vymřela; poslední z nich je Tacitus. Ostatní byli rádi, když mohli žít úplně stranou veřejného života; získávání bohatství a užívání bohatství, soukromé tlachání a soukromé intriky, to byla celá náplň jejich života. Nemajetní svobodní občané žili v Římě z důchodů od státu, ale v provinciích byli v těžké situaci. Museli pracovat, a k tomu konkurovat s otrockou prací. Žili však jen ve městech. Kromě nich byli v provinciích ještě

rolníci, svobodní držitelé půdy (tu a tam asi také ještě ve společném vlastnictví) nebo, jako tomu bylo v Galii, poddaní dlužníci velkých vlastníků půdy. Této třídy se společenský převrat dotkl nejméně; vzdorovala také nejdéle náboženskému převratu.* Konečně tu byli otroci, bez práva a bez vůle, bez možnosti osvobodit se, jak dokázala už porážka Spartaka; přitom však byli většinou sami kdysi svobodní nebo synové propuštěnců. Ti tedy museli nejživěji, i když navenek bezmocně, nenávidět svou životní situaci.

Uvidíme, že této situaci odpovídá i charakter tehdejších ideologů. Filosofové působili buď jako výdělečně činní učitelé, nebo jako placení šašci bohatých hýřilů. Mnozí byli dokonce otroky. Co se z nich stalo, když se jim vedlo dobře, to vidíme na panu Senekovi. Tento stoik hlásající ctnost a odříkání byl prvním Neronovým dvorním intrikánem, což se neobešlo bez podlízání, bral od císaře dary — peníze, statky, parky a paláce, a zatímco kázal o žebráku Lazarovi z evangelia, byl ve skutečnosti bohatcem tohoto podobenství. Teprve když ho Nero chtěl vyhodit, prosil císaře, aby si zase vzal všechny ty dary, jemu že stačí jeho filosofie. Jen úplně ojedinělí filosofové, jako např. Persius, šlehali své zvrhlé vrstevníky alespoň bičem satiry. Co se však týče druhé odrůdy ideologů, právníků, ti byli těmito novými poměry nadšeni, protože jim stírání všech stavovských rozdílů umožňovalo vypracovat v celé šíři své zamilované soukromé právo; za to pak zhotovili císařům nejpodlejší státní právo, jaké kdy existovalo.

S politickými a sociálními zvláštnostmi národů odsoudila římská říše k zániku také jejich zvláštní náboženství. Všechna starověká náboženství byla přirozeně vzniklá kmenová a později národní náboženství, vzešlá ze společenských a politických podmínek toho kterého národa a s nimi srostlá. Jakmile byly tyto jejich základy zničeny a zděděné společenské formy, tradiční společenské zřízení a národní nezávislost zlomeny, zhroutilo se samozřejmě i příslušné náboženství. Národní bohové mohli snášet jiné národní bohy u jiných národů vedle sebe, a ve starověku tomu tak bylo všeobecně, ale nemohli je snášet nad sebou. Přesazení orientálních nábožen-

* Podle Fallmerayera obětovali ještě v 9. století rolníci v Maině (na Peloponnésu) Diovi.[236] *(Engelsova poznámka.)*

ských kultů do Říma jen škodilo římskému náboženství, nemohlo však zadržet úpadek orientálních náboženství. Jakmile už národní bohové nemohou chránit nezávislost a samostatnost svého národa, sami si lámou vaz. Tak tomu bylo všude (s výjimkou rolníků, zvláště v horách). Co udělalo v Římě a v Řecku vulgárně filosofické osvícenství — jen tak tak, že jsem neřekl voltairiánství — to udělalo v provinciích římské jařmo a proměna mužů hrdých na svou svobodu v zoufalé poddané a sobecké ničemy.

Taková byla materiální a morální situace. Nesnesitelná přítomnost, a pokud to vůbec bylo možné, ještě hrozivější budoucnost. Není východiska. Zoufalství nebo záchrana v nejhrubším smyslovém požitku — alespoň u *těch*, kteří si to mohli dovolit, a to byla mizivá menšina. Ostatním zbývalo jen apaticky se podrobit nevyhnutelnosti.

Ale ve všech třídách musel být jistý počet lidí, kteří, ztrácejíce naději v materiální vykoupení, hledali jako náhradu vykoupení duchovní — útěchu ve vědomí, jež by je zachránila před úplným zoufalstvím. Tuto útěchu nemohla poskytnout ani stoická, ani Epikurova škola už proto, že to jsou filosofie a nejsou tudíž určeny pro běžné vědomí, a za druhé proto, že způsob života jejich učedníků vzbuzoval nedůvěru k učení těchto škol. Útěcha neměla nahradit ztracenou filosofii, nýbrž ztracené náboženství, musela se tedy objevit právě v náboženské formě jako tehdy a poté ještě až do 17. století všechno, co mělo uchvátit masy.

Není snad ani třeba připomínat, že většina těch, kdo toužili po podobné útěše ve vědomí, po úniku z vnějšího světa do vnitřního, musela být — mezi *otroky*.

A do tohoto všeobecného hospodářského, politického, duchovního a mravního rozkladu přišlo křesťanství. Vystoupilo jako jasný protiklad ke všem dosavadním náboženstvím.

U všech dosavadních náboženství byly hlavní věcí obřady. Příslušnost k nějakému náboženství bylo možno osvědčit jen účastí na obětech a v průvodech, na Východě pak ještě zachováváním velmi podrobných předpisů o jídle a udržování čistoty. V Římě a v Řecku byli v tomto směru snášenliví, ale na Východě vládla mánie náboženských zápovědí, která nemálo přispěla ke koneč-

nému rozkladu. Lidé dvou různých náboženství, Egypťané, Peršané, Židé, Chaldejci atd. nesmějí společně jíst ani pít, nesmějí se stýkat ani v nejběžnějších denních záležitostech, nesmějí spolu skoro ani promluvit. Toto odloučení člověka od člověka bylo jednou z hlavních příčin zániku starého Východu. Křesťanství nezná žádné odlučující obřady, ani oběti a průvody klasického světa. Protože zavrhuje všechna národní náboženství a jim společnou obřadnost a obrací se ke všem národům bez rozdílu, stává se *prvním možným světovým náboženstvím.* Také židovství se svým novým univerzálním bohem mělo náběh stát se světovým náboženstvím; ale dítka Izraele nikdy nepřestala být aristokracií mezi věřícími a obřezanými, a samo křesťanství se muselo zbavit představy o prvenství židovských křesťanů (která převládá ještě v takzvaném Zjevení Janovu), dříve než se mohlo stát skutečným světovým náboženstvím. Naproti tomu islám, protože si uchoval svou specificky východní obřadnost, sám omezil oblast svého rozšíření na Východ a na severní Afriku, dobytou a nově osídlenou arabskými Beduíny: zde se mohl stát vládnoucím náboženstvím, ale na Západě ne.

Za druhé uhodilo křesťanství na strunu, která musela vyvolat odezvu v nesčetných srdcích. Na všechny stížnosti na zlé doby a na všeobecnou hmotnou a morální bídu odpovídalo křesťanské vědomí hříšnosti: je tomu tak a jinak tomu být nemůže; zkažeností světa jsi vinen ty, vy všichni jste jí vinni, je jí vinna tvá a vaše vlastní vnitřní zkaženost! A mohl to někdo popřít? Mea culpa!* Každý jednotlivec musel přiznat vlastní podíl viny na všeobecném neštěstí a toto přiznání se teď stalo i předběžnou podmínkou duchovní spásy, kterou křesťanství zároveň zvěstovalo. A tato duchovní spása byla vymyšlena tak, že jí snadno mohl porozumět člen každé staré náboženské obce. U všech těchto starých náboženství byla naprosto běžná představa o oběti na usmířenou uraženého božstva, a tak se tu mohla snadno ujmout představa sebeobětování prostředníka, jednou provždy snímajícího hříchy lidstva. Tak křesťanství onen všeobecně rozšířený pocit, že všeobecnou zkažeností jsou vinni lidé sami, jasně vyjádřilo ve vědomí hříšnosti každého jednotlivce

* Má vina! *(Pozn. red.)*

a zároveň vytvořilo v obětní smrti svého zakladatele všem snadno pochopitelnou formu vnitřní spásy ze zkaženého světa, formu útěchy vědomí, po níž všichni toužili. Tak znovu osvědčilo svou schopnost stát se světovým náboženstvím — náboženstvím, které odpovídalo tehdejšímu světu.

A tak se stalo, že mezi tisíci proroky a kazateli na poušti, kteří tehdy vymýšleli nesčetné náboženské novoty, měli úspěch jedině zakladatelé křesťanství. Nejen v Palestině, ale na celém Východě se to hemžilo takovými zakladateli náboženství, mezi nimiž zuřil — dalo by se říci — darwinovský boj o ideovou existenci. Křesťanství zvítězilo hlavně díky těm prvkům, o nichž jsme pojednali. A jak se postupně ve vzájemném boji sekt a v boji s pohanským světem přirozeným výběrem dál vytvářel jeho charakter světového náboženství, o tom nás podrobně poučují dějiny církve v prvních třech stoletích.

Napsal B. Engels
v druhé polovině dubna 1882
Otištěno v „Der Sozialdemokrat“,
čís. 19 a 20 ze 4. a 11. května 1882
Podpis: F. Engels

Podle rukopisu
srovnaného s textem novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

* KONCENTRACE KAPITÁLU VE SPOJENÝCH STÁTECH

Jak úžasně rychle postupuje *koncentrace kapitálu* ve Spojených státech amerických, ukazuje statistika, kterou nedávno uveřejnily anglické listy. Podle ní je nejbohatší mezi bohatými pan *Vanderbilt* z *New Yorku.* Majetek — „cena", jak říkají Američané — tohoto železničního, pozemkového, továrního atd. barona se odhaduje na 300 miliónů dolarů (1 dolar = 4 marky 25 feniků). 65 miliónů dolarů v obligacích (bonds) Spojených států, 50 miliónů v akciích Newyorské centrální dráhy a Hudsonské dráhy a 50 miliónů v akciích jiných železničních společností, dále mu patří ohromné pozemky v New Yorku i ve vnitrozemí. Pan Vanderbilt, dodávají listy s obdivem, může skoupit různé Rotschildy a ještě zůstane nejbohatším mužem na světě.

A tento obrovský majetek nahospodařila rodina Vanderbiltových asi za 30 let! Takový případ, píše „Whitehall Review"[237], nemá obdobu v dějinách.

Také si to myslíme.

Po Vanderbiltovi následují v seznamu boháčů:

Jay Gould, rovněž známý železniční spekulant — 100 miliónů dolarů; *Mackay,* majitel stříbrných dolů, iniciátor agitace za „smluvní bimetalismus" — 50 miliónů; *Crocker* — 50 miliónů; *John Rockefeller,* petrolejář, ale žádný petrolejník[238] — 40 miliónů; *C. P. Huntington* — 20 miliónů; *D. O. Mills* — 20 miliónů; senátor *Fair* — 30 miliónů; bývalý guvernér *Standford* — 40 miliónů;

Russel Sage — 15 miliónů; *J. R. Keene* — 15 miliónů; *S. J. Tilden* — 15 miliónů; *E. D. Morgan* — 10 miliónů; *Samuel Sloan* — 10 miliónů; *Garrison* — 10 miliónů; *Cyrus W. Field* — 10 miliónů; *Hugh J. Jewett* — 5 miliónů; *Sidney Dillon* — 5 miliónů; *David Dows* — 5 miliónů; *J. D. Navarro* — 5 miliónů; *John W. Garrett* — 5 miliónů; *W. B. Astor* — 5 miliónů.

Potud seznam, který zatím zdaleka není vyčerpávající. Počet amerických finančních aristokratů je mnohem větší. A toto pohádkové hromadění bohatství se den ode dne stupňuje díky obrovskému proudu přistěhovalců do Ameriky. Vždyť přímo i nepřímo mají z něho prospěch především kapitáloví magnáti. Přímo proto, že přistěhovalectví je příčinou rapidního vzestupu cen půdy, a nepřímo proto, že velký počet přistěhovalců stlačuje životní úroveň amerických dělníků. Už teď nalézáme v početných zprávách o stávkách, které podávají naše bratrské americké orgány, stále větší procento stávek na obranu proti *snižování mezd;* většina stávek za zvýšení mezd není také v podstatě nic jiného, neboť jsou vyvolávány buď obrovským stoupáním cen, nebo tím, že se na jaře mzdy nezvýšily, jak tomu bývá obvykle.

Tak proud vystěhovalců, který teď Evropa každoročně posílá do Ameriky, přispívá jen k tomu, že kapitalistické hospodářství se všemi svými důsledky je hnáno do krajnosti, takže dříve nebo později tam nevyhnutelně nastane ohromný krach. Pak se proud vystěhovalců zastaví nebo se dokonce obrátí zpět, to znamená, že nadejde chvíle, kdy evropský a zejména německý dělník bude stát před alternativou: smrt hladem, nebo revoluce! A jakmile jednou takováto alternativa vyvstane, pak sbohem, miláčkové svaté pruskoněmecké říše!

A tento okamžik je blíž, než se většině lidí zdá. Přistěhovalci tam už stěží nacházejí práci, stále zřetelněji se rýsují příznaky blížící se obchodní krize; stačí sebemenší podnět v rozhodném okamžiku — *a krach je tu*!

Proto, ačkoli je nám spolu s „New Yorker Volkszeitung“[239] líto, že se vystěhovávají lidé z Německa, ačkoli jsme přesvědčeni, že toto vystěhovalectví vzápětí vyvolá zhoršení situace amerických dělníků, a ačkoli bychom si spolu s těmito novinami přáli, aby

Feuilleton.

Der Vikar von Bray.

Aus dem Englischen von Friedrich Engels.

Zu König Karls Zeit, da noch war
Loyalität zu finden,
Dient' ich der Hochkirch ganz und gar
Und so erwarb ich Pfründen.
Der König ist von Gott gesetzt —
So lehrt' ich meine Schafe —
Und wer ihm trotzt, ihn gar verletzt,
Den trifft die Höllenstrafe.
Denn dieses gilt, und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daß wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Vikar sein.

Jakob nahm auf dem Throne Platz,
Das Papsttum kam zu Ehren:
Da galt's, die Katholikenhatz
Ins Gegentheil zu kehren.
Für mich auch, fand ich, paßten schon
Roms Kirch' und Priesterorden;
Kam nicht die Revolution,
Wär' ich Jesuit geworden.
Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daß wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Vikar sein.

Als König Wilhelm kam, der Held,
Und rettete die Freiheit,
Hab' ich mein Segel umgestellt
Nach dieses Windes Neuheit.

Engelsův překlad básně „Vikář z Braye“ v listu „Sozialdemokrat“

Der Knechtsgehorſam vor'ger Zeit,
Der war jetzt bald erledigt:
Der Tyrannei gebt Widerſtreit!
So wurde nun gepredigt.
Denn dieſes gilt und hat Beſtand,
Bis an mein End' ſoll's wahr ſein:
Daß wer auch König ſei im Land,
In Bray will ich Vikar ſein.

Als Anna wurde Königin,
Der Landeskirche Glorie,
Das hatte einen andern Sinn,
Und da ward ich ein Tory.
Für unſrer Kirch' Integrität,
Da galt es jetzt zu eifern,
Und Mäßigung und Laxität
Als ſündhaft zu begeifern.
Denn dieſes gilt und hat Beſtand,
Bis an mein End' ſoll's wahr ſein:
Daß wer auch König ſei im Land,
In Bray will ich Vikar ſein.

Als König Georg bracht' in's Land
Gemäßigte Politik, mein Herr,
Hab' nochmals ich den Rock gewandt,
Und ſo ward ich ein Whig, mein Herr.
Das war es, was mir Pfründen gab
Und Gunſt bei dem Regenten;
Auch ſchwor ich faſt alltäglich ab,
So Papſt wie Prätendenten.
Denn dieſes gilt und hat Beſtand,
Bis an mein End' ſoll's wahr ſein:
Daß wer auch König ſei im Land,
In Bray will ich Vikar ſein.

Hannovers hoher Dynaſtie —
Mit Ausſchluß von Papiſten —
Der ſchwör' ich Treu, ſo lange ſie
Sich an dem Thron kann friſten.
Denn meine Treu wankt nimmermehr
Veränd'rung ausgenommen —
Und Georg ſei mein Fürſt und Herr,
Bis andre Zeiten kommen.
Denn dieſes gilt und hat Beſtand,
Bis an mein End' ſoll's wahr ſein:
Daß wer auch König ſei im Land,
In Bray will ich Vikar ſein.

německí dělníci soustředili všechnu svou pozornost výhradně na zlepšení svého postavení v Německu, nemůžeme přece jen sdílet jejich pesimismus. Musíme přihlížet k okolnostem, a poněvadž tyto okolnosti, dík krátkozrakosti a lakotě našich odpůrců, čím dál tím víc vylučují vývoj ve skutečně reformátorském smyslu, musíme svůj úkol vidět v tom, abychom všem strašpytlům navzdory připravovali hlavy na revoluční vývoj událostí.

Pro konflikt, který spočívá v obrovské koncentraci kapitálu na jedné straně a rostoucí masové bídě na druhé straně, je jen jediné řešení: *Sociální revoluce!*

Napsal B. Engels 3. května 1882
Otištěno v „Der Sozialdemokrat", čís. 21 z 18. května 1882

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

VIKÁŘ Z BRAYE

Král Karel ještě věděl, čím
odměnit věrnost pánům!
Tak jsem se dostal k obročím
za služby anglikánům.
Král vládne z boží milosti,
to učil jsem svůj betlém,
a vzpoury, odpor, mrzkosti,
ty trestají se peklem.
A dokud mě smrt neskolí
to jediné si přeji:
ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.

Pak Jakub zased na náš trůn
a ke cti přišel papež;
že s štvaním proti páterům
je třeba přestat, chápeš!
Už už mne vábil vnitřní hlas
zpět k latinskému ritu,
a nebýt revoluce včas,
dal jsem se k jezuitům.
A dokud mě smrt neskolí,
to jediné si přeji:
ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.

Když se k nám Vilém vypravil,
spasil nás od poroby,
i já jsem plachtu nastavil
po větru nové doby.
Pryč s poslušností otroků,
teď rychle rovnat šíji.
Hlas slyšte nových proroků:
Vpřed proti tyranii!
A dokud mě smrt neskolí,
to jediné si přeji:
ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.

Že Anna je teď královna,
slouží jen církvi k slávě.
Než jak se s tím kdo vyrovná?
Stal jsem se torym právě.
Za církve naší jednotu!
Až krev se ve mně pění,
když proklínám tu holotu
za liberálničení.
A dokud mě smrt neskolí,
to jediné si přeji:
ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.

Když zaved' Jiří, bože můj,
mírnější politiku,
obracím kabát, bože můj,
jsem whigem v okamžiku.
By přízniv mně byl dále král
a rozmnožil mou rentu,
já denně jsem se odříkal
papeže, pretendentů.
A dokud mě smrt neskolí,
to jediné si přeji:

ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.

Pro slavný hannoverský rod —
krom zaprodanců Říma —
jdu věren na smrt na život,
dokud své žezlo třímá.
Mou věrnost nikdo nezviklal —
krom malé změny časem —
a Jiří buď můj pán a král,
než s jiným vystřídá se.
A dokud mě smrt neskolí,
to jediné si přeji:
Ať kraluje tu kdokoli,
já chci být vikář v Brayi.*

Tato píseň je snad jedinou politickou lidovou písní, která je v Anglii oblíbena už přes sto šedesát let. Vděčí za to do značné míry i svému skvělému nápěvu, na který se ještě dnes všeobecně zpívá. Ostatně píseň naprosto nezastarala, ani vzhledem k našim dnešním německým poměrům. Jenomže my jsme zatím udělali jaksepatří pokroky. Ten výtečník vikář potřeboval totiž vyměnit kabát pouze při každé změně na trůnu. Ale my Němci máme nad množstvím našich politických vikářů z Braye opravdového papeže z Braye**, který osvědčuje svou neomylnost tím, že sám stále častěji celou politickou věrouku důkladně převrací. Včera svobodný obchod, dnes ochranné clo; včera svoboda průmyslu, dnes nucená společenstva; včera kulturní boj, dnes s vlajícím praporem do Canossy — a proč ne? Omnia in maiorem Dei gloriam (Vše pro větší slávu boží), což znamená po našem: Všechno, aby se vymáčklo víc daní a víc vojáků, a ubozí malí vikáři musí držet krok a stále znovu, jak tomu sami říkají, „skákat podle noty", a to ještě dost často

* Z anglického originálu přebásnil do němčiny Bedřich Engels. *(Pozn. red.)*

** — narážka na Bismarcka. *(Pozn. red.)*

bez odměny. S jakým pohrdáním by shlížel náš milý, chrabrý vikář na tyto své nicotné nohsledy — on, který ještě byl náramně hrdý na odvahu, s níž hájil svou pozici ve všech bouřích!

Napsal B. Engels počátkem září 1882
Otištěno v „Der Sozialdemokrat“,
čís. 37 ze 7. září 1882
Podpis: Fr. Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ „VÝVOJE SOCIALISMU OD UTOPIE K VĚDĚ“

Tento spis vznikl ze tří kapitol mého díla „Pana Eugena Dühringa převrat vědy“, Lipsko 1878. Sestavil jsem jej pro svého přítele Paula Lafargua, který jej chtěl přeložit do francouzštiny, a doplnil jsem několik dalších vývodů. Francouzský překlad, který jsem přehlédl, vyšel nejprve v „Revue socialiste“ a pak samostatně pod názvem „Socialisme utopique et socialisme scientifique“, Paříž 1880. Polský překlad, pořízený podle francouzského vydání, vyšel právě v Ženevě pod názvem „Socyjalizm utopijny a naukowy“, tiskárna Aurore, Ženeva 1882.

Překvapující úspěch Lafarguova překladu ve francouzsky mluvících zemích a zejména ve Francii samé mne ovšem přivedl na myšlenku, zda by nebylo užitečné vydat tyto tři kapitoly jako brožuru také německy. Právě tehdy mi oznámila redakce curyšského „Sozialdemokratu“[240], že v německé sociálně demokratické straně se všeobecně volá po nových propagačních brožurách, a tázala se mne, zda bych nechtěl pro tento účel určit ony tři kapitoly. Samozřejmě jsem s tím souhlasil a dal svou práci k dispozici.

Původně však nebyla tato práce vůbec psána pro bezprostřední propagandu mezi lidem. Mohla se pro takový účel hodit

práce zprvu čistě vědecká? Jaké změny ve formě a obsahu byly nezbytné?

Pokud jde o formu, mohla vyvolat pochybnosti jen četná cizí slova. Ale už Lassalle nebyl ve svých projevech a propagačních publikacích nijak skoupý na cizí slova, a pokud vím, nikdo si na to nestěžoval. A od té doby čtou naši dělníci mnohem víc a mnohem pravidelněji noviny, a proto se také mnohem víc obeznámili s cizími slovy. Omezil jsem se na to, že jsem odstranil všechna zbytečná cizí slova. U těch, která byla nezbytná, jsem upustil od připojení tzv. vysvětlujících překladů. Nezbytná cizí slova, většinou obecně přijaté vědeckotechnické výrazy, by totiž nebyla nezbytná, kdyby se dala přeložit. Překlad tedy komolí smysl: místo aby vysvětloval, mate. Ústní vysvětlení tu pomáhá mnohem více.

Obsah naopak, dovoluji si tvrdit, nezpůsobí německým dělníkům velké obtíže. Obtížný je vůbec jen třetí oddíl, ale mnohem méně pro dělníky, jejichž všeobecné životní podmínky shrnuje, než pro „vzdělané“ buržoy. Když jsem připojoval četné vysvětlující dodatky, měl jsem tu opravdu na mysli ani ne tak dělníky, jako „vzdělané“ čtenáře, lidi, jako je pan poslanec von Eynern, pan tajný rada Heinrich von Sybel a jiní Treitschkové, puzení neodolatelným nutkáním stále znovu prokazovat černé na bílém svou strašnou nevědomost a z ní vyplývající kolosální nepochopení socialismu. Jestliže Don Quijote zvedá své kopí proti větrným mlýnům, odpovídá to plně jeho poslání a jeho roli; ale Sancho Panzovi rozhodně nic podobného dovolit nemůžeme.

Takoví čtenáři budou také udiveni, že se ve stručném náčrtu vývoje socialismu setkají s Kantovou-Laplaceovou kosmogonií, s moderní přírodovědou a Darwinem, s klasickou německou filosofií a Hegelem. Ale vědecký socialismus je přece v podstatě německý produkt a mohl vzniknout jen u národa, jehož klasická filosofie udržela naživu tradici vědomé dialektiky: v Německu*.

* „V Německu“ je přepsání. Je třeba říci: „u Němců“. Neboť jako byla při vzniku vědeckého socialismu z jedné strany nezbytná německá dialektika, právě tak byly z druhé strany nezbytné vyvinuté ekonomické a politické vztahy v Anglii a ve Francii. Stupeň ekonomického a politického vývoje v Německu, na začátku čtyřicátých let ještě mnohem zaostalejší než dnes, mohl vytvořit

Materialistické pojetí dějin a jeho speciální aplikace na moderní třídní boj mezi proletariátem a buržoazií byly možné jen s pomocí dialektiky. A jestliže památku velikých německých filosofů i dialektiku, jejímiž byli nositeli, utopili školometi německé buržoazie v bažině jalového eklekticismu — do té míry, že jsme nuceni dovolávat se svědectví moderní přírodovědy na důkaz, že dialektika existuje ve skutečnosti — my, němečtí socialisté, jsme hrdi na to, že odvozujeme svůj původ nejen od Saint-Simona, Fouriera a Owena, nýbrž také od Kanta, Fichta a Hegela.

Bedřich Engels

Londýn 21. září 1882

Otištěno v Engelsově brožuře „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft", Hottingen—Curych 1882

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

nanejvýš karikaturu socialismu (srovnej „Komunistický manifest", III, 1, c: „Německý aneb pravý socialismus"[241]). Teprve když ekonomické a politické vztahy vytvořené v Anglii a ve Francii byly podrobeny německo-dialektické kritice, mohlo být dosaženo skutečného výsledku. Z tohoto hlediska není tedy vědecký socialismus produktem *výhradně* německým, nýbrž právě tak produktem mezinárodním. *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1883.)*

B. ENGELS

JAK SI PINDTER VYMÝŠLÍ[242]

„Norddeutsche Allgemeine Zeitung", osobní orgán knížete Bismarcka, je díky svému postavení povznesena nejen nad všechna pravidla slušnosti, ale také logiky a zdravého lidského rozumu. Má privilej nadávat, pomlouvat, lhát a psát politické i nepolitické nesmysly. S výjimkou několika uniformovaných i neuniformovaných lokajů, kteří uctívají dalajlámovy expektorace a exkrementy jako božské výlevy, a když to musí být, třeba je i spolykají, každý ví, že tento list *je útočištěm všech ničemů a hlupáků.*

Je-li třeba pošpinit odpůrce, poslat do světa pořádně nafouknutou lež, pěkně šťavnatou pomluvu nebo zalovit hezky hluboko ve splaškách ulice, pak se pro tento čestný úkol vybere „Norddeutsche Allgemeine". A splní ho se zřejmým potěšením.

V poslední době začal tento povedený plátek, který pro svou neohrabanost a příliš špatnou pověst nemohl být použit ani ve volebním boji do zemského sněmu, s obzvláštní zálibou očerňovat *sociální demokracii* a rozšiřovat o ní ty nejnehoráznější lži.

Jisté události ve *Francii*[243] se tím nejgrotesknějším způsobem překrucují, křiklavými barvami se malují hrůzostrašné mazanice, z nichž vstávají vlasy na hlavě. Tyto mazanice mají vyděšenému lidstvu ukázat, že sociální demokraté jsou lupiči, vrazi, žháři a bůhví co ještě a že Francouzská republika nutně musí vzít za své, poněvadž není s to se takovým netvorům ubránit — to přirozeně dokáže jedině monarchie s majordomem (správcem) Bismarckova typu.

Vídeňský pokus o „loupežnou vraždu" se „Norddeutsche"

snažila drze a neomaleně přišít sociální demokracii a přidala k tomu ještě nadmíru podlé denunciace[244]. Když *rakouské* státní zastupitelství začalo před čtrnácti dny s nestoudným idiotismem svádět židovské pogromy v Uhrách na tajné pikle sociální demokracie, „Norddeutsche Allgemeine", jediná ze všech listů jásala nad tímto počinem — právě tak hloupým jako podlým — a sekundovala idiotskému státnímu návladnímu, ačkoli ze svého nejbližšího okolí i z vlastní zkušenosti dobře ví, že takzvané „antisemitské hnutí" má v sociálních demokratech ty nejrozhodnější odpůrce a že v Německu, a speciálně v Berlíně, ztroskotalo přes nejhorlivější podporu patrona* „Norddeutsche Allgemeine" právě na stanovisku sociálních demokratů.

Nejnovějšího rekordu ve lhaní dosahuje „Norddeutsche" dosti obšírnou poznámkou, v níž tvrdí, že otázka *prodloužení platnosti zákona proti socialistům* vyvolala v německé sociální demokracii „prudký spor".[245]

„Liebknechtova skupina" je prý toho mínění, že zůstane-li zákon proti socialistům v platnosti, bude to straně na prospěch, zatímco ostatní (skupiny?) potírají tento názor jako politiku „frází", „a že spor, který kvůli tomu vzplanul v sociálně demokratické straně, *se* samozřejmě *vede velmi nevybíravými prostředky*". Čtenáři „Sozialdemokratu" vědí, jak je to s těmito výmysly. Tak jako nejsou v sociálně demokratické straně žádné „skupiny" podle představy „Norddeutsche", není v ní ani „spor" o žádnou otázku, tím méně o to, zda má či nemá být prodloužen zákon proti socialistům.

Jsme příliš „reální politikové", než abychom se starali o vzdušné zámky, a tak je nám tato otázka absolutně „fuk". Bude-li zákon proti socialistům zrušen, víme, že to nebude z lásky k nám, a zůstaneme takoví, jací jsme; a *nebude*-li zrušen, zůstaneme tím spíše takoví, jací jsme. A že zákon proti socialistům naší straně neocenitelně posloužil, neboť ji mnohému naučil, upevnil ji a vůbec měl na ni znamenitý výchovný vliv, *v tom se ostatně shodují všichni sociální demokraté bez výjimky.*

* — tj. Bismarcka. *(Pozn. red.)*

O tom, zda je *pravděpodobné*, že zákon proti socialistům bude či nebude prodloužen, se ovšem jednalo ve *stranickém orgánu* — *a jenom v něm* — avšak, jak je to dáno už povahou samotného tématu, naprosto akademicky. Kde tedy je, ptáme se, ten „*spor*", který prý se „vedl velmi nevybíravě"? Ani *slovo*, které by tvrzení „Norddeutsche" opravňovalo. Bismarckův osobní orgán zřejmě ještě nezná ono pro profesionální lháře tak nepostradatelné pravidlo, že se totiž musí lhát *věrohodně*, to znamená, že na každé lži vždycky musí být aspoň trochu pravdy, aby se mohla pustit do světa.

„Norddeutsche" ostatně musela vyslechnout od „Liberale Correspondenz", že uveřejněním této poznámky udělala náramnou hloupost. Vždyť nemůže být lepší argument pro *zrušení* zákona proti socialistům než to, že si sociální demokraté přejí, aby zůstal v platnosti. Jenže tak daleko intelektuální schopnosti Bismarckova osobního orgánu nesahají.

Napsal B. Engels koncem října 1882
Otištěno v „Der Sozialdemokrat",
čís. 45 z 2. listopadu 1882

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

MARKA[246]

Napsal B. Engels v polovině září až první polovině prosince 1882
Vyšlo jako dodatek k Engelsově brožuře „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft", Hottingen—Curych 1882

Podle textu čtvrtého vydání brožury z roku 1881
Přeloženo z němčiny

V zemi, jako je Německo, kde se ještě dobrá polovina obyvatelstva živí zemědělstvím, je nutné, aby se socialističtí dělníci a jejich prostřednictvím rolníci dověděli, jak vzniklo dnešní pozemkové vlastnictví, velké i malé; je nutné, aby se proti dnešní bídě nádeníků a proti dnešní dlužní porobě malorolníků postavilo staré společné vlastnictví všech svobodných lidí, vlastnictví toho, co tehdy pro ně bylo opravdu „vlastí", zděděným svobodným společným majetkem. Proto chci podat krátký historický výklad onoho prastarého německého pozemkového zřízení, které se v žalostných zbytcích dochovalo až podnes a které bylo po celý středověk základem a vzorem veškerého veřejného zřízení a celého veřejného života nejen v Německu, ale i v severní Francii, Anglii a Skandinávii. Přesto však upadlo do té míry v zapomenutí, že jeho skutečný význam musel G. L. Maurer nedávno znovu objevit.[247]

Nejstarší dějiny všech nebo aspoň téměř všech národů prostupují dvě přirozeně vzniklé skutečnosti: členění národa podle příbuzenství a společné vlastnictví půdy. Tak tomu bylo i u Němců. Členění podle kmenů, čeledí a rodů, které si přinesli z Asie a podle něhož ještě v římské době tvořili své bitevní houfy tak, že nejbližší příbuzní stáli vždycky vedle sebe, toto členění se uplatňovalo i při záboru nového území na východ od Rýna a na sever od Dunaje. V novém sídlišti se jednotlivé kmeny neusazovaly libovolně nebo náhodně, nýbrž, jak výslovně uvádí Caesar, podle rodového příbuzenství příslušníků kmene.[248] Blíže spřízněným větším skupinám připadl určitý okrsek, kde se jednotlivé rody zahrnující určitý

počet rodin usazovaly tak, že zakládaly vesnice. Několik spřízněných vesnic tvořilo setninu (starohornoněmecky *huntari*, staroseversky *heradh*), několik setnin tvořilo župu; souhrnem žup byl sám lid*. Půda, kterou nezabrala osada, zůstala k dispozici setnině; co nepřipadlo ani té, zůstávalo župě; a co i potom bylo volné — většinou to bylo velmi rozsáhlé území — to zůstávalo v bezprostřední držbě všeho lidu. Ve Švédsku nacházíme všechny tyto různé stupně společné držby vedle sebe. Každá vesnice měla společnou vesnickou půdu *(bys almänningar)* a vedle toho existovala společná půda setninová *(härads)*, župní nebo krajská *(lands)* a konečně společná půda lidu, na niž si činil nárok král jako představitel všeho lidu a jíž se zde tehdy říkalo *konungs almänningar*. Ale všechna tato půda, i královská, se bez rozdílu nazývala almänningar, Allmenden, společné pozemky.

Jestliže starošvédské uspořádání společné půdy, jehož přesné další dělení rozhodně náleží některému pozdějšímu vývojovému stupni, vůbec kdy v této formě v Německu existovalo, pak brzy zmizelo. V důsledku rychlého růstu obyvatelstva vzniklo na velmi rozlehlém území přiděleném každé jednotlivé vesnici, na *marce*, několik dceřinných vesnic, které nyní spolu s mateřskou vesnicí — ať jako rovnoprávné nebo neplnoprávné — tvořily jediné markovní společenství; a tak nacházíme v Německu, pokud sahají prameny, vždy větší či menší počet vesnic spojených do jednoho markovního společenství. Nad těmito svazy však stály ještě, alespoň v první době, větší markovní svazy, setninové nebo župní, a konečně tvořil všechen lid původně jediné veliké markovní společenství ke správě půdy, která zůstala v bezprostřední držbě lidu, a k dohledu na nižší marky patřící k jeho území.

Až do doby, kdy si francká říše podrobila Německo východně od Rýna, byla těžištěm markovního společenství patrně župa, která zřejmě zahrnovala markovní společenství ve vlastním smyslu. Jen tím se dá totiž vysvětlit, proč se při administrativním dělení říše znovu objevuje tolik starých velkých marek jako soudní župy. Ale už brzy potom začalo rozbíjení staré velké marky. Přesto

* V originále Volk, tj. spíše kmen. *(Pozn. čes. red.)*

ještě v „císařském právu“[249] ze 13. nebo 14. století platí jako pravidlo, že marka zahrnuje 6 až 12 vesnic.

V Caesarově době obdělávala přinejmenším většina Němců, zejména Suevové, kteří se ještě pevně neusadili, ornou půdu společně; dělo se to, jak se dá předpokládat analogicky podle jiných národů, tím způsobem, že jednotlivé rody zahrnující několik blízce spřízněných rodin společně obdělávaly půdu, která jim byla přidělena a která se každý rok střídala, a produkty rozdělovaly mezi rodiny. Když se však asi na počátku našeho letopočtu i Suevové usadili v nových sídlištích, tento způsob brzy zanikl. Alespoň Tacitus (150 let po Caesarovi) ví už jen o obdělávání půdy jednotlivými rodinami. Ale i těm se půda k obdělání přidělovala jen na rok; po roce se vždy znovu rozdělovala a střídala.

Jak se přitom postupovalo, můžeme vidět ještě dnes na Mosele a v Hochwaldu u takzvaných dvorcových obcí [Gehöferschaften]. Tam se, ne sice každoročně, ale přece ještě vždycky po 3, 6, 9 nebo 12 letech dá dohromady všechna obdělávaná půda, pole i louky, a dělí se podle polohy a kvality půdy na několik „honů“ [„Gewanne“]. Každý hon se zase dělí na tolik stejných dílů, dlouhých úzkých pruhů, kolik je oprávněných členů tohoto společenství; tyto pruhy se pak rozdělují mezi oprávněné členy losem tak, že každý člen společenství dostane původně stejně velký kus z každého honu, tedy stejně od každé polohy a kvality půdy. Dnes už tyto podíly nejsou stejné v důsledku dělení dědictví, prodeje atd., ale starý plný podíl [Vollanteil] tvoří stále ještě jednotku, podle níž se určují poloviční, čtvrtinové, osminové a další podíly. Neobdělávaná půda, lesy a pastviny, zůstává společným majetkem ke společnému užívání.

Totéž prastaré zařízení se zachovalo až do počátku našeho století v bavorské Rýnské Falci v podobě takzvaných údělů [Losgüter]*, jejichž orná půda zatím už přešla do soukromého vlastnictví jednotlivých členů. Také dvorcové obce přicházejí stále víc na to, že je v jejich zájmu zanechat znovurozdělování a přeměnit střídavou držbu v soukromé vlastnictví. A tak většina z nich, ne-li

* Obdobně přidělované díly obecního lesa se na Chodsku nazývaly „lúsy“. *(Pozn. čes. red.)*

vůbec všechny, v posledních čtyřiceti letech odumřely a staly se z nich obyčejné vesnice parcelových rolníků se společným užíváním lesů a pastvin.

První pozemek, který přešel do soukromého vlastnictví jednotlivce, bylo místo pro dům. Nedotknutelnost obydlí, tento základ veškeré osobní svobody, přešla z kočovnického vozu krytého plachtou na srub usedlého rolníka a postupně se přeměnila v plné vlastnické právo na usedlost. K tomu došlo už za Tacita. Obydlí svobodného Němce bylo zřejmě už tehdy vyňato z marky a jako místo nepřístupné úředníkům marky bylo patrně bezpečným útočištěm uprchlíků, jak se to popisuje v pozdějších markovních řádech a zčásti už v kmenových právech z 5.—8. století.[250] Posvátnost obydlí nebyla totiž účinkem, nýbrž příčinou jeho přeměny v soukromé vlastnictví.

Čtyři až pět století po Tacitovi se kmenová práva zmiňují také o obdělané půdě jako o dědičném, i když ne bezpodmínečně svobodném majetku jednotlivých rolníků, kteří měli právo jej prodat nebo jinak odstoupit. K vysvětlení příčin této přeměny máme dva opěrné body.

Předně existovaly od počátku přímo v Německu vedle právě vylíčených uzavřených vesnic, kde byla všechna pole společná, také vesnice, kde kromě obydlí byla ze společenství, z marky, vyňata i pole, a přidělena dědičně jednotlivým rolníkům. Ale tak tomu bylo jen tam, kde si to takříkajíc vynucoval charakter půdy: v úzkých údolích, jako v bergském kraji; na úzkých, plochých hřebenech kopců mezi slatinami, jako ve Vestfálsku. Později také v Odenwaldu a skoro ve všech alpských údolích. Tam se vesnice skládala, a skládá se ještě teď, z rozptýlených jednotlivých dvorů, z nichž každý je obklopen poli, která k němu patří; střídání tu nebylo dobře možné, a tak zbyla marce jen okolní neobdělaná půda. Když pak později vzrostla důležitost práva postoupit usedlost třetí osobě, byli takoví majitelé dvorů ve výhodě. Přání získat rovněž tuto výhodu vedlo možná v některých vesnicích se společnými poli k tomu, že se zvykové znovurozdělování nechalo upadnout v zapomenutí, takže se podíly jednotlivých členů staly rovněž dědičnými a přenosnými.

Za druhé ale přivedly Němce jejich výboje na římské území, kde byla půda po staletí soukromým vlastnictvím (a to římským, neomezeným) a kde nepatrný počet dobyvatelů nebyl s to tak zakořeněnou formu držby úplně odstranit. O souvislosti dědičné soukromé držby polí a luk s římským právem, alespoň na bývalém římském území, svědčí i ta okolnost, že se zbytky společného vlastnictví orné půdy, dochované až do našich dob, vyskytují právě na levém břehu Rýna, tedy na území rovněž dobytém, ale *úplně germanizovaném*. Když se tu v pátém století usadili Frankové, byla u nich patrně orná půda ještě společná, jinak bychom tam dnes nenacházeli dvorcové obce a úděly. Ale i sem brzy nezadržitelně pronikala soukromá držba, neboť ripuárské kmenové právo[251] ze šestého století se už zmiňuje jen o ní, alespoň pokud jde o ornou půdu. A jak už jsme řekli, stala se i ve vnitřním Německu obdělaná půda rovněž brzy soukromým majetkem.

Jestliže však němečtí dobyvatelé přijali soukromou držbu polí a luk, tj. jestliže se při prvním dělení půdy nebo brzy po něm zřekli dalšího znovurozdělování (neboť o nic jiného tu nešlo), zaváděli naproti tomu všude své německé markovní zřízení se společnou držbou lesů a pastvin a s nadvládou marky i nad rozdělovanou půdou. To se dělo nejen u Franků v severní Francii a u Anglosasů v Anglii, ale i u Burgundů ve východní Francii, u západních Gótů v jižní Francii a ve Španělsku a u východních Gótů a Langobardů v Itálii. V těchto naposled jmenovaných zemích se ovšem, pokud je známo, udržely stopy markovních institucí dodnes téměř jen v horských oblastech.

Když Němci upustili od znovurozdělování obdělávané půdy, nabylo markovní zřízení té podoby, s níž se setkáváme nejen ve starých kmenových právech z 5. až 8. století, ale i ve středověkých anglických a skandinávských zákonících, v četných německých markovních řádech (takzvaných Weistümer) ze 13. až 17. století a ve zvykových právech (coûtumes) v severní Francii.

Tím, že se markovní společenství zřeklo práva po určité době znovu rozdělovat pole a louky mezi jednotlivé členy, nevzdalo se ani jediného ze svých ostatních práv na tyto pozemky. A tato práva byla velmi významná. Společenství postupovalo své polnosti

jednotlivcům jen k tomu účelu, aby jich užívali jako polí a luk, a k žádnému jinému. Co přesahovalo toto vymezení, na to neměl jednotlivý držitel právo. Poklady nalezené v zemi, jestliže ležely níž, než kam dosáhne radlice pluhu, nepatřily tedy jemu, ale původně společenství; stejně tak právo kutat rudu atd. Všechna tato práva zabrali později ve svůj prospěch feudální pánové a zeměpáni.

Ale i užívání polí a luk bylo vázáno na dozor a řízení společenstvím, a to v této podobě: tam, kde panovalo trojpolní hospodářství — a to bylo skoro všude — se všechny polnosti vesnice rozdělily na tři stejně velké hony a každý z nich byl střídavě určen jeden rok pro ozim, druhý rok pro jař, a třetí rok ležel ladem. Vesnice tak měla každý rok svůj ozimý hon, jařinný hon a úhor. Při rozdělování půdy se dbalo na to, aby se podíl každého člena dělil stejnoměrně na všechny tři hony, takže se každý člen mohl bez újmy podřídit nucenému střídání honů ve společenství, podle něhož směl sít ozim jen na svůj kus ozimého honu atd.

Na dobu, po kterou se neobdělával, připadl úhor vždycky znovu do společné držby a sloužil celému společenství jako pastvina. A jakmile se z obou zbývajících honů sklidilo, připadly rovněž až do doby setí zpět do společné držby a užívalo se jich jako společné pastviny. Stejně tak louky po otavách. Na všech polích, kde se pásl dobytek, museli držitelé odstranit ploty. Tato takzvaná nucená pastva ovšem znamenala, že o době setí i sklizně nerozhodoval jednotlivec, nýbrž že ji pro všechny společně stanovilo společenství nebo že tu rozhodovaly zvyklosti.

Všechna ostatní půda, tj. všechno, co nepatřilo k usedlosti či k rozděleným vesnickým polnostem, zůstávalo jako za pradávna společným vlastnictvím ke společnému užívání: lesy, pastviny, lada, slatiny, řeky, rybníky, jezera, cesty a pěšiny, honitba a rybolov. Tak jako měl původně každý člen společenství stejně velký podíl na rozdělovaných markovních polnostech, tak měl stejný podíl i na užívání „společné marky". Způsob tohoto užívání stanovili všichni členové společně; stanovili také způsob dalšího dělení, když dosud obdělávaná půda nestačila a bylo třeba obdělat kus společné marky. Hlavní užitek ze společné marky byla pastva dobytka a krmení prasat žaludy; mimoto poskytoval les stavební

a palivové dříví, listnaté stelivo, lesní plodiny a houby; slatiny pak, pokud ve vsi byly, dávaly rašelinu. Ustanovení o pastvě, užívání dříví atd. jsou hlavním obsahem mnoha markovních řádů [Markweistümer], dochovaných z nejrůznějších století a sepsaných v době, kdy staré nepsané, zvykové právo začalo být sporné. Obecní lesy, které se dosud zachovaly, jsou ubohým zbytkem těchto starých nedělených marek. Jiným takovým zbytkem, alespoň v západním a jižním Německu, je představa hluboce zakořeněná v podvědomí lidu, že les je společným majetkem, v němž každý smí trhat květiny, sbírat lesní plody, houby, bukvice atd. a vůbec tu smí — pokud nezpůsobí škody — dělat, co chce. Ale i tady si dovede Bismarck pomoci a zavádí svým proslulým „jahodovým" zákonodárstvím[252] v západních provinciích staropruské junkerské pořádky.

Tak jako měli členové marky stejné podíly půdy a stejná práva na užívání společného majetku, měli původně i stejný podíl na zákonodárství, správě a soudnictví uvnitř marky. Ve stanovené době, i častěji, když to bylo třeba, se shromažďovali pod širým nebem, aby rozhodovali o záležitostech marky, soudili přečiny proti markovnímu řádu a rozsuzovali spory. Bylo to — jenže v malém měřítku — ono starobylé německé lidové shromáždění, které původně také bylo vlastně jen velikým shromážděním marky. Dělaly se zákony, i když jen zřídka v nutných případech, volili se úředníci a kontrolovalo se, jak si vedou v úřadě, ale především se soudilo. Předsedající jen formuloval otázky, a rozsudek vynesli všichni přítomní členové marky.

Markovní zřízení bylo za starých dob takřka jediným zřízením těch německých kmenů, které neměly své krále, stará kmenová šlechta, která zanikla při stěhování národů nebo brzy po něm, se do něho snadno vpravila jako všechno, co s tímto zřízením přirozeně vzniklo, stejně jako ještě v 17. století keltská klanová šlechta zapadala do irského společného užívání půdy. A markovní zřízení zapustilo v celém životě Němců tak hluboké kořeny, že jeho stopy nacházíme v dějinách vývoje našeho lidu na každém kroku. Za starých časů byla v době míru veškerá veřejná moc výhradně soudní mocí, a tu měla při shromáždění lidu setnina, župa, celý kmen. Soud lidu byl však jen soudem lidu celé marky a pro-

váděl se v případech, jež nebyly pouhými záležitostmi marky, ale spadaly do kompetence veřejné moci. I když pak s vytvořením župního zřízení byly státní župní soudy odděleny od společných soudů marky, zůstala v obou soudcovská moc v rukou lidu. Teprve když nastal hluboký úpadek staré svobody lidu a soudní povinnosti vedle vojenské služby se pro zchudlé svobodné rolníky staly tíživým břemenem, teprve tehdy mohl Karel Veliký nahradit u župních soudů ve většině krajů soud lidu kmetskými soudy.* Ale to se nijak nedotýkalo markovních soudů. Ty naopak byly ještě vzorem pro středověké lenní soudy; i při nich lenní pán jen kladl otázky, ale soudili sami leníci. Vesnické zřízení je jen markovním zřízením samostatné vesnické marky a přechází v městské zřízení, jakmile se vesnice přemění v město, tj. jakmile se opevní příkopy a hradbami. Z tohoto původního městského markovního zřízení vzešla všechna pozdější městská zřízení. Podle markovního zřízení byly konečně vytvořeny i řády nesčetných svobodných středověkých společenství, která nebyla založena na společné držbě půdy, zejména však řády svobodných cechů. S právem uděleným cechu na výhradní provozování určitého řemesla se nakládalo úplně stejně jako se společnou markou. S touž řevnivostí jako tam a často úplně stejnými prostředky se i u cechů dbalo na to, aby podíl každého člena na společném zdroji užitku byl úplně stejný nebo alespoň co nejstejnější.

Tutéž skoro zázračnou přizpůsobivost, kterou zde osvědčilo markovní zřízení v nejrůznějších oblastech veřejného života a vůči nejrozmanitějším požadavkům, osvědčuje i při dalším vývoji zemědělství a v boji se vzmáhajícím se velkým pozemkovým vlastnictvím. Markovní zřízení vzniklo, když se Němci usadili v Germánii, tedy v době, kdy hlavním zdrojem obživy byl chov dobytka a kdy se zemědělství, přinesené z Asie a zpola zapomenuté, začalo teprve znovu vzmáhat. Markovní zřízení se udrželo po celý středověk v neustálých těžkých bojích s pozemkovou šlechtou. Ale bylo stále

* Nezaměňovat s bismarckovsko-leonhardtovskými kmetskými soudy[253], kde kmeti a právníci soudí společně. U starého kmetského soudu nebyli vůbec žádní právníci, předseda neboli soudce neměl vůbec hlas a kmeti rozhodovali pravoplatně sami. *(Engelsova poznámka.)*

ještě tak nutné, že všude tam, kde si šlechta přivlastnila rolnickou půdu, zůstalo zřízení poddaných obcí jakýmsi markovním zřízením, i když značně okleštěným zásahy vrchnosti; jeden takový případ uvedeme dále. Markovní zřízení se přizpůsobovalo i těm nejproměnlivějším poměrům v držbě orné půdy, jen když zůstala alespoň nějaká společná marka, přizpůsobovalo se i nejrůznějším vlastnickým právům na společnou marku, jakmile marka přestala být svobodnou. Marka zanikla, až když šlechta a duchovenstvo za ochotného přispění pánů vladařů uloupily rolnictvu téměř veškerou půdu, jak rozdělovanou, tak nerozdělovanou. Ale ekonomicky zastaralou a neschopnou dalšího života jako forma provozování zemědělství se stala marka ve skutečnosti teprve tehdy, když obrovský pokrok zemědělství v posledních sto letech je přeměnil ve vědu a zavedl úplně nové způsoby jeho provozování.

Základy markovního zřízení byly podkopány už brzy po stěhování národů. Frančtí králové převzali jako představitelé všeho lidu do své držby obrovské pozemky náležející všemu lidu, zejména lesy, a rozházeli je jako dary svým dvořanům, svým vojevůdcům, biskupům a opatům. Tím vytvářejí základ pozdějšího šlechtického a církevního velkého pozemkového majetku. Církev držela už dlouho před panováním Karla Velikého plnou třetinu veškeré půdy ve Francii; a je jisté, že tento poměr platil ve středověku téměř pro celou katolickou západní Evropu.

Neustálé vnitřní a zahraniční války, které měly pravidelně za následek konfiskace půdy, zruinovaly spousty rolníků, takže už v době Meroveovců bylo velmi mnoho svobodných lidí bez půdy. Ustavičné války Karla Velikého zlomily hlavní sílu svobodného rolnictva. Původně musel každý svobodný držitel půdy sloužit ve vojsku a musel se nejen sám vyzbrojit, ale také se při válečné službě po šest měsíců sám živit. Není divu, že už v dobách Karlových mohl být skutečně zařazen do vojska sotva každý pátý muž. Za pustého řádění jeho nástupců to šlo se svobodou rolníků ještě rychleji z kopce. Na jedné straně nutily útrapy spojené s normanskými nájezdy, věčné války mezi králi a sváry feudálních pánů jednoho svobodného rolníka po druhém, aby si hledali ochránce. Na druhé straně urychlovala tento proces chamtivost pánů i církve;

lstí, sliby, hrozbami i násilím dostávali ještě víc rolníků a rolnické půdy pod svou moc. V tom i onom případě byla rolnická půda přeměněna v panskou a nanejvýš byla rolníkovi vrácena k užívání za úrok a robotu. Rolník se však změnil ze svobodného držitele půdy v poddaného platícího úrok a robotujícího nebo dokonce v nevolníka. V Západofrancké říši[254] a všude na západ od Rýna to bylo pravidlem. Naproti tomu na východ od Rýna se ještě udržel značný počet svobodných rolníků, většinou rozptýlených a jen zřídka sdružených v celých svobodných vesnicích. Avšak i zde měla v 10. až 12. století šlechta a církev takovou moc, že zatlačovala rolníky do stále větší poroby.

Když se vrchnost — ať duchovní či světská — zmocnila rolníkova hospodářství, získala tím i práva v marce, spojená s tímto hospodářstvím. Noví majitelé půdy se tak stávali členy marky a byli původně v rámci marky vůči ostatním svobodným a poddaným členům, dokonce i vůči svým vlastním nevolníkům jen rovnoprávní. Brzy si však přes urputný odpor rolníků získali na mnoha místech v marce privilegia a často se jim dokonce podařilo podřídit marku své panské nadvládě. A přesto trvalo staré markovní společenství dál, i když za poručníkování vrchnosti.

Jak nevyhnutelně nutné bylo tehdy ještě markovní zřízení pro zemědělství, a dokonce i pro velký pozemkový majetek, to dokazuje nejnázorněji kolonizace Braniborska a Slezska frískými, holandskými, saskými a rýnskofranckými osídlenci. Tito lidé byli od 12. století usazováni na panské půdě do vesnic, a to podle německého práva, tj. podle starého markovního práva, pokud se na panství zachovalo. Každý dostal usedlost, podíl na vesnických polnostech — pro všechny stejně velký a postaru stanovený losem — a právo užívat lesa a pastvin, většinou v panském lese, řídčeji ve zvláštní marce. To všechno bylo dědičné; pozemkové vlastnictví zůstávalo pánovi, jemuž byli kolonisté dědičně povinni platit stanovené úroky a konat určité služby. Ale tyto povinnosti byly tak mírné, že se tu rolníci měli lépe než kdekoli jinde v Německu. Proto také zůstali klidní, když vypukla selská válka. Za toto odpadlictví od své vlastní věci byli ovšem také tvrdě potrestáni.

Celkově došlo kolem poloviny 13. století k rozhodnému obratu

ve prospěch rolníků; připravila jej křižácká tažení. Mnozí feudální pánové, když táhli do boje, propouštěli své rolníky výslovně na svobodu. Jiní šlechtici zemřeli nebo zahynuli, stovky šlechtických rodů zanikly a také jejich rolníci hromadně dosahovali svobody. Navíc se ukázalo, že s rostoucími potřebami feudálních pánů se velení nad povinnostmi rolníků stává daleko důležitější než velení nad jejich osobami. Nevolnictví raného středověku, které v sobě mělo ještě mnoho ze starého otroctví, dalo pánům práva, která stále víc ztrácela na ceně; pozvolna se tedy oslabovalo a postavení nevolníků se blížilo postavení pouhých poddaných. Protože se zemědělství provozovalo stále postaru, mohli feudální páni zvyšovat své příjmy jen zoráním noviny, zakládáním nových vesnic. Toho však mohli dosáhnout, jen když se po dobrém dohodli s kolonisty, ať už to byli poddaní příslušného panství nebo cizí lidé. Proto se v této době všude setkáváme s tím, že rolnické povinnosti, většinou mírné, jsou přesně stanoveny a že se zejména na panstvích duchovenstva s rolníky dobře zachází. A konečně příznivé postavení nově získaných kolonistů působilo zpětně na postavení sousedních poddaných, takže i ti, třebaže jejich povinnosti vůči vrchnosti byly zachovány, dostali v celém severním Německu osobní svobodu. Jen slovanští a litevsko-pruští rolníci nebyli osvobozeni. Jenže to všechno nemělo dlouho trvat.

Ve 14. a 15. století nastal rychlý rozvoj měst, která tehdy také zbohatla. Zejména v jižním Německu a na Rýně vzkvétala městská umělecká řemesla a luxus. Rozmařilost městských patriciů nedala klidně spát venkovským junkerům, kteří jedli hrubou stravu, hrubě se šatili a žili v neforemně zařízených bytech. Ale kde vzít ty hezké věci? Přepadání pocestných bylo stále nebezpečnější a neúspěšnější. K nakupování bylo však třeba peněz. A ty mohl opatřit jen rolník. Odtud znovu tlak na rolníky, zvýšené úroky a robota, znovu a stále horlivější snaha srazit svobodné rolníky mezi poddané, z poddaných nadělat nevolníky a přeměnit společnou markovní půdu v panskou. V tom pomáhali zeměpánům a šlechticům znalci římského práva, kteří svým uplatňováním římských právních norem na německé poměry, jimž většinou nerozuměli, dokázali způsobit bezmezný zmatek, ale přece jen jej způsobit tak,

že na tom vždycky vydělal pán a vždycky prodělal rolník. Duchovní panstvo si pomáhalo jednodušeji: falšovalo listiny, v nichž se práva rolníků zkracovala a jejich povinnosti stupňovaly. Proti tomuto lupičství zeměpánů, šlechty a páterů se od konce 15. století zvedali rolníci v četných jednotlivých povstáních, až roku 1525 zaplavila Švábsko, Bavorsko, Franky až po Alsasko, Falc, Rýnskou župu a Durynsko velká selská válka. Rolníci po těžkých bojích podlehli. Od té doby se převážná většina německých rolníků znovu dostává do nevolnictví. V krajích, kde zuřil boj, byla nyní všechna ještě zbylá práva rolníků nestoudně pošlapána, jejich společná půda přeměněna v panskou, oni sami v nevolníky. A severoněmečtí rolníci, jejichž postavení bylo lepší, upadli — jako dík za to, že zůstali klidní — do téže poroby, jenže pomaleji. Nevolnictví německých rolníků ve Východních Prusích, Pomořanech, Braniborsku a Slezsku se zavádí od poloviny, ve Šlesviku-Holštýnu pak od konce 16. století a je rolníkům vnucováno stále všeobecněji.

Toto nové znásilnění mělo navíc ještě i ekonomický základ. Z bojů za doby reformace získala větší moc jedině německá vládnoucí knížata. S urozeným loupežnickým řemeslem šlechty bylo teď konec. Nechtěla-li šlechta zajít, musela vytlouci větší příjmy ze svého pozemkového majetku. Jedinou cestou k tomu však bylo hospodařit po vzoru větších zeměpánů a hlavně klášterů alespoň na části tohoto majetku ve vlastní režii. Co bylo dosud jen výjimkou, stalo se teď potřebou. Ale tomuto novému způsobu hospodaření stálo v cestě to, že půda byla téměř všude vydána poplatným rolníkům. Přeměna svobodných nebo poddaných úročníků v úplné nevolníky uvolnila milostivému pánovi ruce. Část rolníků byla, jak zní odborný termín, „svedena z gruntů", tj. buď vyhnána nebo degradována na chalupníky s pouhou chatrčí a kouskem zahrady; jejich hospodářství byla spojena v jeden velký panský statek, na kterém museli noví chalupníci a zbylí rolníci robotovat. Nejenže tak bylo mnoho rolníků prostě vytlačeno ze své půdy, ale i robota ostatních se značně a stále víc stupňovala. Kapitalistické období se na venkově ohlašovalo jako období zemědělské velkovýroby na základě nevolnické roboty.

Tato přeměna však probíhala zpočátku ještě poměrně po-

malu. Pak přišla třicetiletá válka[255]. Po dobu celé jedné generace táhla Německem křížem krážem ta nejbezuzdnější soldateska, jakou znají dějiny. Všude se ukládalo výpalné, drancovalo, podpalovalo, znásilňovalo, vraždilo. Nejvíc trpěl rolník tam, kde stranou od velkých vojsk řádily na vlastní pěst a na vlastní vrub menší samostatné oddíly nebo mnohem spíš záškodnické tlupy. Země byla nesmírně zpustošena a vylidněna. Když nastal mír, leželo přemožené Německo bezmocné, podupané, rozdrásané a krvácející; ale nejubožejší byl zase rolník.

Pozemková šlechta se teď stala jediným pánem na venkově. Knížata, která ji právě tehdy připravila ve stavovských shromážděních o politická práva, nechala jí za to volné ruce vůči rolníkům. Poslední sílu rolníků k odporu však zlomila válka. Šlechta mohla tedy zařídit všechny vztahy na venkově tak, jak se jí to nejlépe hodilo, aby si mohla restaurovat své zruinované finance. Nejenže byly opuštěné rolnické usedlosti bez okolků připojovány k panským statkům; teď teprve se začala rolníkům odnímat půda ve velkém a systematicky. Čím větší byl panský statek, tím větší byly samozřejmě robotní povinnosti rolníků. Znovu nadešla doba „neomezených povinností"; vrchnost mohla rolníka, jeho rodinu i jeho dobytek povolat do práce kdykoli a na jak dlouho se jí zlíbilo. Nevolnictví se teď stalo všeobecným; svobodný rolník byl teď tak vzácný jako bílá vrána. A aby byla vrchnost s to udusit v zárodku každý, i sebemenší odpor rolníků, dostala od vládnoucího knížete patrimoniální soudní pravomoc; tj. pán byl jmenován jediným soudcem pro všechny menší přestupky a spory rolníků, dokonce i když byl rolník ve sporu s ním, s pánem; když tedy pán vystupoval jako soudce ve své vlastní při! Od té doby vládly na venkově lískovka a bič. Jako celé Německo, upadl i německý rolník do nejhlubšího ponížení. Jako celé Německo, stal se i rolník tak bezmocným, že už nebylo možné, aby si pomohl sám, že záchrana mohla přijít jen zvenčí.

A tato záchrana přišla. S francouzskou revolucí vzešly i Německu a německému rolníkovi červánky lepších dob. Sotva revoluční armády dobyly levý břeh Rýna, zmizelo tam jako mávnutím kouzelného proutku všechno staré harampádí — robotní povinnosti,

úrok a všemožné dávky vrchnosti a zmizel dokonce i tento pán. Rolník na levém břehu Rýna byl teď pánem na svém majetku a dostal mimoto v Code civil, navrženém za revoluce a Napoleonem jen pokaženém[256], zákoník, který se hodil k jeho novému postavení a kterému nejen rozuměl, ale mohl jej klidně nosit v kapse.

Ale rolník na pravém břehu Rýna musel ještě dlouho čekat. I v Prusku byly sice po zasloužené porážce u Jeny[257] zrušeny některé nejhanebnější šlechtické výsady a zákon umožňoval takzvaný výkup z ostatních rolnických břemen. Ale to zůstalo z valné části a dlouho jen na papíře. V ostatních státech se událo ještě méně. Musela přijít druhá francouzská revoluce z roku 1830, aby se alespoň v Bádensku a v některých jiných státečcích sousedících s Francií přistoupilo k výkupu. A když třetí francouzská revoluce z roku 1848 konečně strhla i Německo, nebyl výkup v Prusku ani zdaleka dokončen a v Bavorsku ještě ani nezačal! Pak to ovšem šlo už rychleji; robotní práce rolníků, kteří se tentokrát sami stali rebely, ztratila stejně všechnu cenu.

A v čem záležel tento výkup? Za to, že si milostivý pán nechal od rolníka zaplatit určitou částku v penězích nebo odstoupit kus půdy, za to měl od nynějška uznávat zbývající rolníkovu půdu jako jeho svobodné, nezatížené vlastnictví — jako kdyby všechny pozemky, které milostivému pánovi patřily už předtím, byly něco jiného než ukradená rolnická půda! Ani na tom nebylo dost. Při vyrovnání drželi úředníci pověření výkupem samozřejmě skoro vždycky s milostivým pánem, u něhož bydleli a popíjeli, takže rolníci byli ještě obrovsky ošizeni i proti liteře zákona.

Tak jsme konečně, díky třem francouzským a jedné německé revoluci došli tak daleko, že máme zase svobodné rolníky. Ale jak hluboko stojí náš dnešní svobodný rolník pod svobodným členem marky ze starých časů! Jeho hospodářství je zpravidla mnohem menší a nerozdělovaná marka je až na pár velice scvrklých a zpustlých obecních lesů tatam. Bez užívání marky nemůže však malorolník držet dobytek, bez dobytka není hnůj, a bez hnojení se nedá mluvit o racionálním zemědělství. Výběrčího daní a za ním hrozícího exekutora, které dnešní rolník až příliš dobře zná, starý člen marky vůbec neznal, právě tak jako hypotečního lichváře, do jehož

drápů se dostává jedno rolnické hospodářství po druhém. A nejlepší na tom je, že tito noví svobodní rolníci, s tak okrájenými polnostmi, tak přistřiženými křídly, byli v Německu, kde se všechno děje příliš pozdě, vytvořeni v době, kdy nejen vědecky provozované zemědělství, ale už i nově vynalezené zemědělské stroje činí z malozemědělství stále víc zastaralý způsob hospodaření, který už není životaschopný. Tak jako mechanické předení a tkaní zničilo kolovrat a ruční stav, tak musí tyto nové zemědělské výrobní metody bez milosti zničit parcelová rolnická hospodářství a nahradit je velkým pozemkovým vlastnictvím, ovšem — bude-li jim k tomu dopřán potřebný čas.

Neboť už teď hrozí celému evropskému zemědělství, tak jak se dnes provozuje, mohutný soupeř v americké masové produkci obilí. Proti americké půdě, orné už od přírody a pohnojené na dlouhou řadu let, která je k mání za babku, se nemohou pustit do boje ani naši zadlužení malorolníci, ani naši velkostatkáři, kteří vězí v dluzích stejně hluboko. Celý evropský způsob zemědělské výroby podléhá americké konkurenci. Zemědělství v Evropě je nadále možné, jen bude-li se provozovat společensky a v režii společnosti.

Takové jsou vyhlídky našich rolníků. Ale *jednu* dobrou stránku toto vytvoření třídy svobodných rolníků, i když zmrzačené, mělo: rolník se tím totiž octl v situaci, v níž si — s přispěním svého přirozeného spojence, dělníka — může pomoci sám, jakmile pochopí, *jak.**

Ale jak? — Obrozením marky, ne však v její staré, přežilé, ale v omlazené podobě; takovým obnovením pospolitosti půdy, která poskytne malorolnickým členům nejen všechny výhody velkovýroby a používání zemědělských strojů, nýbrž dá jim i prostředky, aby mohli vedle zemědělství provozovat také velký průmysl s parní a vodní silou, a to ne v režii kapitalistů, nýbrž v režii společenství.

Zemědělství ve velkém a používání zemědělských strojů — to jinými slovy znamená, že se zemědělská práce většiny malo-

* Následující text doplnil Engels pro separátní vydání „Marky", které vyšlo roku 1883 jako leták pro rolníky s názvem „Německý rolník. Čím byl? Čím je? Čím by mohl být?" *(Pozn. red.)*

rolníků, kteří nyní obdělávají svá pole sami, stane přebytečnou. Aby tito lidé, vytlačení z obdělávání půdy, nezůstali bez práce nebo nebyli vyhnáni do měst, musí najít průmyslové zaměstnání přímo na venkově, a to — má-li být pro ně výhodné — lze provozovat jen ve velkém, s použitím parní nebo vodní síly.

Jak to zařídit? Nad tím se zamyslete, němečtí rolníci. Jediný, kdo přitom může stát po vašem boku, jsou *sociální demokraté.*

B. ENGELS

JENNY LONGUETOVÁ, ROZENÁ MARXOVÁ

Dne 11. ledna zemřela v Argenteuil u Paříže nejstarší dcera Karla Marxe, Jenny, jež se asi před osmi lety provdala za bývalého člena Pařížské komuny a nynějšího spoluredaktora listu „Justice“[258], *Charlese Longueta.*

Narodila se 1. května 1844 a vyrůstala v prostředí mezinárodního proletářského hnutí, s nímž plně srostla. Při své zdrženlivosti, která vypadala skoro jako ostýchavost, projevovala tam, kde to bylo zapotřebí, takovou duchapřítomnost a energii, jakou jí mohl závidět leckterý muž.

Když irský tisk psal o ostudném zacházení, jemuž byli vystaveni ve vězení feniané odsouzení v roce 1866 a později,[117] a anglický tisk o těchto hanebnostech zarytě mlčel, když Gladstonova vláda přes sliby dané při volbách odmítla amnestii a dokonce ani postavení odsouzených nijak neulehčila, nalezla Jenny Marxová prostředek, jak pobožnůstkářského pana Gladstona prohnat. Napsala dva články do Rochefortovy „Marseillaise“[259] a barvitě v nich vylíčila, jak se ve svobodné Anglii zachází s politickými vězni. To pomohlo. Odhalení ve velkém pařížském listu se nedalo snést. Několik týdnů poté byli O'Donovan Rossa a většina ostatních na svobodě a na cestě do Ameriky.

V létě 1871 navštívila Jenny se svou nejmladší sestrou švagra Lafargua v Bordeaux. Lafargue se ženou, nemocným děckem a oběma dívkami odjeli odtud do pyrenejských lázní Bagnères-de-

Luchon. Jednou časně zrána přišel za Lafarguem nějaký pán a řekl mu: „Jsem policejní úředník, ale republikán; přišel rozkaz vás zatknout; je známo, že jste řídil spojení mezi Bordeaux a Pařížskou komunou. Máte hodinu času, abyste přešel přes hranice."

Lafargue se ženou a dítětem se šťastně dostali průsmykem do Španělska. Zato se policie pomstila oběma dívkám a zatkla je. Jenny měla v kabelce dopis vůdce Komuny Gustava Flourense, který padl u Paříže. Kdyby ho u ní byli našli, byl by to býval pro obě jistý pas do Nové Kaledonie[260]. Když zůstala chvíli sama v kanceláři, otevřela starou zaprášenou registrační knihu, dopis do ní vložila a zase ji zavřela. Možná že je v ní založen dodnes. Potom byly odvedeny do prefektova sídla, kde urozený hrabě Kératry, bonapartista blahé paměti, zahájil s oběma dívkami ostrý výslech. Jenže mazanost bývalého diplomata i brutalita bývalého jízdního důstojníka ztroskotaly na klidné rozvaze Jenny. Vztekle řekl cosi o „energii, která je zřejmě vlastní ženám z této rodiny," a opustil místnost. Po několikeré výměně telegramů s Paříží musel nakonec obě dívky propustit z vazby, kde si užily pravého pruského zacházení.[261]

Tyto dvě epizody z jejího života ji charakterizují. Proletariát v ní ztratil hrdinnou bojovnici. Jejímu truchlícímu otci však zbyla alespoň ta útěcha, že jeho bolest s ním sdílejí statisíce dělníků v Evropě a Americe.

Londýn 13. ledna 1883

Napsal B. Engels
Otištěno v „Der Sozialdemokrat",
čís. 4 z 18. ledna 1883
Podpis: Fr. Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

*KONCEPT ŘEČI NAD HROBEM KARLA MARXE

Ještě neuplynulo ani patnáct měsíců ode dne, kdy se většina z nás shromáždila u tohoto hrobu, jenž se stal místem posledního odpočinku vznešené ženy ušlechtilého srdce. Dnes jsme jej otevřeli znovu, abychom do něho uložili pozůstatky jejího manžela.

Karel Marx byl jedním z těch vynikajících lidí, jakých se za století mnoho nerodí. Charles Darwin objevil zákon vývoje organické přírody na naší planetě. Marx je objevitelem základního zákona určujícího pohyb a vývoj lidských dějin, zákona tak prostého a samozřejmého, že k tomu, aby byl uznáván, stačí skoro jen jej vyjádřit. Ale nejen to. Marx objevil také zákon, který vytvořil naši nynější společnost s jejím velkým třídním rozdělením na kapitalisty a námezdní dělníky; zákon, podle něhož se tato společnost zorganizovala a rostla, až téměř přerostla samu sebe, a podle něhož musí nakonec zaniknout, tak jako zanikly všechny předchozí historické fáze společnosti. S těmito výsledky je tím bolestivější, že nám byl vyrván uprostřed své práce, a že byť toho sebevíc vykonal, zůstalo ještě víc nedokončeno.

Avšak věda, jakkoli mu byla drahá, jej zdaleka plně neabsorbovala. Nebylo člověka, který by pociťoval upřímnější radost z každého nového úspěchu vědy v kterémkoli oboru, ať už se dal aplikovat v praxi či nikoli. Ve vědě však spatřoval především velkou páku dějin, revoluční sílu v nejvlastnějším smyslu slova. A jako takové jí také používal, k tomuto účelu uplatňoval všechny ty

nesmírné znalosti, zejména historické ve všech oborech, které zvládl.

Neboť opravdu byl, jak sám o sobě říkal, revolucionář. Boj za osvobození třídy námezdních dělníků z okovů soudobého kapitalistického systému hospodářské výroby byl skutečnou podstatou jeho života. A nikdy nebylo aktivnějšího bojovníka než on. Korunou této části jeho činnosti bylo založení Mezinárodního dělnického sdružení, jehož uznávaným vůdcem byl od roku 1864 do roku 1872. Podle vnějších znaků toto Sdružení přestalo existovat, ale bratrské pouto sjednocení dělníků všech civilizovaných zemí v Evropě a Americe bylo navázáno jednou provždy a trvá nadále bez jakýchkoli vnějších, formálních pout sjednocení.

Každý, kdo za něco bojuje, musí nutně mít nepřátele. I on jich měl mnoho. Po většinu svého politického života byl nejvíc nenáviděným a nejvíc tupeným člověkem v Evropě. On však si pomluv skoro nevšímal. Jestliže někdy někdo nedbal na pomluvy, pak to byl on. V hodině své smrti se mohl s hrdostí dívat na milióny svých stoupenců v sibiřských dolech stejně jako v evropských či amerických dílnách; viděl, že jeho ekonomické teorie jsou přijímány jako nesporné krédo socialismu na celém světě*, a i když měl stále ještě mnoho odpůrců, měl sotva jediného osobního nepřítele.**

Napsal B. Engels 17. března 1883
Otištěno v „La Justice"
z 20. března 1883

Podle rukopisu srovnaného
s textem novin
Přeloženo z angličtiny

* V listu „La Justice" (z 20. března 1833) je ve francouzském překladu této řeči, nadepsaném „Řeč Bedřicha Engelse", tato věta rozšířena o slova „jsou přednášeny na universitách a proklamovány z tribun parlamentů". *(Pozn. čes. red.)*

** V listu „La Justice" je na konci této řeči dovětek: „Čím byl Marx v soukromém životě, co znamenal pro svou rodinu a své přátele, to teď nemám síly vyjádřit! A bylo by to také zbytečné, protože vy všichni, kdo jste mu sem přišli dát poslední sbohem, to víte.

Sbohem, Marxi! Tvé dílo a Tvé jméno budou žít na věky!" *(Pozn. red.)*

B. ENGELS

POHŘEB KARLA MARXE

V sobotu 17. března byl Marx uložen na hřbitově v Highgate do téhož hrobu, kam byla před patnácti měsíci pochována jeho žena.

U hrobu položil na rakev dva věnce s rudými stuhami *G. Lemke* jménem redakce a expedice „Sozialdemokratu“[240] a jménem *Komunistického dělnického vzdělávacího spolku* v Londýně[26].

Potom pronesl *B. Engels anglický* projev asi tohoto znění:

„Dne 14. března, ve tři čtvrti na tři odpoledne, přestal myslit největší žijící myslitel. Nechali jsme ho sotva dvě minuty o samotě, a když jsme vstoupili do pokoje, zjistili jsme, že ve svém křesle klidně usnul — ale navěky.

Ztrátu, která skonem tohoto muže postihla bojující evropský a americký proletariát, která postihla historickou vědu, nelze ani změřit. Velmi brzy pocítíme mezeru, jež vznikla smrtí tohoto velikána.

Jako Darwin objevil zákon vývoje organické přírody, tak objevil Marx vývojový zákon lidských dějin: prostý fakt, skrytý dosud pod ideologickými nánosy, že lidé musí především jíst, pít, bydlet a oblékat se, a teprve pak se mohou zabývat politikou, vědou, uměním, náboženstvím atd.; že tedy výroba bezprostředních materiálních životních prostředků, a tím určitý daný stupeň ekonomického vývoje národa nebo epochy tvoří základnu, z níž se vyvíjela státní zřízení, právní názory, umělecké a dokonce i náboženské představy lidí oné doby a z níž je proto také nutno je vysvětlovat, a ne naopak, jak se to dělo dosud.

Ale nejen to. Marx objevil také zvláštní zákon pohybu dnešního kapitalistického výrobního způsobu a buržoazní společnosti, kterou tento výrobní způsob vytvořil. Objev nadhodnoty vnesl naráz jasno do této otázky, zatímco všechny dřívější výzkumy jak buržoazních ekonomů, tak socialistických kritiků byly tápáním ve tmě.

Dva takové objevy by stačily na jeden život. Šťasten by mohl být ten, komu by se podařilo učinit třeba jen jeden takový objev. Ale Marx v každé oblasti, kterou zkoumal — a takových oblastí bylo velmi mnoho a v žádné nezůstával jen na povrchu — v každé z nich, dokonce i v matematice, učinil samostatné objevy.

Takový byl jako vědec. Ale to ještě ani zdaleka nedává celý jeho obraz. Věda byla Marxovi historicky hybnou, revoluční silou. I když míval upřímnou radost z každého nového objevu v některé teoretické vědě, jehož praktické využití se třeba ještě ani nedalo předvídat, docela jinak se radoval, když šlo o objev, který hned revolučně zasahoval do průmyslu a vůbec do dějinného vývoje. Tak sledoval podrobně vývoj objevů v oboru elektřiny a ještě v poslední době objevy Marcela Depreze.

Neboť Marx byl především revolucionář. Napomáhat tak či onak svržení kapitalistické společnosti a státních institucí, které tato společnost vytvořila, přispívat k osvobození moderního proletariátu, jemuž on první vštípil poznání jeho vlastního postavení a potřeb, poznání, za jakých podmínek se může osvobodit — to bylo Marxovým skutečným životním posláním. Boj byl jeho živlem. A Marx bojoval s takovou vášní, s takovou houževnatostí a s takovým úspěchem jako málokdo. První „Rheinische Zeitung" z roku 1842, pařížský „Vorwärts!"[262] z roku 1844, „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" z roku 1847, „Neue Rheinische Zeitung" z let 1848—1849, „New-York Tribune" z let 1852—1861 — kromě toho spousta bojovných brožur, práce ve spolcích v Paříži, Bruselu a Londýně, až nakonec jako koruna toho všeho vzniklo velké Mezinárodní dělnické sdružení — to byl věru výsledek, na který mohl být jeho tvůrce hrdý, i kdyby nebyl vykonal nic jiného.

Proto byl také Marx nejvíc nenáviděným a nejvíc tupeným člověkem své doby. Vlády, absolutistické i republikánské, ho vy-

povídaly, buržoové, konzervativní i ultrademokratičtí, ho o závod tupili vylhanými pomluvami. Ale on to všechno smetal jako pavučinu, nevšímal si toho a odpovídal, jen když nebylo vyhnutí. A zemřel uctíván, milován a oplakáván milióny revolučních spolupracovníků od sibiřských dolů přes celou Evropu a Ameriku až po Kalifornii. A mohu směle říci: i když měl ještě mnoho odpůrců, měl sotva jediného osobního nepřítele.

Jeho jméno i dílo budou žít na věky!"

Potom přečetl Marxův zeť Longuet *francouzsky* tyto došlé adresy:

I. Na hrob Karla Marxe od ruských socialistů

„Jménem všech ruských socialistů posílám poslední pozdrav na rozloučenou největšímu ze všech socialistů naší doby. Zhasl jeden z největších mozků, zemřel jeden z nejhouževnatějších bojovníků proti vykořisťovatelům proletariátu.

Ruští socialisté se sklánějí před hrobem muže, který se sympatiemi sledoval jejich úsilí ve všech zvratech jejich strašného boje, boje, který povedou dál, dokud definitivně nezvítězí zásady sociální revoluce. Ruština byla prvním jazykem, do kterého byl přeložen ‚Kapitál', toto evangelium soudobého socialismu. Studenti ruských universit slyšeli jako první příznivý výklad teorií velkého myslitele, jejž jsme právě ztratili. I ti, kdo se rozcházeli se zakladatelem Mezinárodního dělnického sdružení v praktických organizačních otázkách, museli se vždy sklonit před rozsáhlými vědomostmi a obrovskou myšlenkovou hloubkou, které dokázaly proniknout až k samým kořenům moderního kapitálu, vývoje ekonomických společenských forem a závislosti celých lidských dějin na těchto vývojových formách. Ba ani ti nejvášnivější odpůrci, které měl v řadách revolučních socialistů, nemohli neposlechnout výzvy, kterou Marx spolu s druhem svého života* provolal před 35 lety do světa:

‚Proletáři všech zemí, spojte se!'

Smrti Karla Marxe želí všichni, kdo uměli pochopit jeho myšlenky a ocenit jeho vliv na naši dobu.

A dovoluji si připojit, že ještě bolestněji nesou tuto ztrátu ti, kdo ho poznali z osobního styku, zejména ti, kdo ho milovali jako přítele.

Paříž 15. března 1883 *P. Lavrov*"

* Zde vynechal Engels při překladu do němčiny své jméno. V Lavrovově dopise toto místo zní: „spolu s Bedřichem Engelsem, druhem svého života". *(Pozn. red.)*

II. Telegram

„Pařížské organizace francouzské Dělnické strany vyjadřují svou bolest nad ztrátou myslitele, jehož materialistické pojetí dějin a analýza kapitalistické výroby vytvořily vědecký socialismus a nynější revoluční komunistické hnutí. Vyjadřují dále svou úctu k Marxovi jako člověku a svůj naprostý souhlas s jeho učením.

Paříž 16. března 1883 Tajemník: *Lépine*"

III. Telegram

„Svým jménem i jako delegát španělské dělnické strany (madridské organizace) sdílím hluboký zármutek přátel a dcer Karla Marxe nad krutou ztrátou velkého socialisty, který byl učitelem nám všem.

Paříž 16. března 1883 *José Mesa y Leompart*"

Pak promluvil *německy Liebknecht:*

„Přijel jsem z Německa, abych vyjádřil nezapomenutelnému učiteli a věrnému příteli svou lásku a vděčnost. Věrnému příteli! Jeho nejstarší přítel a spolubojovník řekl právě o Karlu Marxovi, že to byl nejvíc nenáviděný muž tohoto století. Ano, je to tak. Byl nejvíc nenáviděn, ale byl také nejvíc milován. Nejvíc *nenáviděn* utlačovateli a vykořisťovateli lidu, nejvíc *milován* utlačovanými a vykořisťovanými, pokud si uvědomují své postavení. Utlačovaný a vykořisťovaný lid ho miluje, protože on miloval jej. Neboť zesnulý, jehož ztráty tu želíme, byl veliký jak ve své lásce, tak ve své nenávisti. Jeho nenávist prýštila z jeho lásky. Jeho *srdce* bylo stejně veliké jako jeho *duch*. To vědí všichni, kdo ho znali.

Ale nestojím tu jen jako žák a přítel; stojím tu také jako zástupce *německé sociální demokracie*, která mě pověřila, abych vyjádřil city, jež chová k svému *učiteli*, k muži, který naši stranu *vytvořil*, pokud lze v tomto smyslu mluvit o vytvoření.

Bylo by nevhodné, abych se tu pouštěl do krasořečnění. Vždyť nikdo nebyl takovým zapřisáhlým *nepřítelem fráze* jako Karel Marx. To je právě jeho nehynoucí zásluha, že proletariát, stranu pracujícího lidu, *osvobodil od fráze* a postavil ji na pevný *vědecký* základ, kterým nemůže nic otřást. Revolucionář vědy, revolucionář *prostřednictvím* vědy, vystoupil na nejvyšší vrcholek vědy, aby pak sestoupil k lidu a učinil vědu obecným majetkem lidu.

Věda je osvoboditelkou lidstva.

Přírodní věda nás osvobozuje od *boha*. Ale bůh na nebesích žije dál, i když ho věda zabila.

Společenská věda, kterou Marx odhalil lidu, zabíjí kapitalismus a s ním i modly a pány *země*, kteří nenechají boha zemřít, co budou živi.

Věda není *německá*. Nezná hranice, hlavně ne hranice mezi *národnostmi*. A proto tomu ani nemohlo být jinak, než že se tvůrce ‚Kapitálu' musel stát i tvůrcem *Mezinárodního dělnického sdružení*.

Vědecký základ, za nějž vděčíme Marxovi, nám umožňuje odrážet všechny útoky nepřátel a boj, do kterého jsme se dali, vést dál se stále mohutnějšími silami.

Marx proměnil sociální demokracii ze *sekty*, ze *školy* ve *stranu*, stranu, která už teď bojuje nepřemožena a která zvítězí.

A to neplatí jen o nás *Němcích*. Marx náleží *proletariátu*. Proletářům všech zemí zasvětil celý svůj život. Proletáři všech zemí, kteří jsou s to myslet a myslí, chovají k němu vděčnou úctu.

Je to pro nás těžká rána. Ale nepoddáváme se žalu. Mrtvý nezemřel. Žije v *srdcích*, žije v *hlavách* proletariátu. Jeho památka nikdy nezanikne, jeho učení se bude šířit stále dál a dál.

Místo abychom se poddávali žalu, *jednejme* v duchu velikého zesnulého, všemi silami se přičiňme o to, aby se co nejdříve *uskutečnilo*, co učil a oč usiloval. Tak nejlépe uctíme jeho památku.

Mrtvý příteli, jenž žiješ! *Půjdeme cestou, kterou jsi nám ukázal, až ke konečnému cíli. To Ti u Tvého hrobu slibujeme!*"

Na pohřbu byli kromě jiných a mimo už jmenované i druhý Marxův zeť *Paul Lafargue*, *Friedrich Lessner*, odsouzený roku 1852 v kolínském procesu proti komunistům k pěti letům žaláře, a *G. Lochner*, rovněž starý člen Svazu komunistů. Přírodní vědy byly zastoupeny dvěma kapacitami prvního řádu: zoologem profesorem *Ray Lankesterem* a chemikem profesorem *Schorlemmerem;* oba jsou členy londýnské Akademie věd (Royal Society).

Napsal B. Engels kolem 18. března 1883
Otištěno v „Der Sozialdemokrat",
čís. 13 z 22. března 1883
Podpis: Fr. Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

K ÚMRTÍ KARLA MARXE

I

U příležitosti této smutné události jsem obdržel ještě dodatečně několik soustrastných projevů, které svědčí o tom, jakou vzbudila účast, a mou povinností je podat o tom zprávu.

20. března dostala slečna Eleanor Marxová od redakce „Daily News" tento telegram ve francouzštině:

„*Moskva* 18. března. Redakci ‚Daily News', Londýn. Vyřiďte laskavě panu *Engelsovi*, autoru ‚Dělnické třídy v Anglii' a blízkému příteli zemřelého *Karla Marxe*, naši prosbu, aby položil na rakev nezapomenutelného autora ‚Kapitálu' věnec s tímto nápisem:

‚Obhájci práv dělníků v teorii a bojovníku za jejich uskutečňování v životě — studenti *Petrovské* zemědělské akademie v Moskvě.'

Pana Engelse prosíme, aby nám sdělil svou adresu a cenu věnce; částku okamžitě poukážeme.

Studenti Petrovské akademie v Moskvě"

Na pohřeb, který se konal 17. března, přišla ovšem depeše příliš pozdě.

Dále mi poslal přítel *P. Lavrov* z Paříže 31. března poukázku na 124,50 franků = 4,18,9 libry št., jež poslali studenti technologického institutu v *Petrohradě* a ruské kursistky rovněž na věnec na Marxův hrob.

Za třetí přinesl „Sozialdemokrat" minulý týden zprávu, že oděští studenti si také přejí, aby byl jejich jménem položen věnec na Marxův hrob.[263]

Protože peníze z Petrohradu úplně stačí na všechny tři věnce, dovolil jsem si z nich uhradit i moskevský a oděský věnec. Zhotovení nápisů je zde dost neobvyklá věc a způsobilo to určité zdržení,

věnce však budou položeny začátkem příštího týdne a teprve pak budu moci podat v „Sozialdemokratu" vyúčtování peněz, jež jsem obdržel.

Ze *Solingenu* jsme rovněž dostali prostřednictvím zdejšího Komunistického dělnického vzdělávacího spolku krásný velký věnec s nápisem: „Karlu Marxovi na hrob dělníci nožířského a mečířského průmyslu v Solingenu." Když jsme jej 24. března kladli na hrob, shledali jsme, že čísi hanobitelská ruka odstřihla a ukradla dlouhé konce rudých hedvábných stuh z věnců „Sozialdemokratu" a Komunistického dělnického vzdělávacího spolku. Stížnost u správní rady nebyla nic platná, ale snad se postará, aby se už nic takového neopakovalo.

Slovanský spolek[264] ve Švýcarsku se domnívá,

„že památka Karla Marxe by se zejména uctila založením mezinárodního fondu — který by nesl Marxovo jméno — na podporu obětí velkého boje za osvobození a na podporu tohoto boje"

a posílá první příspěvek, který jsem prozatím nechal u sebe. Osud tohoto návrhu ovšem závisí především na tom, zda bude mít ohlas, a proto jej zde uveřejňuji.

Abych postavil proti falešným pověstem kolujícím v novinách fakta, sděluji zde tyto stručné podrobnosti o průběhu nemoci a o smrti našeho velkého vůdce a teoretika.

Když se Marx po trojím léčení v Karlových Varech skoro úplně vyléčil ze zastaralé jaterní choroby, trpěl už jen chronickými žaludečními potížemi a nervovým přepětím, jež se projevovalo bolestmi hlavy a zejména úpornou nespavostí. Tyto potíže víceméně zmizely po letní návštěvě v mořských či klimatických lázních a začaly se rušivěji projevovat teprve po Novém roce. Chronické bolesti v krku, kašel, který rovněž přispíval k nespavosti, a chronická bronchitida ho trápily celkem méně. Ale právě tyto choroby se mu nakonec staly osudnými. Čtyři nebo pět neděl před smrtí své ženy dostal náhle prudký zánět pohrudnice (pleuritis), spojený s bronchitidou a počínajícím zápalem plic (pneumonie). Bylo to velmi nebezpečné, ale nemoc proběhla dobře. Pak ho lékaři nejdříve poslali na ostrov Wight (počátkem roku 1882) a potom do Alžírska. Cestou byla zima a Marx dojel do Alžírska s novým zánětem pohrudnice.

Za normálních okolností by to nebylo tak vadilo. Ale zima a jaro v Alžírsku byly chladné a deštivé jako nikdy jindy; v dubnu se tam marně pokoušeli vytopit jídelnu! Tak z toho bylo nakonec zhoršení celkového stavu místo zlepšení.

Z Alžírska poslali Marxe do Monte Carla (Monako), kam přijel po studené a deštivé cestě přes moře s třetím, třebaže mírnějším zánětem pohrudnice. Přitom bylo stále špatné počasí, jako by si je byl zrovna přivezl s sebou z Afriky. A tak i zde místo posílení — zápas s novou nemocí. Začátkem léta odjel ke své dceři, paní Longuetové do Argenteuil a léčil si chronický zánět průdušek sirnými koupelemi v sousedním Enghienu. Přes vytrvalé deštivé léto pokračovalo léčení sice pomalu, ale přesto ke spokojenosti lékařů. Ti jej pak poslali do Vevey na Ženevském jezeře a tam se zotavil nejvíc, takže mu na zimu povolili pobyt ne sice v Londýně, ale aspoň na jižním pobřeží Anglie. Tam se také konečně zase chtěl pustit do práce. V září přijel do Londýna a to vypadal zdravě a často se mnou bez obtíží stoupal na hampsteadský kopec (asi o 300 stop výše, než byl jeho byt); když hrozily listopadové mlhy, poslali ho lékaři do Ventnoru na jižním výběžku ostrova Wightu. Ihned zase vlhké počasí a mlha; nutný důsledek: nové nachlazení, kašel atd., zkrátka nezdravé domácí vězení místo posilňujícího pohybu na čerstvém vzduchu. Tu zemřela paní Longuetová. Druhého dne (12. ledna) přijel Marx do Londýna, očividně už se zánětem průdušek. Brzy se k tomu přidružil zánět hrtanu, takže nemohl skoro vůbec polykat. Marx, který dovedl snášet největší bolesti se stoickým klidem, pil raději litr mléka denně (k němuž měl po celý život odpor), než by polykal vhodnou tuhou potravu. V únoru se mu udělal absces na plících. Léky přestaly působit na tělo, krmené po patnáct měsíců nejrůznějšími medikamenty; jen zeslabily chuť k jídlu a zhoršily zažívací činnost. Takřka den ode dne nám přímo před očima hubl. Přesto nemoc probíhala vcelku příznivě. Bronchitida se skoro ztratila, polykal snáze. Lékaři nám dávali největší naděje. Tu najednou — mezi druhou a třetí hodinou, to byla pro něho nejvhodnější doba pro návštěvy — zastihnu celý dům v slzách; je prý tak slabý, že se asi blíží konec. A přece ještě to ráno s chutí vypil víno, mléko a snědl polévku. Stará věrná

Lenka Demuthová, která vychovala všechny jeho děti od kolébky a je v domě už čtyřicet let, jde k němu nahoru, ale hned se vrátí: „Pojďte se mnou, je v polospánku." Když jsme vešli, spal docela, ale navždy. Klidnější smrt, než jakou usnul Karel Marx ve svém křesle, si nelze přát.

A nyní závěrem ještě jedna dobrá zpráva:

Rukopis druhého dílu „Kapitálu" se *celý dochoval.* Do jaké míry je v této formě připraven pro tisk, nemohu zatím posoudit, je to přes 1000 stran foliového formátu. Ale „proces oběhu kapitálu" a „formy celkového procesu" jsou dokončeny ve zpracování z let 1867—1870. Máme také začátek pozdějšího zpracování i bohatý materiál v kritických excerpcích, hlavně o pozemkových vlastnických vztazích v Rusku, z nichž se možná dá ještě leccos použít.

Ústní závětí ustanovil svou nejmladší dceru Eleanor a mne vykonavateli svého literárního odkazu.

Londýn 28. dubna 1883

II

Od sociálních demokratů z *Erfurtu* přišel do Argenteuil krásný věnec s nápisem na rudých stuhách; naštěstí se našel někdo, kdo sem měl cestu a vzal jej s sebou; když byl kladen na hrob, zjistilo se opět, že jsou ukradeny rudé hedvábné stuhy z věnce solingenského.

Tři věnce za *Moskvu, Petrohrad* a *Oděsu* byly mezitím také hotové. Abychom zabránili ukradení stuh, museli jsme je na okrajích trochu nastříhat, aby se už nedaly znovu použít. Věnce byly položeny včera. Dešťová přeháňka znehodnotila erfurtskou stuhu pro jiné účely, takže ji nikdo neukradl.

Každý z těchto tří věnců stál 1,1,8 liber št., tj. dohromady 3,5,0 liber št. Ze 4,18,9 liber št., které mi byly zaslány, zbylo tedy ještě 1,13,9 liber št. a ty jsem poslal zpět P. Lavrovovi, aby s nimi naložil podle přání dárců.

Smrt velkého člověka je výbornou příležitostí pro lidi malé, jak vytlouci politický, literární i peněžní kapitál. Uvedu jen několik

příkladů, o nichž se musí dovědět veřejnost; o mnoha jiných, jež se odehrály ve sféře soukromé korespondence, nestojí ani za to hovořit.

Philipp Van Patten, tajemník Central Labor Union in New York[265] mi (2. dubna t. r.) napsal:

„V souvislosti s nedávnou manifestací k uctění památky Karla Marxe, na níž se spojily všechny frakce, aby vzdaly čest zesnulému mysliteli, rozhlašoval *Johann Most* a jeho přátelé, že on, Most, byl Marxovým důvěrným přítelem, že *on* to byl, kdo zpopularizoval Marxovo dílo ‚Kapitál' v Německu, a že Marx souhlasil s propagandou, jak ji Most řídil.

Vysoce si ceníme Marxova talentu i činnosti; nemůžeme však věřit, že by byl sympatizoval s Mostovým anarchistickým a dezorganizátorským způsobem myšlení a jednání. Proto bych se rád dověděl, co vy soudíte o Marxovu stanovisku k otázce anarchie a sociální demokracie? Most svým nevčasným a hloupým žvaněním nadělal už příliš mnoho zmatku a nám je velice nepříjemné, když musíme poslouchat, že tak velká autorita jako Marx podobnou taktiku schvaloval."

Odpověděl jsem na to 18. dubna dopisem, který zde uvádím v německém překladu[266]:

„Moje odpověď na Váš dotaz z 2. dubna o stanovisku Karla Marxe k anarchistům vůbec a Johannu Mostovi zvláště bude stručná a jasná:

Marx i já jsme od roku 1845 zastávali názor, že *jedním* z konečných důsledků budoucí proletářské revoluce bude postupné zanikání politické organizace označované názvem *stát*.[267] Hlavním účelem této organizace odjakživa bylo ozbrojenou mocí zajišťovat ekonomické utlačování pracující většiny privilegovanou majetnou menšinou. Jakmile zmizí privilegovaná majetná menšina, zmizí také nutnost ozbrojené utlačovací neboli státní moci. Přitom jsme však vždycky byli toho mínění, že k dosažení tohoto i jiných, daleko závažnějších cílů budoucí sociální revoluce se musí dělnická třída napřed zmocnit organizované politické moci státu, s její pomocí potlačit odpor třídy kapitalistů a celou společnost zorganizovat novým způsobem. To se lze dočíst už v ‚Komunistickém manifestu' z roku 1847, kapitola II, závěr[268].

Anarchisté to všechno stavějí na hlavu. Prohlašují, že proletářská revoluce musí *začít* tím, že zruší politickou moc státu. Jenže jediná organizace, kterou proletariát po svém vítězství nachází

v hotové podobě, je právě stát. Tento stát bude ovšem třeba velmi důkladně změnit, než bude moci plnit své nové funkce. Avšak rozbít jej v této chvíli by znamenalo rozbít jediný organismus, jehož prostřednictvím může vítězný proletariát uplatnit svou právě vydobytou moc, potlačit své kapitalistické odpůrce a prosadit onu ekonomickou revoluci společnosti, bez níž by celé vítězství muselo skončit novou porážkou a masovým vražděním dělníků, jako tomu bylo po Pařížské komuně.

Myslím, že není potřeba, abych výslovně ujišťoval, že se Marx stavěl proti tomuto anarchistickému nesmyslu hned od prvního dne, kdy jej v nynější podobě přednesl Bakunin. Potvrzuje to celá vnitřní historie Mezinárodního dělnického sdružení. Od roku 1867 se anarchisté pokoušeli těmi nejpodlejšími prostředky zmocnit se vedení v Internacionále; hlavní překážkou jim v tom byl Marx. Tento pětiletý boj skončil na haagském kongresu v září 1872 vyloučením anarchistů z Internacionály; byl to Marx, kdo se o toto vyloučení nejvíc přičinil. Náš starý přítel *F. A. Sorge* v Hobokenu, který byl na haagském kongresu jako delegát, Vám může, budete-li si to přát, sdělit bližší podrobnosti.

A teď k Johannu Mostovi.

Jestliže někdo tvrdí, že Most poté, co se stal anarchistou, byl v nějakém styku s Marxem, či že mu Marx nějak pomáhal, stal se buď obětí lži, nebo sám záměrně lže. Od té doby, kdy vyšlo první číslo londýnské ‚Freiheit', byl Most na návštěvě u Marxe nebo u mne nanejvýš jednou či dvakrát. Stejně málo jsme navštěvovali my jeho a ani náhodou jsme se nikdy nikde nesešli. Nakonec jsme si dokonce přestali předplácet i jeho noviny, protože v nich ‚doopravdy nic' nebylo. Jeho anarchismem a jeho anarchistickou taktikou jsme opovrhovali právě tak jako lidmi, od nichž se obojímu naučil.

Ještě za svého pobytu v Německu publikoval Most ‚populární' výtah z Marxova ‚Kapitálu'[269]. Marx byl požádán, aby ho pro druhé vydání zrevidoval. Konal jsem tuto práci společně s Marxem. Zjistili jsme, že pokud nechceme celý tento spis od začátku do konce přepsat, můžeme udělat jedině to, že vyházíme ty nejhorší Mostovy nesmysly. Marx také svolil, aby byly jeho opravy

zaneseny výslovně jen s tou podmínkou, že jeho jméno nikdy nebude uváděno v žádné souvislosti ani s touto opravenou slátaninou Johanna Mosta.

Chcete-li, můžete tento dopis uveřejnit."

Z Ameriky přejdeme k Itálii.

Asi před dvěma roky poslal Marxovi jeden mladý Ital, pan *Achille Loria* z Mantovy, svou knihu o pozemkové rentě[270] a s ní německy psaný průvodní dopis, v němž se označoval za jeho žáka a obdivovatele; dopisoval si s ním ještě po určitou dobu. V létě 1882 přijel do Londýna a dvakrát mě navštívil. Při druhé návštěvě jsem měl příležitost říci mu vážně své mínění o tom, že v jedné brožuře, která mezitím vyšla,[271] vytýká Marxovi, že vědomě nesprávně cituje.

Teď píše tento človíček, který svou moudrost načerpal u německých katedrových socialistů, článek o Marxovi do „Nuova Antologia"[272] a má tolik drzosti poslat jeden zvláštní výtisk mně, „svému velectěnému příteli" (!!). V čem spočívá tato drzost, vysvitne z následujícího překladu mé odpovědi (napsal jsem mu v jeho mateřštině, protože jeho němčina je pořád ještě horší než moje italština):

„Dostal jsem Váš spisek o Karlu Marxovi. Můžete podrobit jeho učení co nejostřejší kritice a dokonce mu i neporozumět; můžete načrtnout Marxův životopis, který bude čirou fantazií. Co však nemůžete a co nikdy nikomu nedovolím, to je pomlouvat charakter mého zesnulého přítele.

Už v jedné ze svých dřívějších prací jste se opovážil obvinit Marxe, že záměrně nesprávně cituje. Když si to Marx přečetl, srovnal své a Vaše citáty s originály a řekl mi, že jeho citáty jsou správné a jestli tady někdo záměrně nesprávně cituje, pak jste to Vy. A když vidím, jak Vy teď citujete Marxe, že máte tolik nestoudnosti nechat jej mluvit o ‚*zisku*' tam, kde mluví o ‚*nadhodnotě*' — kde se znovu a znovu ohrazuje proti mylnému názoru, jako by obojí bylo totéž — (což jsme Vám ostatně — pan *Moore* a já — ústně vyložili už zde v Londýně), vím, komu mám věřit a kdo záměrně nesprávně cituje.

Ale to je jen maličkost ve srovnání s Vaším ‚pevným a hlubo-

kým přesvědčením..., že veškeré' (Marxovo učení) ‚je ovládáno *vědomým sofismatem*'; že ‚Marx se nedal odradit falešnými závěry, i když *dobře věděl, že jsou falešné*'; že ‚často byl sofistou, který se chtěl *na úkor pravdy* dostat k negaci existující společnosti', a že si, jak řekl Lamartine, ‚pohrával se lží a pravdou, jako si děti hrají s kostkami'.

V Itálii, která je zemí antické civilizace, by to možná byla poklona. Možná, že i mezi katedrovými socialisty znamená něco podobného velkou pochvalu, vždyť jinak než ‚na úkor pravdy' by přece tito čačtí profesoři nemohli své nesčetné systémy přivést na svět. My, revoluční komunisté, se na to díváme jinýma očima. Taková tvrzení považujeme za zostouzející obvinění a poněvadž víme, že jsou vylhaná, házíme je zpátky jejich autorovi, jenž takovými výmysly zostouzí jen sám sebe.

Mám za to, že bylo Vaší povinností sdělit veřejnosti, v čem vlastně tkví ono proslulé ‚vědomé sofisma', jímž je ovládáno veškeré Marxovo učení. Marně to však hledám. Nagott!!" (silný lombardský výraz pro: nikde nic).

„Jaký slepičí mozek musí mít ten, kdo si představuje, že člověk jako Marx ‚vyhrožoval svým odpůrcům vždycky druhým dílem', ačkoli ‚mu nikdy ani na okamžik nepřišlo na mysl' ho napsat; že tento druhý díl není nic než ‚Marxův chytrácký prostředek, jímž se vyhýbal vědeckým argumentům'. Tento druhý díl mám před sebou a brzy bude publikován. Pak snad také konečně pochopíte rozdíl mezi nadhodnotou a ziskem.

Německý překlad tohoto dopisu vyjde v příštím čísle curyšského ‚Sozialdemokratu'.

Mám čest pozdravit Vás se všemi pocity, které si zasluhujete."

To by pro dnešek stačilo.

Londýn 12. května 1883

Napsal B. Engels
Otištěno v „Der Sozialdemokrat",
čís. 19 a 21 z 3. a 17. května 1883
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu novin
Text dopisů srovnán
s rukopisy
Přeloženo z němčiny

Z MARXOVY A ENGELSOVY RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI

B. ENGELS

POZNÁMKA KE STRÁNCE 29 „DĚJIN KOMUNY“[273]

(Příměří pana Thierse z 30. října 1870)

Bylo zapotřebí veškeré stupidity a celého pokrytectví lidí 4. září[275], aby se zpráva o tomto příměří mohla nazvat „dobrou zprávou“. Vskutku byla dobrá... jenže pro Prusy.

Kapitulace Met uvolnila ruce 6 pruským armádním sborům, tj. 120 000 mužů. Jen Trochu a Jules Favre mohli nevidět, že nevyhnutelný příchod této nové armády do středu Francie takřka znemožní jakýkoli pokus vyprostit Paříž z obležení, že to je chvíle, kdy je vhodné neuzavírat příměří, nýbrž naopak vyvinout nejvyšší válečné úsilí. Zbývalo na to pouze patnáct dní; tyto dny však byly drahocenné, bylo to kritické období války.

Situace vypadala takto:

Němci museli k blokádě Paříže nasadit všechny své jednotky s výjimkou 3 divizí pěchoty. Neměli *žádnou zálohu*, neboť 3 divize, které obsadily Orléans a Châteaudun, ztratily tento charakter, protože je držela v šachu loirská armáda. Na západě, na severu a na východě byla jenom jízda, která sice kontrolovala a prozkoumávala rozsáhlé území, nebyla však s to udržet je proti pěchotě. Koncem října byla už německá linie, jež obkličovala Paříž, velmi dobře opevněna na straně k městu, ale jakýkoli útok zvenčí by byl Prusy nezbytně zastihl v otevřeném poli. 50 000 mužů, byť i tak mladých jednotek, jaké tehdy měla Francie k dispozici, by bylo stačilo, aby blokáda byla proražena a obnovilo se spojení Paříže s venkovem. Ale jak jsme viděli, bylo třeba jednat rychle; jenže co se nestalo:

Pařížská vláda přistoupila na příměří, které, ačkoli bylo krátké, poskytlo oddech německým jednotkám vyčerpaným pracemi a nočním bděním za blokády (30. října).

Pokud jde o Aurella de Paladines, ten soustřeďuje 2. listopadu svou armádu ve Vierzonu, poněvadž má v úmyslu táhnout na Beaugency, tam překročit Loiru a proniknout mezi Prusy (22. divize), kteří obsadili Châteaudun, a Bavory, kteří mají v rukou Orléans. Pochod z Vierzonu do Beaugency, tj. asi 45 kilometrů, se mohl krásně zvládnout za dva dny. Máme-li však věřit jednomu německému pramenu (Militärische Gedanken und Betrachtungen etc.)[276], domníval se Gambetta naivně, že čtyřicetitisícová armáda cestuje drahou stejně rychle jako obyčejný soukromý pasažér. A tak místo aby nechal svou armádu pochodovat pěšky, dává svému generálovi rozkaz přepravit ji po železnici z Vierzonu do Tours a odtamtud do Beaugency. Generál protestuje, Gambetta trvá na svém. Místo *dvoudenního pochodu, místo 45 kilometrů* podniká loirská armáda cestu drahou dlouhou 180 kilometrů, která jí zabrala *pět dní* a která nadto nemohla zůstat utajena nepřátelské rozvědce. Teprve sedmého byla znovu soustředěna v Beaugency a připravena k akci. Tři drahocenné dny však byly ztraceny a nepřítel byl upozorněn na probíhající manévr.

A jaké to byly dny! Třetí listopad byl nejkritičtější den: pruská jízda, celá brigáda, musela vyklidit Mantes a stáhnout se do Vert tlačena deseti silnými jednotkami franktirérů[277]. Na druhé straně byly zpozorovány značné francouzské síly složené z příslušníků všech zbraní, jak pochodují z Courville směrem na Chartres. Kdyby byla loirská armáda místo ježdění ve vlaku už 4. zaútočila, což mohla docela dobře udělat; kdyby se byla vklínila mezi Bavory a 22. pruskou divizi, což pro ni nebylo nic těžkého, a kdyby byla své obrovské početní převahy využila k tomu, aby je rozdělené jedny po druhých porazila a pak postupovala na Paříž, byla Paříž téměř s jistotou osvobozena.

Moltke totiž vůbec nepodceňoval nebezpečí; proto se také rozhodl udělat v případě potřeby totéž, co udělal Napoleon u Mantovy[278]: zrušit blokádu, obětovat obléhací park, který se formoval ve Villecoublay, soustředit svou armádu k akci v otevře-

ném poli a blokádu obnovit teprve po vítězství, tj. po příchodu armády z Met. Zavazadla hlavního stanu ve Versailles už byla naložena na vozech a všechno bylo připraveno k odjezdu; zbývalo jen zapřáhnout koně (jak říká očitý svědek, švýcarský plukovník von Erlach[279]).

Kdyby byli Prusové museli zrušit blokádu Paříže, bylo by to mohlo znamenat nátlak Evropy a čestný mír. V každém případě by byl takový fakt měl obrovský morální vliv především na Evropu, pak hlavně na Francii a konečně, v opačném smyslu, na Němce. A což teprve materiální výsledek takového faktu! Paříž by byla měla přinejmenším patnáct až dvacet dní, aby si mohla po všech železnicích vedoucích z jihu a západu přivézt nové zásoby potravin, a to se rovnalo prodloužení obrany o jeden až dva měsíce. Právě tolik času by se bylo získalo k organizování armád na venkově, takže by už nebylo třeba vrhat je bez kázně, bez výcviku, bez výstroje a skoro beze zbraní proti nepříteli. Aby Francie mohla znovu získat vyhlídky na úspěch, k tomu bylo zapotřebí jen času; příležitost tento čas získat se naskytla 3. a 4. listopadu; viděli jsme, jak byla tato příležitost promarněna.

Sledujme však události dále! Paříž nepodnikla ani jeden útok. Po celý týden nepodnikly síly blížící se k Paříži ze západu ani jediný pokus o útok. Na tom není nic divného. Tyto síly byly zřejmě dost slabé; dekret, jímž Gambetta pověřuje pana de Kératry zorganizováním západní armády, má datum 22. října!

Zbývala loirská armáda, která 7. listopadu zaujala pozice v Beaugency. Teprve devátého útočí d'Aurelle na Bavory u Coulmiers; jakmile Bavoři viděli, že ústup 22. pruské divize, která k nim pochodovala od Chartres, je zajištěn, stáhli se zpět do Toury, kde se k nim tato divize připojila následujícího dne, 10. listopadu. D'Aurelle *už se ani nehnul.* Mezitím se od Seiny blížily rychlým pochodem tři armádní sbory armády od Met o 60 000 mužích. Dvě jiné pruské divize (3. a 4.), jež byly z Met poslány drahou, už dorazily k Paříži. Následkem toho mohl Moltke poslat 17. pruskou divizi do Toury, kam dorazila dvanáctého. Tak stály v linii 4 německé armády o síle asi 35 000 mužů proti loirské armádě, která je od té doby přestala znepokojovat.

Mezitím se 14. listopadu značné síly Francouzů daly na pochod z Dreux do Houdanu vzdáleného dva denní pochody od Versailles. Moltke, jenž měl v tomto směru k dispozici pouze svou jízdu, nebyl s to vyslat dostatečně silnou rozvědku, aby zjistil, jaké síly jsou za tímto předvojem. Toho dne byl znovu odhodlán vyklidit Versailles a zrušit blokádu (Blume[280]).

Jenže tentokrát už nerozhodovaly dni, ale hodiny. První z armádních sborů od Met (IX.) přibyl téhož dne do Fontainebleau, III. měl být mezi 16. a 18. v Nemours a X. měl být 19. v Joigny nad Yonnou. 17. divizi poslal Moltke do Rambouillet, 22. do Chartres, Bavory do Auneau, to znamená mezi loirskou armádu, které ponechal volnou cestu na Paříž, a jednotky, jež ohrožovaly Versailles ze západu. Tentokrát zachránila d'Aurella jeho nečinnost. Kdyby byl vyrazil do mezery, která se před ním vytvořila, byl by býval rozdrcen dvěma německými kolonami připravenými napadnout jeho boky. 19. listopadu tři sbory II. pruské armády se svými zálohami na Yonně obsadily Fontainebleau a Nemours. 20. listopadu byla I. armáda pod Manteuffelovým velením spojena na linii Oisy od Compiègne k Noyon; armáda od Met podporovala blokádu Paříže ze severu a jihu. Poslední naděje na prolomení blokády byla zmařena díky Trochuovi, Gambettovi a d'Aurellovi, jejichž chyby se navzájem doplňovaly téměř se stejnou precizností jako tolik vychvalované pruské prapory.

Napsal B. Engels
počátkem února 1877

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

K. MARX

* POZNÁMKY K „UČEBNICI POLITICKÉ EKONOMIE“ ADOLPHA WAGNERA[281]

---

1. Pojetí pana Wagnera, „*sociálně právní pojetí*“ (str. 2). Je přitom v „*souladu s Rodbertusem, Langem a Schäfflem*“ (str. 2). V „*hlavních bodech výkladu*“ se odvolává na *Rodbertuse* a *Schäffla*. Pan Wagner říká dokonce i o *námořní loupeži* jako „nezákonném způsobu nabývání“ u *celých národů*, že je loupeží jen tehdy, jestliže „se předpokládá, že existuje *skutečné ius gentium**“ (str. 18, poznámka 3).

Především zkoumá „*podmínky hospodářského soužití*“ a „*podle nich určuje sféru hospodářské svobody individua*“ (str. 2).

„‚Pud k uspokojování‘... *ne*působí a nemá působit jako *čistá přírodní síla*, nýbrž je, jako každý lidský pud, řízen rozumem a svědomím. Každé jednání, které z něho vyplývá, je tedy *odpovědné* a vždy podléhá *mravnímu soudu*, který je ovšem“ (!) „sám vystaven *historickým změnám*“ (str. 9).

V oddílu o „*práci*“ (str. 9, § 2) pan Wagner nerozlišuje mezi *konkrétním charakterem každé práce* a *vynakládáním pracovní síly*, které je všem těmto konkrétním druhům práce společné (str. 9, 10).

„I k *pouhému spravování majetku* za *účelem pobírání renty*, stejně jako k *používání* dosaženého příjmu pro uspokojování potřeb je vždy zapotřebí činností, které spadají *pod pojem práce*“ (str. 10, poznámka 6).

Historickoprávní kategorie jsou, podle Wagnera, „*sociálními kategoriemi*“ (str. 13, poznámka 6).

* — doslova: právo národů, zde: mezinárodní právo. *(Pozn. red.)*

„Zejména *přírodní monopoly polohy*, zvláště pak v *městských*" (! přírodní monopol polohy v londýnské City!) „poměrech spolu s vlivem *podnebí* na *zemědělskou výrobu* celých zemí, dále *přírodní monopoly specifické plodnosti půdy*, například u zvlášť dobrých vinic, a to také při srovnání u různých národů, například při *odbytu tropických produktů* do zemí mírného pásma" {„příkladem toho jsou *vývozní cla* na produkty určitého druhu přírodního monopolu, která se v mnoha zemích (jižní Evropa, tropické země) uvalují s pevným záměrem přenést je na cizí spotřebitele" (str. 15, poznámka 11). Jestliže z toho pan Wagner vyvozuje vývozní cla v jižních evropských zemích, pak to svědčí o tom, že nemá ani ponětí o „*dějinách*" těchto cel}* — „způsobují, že *statky přirozeně volné*, přinejmenším *částečně*, se stávají statky *čistě hospodářskými*, jejichž nabytí se velmi vysoko platí" (str. 15).

Oblastí *pravidelné* směny *(odbytu)* statků je jejich *trh* (str. 21).

Mezi hospodářské statky počítá: „*vztahy k osobám a věcem (res incorporales)*, jejichž předmětná uzavřenost spočívá na abstrakci: a) *ze zcela svobodného směnného styku:* případy jako *zákaznictvo, firma* apod., kdy výhodné vztahy k jiným lidem, vytvořené lidskou činností, mohou být postoupeny a získány *za úplatu;* b) na základě určitých *právních omezení směnného styku:* výhradní živnostenská práva, věcná práva, privilegia, monopoly, patenty atd." (str. 22, 23).

Pan Wagner zahrnuje „*služby*" mezi „*hospodářské statky*" (str. 23, poznámka 2, a str. 28). Fakticky ho k tomu vede touha učinit z tajného rady Wagnera „*produktivního pracovníka*", neboť, jak praví,

„odpověď je prejudiciální pro posuzování všech těch tříd, které vykonávají *osobní služby jako své povolání*, to jest *služebnictva*, příslušníků *svobodných povolání*, a tudíž i *státu*. Jen tehdy, jestliže se služby také počítají mezi hospodářské statky, jsou uvedené třídy v hospodářském smyslu *produktivní*" (str. 24).

Následující řádky jsou velmi charakteristické pro způsob myšlení Wagnera a spol.:

Rau poznamenal: závisí na „*definici majetku* a rovněž hospodářských statků", zda „k nim také náleží či nenáleží *služby*".[282] *Wagner* na to odpovídá: je nutno *zavést* „*takovou definici*" „*majetku*, která *zahrnuje služby do hospodářských statků*" (str. 28).

Ale „*rozhodujícím důvodem*" prý je, „že *prostředky uspokojování* se nemohou skládat jen z věcných statků, protože *potřeby* se netýkají *jen takových statků, nýbrž i osobních služeb*" (a to i služeb státu, jako je *právní ochrana* atd.) (str. 28).

* Zde a dále v textu jsou svorkové závorky tam, kde jsou v Marxově rukopisu hranaté závorky; těch se v českém vydání Spisů užívá k označení slov a míst vložených redakcí. *(Pozn. red.)*

Majetek:

1. „*čistě ekonomicky... zásoba hospodářských statků existující* v daném momentu *jako reálný fond uspokojování potřeb*" je „*majetek o sobě*", „částí úhrnného neboli lidového neboli národního majetku".

2. „Jako *historickoprávní pojem... zásoba hospodářských statků, která je v držbě či vlastnictví nějaké osoby*", „*majetková držba*" (str. 32). To je „*historickoprávní relativní pojem vlastnictví.* Vlastnictví dává jen *určitá dispoziční* a *určitá výhradní práva* vůči jiným. *Rozsah* těchto práv *se mění*" {tj. historicky} (str. 34). „Každý majetek v druhém smyslu je *individuální majetek,* majetek nějaké fyzické nebo právnické osoby" (cit. dílo).

Veřejný majetek,

„zvláště majetek *nuceně společných hospodářství,* tedy zejména *státní, okresní, obecní majetek.* Tento majetek je určen k *všeobecnému používání* (jako cesty, řeky atd.) a státu atd.... se přisuzuje vlastnictví tohoto majetku jakožto právnímu *představiteli celku* (národa, obyvatelstva daného místa atd.), anebo to je *státní a obecní majetek ve vlastním slova smyslu,* totiž *správní majetek,* který slouží plnění státních funkcí, anebo *finanční majetek,* jehož stát používá k získávání příjmů jako prostředků pro plnění svých funkcí" (str. 35).

Kapitál, *capitale,* překlad slova κεφάλαιον, čímž se označovala pohledávka peněžní sumy na rozdíl od *úroku* (τόκος). Ve středověku se vyskytovalo *capitale, caput pecuniae,* jako to hlavní, podstatné, původní (str. 37). V němčině se užívalo slova *Hauptgeld** (str. 37).

„*Kapitál, jistina zisku* [Erwerbstamm], *zásoba statků uplatněná v podnikání* [werbender Gütervorrat]: *zásoba movitých prostředků zisku*". Naproti tomu: „*spotřební zásoba*: tak či onak shrnuté množství movitých spotřebních prostředků" (str. 38, poznámka 2).

Obíhající a nepohyblivý kapitál (str. 38, 2(a) a 2(b)).

Hodnota. Podle pana Wagnera je Marxova teorie hodnoty „*úhelným kamenem jeho socialistického systému*" (str. 45). Protože jsem nikdy nebudoval „*socialistický systém*", je to jen fantazie Wagnerů, Schäfflů a tutti quanti**.

Dále: Marx prý

„nachází *společnou společenskou substanci směnné hodnoty* — jen tu má zde na

* — doslova: hlavní peníze. *(Pozn. red.)*
** — všech podobných. *(Pozn. red.)*

mysli — v *práci*, a *míru velikosti směnné hodnoty* ve společensky nutné pracovní době" atd.

Nikde nemluvím o „*společné společenské substanci směnné hodnoty*", nýbrž říkám, že směnné hodnoty (*směnná hodnota* existuje jen tehdy, jsou-li alespoň dvě) představují něco, co je *jim společné*, něco, co je zcela nezávislé „na jejich užitných hodnotách" {tj. v daném případě na jejich naturální formě}, totiž „*hodnotu*". Říkám například: „ono společné, co se projevuje ve směnném poměru čili ve směnné hodnotě jednotlivých zboží, je tedy *jejich hodnota.* Další zkoumání nás přivede zpět ke směnné hodnotě jako k nutnému způsobu vyjádření čili jevové formě hodnoty, kterou však musíme nejprve zkoumat *nezávisle na této formě*" (str. 13).[283]

Neříkám tedy, že „společnou společenskou substancí směnné hodnoty" je „práce"; a protože ve zvláštním oddílu obšírně pojednávám o *formě hodnoty*, tj. rozvinutí směnné hodnoty, bylo by podivné redukovat tuto „formu" na „společnou společenskou substanci", na práci. Pan Wagner také zapomíná, že subjekty u mne nejsou ani „hodnota", ani „směnná hodnota", nýbrž *zboží.*

Dále:

„Ale tato" (Marxova) „teorie není ani tak všeobecnou teorií hodnoty, jako spíše *teorií nákladů*, navazující *na Ricarda*" (str. 45).

Pan Wagner by byl mohl poznat rozdíl mezi mnou a Ricardem nejen z „Kapitálu", ale i z *práce Ziberovy*[284] (kdyby uměl rusky); Ricardo se fakticky zabýval prací jen jako *mírou velikosti hodnoty*, a proto nenašel žádnou souvislost mezi svou teorií hodnoty a podstatou peněz.

Říká-li pan Wagner, že to není „všeobecná teorie hodnoty", má svým způsobem docela pravdu, protože pod všeobecnou teorií hodnoty rozumí mudrování o slově „hodnota", což mu také umožňuje setrvat u tradičního zvyku německých profesorů — směšovat „užitnou hodnotu" a „hodnotu", protože oběma je společné slovo „hodnota". Říká-li však dále, že je to „*teorie nákladů*", pak to buď vyúsťuje v tautologii: zboží, ježto jsou hodnotami, představují jen něco *společenského*, práci, a právě proto je *velikost hodnoty* zboží podle mne určena *velikostí pracovní doby, která je v něm obsažena* atd., tedy normálním množstvím práce, které stojí výroba

předmětu atd.; a pan Wagner dokazuje opak tím, že tvrdí, že tato atd. teorie hodnoty není „všeobecná", protože toto není názor pana Wagnera o „všeobecné teorii hodnoty". Anebo říká *něco, co je nesprávné: Ricardo* (tak jako Smith) směšuje hodnotu a výrobní náklady; už ve spise „*Ke kritice politické ekonomie*" a rovněž v poznámkách ke „Kapitálu" jsem výslovně upozornil na to, že *hodnoty* a *výrobní ceny* (které jen vyjadřují výrobní náklady v penězích) *nejsou* jedno a totéž. Proč? To jsem panu Wagnerovi *ne*řekl.

Kromě toho „postupuji svévolně", když prý

„tyto náklady redukuji na pouhé takzvané vynakládání práce v nejužším smyslu slova. To vždy předpokládá především důkaz, který dosud nebyl podán, že výrobní proces je možný bez zprostředkující činnosti *soukromých kapitalistů*, vytvářející a používající kapitál" (str. 45).

Místo aby mi takto ukládal povinnost dokazovat věci budoucí, byl by pan Wagner měl naopak nejprve dokázat, že *společenský výrobní proces* — nemluvě už o výrobním procesu vůbec — *neexistoval* ve velmi četných společenstvích, která *existovala* dříve než *se objevili soukromí kapitalisté* (staroindická obec, jihoslovanská rodinná obec atd.). Kromě toho mohl Wagner říci jen toto: vykořisťování dělnické třídy třídou kapitalistů, zkrátka charakter kapitalistické výroby, jak ho vykládá Marx, je správný, ale mýlí se v tom, že považuje toto hospodářství za přechodné, zatímco Aristoteles se naopak mýlil v tom, že *otrokářské hospodářství* považoval za *ne*přechodné.

„Dokud *není* podán tento důkaz" {jinak řečeno, dokud existuje kapitalistické hospodářství}, „je *zisk z kapitálu fakticky také*" {tady vyčuhuje čertovo kopýtko či oslí uši} „ ‚*konstitutivním*' elementem hodnoty, *a ne*, jak se domnívají socialisté, jen *srážkou* dělníkovi čili ‚oloupením' dělníka" (str. 45, 46).

Co je „*srážka dělníkovi*", sedření jeho kůže atd., to se nedá zjistit. Vždyť také v mém výkladu *není* zisk z kapitálu fakticky „jen *srážka* dělníkovi či ‚oloupení' " dělníka. Naopak, mluvím o kapitalistovi jako o nutném funkcionáři kapitalistické výroby a ukazuji velmi podrobně, že nejen „sráží" či „*olupuje*", nýbrž že vynucuje *výrobu nadhodnoty*, tedy nejprve pomáhá vytvářet to, co se bude srážet; dále podrobně dovozuji, že i kdyby se při směně zboží směňovaly *jen ekvivalenty*, získával by kapitalista — jakmile platí

dělníkovi skutečnou hodnotu jeho pracovní síly — plným právem, tj. podle práva odpovídajícího tomuto způsobu výroby, *nadhodnotu*. Ale to všechno neznamená, že „zisk z kapitálu" je „*konstitutivním*" *elementem* hodnoty, nýbrž je to jen důkazem toho, že v hodnotě, která nebyla „*konstituována*" prací kapitalisty, vězí část, kterou si může „právem" přivlastnit, tj. aniž poruší právo odpovídající směně zboží.

„Tato teorie bere příliš jednostranně v úvahu jen tento jeden moment, který určuje hodnotu" {1. tautologie. Tato teorie je chybná, protože Wagner má „všeobecnou teorii hodnoty", která se s ní neshoduje, jeho „hodnota" je tudíž určována „užitnou hodnotou", důkazem čehož je zejména profesorský plat; 2. pan Wagner zaměňuje hodnotu a momentální „tržní cenu", čili cenu zboží, která se od hodnoty odchyluje a která je něco velmi odlišného od hodnoty}, totiž „*náklady*, a nebere v úvahu druhý moment, potřebnost, *užitečnost*, moment *potřeby*" {tj. nesměšuje „hodnotu" s *užitnou hodnotou*, což tak rád dělá rozený zmatkář, jakým je Wagner}.

„Nejenže neodpovídá *tvorbě směnné hodnoty*... v *dnešním směnném styku*"

{Wagner má na mysli *tvorbu cen*, která absolutně nic nemění na *určování hodnoty*: ostatně v *dnešním směnném styku* nesporně *dochází* k *tvorbě směnné hodnoty*, která, jak ví každý gründer, padělatel zboží atd., nemá nic společného s *tvorbou hodnoty*, ale bedlivě sleduje „vytvořené" hodnoty; ostatně já například při určování *hodnoty pracovní síly* vycházím z toho, že její hodnota se skutečně platí, což *se fakticky neděje*. Pan Schäffle v „*Kapitalismu*" atd.[285] soudí, že je to „velkodušné" či tak nějak. Má na mysli jen vědecky nutný postup},

„ale také, jak skvěle a s *konečnou platností* (!) dokazuje *Schäffle* v „Quintessenz"[286] a zvláště v „Sociálním organismu"[287], neodpovídá ani vztahům, které *se nutně musejí utvořit v Marxově hypotetickém sociálním státě*."

{Tak se tedy sociální stát, který pan Schäffle tak laskavě za mne „utvořil", mění v „*Marxův*" (a ne v „sociální stát" podstrčený Marxovi v Schäfflově hypotéze).}

„To se dá *pádně* dokázat zejména na obilí apod., jehož *směnná hodnota* by vlivem nestejných sklizní při téměř stejné potřebě a *také* při systému *‚sociálních tax'* nutně musela být regulována *jinak než jen podle nákladů*."

{Co slovo, to nesmysl. Za prvé jsem nikde nemluvil o „*sociálních taxách*“ a při *zkoumání hodnoty* jsem se zabýval jen buržoazními poměry, a neaplikoval jsem tuto teorii *hodnoty* na „sociální stát“, který jsem ostatně nezkonstruoval já, nýbrž který za mne zkonstruoval pan Schäffle. Za druhé: jestliže při špatné úrodě cena obilí stoupá, stoupá předně jeho *hodnota*, protože dané množství práce je *realizováno v menším produktu*; za druhé stoupá ještě daleko více jeho *prodejní cena*. Co to má společného s mou teorií hodnoty? O kolik *se prodává* obilí nad *svou hodnotou*, právě o tolik se jiná zboží prodávají, ať už v naturální nebo peněžní formě, *pod svou hodnotou*, a to i tehdy, jestliže jejich vlastní peněžní cena *ne*klesne. *Suma hodnot* zůstává táž, i kdyby vyjádření celé této *sumy hodnot* v penězích vzrostlo, tj. kdyby podle pana Wagnera vzrostla suma „směnné hodnoty“. To se děje, jestliže předpokládáme, že *pokles cen* u sumy jiných zboží nekryje *cenu převyšující hodnotu* (cenový přebytek) u obilí. Ale v tom případě klesla směnná hodnota peněz pro tanto* pod jejich hodnotu; suma hodnot všech zboží nejenže zůstává táž, ale zůstává *táž* i v *peněžním vyjádření*, počítáme-li mezi zboží i peníze. Dále: zvýšení ceny obilí nad jeho hodnotu, která vzrostla v důsledku neúrody, bude v „sociálním státě“ rozhodně menší než při dnešní obilní lichvě. Pak ale „sociální stát“ už předem zařídí výrobu tak, aby roční nabídka obilí byla jen minimálně závislá na změnách počasí, rozsah výroby — nabídka a spotřební stránka — se bude racionálně regulovat. Co má konečně „sociální taxa“ — předpokládáme-li, že by se Schäfflovy fantazie realizovaly — dokazovat, ať už ve prospěch nebo v neprospěch mé teorie hodnoty? Právě tak málo, jako donucovací opatření zavedená při nedostatku potravin na lodi nebo v pevnosti nebo za francouzské revoluce atd. — která nemají nic společného s *hodnotou* a která mají být strašákem pro „sociální stát“ — mají porušovat *zákony hodnoty* „kapitalistického (buržoazního) státu“, tedy také teorii hodnoty! Samý dětinský žvást!}

Týž Wagner cituje pochvalně z Raua:

„Abychom se vyhnuli nedorozumění, je nutné stanovit, co se míní *hod-*

* — úměrně tomu. *(Pozn. red.)*

notou vůbec, a *podle německého jazykového usu* je pro to třeba zvolit *užitnou hodnotu*" (str. 46).[288]

Odvozování pojmu hodnoty (str. 46 an.).

Z *pojmu hodnota* je podle pana Wagnera třeba d'abord* odvodit *užitnou hodnotu a směnnou hodnotu*, a ne, jak to činím já, z *konkrétního zboží*; a je zajímavé sledovat tento *scholasticismus* v jeho nejnovější „Grundlegung".

„*Přirozenou* snahou člověka je dosáhnout *jasného uvědomění a pochopení vztahu* vnitřních a vnějších *statků* k jeho *potřebám*. To se děje *oceňováním (hodnotovým oceňováním)*, čímž se statkům, respektive věcem vnějšího světa *přikládá hodnota*, a ta se *měří*" (str. 46), a na *str. 12* čteme: „Všechny prostředky k uspokojování potřeb se nazývají *statky*."

Dosadíme-li nyní v první větě místo slova „statek" jeho wagnerovský *pojmový obsah*, bude první věta uvedeného místa znít:

„*Přirozenou snahou ‚člověka'* je dosáhnout *jasného uvědomění a pochopení vztahu* vnitřních a vnějších" prostředků k uspokojování jeho potřeb „*k jeho potřebám*". Tuto větu můžeme poněkud zjednodušit tím, že vynecháme „*vnitřní* prostředky" atd., jak to hned v další větě činí pan Wagner pomocí slůvka „respektive".

„Člověk"? Míní-li se tu kategorie „člověk", ten nemá vůbec „žádné" potřeby; myslí-li se tu člověk stojící osamoceně proti přírodě, je ho třeba pojímat jako nestádního živočicha; je-li to člověk žijící už v nějaké formě společnosti, a to pan Wagner předpokládá, protože „člověk" u něho, i když nemá universitní vzdělání, přece alespoň umí mluvit — tu je třeba uvést jako východisko určitý charakter tohoto společenského člověka, tj. určitý charakter společenství, v němž žije, protože zde má výroba, tedy jeho *proces získávání životních prostředků*, už nějaký společenský charakter.

Ale u takového školometského profesora nejsou vztahy lidí k přírodě už předem *praktické*, tj. založené na činnosti, nýbrž *teoretické*; už v první větě jsou propleteny dva vztahy tohoto druhu.

Předně: protože v další větě se „*vnější prostředky k uspokojování jeho potřeb*" čili „*vnější statky*" mění ve „*věci vnějšího světa*", nabývá tím první z oněch spletených vztahů této podoby: člověk stojí

* — nejprve. *(Pozn. red.)*

ve vztahu k věcem vnějšího světa jako k prostředkům k uspokojování svých potřeb. Ale lidé nezačínají rozhodně tím, že „stojí v tomto teoretickém vztahu k *věcem vnějšího světa*“. Jako všichni živočichové začínají tím, že *jedí*, *pijí* atd., tedy „nestojí“ v nějakém vztahu, ale *chovají se aktivně*, zmocňují se činy určitých věcí vnějšího světa, a tak uspokojují své potřeby. (Začínají tedy výrobou.) Opakováním tohoto procesu se jim vtiskuje do mozku vlastnost těchto věcí, že „uspokojují“ jejich „potřeby“, lidé i zvířata se naučí i „teoreticky“ odlišovat vnější věci sloužící k uspokojování jejich potřeb od všech ostatních. Na určitém stupni dalšího vývoje, když se mezitím rozmnožily a dále rozvinuly jejich potřeby i činnost, jejichž prostřednictvím jsou uspokojovány, budou lidé dávat zvláštní názvy celým třídám těchto věcí, které už na základě zkušeností odlišují od ostatního vnějšího světa. K tomu nutně dochází proto, že jsou ve výrobním procesu, tj. v procesu přivlastňování těchto věcí, neustále v činném styku mezi sebou a s těmito věcmi a brzy budou muset také bojovat o tyto věci s druhými lidmi. Ale toto pojmenování jen vyjadřuje jako představu to, co opakované potvrzování přeměnilo ve zkušenost, totiž to, že lidem žijícím už v určité společenské souvislosti {to je nezbytný předpoklad kvůli řeči} slouží určité vnější věci k uspokojování jejich potřeb. Lidé jen dávají těmto věcem zvláštní (druhové) názvy, neboť už vědí, že tyto věci slouží k uspokojování jejich potřeb, protože se snaží zmocnit se jich více či méně často opakovanou činností a tak si je také udržet ve své držbě; nazývají je třeba „statky“ nebo nějak jinak, což znamená, že těchto věcí prakticky používají, že tyto věci jsou pro ně užitečné; připisují věci charakter užitečnosti, jako by jej měla, ačkoli by ovci stěží napadlo, že jednou z jejích „užitečných“ vlastností je to, že ji člověk může jíst.

Tudíž: lidé fakticky začali tím, že si přivlastňovali určité věci vnějšího světa jakožto prostředky k uspokojování svých vlastních potřeb atd. atd.; později přicházejí k tomu, že *je i slovně* označují jako to, čím pro ně podle praktické zkušenosti jsou, jakožto *prostředky k uspokojování svých potřeb*, jako věci, které je „uspokojují“. Jestliže tuto okolnost, že lidé s těmito věcmi nejen prakticky zacházejí jako s prostředky k uspokojování svých potřeb, nýbrž že je i ve svých

představách, a dále slovně označují jako věci „*uspokojující*" jejich potřeby, tedy *je samy* {dokud potřeba člověka není uspokojena, je v *nesváru* se svými potřebami, tedy sám se sebou}, — nazveme-li to „podle německého jazykového usu" „přikládat *hodnotu*" věcem, pak jsme dokázali, že všeobecný pojem „*hodnota*" vyplývá ze vztahu lidí k věcem vyskytujícím se ve vnějším světě, které uspokojují jejich potřeby, a že to tedy je *druhový pojem* „*hodnoty*" a že všechny ostatní druhy hodnoty, jako například chemická hodnota* prvků, jsou jen odrůdami tohoto pojmu.**

„Přirozenou snahou" německého profesora ekonomie je odvodit ekonomickou kategorii „hodnota" z „*pojmu*" a dosahuje toho tím, že to, co se v politické ekonomii nazývá vulgo „užitnou hodnotou", překřtí „podle německého jazykového usu" na „*hodnotu*" vůbec. A jakmile je takto nalezena „hodnota" vůbec, slouží pak zase k tomu, aby se z „hodnoty vůbec" *odvodila* „*užitná hodnota*". K tomu stačí dát opět před „hodnotu" vůbec přídomek „užitná", který se předtím vynechal.

A opravdu, Rau (viz str. 88[289]) nám rovnou říká, že „je nutné" (pro německého školometského profesora) „stanovit, co se míní *hodnotou vůbec*", a naivně dodává, že „*podle německého jazykového usu* je pro to třeba *zvolit užitnou hodnotu*". {V chemii označuje *chemická hodnota* nějakého prvku, s kolika atomy jiných prvků se může slučovat každý jeho atom. Ale také atomová váha se nazývala ekvivalentnost, rovnomocnost různých prvků atd. atd. Je tedy nejprve nutno určit pojem „hodnota vůbec" atd. atd.}

Jestliže se člověk chová k *věcem jako k* „*prostředkům k uspokojování svých potřeb*", chová se *k nim jako ke* „*statkům*", *viz Wagner*. Přikládá jim atribut „statek"; *obsah této operace* se nijak nemění tím, že to pan Wagner přejmenovává na „*přikládání hodnoty*". Jeho vlastní chatrné vědomí dospívá ihned „k pochopení" v následující větě:

* Zde se používá výrazu „Wert" v dvojím smyslu — „hodnota", ale také „mocenství". *(Pozn. red.)*

** V rukopise je dále škrtnuto: „U pana Wagnera je však tato ‚dedukce' ještě krásnější, neboť on pojednává o ‚člověku', a ne o lidech. Tuto velmi jednoduchou ‚dedukci' vyjadřuje pan Wagner takto: ‚*Přirozenou snahou* člověka' (čti: německého profesora ekonomie) je, aby ‚vztah', v němž jsou věci vnějšího světa nejen prostředky k uspokojování lidských potřeb, ale jsou jako takové i slovně uznávány, a tudíž i slouží..." *(Pozn. red.)*

„To se děje *oceňováním (hodnotovým* oceňováním), čímž se *statkům, respektive věcem vnějšího světa přikládá hodnota,* a ta se *měří.*“

Nebudeme se vůbec zabývat tím, že pan Wagner odvozuje *hodnotu* z *hodnotového* oceňování (on sám připojuje ke slovu „*oceňování*“ v závorkách slova „*hodnotové* oceňování“, aby bylo možno „dosáhnout jasného uvědomění a pochopení“ věcí). „Člověk“ má „přirozenou snahu“ to učinit, „oceňovat“ statky jako „*hodnoty*“, a tak dovoluje panu Wagnerovi, aby splnil svůj slib a *odvodil* „pojem *hodnoty* vůbec“. Wagner zbytečně nevpašovává místo výrazu „statky“ výrazy „*respektive*“ „*věci vnějšího světa*“. Vyšel z tohoto: Člověk „se chová“ k „věcem vnějšího světa“, které jsou prostředky k uspokojování jeho potřeb, jako ke „*statkům*“. *Oceňuje* tedy tyto věci právě tím, že se k nim chová jako ke „statkům“. A pro toto „oceňování“ jsme měli už dřívější „opis“, který zní například:

„Člověk jakožto bytost *mající potřeby* je v neustálém dotyku s *vnějším světem,* který ho *obklopuje,* a *poznává, že v tomto světě* leží *mnoho podmínek jeho života a blahobytu*“ (str. 8).

A to přece neznamená nic jiného, než že „*oceňuje* věci vnějšího světa“, pokud uspokojují jeho „bytost mající potřeby“, pokud jsou prostředky k uspokojování jeho potřeb, a proto, jak jsme předtím slyšeli, se k nim chová jako ke „statkům“.

A nyní se může — zvláště když někdo pociťuje „přirozenou“ profesorskou „snahu“ odvodit *pojem hodnoty vůbec* — to, že se „věcem vnějšího světa“ přikládá atribut „statky“, překřtít na „*přikládání hodnoty*“. Bylo by se dalo také říci: Tím, že se člověk chová k věcem vnějšího světa uspokojujícím jeho potřeby jako ke „statkům“, „oceňuje“ je, přikládá jim tedy „*cenu*“, a tím by se na základě počínání „člověka“ poskytlo profesoru germanicu* ready cut** odvození pojmu „*ceny* vůbec“. Všechno, co nemůže profesor učinit sám, to nechá dělat „člověka“, který však sám zase fakticky není nic jiného než *profesorský člověk,* který se domnívá, že pochopil svět, jestliže ho zařadil do abstraktních rubrik. Ale protože „přikládat *hodnotu*“ věcem vnějšího světa je zde jen jiný slovní obrat pro výraz přikládat jim atribut „*statky*“, nepřikládá se tím nikterak, jak by to rád navlékl Wagner, *samým* „*statkům*“ „*hodnota*“ jakožto určení odliš-

* — germánskému, německému. *(Pozn. red.)*
** — předem hotové. *(Pozn. red.)*

né od jejich „bytí jakožto statků". Zde je jen místo slova „statek" podstrčeno slovo „hodnota". {Jak vidíme, dalo by se tu podstrčit i slovo „*cena*". Dalo by se tu podstrčit i slovo „*poklad*"; protože označuje-li „člověk" jisté „věci vnějšího světa" jako „*statky*", „oceňuje" je a chová se k nim tudíž jako k „*pokladu*"*. Z toho vidíme, jak pan Wagner mohl „z přirozené snahy člověka" — poskytnout profesorovi jeho zabedněný svět pojmů (představ), rázem vykouzlit tři ekonomické kategorie — *hodnotu, cenu, poklad.*} Ale pan Wagner má matnou snahu vymotat se ze svého labyrintu tautologie a propašovat „další něco" či „něco dalšího". Odtud fráze: „čímž se statkům, *respektive* věcem vnějšího světa *přikládá hodnota*" atd. Protože pan Wagner pasování „věcí vnějšího světa" na *statky*, tj. jejich *vyznačení* a *fixování* (v představě) jakožto *prostředků k uspokojování* lidských potřeb nazval rovněž „*přikládáním hodnoty*" těmto věcem, nemůže říci, že se *hodnota* přikládá samým „*statkům*", a to právě tak, jako by nemohl říci, že se *hodnota přikládá* „hodnotě" věcí vnějšího světa. Ale salto mortale** se dělá ve slovech: „*statkům, respektive* věcem vnějšího světa se *přikládá hodnota*". Wagner by byl musel říci: pasování určitých věcí vnějšího světa na „*statky*" lze také *nazvat:* „*přikládáním hodnoty*" těmto věcem, a to je Wagnerovo *odvození* „*pojmu hodnoty*" jako takového čili vůbec. *Obsah* se nezmění tím, že *se* takto *změní* slovní vyjádření. Je to stále jen *vyznačení* či *fixování* věcí vnějšího světa, které jsou prostředky k uspokojování lidských potřeb, *v představě*; fakticky je to jen *poznání a uznání určitých věcí vnějšího světa jako prostředků k uspokojování potřeb* člověka „*jako takového*" (který však jako takový fakticky trpí „potřebou pojmu").

Pan Wagner však chce nám nebo sobě samému namluvit, že nedává témuž obsahu dva názvy, nýbrž že od určení „statek" postoupil k odlišnému, rozvinutějšímu *určení* „hodnota", a to se děje prostě tím, že místo „věci vnějšího světa" „*respektive*" podstrkává slovo „statky", což je postup, který je opět „zatemňován" tím, že místo „statky" podstrkává „*respektive*" „věci vnějšího světa". Jeho

* — v němčině slovní hříčka: „schätzen" — „oceňovat", „Schatz" — „poklad". *(Pozn. red.)*

** — doslova: smrtelný skok, zde: trik. *(Pozn. red.)*

vlastní zmatek tak dosahuje zaručeného účinku — mate čtenáře. Toto krásné „odvození“ by byl také mohl obrátit takto: Tím, že člověk věci vnějšího světa, které jsou prostředky k uspokojování jeho potřeb, *odlišuje* jako takovéto prostředky k uspokojování od ostatních předmětů vnějšího světa a tím je *vyznačuje, hodnotí* je, *přikládá jim hodnotu* čili dává jim *atribut „hodnota“*; to lze také vyjádřit tak, že jim přikládá atribut *„statek“* jako charakteristický znak, čili že si jich váží nebo že je oceňuje jako „statek“. Tím se *„hodnotám“*, *respektive* věcem vnějšího světa *přikládá* pojem *„statek“*. A tak se z pojmu „hodnota“ „odvodil“ pojem *„statek“* vůbec. U všeho tohoto *odvozování* jde jen o to, *odvést* od úkolu, jehož řešení je nad autorovy síly.

Pan Wagner však jedním dechem a co nejrychleji přechází od „hodnoty“ *statků* k *„měření“* této hodnoty.

Obsah by zůstal absolutně týž, i kdyby se tam vůbec nevpašovalo slovo „hodnota“. Dalo by se říci: cejchuje-li člověk určité věci vnějšího světa, které atd., na *„statky“*, bude postupně tyto „statky“ mezi sebou porovnávat a klást je do určitého pořadí podle hierarchie svých potřeb, tj. chceme-li to tak nazvat, bude je *„měřit“*. O vývoji *skutečné míry těchto statků*, tj. o vývoji *míry* jejich *velikosti*, nesmí Wagner za nic na světě mluvit, protože by to čtenáři příliš živě připomnělo, jak málo tu jde o to, co se jinak rozumí *„měřením hodnoty“*.

{Že *vyznačení* (poukázání na...) věcí vnějšího světa, které jsou prostředky k uspokojování lidských potřeb, jako *„statků“* lze také *pojmenovat*: „přikládání hodnoty“ těmto věcem, to mohl Wagner dokázat nejen na základě „německého jazykového usu“ jako Rau, nýbrž i takto: Máme latinské slovo *dignitas* = *důstojnost, důstojenství, hodnost* atd., které, jestliže je připojíme k věcem, znamená také *„hodnota“*; dignitas je odvozeno od *dignus* a to od *dic, point out, show, vyznačit, ukázat; dignus* tedy znamená *pointed out**; odtud také *digitus*, prst, jímž se věc ukazuje, jímž se na ni poukazuje; *řecky*: δείκ-νυμι, δάκ-τυλος (prst); *gótsky*: ga-tecta (dico); *německy*: *zeigen***; a mohli bychom dojít ještě k mnoha dalším

* — vytčený, vyznačený. *(Pozn. red.)*
** — ukázat. *(Pozn. red.)*

„odvozeninám" vzhledem k tomu, že δείκνυμι nebo δεικνύω (činit viditelným, vynést na světlo, *poukazovat*) má společný kořen δέκ (podržet, *vzít*) s δέχομαι.}

Tolik banalit, tautologického zmatku, slovíčkaření a triků najdeme u pana Wagnera na necelých sedmi řádcích.

A tak nás neudiví, že tento temný muž (vir obscurus) po těchto divotvorných kouscích s velkou sebedůvěrou pokračuje:

„*Pojem hodnoty*, tak sporný a ještě *zatemněný* mnohým, často *jen zdánlivě hlubokomyslným zkoumáním*, se velmi prostě" (indeed)* „vysvětlí" {rather** „znejasní"}, „jestliže se, jak se to dosud dělo" {jak to totiž dělal Wagner} „vychází z potřeb a *hospodářské povahy* člověka a dojde se k *pojmu statku* a *na něj se naváže pojem hodnoty*" (str. 46).

Jde tu o svévolné nakládání *s pojmy*; jejich údajné rozvíjení vyúsťuje u vir obscurus v pouhé „*navazování*" a do určité míry i „*rozvazování*".

Další odvození pojmu hodnoty:

Subjektivní a objektivní hodnota. Subjektivně a v *nejobecnějším smyslu hodnota statku* = *význam*, který „se přikládá *statku pro... jeho užitečnost... není* to vlastnost věcí o sobě, i když užitečnost věci objektivně předpokládá" {tedy předpokládá „*objektivní*" *hodnotu*}. „...V *objektivním* smyslu se ‚*hodnotou*', ‚*hodnotami*' pak také rozumějí *statky mající hodnotu*, kde(!) se statek a hodnota, statky a hodnoty *stávají* v podstatě identickými pojmy" (str. 46, 47).

Když Wagner to, co se obvykle nazývá „*užitná hodnota*", nazval bez okolků „*hodnotou vůbec*", „*pojmem hodnoty*", nemůže si nevzpomenout, že „takto" (tak! tak!) „odvozená"(!) „hodnota" je „*užitná hodnota*". Když nejprve nazval „užitnou hodnotu" „pojmem hodnoty" vůbec, „prostě hodnotou", přichází pak na to, že blábolil pouze o „užitné hodnotě", a že ji takto „odvodil", neboť pro něho jsou blábolení a odvozování „v podstatě" totožné myšlenkové operace. Ale při této příležitosti se dovídáme, co je subjektivního na dosavadním „objektivním" pojmovém zmatku pana Wagnera. Odhaluje nám totiž tajemství. Rodbertus mu napsal dopis, který si je možno přečíst v tübingenském časopise[290] z roku 1878 — v němž Rodbertus

* — vskutku. *(Pozn. red.)*
** — spíše. *(Pozn. red.)*

vysvětluje, proč existuje „jen jeden druh hodnoty“, užitná hodnota.

„Já“ (Wagner) „jsem se přiklonil k tomuto názoru, jehož význam jsem už jednou zdůraznil v prvním vydání“.

K tomu, co říká Rodbertus, říká Wagner:

„To je naprosto správné a vyžaduje si to, aby se změnilo obvyklé nelogické ‚*dělení*‘ ‚*hodnoty*‘ na *užitnou hodnotu a směnnou hodnotu*, jak jsem to *dělal* ještě v § 35 prvního vydání“ (str. 48, poznámka 4),

a tentýž Wagner mě zařazuje (na str. 49, poznámka) mezi lidi, podle nichž má být „užitná hodnota“ úplně „odstraněna“ „z vědy“.

To všechno jsou „žvásty“. De prime abord* nevycházím z „pojmů“, tedy ani z „pojmu hodnoty“, a proto ho nepotřebuji nijak „dělit“. Vycházím z nejprostší společenské formy, v níž se zračí produkt práce v nynější společnosti, a tou je „*zboží*“. To analyzuji, a to nejprve v té *formě, v níž se jeví*. A tu zjišťuji, že je jednak ve své naturální formě *věcí k potřebě*, alias** *užitnou hodnotou*, jednak *nositelem směnné hodnoty* a z tohoto hlediska samo „směnnou hodnotou“. Další analýza směnné hodnoty mi ukazuje, že směnná hodnota je jen „jevovou *formou*“, samostatným způsobem projevu *hodnoty* obsažené ve zboží, a potom přecházím k analýze hodnoty. Proto na str. 36, 2. vyd., výslovně říkám: „Stojí-li na začátku této kapitoly, jak se běžně říká: Zboží je užitná hodnota a směnná hodnota, pak to bylo, přesně řečeno, nesprávné. Zboží je užitná hodnota čili užitný předmět a ‚hodnota‘. Zračí se jako tato dvojakost, jíž je, jakmile má *jeho hodnota* vlastní *jevovou formu, odlišnou* od jeho naturální formy, totiž formu *směnné hodnoty*“ atd.[291] Nedělím tedy hodnotu jako takovou na užitnou hodnotu a směnnou hodnotu jakožto protiklady, na které se štěpí abstraktum, „hodnota“, nýbrž *konkrétní společenská podoba* produktu práce; „*zboží*“ je z jedné strany užitná hodnota a z druhé strany „hodnota“, nikoli směnná hodnota, protože pouhá jevová *forma* není jejím vlastním *obsahem*.

Za druhé: jen vir obscurus, který nepochopil ani slovo z „Kapitálu“, může udělat tento závěr: Protože Marx v jedné poznámce k prvnímu vydání „Kapitálu“[292] zavrhuje všechny žvásty německých

* — především. *(Pozn. red.)*
** — čili. *(Pozn. red.)*

profesorů o „užitné hodnotě" vůbec a odkazuje čtenáře, kteří se chtějí dovědět něco o skutečných užitných hodnotách, na „příručky k nauce o zboží" — proto nehraje u něho *užitná hodnota* žádnou roli. Ovšem, nehraje takovou roli jako její protiklad, „hodnota", která s ní nemá nic společného kromě slova „hodnota", figurujícího v názvu „užitná hodnota". Stejně dobře by byl mohl říci, že odsunuji stranou „směnnou hodnotu", protože je jen jevovou formou hodnoty, ale ne „hodnotou", neboť pro mne „hodnotou" zboží není ani jeho užitná hodnota, ani jeho směnná hodnota.

Máme-li analyzovat „zboží" — toto nejjednodušší ekonomické konkrétum — musíme ponechat stranou všechny vztahy, které nemají s daným předmětem analýzy nic společného. Proto jsem to, co je třeba říci o zboží, pokud je užitnou hodnotou, řekl na několika řádcích, na druhé straně jsem však zdůraznil *charakteristickou formu*, v níž tu vystupuje užitná hodnota, produkt práce; totiž: „Věc* může být užitečná a může být produktem lidské práce, a přitom nemusí být zbožím. Kdo svým produktem uspokojuje svou vlastní potřebu, vytváří sice užitnou hodnotu, nevytváří však zboží. Aby vyrobil zboží, *musí vyrobit nejen užitnou hodnotu*, nýbrž *užitnou hodnotu pro jiné, společenskou užitnou hodnotu*" (str. 15)[293]. {V tom je kořen Rodbertusovy „*společenské užitné hodnoty*".} Tím dostává užitná hodnota — jako užitná hodnota „zboží" — sama historicky specifický charakter. V primitivním společenství, v němž se například životní prostředky společně vyrábějí a rozdělují mezi členy obce, uspokojuje společný produkt přímo životní potřeby každého člena obce, každého výrobce, a společenský charakter produktu, užitné hodnoty, tu záleží v *jeho (společném) společenském charakteru.* {Pan Rodbertus naproti tomu přeměňuje „společenskou užitnou hodnotu" *zboží* ve „společenskou užitnou hodnotu" vůbec, a proto blábolí nesmysly.}

Jak vyplývá z toho, co jsme uvedli, bylo by to čiré žvanění, kdybychom na analýzu zboží — protože je na jedné straně užitnou hodnotou neboli statkem, a na druhé straně „hodnotou" — „navazovali" z tohoto důvodu všelijaké banální úvahy o užitných

* V rukopise této stati: Výrobek. *(Pozn. red.)*

hodnotách neboli statcích, které nespadají do okruhu světa zboží, jako jsou „státní statky“, „obecní statky“ atd., jak to činí pan Wagner a německý profesor vůbec, nebo o statku „zdraví“ atd. Tam, kde je stát sám kapitalistickým výrobcem, jako při exploataci dolů, lesů atd., je jeho produkt „zbožím“, a má tudíž specifický charakter každého jiného zboží.

Na druhé straně vir obscurus přehlédl, že už při analýze zboží se nezastavuji u zkoumání dvojího způsobu, v němž se zboží jeví, nýbrž hned přecházím k tomu, že v tomto dvojím bytí zboží se zračí dvojaký *charakter práce*, jejímž produktem zboží je: *užitečné* práce, tj. konkrétních druhů prací vytvářejících užitné hodnoty, a abstraktní *práce*, *práce jakožto vynakládání pracovní síly* — ať už se vynakládá jakýmkoli „užitečným“ způsobem (na tom se později zakládá výklad výrobního procesu); že v rozvinutí *hodnotové formy zboží*, v poslední instanci její peněžní formy, tj. *peněz*, se *hodnota* jednoho zboží zračí v *užitné hodnotě* jiného, tj. v naturální formě jiného zboží; že sama *nadhodnota* se odvozuje ze „specifické“ *užitné hodnoty pracovní síly*, kterou má výhradně ona, atd. atd., že tedy u mne hraje užitná hodnota docela jinak důležitou úlohu než v dosavadní ekonomii, že se ale notabene zkoumá vždycky jen tam, kde takové zkoumání vyplývá z analýzy daných ekonomických útvarů, a ne ze všelijakého mudrování o pojmech či slovech „užitná hodnota“ a „hodnota“.

Proto při analýze zboží, a to i když mluvíme o jeho „užitné hodnotě“, nepodáváme ihned definice „kapitálu“, které by byly holým nesmyslem, pokud jsme teprve u analýzy prvků zboží.

Pana Wagnera však v mém výkladu přímo rozčiluje (znechucuje), že mu nedělám to potěšení a nenásleduji německé vlastenecké profesory v jejich „snažení“, a nesměšuji užitnou hodnotu s hodnotou. Německá společnost, i když značně post festum*, přece jen postupně dospívá od feudálně naturálního hospodářství, anebo alespoň od převážně feudálního naturálního hospodářství, ke kapitalistickému hospodářství, ale profesoři stojí stále ještě jednou nohou ve starém hnoji, což je zcela přirozené. Ze statkářských nevolníků se přeměnili v nevolníky státu, vulgo vlády. Proto také

* — doslova: po slavnosti; zde: se zpožděním. *(Pozn. red.)*

náš vir obscurus, který ani nepostřehl, že moje *analytická* metoda, která nevychází od člověka *jako takového*, nýbrž z ekonomicky daného společenského období, nemá nic společného s německou profesorskou metodou odvozování pojmů („slovy se můžeme skvěle přít, slovy lze i systém sestavit"), píše:

„V souladu s pojetím *Rodbertusovým* a také *Schäfflovým* stavím u *každé hodnoty* na první místo [její] charakter jako *užitné hodnoty* a zdůrazňuji oceňování užitné hodnoty tím spíše, *že* oceňování směnné hodnoty není u mnohých nejdůležitějších hospodářských statků vůbec použitelné" {co ho nutí k výmluvám? Jako služebník státu se tedy cítí povinen směšovat užitnou hodnotu a hodnotu!}, „*tak například u státu a jeho výkonů*, i u jiných veřejných hospodářských vztahů" (str. 49, poznámka).

{To připomíná staré chemiky v dobách, kdy chemie ještě nebyla vědou: protože se máslo na vaření, kterému se v normálním životě (podle severského obyčeje) říká prostě máslo, vyznačuje měkkostí, nazývali máslem *chloridy*, *zinkové máslo*, *antimonové máslo* atd.; tedy, abychom mluvili jako vir obscurus, „uvízli u *máslového* charakteru všech chloridů, zinkových a antimonových sloučenin".} Tyto žvásty lze shrnout takto: Protože určité statky, zejména *stát* (statek!) a jeho „*výkony*" {zejména výkony jeho profesorů politické ekonomie} *nejsou* „zboží", proto se musejí protikladné rysy obsažené ve „zbožích" samých {rysy, které se *zřetelně* projevují i ve *zbožní formě* produktu práce} navzájem směšovat! Ostatně Wagner a spol. by sotva mohli tvrdit, že je pro ně výhodnější, jsou-li jejich „výkony" určovány podle své „užitné hodnoty", podle svého věcného „obsahu", než když jsou určovány podle svého „*obsahu*" („sociální taxou", jak to vyjadřuje Wagner), tj. když jsou „oceňovány" podle svého *zaplacení*.

Jediné, co je zřejmě základem těchto německých žvástů, je to, že slov: *hodnota* [Wert] nebo *hodnost* [Würde] se zprvu v řeči používalo pro samy užitečné věci, které existovaly, dokonce jako „produkty práce", dlouho předtím, než se staly *zbožími*. Avšak s vědeckým určením zbožní „hodnoty" to má tak málo společného jako ta okolnost, že slova *sůl* se ve starověku používalo původně pro kuchyňskou sůl, a proto od dob Pliniových figurují jako *druhy soli* i *cukr* atd., {indeed* všechny bezbarvé pevné látky rozpustné ve

* — fakticky, vskutku. *(Pozn. red.)*

vodě a mající zvláštní chuť}, a proto chemická kategorie „sůl" zahrnuje cukr atd.

{Ježto kupující nekupuje zboží proto, že má hodnotu, nýbrž proto, že je „užitnou hodnotou" a používá se ho k určitým účelům, rozumí se samo sebou: 1. že se užitné hodnoty „oceňují", tj. zkoumá se jejich *kvalita* (právě tak jako se měří, váží atd. jejich *kvantita*); 2. jestliže se různé druhy zboží mohou pro totéž použití vzájemně zastoupit, dává se tomu či onomu druhu přednost atd. atd.}

V gótštině je pro *Wert* a *Würde* jen jedno slovo — slovo vairths τιμή, {τιμάω — *ocenit*, tj. ohodnotit; určit *cenu* nebo *hodnotu*; *taxovat; metaforicky: vážit* si, *cenit, ctít, vyznačovat.* Τιμή — *ocenění, tudíž:* určení hodnoty nebo ceny, ohodnocení, ocenění. Dále: *ocenění hodnoty*, také *sama hodnota, sama cena* (u Herodota, Platóna), u *Démosthena* αἱ τιμαί — *náklady.* Dále: *ocenění, čest*, vážnost, čestné místo, čestný úřad atd. Viz Rostův „*Řecko-německý slovník*"[294].}

Hodnota, cena, (podle Schulzova výkladového slovníku[295]*) gótsky: vairth*, adj. ἄξιος, ἱκανός; staroseversky: *verdhr*, důstojný, *verdh, hodnota, cena; anglosasky: veordh, vurdh;* anglicky: *worth*, adj. a subst. znamená *Wert* a *Würde.*

{„*Středohornoněmecky: wert*, gen. *werdes;* adj. *dignus* a také *pfenningwert; wert*, gen. *werdes*, hodnota, hodnost, vznešenost; *aestimatio, zboží určité hodnoty*, např. *pfenwert, pennyworth; werde:* meritum, *aestimatio*, dignitas, cenná vlastnost" (*Ziemann*, „Středohornoněmecký slovník").[296]}

Wert a Würde tedy spolu etymologicky i významově úzce souvisí. Je to však zakryto tím, že se v nové horní němčině vžilo *neorganické* (nesprávné) *skloňování* slova Wert: Werth, Werthes místo Werdes, neboť gótskému *th* odpovídá hornoněmecké *d*, a ne *th* = *t*, a stejně je tomu i ve střední horní němčině (*wert*, gen. *werdes*). Podle pravidel střední horní němčiny by se mělo d na konci slova změnit v t, mělo by tedy být *wert* místo *werd*, ale gen. *werdes.*

Ale to všechno má s ekonomickou kategorií „hodnota" tak málo společného jako s *chemickou hodnotou chemických prvků* (atomovostí) nebo s chemickými ekvivalenty neboli rovnomocnostmi (atomovými vahami chemických prvků).

Dále je třeba poznamenat, že i po této jazykové stránce — jestliže z původní totožnosti *Würde* a *Wert* samo sebou vyplývá, jako

z povahy věci, že se toto slovo týkalo i věcí, produktů práce v jejich naturální formě, bylo později v nezměněné podobě přeneseno přímo na *ceny*, tj. na hodnotu v její rozvinuté hodnotové formě, tj. na směnnou hodnotu, což má s věcí tak málo společného jako to, že se téhož slova nadále používalo k označení hodnosti vůbec, čestného úřadu atd. Zde se tedy po jazykové stránce nerozlišuje mezi užitnou hodnotou a hodnotou.

Přejděme nyní k autoritě, jíž se vir obscurus dovolává, k *Rodbertusovi* {jehož pojednání lze najít v *tübingenském* časopise[290]}. Vir obscurus cituje z Rodbertuse toto:

V *textu* na *str. 48*:

„Je jen *jeden druh hodnoty*, a to je užitná hodnota. Je to buď *individuální* užitná hodnota, nebo *sociální* užitná hodnota. První stojí proti jednotlivci a jeho potřebám bez jakéhokoli ohledu na sociální organizaci."

{To už je nesmysl (srov. „Kapitál", str. 171[297]), kde se říká, že *pracovní proces* jakožto účelná činnost k vytváření užitných hodnot atd. „je *stejně společný* všem jeho" (tj. lidského života) „*společenským formám*" a „*je na každé z nich nezávislý*". Předně, proti jednotlivci nestojí slovo „užitná hodnota", nýbrž *konkrétní užitné hodnoty*, a *které z nich* proti němu „stojí" (u těchto lidí všechno „stojí"; všechno je „stavovské"*), to plně závisí na stupni společenského výrobního procesu a odpovídá to tedy také „sociální organizaci". Chce-li však Rodbertus říci jen tu triviální věc, že užitná hodnota, která skutečně stojí proti jednotlivci jako spotřební předmět, stojí proti němu jako individuální užitná hodnota pro něho, pak je to buď triviální tautologie, anebo nesprávné tvrzení, protože nemluvě ani o takových věcech, jako je rýže, kukuřice nebo pšenice, nebo o mase {které vůči Indovi nevystupuje jako potravina}, je u jednotlivce potřeba titulu profesora nebo tajného rady nebo nějakého řádu možná jen ve zcela určité „sociální organizaci".}

„Druhá je *užitná hodnota*, kterou má *sociální* organismus skládající se z mnoha individuálních organismů (respektive jednotlivců)" (str. 48, text).

To je ale krásná němčina! Jde tu o „užitnou hodnotu" „sociálního organismu", nebo o užitnou hodnotu, která je v držbě

* — slovní hříčka: „steht" — „stojí", „ständisch" — „stavovský". *(Pozn. red.)*

„sociálního organismu“ {jako například půda v prvobytných společenstvích}, anebo o určitou „sociální“ formu užitné hodnoty v *sociálním organismu*, jako například tam, kde vládne zbožní výroba, kde musí být užitná hodnota, kterou poskytuje výrobce, „užitnou hodnotou pro jiné“ a v tomto smyslu „společenskou užitnou hodnotou“? S takovým žvaněním se nikam nedojde.

Přejděme k jinému výroku Wagnerova Fausta*:

„Směnná hodnota je jen historický pláštík a přívěsek sociální užitné hodnoty z určitého historického období. Postaví-li *někdo* proti užitné hodnotě *jako logický protiklad nějakou* směnnou hodnotu, staví tím historický pojem do logického protikladu k logickému pojmu, což je logicky nepřípustné“ (str. 48, poznámka 4). „To je,“ jásá ibidem Wagnerus**, „to je naprosto správné“!

Ale kdo je ten „někdo“, kdo to dělá? Není pochyby o tom, že tím Rodbertus míní mne, protože podle svého famula*** R. Meyera napsal „velký tlustý rukopis“ proti „Kapitálu“. Kdo staví do logického protikladu? Pan Rodbertus, pro něhož jsou „užitná hodnota“ i „směnná hodnota“ svou povahou pouhé „pojmy“. Ve skutečnosti prochází každý jednotlivý druh zboží v každém ceníku tímto nelogickým procesem, že se jako *statek*, *užitná hodnota*, jako bavlna, příze, železo, obilí atd. liší od ostatních, že představuje „statek“ toto coelo† kvalitativně odlišný od jiných statků, zároveň však vyjadřuje svou *cenu* jako něco, co má tutéž podstatu, *je kvalitativně totožné*, ale kvantitativně rozdílné. Zboží tu vystupuje ve své naturální formě pro toho, kdo je potřebuje, a rovněž ve své *hodnotové formě*, naprosto odlišné od naturální formy a „společné“ tomuto zboží se všemi ostatními zbožími, tj. jako *směnná hodnota*. O „logický“ protiklad tu jde jen u Rodbertuse a s ním spřízněných německých školometských profesorů, kteří vycházejí z „pojmu“ hodnota, a ne ze „sociální věci“, „zboží“, a tento pojem sám pak rozštěpují (rozdvojují), a potom se přou o to, který z obou těchto výmyslů je ten pravý!

Za těmito nabubřelými frázemi se však v šerém pozadí ne-

* — tj. Rodbertuse. *(Pozn. red.)*
** — tamtéž Wagner. *(Pozn. red.)*
*** — sluhy, pomocníka. *(Pozn. red.)*
† — doslova: celým nebem, zde: po všech stránkách. *(Pozn. red.)*

skrývá nic jiného než nesmrtelný objev, že člověk musí za všech poměrů jíst, pít atd. {nelze však prostě pokračovat a říci: odívat se nebo mít nůž a vidličku, postele a obydlí; protože tomu tak *za všech poměrů* není}; zkrátka, že musí za všech poměrů nacházet v přírodě hotové vnější věci k uspokojování svých potřeb a zmocňovat se jich nebo si je upravovat z toho, co v přírodě najde; při tomto svém skutečném jednání se tedy člověk k určitým vnějším věcem chová fakticky vždy jako k „užitným hodnotám", tj. nakládá s nimi vždy jako s předměty sloužícími jeho potřebě; proto je užitná hodnota podle Rodbertuse „logický" pojem; tudíž, protože člověk musí také dýchat, je „dech" „logický" pojem, rozhodně však ne „fyziologický". V tomto stavění „logického" pojmu proti „historickému" se však projevuje celá Rodbertusova povrchnost! Bere „hodnotu" (ekonomickou, v protikladu k užitné hodnotě zboží) jen v její jevové formě, *směnné hodnotě*, a protože směnná hodnota vystupuje jen tam, kde alespoň nějaká část produktů práce, spotřební předměty, funguje jako „*zboží*", k čemuž ovšem nedochází od začátku, nýbrž až v určitém období vývoje společnosti, tj. na určitém stupni historického vývoje, je *směnná hodnota „historický"* pojem. Kdyby Rodbertus — dále řeknu, proč to neudělal — analyzoval směnnou hodnotu zboží dále, — neboť směnná hodnota existuje jen tam, kde se vyskytují *zboží* v množném čísle, různé druhy zboží — našel by za touto jevovou formou „hodnotu". Kdyby byl dále zkoumal hodnotu, byl by dále přišel na to, že zde věc, „užitná hodnota", figuruje jako pouhé *zpředmětnění* lidské práce, jako *vynaložení stejné lidské pracovní síly*, a proto se tento obsah jeví jako *předmětný* charakter *věci*, který *jí samé* věcně přísluší, ačkoli se tato předmětnost *ne*projevuje v její naturální formě, {což právě vyvolává nutnost zvláštní *formy hodnoty*}. Byl by tedy přišel na to, že „hodnota" zboží vyjadřuje jen v historicky rozvinuté formě to, co existuje rovněž ve všech ostatních historických formách společnosti, třebaže *v jiné formě, totiž společenský charakter práce*, pokud existuje jako *vynakládání „společenské" pracovní síly*. Je-li takto „hodnota" zboží jen určitou historickou formou něčeho, co existuje ve všech formách společnosti, pak to platí i o „společenské užitné hodnotě", pokud charakterizuje „užitnou hodnotu" zboží. Pan Rodbertus

převzal míru velikosti hodnoty od Ricarda; ale samu substanci hodnoty prozkoumal či pochopil právě tak málo jako Ricardo; například „*společný*" charakter [pracovního procesu] v prvobytném společenství jakožto souhrnném organismu vzájemně spjatých pracovních sil, a tudíž i *jejich práce*, tj. vynakládání těchto sil.

Rozebírat při této příležitosti další Wagnerovy žvásty je zbytečné.

Míra velikosti hodnoty. Zde mě pan Wagner akceptuje, ale ke své lítosti zjišťuje, že jsem „*eliminoval*" „*práci na tvorbě kapitálu*" (str. 58, poznámka 7).

„Při směnném styku regulovaném společenskými orgány musí stanovení *taxovních hodnot* respektive *taxovních cen* do určité míry přihlížet k tomuto *momentu nákladů*" {tak Wagner nazývá množství práce vynaložené ve výrobě atd.} „jak tomu také v zásadě bylo v dřívějších vrchnostenských a živnostenských taxách a jak tomu nezbytně opět bude při případném *novém taxovním systému*" {tím se míní socialistický!}. „Avšak při svobodném směnném styku *ne*jsou *náklady jediným* základem stanovení směnných hodnot a cen a v žádném *myslitelném sociálním stavu* jím ani být nemohou. Protože nezávisle na nákladech nutně neustále dochází ke *kolísání* užitné *hodnoty* a *potřeb*, jehož *vliv na směnnou hodnotu a ceny* (smluvené i taxovní ceny) modifikuje a musí modifikovat *vliv nákladů*" atd. (str. 58, 59). „Za toto" {právě za toto!} „důvtipné opravení socialistického učení o hodnotě... je třeba poděkovat "(!) „*Schäfflovi*", který v „*Sociálním organismu*"[287], III, str. 278, píše: „Ať už je vliv společnosti na potřeby a výroby jakýkoli, nelze dosáhnout toho, aby *všechny potřeby* byly vždy kvalitativně i kvantitativně v rovnováze s výrobami. Ale je-li tomu tak, *nemohou* být *sociální kvocienty hodnoty nákladů* zároveň *proporcionálně sociálními kvocienty užitné hodnoty*" (str. 59, poznámka 9).

Že to všechno není nic než všeobecně známá věc o stoupání a klesání *tržních cen* nad nebo pod hodnotu a předpoklad, že v „Marxově sociálním státu" *platí* jeho teorie hodnoty vypracovaná pro *buržoazní* společnost, o tom svědčí Wagnerův výrok:

„Ceny se od nich" {od nákladů} „budou dočasně více nebo méně odchylovat, budou stoupat u statků, jejichž užitná hodnota se zvětšila, a klesat u statků, jejichž užitná hodnota se zmenšila. Náklady se budou moci uplatnit jako rozhodující regulátor *jen v dlouhých časových obdobích*" atd. (str. 59).

Právo. K ilustraci toho, jak fantastické představy má vir obscurus o hospodářsky tvořivém vlivu *práva*, postačí jeden citát, i když absurdní hledisko, které je v něm obsaženo, hlásá na mnoha místech:

„Jednotlivé hospodářství má v čele jako orgán technické a ekonomické činnosti... nějakou *osobu* jakožto právní a hospodářský subjekt. Tato osoba pak není

nějaký ryze hospodářský jev, nýbrž závisí zároveň na charakteru *práva*. Právo totiž stanoví, kdo je uznán za osobu a kdo tedy může stát v čele nějakého hospodářství" atd. (str. 65).

Spoje a *doprava* (str. 75—76 a *str.* 80, poznámka).

Na *str. 82* si ode mne *vypůjčil* místo, kde se vysvětluje „*směna u (naturálních) součástí masy statků*" {nějakého hospodářství, alias u Wagnera nazývaná „*výměna statků*" místo Schäfflovy „*sociální výměny látek*" — alespoň jeden případ této výměny; použil jsem tohoto slova také u „naturálního" výrobního procesu jakožto výměny látek mezi člověkem a přírodou}, místo, kde výměna látek nejprve vystupuje v analýze $Z - P - Z$ a kde se přeryvy ve změně forem později označují také jako přeryvy ve výměně látek.

To, co Wagner říká dále o „*vnitřní výměně*" statků, které se vyskytují v určitém výrobním odvětví (u něho v „jednotlivém hospodářství"), jednak pokud jde o jejich „užitnou hodnotu", jednak pokud jde o jejich „hodnotu", to jsem rovněž vyložil při analýze první fáze $Z - P - Z$, totiž $Z - P$, příklad s tkalcem lnu („*Kapitál*", str. 85, 86, 87)[298], kde se závěrem říká: „Naši majitelé zboží takto objevují, že táž dělba práce, která z nich dělá nezávislé soukromé výrobce, činí zároveň společenský výrobní proces a jejich vztahy v tomto procesu na nich samých nezávislými, že vzájemná nezávislost osob se doplňuje systémem všestranné věcné závislosti." („*Kapitál*", str. 87)[299].

Smlouvy o nabývání statků směnným stykem. Tady staví temný muž (vir obscurus) doslova všechno na hlavu. Podle něho tu bylo nejprve právo a pak směnný styk; ve skutečnosti je tomu naopak: nejdříve je tu *směnný styk* a teprve potom se z něho vyvíjí *právní řád*. Při analýze zbožního oběhu jsem ukázal, že už při nerozvinutém směnném obchodu se ti, kdo směňují, mlčky uznávají za rovnoprávné osoby a vlastníky vzájemně směňovaných statků; *dělají* to, už když si vzájemně nabízejí své statky a smlouvají obchod. Tento *faktický* vztah vznikající teprve směnou a při směně nabývá později *právní formy* ve smlouvě atd.; ale tato forma nevytváří ani svůj obsah, směnu, ani *vzájemný vztah osob*, který v ní *existuje*, nýbrž vice versa*. Naproti tomu Wagner píše:

* — naopak. *(Pozn. red.)*

„*Toto nabývání*“ {statků směnným stykem} „nutně předpokládá určitý *právní řád*, na *jehož základě*“ (!) „se uskutečňuje směnný styk“ atd. (str. 84).

Úvěr. Místo aby vyložil vývoj peněz jakožto *platidla*, Wagner dělá z procesu oběhu — pokud probíhá v té formě, že oba ekvivalenty nestojí proti sobě zároveň v $Z - P$, — rovnou „*úvěrovou transakci*“ (str. 85 a násl.), přičemž se na to „navazuje“, že je to často spojeno s placením „úroků“; to také slouží k tomu, aby se „poskytování důvěry“ a tím i „důvěra“ vydávala za základ „úvěru“.

O právnickém pojetí „*majetku*“ u *Puchty* atd., podle něhož k němu patří také *dluhy* jakožto *negativní součásti*“ (str. 86, poznámka 8).

Úvěr je buď „*spotřební úvěr*“, nebo „produktivní úvěr“ (str. 86.) První převládá na nižších stupních kultury, druhý na „vyšších“.

O příčinách zadluženosti {příčiny pauperismu: kolísaní úrody, vojenská služba za války, konkurence otroků} ve starém Římě. (Jhering, *3. vyd.*, str. 234, část II, kn. 2, „Duch římského práva“[300]).

Podle pana Wagnera převládá na „nižším stupni“ „spotřební úvěr“ mezi „nižšími utlačenými“ třídami a „vyššími marnotratnými“ třídami. Ve skutečnosti: V Anglii a v Americe se „*spotřební úvěr*“ *všeobecně rozšířil se vznikem systému depozitních bank!*

„*Produktivní úvěr* se zvlášť osvědčuje... jako ekonomický faktor v národním hospodářství založeném na *soukromém vlastnictví pozemků a movitého kapitálu* a připouštějícím *svobodnou konkurenci*. Je spjat s majetkovou *držbou*, a ne s majetkem jako ryze ekonomickou kategorií,“ a proto je jen „historicko*právní kategorií*“ (!) (str. 87).

Závislost individuálního hospodářství a majetku na působení vnějšího světa, zejména na vlivu konjunktury v národním hospodářství.

1. *Změny v užitné hodnotě*: zlepšují se v některých případech *postupem doby* jakožto podmínky určitých přírodních procesů *(víno, doutníky, housle* atd.).

„Ve velké *většině případů* se *zhoršují*..., rozpadávají se na své látkové součásti, nejrůznější *nahodilosti*.“ Tomu odpovídá „*změna*“ směnné hodnoty v témž směru, „*zvýšení hodnoty*“ nebo „*snížení hodnoty*“ (str. 96, 97). *Viz o smlouvách o pronajímání domů* v Berlíně (str. 97, poznámka 2).

2. *Mění se lidské znalosti o vlastnostech statků:* V *pozitivním případě*

díky jim „*majetek vzrůstá*“. {*Používání kamenného uhlí při tavení železa* v Anglii kolem *roku 1620*, kdy úbytek lesů už začal ohrožovat další existenci železáren; chemické objevy, například jódu (využití solných zřídel obsahujících jód). Fosfority jakožto hnojivo. Antracit jakožto palivo. Látky k plynovému osvětlení, pro fotografii. Objevení barviv a léčiv. Gutaperča, kaučuk. Slonovina rostlinného původu (z Phytelephas macrocarpa). Kreozot. Parafínové svíčky. Používání *asfaltu*, *smrkového jehličí* (vlny z jehličí), plynů ve vysokých pecích, kamenouhelného dehtu k výrobě anilínu, vlněných hadrů, pilin atd. atd.} V *negativním případě zmenšení použitelnosti a tudíž hodnoty* (například po objevení trichín ve vepřovém mase, jedovatých látek v barvách, rostlinách atd.) (str. 97, 98). Objevení *produktů vhodných pro těžbu* v půdě, nových užitečných vlastností produktů půdy, objevení nových způsobů jejich upotřebení zvětšuje *majetek pozemkového vlastníka* (str. 98).

3. *Konjunktura.*

Vliv *všech* vnějších „podmínek“, které „podstatně spoluurčují *výrobu statků pro směnný styk*, *poptávku* po nich a jejich *odbyt*“... a tím i jejich „*směnnou hodnotu*“ a také směnnou hodnotu „*jednotlivého už hotového statku*... úplně nebo převážně *nezávisle*“ na „hospodařícím subjektu“, „respektive vlastníkovi“ (str. 98). *Konjunktura se stává* „*rozhodujícím činitelem*“ *v* „*systému svobodné konkurence*“ (str. 99). „Díky *principu soukromého vlastnictví*“ přitom jeden získává „to, co si nezasloužil“, a tak druhý utrpí „*újmu*“, „*ekonomicky nezaviněné ztráty*“.

O *spekulaci* (str. 101, poznámka 10). *Ceny obydlí* (str. 102, poznámka 11). *Uhelný a železářský průmysl* (str. 102, poznámka 12). *Četné změny v technice* vedly ke snížení hodnoty průmyslových výrobků, stejně jako výrobních nástrojů (str. 102, 103).

V „národním hospodářství se vzrůstajícím obyvatelstvem a blahobytem *převažují*... *příznivé vyhlídky*, — i když s občasnými, dočasnými a místními zvraty a výkyvy — pro *pozemkové vlastnictví*, zvláště *pro městské* (velkoměstské)“ (str. 102).

„Tak konjunktura nahrává zisky zvláště *pozemkovému vlastníku*“ (str. 103). „Tyto *zisky*, stejně jako většina jiných *zisků plynoucích z konjunktury*,... jsou jen *pouhé zisky ze hry*“, kterým odpovídají „*ztráty ze hry*“ (str. 103).

Totéž o „obchodu s obilím“ (str. 103, poznámka 15).

Tak je nutné „otevřeně uznat..., že hospodářská situace jednotlivce nebo

rodiny“ je „v *podstatě rovněž produktem konjunktury*“ a to „nutně oslabuje význam *osobní hospodářské odpovědnosti*“ (str. [104,] 105).

A proto „platí-li“ „*dnešní organizace* národního hospodářství a její *právní základna*“(!), „tedy soukromé vlastnictví... půdy a kapitálu“ atd. „za zřízení v hlavních rysech *nezměnitelné*“, pak neexistují — to se dovídáme po dlouhém řečnění — žádné prostředky „k vymýcení ...*příčiny*“ {zlořádů, které z toho pramení, jako je váznutí odbytu, krize, propouštění dělníků, snižování mezd atd.}, a tudíž „*ani* tohoto zla samého“, zatímco pan Wagner se domnívá, že „symptomy“, „následky zla“ vymýtí tím, že „*konjunkturální zisky*“ postihne „daněmi“, a „ekonomicky nezaviněné“ „*ztráty*“, které jsou produktem konjunktury, že odstraní „racionálním... *systémem pojištění*“ (str. 105).

K tomu dojdeme, praví temný muž, jestliže dnešní způsob výroby s jeho „právní základnou“ pokládáme za „nezměnitelný“; ale jeho zkoumání, které jde hlouběji než socialismus, pronikne na kloub „věci samé“. Nous verrons*, jak?

Jednotlivé hlavní momenty, které tvoří konjunkturu.

1. *Kolísání sklizně hlavních potravin vlivem počasí* a politických poměrů, například narušením polních prací válkou. Jak to ovlivňuje výrobce a spotřebitele (str. 106). {O *obchodnících s obilím*, *Tooke* „*Dějiny cen*“[301]; o *Řecku*, *Böckh*, „*Státní hospodářství Athéňanů*“, sv. I, kn. 1, § 15[302]; o *Římě*: *Jhering*, „Duch“, str. 238. *Rostoucí úmrtnost nižších vrstev obyvatelstva*, k níž v dnešní době dochází při každém *malém* zvýšení cen, „*je jistě důkazem*, že *průměrná mzda* masy pracující třídy jen *málo převyšuje částku absolutně nutnou* k životu“ (str. 106, poznámka 19).} *Zlepšení komunikačních prostředků* {je „zároveň“, jak se dovídáme v poznámce 20, „nejdůležitější předpoklad spekulativního obchodu s obilím, vyrovnávajícího ceny“}, *změněné metody obdělávání půdy* {„*střídání osevního postupu*“, „pěstování *různých* plodin, na které mají různý vliv změny počasí, příznivý nebo nepříznivý“}; proto *menší kolísání cen obilí v krátkých časových rozmezích* ve srovnání „se středověkem a starověkem“. Ale i nyní je kolísání ještě velmi značné. (Viz poznámku 22, str. 107; fakta tamtéž.)

* Uvidíme. *(Pozn. red.)*

2. *Změny v technice. Nové výrobní metody.* Bessemerova ocel místo železa atd., str. 107 (a k tomu poznámka 23). *Zavádění strojů místo ruční práce.*

3. Změny v komunikačních a dopravních prostředcích, které mají vliv na pohyb lidí a statků *z místa na místo:* zejména to má vliv *...na hodnotu půdy* a předmětů s *nízkou specifickou hodnotou;* celá výrobní odvětví jsou nucena obtížně přecházet k jiným výrobním metodám (str. 107). {K tomu poznámka 24, tamtéž. *Zvýšení hodnoty půdy v blízkosti dobrých komunikací* díky lepšímu odbytu výrobků, které se tu získávají; *usnadňuje se hromadění obyvatelstva* ve městech, odtud *ohromný vzrůst hodnoty půdy ve městech* a *hodnoty* v blízkosti takových míst. *Usnadnění odvozu obilí* a jiných zemědělských a lesnických surovin i báňských produktů *z krajů, kde dosud byly nízké ceny,* do krajů s vyššími cenami; odtud ztížená hospodářská situace všech elementů obyvatelstva se stabilnějším příjmem v krajích s nižšími cenami a naopak zlepšení situace tamních výrobců a zvláště pozemkových vlastníků. Opačně působí usnadněné *přivážení (dovoz!)* obilí a jiných látek s nízkou specifickou hodnotou. Je výhodné pro spotřebitele a nevýhodné pro výrobce v zemi, odkud se dováží; nutnost přejít k jiným druhům výroby, například v Anglii ve čtyřicátých letech od pěstování obilí k pěstování dobytka, nebo v Německu v důsledku konkurence levného obilí z východní Evropy. Pro *německé zemědělce* obtížná situace (nyní) vzhledem k *podnebí* a vzhledem k *nedávnému silnému zvýšení mezd,* které zemědělci nemohou přenést na produkty tak snadno jako průmyslníci atd.}

4. *Změny vkusu! Móda* atd., často se v krátké době rychle mění.

5. *Politické změny* v národní a mezinárodní sféře směnného styku (válka, revoluce atd.), pokud při vzrůstající dělbě práce, rozvíjení mezinárodního atd. směnného styku je *stále důležitější důvěra* či *nedůvěra,* spolupůsobení úvěrového činitele, obrovské rozměry moderních válek atd. (str. 108).

6. *Změny v agrární, průmyslové a obchodní politice.* (Příklad: reforma britského obilního zákonodárství.)

7. Změny v *rozmístění* a *celkovém ekonomickém postavení všeho*

obyvatelstva, například stěhování z venkova do měst (str. 108, 109).

8. *Změny v sociálním a ekonomickém postavení jednotlivých vrstev obyvatelstva*, například v důsledku poskytnutí spolčovací svobody atd. (str. 109). {*Francouzských 5 miliard*[303], tamtéž, poznámka 29.}

Náklady v individuálním hospodářství. „Prací" vyrábějící „hodnotu", na kterou se redukují všechny náklady, je třeba rozumět zejména také „práci" ve správném *širokém* smyslu tohoto slova, podle něhož „zahrnuje *všechno*, co z lidských účelných činností je nutné k získání výnosů", tedy také zejména „*duševní práci* vedoucího a činnost, kterou se tvoří a používá kapitál", a „tudíž" ke „konstitutivním prvkům nákladů" patří i „zisk z kapitálu", který tuto činnost platí. „Toto pojetí je v rozporu se socialistickou teorií hodnoty a nákladů a s kritikou kapitálu" (str. 111).

Temný muž mi podkládá tvrzení, že „*nadhodnota*, kterou vyrábějí *pouze* dělníci, *neprávem* zůstává kapitalistickým podnikatelům" (str. 114, poznámka 3). Ale já tvrdím pravý opak; totiž že zbožní výroba se na jistém bodě nutně stává „kapitalistickou" zbožní výrobou a že podle *zákona hodnoty*, který v ní vládne, přísluší „nadhodnota" kapitalistovi, a ne dělníkovi. Není třeba pouštět se do takovéto sofistiky, katedrově socialistický charakter viri obscuri dosvědčí tato banalita:

„bezpodmínečni protivníci socialistů" „nevidí četné *případy vykořisťovatelských vztahů*, při nichž se čisté výnosy rozdělují *nikoli* správně" (!) „a *výrobní náklady v jednotlivě hospodařících* podnicích se příliš snižují na úkor dělníků (někdy i zápůjčních kapitalistů) a ve prospěch zaměstnavatelů" (tamtéž).

Národní důchod v Anglii a ve Francii (str. 120, χ—φ).

Roční hrubý důchod národa:

1. Úhrn statků *nově* vyrobených za rok. *Tuzemské suroviny* je třeba započítat plně podle jejich hodnoty; *předměty zhotovené z tuzemských a zahraničních surovin* se započítávají {aby nedošlo k dvojímu započítání surovin} *v částce, o kterou se průmyslovou prací zvýší hodnota; suroviny a polotovary*, které procházejí *obchodem a dopravou*, se započítávají v částce, o kterou se tím zvýší hodnota.

2. *Dovoz peněz a zboží ze zahraničí* z titulu rent z *dlužních pohledávek* dané země, plynoucích z *úvěrových operací* nebo *kapitálových vkladů* příslušníků daného státu za hranicemi.

3. *Zisky na dopravném* z lodní dopravy dané země, dosažené ze zahraničního obchodu a tranzitu, reálně zaplacené prostřednictvím dovozu zahraničních statků.

4. *Hotové peníze nebo zboží převedené* ze zahraničí *jako rimesy pro cizince, kteří se v dané zemi zdržují.*

5. *Dovoz plateb, za které se neposkytuje náhrada,* například při *dlouhodobých poplatcích* jiné země dané zemi, nebo při *trvalém přistěhovalectví, a tudíž regulérní dovoz majetku přistěhovalců.*

6. *Přebytek hodnoty dovozu zboží a peněz* dosažený *v zahraničním obchodě* {ale pak je v bodě 1 nutno odečíst *vývoz* za hranice}.

7. *Hodnota výtěžku z majetku určeného k užívání* (například z obytných domů atd.) (str. 121, 122).

Pro *čistý důchod* je třeba odečíst mezi jiným „statky vyvezené k zaplacení *dopravného cizí lodní dopravě*" (str. 123). {Věc není tak prostá: *výrobní cena (tuzemská)* + *dopravné* = *prodejní cena.* Vyváží-li daná země své vlastní zboží na svých vlastních lodích, platí cizí země dopravní náklady, jestliže tržní cena, která tam existuje, atd.}

„Vedle dlouhodobých poplatků je třeba jmenovat pravidelné platby *cizím příslušníkům* v *zahraničí* (úplatky, jako například platila Persie Řekům, *odměny cizím učencům* za Ludvíka XIV., Petrský halér[304]" (str. 123, poznámka 9).

Proč ne *podpory*, které německá knížata pravidelně dostávala od Francie a Anglie?

Viz naivní druhy *součástí příjmů soukromníků*, které záležejí v „příspěvcích od státu a církve" (str. 125, poznámka 14).

Oceňování hodnoty z hlediska jednotlivce a z hlediska národního hospodářství.

Zničení části zásoby zboží, aby se zbytek prodal dráže, nazývá *Cournot* v „*Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*", *1838* „une véritable création de richesse dans le sens commercial du mot"* (str. 127, poznámka 3).

O snížení spotřebních *zásob* soukromníků čili, *jak to nazývá Wagner*, jejich „*kapitálu určeného k užívání*", v našem kulturním období, zvláště v *Berlíně*, srovnej str. 128, poznámka 5, a str. 129,

* — „skutečným vytvářením bohatství v obchodním smyslu tohoto slova". *(Pozn. red.)*

poznámka 8 a 10; k tomu je *ve výrobních podnicích* samých příliš málo peněz nebo vlastního *provozního kapitálu*, str. 130 a tamtéž poznámka 11.

Relativně větší význam zahraničního obchodu dnes (str. 131, poznámka 13, a str. 132, poznámka 3).

Napsal K. Marx
v druhé polovině roku 1879 až v listopadu 1880

Otištěno podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

K. MARX

KONCEPTY ODPOVĚDI NA DOPIS V. I. ZASULIČOVÉ*

První koncept

1. Při rozboru geneze kapitalistické výroby jsem řekl, že jejím základem je „radikální odloučení výrobce od výrobních prostředků" (francouzské vydání „Kapitálu", str. 315, sloupec 1) a že „základem celého tohoto procesu je *vyvlastnění zemědělců*. Dosud bylo radikálně provedeno jen v Anglii... Ale *všechny ostatní západoevropské země* procházejí týmž vývojem." (Tamtéž, sloupec 2)[199].

Omezil jsem tedy „historickou nevyhnutelnost" tohoto vývoje *výslovně na západoevropské země*. A proč? Srovnejte si prosím s kapitolou XXXII, kde se říká:

Proces ničení, který vede k přeměně individuálních a rozptýlených výrobních prostředků ve výrobní prostředky společensky koncentrované, který mění trpasličí vlastnictví mnoha lidí v obrovité vlastnictví mála lidí, toto svízelné a strašné vyvlastnění pracujícího lidu — to je zdroj, to je geneze kapitálu... *Soukromé vlastnictví* založené na osobní práci... je zatlačováno *kapitalistickým soukromým vlastnictvím* založeným na vykořisťování práce jiných, na práci námezdní" (str. 341, sloupec 2).[305]

Je to tedy konec konců *přeměna jedné formy soukromého vlastnictví v jinou formu soukromého vlastnictví*. Jestliže však půda v rukou ruských rolníků nikdy nebyla *jejich soukromým vlastnictvím*, jak by se na ně dal tento vývoj aplikovat?

* Viz tento svazek, str. 269–270. *(Pozn. red.)*

2. Z historického hlediska je jediným závažným argumentem ve prospěch *nevyhnutelného rozkladu* občiny *ruských rolníků* toto:

Ohlédneme-li se hodně daleko do minulosti, nalézáme v celé západní Evropě společné vlastnictví víceméně archaického typu; se společenským pokrokem toto vlastnictví všude zmizelo. Proč by je jedině v Rusku neměl stihnout stejný osud?

Odpovídám: protože v Rusku, díky zvláštnímu spojení okolností, se vesnická občina, existující ještě v národním měřítku, může postupně oprostit od svých prvobytných charakteristických rysů a vyvíjet se přímo jako prvek kolektivní výroby v národním měřítku. Právě díky tomu, že současně existuje kapitalistická výroba, může si osvojit všechny její pozitivní výsledky, aniž by prošla jejími strašnými peripetiemi. Rusko nežije izolovaně od současného světa, ani není kořistí nějakého cizího dobyvatele, jako třeba Východní Indie.

Kdyby ruští ctitelé kapitalistického systému popírali *teoretickou* možnost takového vývoje, položil bych jim otázku: muselo snad Rusko, aby mohlo používat strojů, parníků, železnic atd., projít podobně jako Západ celou dlouhou inkubační dobou strojového průmyslu? Mohli by mi také vysvětlit, jak to dokázali, že se u nich obratem ruky zavedl celý mechanismus směny (banky, úvěrové společnosti atd.), jehož vybudování trvalo na Západě celá staletí?

Kdyby se byly hned při osvobození rolnictva vesnické občiny postavily do normálních příznivých podmínek, kdyby se dále obrovský státní dluh, placený převážnou měrou na útraty rolníků, spolu s ostatními obrovskými částkami, které se prostřednictvím státu (opět na útraty rolníků) poskytují „novým oporám společnosti", jež se proměnily v kapitalisty, — kdyby se byly všechny tyto výdaje vynaložily na *další rozvoj* vesnické občiny, nikdo by dnes nehloubal „o historické nevyhnutelnosti" jejího zániku; všichni by v ní spatřovali prvek obrození ruské společnosti a prvek převahy nad zeměmi, jež jsou ještě ovládány kapitalistickým režimem.

Další okolností příznivou pro zachování ruské občiny (cestou jejího rozvoje) je to, že nejen existuje současně s kapitalistickou výrobou a že přetrvala období, kdy tento společenský systém byl

ještě bez úhony, ale že tu je v době, kdy tento společenský systém naopak jak v západní Evropě, tak ve Spojených státech bojuje s vědou, s lidovými masami i se samotnými výrobními silami, které vytváří*. Zkrátka v době, kdy kapitalismus prodělává krizi, jež skončí jeho odstraněním, návratem moderní společnosti k „archaickému" typu společného vlastnictví, čili, jak říká jeden americký autor**, kterého jistě nikdo nebude podezírat z revolučních tendencí a kterého v jeho pracích podporuje washingtonská vláda — že „nový systém", k němuž směřuje moderní společnost, „bude obrozením (a revival) archaického typu společnosti ve vyšší formě (in a superior form)"[306]. Není tedy třeba příliš se lekat slova „archaický".

Ovšem bylo by alespoň zapotřebí tyto osudy znát. Nevíme však o nich nic.

Historii rozpadu prvobytných společenství (dopouštěli bychom se chyby, kdybychom je kladli všechny do jedné roviny; tak jako v geologických formacích, existuje i v historických formacích celá řada typů primárních, sekundárních, terciárních atd.) je teprve třeba napsat. Dosud jsme měli k dispozici pouze skrovné skici. V každém případě však bádání postoupilo natolik, aby bylo možno tvrdit: 1. že životaschopnost prvobytných společenství byla nesrovnatelně větší než životaschopnost semitských, řeckých, římských atd. společností, a fortiori*** než moderních společností kapitalistických; 2. že příčiny jejich úpadku pramení z ekonomických faktů, které jim zabránily překročit určitý stupeň vývoje, z historických prostředí, jež se ani trochu nepodobají historickému prostředí dnešní ruské občiny.

Při čtení dějin prvobytných společenství napsaných buržoaznímí autory je třeba být opatrný. Nezastavují se ani před padělky. Tak třeba sir Henry Maine, který horlivě pomáhal anglické vládě při jejím násilném ničení indických občin, nás licoměrně ujišťuje,

* V rukopisu je dále škrtnuto: „Zkrátka že se stal kolbištěm křiklavých rozporů, krizí, konfliktů a periodicky se opakujících pohrom; ukazuje i těm nejzaslepenějším, že je přechodným výrobním systémem, který musí zaniknout, až se společnost vrátí k...". *(Pozn. red.)*

** — tj. L. H. Morgan. *(Pozn. red.)*

*** — silnější. *(Pozn. red.)*

že všechny ušlechtilé snahy vlády o udržení těchto občin ztroskotaly na živelné síle ekonomických zákonů![307]

Tak či onak tato občina zanikla v neustálých vnějších i vnitřních válkách; se vší pravděpodobností zahynula násilnou smrtí. Když germánské kmeny dobyly Itálii, Španělsko, Galii atd., jejich občina archaického typu už neexistovala. Její *přirozenou životaschopnost* však dokazují dva fakty. Existují jednotlivé její exempláře, které přetrvaly všechny peripetie středověku a zachovaly se až podnes, například v mém rodném kraji, v okolí Trevíru. Ale nejdůležitější je to, že tato občina tak dokonale vtiskla své charakteristické rysy občině, která ji vytlačila, občině, v níž se orná půda stala soukromým vlastnictvím, kdežto lesy, pastviny, ladem ležící půda atd. zůstávají ještě občinovým vlastnictvím — že Maurer, když objevil tuto občinu sekundární formace, mohl rekonstruovat archaický prototyp. Díky charakteristickým rysům, které převzala od tohoto prototypu, mohla nová občina, zavedená Germány ve všech dobytých zemích, zůstat po celý středověk jedinou záštitou svobody a života lidu.

Jestliže od dob Tacita nemáme žádné zprávy ani o životě *občiny*, ani o tom, jak a kdy zanikla, známe alespoň z popisu Julia Caesara výchozí bod tohoto procesu. V jeho době se už půda každoročně rozdělovala mezi *gentes** a *tribus*** germánských kmenových svazků, ještě však ne mezi jednotlivé členy občiny. *Vesnická občina* v Germánii vyšla tedy z archaičtějšího typu; byla tu produktem živelného vývoje, a nebyla přenesena v hotové podobě z Asie. Tam — ve Východní Indii — se s ní rovněž setkáváme, a vždycky jako s *posledním stupněm* nebo posledním obdobím archaické formace.

Mám-li posoudit eventuální osudy vesnické občiny z ryze teoretického hlediska, tj. za předpokladu, že by vždycky měla normální existenční podmínky, musím nyní uvést určité charakteristické rysy, jimiž se „zemědělská občina" odlišuje od archaičtějších typů.

Především všechna dřívější prvobytná společenství spočívají

* — rody. *(Pozn. red.)*
** — kmeny. *(Pozn. red.)*

na pokrevním příbuzenství jejich členů; zemědělská občina, která toto pevné, ale těsné pouto zpřetrhává, je schopnější rozšiřovat se a obstát ve styku s cizími lidmi.

Dále je v ní dům a jeho příslušenství, dvůr, už soukromým vlastnictvím zemědělce, kdežto ještě dávno před vznikem zemědělství byl společný dům jedním z materiálních základů předchozích společenství.

A nakonec i když orná půda zůstává občinovým vlastnictvím, je periodicky rozdělována mezi členy zemědělské občiny, takže každý zemědělec obhospodařuje na svůj účet pole, která mu byla přidělena, a plody tohoto hospodaření si přivlastňuje individuálně, zatímco v archaičtějších společenstvích se vyrábělo společně a rozděloval se jen produkt. Tento prvobytný typ sdružené či společné výroby byl ovšem důsledkem slabosti izolovaného jedince, a ne zespolečenštění výrobních prostředků.

Není těžké pochopit, že dualismus vlastní „zemědělské občině" jí může dát značnou odolnost, neboť na jedné straně společné vlastnictví a z něho vyplývající sociální vztahy upevňují její základy, zatímco soukromý dům, parcelové obdělávání orné půdy a soukromé přivlastňování plodů umožňují rozvoj individuality, neslučitelný s podmínkami prvobytnějších společenství. Stejně tak je ale nabíledni, že právě tento dualismus se časem může stát zdrojem rozkladu. Ponecháme-li stranou všechny vlivy nepřátelského prostředí, už samo postupné hromadění movitého bohatství, jež začíná bohatstvím v podobě dobytka (a připouští dokonce bohatství v podobě nevolníků), stále výraznější úloha, kterou hraje movitý prvek v samotném zemědělství a spousta jiných okolností od tohoto hromadění neoddělitelných, jejichž výklad by mě však zavedl příliš daleko, působí jako element rozkladu ekonomické a sociální rovnosti a vede uvnitř občiny ke střetávání zájmů, které má zprvu za následek přeměnu orné půdy v soukromé vlastnictví a končí pak soukromým přivlastněním lesů, pastvin, ladem ležící půdy atd., jež už se staly *občinovými doplňky* soukromého vlastnictví. Proto představuje „zemědělská občina" všude *nejmladší typ* archaické společenské formace, a proto se v historickém vývoji staré i moderní západní Evropy jeví období zemědělské občiny jako

období přechodu od společného vlastnictví k soukromému vlastnictví, jako období přechodu od primární formace k sekundární formaci. Ale znamená to snad, že vývoj „zemědělské občiny" se musí touto cestou ubírat za všech okolností? Naprosto ne. Její základní forma připouští takovouto alternativu: buď prvek soukromého vlastnictví, který je v ní obsažen, nabude vrchu nad prvkem kolektivním, nebo naopak. Všechno záleží na historickém prostředí, v němž se občina nachází... a priori jsou možná obě tato řešení, ale každé z nich samozřejmě potřebuje zcela jiné historické prostředí.

3. Rusko je jediná evropská země, v níž se „zemědělská občina" udržela v národním měřítku až podnes. Není kořistí nějakého cizího dobyvatele, jako třeba Východní Indie. Nežije také izolovaně od moderního světa. Společné vlastnictví půdy mu na jedné straně dává možnost přímo a postupně přeměňovat parcelové a individualistické zemědělství v zemědělství kolektivní, a ruští rolníci už je praktikují na nerozdělených lukách. Fyzická konfigurace jeho půdy přímo vybízí ke strojovému obdělávání ve velkém měřítku. Rolník je dokonale obeznámen s artělovými vztahy, a to mu usnadní přechod od parcelové práce ke sdružené práci a konečně ruská společnost, jež tak dlouho žila na jeho útraty, mu dluží zálohu potřebnou k takovému přechodu.* Na druhé straně to, že je tu *současně* západní výroba, která ovládá světový trh, dovoluje Rusku vtělit do občiny všechny pozitivní výsledky, jichž dosáhl kapitalistický systém, aniž by bylo nutné projít pod jeho kaudinským jhem[308].

Kdyby obhájci „nových opor společnosti" popírali *teoretickou* možnost vývoje moderní vesnické občiny, mohli bychom se jich zeptat, zda Rusko muselo podobně jako Západ projít dlouhou inkubační dobou strojového průmyslu, aby se dostalo ke strojům, parníkům, železnicím atd.? Také bychom se jich mohli zeptat, jak to dokázali, že se u nich obratem ruky zavedl celý mechanismus směny (banky, akciové společnosti atd.), jehož vybudování trvalo na Západě celá staletí?

* V rukopisu je dále škrtnuto: „Muselo by se ovšem začít tím, že by se občina uvedla do normálního stavu na *nynější základně*, poněvadž rolník je všude nepřítelem náhlých změn." *(Pozn. red.)*

„Zemědělská občina" v Rusku má jeden charakteristický rys, který ji oslabuje a ve všech směrech je jí na škodu. Je to její izolovanost, nedostatek spojení života jedné občiny s životem ostatních občin, onen *lokálně omezený mikrokosmos*, s nímž se nesetkáváme všude jako s imanentním charakteristickým rysem tohoto typu, který však všude, kde se vyskytuje, umožnil, aby nad občinami vyrostl víceméně centrální despotismus. Federace severoruských republik je důkazem toho, že tato izolace, původně způsobená patrně nesmírnou rozsáhlostí území, byla do značné míry posílena politickými osudy, které Rusko muselo prožít od vpádu Mongolů. Dnes by se tato překážka dala velice snadno odstranit. Stačilo by jen nahradit ВОЛОСТЬ*, vládní instituci, shromážděním rolníků, které by si zvolily samy občiny a jež by jako hospodářský a administrativní orgán sloužilo jejich zájmům.

Z historického hlediska je velmi příznivou okolností pro zachování „zemědělské občiny" cestou jejího dalšího rozvoje to, že nejen existuje současně s kapitalistickou západní výrobou a že si tak může přivlastnit její plody, aniž by musela přijmout její modus operandi**, ale že také přetrvala období, kdy kapitalistický systém byl ještě bez úhony; že je tu v době, kdy tento systém naopak jak v západní Evropě, tak ve Spojených státech bojuje s pracujícími masami, s vědou i s výrobními silami, které vytváří, kdy zkrátka prodělává krizi, která skončí jeho odstraněním, návratem moderní společnosti k vyšší formě „archaického" typu kolektivního vlastnictví a kolektivní výroby.

Rozumí se samo sebou, že vývoj občiny by se uskutečňoval postupně a prvním krokem k tomu by bylo to, že by byla postavena do normálních podmínek na *nynější základně*.***

* — tj. venkovský správní obvod; toto slovo napsal Marx azbukou. *(Pozn. red.)*

** — způsob jednání. *(Pozn. red.)*

*** V rukopisu je dále škrtnuto: „A historická situace ‚zemědělské občiny' nemá obdoby! Jediná v Evropě se udržela nikoli v podobě vzácných a kuriózních miniatur, rozptýlených zbytků archaického typu, s nimiž jsme se mohli ještě donedávna setkat na Západě, nýbrž jako téměř převládající forma života lidu rozšířená v obrovské říši. Jestliže ve společném vlastnictví půdy má základnu kolektivního přivlastňování, její historické prostředí, to, že současně existuje kapitalistická výroba, jí poskytuje zcela hotové materiální podmínky pro společnou práci ve velkém měřítku. Je tedy schopna osvojit si pozitivní výsledky,

Jenže proti ní stojí pozemkové vlastnictví držící ve svých rukách skoro polovinu půdy, a to tu lepší polovinu, nemluvě ani o státních statcích. A právě proto je zachování „vesnické občiny" cestou jejího dalšího rozvoje v souladu s všeobecným hnutím ruské společnosti, jejíž obrození může být vykoupeno jedině za tuto cenu.

Dokonce i z ryze ekonomického hlediska se Rusko může dostat ze slepé uličky, v níž je dnes jeho zemědělství, jen rozvíjením své vesnické občiny; marně by se pokoušelo dostat se z ní systémem kapitalistického pachtu podle anglického způsobu, proti němuž mluví všechny podmínky na ruském venkově.

Ponecháme-li stranou všechny nesnáze, které v současné době tíží ruskou „vesnickou občinu", a budeme-li posuzovat pouze její strukturu a její historické prostředí, je na první pohled zřejmé, že jeden z jejích základních charakteristických rysů, společné vlastnictví půdy, tvoří přirozený základ kolektivní výroby a přivlastňování. Kromě toho ten fakt, že ruský rolník je dokonale obeznámen s artělovými vztahy, by mu usnadnil přechod od parcelové práce k práci kolektivní, kterou už do jisté míry prakticky uplatňuje na nerozdělených lukách, při odvodňování a jiných pracích obecného zájmu. Avšak k tomu, aby kolektivní práce v samotném zemědělství mohla nahradit parcelovou práci — zdroj soukromého přivlastňování — je zapotřebí dvou věcí: ekonomické potřeby takovéto přeměny a materiálních podmínek k jejímu provedení.

Pokud jde o ekonomickou potřebu, pocítila by ji „vesnická občina" hned ve chvíli, kdy by byla postavena do normálních podmínek, to znamená, jakmile by byla zbavena břemen, která ji tíží, a dostala půdu k obdělávání v normální rozloze. Doba, kdy ruské zemědělství nepotřebovalo nic jiného, než půdu a parcelového rolníka vybaveného víceméně primitivními nástroji, už uplynula. Uplynula tím rychleji, že utlačování zemědělce vysiluje jeho pole a činí je neplodným. Ruské zemědělství potřebuje teď

jichž dosáhl kapitalistický systém, aniž by musela projít pod jeho kaudinským jhem. Parcelové zemědělství může pomocí strojů nahradit zemědělstvím ve velkém, k němuž fyzická konfigurace půdy v Rusku přímo vybízí. Může se tedy *bezprostředně* stát *výchozím bodem* ekonomického systému, k němuž směřuje moderní společnost, a zahájit nový život, aniž by začala sebevraždou. Naopak by bylo třeba začít tím, že by se uvedla do normálního stavu." *(Pozn. red.)*

sdruženou práci organizovanou ve velkém měřítku. A kromě toho, cožpak by rolník, jemuž chybějí nejnutnější věci k obdělávání jeho dvou či tří děsjatin, byl na tom lépe, kdyby se počet děsjatin zdesateronásobil?

Kde však vzít nářadí, hnojivo, agronomické metody atd., všechny prostředky nezbytné ke kolektivní práci? A v tom právě spočívá velká přednost ruské „vesnické občiny" oproti archaickým občinám téhož typu. Ona jediná v Evropě se udržela ve velkém, národním měřítku. Nachází se tedy v historickém prostředí, kdy to, že současně existuje kapitalistická výroba, jí poskytuje všechny podmínky ke kolektivní práci. Je schopna osvojit si pozitivní výsledky, jichž dosáhl kapitalistický systém, aniž by musela projít pod jeho kaudinským jhem. Fyzická konfigurace půdy v Rusku přímo vybízí k obdělávání pomocí strojů, organizovanému ve velkém měřítku a založenému na sdružené práci. Pokud jde o náklady na jeho zavedení, náklady intelektuální i materiální, dluží je ruská společnost „vesnické občině", na jejíž útraty tak dlouho žila a v níž také musí hledat svůj „obrozující prvek".

Nejlepším důkazem toho, že tento vývoj „vesnické občiny" odpovídá historickému procesu naší epochy, je osudná krize, kterou prodělává kapitalistická výroba v evropských a amerických zemích, kde dosáhla největšího rozmachu, krize, která skončí jejím odstraněním a návratem moderní společnosti k vyšší formě nejarchaičtějšího typu — ke kolektivní výrobě a kolektivnímu přivlastňování.

4. Aby bylo možno se vyvíjet, je třeba především žít, a pro nikoho není tajemstvím, že v této chvíli je život „vesnické občiny" ohrožen.

Mají-li být zemědělci vyvlastněni, není zapotřebí vyhánět je z jejich půdy, jako se to dělalo v Anglii a jinde; právě tak není zapotřebí rušit společné vlastnictví ukazem. Jděte a vezměte rolníkům produkt jejich zemědělské práce nad určitou míru, a ani s celým vaším četnictvem a armádou se vám nepodaří připoutat je k jejich polím! V posledních letech římského impéria prchali decurionové v provinciích nikoli rolníci, nýbrž pozemkoví vlastníci, ze svých domů, opouštěli svou půdu a dokonce se prodávali do otroctví, a to všechno jen proto, aby se zbavili vlastnictví, které už ne-

bylo ničím jiným než oficiální záminkou k nemilosrdnému a nelítostnému vydírání.

Po takzvaném osvobození rolnictva postavil stát ruskou občinu do nenormálních ekonomických podmínek a od té doby ji neustále potlačoval za pomoci společenských sil soustředěných v jeho rukách. Vysílená fiskálním vydíráním, stala se bezmocným předmětem vykořisťování prostřednictvím obchodu, velkého pozemkového vlastnictví a lichvy. Tento útlak zvenčí uvolnil střetávání zájmů, které už uvnitř občiny existovalo, a rychle rozvinul její rozkladné prvky. Ale to ještě není všechno.* Na útraty rolníků vypěstoval stát jako ve skleníku ony odnože západního kapitalistického systému, které, aniž by jakkoli rozvíjely výrobní síly zemědělství, mohou ze všeho nejvíc usnadnit a uspíšit rozkrádání jeho plodů neproduktivními prostředníky. Přispěl tak k obohacení nové kapitalistické havěti vysávající krev beztak už zesláblé „vesnické občiny".

...Stát zkrátka přispěl svou hřivnou k předčasnému rozvoji technických a ekonomických prostředků, které ze všeho nejvíce mohou usnadnit a uspíšit vykořisťování zemědělce, to znamená nejproduktivnější síly Ruska, a obohatit „nové opory společnosti".

5. Tento souhrn ničivých vlivů, pokud nebude zlomen mohutnou protiakcí, musí přirozeně vést k zániku vesnické občiny.

Vzniká tu však otázka: proč by se všechny tyto zájmy (včetně velkého průmyslu, který je pod ochranou vlády), jimž nynější stav občiny tak vyhovuje, měly vědomě spolčit a zabít slepici, která jim snáší zlatá vajíčka? Právě proto, že cítí, že „tento současný stav" je nadále neudržitelný a že tudíž nynější způsob jejího vykořisťování už zastarává. Bída zemědělce se už přenesla i na půdu, která přestává rodit. Dobré sklizně se střídají s hladomorem. Průměr za posledních deset let ukázal, že zemědělská výroba nejen stagnuje, ale dokonce upadá. Nakonec musí Rusko poprvé obilí dovážet, místo aby je vyváželo. A tak nelze ztrácet čas. Musí se s tím skoncovat. Je třeba ze zámožnější menšiny rolníků vytvo-

* V rukopise je dále škrtnuto: „Na útraty rolníků vypěstoval stát jako ve skleníku ty výhonky kapitalistického systému, jež se nejsnáze aklimatizují, jako burzu, spekulaci, banky, akciové společnosti a železnice, jejichž deficit kryje a jejichž zisk nechává inkasovat jejich podnikatelům atd. atd." *(Pozn. red.)*

řit venkovskou střední třídu a většinu rolníků proměnit v pouhé proletáře. Z tohoto důvodu mluvčí „nových opor společnosti" označují dokonce rány zasazované občině, za přirozené příznaky jejího zkomírání.

Když si tedy všechny ty různé zájmy a hlavně zájmy „nových opor společnosti", vybudovaných za blahovolného panování Alexandra II., přišly při *nynějším stavu* „vesnické občiny" na své, proč by se měly vědomě spolčovat a usilovat o její smrt? Proč označují jejich mluvčí rány, které se jí zasazují, za nezvratné důkazy jejího přirozeného upadání? Proč chtějí zabít slepici snášející jim zlatá vajíčka?

Prostě proto, že ekonomické fakty, jejichž rozebíráním bych zašel příliš daleko, odhalily tajemství, že *nynější stav občiny je nadále neudržitelný* a že nynější způsob vykořisťování lidových mas už vývojem věcí samých nutně zastará. Je tedy zapotřebí něčeho nového a toto nové, předkládané v těch nejrozmanitějších formách, vyúsťuje vždycky v jedno: zrušit občinové vlastnictví, nechat zámožnější menšinu rolníků, aby vytvořila venkovskou střední třídu, a převážnou většinu rolníků proměnit v pouhé proletáře.

„Vesnická občina" byla už na jedné straně takřka přivedena na pokraj záhuby a na druhé straně na ni číhá mocné spiknutí, aby jí zasadilo ránu z milosti. Má-li se ruská občina zachránit, je zapotřebí ruské revoluce. Ostatně ti, kdo mají v rukách politickou a společenskou moc, dělají co mohou, aby masy na takovou katastrofu připravili.

A zatímco se občině pouští žilou, zatímco se natahuje na skřipec a její půda se připravuje o plodnost a vymrskává se, literární lokajové „nových opor společnosti" ironicky označují rány, které jí byly zasazeny, za příznaky jejího přirozeného zkomírání. Tvrdí, že umírá přirozenou smrtí a že by bylo dobře zkrátit její agónii. Zde už nejde o problém, který má být vyřešen, ale docela prostě o nepřítele, který musí být poražen. Má-li se zachránit ruská občina, je zapotřebí ruské revoluce. Ostatně ruská vláda i „nové opory společnosti" dělají co mohou, aby masy na takovou katastrofu připravily. Vypukne-li revoluce v pravou chvíli a soustředí-li všechny své síly na to, aby vesnické občině zajistila

svobodný rozvoj, stane se z vesnické občiny záhy prvek obrození ruské společnosti a prvek převahy nad zeměmi zotročenými kapitalistickým režimem.

Druhý koncept

1. V „Kapitálu" jsem poukázal na to, že výchozím bodem při přeměně *feudální výroby v kapitalistickou výrobu* bylo *vyvlastnění výrobce*, a zejména že „*základem celého tohoto procesu je vyvlastnění zemědělců*" (str. 315 francouzského vydání). Dále pokračuji: „Dosud bylo (vyvlastnění zemědělců) radikálně provedeno jen v Anglii... *všechny ostatní západoevropské země* procházejí týmž vývojem" (tamtéž).

Omezil jsem tedy tuto „historickou nevyhnutelnost" výslovně na „*západoevropské země*". Abych neponechal ani stín pochybnosti o tom, co tím míním, říkám na str. 341:

„*Soukromé vlastnictví*, jako protiklad kolektivního vlastnictví, existuje jen tam, kde... *vnější pracovní podmínky* náleží *soukromým osobám*. Podle toho však, zda tyto soukromé osoby jsou dělníky nebo nedělníky, mění se i charakter soukromého vlastnictví."

Tak proces, který jsem analyzoval, nahradil formu soukromého a roztříštěného vlastnictví pracujících kapitalistickým vlastnictvím nepatrné menšiny (l. c.* str. 342[309]), *nahradil jeden druh vlastnictví jiným druhem*. Jak by se mohl aplikovat na Rusko, kde půda není a nikdy nebyla „soukromým vlastnictvím" zemědělce? Jediný závěr, který by byli oprávněni vyvozovat z vývoje věcí na Západě, by tedy byl tento: aby v Rusku mohla být zavedena kapitalistická výroba, muselo by se začít tím, že by se zrušilo občinové vlastnictví a vyvlastnili rolníci, to znamená široké lidové masy. To je ostatně přání ruských liberálů**; jenomže, má jejich *přání* větší opodstatnění než přání Kateřiny II., která chtěla na ruskou půdu přesadit středověký západní cechovní systém?[310]

Tak vyvlastnění zemědělců na Západě posloužilo k „nahrazení

* — loco citato — citovaného díla. *(Pozn. red.)*

** V rukopise je dále škrtnuto: „kteří chtějí v Rusku zavést kapitalistickou výrobu a v důsledku toho proměnit obrovskou masu rolníků v pouhé námezdní dělníky." *(Pozn. red.)*

soukromého a roztříštěného vlastnictví pracujících" soukromým a koncentrovaným vlastnictvím kapitalistů. To však je nahrazení jedné formy soukromého vlastnictví jinou formou soukromého vlastnictví. V Rusku by šlo naopak o nahrazení komunistického vlastnictví kapitalistickým vlastnictvím.

Ovšem, má-li v Rusku nastolit své panství kapitalistická výroba, musí být velká většina rolnictva, tj. ruského lidu, proměněna v námezdní dělníky a následkem toho vyvlastněna tím, že bude napřed zrušeno její komunistické vlastnictví. Ale západní precedens by zde v žádném případě nic nedokazoval.

2. Ruské „marxisty", o nichž hovoříte, vůbec neznám. Rusové, s nimiž jsem v osobním styku, mají, pokud vím, úplně opačné názory.

3. Z historického hlediska je jediným závažným argumentem ve prospěch *nevyhnutelného rozkladu* občinového vlastnictví v Rusku toto: občinové vlastnictví existovalo v celé západní Evropě a se společenským pokrokem všude zmizelo; jak by mohlo uniknout stejnému osudu v Rusku?

Zánik občinového vlastnictví a vznik kapitalistické výroby jsou především navzájem odděleny obrovským mezidobím zahrnujícím celou řadu po sobě následujících ekonomických revolucí a evolucí, z nichž kapitalistická výroba je pouze nejmladší. Na jedné straně podivuhodně rozvinula výrobní síly společnosti, na druhé straně však ukázala, že je neslučitelná se silami, které sama vytváří. Její historie je už jen historií antagonismů, krizí, konfliktů a pohrom. Nakonec ukázala všem kromě těch, kdo jsou zaslepeni svými zájmy, že má ryze přechodný ráz. Evropské a americké národy, u nichž dosáhla největšího rozmachu, touží jen po tom, aby rozbily její okovy, kapitalistickou výrobu nahradily sdruženou výrobou a kapitalistické vlastnictví *vyšší formou* archaického typu vlastnictví, tj. komunistickým vlastnictvím.

Kdyby Rusko bylo ve světě izolováno, kdyby se muselo samo dopracovat ekonomických výsledků, jichž západní Evropa dosáhla jen tím, že prošla dlouhou řadou evolucí od existence prvobytných společenství až ke svému nynějšímu stavu, nebylo by, alespoň v mých očích, pochyby o tom, že by její společenství byla s roz-

vojem ruské společnosti nevyhnutelně odsouzena k zániku. Jenže situace ruské občiny je úplně jiná než situace prvobytných společenství na Západě. Rusko je jediná evropská země, kde se občinové vlastnictví udrželo ve velkém, národním měřítku, ale přitom Rusko existuje v moderním historickém prostředí, je současníkem vyšší kultury a je spojeno se světovým trhem, na němž převládá kapitalistická výroba.

Protože si osvojuje pozitivní výsledky tohoto výrobního způsobu, je také schopné rozvíjet a přetvářet dosud archaickou formu své vesnické občiny, místo aby ji ničilo. (Poznamenávám mimochodem, že forma komunistického vlastnictví v Rusku je nejmodernější formou archaického typu, který sám prodělal celou řadu evolucí.)

Jestliže ctitelé kapitalistického systému v Rusku možnost takovéto kombinace popírají, nechť dokáží, že Rusko, aby mohlo používat strojů, muselo projít inkubační dobou strojové výroby. Nechť mi vysvětlí, jak to dokázali, že se u nich takřka v několika dnech zavedl mechanismus směny (banky, úvěrové společnosti atd.), jehož vybudování trvalo na Západě celá staletí?*

4. Archaická neboli prvobytná formace naší zeměkoule se skládá z celé řady vrstev různého stáří, které jsou uloženy jedna na druhé. Právě tak nám archaická formace společnosti odhaluje celou řadu různých typů označujících různé po sobě jdoucí epochy. Ruská vesnická občina náleží k nejmladšímu typu tohoto řetězu. Zemědělec v ní už má právo na soukromé vlastnictví domu, v němž bydlí, a zahrady, která k němu patří. To je první rozkladný prvek archaické formy, starším typům neznámý. Na druhé straně spočívají všechny tyto starší typy na pokrevních příbuzenských vztazích mezi členy občiny, kdežto typ, k němuž patří ruská občina, je od těchto úzkých pout oproštěn. Proto je schopen širšího rozvoje. Izolovanost vesnických občin, nedostatek spojení života jedné občiny s životem ostatních občin, onen lokálně omezený mikrokosmos, se nevyskytuje všude jako imanentní charakteristický rys

* V rukopise je dále škrtnuto: „Přestože kapitalistický systém na Západě už minul svůj kulminační bod a blíží se doba, kdy už bude jen ‚archaickou' formací, jsou tito ruští ctitelé...". *(Pozn. red.)*

posledního z prvobytných typů, avšak všude, kde se vyskytuje, umožňuje, aby nad občinami vyrostl centrální despotismus. Zdá se mi, že v Rusku bude možno tuto prvobytnou izolaci, kterou způsobila nesmírná rozsáhlost území, snadno odstranit, jakmile budou rozbity vládní okovy.

Nyní se dostávám k jádru otázky. Neměli bychom si zakrývat, že archaický typ, k němuž patří ruská občina, v sobě skrývá vnitřní dualismus, který by za určitých historických podmínek mohl přivodit její zánik. Vlastnictví půdy je společné, ale každý rolník obdělává a obhospodařuje své pole na svůj účet, podobně jako malý rolník na Západě. Společné vlastnictví a parcelové obhospodařování půdy, tato kombinace prospěšná v dřívějších dobách, se stává v naší epoše nebezpečnou. Na jedné straně movité jmění, prvek hrající v samotném zemědělství stále významnější úlohu, diferencuje postupně majetek členů občiny a umožňuje tím střetávání zájmů, zejména pod fiskálním tlakem státu; na druhé straně se ztrácí ekonomická převaha společného vlastnictví jako základny sdružené a kombinované práce. Nesmíme však zapomínat, že ruští rolníci při obdělávání nerozdělených luk už uplatňují kolektivní způsob práce a že jsou dokonale obeznámeni s artělovými vztahy, což by jim značně usnadnilo přechod od parcelového obdělávání k obdělávání kolektivnímu; dále že fyzická konfigurace půdy v Rusku přímo vybízí ke kombinovanému strojovému obdělávání ve velkém měřítku, a konečně, že ruská společnost, jež tak dlouho žila na útraty vesnické občiny, jí dluží první zálohu potřebnou k této přeměně. Jedná se zde samozřejmě jen o postupnou změnu, která by začala tím, že by se občina uvedla do normálního stavu na své *nynější* základně.

5. Ponechám-li stranou všechny víceméně teoretické otázky, nemusím Vám ani říkat, že dnes je sama existence ruské občiny ohrožena spiknutím mocných zájmů. Určitý druh kapitalismu, živený na účet rolníků prostřednictvím státu, se postavil proti občině; má zájem na jejím zničení. Také statkáři mají zájem na tom, vytvořit ze zámožnějších rolníků zemědělskou střední třídu, a chudé zemědělce, tj. většinu, proměnit v pouhé námezdní dělníky. To by znamenalo levnou práci! A jak by tomu mohla čelit občina

vysávaná vydíráním státu, okrádaná obchodem, vykořisťovaná statkáři a podrývaná zevnitř lichvou?

Život ruské občiny neohrožuje ani historická nevyhnutelnost, ani nějaká teorie, nýbrž útisk státu a vykořisťování kapitalistických vetřelců, kterým týž stát pomohl, aby nabyli moci na útraty rolníků.

Třetí koncept

Drahá občanko,

abych mohl zevrubně pojednat o otázkách nadhozených ve Vašem dopise ze 16. února, musel bych se pouštět do podrobností a přerušit naléhavou práci; doufám však, že stručný výklad, který mám čest Vám zaslat, stačí rozptýlit jakékoli nedorozumění o tom, jak je to s mou takzvanou teorií.

I. Ve svém rozboru geneze kapitalistické výroby říkám: „Základem kapitalistického systému je tedy radikální odloučení výrobce od výrobních prostředků... základem celého tohoto procesu je *vyvlastnění zemědělců*. Dosud bylo radikálně provedeno jen v Anglii... *Ale všechny západoevropské země* procházejí stejným vývojem“ („Kapitál“, francouzské vydání, str. 315).

„Historická nevyhnutelnost“ tohoto vývoje je tudíž *výslovně* omezena na *západoevropské země*. Důvod tohoto omezení vysvítá z této pasáže kapitoly XXXII: „*Soukromé vlastnictví založené na osobní práci*... je zatlačováno *kapitalistickým soukromým vlastnictvím* založeným na vykořisťování práce druhých, na práci námezdní“ (tamtéž, str. 341).

V tomto vývoji probíhajícím na Západě jde tedy o *přeměnu jedné formy soukromého vlastnictví v jinou formu soukromého vlastnictví*. U ruských rolníků by se naopak *proměňovalo jejich společné vlastnictví v soukromé vlastnictví*. Zda někdo s nevyhnutelností této přeměny souhlasí či zda ji popírá, důvody pro a proti nemají s mou analýzou geneze kapitalistického zřízení nic společného. Nanejvýš by se z ní dalo vyvozovat to, že vzhledem k nynějšímu postavení převážné většiny ruských rolníků by akt jejich přeměny v malé vlastníky byl pouze prologem k jejich rychlému vyvlastnění.

II. Nejzávažnější argument proti ruské občině je toto:

Sledujte západní společnosti zpátky až k jejich vzniku, a na-

jdete tam všude společné vlastnictví půdy; se společenským pokrokem všude ustoupilo soukromému vlastnictví; nemůže tedy jedině v Rusku uniknout stejnému osudu.

Přihlédnu k tomuto argumentu jen potud, pokud se opírá o evropské zkušenosti. Pokud jde například o Východní Indii, každému kromě sira H. Maina a jiných lidí stejného ražení je zajisté známo, že tam bylo zrušení občinového vlastnictví půdy pouze aktem anglického vandalismu, který domorodce tlačil nikoli kupředu, nýbrž zpět.

Všechna prvobytná společenství nejsou střižena podle jednoho vzoru. Tvoří naopak celou řadu sociálních seskupení, která se od sebe liší jak co do typu, tak co do stáří a která charakterizují jednotlivé fáze postupného vývoje. Jedním z těchto typů, který se obvykle nazývá *zemědělská občina*, je také *ruská občina*. Jejím ekvivalentem na Západě je *germánská občina*, která je velmi mladého data. Za Julia Caesara ještě neexistovala, a když germánské kmeny dobyly Itálii, Galii, Španělsko atd., už neexistovala. Za Julia Caesara se už každý rok rozdělovala orná půda mezi skupiny, *rody* a *kmeny*, ale ještě ne mezi jednotlivé rodiny občiny; pravděpodobně se půda také obdělávala ve skupinách, společně. Na samotné germánské půdě se toto společenství archaičtějšího typu přirozeným vývojem proměnilo v *zemědělskou občinu* tak, jak ji popsal Tacitus. Od té doby ji ztrácíme z dohledu. Zanikla neznámo jak v neustálých válkách a stěhování; možná, že zahynula násilnou smrtí. Její přirozenou životaschopnost však dokazují dva nesporné fakty. Některé rozptýlené exempláře tohoto vzoru přetrvaly všechny peripetie středověku a zachovaly se až podnes, například v mém rodném kraji, v okolí Trevíru. Nejdůležitější však je to, že nová občina, která z této „zemědělské občiny" vzešla, nese její pečeť tak zřetelně, že Maurer, když objevil jednu, mohl rekonstruovat i druhou. Novou občinu, v níž orná půda je součástí *soukromého vlastnictví* zemědělce, kdežto lesy, pastviny, ladem ležící půda atd. zůstávají ještě *společným vlastnictvím*, zavedli Germáni ve všech dobytých zemích. Díky charakteristickým rysům, které převzala od svého prototypu, zůstávala po celý středověk jedinou záštitou svobody a života lidu.

S „vesnickou občinou" se setkáváme i v Asii, u Afgánců atd., všude však představuje *nejmladší typ* a takříkajíc poslední slovo *archaické* společenské *formace*. Abych mohl tento fakt dokázat, uvedl jsem některé podrobnosti o germánské občině.

Nyní si musíme povšimnout nejpříznačnějších rysů, jimiž se „zemědělská občina" liší od archaičtějších společenství.

1. Všechna ostatní společenství spočívají na pokrevních příbuzenských vztazích mezi svými členy. Patří k nim jen ti, kdo jsou pokrevně spřízněni nebo adoptováni. Jejich struktura je strukturou rodokmene. „Zemědělská občina" byla první sociální seskupení svobodných lidí neomezené pokrevními pouty.

2. V zemědělské občině patří dům a jeho příslušenství, dvůr, zemědělci osobně. *Společný dům* a *kolektivní obydlí* byly naopak ekonomickou základnou prvobytnějších společenství ještě dávno před tím, než se ujal pastýřský a zemědělský způsob života. Vyskytují se samozřejmě i takové zemědělské občiny, kde domy, i když už přestaly být místy kolektivního bydlení, mění čas od času své majitele. Individuální užívání je tak kombinováno se společným vlastnictvím. Takové občiny však ještě mají mateřské znamení svého vzniku: jsou ve stavu přechodu od archaičtějšího společenství k zemědělské občině ve vlastním smyslu slova.

3. Orná půda, nezcizitelné a společné vlastnictví, se periodicky rozděluje mezi členy zemědělské občiny tak, že každý obhospodařuje na svůj účet pole, která mu byla přidělena, a plody tohoto hospodaření si přivlastňuje osobně. V prvobytnějších společenstvích se práce provádí společně a společný produkt kromě části rezervované na reprodukci se rozděluje podle potřeb.

Je pochopitelné, že *dualismus*, který je vlastní zemědělské občině, jejímu zřízení, jí může dát značnou odolnost. Je osvobozena od pevných, avšak těsných pout pokrevního příbuzenství, společné vlastnictví půdy a sociální vztahy, jež z něho vyplývají, jí zajišťují pevné základy, zatímco dům a dvůr, výlučný majetek jednotlivé rodiny, parcelové hospodaření a soukromé přivlastňování jeho plodů přispívají k rozvoji individuality neslučitelnému s organismem prvobytnějších společenství.

Stejně tak je ale nabíledni, že právě tento dualismus se časem

může proměnit v zárodek rozkladu. Pomineme-li všechny škodlivé vlivy zvenčí, chová občina ve svém vlastním lůně rozkladné prvky. Soukromé pozemkové vlastnictví už do ní proklouzlo ve formě domu s jeho venkovským dvorem, který se může proměnit v pevnost, odkud se připravuje útok proti společné půdě. To jsme už viděli. Co však je podstatné, to je parcelová práce jako zdroj soukromého přivlastňování. Dává příležitost k hromadění movitých statků, například dobytka, peněz a někdy dokonce i otroků nebo nevolníků. Tento movitý majetek, občinou nekontrolovatelný, který je předmětem individuálního směňování a při němž lest a náhoda si tolik přijdou na své, bude vyvíjet stále větší tlak na celou ekonomiku venkova. To je element rozkladu původní ekonomické a sociální rovnosti. Přináší heterogenní prvky vyvolávající uvnitř občiny střetávání zájmů a vášní schopných narušit napřed společné vlastnictví orné půdy a pak i lesů, pastvin, ladem ležící půdy atd., které, jakmile se jednou promění v *občinové doplňky* soukromého vlastnictví, nakonec k němu připadnou.

Jako poslední fáze prvobytné společenské formace je zemědělská občina současně také přechodnou fází k formaci sekundární, tzn. přechodem od společnosti založené na společném vlastnictví ke společnosti založené na soukromém vlastnictví. Sekundární formace zahrnuje ovšem celou řadu společností spočívajících na otroctví a nevolnictví.

Ale znamená to snad, že historická cesta zemědělské občiny musí mít nevyhnutelně toto vyústění? Naprosto ne. Její vrozený dualismus připouští alternativu: buď její vlastnický prvek nabude vrchu nad prvkem kolektivním, nebo naopak. Všechno záleží na historickém prostředí, v němž se nachází.

Ponechme na okamžik stranou nesnáze, které tíží ruskou občinu a podívejme se jen na to, jaké má možnosti vývoje. Zaujímá zcela ojedinělé postavení, jaké nemá precedens v dějinách. Jediná v Evropě je organickou, převládající formou venkovského života v obrovské říši. Společné vlastnictví půdy jí dává přirozenou základnu kolektivního přivlastňování a její historické prostředí, to, že současně existuje kapitalistická výroba, jí poskytuje zcela hotové materiální podmínky pro sdruženou práci organizovanou ve vel-

kém měřítku. Může si tedy osvojit pozitivní výsledky, jichž dosáhl kapitalistický systém, aniž by musela projít pod jeho kaudinským jhem. Pomocí strojů může postupně nahradit parcelové zemědělství zemědělstvím kombinovaným, k čemuž fyzická konfigurace půdy v Rusku přímo vybízí. Bude-li napřed uvedena do normálního stavu ve své nynější formě, může se *bezprostředně* stát *výchozím bodem* ekonomického systému, k němuž směřuje moderní společnost, a zahájit nový život, aniž by začala sebevraždou*.

Sami Angličané dělali podobné pokusy ve Východní Indii. Podařilo se jim však pouze zničit tamější zemědělství a zdvojnásobit počet a intenzitu hladomorů.

Ale co s prokletím, které ochromuje ruskou občinu — s její izolovaností, nedostatkem spojení života jedné občiny s životem ostatních občin, s oním *lokálně omezeným mikrokosmem*, který jí až dosud zakazoval jakoukoli historickou iniciativu? Zmizel by uprostřed všeobecného otřesu ruské společnosti.

To, že ruský rolník je dokonale obeznámen s artělem, by mu obzvlášť usnadnilo přechod od parcelové práce ke sdružené práci, které ostatně do jisté míry už používá při senoseči a při společných pracích, jako odvodňování atd. Zcela archaická zvláštnost — můra moderních agronomů — v tomto směru ještě napomáhá. Přijdete-li do nějakého kraje, kde orná půda nese stopy podivného rozkouskování, jež jí dává vzhled šachovnice složené z malých políček, jde nepochybně o doménu zašlé zemědělské občiny. Její členové, ačkoli nestudovali teorii pozemkové renty, přišli na to, že stejné množství práce vynaložené na polích různé úrodnosti i polohy přinese také různé důchody. Aby měli při stejné práci stejné vyhlídky, rozdělili půdu na určitý počet dílů podle přírodních a ekonomických rozdílností půdy a pak všechny tyto velké díly znovu rozdělili na tolik parcel, kolik tam bylo zemědělců. Potom dostal každý z nich kou-

* V rukopise je dále škrtnuto: „Jenže proti ní stojí pozemkové vlastnictví držící ve svých spárech skoro polovinu půdy, a to tu lepší polovinu. A právě proto je zachování vesnické občiny cestou jejího dalšího rozvoje v souladu s všeobecným hnutím ruské společnosti, jejíž obrození může být vykoupeno jedině za tuto cenu. Rusko by se marně pokoušelo dostat se ze slepé uličky systémem kapitalistického pachtu podle anglického způsobu, proti němuž mluví všechny sociální podmínky v zemi." *(Pozn. red.)*

sek v každém dílu. Takovéto uspořádání, dodržované v ruské obcině dodnes, je samozřejmě v rozporu s agronomickými požadavky. Kromě jiných nevýhod vede k mrhání silami i časem. Přesto však je příznivý pro přechod ke kolektivnímu obdělávání, jemuž, jak se zdá na první pohled, tak odporuje. Parcela...*

Napsal K. Marx koncem února až začátkem března 1881
Poprvé otištěno v „Archiv Marxa i Engelsa", kniha I, 1924

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

* Zde je rukopis přerušen. *(Pozn. red.)*

K. MARX

*POZNÁMKY O REFORMĚ Z ROKU 1861 A POREFORMNÍM VÝVOJI V RUSKU[311]

[I]*

Průběh [příprav reformy]

Jak zpříjemnil *Alexandr II. (redakční komise na tom nemohla nic změnit)* v prvních nejvyšších reskriptech z roku 1857 výkup *усадьбы*** *(Skaldin,* 117 dole a 118[312]*)*. Za téhož Alexandra podvádění rolníků pokud jde o půdu vykoupenou před rokem 1848 a po něm (123[313]).

1.〈Po vyhlášení *manifestu* o osvobození 19. února 1861 (3. března) všeobecný rozruch a bouře mezi rolníky; považovali jej za padělaný, podvržený dokument; vojenské exekuce; všeobecné mrskání nevolníků v prvních 3 měsících po „manifestu". Proč ta podivná „*ouvertura*" tohoto tak vynášeného představení?〉

Následující body se musejí později kromě písmen psaných latinkou označit ještě jinak, aby se poznalo, jak jdou za sebou.

a) Pokud jde o *redakční komisi* a její *svobodu* (sešit, str. 102[314]). *4. března 1859* zahájila redakční komise svá zasedání, 5. března první skutečné zasedání. *15. duben 1859 (údajné přibrání lidu)* (str. 106). Na zasedáních ze *6., 9., 13. května a 20. května 1859* rozhodnuto

* Římské číslice označující oddíly rukopisu a slova nebo části slov v hranatých závorkách doplnila redakce. *(Pozn. red.)*

** — usedlostí. *(Pozn. red.)*

o stavu *dočasné zavázanosti**, přičemž ⟨*hrabě*⟩ *Petr Šuvalov* a kňaz** *Paskevič protestovali: osobní osvobození rolníků* se prý nesmí vázat na *předepsané* (nuceně jim uložené) podmínky, že se musejí stát majiteli pozemků.[315] Ihned nejvyšší *příkaz z 21. května zakazuje zanést jejich protesty do knihy protokolů (str. 107, 108). Fráze komise: „Jak škodlivá je i nejmenší odchylka od carské vůle"* (str. 108 nahoře). *5. ledna 1859* zakázáno ⟨gubernským šlechtickým výborům připouštět obecenstvo atd.⟩.

21. ledna 1859 a 3. března 1859 jim zakázáno otiskovat atd. str. 106).

⟨Nakonec: Car veřejně přislíbil, že dříve než se návrh uzákoní, mají být do Petrohradu povoláni delegáti gubernských výborů, aby přednesli své námitky a navrhli opravy... Byli povoláni do hlavního města, ale nesměli se sejít na veřejném shromáždění k debatě o této otázce. Všechny jejich snahy konat schůze byly zmařeny: měli pouze písemně odpovědět na tištěný seznam otázek k některým podrobnostem. Ti, kteří se odvážili debatovat o podrobnostech, byli jednotlivě pozváni na zasedání komise a tam ostře pokáráni; několik skupin delegátů podalo carovi petice, v nichž protestovali proti tomu, jak se s nimi zachází; *dostali* od policie *důtku se všemi náležitostmi.*⟩ Chtěli pak ⟨protestovat na *gubernských šlechtických shromážděních, konaných každé tři roky.* Oběžníkem jim bylo zakázáno dotýkat se otázky osvobození. Některá shromáždění přesto pokorně připomněla carovi, že nadešel čas i pro jiné reformy.⟩ Nato ⟨dostalo několik maršálků šlechty důtku, jiní byli sesazeni. *Dva* z vůdců byli *vypovězeni****⟩ do vzdálených gubernií, ostatní dáni pod policejní dohled.⟩

Ve skutečnosti šlo všechno par ordre du mufti†. ⟨Alexandr II. byl od začátku rozhodnut dát statkářům co nejvíce (a rolníkům co nejméně), aby je smířil s *formálním zrušením nevolnictví*; povin-

* — tj. o stavu, kdy je rolník povinen platit statkáři určitou dobu po zrušení nevolnictví za užívání půdy. *(Pozn. čes. red.)*

** — kníže. *(Pozn. red.)*

*** Byli to dva tverští šlechtici: Unkovskij, který byl poslán do Vjatky, a Jevropeus, poslaný do Permu. *(Pozn. red.)*

† — doslova: podle nařízení muftiho, zde: podle rozkazu nejvyššího. *(Pozn. red.)*

ným chtěl učinit jen výkup rolníkovy usedlosti — jeho dvoru, zelinářské zahrady a lniště a také práva na užívání polí (tam, kde existovalo); chtěl dokonce zachovat jakousi soudní pravomoc statkářů nad rolníky; trval na tom, aby rolníci prošli dvanáctiletým obdobím přechodného nevolnictví atd. Viz jeho reskript z 20. listopadu 1857 generálu pobočníku *Nazimovovi*, generálnímu gubernátorovi *tří gubernií — Vilenské, Kovenské a Grodenské*, jímž odpověděl tamním *šlechtickým výborům* (str. 103[316])⟩.

Svým váháním, zatímco už *v březnu 1855* — po povolání domobrany 29. ledna 1855 — mluvil před gubernskými a újezdními maršálky o *zrušení nevolnictví*, které však prý nehodlá *uskutečnit hned*(!); umožnil пом[ещикам]* značně zhoršit materiální poměry rolníků. Viz *oběžníky*, str. 105; *Skaldin, str. 110, 114.*

3. ledna 1857 byl na *návrh Lanského* vytvořen *tajný výbor*, jemuž předsedal Alexandr a v jeho nepřítomnosti kníže Orlov. Usneseno přizvat ke spolupráci šlechtické výbory atd. (str. 103). Výbor se už na zasedáních ze *14., 17. a 18. srpna* usnesl zlepšovat situaci rolníků jen *pomalu* a *opatrně* (tamtéž).

8. ledna 1858. „*Tajný výbor*" se mění v „*hlavní výbor*", k němu mimoto připojena „*zvláštní komise*" pro předběžné *prozkoumání návrhů gubernských výborů.* Mimoto vytvořeno земск[ое]** ⟨*agrární*⟩ *oddělení ústředního statistického výboru* ministerstva vnitra, které mělo posuzovat ⟨agrární⟩ poměry v říši a také předběžně zkoumat [návrhy] gubernských výborů (str. 103).

I (2)

21. dubna (1858) spolu s *oběžníkem Lanského* rozeslán *program činnosti gubernských výborů*, schválený *nejvyššími místy*, atd. (str. 105).

Další v téže ⟨linii⟩ v usneseních, přijatých *18. října 1858 hlavním výborem*, jsou *východiskem* pro *redakční komise* (str. 105).

17. února 1859 [vytvořeny] 2 redakční komise pod předsednictvím *Rostovceva* (str. 105).

27. dubna 1859 (připojena ještě finanční komise) (složená jen z odborníků a úředníků ministerstva financí a vnitra) (str. 105). *3 období redakčních komisí* (str. 105). (6. února 1860 zemřel *Rostovcev*).

* — statkářům. *(Pozn. red.)*
** — zemstevní. *(Pozn. red.)*

[II]

[Tři období činnosti redakčních komisí]

1. období 4. března—5. září 1859
2. období 5. září 1859—12. března 1860
3. období 12. března—10. října 1860
} *Celkem 1 rok 7 měsíců*

Údajné principy (už dříve stanovené carským reskriptem atd. a hlavním výborem).	*Praxe*
a) *Výkup musí být oboustranně dobrovolný* (s výjimkou *усадеб*).	a) *Výkup povinný jen pro rolníky; ⟨statkář⟩ je může k výkupu donutit.* (Viz str. *108 dole*, *109*, tamtéž; str. *109*, *Golovačov*[317]).
(29. dubna 1859 Rostovcev) (str. 106[318]). Totéž *(20. května 1859)* — *(tamtéž).*	Podmínky výkupu — tamtéž. *400 miliónů* [stříbrných rublů] *dluhů* u пом[ещиков].
Další o výkupu (str. 106). *⟨Návrhy⟩ hlavního výboru* ze *4. prosince 1858* (uvádí Rostovcev na zasedání komise; zasedání z 27. května 1859) *(str. 107 dole).* *Выкуп** s ⟨vládní pomocí⟩ už předpokládán v žurnálu *hlavního výboru ze 4. prosince 1858* (str. 108). Hrabě *Petr Šuvalov a kňaz Paskevič* ve svých protestech atd. velmi správně připomněli, že *Rostovcevův návrh* váže „konečné osvobození rolnictva“ na выкуп; a že *„je nepřirozené nutit*	

* — výkup. *(Pozn. red.)*

svobodného člověka, aby se proti své vůli stal majitelem pozemků" (str. 108).

14. února 1859 Rostovcevův návrh. Tehdy měla *být* lhůta pro výkup *jen 37 let (později* 49*)*, a... to „za obvyklý obrok rolníků"*.

b) ⟨*Nevolník*⟩ *nemá platit za svou osobní svobodu.*

c) *Existující obrok se nemá zvyšovat.*

d) *Rolníci mají dostat takové příděly*, aby byla *plně zajištěna jejich existence* i výkup z placení dávek.

Finanční stránka výkupních operací (str. *109, Golovačov*). *Zisky burziánů* (tamtéž). *Pokles papírů***; ⟨statkáři⟩ k dobrovolnému výkupu požadují od rolníků ⟨dodatečnou platbu⟩ *(Skaldin*, str. *110, 117)* (Skrebickij, str. 123[319]).

b) ⟨*Nevolník*⟩ *má zaplatit za svou osobní svobodu* (str. 113, Skaldin), (tamtéž, str. 115). *Janson, str. 124; Janson, str. 125 dole.*[320]

c) *Existující obrok se zvyšuje* (už tím, že se zmenšuje naděl***, str. 116).

d) ⟨Fakticky⟩ takové díly (včetně těch největších), že naděl nekryje rolníkovu existenci, a rolník *zůstává dočasně závislý na* ⟨*statkáři*⟩.

1.

b) *Dočasně zavázaní*

Zasedání z 6., 9. a 13. května 1859 (str. 107). Tehdy *pro dočasně zavázané* stanovena lhůta *12 let* (str. 107).

Až do začátku výkupu zachovat *rolnický příděl půdy v jeho dané rozloze* „s nutnými výjimkami a omezeními" (str. 107). Ne tak při *выкупе* (viz *Rostovcev*, str. *108* pod „Výkup").

* Obrok byla peněžní nebo naturální renta, kterou platil nevolník statkáři za užívání svého pozemkového přídělu. Obrok se platil na základě takzvané „dočasné zavázanosti" i po zrušení nevolnictví v roce 1861. *(Pozn. čes. red.)*

** Jde o tzv. „výkupní certifikáty" — zúročitelné papíry, jimiž vláda sanovala statkářům většinu částky za příděly postoupené rolníkům. *(Pozn. čes. red.)*

*** — příděl. *(Pozn. red.)*

Platby dočasně zavázaných (str. 111, *Skaldin;* v *nečernozemním pásmu*).

Rolníci ve středním a jižním pásmu dávají přednost ⟨*robotě*⟩, *kterou dříve tak nenáviděli (str. 115, Skaldin,* začátek*).*

Ti, kteří jsou připoutáni k hroudě na 9 let, nemohou z ní odejít *(Skaldin,* 117, 118*).*

Tam, kde rolníci z místních příčin chtějí zvlášť vykoupit усадьбы, brání tomu ⟨statkář⟩ atd. (str. 118, ad 2, *Skaldin*). *Ve skutečnosti k tomu nikdy nedochází (tamtéž).* Proč před uplynutím prvního devítiletí urychlují ⟨statkáři⟩ выкуп *(str. 119, Skaldin).*

1878 — počet dočasně zavázaných (Janson, str. 119*).*

2. *Rolníci spadající pod выкуп.* Na 49 let ⟨připoutáni k půdě⟩ (str. 118 a 119, *Skaldin*). *Nesnesitelné podmínky výstupu* [z občiny] (tamtéž).

c) *Rostoucí daně z duše* [uvalené] *na rolníky* atd. *za Alexandra II. (str. 109)* (Golovačov) *(str. 111 a 112, Skaldin)* (str. 113 dole) (str. *114* začátek).

Systém odměňování úředníků za *vymáhání* ⟨*nedoplatků*⟩ (tamtéž) (str. 109).

O dani z duše vůbec (112, Skaldin).

Kupci, stejně jako šlechta, platí nízké daně z půdy, kterou mohou od roku 1861 kupovat *(112, Skaldin).*

Starověrci proti dani z duše (112) *(Skaldin).*

Zároveň systém průkazů (tamtéž a 113). *(Od roku 1863 se poplatky* za vystavení průkazu platí ⟨vesnické občině⟩, tamtéž.)

Tento systém nebezpečný pro stát (112, dole, *Skaldin).*

I bezzemci připisováni k občinám (str. 113, *Skaldin*).

a) Odřezky od ⟨rolnické půdy⟩. *Jak působí odnětí lesů, luk, pastvin a odřezání částí rolnického nadělu. Materiální závislost rolníků na пом*[*ещиках*]. ⟨Absurdnost⟩ *(114, Skaldin). Pacht od* ⟨*statkářů*⟩ *a státu (110,* Skaldin*).* Skupování těchto *odřezků kupci* atd., pachtýři státní půdy atd. (110, *Skaldin*; tamtéž, *str. 114*). [Rolník si] musí propachtovávat od ⟨statkáře⟩ (110, Skaldin).

Odřezky od ⟨*rolnické půdy*⟩ přinejmenším ve více než polovině ⟨statků. Půda ubrána a [uvaleny] na ni větší platby⟩ (114, *Skaldin*) a *bod 2, str. 114* (⟨a připojena k statkářovým pozemkům⟩).

Nedostatečnost nadělu (⟨odtud⟩ nutnost propachtovávat si půdu a shánět výdělek).

Stačí sotva obživě (i v černozemí) (111, *Skaldin*). *⟨Neúrodnost a nevýhodná poloha⟩ polí* přidělených rolníkům (114, *Skaldin*).

Podle Положения: čím úrodnější půda, tím menší naděl* (tamtéž, *Skaldin*).

Nejvyšší naděl stanoven komisí (116, Skaldin). Ještě dále zmenšen *⟨státní radou⟩ (tamtéž, Skaldin).*

Janson, str. 124. Navíc ztíženo přesídlování (tamtéž).

Původně se měla nedostatečnost nadělu kompenzovat tím, že by ⟨vláda⟩ ulehčila *přesídlování;* od toho se později úplně upustilo (125).

a) *V důsledku poměrů, do nichž přivedla rolníka vláda* — je okrádán кулаками** a kupci (str. 110, Skaldin).

Hladomor (poznámka dole na str. 113, 114) (srv. s nevolnictvím, str. 114, cit. Skaldin, str. *205*).

b) *Nadměrné zatížení nadělu.*

Viz příklady ze severního pásma (str. 113); *rovněž ve středním a jižním Rusku příliš velké* (tamtéž).

Směšné nehoráznosti při

1. *stanovení obroku (Skaldin,* str. 115 a 116*)* u *robotníků* (str. 116).

Systém gradace [obroků] *podle počtu děsjatin na duši (str. 116, Skaldin)* (v černozemí nejvyšší). (Čím menší příděl, tím větší obrok.)

Nejnižší třetinový naděl (poslední řádky str. 116, Skaldin). Kde byl menší, mělo se *přidat,* ale státní rada to nedovolila *(str. 116, Skaldin,* začátek*).*

Stanoveny *местности**** pro obrok na výkup (Skaldin, str. 117).

Všeobecné *zvýšení obroku (str. 125, Janson).*

2. *stanovení nejvyšších a nižších přídělů.*

Nižší příděly u dočasně zavázaných ($^1/_2$, $^1/_4$) (str. 117, 118, *Skaldin*).

Nejmenší příděl při выкупе rolníků — $^1/_3$ *(Skaldin, str. 118)* (viz *str. 118 ad 2*; výkup pouhé усадьбы *se fakticky nevyskytuje,* 118).

* — Ustanovení. *(Pozn. red.)*
** — kulaky. *(Pozn. red.)*
*** — kraje. *(Pozn. red.)*

Stanovení nadělu, určující hlediska *(str. 124, Janson)*.

1/3 *jako minimum pro* ⟨*statkáře*⟩ (o tom Janson, str. 125). To se ještě značně zhoršilo *a nakonec ustanoveno Полож*[*ением*] (tamtéž).

Systém gradací (str. 125, Janson).

3. „⟨*Sirotčí*⟩ *nadělˮ* v čistě zemědělských ⟨guberniích⟩ (str. 115, *Skaldin*).

a) *Kapitalizace příliš vysokého obroku při выкупе;* ⟨odtud⟩ nadhodnocení půdy (Skaldin, str. 117, příklad ze Smolenské gubernie). V *nečernozemním pásmu* (117). *V černozemním — tamtéž.*

b) *Banka a výkup* — (str. 126—130) *(str. 132, konec)*.

c) *Současná situace rolníků: (Janson) podmínka přesídlení* jen pro zámožné. *Janson, 143;* (⟨fakticky⟩ „zákazˮ přesídlování; Janson, str. 144).

α) Černozemní ⟨trojpolní⟩ pásmo (str. 120, *Janson*).

β) *Stepní pásmo* (západní část): *Chersonská, Tauridská a Jekatěrinoslavská gubernie* (Janson, *konec* str. *120 a začátek str. 121*).

γ) *Západní gubernie* (119, Skaldin; *str. 121, Janson;* tamtéž *126*).

[III]

Zemstvo

⟨*Povinné* výdaje (na místní civilní a vojenskou správu) pohlcují největší část; potud jsou tyto instituce samy nástroji vládní administrativy. Vládní výdaje rostou rok od roku. Stále nové půjčky jen na zaplacení úroků z dřívějších půjček.

Za krátké *období* 1862—1868 vzrostly pravidelné vládní výdaje o 42 % čili v průměru o 20 1/2 milionu rublů. (Roku *1862* činily běžné roční výdaje 295 532 000 rublů, roku *1868*: 418 930 000 rublů.) Jako příklad *růstu povinných výdajů gubernií a újezdů* vezměme jednu z nejchudších ruských gubernií, *Novgorodskou*, jejíž *povinné* výdaje činily roku *1861* 80 000 rublů, roku *1868* 412 000 rublů.⟩

Skutečný obsah osvobození

⟨Gerilová válka mezi rolníky a statkáři.

Osvobození se omezuje pouze na to, že urozený statkář nemůže už disponovat *rolníkovou osobou*, nemůže ho prodat atd. Toto *osobní nevolnictví je zrušeno*. Statkáři ztratili svou *osobní moc nad rolníkovou osobou*.

Sotva pronikly na veřejnost pověsti o zamýšleném osvobození rolníků, byla vláda nucena podniknout opatření proti pokusům statkářů, usilujících násilně vyvlastnit rolníky nebo je přemístit na nejméně úrodnou půdu.

Dříve, v dobách nevolnictví, měli statkáři zájem na tom, aby udrželi rolníka při životě jako nepostradatelnou *pracovní sílu*; to teď přestalo. *Rolník* upadl do *ekonomické závislosti na svém dřívějším statkáři*.⟩

Výkup

Vzhledem k 20procentnímu poklesu ⟨výkupních (směnitelných) obligací vydaných vládou nepřikročili mnozí statkáři k „povinnému" výkupu, nýbrž požadovali od rolníků *dodatečné platby*, aby tuto ztrátu vyrovnali. V některých místech rolníci na základě dobrovolné dohody se statkáři tuto dodatečnou částku zaplatili, přestali však po půldruhém roce platit vládě výkupné.⟩ Tato ⟨dodatečná platba⟩ 27 rublů za revizní duši[321].

Lhůta výkupu — 49 *(a ⟨ne⟩ 41)* let; rolníci byli už tehdy skeptičtí k tomu, ⟨zda slib bude dodržen, zda po uplynutí této doby nebudou muset platit оброк* z půdy, kterou koupili od vlády⟩.

Odečtení dluhů při výplatě ⟨statkářům⟩.

⟨Vláda ihned odečetla dluhy statkářů poručenské radě (poručenskému úřadu), která jim sloužila jako banka, bez jakéhokoli odškodnění za dobu, jež měla ještě uplynout do splatnosti půjček.

* — obrok. *(Pozn. red.)*

Například: 1. dubna 1870 bylo z 505 652 107 rublů vyplacených na účet rolníků odečteno *235 032 183 rublů*, které statkáři *dlužili* státním úvěrovým institucím.⟩

Zvýšení daně z hlavy

Od roku *1864* подушная подать* roste ⟨asi⟩ o 80 %; zároveň i *государств[енный] земский сбор***. Největší zvýšení daně z duše roku 1867.

Je to zřejmé z „Prací komise“[322] o přímých daních:

1862: Z celé sumy daní v Rusku (přímých i nepřímých), totiž z 292 000 000 rublů bylo 76 % čili 232 milióny rublů uvaleno na chudé třídy (rolníky a řemeslníky). Ale od té doby se to značně zhoršilo, neboť se zvýšila *daň z duše* u rolníků všech kategorií, оброчная подать*** u *státních rolníků* a *государ[ственный] земск[ий] сбор*, placený téměř jen податными душами†.

1863: Daň z duše — za každou osobu 25 kopějek. Roku *1867* už *50* kopějek. Душев[ой] *сбор*†† na гос[ударственные] зем[ские] повин[ности]††† se *od roku 1865* zvýšila o 20 kopějek na duši a činí nyní v průměru 98 kopějek na duši.

Оброч[ная] подать státních rolníků se zvýšila v letech *1862 až 1867* z *25 256 000 na 35 648 000 rublů* (víc než o 1 rubl na duši). *1. července 1863* подушная подать u мещан[x] zrušena a s přirážkou přesunuta na nemovitý majetek ve městech, předměstích a městysech, na němž mají мещане a rolníci svůj podíl; mimoto *сбор*[xx] z osvědčení na maloobchod a z *řemeslnických průkazů* dopadá téměř zcela na податные[xxx] třídy.

V letech *1862—1867* vzrostly běžné ⟨státní⟩ výdaje (⟨mimořádné⟩ nepočítaje) z 295 532 000 rublů na 398 298 000, tj. ⟨asi

* — daň z duše. *(Pozn. red.)*
** — státní zemstevní daň. *(Pozn. red.)*
*** — obroční daň. *(Pozn. red.)*
† — poplatným obyvatelstvem. *(Pozn. red.)*
†† — osobní daň. *(Pozn. red.)*
††† — státní zemstevní povinnosti. *(Pozn. red.)*
x — měšťanů. *(Pozn. red.)*
xx — daň. *(Pozn. red.)*
xxx — poplatné. *(Pozn. red.)*

o 35 %. Státní dluh⟩ však vzrostl asi o 461 160 000 rublů, tj. o 60 %; ročně se ⟨tedy⟩ na toto zvýšení platí 25 315 000 navíc (*celý státní dluh roku 1867* činil *1 219 443 000 rublů*; ročně se na něj zaplatí 73 843 000 rublů).

Roku *1874* už činil státní dluh (konsolidovaný a nezanesený do velké knihy) přes *1471½* miliónu rublů.

Mimoto přes *1208 miliónů nezaloženého dluhu* (= *4833 miliónů franků*).

Roku *1867* byly přímo *poplatné třídy* zatíženy 111 milióny přímých daní; k tomu ještě *pouhé* zatížení *duší* (*подушн*[*ая*] *подать*, *гос*[*ударственный*] *земск*[*ий*] *сбор* a *общественный сбор** od státních rolníků) víc než 62 miliónů rublů. Do toho není započteno ani výkupné, ani губернск[ий] и уезд[ный] земск[ий] сбор**, ani *особый сбор* на содержание миров[ых] по крес[тьянским] *делам учреждений**** v guberniích, kde nebylo zavedeno земск[ое] zřízení.

(Скалдин†).

Podle Jansona (profesor petrohradské carské university) („Опыт“†† atd. *1877)* platí rolníci na přímých daních *176 miliónů rublů*, a to:

63,6 miliónu daně z duše, *обществен*[*ного*] a *госуд*[*арственного*] *земск*[*ого*] *сборов*,

37,3 miliónu оброчной подати,

přes *7* *miliónů* губерн[ских] a уездных сборов,

přes *3* *milióny* místních сборов v těch guberniích, kde nebylo zavedeno Положеиие,

přes *39* *miliónů* výkupného; *včetně naturálních dávek.*

K tomu je třeba připočíst téměř celé potravní daně *na nápoje*

* — veřejná daň. *(Pozn. red.)*

** — gubernská a újezdní zemstevní daň. *(Pozn. red.)*

*** — zvláštní daň na vydržování smírčích institucí pro rolnické záležitosti. *(Pozn. red.)*

† Skaldin (viz poznámku 278). *(Pozn. red.)*

†† „Zkušenosti“. *(Pozn. red.)*

a sůl (180 miliónů) a оброки бывших помещ[ичьих] крес[тьян]* — přes 25 miliónů.

Celkem přes *372 milióny*, přes *56* % carského rozpočtu.

V rukou

státu: . . . . . 151 684 185 děsjatin
(= *165 335 763 hektarů*)
rolníků: . . . . . 120 628 246 děsjatin
(= 131 484 744 hektarů)
⟨*statkářů*⟩: . . . . . 100 000 000 děsjatin
(= 109 000 000 hektarů)
v údělech: . . . . . *7 528 212 děsjatin*
čili 8 205 859 hektarů.

1. *Státní rolníci* (bez Archangelské a pobaltských gubernií): . . . *9 194 891 duší*
— 77 297 029 děsjatin
2. *Údělní rolníci:* . . . . . *862 740 duší*
— 4 336 454 děsjatin
3. *Bývalí soukromí nevolníci všech kategorií:* . . . . . *35 149 048 děsjatin.*

Do 1. ledna 1878 vykoupeno *s pomocí* ⟨*vlády*⟩ ve 37 guberniích (bez 9 západních, Besarábie a 3 pobaltských gubernií) *4 898 073* duší (74,6 % všech пом[ещичьих] крест[ьян]) a *17 109 239* děsjatin.

Na *žádost* ⟨*statkářů*⟩ ve všech nečernozemních guberniích, kde výkupní cena *značně převyšovala reálnou hodnotu* půdy. V ryze *černozemních guberniích* podle *dohody rolníků* ⟨*se statkáři*⟩.

Ke 3. — zčásti obrok, zčásti ⟨robota⟩.

4. *Dočasně zavázaní. (Leden 1878 = 1 882 696* duší se *6 657 919* děsjatinami přídělu půdy na osobu.*)*

Ministerstvo dvora (1. dubna 1870) počítá: vykoupeno 5 830 005 bývalých помещ[ичьих] [rolníků] s 20 123 940 *děsjatinami.*

---

* — obroky bývalých statkářských rolníků. *(Pozn. red.)*

gubernii: bohatší rolníci při vhodné příležitosti prodávají dobytek, který nutně nepotřebují, aby ho nemuseli prodávat na daňové nedoplatky, za něž ručí v rámci společné odpovědnosti občiny (ručí jednotlivě nebo společně) (společné ručení*). Jiná příčina — od наделу** odříznuty pastviny, zejména lesní. V *Samarské, Saratovské* a *Penzské* gubernii⟩ (kde ubylo i koní) ⟨totéž; v *Rjazaňské* (gubernii) pro nedostatek pastvin ubylo dobytka o 50 %. *V Tulské gubernii* z téhož důvodu, v důsledku prodeje vynuceného výběrčími daní a v důsledku dobytčí nemoci chov koní a dobytka poklesl. V *Kurské* gubernii totéž — nemilosrdný prodej dobytka na daňové nedoplatky, nedostatek pastvin, dělení v rodině atd. (viz str. 75)⟩.

⟨*Nečernozemní pásmo* (severní gubernie). Jeden příklad postačí.

V *Novgorodské gubernii* podle odhadu zemstev činí poměr plateb k příjmům z jedné děsjatiny *u bývalých státních rolníků* — 100 % (tj. celý příjem);

u bývalých rolníků carské rodiny — 161 %;
u bývalých statkářských nevolníků — 180 %;
u dočasně zavázaných — 210 %;⟩
dále ⟨u těch, kdo mají malé *kousky půdy*⟩ a ⟨*vysoké daně*, u bývalých (vykoupených) nevolníků — 275 %;
u dočasně zavázaných — 565 %.
(Publikace „daňové komise", sv. XXII.)

Jejich pozemkové příděly většinou nepostačují — v nečernozemním pásmu — ani na pouhou obživu rolníků. Tyto severní gubernie jsou zároveň průmyslové, ale jejich místní mzdy v průmyslu {ani polní práce u statkářů}*** nestačí vyrovnat deficit;

* — takzvaná „krugovaja poruka", podle níž všichni členové občiny měli společnou hmotnou odpovědnost za zaplacení poplatků a dávek za celou občinu. *(Pozn. čes. red.)*

** — přídělu. *(Pozn. red.)*

*** Část věty uzavřenou ve svorkách dal Marx do hranatých závorek. *Pozn. red.)*

rolníci jsou nuceni hledat výdělek daleko od svého bydliště, na jihu, na Nové Rusi, za Uralem, na Sibiři a ve Střední Asii.〉

(*1 děsjatina = 1,092 hektaru.*

1 pud = 40 ruských funtů = 16,38 kilogramu.

1 četverť = 209,901 litru čili 0,72 anglického kvarteru.)

[IV]

Rusko

I. *Státní příjmy a výdaje v roce 1877*

Příjmy = 548 miliónů 〈rublů〉.

Z toho: *117* miliónů 〈přímých daní zaplacených rolníky〉.

〈*Hlavní nepřímé daně*〉:

- *189 676 000* rublů 〈*nepřímých daní*〉* padá zase většinou na 〈rolníky〉.
- *10* miliónů 〈*nepřímých daní*〉** — *dtto.*
- *52* 〈*milióny*〉 *na* 〈*cla*〉.

Výdaje = 〈*585 miliónů (deficit = 37 miliónů)*〉

Z toho: *115 miliónů na* 〈*úroky*〉 *a* 〈*umořování státního*〉 *dluhu*

220 miliónů na válku a námořnictvo

86 miliónů na 〈*ministerstvo financí*〉

421 miliónů hlavních státních výdajů

Mimoto 〈*mimořádné výdaje způsobené válkou*〉.

Rozpočet roku *1864* byl *354 600 000* 〈rublů〉, takže 〈*daně vzrostly od roku*〉 *1864 o 55* %.

II. 〈*Rozpočet na železniční fond*, který je zahrnut ve státním rozpočtu.〉 — V současné době jsou železnice soukromým majetkem; státní železnice se přeměnily ve vlastnictví soukromých společností; tyto společnosti však neposkytly prostředky na jejich 〈*stavbu*〉.

〈Vláda zadržuje〉 na svůj účet část kapitálu v *akciích* a *obli-*

* — je míněna daň z nápojů. *(Pozn. red.)*

** — je míněna daň ze soli. *(Pozn. red.)*

gacích, a aby je realizovala, vydává ⟨„*konsolidované obligace ruských železnic*“⟩. Částky, které tím získá, tvoří ⟨„*železniční fond*“⟩, *z něhož* ⟨*vláda*⟩ *proplácí akcie a obligace, které zadržela*, a mimoto *zálohuje* ⟨*železniční papíry*⟩.

⟨*K 1. lednu 1878*⟩ bylo vydáno za *1388 miliónů* ⟨železničních *akcií a obligací*⟩, z čehož vláda zadržela na svůj účet *720* ⟨*miliónů*⟩ a ⟨*577 miliónů franků* čili *144 433 000 kovových rublů*⟩ za ⟨obligace *Mikulášovy dráhy Petrohrad—Moskva*⟩, tj. ⟨asi⟩ 52 % celkového kapitálu ⟨kromě papírů, které vláda zálohovala⟩.

Ze ⟨*železničního fondu*⟩ vláda zaplatila:

1877 ... 80 miliónů, ale *celková částka*, kterou vláda zaplatila do 1. ledna 1878 = *554 475 000* ⟨rublů a⟩ za ⟨*obligace Mikulášovy dráhy* 577 miliónů franků⟩.

Ke krytí těchto plateb ⟨*vláda* vydala *5 konsolidovaných půjček ruských železnic*⟩ ve výši *69 miliónů* liber šterlinků, ⟨jejichž realizace přinesla *385 miliónů kovových rublů*; *dvě půjčky Mikulášovy dráhy* ve výši *577 miliónů franků*⟩, a konečně ⟨*vnitřní půjčku s prémiemi* roku *1866*⟩, jejíž realizace přinesla *107 650 000*.

Kromě těchto podpor ještě *záruky*. ⟨Roku *1877* činila *suma záruk* vyplacených vládou⟩ *16 617 000*. Tuto sumu poskytla ⟨státní pokladna⟩, právě tak jako ⟨*úroky*⟩ *a* ⟨*amortizaci železničních obligací*⟩. V roce 1877 činila tato suma 324 800 000 ⟨rublů⟩.

Celkem tedy dal stát na ⟨železnice⟩ 139 034 000 rublů.

⟨*Železniční fond*⟩ zálohoval o *60 miliónů* víc, než dostal.

⟨*Státní pokladna*⟩ — o *37 800 000* víc, než obdržela.

⟨*Dluhy železnic státní pokladně*⟩ *se zvětšily o 39 500 000 atd.*

V lednu 1878 činily všechny ⟨*dluhy státní pokladně 469 900 000* rublů. *Dluhy rolníků* = *32,5 miliónu* = 6,9 %.

Dluhy železnic⟩ = *315 500 000* = 67 %, čili ⟨*57 % všech státních příjmů*⟩.

III. *Banky*. ⟨Železnice jsou podporovány⟩ nejen ⟨*vládou*, ale i *bankami*⟩.

Do roku 1864 existovaly jen ⟨*státní úvěrní ústavy*⟩.

1864 první ⟨*soukromý úvěrní* ústav⟩; od té doby jich rychle přibývalo a ⟨*shromáždily značné částky na zúročitelných běžných účtech*

s výpovědní lhůtou i bez ní. Tyto částky bylo třeba zálohovat⟩; tu *se objevily ⟨akciové společnosti⟩ a v čele všech těchto ⟨společností⟩ společnosti ⟨železniční⟩.*

Kapitál [představovaný] všemi akciemi (společností) a obligacemi ⟨k roku 1877 = 2043 milióny rublů.

Z toho železnice⟩ 67,91 % = ⟨1388 miliónů rublů.

Do roku 1864 Státní banka a její pobočky zálohovaly veřejné fondy, akcie a obligace [částkou] *18,6 miliónu. Do roku 1877* zálohovaly⟩ všechny ⟨banky *veřejné fondy, akcie a obligace* [částkou] *360 miliónů,* což znamená zvýšení na 2007 %.⟩

Z ⟨bankovních zpráv⟩ nelze poznat, kolik z těchto ⟨záloh⟩ jde na ⟨železnice⟩. Danielson však zná případy, kdy *část ⟨papírů jedné železniční společnosti⟩ patřila ⟨státu⟩,* kdežto *zbytek akcií zálohovala soukromá úvěrní společnost.*

Stalo se ovšem, že *⟨železniční podniky⟩,* jejichž *příjem není garantován vládou,* nevykázaly *žádný zisk.* V tom případě přichází *Státní banka na pomoc soukromým bankám,* ⟨kde jsou deponovány tyto akcie, *tím, že je zálohuje nebo kupuje.*

Státní banka⟩ nikdy nemá *⟨nedostatek prostředků⟩; ⟨státní pokladna⟩* např. pumpuje z banky [peníze], aniž dbá o stav její pokladní hotovosti; banka zase *⟨zvyšuje nejvýnosnější výrobu na světě. Úvěrové listy,* které se takto vydávají, figurují v bankovní bilanci pod *čís. 18 (bilance* k 1. lednu *1879* = 467 850 000⟩; k tomu přistupují ⟨úvěrové listy, které figurují v bilanci pod čís. 1 = *720 265 000⟩; takže úhrnná suma těchto ⟨úvěrových listů, které jsou v oběhu = 1 188 000 000 rublů⟩).*

IV. *Důchody železnic.*

Za *rok 1877* ještě nebyla uveřejněna úplná statistika železnic. V předchozích letech *celkový důchod* stále rostl;

činil: *1865* . . . . . *24 milióny*
1877 . . . . . *190 miliónů*
1878 . . . . . *220 miliónů (odhadem),*

takže *⟨celkový důchod na jednu verstu vzrostl* o 17 %, kdežto *čistý důchod na jednu verstu poklesl⟩.* Přesto však *⟨čistý důchod⟩ za poslední léta*

obnášel *48—52 milióny* ročně; tj. kdyby celý důchod ⟨železnic plynul zpět do státní pokladny, *deficit železnic by se značně zmenšil*⟩. *Celý zisk* však ⟨*plyne soukromým osobám*⟩ *a celá tíha deficitu padá na* ⟨*státní pokladnu*⟩.

Co tedy ⟨vláda⟩ získává ⟨obrovskými výdaji⟩?

Přinášejí značný rozvoj obchodu, k němuž zároveň napomohly ⟨*úvěrní banky*⟩ a ⟨*hypoteční banky*⟩, zakládané v témž období.

V. *Banky; komerční třídy (vývoz* ⟨*obilí*⟩ *atd.)*

Všechna *depozita (zúročitelná)* a ⟨*běžné účty*⟩ *Státní banky a jejích poboček* — v roce *1864 — 262* milióny rublů,

z toho *42 milióny* vynaloženy *ve prospěch obchodu,* a to:

[*23 milióny* na *směnky*
18 miliónů na ⟨*zálohy na státní cenné papíry, akcie, obligace atd.*⟩]

1877: 723,8 miliónu ve všech úvěrních institucích; *vzrůst o 175 %.*

Z toho 360 miliónů jako ⟨*zálohy*⟩ na ⟨*akcie*⟩, *obligace,* ⟨*státní cenné papíry*⟩,

za *489 miliónů* ⟨*eskont*⟩ *směnek*; vzrůst o *1900 %.*

Nejdůležitější obchodní odvětví: obchod s obilím; jeho mimořádně rychlý rozvoj.

1864... ⟨vyvezeno do Evropy⟩

9,25 miliónu četvertí za	*54,7 miliónu rublů*
⟨*Hodnota*⟩ *všeho vyvezeného zboží*	= *164,9 miliónu rublů*
⟨*Hodnota vyvezeného obilí*⟩	= asi *33 % všeho exportu.*

1877... vyvezeno *30,5 miliónu četvertí* = *264 milióny rublů*

⟨*Hodnota všeho vyvezeného zboží*⟩	= *508 miliónů rublů*
⟨Hodnota obilí⟩	= *51,8 % všeho exportu*
⟨*Hodnota obilí* vzrostla o 382 %.	
Počet četvertí o 241 %.	

Zároveň *hodnota obilí*⟩ přesáhla *hodnotu celkového vývozu* z roku *1864 o 100 miliónů rublů.*

1869 přepravily *železnice 149 miliónů ⟨pudů obilí⟩ = 33,4 % všech jejich nákladů.*
1877... ⟨547,8 miliónu pudů obilí = 41,28 % všech nákladů⟩.
Kromě ⟨obilí⟩ jsou *hlavním vývozním artiklem*:

			Růst v %
1864... ⟨dobytek⟩	*za 1 821 000 rublů;*	*1877 za 15 724 000 rublů*	763 %
1864... ⟨len⟩	*za 15 985 000 " ;*	*1877 za 67 690 000 "*	323 %
1864... ⟨konopí⟩	*za 8 993 000 " ;*	*1877 za 16 820 000 "*	87 %

Dovezeno
[*1864*] ⟨*bavlny*⟩ za 21 824 000 rublů; [*1877*] *za 35 500 000 rublů* 62 %

VI. ⟨*Ústavy pro pozemkový úvěr.*⟩

1864 u starých ⟨ústavů pro pozemkový úvěr, dluhy⟩ za *395,5 miliónu* rublů,
z toho značnou část dlužili rolníci za ⟨výkup přídělů půdy⟩.

⟨*Hypoteční dluhy ruských statkářů*⟩
([kromě] ⟨Polska⟩ a pobaltských gubernií)

a)	⟨*Hypoteční dluhy u starých úvěrních ústavů* k roku 1874	99 614 000
b)	*Společnosti pro pozemkový úvěr půjčily* k roku 1874	102 692 000
c)	*Hypoteční banky*	63 668 000
d)	*Banky pro vzájemný úvěr* (?)*	7 182 000
		273 156 000 rublů.⟩

Naproti tomu roku *1877* u týchž ústavů

sub a)	73 393 000
b)	163 505 000
c)	118 322 000
d)	11 250 000
	366 470 000 rublů

Čili během 3 let *dluhy* (bez rolníků) vzrostly o 34 %.

* — tj. městské veřejné banky. *(Pozn. red.)*

VII. Vezměme nyní všechny tyto *úvěrní ústavy* (a železnice) a podívejme se, jaké sumy vstřebaly a jak jsou seskupeny v roce *1877*:

	1. ⟨*Základní kapitál*	%	2. *Úročitelná depozita atd.*	3. *Zástavní listy společností pro pozemkový úvěr*	4. *Obligace*
	rublů				
Úvěrní ústavy	167 778 800	18,8	723 790 000		
Hypoteční ústavy k roku 1878	27 753 000	5,6	6 848 000	460 000 000	
Železnice k roku 1878	474 185 000	34,3			
	669 726 000	25%			915 706 000⟩

[D[anielson] sčítá *dluhy různých společností* sub 2, 3 a 4 = *2 006 440 000 rublů, ve skutečnosti to však dělá 2 106 344 000*]

U ⟨úvěrových ústavů⟩ ⟨dluhy v poměru ke kapitálu⟩ = 81,2 %
u ⟨hypotečních ústavů⟩ = 94,4 %
u ⟨železnic⟩ = 65,97%.

Napsal K. Marx
koncem roku 1881 a v roce 1882
Poprvé otištěno v „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, Moskva 1952

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny, angličtiny a francouzštiny

B. ENGELS

K NEJSTARŠÍM DĚJINÁM NĚMCŮ[323]

Caesar a Tacitus

Němci rozhodně nejsou prvními obyvateli území, které nyní zaujímají.* Předcházely je nejméně tři rasové skupiny.

Nejstarší stopy člověka v Evropě se vyskytují v některých vrstvách v jižní Anglii, jejichž stáří dosud nelze přesně určit, ale které pravděpodobně spadají mezi obě období zalednění tzv. ledové doby.

Po druhém období zalednění, s pozvolna se oteplujícím podnebím, se vyskytuje člověk v celé Evropě, severní Africe a Přední Asii až do Indie spolu s vyhynulými velkými tlustokožci (mamutem, mastodontem, srstnatým nosorožcem) a šelmami (jeskynním lvem, jeskynním medvědem) a také se zvířaty dosud žijícími (sobem, koněm, hyenou, lvem, bizonem, zubrem). Nástroje této doby ukazují na velmi nízký stupeň kultury: naprosto neopracované kamenné nože, hruškovité kamenné motyky nebo sekery, kterých se používalo bez topůrka, škrabadla k čištění zvířecích koží, vrtáky, všechno z pazourku; připomínají poněkud stupeň vývoje nynějších domorodců v Austrálii. Dosud nalezené zbytky kostí nedovolují učinit žádný závěr o tělesné konstituci těchto lidí, z jejichž velkého rozšíření a všude obdobné kultury se dá usuzovat na dlouhé trvání tohoto období.

Nevíme, co se stalo s těmito raně paleolitickými lidmi. V žádné ze zemí, kde se vyskytovali, ani v Indii, se nezachovaly lidské rasy, které by mohly být považovány za jejich dnešní představitele.

* Přidržuji se zde převážně Boyda Dawkinse, „Early Man in Britain", Londýn 1880. *(Engelsova poznámka.)*

V jeskyních Anglie, Francie, Švýcarska, Belgie a jižního Německa se nacházejí nástroje těchto vymřelých lidí většinou jen v nejspodnějších vrstvách usazené půdy. Nad touto nejspodnější kulturní vrstvou, a často od ní oddělena silnější nebo tenčí krápníkovou vrstvou, se nachází druhá usazenina obsahující nástroje. Tyto nástroje, patřící do pozdějšího období, jsou už mnohem dovedněji opracovány a také zhotoveny z rozmanitějšího materiálu. Kamenné nástroje nejsou sice ještě vybroušeny, ale jsou už přece jen účelněji vymyšleny i provedeny; kromě toho se nacházejí hroty šípů a oštěpů z kamene, sobího rohu, kostí; dýky a jehly k šití z kostí nebo paroží, náhrdelníky z provrtaných zvířecích zubů atd. Na jednotlivých předmětech nacházíme zčásti velmi živé kresby zvířat, sobů, mamuta, zubra, tuleně, velryby, též loveckých scén s nahými lidmi, dokonce i začátky rytiny do rohoviny.

Jsou-li raně paleolitičtí lidé doprovázeni zvířenou převážně jižního původu, pak spolu s pozdně paleolitickými lidmi se objevují zvířata severního původu: dva ještě žijící druhy severního medvěda, polární liška, rosomák, sněžná sova. S těmito zvířaty se přistěhovali také tito lidé, pravděpodobně od severovýchodu, a jejich posledními zbytky v dnešním světě jsou patrně Eskymáci. Nástroje obou těchto skupin jsou naprosto shodné nejen v jednotlivostech, ale i jako celek; stejně tak i kresby; obživu poskytují oběma skupinám téměř přesně stejná zvířata; způsob života, pokud jej u vymřelé rasy můžeme zjistit, se shoduje úplně.

Také tito Eskymáci, jejichž existence je zatím dokázána pouze severně od Pyrenejí a Alp, zmizeli z území Evropy. Tak jako američtí rudokožci ještě v minulém století zatlačili Eskymáky v nemilosrdné vyhlazovací válce na nejzazší sever, i v Evropě je patrně postupně zatlačovala a nakonec vyhubila nová rasa, která se objevila, aniž se s nimi smísila.

Tato nová rasa přišla z jihu, aspoň v západní Evropě; pravděpodobně pronikla z Afriky do Evropy v době, kdy byly ještě oba světadíly jak u Gibraltaru, tak u Sicílie spojeny pevninou. Byla na podstatně vyšším stupni kultury, než její předchůdci. Znala zemědělství; měla domácí zvířata (psa, koně, ovci, kozu, vepře, hovězí dobytek). Znala ruční hrnčířství, uměla příst a tkát. Její

nástroje byly sice ještě z kamene, ale byly už udělány velmi pečlivě a většinou do hladka vybroušeny (od nástrojů dřívějších období se rozlišují jako neolitické). Sekery mají topůrka a lze jich tudíž poprvé použít ke kácení stromů; tím je umožněno vydlabat z kmenů stromů čluny, na nichž bylo možné přepravit se na britské ostrovy, které se tehdy oddělily od pevniny pozvolným poklesem půdy.

Na rozdíl od svých předchůdců pochovávali tito lidé pečlivě své mrtvé; zachovalo se nám tedy dost koster a lebek, z nichž se dá usuzovat na jejich tělesnou konstituci. Dlouhé lebky, malá postava (ženy v průměru asi 1,46, muži 1,65 metru), nízké čelo, orlí nos, výrazné obočí a málo patrné lícní kosti a mírně vyvinuté čelisti ukazují na rasu, jejíž poslední dnešní představitelé jsou patrně Baskové. Neolitičtí obyvatelé nejen Španělska, ale i Francie, Británie a celého území přinejmenším až k Rýnu, patřili se vší pravděpodobností k iberské rase. Také Itálie byla před příchodem Árijců[228] obydlena podobnou rasou malého vzrůstu a černých vlasů, jejichž bližší či vzdálenější příbuznost s Basky lze dnes těžko posoudit.

Virchow sleduje tyto dlouhé baskické lebky až hluboko do severního Německa a Dánska;[324] patří jim rovněž nejstarší neolitické kolové stavby na severním svahu Alp.

Schaaffhausen naopak prohlašuje o řadě lebek nalezených poblíž Rýna, že jsou rozhodně finské, speciálně laponské,[325] a nejstarší dějiny znají jako severní sousedy Němců ve Skandinávii, Litevců a Slovanů v Rusku jen Finy. Obě tyto rasy malého vzrůstu a tmavých vlasů, z nichž jedna se do této oblasti přistěhovala z druhé strany Středozemního moře, druhá přímo z Asie severně od Kaspického moře, se asi potom střetly v Německu. Zůstává zcela nevyjasněno, za jakých okolností.

Po tomto všem různém stěhování dochází nakonec, také ještě v předhistorické době, ke stěhování poslední velké kmenové skupiny, Árijců, národů, jejichž jazyky jsou seskupeny kolem nejstaršího z nich, sanskrtu. Nejstaršími přistěhovalci byli Řekové a Latinové, kteří obsadili oba jihovýchodní poloostrovy Evropy; kromě nich to patrně byli nyní vyhynulí Skytové, kteří obývali stepi severně od Černého moře a kteří byli asi nejblíže příbuzní s médsko-per-

skými kmeny. Potom následovali Keltové. O jejich putování víme jen to, že vedlo severně od Černého moře a přes Německo. Jejich nejpřednější masy pronikly do Francie, dobyly území až po Garonnu a podrobily si dokonce část západního a středního Španělska. Zastavilo je jednak moře, jednak odpor, který kladli Iberové, zatímco za nimi se z obou stran Dunaje tlačily ještě jiné keltské kmeny. Zde, u samých břehů oceánu a u pramenů Dunaje, je zná Hérodot. Museli se však přistěhovat už mnohem dříve. Hroby a jiné nálezy z Francie a Belgie dokazují, že Keltové při obsazování tohoto území kovové nástroje ještě neznali, zatímco v Británii používali bronzové nástroje už od samého začátku. Mezi dobytím Galie a stěhováním do Británie uplynula tedy zřejmě určitá doba, během níž Keltové při obchodním spojení s Itálií a s Marseille poznali bronz a zavedli jej ve své zemi.

Mezitím se na ně stále víc tlačili zadní keltské kmeny, na které se zase tlačili Němci; vpředu byly cesty uzavřeny, a tak vznikl zpětný proud jihovýchodním směrem, s nímž se později znovu setkáváme u stěhování germánských a slovanských národů. Keltové přešli Alpy, prošli Itálií, trackým poloostrovem a Řeckem, a zčásti vyhynuli, zčásti se natrvalo usadili v Pádské nížině a v Malé Asii. Hlavní část kmene nacházíme kolem této doby (—400 až —300*) v Galii až po Garonnu, v Británii a Irsku a severně od Alp, po obou stranách Dunaje, až k Mohanu a ke Krkonoším, ne-li ještě dále. I když jsou totiž keltská jména hor a řek v severním Německu méně častá a méně nesporná než na jihu, nelze přesto předpokládat, že by byli Keltové zvolili jen obtížnější cestu hornatým jižním Německem a nepoužili přitom pohodlnější cesty otevřenou severoněmeckou nížinou.

Příchodem Keltů bylo původní obyvatelstvo zatlačeno jen zčásti; zejména na jihu a na západě Galie tvořilo i nadále většinu obyvatelstva, i když v postavení utlačované rasy, a přistěhovalé obyvatelstvo po něm zdědilo tělesnou konstituci. O tom, že jak Keltové, tak Germáni ve svých nových sídlech vládli původnímu tmavovlasému obyvatelstvu, svědčí keltský i germánský zvyk barvit

* Časové údaje *před* naším letopočtem označuji pro stručnost matematickým znaménkem (—). *(Engelsova poznámka.)*

si mýdlem vlasy na žluto. Světlé vlasy byly znakem vládnoucí rasy, a kde se tento znak míšením ras ztratil, muselo pomoci mýdlo.

Po Keltech přišli Němci; a u nich už můžeme s jakousi pravděpodobností aspoň přibližně stanovit dobu stěhování. Stěží začalo dlouho před rokem —400, a za doby Caesarovy nebylo ještě zcela dokončeno.

Kolem roku —325 přináší Pytheas v popisu své cesty[326] první autentickou zprávu o Němcích. Vydal se z Marseille k Jantarovému pobřeží a zmiňuje se, že tam žijí Guttoni a Teutoni, tedy nepochybně německé kmeny. Kde ale leželo Jantarové pobřeží? Běžná představa zná ovšem jen východopruské, a uvádějí-li se v sousedství tohoto pobřeží Guttoni, bezpochyby to souhlasí. Ale vzdálenosti, které udává Pytheas, neodpovídají této krajině, nýbrž docela dobře se hodí na velký záliv Severního moře mezi severoněmeckým pobřežím a Cimberským poloostrovem. S tím souhlasí i to, že Teutoni jsou uvedeni jako sousedé. Tam — na západě Šlesviku a Jutska — je rovněž Jantarové pobřeží; Ringkjöbing dodnes obchoduje ve značné míře s jantarem, který se tam nalézá. Zdá se též krajně nepravděpodobné, že by byl Pytheas pronikl v tak rané době už tak daleko do zcela neznámých vod, a navíc, že v jeho tak pečlivých údajích nejen není zmínka o obtížné plavbě z Kattegatu do Východních Prus, ale tato plavba do nich vůbec nezapadá. Museli bychom se tedy se vší rozhodností připojit k názoru, který poprvé vyslovil Lelewel, že Pytheovo Jantarové pobřeží je nutné hledat na březích Severního moře, kdyby byl Pytheas neuvedl jméno Guttonů, které je možno lokalizovat jen na pobřeží Baltského moře. O odstranění této poslední překážky se pokusil Müllenhoff: domnívá se: Guttoni — chybně místo: Teutoni.[327]

Kolem roku 180 před naším letopočtem se na dolním Dunaji objevují Bastarnové, bezesporu Němci, a o několik let později vystupují jako žoldnéři ve vojsku makedonského krále Persea proti Římanům — první lancknechti. Jsou to divocí válečníci:

„Lidé, kteří nemají sklony k zemědělství nebo k mořeplavectví, ani nehledají obživu ve stádech, ale naopak pěstují jen jedno zaměstnání a jedno umění: stále bojovat a přemáhat všechno, co se jim postaví na odpor."

Tuto první zprávu o způsobu života německého kmene nám

podává Plutarchos.[328] Tytéž Bastarny nalézáme ještě po staletích severně od Dunaje, i když o něco více na západ. O padesát let později napadají Cimbrové a Teutoni keltské podunajské území, jsou odraženi keltskými Bóji usazenými v Čechách, táhnou v několika skupinách do Galie a až do Španělska, porážejí jedno římské vojsko za druhým, až konečně jejich téměř dvacetileté putování ukončuje Marius tím, že ničí jejich už jistě velice oslabené skupiny: Teutony u Aix v Provenci (—102) a Cimbry u Vercell v horní Itálii (—101).

O půl století později narazil Caesar v Galii na dvě nová válečná tažení Germánů; nejdříve na horním Rýně na Ariovistovo, v němž bylo sedm rozličných kmenů, mezi nimi Markomani a Suevové; brzy nato na dolním Rýně na tažení Usipetů a Tenkterů, kteří opustili svá dřívější sídla, protože se na ně tlačili Suevové, a po tříletém putování dosáhli Rýna. Obě válečná tažení podlehla organizovanému římskému vedení války, Usipetové a Tenkterové ale také římské věrolomnosti. V prvních letech Augustovy vlády zaznamenává Dio Cassius vpád Bastarnů do Trácie; Marcus Crassus je porazil na Hebru (dnešní Marica). Týž dějepisec se ještě zmiňuje o tažení Hermundurů, kteří začátkem našeho letopočtu opustili z neznámých příčin svou vlast a byli prý římským vojevůdcem Domitiem Ahenobarbem usídleni „v jedné části země Markomanů".[329] To jsou poslední přesuny oné epochy. Upevnění římské moci na Rýně a na Dunaji jim na delší dobu zatarasilo cestu; avšak velmi mnoho příznaků ukazuje, že na severovýchodě, na druhé straně Labe a Krkonoš, se kmeny ještě dlouhou dobu natrvalo neusadily.

Tyto výpravy Germánů tvoří první etapu onoho stěhování národů, jež bylo po tři sta let zadržováno odporem Říma, ale koncem třetího století se nezadržitelně přelilo přes obě pohraniční řeky, zaplavilo jižní Evropu a Severní Afriku a skončilo teprve roku 568 dobytím Itálie Langobardy — skončilo, pokud se týče účasti Germánů, ale nikoli Slovanů, kteří ještě delší dobu po nich zůstali v pohybu. Byla to doslova stěhování národů. Celé kmeny nebo aspoň jejich velké části se vydaly na cestu s ženami a dětmi, s celým majetkem. Vozy kryté zvířecími kůžemi sloužily za obydlí

a k přepravě žen, dětí i skrovného domácího nářadí; dobytek hnali s sebou. Muži vyzbrojeni a sešikováni k potlačení jakéhokoli odporu, k obraně před přepady; ve dne vojenský pochod, v noci vojenský tábor uvnitř vozové hradby. Ztráty na lidech byly jistě na těchto taženích obrovské pro neustálé boje, útrapy, hlad a nemoci. Bylo to dobrodružství na život a na smrt. Jestliže se takové tažení podařilo, usídlila se část, která je přežila, na cizí půdě; jestliže se nezdařilo, kmen, který se dal na pochod, zmizel ze zemského povrchu. Kdo nepadl ve válečné vřavě, zahynul v otroctví. Helvetové a jejich spojenci, jejichž stěhování zabránil Caesar, vytáhli s 368 000 lidmi, z nichž bylo 92 000 bojeschopných; když je Římané porazili, zbylo jich už jen 110 000, a ty Caesar výjimečně z politických důvodů poslal zpátky do vlasti. Usipetové a Tenkterové přešli se 180 000 lidmi Rýn; téměř všichni zahynuli v bitvě a na útěku. Není divu, že za této dlouhé doby stěhování mizí často beze stopy celé kmeny.

Tomuto nestálému způsobu života Germánů zcela odpovídají poměry, s nimiž se Caesar setkal na Rýně. Rýn vůbec nebyl ostrou hranicí mezi Galy a Němci. Belgicko-galští Menapové měli vesnice a pole v okolí Weselu na pravém břehu Rýna; delta Másy na levém břehu Rýna byla naopak osídlena germánskými Batavy a v okolí Wormsu až po Štrasburk sídlili germánští Vangionové, Tribonové a Nemetové — zda od doby Ariovistovy nebo už dříve, je nejisté. Belgové vedli ustavičné války s Němci, všude bylo ještě sporné území. Jižně od Mohanu a Krušných hor tehdy ještě Němci nesídlili; Helvetové byli teprve před nedávnem vyhnáni Suevy z území mezi Mohanem, Rýnem, Dunajem a Šumavou stejně jako Bójové z Čech (Boihemum), které dodnes mají jejich jméno. Avšak Suevové tuto zem neobsadili, nýbrž proměnili ji ve hvozd dlouhý 600 římských (150 německých) mil*, který je měl krýt od jihu. Dále na východ zná Caesar ještě Kelty (tektosagské Volky) na severu od Dunaje, tam, kde Tacitus později uvádí německé Kvády. Teprve v Augustově době přivedl Marobud své suevské Markomany do Čech, zatímco Římané uzavřeli opevněním úhel mezi

* Římská míle je asi 1,5 km; německá (zeměpisná) míle je 7,420 km. *(Pozn. red.)*

Rýnem a Dunajem a osídlili ho Galy. Území na druhé straně tohoto hraničního valu obsadili potom zřejmě Hermundurové. Z toho nepochybně vysvítá, že Germáni přitáhli do Německa nížinou na severní straně Karpat a českých pohraničních hor; teprve po obsazení severní nížiny zahnali Kelty, kteří žili jižněji v horách, za Dunaj.

Také způsob života Germánů, jak jej popisuje Caesar, dokazuje, že v žádném případě nebyli ještě ve své zemi usedlí. Žijí hlavně z chovu dobytka, živí se sýrem, mlékem a masem, méně obilím; hlavním zaměstnáním mužů je lov a cvičení ve zbrani. Trochu se zabývají zemědělstvím, ale jen mimochodem a nejprimitivnějším způsobem. Caesar vypráví o tom, že pole obdělávali jen jeden rok a v příštím roce zorali vždy novou půdu.[330] Zdá se, že to bylo žďárové hospodářství, jaké je ještě dnes v severní Skandinávii a Finsku; les byl vyžďářen — a kromě lesa existovaly tehdy jen bažiny a rašeliniště, které se pro zemědělství nehodily — kořeny byly všelijak odstraněny a spáleny společně se zkypřenou horní vrstvou půdy; do půdy pohnojené popelem se selo obilí. Ale ani v tomto případě Caesarův údaj o získávání nové orné půdy každoročně nelze brát doslova, nýbrž jej omezit na to, že zpravidla bylo obvyklé přecházet na novou půdu nejméně po dvou nebo třech sklizních. Z celého tohoto místa, z neněmeckého rozdělování půdy knížaty a úředníky a zvláště z motivů tohoto rychlého střídání, které se Germánům připisují, čiší římské představy. Pro Římana bylo toto střídání půdy nevysvětlitelné. Porýnským Němcům, kteří už přecházeli k stálému usídlení, se už mohlo jevit jako dochovaný zvyk, který čím dál tím víc ztrácel účel a smysl. Pro vnitrozemské Němce, pro Suevy, kteří v té době teprve dorazili k Rýnu a pro něž také hlavně platilo, bylo naopak ještě důležitou podmínkou způsobu života, při němž se celý kmen pomalu sunul kupředu tím směrem a takovou rychlostí, jak to dovoloval odpor, s nímž se setkávali. Tomuto způsobu života je přizpůsobeno i jejich zřízení: Suevové se dělí na sto žup, z nichž každá posílá ročně do vojska tisíc mužů, zatímco zbytek mužů zůstává doma, stará se o dobytek a o pole a druhý rok střídá ty, kteří šli do zbraně. Celý kmen s ženami a dětmi jde za vojskem teprve tehdy, když dobylo nové území.

Je to už krok vpřed k pevnému usazení ve srovnání s válečnými taženími doby Cimbrů.

Caesar se několikrát vrací ke zvyklosti, vžité u Němců, zabezpečovat se proti nepříteli, tj. proti každému cizímu lidu, širokými hvozdy. Tento zvyk se udržuje až do pozdního středověku. Sasy sídlící na sever od dolního Labe chránil proti Dánům pohraniční les mezi řekou Eider a fjordem Schlei (starodánský Jarnwidhr), proti Slovanům Saský les od Kielského zálivu až k Labi a slovanský název pro Brandenburg, Branibor, je opět jenom označení pro takový ochranný les (česky *bránit* — verteidigen, *bor* — Kiefer a Kiefernwald).

Podle toho všeho nemůže být pochyb o tom, na jakém stupni civilizace byli Němci, s nimiž se Caesar setkal. Ani zdaleka nebyli nomády ve smyslu dnešních asijských kočovných národů. K tomu patří step, a Němci žili v pralese. Ale stejně vzdáleni byli i od stupně usedlých zemědělských národů. Ještě o šedesát let později o nich říká Strabón:

„Společná je všem těmto" (germánským) „kmenům lehkost, s jakou se *stěhují*, pro jednoduchost jejich způsobu života, poněvadž se nezabývají zemědělstvím a neshromažďují žádné bohatství; nýbrž žijí v chatrčích, které si stavějí každý den, a jejich hlavním zdrojem obživy je dobytek jako u nomádů, jimž se podobají i v tom, že svůj majetek vezou s sebou na vozech a se svými stády táhnou tam, kam se jim zachce."[331]

Znalost zemědělství si přinesli už z Asie, jak dokazuje srovnávací jazykověda; že ji už nezapomněli, potvrzuje Caesar. Ale bylo to zemědělství, které slouží polonomádským, po středoevropských lesnatých rovinách zvolna se valícím válečnickým kmenům jen z nouze, jako vedlejší zdroj obživy.

Z toho vyplývá, že stěhování Němců do jejich nové vlasti mezi Dunajem, Rýnem a Severním mořem nebylo za Caesarovy doby ještě ukončeno nebo se teprve právě ukončovalo. Tomu naprosto neodporuje to, že za dob Pytheových byli už Teutoni a snad i Cimbrové patrně na Jutském poloostrově a nejpřednější Němci u Rýna — což lze usuzovat z toho, že chybí jakákoli zpráva o jejich příchodu. Způsob života slučitelný jen s neustálým stěhováním, opakovaná tažení na západ a na jih, a konečně i skutečnost, že Caesar zastihl největší jemu známý kmen, Suevy, ještě v plném pohybu,

připouštějí pouze jeden závěr: zřejmě tu máme zlomek poslední etapy stěhování Germánů do jejich hlavního evropského sídliště. Odpor Římanů na Rýně a později na Dunaji dává tomuto stěhování cíl, omezuje Němce na území, které až dosud obsadili a tím je nutí, aby se natrvalo usadili.

V očích Caesarových ostatně byli naši předkové opravdovými barbary. Kupce pouštějí do země jen proto, aby někdo odkoupil jejich válečnou kořist, sami od nich nekupují téměř nic; co cizího by také potřebovali? Dávají dokonce přednost svým špatným poníkům před krásnými a dobrými galskými koňmi. Víno však Suevové vůbec nepouštějí do země, protože prý vede ke změkčilosti. V tomto ohledu byli jejich bastarnští příbuzní přece jen civilizovanější; za uvedeného vpádu do Trácie* vyslali posly ke Crassovi, ten je opil, dověděl se od nich potřebné zprávy o postavení a úmyslech Bastarnů, které pak vlákal do léčky a zničil. Ještě před bitvou na Idisiavisu (roku 16 našeho letopočtu) líčí Germanicus svým vojákům Němce jako válečníky bez pancíře nebo přilby, vyzbrojené jen štíty z vrbového pletiva nebo slabých prken, u nichž jen první řad má skutečná kopí, kdežto zadní řady jen v ohni zatvrdlé a zašpičatělé tyče. Zpracování kovů tudíž obyvatelé údolí Vezery ještě sotva znali, a Římané se už asi postarali o to, aby kupci nedováželi do Německa žádné zbraně.

Víc než půldruhého století po Caesarovi přináší Tacitus svůj slavný popis Němců[332]. Tady už mnohé vypadá zcela jinak. Nestálé kmeny až po Labe i dále se uklidnily a přešly k pevnému usídlení. O městech nemůže být ovšem ještě dlouho ani řeči; usazují se zčásti ve vsích, které tvoří někde jednotlivé dvory, jinde dvory ležící pohromadě, ale i v těch je každý dům postaven odděleně, obklopen volným prostranstvím. Domy jsou ještě bez kamenného zdiva a bez tašek, hrubě sroubené z neotesaných klád (materia informi musí zde znamenat toto na rozdíl od caementa a tegulae); sruby, jaké se ještě stavějí v severní Skandinávii, ale přece jen už ne chatrče, které se dají postavit za jeden den, jak o nich píše Strabón. K pozemkovému zřízení se ještě vrátíme

* Viz tento svazek, str. 469. *(Pozn. red.)*

později. Němci mají už také podzemní zásobárny, jakýsi druh sklepa, v nichž se v zimě zdržovali kvůli teplu a kde podle Plinia ženy tkaly. Zemědělství je tedy už důležitější; ale hlavním majetkem zůstává přece jen dobytek; je ho mnoho, ale je špatného plemene, koně jsou nevzhlední a špatní běžci, ovce malé, hovězí dobytek rovněž malý a bez rohů. Z potravin se uvádí maso, mléko, planá jablka, ale žádný chléb. Na lov se už mnoho nechodí, stav zvěře se tedy od Caesarových dob už hodně zmenšil. Také oděv je ještě velmi primitivní, většina nosí hrubou přikrývku, jinak jsou nazí (skoro jako u Zulukafrů), ale ti nejbohatší nosí už těsně přiléhající oděv; používá se i zvířecích koží; také ženy nosí podobný oděv jako muži, ale přece jen mají už častěji lněný šat bez rukávů. Všechny děti běhají nahé. Čtení a psaní je neznámé, ale jedno místo ukazuje na to, že kněží už používali runy převzaté z latinských písmen, které vyřezávali na dřevěné hole. Zlato a stříbro je vnitrozemským Němcům lhostejné, stříbrné nádoby, které darovali Římané knížatům a poslům, slouží běžné potřebě stejně jako nádoby hliněné. Nepatrný obchodní styk představuje prostou směnu.

Muži pěstují ještě zvyk, společný všem primitivním národům, přenechávat práci doma a na poli ženám, starcům a dětem jako mužů nedůstojnou. Zato převzali dva civilizované zvyky: pití a hru, a oddávají se obojímu s celou bezuzdností panenských barbarů, hrají v kostky až do prohry své vlastní osoby. Jejich nápojem ve vnitrozemí je ječné nebo pšeničné pivo; kdyby byla bývala už vynalezena kořalka, byly by měly světové dějiny asi jiný průběh.

Na hranicích římského území došlo ještě k dalšímu pokroku: pije se dovezené víno; lidé už si poněkud zvykli na peníze, přičemž přirozeně dávají přednost stříbru, které je pro omezenou směnu vhodnější, a podle barbarského zvyku mincím starého známého ražení. Ještě se ukáže, jak velice byla tato opatrnost odůvodněná. Obchod s Germány se provozoval jen na samém břehu Rýna; pouze Hermundurové, žijící za palisádovou hradbou, už chodí za obchodem do Galie a Raetie.

Doba mezi Caesarem a Tacitem je tedy prvním velkým úsekem německých dějin: konečný přechod od kočovného života

k pevnému sídlu, alespoň pro většinu lidu od Rýna až daleko za Labe. Názvy jednotlivých kmenů začínají ve větší nebo menší míře srůstat s určitými kraji. Při odporujících si zprávách starověkých autorů a při kolísajících a měnících se názvech je však často nemožné určit pro každý jednotlivý kmen bezpečné sídlo. Zavedlo by nás to také příliš daleko. Zde postačí obecný údaj, který nacházíme u Plinia:

„Existuje pět základních germánských kmenů: *Vindilové*, k nimž patří Burgundioni, Varinové, Carinové, Guttoni; druhý kmen tvoří *Ingaevoni*, jejichž částí jsou Cimbrové, Teutoni a kmeny Chauků. Nejblíže u Rýna žijí *Iskaevoni*, k nimž patří Sigambrové. Uprostřed země — *Herminoni*, k nimž patří Suevové, Hermundurové, Chattové, Cheruskové. Pátý kmen tvoří Peukinové a Bastarnové, kteří hraničí s Dáky."[333]

K tomu se připojuje ještě šestá větev, která obývá Skandinávii: Hillevioni.

Ze všech zpráv starověkých autorů souhlasí tato zpráva nejlépe s pozdějšími fakty a se zbytky jazyků, které se nám dochovaly.

Vindilové zahrnují kmeny hovořící *gótsky*, které zaujímaly pobřeží Baltského moře mezi Labem a Vislou až hluboko do vnitrozemí; na druhé straně Visly sídlili kolem Frišského zálivu Guttoni (Gótové). Skrovné dochované zbytky jazyka neponechávají ani nejmenší pochyby o tom, že Vandalové (kteří by v každém případě měli patřit k Pliniovým Vindilům, protože jejich jméno přenáší na celý kmenový svazek) a Burgundové mluvili gótskými dialekty. Pochybnosti by mohli vzbudit jen Varnové (nebo Varinové), kteří jsou, podle zpráv z 5. a 6. století, zpravidla spojováni s Durynky; o jejich jazyku nevíme nic.

Druhý kmen, Ingaevoni, zahrnuje kmeny mluvící především *frísky*, obyvatele pobřeží Severního moře a Cimberského poloostrova, a s největší pravděpodobností také kmeny mezi Labem a Vezerou, mluvící sasky; v tomto případě by se k nim měli počítat i Cheruskové.

Iskaevoni, vzhledem k tomu, že se k nim počítají Sigambrové, se už od začátku jeví jako pozdější Frankové, obyvatelé pravého břehu Rýna od Taunusu směrem po proudu až k pramenům řek Lahn, Sieg, Ruhr, Lippe a Emže; na severu hraničili s Frísy a Chauky.

Hermioni nebo Herminoni, jak je správněji nazývá Tacitus, jsou pozdější Hornoněmci; Hermundurové (Durynkové), Suevové (Švábové a Markomani, Bavoři), Chattové (Hesové) atd. Cheruskové se k nim dostali zcela nepochybně omylem. Je to jediný nepochybný omyl v celém tomto Pliniově výčtu.

Pátý kmen, Peukinové a Bastarnové, vyhynul. Jacob Grimm jej bezpochyby právem řadí ke gótštině.

Konečně šestý, hillevionský kmen zahrnuje obyvatele dánských ostrovů a velkého skandinávského poloostrova.

Pliniovo rozdělení odpovídá tedy vskutku s překvapující přesností seskupení německých nářečí, jak se později skutečně vyskytují. Neznáme žádná nářečí, která by nepatřila ke gótštině, fríštině, dolnosaštině, francštině, hornoněmčině nebo skandinávštině, a toto Pliniovo rozdělení můžeme ještě dnes uznat za vzorné. V čem by se mu snad dalo odporovat, rozebírám v poznámce o německých kmenech*.

Původní přistěhování Němců do jejich nové vlasti bychom si tedy měli představit asi tak, že jako první pronikli do středu Severoněmecké nížiny, mezi jižní pohoří a Baltské a Severní moře, Iskaevoni a těsně za nimi, ale blíže k pobřeží, Ingaevoni. Zdá se, že po nich následovali Hillevioni, ale že odbočili na ostrovy. Za nimi patrně šli Gótové (Pliniovi Vindilové), kteří zanechali Peukiny a Bastarny na jihovýchodě; jméno Gótů ve Švédsku svědčí o tom, že některé skupiny se připojily k stěhování Hillevionů. Konečně jižně od Gótů to byli Herminoni, kteří dorazili ke svým sídlům většinou až za Caesarovy a Augustovy doby a udrželi si je až do stěhování národů.**

První boje s Římem

Od Caesarových dob stáli Římané a Němci proti sobě na Rýně, a když si Augustus podrobil Raetii, Noricum a Panonii, i na Dunaji. V Galii se zatím římské panství upevnilo; Agrippa

* Viz tento svazek, str. 501—514. *(Pozn. red.)*

** Na tomto místě je v rukopise tužkou připsáno: „Následuje kapitola o agrárním a vojenském zřízení." *(Pozn. red.)*

dal po celé zemi vybudovat síť vojenských silnic, byly postaveny pevnosti, vyrostla nová generace, zrozená pod římským jhem. Galie, kterou alpské silnice přes Malý a Velký Bernard, postavené za Augusta, bezprostředně spojily s Itálií, mohla sloužit za základnu pro dobytí Germánie od Rýna. Augustus pověřil svého nevlastního syna (nebo vlastního syna?) Drusa, aby ji dobyl s osmi legiemi, které tábořily na Rýně.

Záminku skýtaly neustálé třenice pohraničních obyvatel, vpády Němců do Galie a údajné nebo skutečné spiknutí nespokojených Belgů se Sigambry, podle něhož měli Sigambrové překročit Rýn a vyvolat všeobecné povstání. Drusus si zajistil podporu náčelníků Belgů (—12), přešel Rýn nad deltou těsně u Batavie, zpustošil území Usipetů a částečně i území Sigambrů, plavil se potom dolů po Rýně, přinutil Frísy, aby mu poskytli pomocné oddíly pěšáků, a plul se svou flotilou podél pobřeží až do ústí Emže, aby pokořil Chauky. Zde však jeho římští námořníci, nezvyklí na příliv a odliv, uvázli s flotilou při odlivu na mělčině; jen s pomocí frísských spojeneckých oddílů, lépe znalých věci, ji zase vyprostil a vrátil se domů.

Toto první tažení bylo jen velkým průzkumem. V příštím roce (—11) začal Drusus se skutečným dobýváním. Překročil Rýn znovu pod ústím Lippe, podrobil si zde žijící Usipety, přemostil Lippe a vtrhl na území Sigambrů, kteří právě válčili s Chatty, protože se Chattové nechtěli připojit ke svazku proti Římanům pod vedením Sigambrů. Potom zřídil na soutoku řek Lippe a Eliso pevný tábor (Aliso) a když se přiblížila zima, stáhl se zase zpátky za Rýn. Na zpátečním tažení bylo jeho vojsko v úzké rokli přepadeno Němci a jen stěží uniklo zkáze. V tomto roce zřídil ještě jiný opevněný tábor „v zemi Chattů, téměř na Rýně“[334].

Toto druhé Drusovo tažení obsahuje už celý dobyvatelský plán, podle něhož se potom důsledně postupovalo. Území, které mělo být dobyto nejdříve, je výrazně ohraničeno: iskaevonské vnitrozemí až k hranici Cherusků a Chattů a k tomu patřící pobřežní pruh až k Emži, podle možnosti až k Vezeře. Hlavní role v dobývání území při pobřeží připadá loďstvu. Na jihu slouží jako operační základna Mohuč, založená Agrippou a rozšířená

Drusem, v jejímž sousedství je třeba hledat kastel, postavený v „zemi Chattů" (v poslední době se soudí, že je to Saalburg u Homburgu). Odtud vede tok dolního Mohanu do otevřeného kraje Wetterau a horního toku řeky Lahn, jehož obsazením se od sebe oddělí Iskaevoni a Chattové. Uprostřed útočné fronty poskytuje rovný, řekou Lippe proťatý kraj a zejména plochý hřbet mezi Lippe a Ruhrem římským hlavním silám nejpříhodnější operační linii; jejím obsazením dělí Římané území, které si chtějí podrobit, na dvě zhruba stejné části a současně oddělují i Bruktery od Sigambrů; je to postavení, z něhož mohou na levém křídle operovat společně s loďstvem, na pravém křídle mohou s kolonou, která by vyrazila z Wetterau, odříznout Iskaevonskou břidličnou vrchovinu a na přední straně držet na uzdě Cherusky. Kastel Aliso tvoří krajní opevněný opěrný bod této operační linie; ležel nedaleko od pramenů řeky Lippe, buď poblíž Elsenu u Paderbornu na soutoku řek Alme a Lippe, nebo u Lippstadtu, kde byl nedávno objeven velký římský kastel.

V následujícím roce (—10) si Chattové uvědomili společné nebezpečí a spojili se konečně se Sigambry. Ale Drusus na ně udeřil a aspoň zčásti je přinutil, aby se podrobili. Toto podrobení však nemohlo trvat ani do konce zimy, neboť příštího jara (—9) je napadá znovu, proniká až k Suevům (tedy patrně k Durynkům — podle Flora a Orosia i k Markomanům, kteří tehdy sídlili ještě severně od Krušných hor), zaútočí potom na Cherusky, překročí Vezeru a obrací se zpět teprve na Labi. Všechny kraje, kterými táhl, zpustošil, ale všude se setkal se silným odporem. Na zpáteční cestě zemřel ve třiceti letech, ještě než dorazil k Rýnu.

K předchozímu vyprávění, převzatému od Dia Cassia, doplňujeme ze Suetonia, že Drusus dal prokopat kanál od Rýna k řece Ijsel, po němž přepravil své loďstvo přes území Frísů a po řece Flevo (Vliestroom — nyní plavební dráha ze Zuiderského moře mezi ostrovy Vlieland a Terschelling) do Severního moře; z Flora doplňujeme, že podél Rýna postavil přes padesát kastelů a most u Bonnu a opevnil rovněž linii na Máse, čímž zajistil pozice římských legií jak proti povstáním Galů, tak proti vpádům Germánů. Florovy báchorky o kastelech a opevněních na Vezeře

a Labi jsou plané chvástání; za svých pochodů tam Drusus zřejmě zřídil valy, ale byl příliš dobrý vojevůdce, než aby v nich nechal být jediného muže posádkou. Naproti tomu je jisté, že operační linii podél Lippe dal opatřit opevněnými etapními body. Rovněž opevnil přechody přes Taunus.

Tiberius, Drusův nástupce na Rýně, přešel řeku příštího roku (—8); Němci vyslali parlamentáře, jenom Sigambrové ne; Augustus, jenž byl v Galii, odmítal jakékoli vyjednávání, dokud nebudou zastoupeni i oni. Když konečně Sigambrové také vyslali zástupce, „četné a vážené muže", jak říká Dio, dal je Augustus pochytat a internovat v různých městech ve vnitrozemí své říše; „ze zármutku nad tím spáchali sebevraždu"[335]. I následujícího roku (—7) táhl Tiberius se svým vojskem znovu do Germánie, kde s výjimkou několika bezvýznamných nepokojů už vlastně nebylo proti čemu bojovat. O této době říká Velleius:

„Tiberius si tu zemi" (Germánii) „tak důkladně podrobil, že se už sotva lišila od poplatné provincie."[336]

Za tento úspěch vděčí patrně Římané nejen svým zbraním a často vychvalované Tiberiově diplomatické „moudrosti", ale zejména přestěhování Němců na římský břeh Rýna. Už Agrippa přemístil kmen Ubiů, kteří byli vždy Římanům oddáni, v souhlase s jejich přáním, na levý břeh Rýna u Kolína. Tiberius přinutil 40 000 Sigambrů k přesídlení a zlomil tím na delší dobu sílu odporu tohoto mocného kmene.

Tiberius potom na delší dobu zanechal všech státních záležitostí, a o tom, co se děje v Německu po několik let, se nedovídáme. Z jednoho Diova zlomku se dovídáme o tažení Domitia Ahenobarba od Dunaje až za Labe. Avšak brzy nato, kolem roku jedna našeho letopočtu, se Němci vzbouřili. Římský vrchní velitel Marcus Vinicius bojoval podle Velleiovy zprávy vcelku šťastně a byl za to i odměněn. Přesto musel Tiberius roku 4, hned poté, když ho Augustus adoptoval, znovu překročit Rýn, aby opět nastolil otřesené římské panství. Podrobuje si Kanninefaty a Chattuarie, kteří žili u Rýna, potom Bruktery a „získává" Cherusky. Další podrobnosti Velleius, jenž se zúčastnil tohoto i dalšího tažení, neudává. Mírná zima dovolila, aby legie zůstaly v pohybu až do prosince,

potom rozbily zimní tábor v samém Německu — pravděpodobně u pramenů Lippe.

Tažením příštího roku (5) mělo být podrobení západního Německa dokončeno. Zatímco Tiberius postupoval od Alisa a porazil na dolním Labi Langobardy, plulo loďstvo podél pobřeží a „získalo" Chauky. Na dolním Labi se pozemní vojsko setkalo s loďstvem plujícím proti proudu. Podle Velleia se zdálo, že s úspěchy tohoto tažení úloha Římanů na severu skončila; Tiberius se příštího roku obrátil k Dunaji, kde Markomani, kteří před nedávnem pod Marobudovým vedením přesídlili do Čech, ohrožovali hranici. Marobud, vychovaný v Římě a obeznámený s římskou taktikou, zorganizoval podle římského vzoru vojsko v počtu 70 000 pěšáků a 4000 jezdců. Tiberius se proti němu postavil čelně na Dunaji, zatímco Sentius Saturninus měl vést legie od Rýna přes území Chattů do týlu a boku nepřítele. Tu se však vzbouřili ve vlastním Tiberiově týlu Panoni, vojsko se muselo vrátit a znovu dobývat svou operační základnu. Boj trval tři roky; ale když byli Panoni poraženi, změnily se poměry i v severním Německu natolik, že na výboje na území Markomanů už nebylo ani pomyšlení.

Dobyvatelský plán Drusův byl zcela dodržen; ale k jeho úspěšnému provedení se stala nutností pozemní i námořní tažení až k Labi. V plánu tažení proti Marobudovi prosvítá myšlenka přeložit hranici až k Malým Karpatům, ke Krkonoším a k Labi až po jeho ústí; ale to bylo zatím v daleké budoucnosti a brzy byl tento plán zcela neproveditelný. Jak daleko do Wetterau tehdy asi sahaly římské opevněné body, nevíme; podle všeho byla tehdy tato operační linie zanedbána ve srovnání s daleko důležitějším postavením podél Lippe. Zde se však zřejmě Římané ve značné šíři zařídili jako doma. Porýnská rovina na pravém břehu od Bonnu dolů patřila jim; vestfálská nížina severně od Ruhru až za Emži, až k hranicím Frísů a Chauků, zůstala vojensky obsazena. V týlu byli Batavové a Frísové tehdy ještě bezpečnými přáteli; dále na západ mohli být Chaukové, Cheruskové, Chattové pokládáni za dostatečně zkrocené po opakovaných porážkách a po úderu, který postihl i Langobardy. V každém případě existovala tehdy u těchto tří kmenů značně silná strana, která viděla spásu jen

v připojení k Římu. Na jihu byla předtím zlomena moc Sigambrů; část jejich území mezi Lippe a Ruhrem a také v porýnské nížině byla obsazena, zbytek byl obchvácen ze tří stran římskými pozicemi na Rýně, na Ruhru a ve Wetterau a jistě jím dost často táhly římské kolony. V nedávné době se potvrdilo, že směrem k pramenům Lippe, od Neuwiedu k řece Sieg, od Deutzu a Neussu k řece Wupper vedly přes horské hřbety, vévodící té krajině, až k hranici krajů Berg a Mark římské silnice. Ještě dále odtud obsadili Hermundurové po dohodě s Domitiem Ahenobarbem část území, které opustili Markomani, a stýkali se s Římany v pokoji. Dobře známá nesvornost německých kmenů opravňovala nakonec k naději, že Římané budou nuceni vést už jen takové ojedinělé války, jež jim nepochybně byly vítané jako nástroj postupného přeměňování spojenců v poddané.

Jádrem římského postavení bylo území na obou stranách Lippe až k pohoří Osning. Stálá přítomnost legií v opevněných táborech zde nutila přivykat římské vládě a římským mravům, jimiž byli barbaři podle Dia „jako proměněni“[337]; zde vznikla kolem stálých vojenských posádek ta města a trhy, o nichž vypravuje tentýž dějepisec a jejichž pokojný styk nejvíce přispěl k upevnění cizí nadvlády. Zdálo se, že všechno jde znamenitě. Ale ukázalo se něco jiného.

Vrchním velitelem vojsk v Germánii byl jmenován Quinctilius Varus. Byl to Říman nastupujícího úpadku, flegmatický a pohodlný, náchylný odpočívat na vavřínech svých předchůdců, ale co víc, využívat těchto vavřínů ve svůj prospěch. „Jak málo pohrdal penězi, dosvědčuje Sýrie, kterou spravoval; jako chudák přišel do bohaté země, ale opouštěl chudou zemi jako boháč“ (Velleius).[338] Jinak byl „mírné povahy“; ale tato mírná povaha se musela zle rozlítit, když byl přeložen do země, kde bylo vydírání velice ztíženo, protože tam nebylo téměř co brát. Varus to nicméně zkusil, a to metodou, která byla u římských prokonzulů a prokurátorů dávno běžná. Především bylo nutné co nejrychleji převést obsazenou část Německa do postavení římské provincie, místo domácí veřejné moci, která se až dosud uchovala pod vojenskou nadvládou, dosadit moc římskou, a tím udělat ze země

zdroj příjmů — jak pro státní pokladnu, tak i pro prokonzula. Varus se tedy pokusil Němce „s větší rychlostí a s větším důrazem převychovat, udílet jim rozkazy jako otrokům a požadoval od nich peněžní dávky jako od poddaných" (Dio)[339]. Hlavním a dávno vyzkoušeným prostředkem ujařmení a vydírání, kterého zde použil, byla vrchní soudní moc římských správců provincií, kterou si zde osoboval a s jejíž pomocí chtěl Němcům vnutit římské právo.

Varus se svým civilizátorským posláním však bohužel předběhl dějiny téměř o půldruhého století; zhruba tak dlouho totiž trvalo, než bylo Německo zralé k „přijetí římského práva". Ve skutečnosti muselo římské právo se svým klasickým roztříděním soukromovlastnických vztahů připadat Němcům naprosto nesmyslné, protože to nevelké soukromé vlastnictví, které se u nich vyvinulo, získali jen na základě společného vlastnictví půdy. Právě tak se jim, kteří byli zvyklí po způsobu svých předků sami soudit i vynášet rozsudek během několika málo hodin na veřejném soudu lidu, musely i slavnostní formality a obhajoby, věčné odročování římského procesu jevit jako prostředek k odpírání práva a tlupa právních zástupců a všelijakých kličkujících hnidopichů, obklopujících prokonzula, jako to, co skutečně byli, obyčejní hrdlořezové. A najednou se Němci měli vzdát svého svobodného soudu, kde druh soudil druha, a podrobit se autoritativnímu rozhodnutí jediného muže, jenž mluvil cizí řečí, jednal v nejlepším případě na základě jim neznámého a k tomu zcela neužitečného práva a — sám byl zainteresovanou stranou. Svobodný Germán, kterého směl podle Tacita udeřit v řídkých případech jen kněz, Germán, který propadal trestu smrti jen pro zradu na svém lidu, ale jinak mohl každé porušení zákona, dokonce i vraždu, usmířit pokutou (wergeld), který byl nadto zvyklý sám vykonávat krevní mstu za sebe a své příbuzné, se nyní měl podrobit prutům a popravčí sekeře liktorově. A to všechno jenom proto, aby byla země vydána napospas neomezenému daňovému vysávání pro státní pokladnu a vydírání a úplatkům pro prokonzula a jeho přisluhovače.

Varus se však přepočítal. Němci nebyli Syřané. Svou vnucenou římskou civilizací jim imponoval jen v jednom ohledu. Ukázal jen sousedním kmenům, přinuceným ke spojenectví, jak nesnesi-

telné jho očekává i je, a donutil je tím k sjednocení, jehož do té doby nikdy nemohly dosáhnout.

Varus stál s třemi legiemi v Německu, Asprenas s dvěma dalšími na dolním Rýně, vzdálen jen pět až šest pochodů od Alisa, jádra římského postavení. Proti takové síle sliboval vyhlídky na úspěch jen dlouho a pečlivě připravovaný, potom ale náhle vedený rozhodný úder. Cesta spiknutí byla tedy předurčena. Jeho zorganizování převzal Arminius.

Arminius pocházel z kmenové šlechty Cherusků, byl synem Segimerovým, jenž byl asi vojvodou svého kmene, strávil své rané mládí v římských válečných službách, znal jazyk i mravy Římanů a v římském hlavním stanu byl častým a vítaným hostem; zdálo se, že jeho věrnost je mimo jakékoli podezření. Ještě v předvečer přepadení mu Varus skálopevně věřil. Velleius ho nazývá

„mladíkem ušlechtilého rodu, odvážného jednání, bystřejšího ducha než barbaři bývají, mladíkem, z jehož tváře a očí vyzařoval produševnělý oheň; byl naším stálým průvodcem na dřívějších taženích" (tedy proti Němcům) „a vedle římského občanství měl i hodnost římského jezdce".

Arminius však byl nad to všechno ještě velký státník a významný vojevůdce. Jakmile se jednou rozhodl skoncovat s panstvím Římanů na pravém břehu Rýna, nasadil bez váhání i všechny nutné prostředky. Bylo třeba získat pro spiknutí aspoň převážnou část vojenské šlechty Cherusků, která už byla pod silným římským vlivem, Chatty a Chauky, zejména však Bruktery a Sigambry, kteří přímo zakoušeli římské jho. To všechno vyžadovalo čas, i když Varovo vydírání samo připravovalo půdu; během této doby bylo nutno uspat Varovu ostražitost. Dělali to tak, že ho upoutávali jeho zálibou v souzení, a tak ho vodili jaksepatří za nos. Němci jsou, vypráví Velleius

„při vší své divokosti veskrze lstivé povahy a plémě jako stvořené ke lhaní; kdo to sám nezažil, stěží tomu uvěří" — Němci „ho balamutili celou řadou vymyšlených sporů; hned jeden druhého bezdůvodně žaloval, hned mu děkovali, že o tom všem rozhoduje s římskou spravedlností, že se jejich divokost vlivem nové, neznámé kázně a pořádku už začíná zmírňovat, a že to, co se dřív obvykle vyřizovalo zbraněmi, se nyní řeší po právu a spravedlnosti. Tak ho svedli k úplné bezstarostnosti, až se mu zdálo, že je městským prétorem, který vynáší rozsudky na fóru, a ne velitelem vojska hluboko v německém území."[340]

Tak uplynulo léto roku 9. Aby byl úspěch ještě víc zajištěn, byl Varus sváděn, aby všemožným detašováním roztříštil své vojsko, což při povaze tohoto muže a za těchto okolností nemohlo být těžké.

„Varus", říká Dio, „nedržel svou vojenskou moc jaksepatří pohromadě, což je nutné v nepřátelské zemi, ale přenechával oddíly vojáků lidem, kteří potřebovali pomoc a prosili jednou o to, aby dal hlídat nějaké opevněné místo, podruhé, aby dal pochytat lupiče, nebo doprovázet transporty s obilím."[341]

Mezitím byli hlavní spiklenci, zejména Arminius a Segimerus, stále kolem něho a často seděli u jeho stolu. Podle Dia byl Varus už nyní varován, ale jeho důvěra neznala mezí. Konečně na podzim, když už bylo všechno připraveno k úderu a Varus byl s hlavní částí svého vojska vylákán na území Cherusků až k Vezeře, byl dán signál předstíraným povstáním v určité vzdálenosti. Ještě když Varus dostal tuto zprávu a dal rozkaz vyrazit, varoval ho jiný náčelník Cherusků, Segestes, který asi žil s Arminiovou rodinou v jakémsi rodovém nepřátelství. Varus mu nechtěl věřit. Tu mu Segestes navrhl, aby dříve, než se dá na pochod, dal pouta jemu, Arminiovi i ostatním náčelníkům Cherusků; výsledek potom ukáže, kdo má pravdu. Ale Varova důvěra byla neotřesitelná, i když při jeho odchodu zůstali spiklenci na místě pod záminkou, že shromáždí spojence a vyrazí za ním.

To se potom také vskutku stalo, ale nikoli tak, jak Varus očekával. Mužstvo Cherusků už bylo shromážděno. První, co udělali, bylo, že pobili u nich rozmístěné římské oddíly, které si dříve sami vyžádali, a nato vpadli Varovi za jeho pochodu do boku. Ten se pohyboval po špatných lesních cestách, neboť zde, na území Cherusků, ještě nebyly římské vojenské silnice. Když je přepaden, poznává konečně své postavení, vzmuží se a od této chvíle si počíná jako římský vojevůdce — ale příliš pozdě. Rozkáže svým jednotkám, aby se semkly, uspořádaly a chránily početný trén, jejž tvořily ženy, děti, vozy, tažná zvířata atd., pokud to úzké cesty a husté lesy dovolují, a zamíří na svou operační základnu — za niž musíme pokládat Aliso. Lijáky rozmočily půdu, bránily v pochodu a stále znovu rozrušovaly pořádek v neobvykle početném trénu. Za těžkých ztrát se Varovi podařilo dostat se na hustě zalesněný kopec,

který nicméně skýtal nejnutnější místo pro tábor, a ten tu také byl ještě celkem spořádaně a podle předpisu vybudován a opevněn; Germanicovo vojsko, které se na toto místo dostalo po šesti letech, zde ještě zřetelně rozeznalo „práci tří legií“[342]. S rozhodností, jaká odpovídala vážnosti situace, dal zde Varus spálit všechny vozy i zavazadla, jichž nebylo nezbytně zapotřebí. Příštího dne procházel otevřeným terénem, ale opět měl tak značné ztráty, že se oddíly ještě více rozpadaly a tábor už nemohl být navečer řádně opevněn; Germanicus nalezl už jen napolo sesutý val a mělký příkop. Třetího dne se pochodovalo opět lesnatým pohořím a zde ztratil Varus i většina velitelů odvahu. Varus spáchal sebevraždu, legie byly téměř do posledního muže zničeny. Vyvázlo jen jezdectvo pod vedením Valy Numonia; rovněž někteří uprchlíci z pěších jednotek se asi zachránili v Alisu. Aliso samo se drželo ještě aspoň nějakou dobu, protože Němci neznali pravidelné obléhání; později se posádka — celá nebo zčásti — probila k Rýnu. Zastrašený Asprenas se patrně omezil na krátký pochod, jímž jim vyšel vstříc. Brukterové, Sigambrové, všechny menší kmeny povstaly, římská moc byla zase vržena za Rýn.

O krajině, v níž se toto tažení odehrávalo, bylo mnoho sporů. Nejpravděpodobnější je, že Varus byl před bitvou v kotlině u Rinteln, někde mezi Hausberge a Hameln, a že předstírané povstání a ústup, k němuž se Římané rozhodli po prvním přepadení, směřoval do Dörenschlucht u Detmoldu, která tvoří plochý a široký průsmyk přes Osning. To je vcelku také tradiční názor a odpovídá jak pramenům, tak vojenské nutnosti válečné situace. Zda Varus skutečně dospěl až k Dörenschlucht, je nejisté; průlom jízdy a snad i předních oddílů pěchoty tomu patrně nasvědčuje.

Zpráva o zničení tří legií a o povstání v celém západním Německu zasáhla Řím jako úder blesku. Římané už viděli Arminia táhnout přes Rýn a rozněcovat povstání v Galii a z druhé strany Marobuda překračovat Dunaj a strhávat sotva zkrocené Panony k tažení přes Alpy. A Itálie byla už tak vyčerpaná, že už nemohla postavit téměř žádné vojsko. Dio vypráví, jak mezi občany bylo už jen málo mladých lidí schopných vojenské služby a jak se starší občané bránili vstoupit do vojska, takže je Augustus trestal kon-

fiskací majetku a některé dokonce smrtí; jak císař nakonec z propuštěnců a vysloužilců dal s bídou dohromady několik oddílů k ochraně Říma, odzbrojil svou německou tělesnou stráž a vykázal všechny Němce z města.

Ale Arminius nepřešel Rýn, Marobud nemyslel na žádný útok, a tak se Řím mohl nerušeně oddávat návalům vzteku na „věrolomné Germány". Viděli jsme už, jak je popisoval Velleius, jako „veskrze lstivé povahy, lid jako stvořený ke lhaní". Stejně tak i Strabón. Neví nic o „německé věrnosti" a „románské lsti", zcela naopak. Zatímco o Keltech říká, že jsou „prostí a bezelstní", tak prostomyslní, že „před očima všech a bez opatrnosti spěchají do boje, čímž usnadňují svým protivníkům vítězství"[343] — praví o Germánech:

„Bylo vždy užitečné nedůvěřovat jim; neboť ti, jimž se věřilo, způsobili velkou škodu, například Cheruskové, kteří porušili dohody a lstí zničili tři legie i s velitelem Varem"[344].

O rozhořčených a pomstychtivých verších Ovidiových raději nemluvit. Člověk si myslí, že čte francouzské spisovatele z dob největšího šovinismu, kteří vylévají číši svého hněvu nad Yorkovou proradností a zradou Sasů u Lipska[345]. Němci v dostatečné míře poznali římskou věrnost smlouvám a poctivost, když Caesar přepadl během jednání a příměří Usipety a Tenktery; poznali ji, když dal Augustus zajmout vyslance Sigambrů, před jejichž příchodem odmítal jakékoli vyjednávání s německými kmeny. Všechny dobyvatelské národy mají společné to, že jakýmkoli způsobem ošálí své protivníky a považují to za zcela správné; když si však jejich protivníci dovolí totéž, mluví o věrolomnosti a zradě. Avšak prostředků, jichž se používá k ujařmení, musí být dovoleno použít i ke svržení jha. Dokud existují na jedné straně vykořisťovatelské a vládnoucí národy a třídy a na druhé straně vykořisťované a porobené, dotud bude používání lsti a násilí na obou stranách nutností, vůči níž je každé moralizování bezmocné.

Ať je Arminiova fantazijní socha postavená u Detmoldu jakkoli dětinská — byla dobrá jen k tomu, aby svedla Ludvíka Napoleona k postavení stejně směšného fantazijního kolosu Vercingetorixova na kopci u Alise[-Sainte-Reine]— platí i nadále, že

bitva s Varem je jedním z největších mezníků v dějinách. Touto bitvou bylo jednou provždy rozhodnuto o nezávislosti Německa na Římu. Daly by se vést dlouhé neplodné spory o tom, byla-li tato nezávislost pro Němce tak velkým ziskem; jisté je, že bez ní by se byly celé dějiny daly jiným směrem. I když ve skutečnosti celé následující dějiny Němců jsou téměř jedinou dlouhou řadou národních neštěstí — jež si z velké části sami zavinili, takže i nejpronikavější úspěchy se téměř vždy obrátí ke škodě lidu — je třeba říci, že zde, na začátku svých dějin, měli Němci rozhodně štěstí.

Caesar nasadil k podrobení Galie poslední životaschopné síly umírající republiky. Legie, tvořené od dob Mariových z najatých žoldnéřů, ale vždy ještě výlučně z Italiků, od dob Caesarových doslova vymíraly, a to v té míře, jak vymírali sami Italikové pod tlakem dravě se rozmáhajících latifundií a jejich otrokářského obhospodařování. 150 000 mužů, kteří tvořili semknuté řady 25 legií pěchoty, bylo možno držet pohromadě jen s vynaložením nejkrajnějších prostředků. Dvacetiletá služební doba nebyla dodržována, vysloužilí veteráni byli nuceni zůstat na neurčitou dobu ve vojsku. Hlavně proto vypukla po Augustově smrti vzpoura porýnských legií, kterou tak podrobně líčí Tacitus a která svou podivuhodnou směsí vzpurnosti a kázně tak živě připomíná vzpoury španělských vojáků Filipa II. v Nizozemí, přičemž v obou případech vychází najevo pevná semknutost vojska, kterému vladař nedodržel dané slovo. Viděli jsme, jak marný byl Augustův pokus po Varově bitvě znovu uvádět v platnost staré, už dávno z praxe vyšlé odvodní zákony; jak se musel obracet k vysloužilcům a dokonce i k propuštěncům — propuštěnce přijal do vojska už kdysi za panonského povstání. Doplňování vojska syny svobodných italických rolníků zaniklo zároveň s těmito svobodnými rolníky. S každým novým náhradním kontingentem, jímž se doplňovaly legie, se kvalita vojska zhoršovala. A protože bylo přesto třeba tyto legie, těžko uchovávané jádro celé vojenské moci, co nejvíc šetřit, vystupují stále víc do popředí pomocné oddíly, vybojovávají bitvy, v nichž tvoří legie už jen zálohu, takže už za Claudiových dob mohli Batavové říci: krví provincií se dobývají provincie.

S vojskem, které se stále víc odcizovalo starořímské kázni

a vytrvalosti, a tím i starořímskému způsobu boje, a které se stále víc skládalo z obyvatel provincií a nakonec dokonce většinou z barbarů žijících mimo hranice impéria, se už teď nemohly vést téměř žádné velké útočné války — a brzy ani svádět velké útočné bitvy. Úpadek vojska nutil stát k defenzívě, zpočátku ještě útočné, brzy ale stále pasívnější, až nakonec hlavní iniciativa přešla zcela na stranu Němců a nezadržitelně se projevila na celé linii od Severního moře až k Černému moři přes Rýn a Dunaj.

Mezitím se stalo nutností, dokonce i pro zabezpečení linie na Rýně, dát Němcům na jejich vlastním území znovu pocítit převahu římských zbraní. Proto spěchal Tiberius k Rýnu, znovu vlastním příkladem a přísnými tresty pozvedl ochablou kázeň, omezil trén mobilního vojska na nejnutnější míru a prošel ve dvou taženích západním Německem (léta 10 a 11). Němci nepřijímali rozhodující bitvy, Římané si netroufali přezimovat na pravém břehu Rýna. Zda byla v Alisu a v kastelu založeném u ústí Emže na území Chauků ponechána i v zimě stálá posádka, o tom není zpráv, ale je to pravděpodobné.

V srpnu roku 14 zemřel Augustus. Porýnské legie, z nichž nebyli vojáci po uplynutí služební doby řádně propouštěni a kde se ani řádně nevyplácel žold, se zdráhaly uznat Tiberia a prohlásily za císaře Drusova syna Germanica. Ten sám uklidnil povstání, zavedl ve vojsku zase kázeň a vedl je ve třech taženích popsaných Tacitem do Německa. Zde proti němu vystoupil Arminius a osvědčil se jako vojevůdce, který je svého soupeře ve všem hoden. Hleděl se vystříhat všech rozhodujících bitev v otevřeném terénu, co nejvíce zdržovat Římany na pochodu a napadat je jen v bažinách a soutěskách, kde se nemohli rozvinout. Němci ho však neposlouchali vždycky. Bojechtivost je často strhla k srážkám v nepříznivých podmínkách, touha po kořisti nejednou zachránila Římany, kteří se už chytili do pasti. Tak dobyl Germanicus dvou neplodných vítězství na Idisiavisu a na angrivarském pohraničním valu, stěží vyvázl na zpáteční cestě z úzkých průchodů v bažinách, ztratil lodi a mužstvo v bouřích a mořských vlnách na fríském pobřeží a nakonec byl po válečné výpravě roku 16 Tiberiem odvolán. Tím skončila římská tažení do vnitrozemí Německa.

Římané však věděli příliš dobře, že říční linii lze ovládat jen tehdy, ovládají-li i přechod na druhý břeh. Nic jim nebylo vzdálenější, než stáhnout se pasívně za Rýn, a proto přeložili svou obranu na pravý břeh. Římské valy, jež pokrývají oblast dolní Lippe, Ruhru a Wupperu ve velkých seskupeních, odpovídajících aspoň v jednotlivých případech pozdějším župám, a vojenské silnice vybudované od Rýna až na hranici hrabství Mark, ospravedlňují domněnku, že tu byl systém obranných zařízení, jehož směr od řeky Ijsel až k řece Sieg odpovídal dnešní hranici mezi Franky a Saskem — až na některé odchylky hranice Porýnské provincie s Vestfálskem. Právě tento systém, patrně ještě v 7. století poněkud schopný obrany, asi také odvrátil tehdy pronikající Sasy od Rýna a tím stanovil jejich dnešní hranici s Franky. Nejzajímavější objevy zde byly učiněny teprve v posledních letech (J. Schneiderem); lze tedy patrně očekávat ještě další.

Dále proti proudu Rýna byl postupně vybudován, zvláště za Domiciána a Hadriána, velký římský pohraniční val, který začíná pod Neuwiedem a táhne se přes Montabaurskou výšinu do Ems, tam překračuje řeku Lahn, u Adolfsecku se obrací na západ, sleduje severní svah Taunusu, zahrnuje jako nejsevernější bod Grüningen ve Wetterau; odtud jde jihojihovýchodním směrem a jižně od Hanau dosahuje Mohanu. Odtud vede po levém břehu Mohanu až po Miltenberg a dále pokračuje přímou čarou, jen jednou přerušenou, až k württemberské řece Rems do blízkosti hradu Hohenstaufen. Zde se val, dostavěný později, pravděpodobně za Hadriána, obrací na východ přes Dinkelsbühl, Gunzenhausen, Ellingen a Kipfenberg a dosahuje u Irnsingu nad Kelheimem Dunaje. Za valem byly menší valy a ve větší vzdálenosti od nich větší opevněná místa jako záloha. Takto uzavřené území na pravém břehu Rýna, jež aspoň jižně od Mohanu zůstalo pusté od doby, kdy Suevové vyhnali Helvety, bylo podle Tacita osídleno galskými tuláky a opozdilci z řad vojska.

Tak nastaly na Rýně, podél pohraničního valu a na Dunaji časem klidnější a bezpečnější poměry. Boje a vpády stále pokračovaly, ale vzájemné hranice území zůstaly několik století nezměněny.

Pokrok až do stěhování národů

Tacitem a Ptolemaiem končí písemné prameny o poměrech a událostech ve vnitrozemí Německa. Zato se nám otevírá řada jiných, mnohem názornějších pramenů: nálezy starožitností, týkající se epochy, kterou zkoumáme.

Viděli jsme, že v době Pliniově a Tacitově se obchod mezi Římany a vnitrozemím Německa rovnal téměř nule. U Plinia však přece nalézáme náznak staré, v jeho době ještě tu a tam používané obchodní cesty z Carnunta (proti ústí Moravy do Dunaje) podél Moravy a Odry k Jantarovému pobřeží. Této cesty, stejně jako druhé, přes Čechy podél Labe, používali pravděpodobně již ve velmi rané době Etruskové, jejichž přítomnost v severních alpských údolích dokazují četné nálezy, zejména halstattský nález[346]. Vpád Galů do horní Itálie učinil asi tomuto obchodu konec (kolem roku —400) (Boyd Dawkins)[347]. Potvrdí-li se tento názor, pak měli Etruskové obchodní styky, hlavně dovoz bronzového zboží, s národy, které obsadily oblasti na Visle a Labi před Němci, tedy patrně s Kelty, a přerušení těchto styků by pak asi souviselo právě tak s přistěhováním Němců, jako se zpětným proudem Keltů do Itálie. Zdá se, že teprve po tomto přerušení vznikla východnější obchodní cesta, od řeckých černomořských měst podél Dněstru a Dněpru směrem k ústí Visly. Nasvědčují tomu nálezy starých řeckých mincí u Bydhoště, na ostrově Ösel a na jiných místech; jsou mezi nimi exempláře ze čtvrtého, snad už z pátého století před naším letopočtem, ražené v Řecku, Itálii, na Sicílii, v Kyréné atd.

Přerušené obchodní cesty podél Odry a Labe se nutně zas samy obnovily, jakmile se kočovné národy usadily. Zdá se, že v době Ptolemaiově nastal opět rozkvět nejen těchto, nýbrž i jiných dopravních cest přes Německo, a kde končí Ptolemaiovo svědectví, tam v něm pokračují nálezy.

C. F. Wiberg[348] v tomto směru mnohé vyjasnil pečlivým sestavením nálezů a dokázal, že ve 2. století našeho letopočtu se opět používalo obchodních cest jak přes Slezsko podél Odry, tak přes Čechy podél Labe. V Čechách se už Tacitus zmiňuje o

„markytánech a obchodnících" (lixae ac negotiatores) z našich provincií,

kteří, protože byli chtiví peněz a protože vůbec zapomněli na vlast, přešli na nepřátelské území a k vojenskému táboru Marobudovu"[349].

Stejně tak Hermundurové, již dávno spřátelení s Římany, podle Tacita nerušeně obchodovali v Agri decumates[350] a v Raetii až po Augsburg; jistě aspoň přinášeli římské zboží a mince z horního Mohanu dále až k Sále a Veře. Také níže u římského pohraničního valu, na Lahnu, se ukazují stopy obchodní cesty do vnitrozemí.

Nejvýznamnější cestou však zůstala, jak se zdá, cesta přes Moravu a Slezsko. Vodní předěl mezi Moravou, respektive Bečvou, a Odrou, jediná překážka, která musí být překonána, se táhne otevřenou pahorkatinou a nedosahuje ani 325 metrů nadmořské výšky; ještě dnes tu vede železniční trať. Od Dolního Slezska se otevírá Severoněmecká nížina, která umožňuje rozvětvení cest všemi směry k Visle a k Labi. Ve Slezsku a Braniborsku byli ve 2. a 3. století nepochybně usazeni římští obchodníci. Nacházíme tam nejen skleněné urny, slzničky a popelnice s latinskými nápisy (Massel u Trzebnice ve Slezsku a jinde), ale dokonce celé římské hrobky s výklenky pro urny (kolumbária) (Nacheln u Hlohova). Také u Warinu v Meklenbursku byly nalezeny nesporně římské hroby. Rovněž nálezy mincí, římského kovového zboží, hliněných kahanů atd. svědčí o tom, že obchodní styky vedly po této cestě.* Vůbec je celé východní Německo, třebaže sem nikdy nevkročila římská vojska, jako poseto římskými mincemi a výrobky; ty jsou namnoze ověřeny výrobními značkami, které se objevují také na nálezech v provinciích římské říše.**

Avšak v prvních stoletích po Augustovi se plavily římské obchodní lodi také po Severním moři. Dokazuje to nález v Neuhausu na řece Oste (při ústí Labe), obsahující 344 římských stříbrných mincí od Nerona až po Marka Aurelia a zbytky lodi, která tam asi ztroskotala. Také podél jižního pobřeží Baltského moře vládl námořní ruch, který dosahoval až k dánským ostrovům, ke Švédsku

* Hliněné kahany nalezené ve Slezsku mají tutéž výrobní značku jako jiné, nalezené v Dalmácii, Vídni atd. *(Engelsova poznámka.)*

** Tak např. značka *Ti. Robilius Sitalcis* se vyskytuje na bronzových výrobcích, z nichž jeden byl nalezen v Meklenbursku, druhý v Čechách; to ukazuje na obchodní cestu podél Labe. *(Engelsova poznámka.)*

a Gotlandu; ještě se o něm podrobněji zmíníme. Vzdálenosti různých míst na pobřeží, které udává Ptolemaios a Marcianus (kolem roku 400), se mohou opírat jen o zprávy obchodníků, kteří se podél těchto břehů plavili. Směřují od meklenburského pobřeží do Gdaňska a odtud do Scandie. Potvrzují to konečně četné ostatní nálezy římského původu v Holštýnu, Šlesviku, Meklenbursku, Předních Pomořanech, na dánských ostrovech a v jižním Švédsku, jejichž naleziště leží velmi hustě vedle sebe v nepatrné vzdálenosti od pobřeží.

Těžko se dá určit, v jaké míře zahrnoval tento římský obchodní styk dovoz zbraní do Německa. Četné římské zbraně nalezené v Německu mohly být docela dobře ukořistěny, a římské pohraniční orgány se samozřejmě ze všech sil snažily, aby Němcům dovoz zbraní zamezily. Avšak námořní cestou se mohlo leccos dostat zejména k vzdálenějším kmenům, jako např. na Cimberský poloostrov.

Ostatní římské zboží, které těmito různými cestami pronikalo do Německa, sestávalo z domácího nářadí, šperků a toaletních potřeb atd. Mezi domácím nářadím se nacházejí bronzové mísy, míry, poháry, nádoby, kuchyňské nádobí, síta, lžíce, nůžky, sběračky atd., jednotlivé zlaté nebo stříbrné nádoby, hliněné kahany, jež jsou velice rozšířené; šperky bronzové, stříbrné nebo zlaté: náhrdelníky, čelenky, náramky, prsteny, spony na způsob našich brooží; mezi toaletními potřebami nacházíme hřebeny, pinzety, ušní lžičky atd. — nemluvě o předmětech, jejichž použití je sporné. Podle Worsaaeova názoru vznikla většina těchto výrobků pod vlivem vkusu panujícího v Římě v prvním století.[351]

Rozdíl mezi Němci doby Caesarovy a dokonce ještě i Tacitovy a lidem, který těchto předmětů užíval, je velký, i když připustíme, že jich používali jen vznešenější a bohatší. „Jednoduché pokrmy", jimiž Němci podle Tacita „bez velké přípravy (sine apparatu) a bez koření zahánějí hlad"[352], ustoupily kuchyni, která používala už dost složité úpravy a patrně odebírala od Římanů i náležité druhy koření. Místo pohrdání zlatými a stříbrnými věcmi nastoupila záliba zdobit se jimi; místo lhostejnosti vůči římským penězům jejich rozšíření po celém germánském území. A což teprve toaletní potřeby — jen pouhý fakt jejich přítomnosti znamená začátek pře-

vratu v mravech lidu, jenž sice, pokud je nám známo, vynalezl mýdlo, ale uměl ho používat jen k barvení vlasů na žluto!

Co Němci dodávali římským obchodníkům za všechny tyto hotové peníze a zboží, v tom jsme odkázáni především na zprávy starověkých autorů, ale ti nás nechávají, jak už bylo řečeno, téměř úplně na holičkách. Plinius se zmiňuje o zelenině, husím peří, vlněných látkách a mýdle jako o artiklu, který impérium dováželo z Německa. Ale tento začínající obchod na hranici nemůže poskytnout žádné měřítko pro pozdější dobu. Hlavním artiklem, o němž víme, byl jantar, ten však nestačí, aby vysvětlil rozšíření obchodu po celé zemi. Dobytek, tvořící hlavní bohatství Němců, byl patrně i hlavním vývozním předmětem, jen samy legie rozmístěné na hranici určitě měly velkou spotřebu masa. Zvířecí kůže a kožešiny, které se za Jornandesovy doby posílaly ze Skandinávie do ústí Visly a odtud na římské území, našly cestu z východoněmeckých lesů do impéria určitě už i dříve. Wiberg se domnívá, že divoká zvířata do cirku přiváželi římští námořníci ze severu. Ale kromě medvědů, vlků a snad zubrů tam nebylo co získat, a lvi a leopardi a dokonce i medvědi z Afriky a Asie byli blíž a dali se snáz sehnat. — Otroci? ptá se konečně skoro stydlivě Wiberg, a tady se patrně strefil do černého. Otroci byli kromě dobytka ve skutečnosti jediný artikl, který mohlo Německo v dostatečné míře vyvážet, aby vyrovnalo svou obchodní bilanci s Římem. Jen Itálie spotřebovala jak ve městech, tak na latifundiích ohromný počet otroků, kteří se rozmnožovali jen z nepatrné části. Předpokladem celého římského hospodaření na velkostatcích byl obrovský dovoz prodaných válečných zajatců, který plynul do Itálie v neustálých dobyvačných válkách za úpadku republiky a ještě za Augusta. Tomu byl teď konec. Impérium přešlo v pevných hranicích do defenzívy. Přemožení nepřátelé, z nichž se rekrutovala masa otroků, byli u římských vojsk stále vzácnější. Bylo třeba kupovat je u barbarů. Jak se tedy neměli objevit na trhu Němci také jako prodavači? Němci, kteří už podle Tacita prodávali otroky („Germ[ania]“ 24), kteří mezi sebou neustále válčili, kteří, jako Frísové, když neměli peníze, platili Římanům daně tak, že prodali své ženy a děti do otroctví, kteří se už v třetím století, ne-li dříve, plavili po Baltském moři a jejichž námořní výpravy do Sever-

ního moře, počínaje nájezdy Sasů v třetím a konče nájezdy Normanů v desátém století, sledovaly jako nejbližší cíl vedle ostatního pirátství především honbu na otroky, určené téměř výlučně pro obchod? — titíž Němci, kteří vystupují o několik století později jak při stěhování národů, tak ve válkách proti Slovanům jako hlavní lupiči otroků a otrokáři své doby? Buďto musíme předpokládat, že Němci druhého a třetího století byli úplně jiní lidé než všichni ostatní sousedé Římanů a úplně jiní než jejich vlastní potomci ze třetího, čtvrtého a pátého století, nebo musíme připustit, že se rovněž značně podíleli na obchodu s otroky do Itálie, který se tehdy považoval za naprosto slušný a dokonce čestný. A tím padá také onen tajuplný závoj, který obvykle zahaluje německý exportní obchod té doby.

Zde se musíme vrátit k tehdejším obchodním stykům na Baltském moři. Zatímco na pobřeží Kattegatu se neobjevují téměř žádné římské nálezy, jsou na ně jižní pobřeží Baltského moře až do Livonska, Šlesvik-Holštýn, jižní okraj a vnitrozemí dánských ostrovů, jižní a jihovýchodní pobřeží Švédska, Öland a Gotland velmi bohaté. Naprostá většina těchto nálezů patří do takzvaného denárového období, k němuž se ještě vrátíme a které trvalo až do prvních let vlády Septimia Severa, tedy zhruba do roku 200. Už Tacitus říká, že Suionové mají silné loďstvo, složené z veslic, a zmiňuje se o tom, že mají v úctě bohatství; provozovali tedy už patrně námořní obchod. Plavba, která se nejdřív vyvinula na Baltu v Öresundu a Ölandsundu a podél pobřeží, se musela odvážit i na otevřené moře, chtěla-li rozšířit svůj vliv i na Bornholm a Gotland; musela dosáhnout už značné bezpečnosti v ovládání plavidel, aby se vytvořil čilý styk, jehož střediskem byl právě ostrov Gotland, ležící nejdále od pevniny. Do roku 1873* se tu vskutku našlo přes 3200 římských stříbrných denárů, zatímco na Ölandu jen asi 100, na švédské pevnině sotva 50, na Bornholmu 200, v Dánsku a Šlesviku 600 (z toho 428 v jednom jediném nálezu, u Slagelse na Seelandu). Rozbor těchto nálezů dokazuje, že až do roku 161, kdy se stal císařem Marcus Aurelius, se na Gotland dostaly

* Hans Hildebrand, „Das heidnische Zeitalter in Schweden". Do němčiny přeložila Johanna Mestorfová. *(Engelsova poznámka.)*

římské denáry jen ojediněle, ale od té doby až do konce století tam přicházely ve velkém množství. V druhé polovině století byla tedy plavba po Baltském moři zřejmě už značně rozvinuta; že existovala už dříve, dokazuje Ptolemaiův údaj, podle něhož měřila vzdálenost od ústí Visly do Scandie 1200 až 1600 stadií (30 až 40 zeměpisných mil). Obě vzdálenosti jsou zhruba správné pro východní cíp Blekinge i pro jižní cíp Ölandu nebo Gotlandu, podle toho, měříme-li od Rixhöftu nebo od Neufahrwasseru, respektive od Pillau. Mohou se opírat jen o zprávy mořeplavců, stejně jako ostatní údaje o vzdálenostech podél německého pobřeží až k ústí Visly.

Že tuto plavbu na Baltském moři neprovozovali Římané, o tom svědčí za prvé nejasnost všech jejich představ o Skandinávii a za druhé to, že na březích Kattegatu a v Norsku nebyly nikdy nalezeny římské mince. Hranicí jejich přímého námořního styku zůstalo patrně Cimberské předhoří (Skagen), jehož Římané dosáhli za Augusta a odkud viděli širé nekonečné moře. Z toho plyne, že se po Baltském moři plavili sami Germáni, udržovali tu obchodní styk a přiváželi do Skandinávie římské peníze a římské výrobky. Nemohlo tomu ani být jinak. Od druhé poloviny třetího století zčistajasna začínají Sasové s námořními výboji na galském a britském pobřeží, a to s odvahou a jistotou, jaké nemohli nabýt přes noc, ale jež naopak předpokládá dlouhé zkušenosti s plavbou na otevřeném moři. A tyto zkušenosti mohli Sasové, mezi něž zde musíme počítat i všechny kmeny Cimberského poloostrova, tedy také Frísy, Angly, Juty, získat pouze na Baltském moři. Toto velké vnitrozemské moře bez přílivu a odlivu, kam se atlantské jihozápadní bouře přiženou teprve tehdy, když už se z velké části vyřádily v Severním moři, tato protáhlá nádrž s četnými ostrovy, zálivy a průlivy, kde člověk při cestě od jednoho břehu na druhý ztrácí pevninu z očí nejvýš jen na krátký čas, byla jako stvořena k tomu, aby sloužila nově se rozvíjející mořeplavbě jako cvičné vody. Už skalní malby ve Švédsku, připisované době bronzové, které často znázorňují veslice, svědčí o prastarém plaveckém umění. Nález v Nydamském rašeliništi ve Šlesviku představuje 70 stop dlouhý, 8 až 9 stop široký člun ze začátku třetího století,

který byl postaven z dubových prken a dobře se hodil k plavbě na otevřeném moři. Zde se v klidu vyvíjela ona technika stavby lodí a ona námořnická zkušenost, která umožnila Sasům a Normanům jejich pozdější dobyvačná tažení na otevřeném moři a díky níž stojí germánské plemeno dodnes v čele všech námořních národů světa.

Římské mince, které se dostaly do Německa do konce druhého století, byly převážně stříbrné denáry (1 denár = 1,06 marky). Přitom dávali Němci podle Tacitovy zprávy přednost starým, dávno známým mincím se zoubkovaným okrajem a s vyraženým dvojspřežím. A skutečně se mezi staršími mincemi našlo také mnoho těchto serrati bigatique. Tyto staré mince měly jen 5 až 10 procent příměsi mědi. Už Traján nařídil přidávat do stříbra 20 procent mědi; to asi Němci nezpozorovali. Když však od roku 198 Septimius Severus zvýšil příměs na 50 až 60 procent, bylo to pro Němce příliš; pozdější denáry horší jakosti se v nálezech vyskytují jen zcela výjimečně, dovoz římských peněz ustal. Byl obnoven teprve tehdy, když roku 312 Konstantin ustanovil za měnovou jednotku zlatý solidus (72 na římskou libru ryzího zlata, která měla 327 gramů, tedy 1 solidus = 4,55 gramů ryzího zlata = 12,70 marky); a od té doby přicházejí do Německa, ale ještě více na Öland a zvláště na Gotland hlavně zlaté mince, solidy. Toto druhé období dovozu římských peněz, období solidů, trvá pro západořímské mince až do konce západní říše, pro byzantské do Anastasia (zemřel 518). Nálezy pocházejí většinou ze Švédska, z dánských ostrovů, některé z německého pobřeží Baltského moře; ve vnitrozemí Německa jsou velmi sporadické.

Falšování mincí, které prováděl Septimius Severus a jeho nástupci, však samo nestačí vysvětlit náhlé přerušení obchodního styku mezi Němci a Římany. Přistoupily k tomu zřejmě i jiné příčiny. Jednou z nich jsou bezpochyby politické poměry. Počátkem třetího století začíná útočná válka Němců proti Římanům, a kolem roku 250 už vzplanula na celé čáře od ústí Dunaje až k deltě Rýna. Mezi válčícími stranami nemohl přirozeně existovat řádný obchod. Avšak i samy tyto náhlé, všeobecné, tvrdošíjné útočné války si žádají vysvětlení. Z vnitřních římských poměrů

se vysvětlit nedají; impérium se naopak ještě všude staví úspěšně na odpor a mezi jednotlivými obdobími krajní anarchie produkuje stále ještě mocné císaře, jako právě v této době. Útoky musejí být tedy podmíněny změnami, k nimž došlo u samých Němců. A jsou to zase nálezy, které podávají vysvětlení.

Začátkem šedesátých let našeho století byly na dvou šlesvických rašeliništích učiněny nálezy neobyčejné důležitosti, které byly pečlivě prozkoumány Engelhardtem v Kodani a nyní jsou po všelijakém bloudění uloženy v kielském muzeu. Od ostatních nálezů tohoto druhu je výrazně odlišují mince, které jsou v nich obsaženy a podle nichž lze značně přesně určit stáří těchto nálezů. První z nich, z Taschberského (dánsky Thorsbjerg) rašeliniště u Süderbrarupu, obsahuje 37 mincí od Nerona do Septimia Severa, druhý, z Nydamského rašeliniště, což je bahnem zanesená a ve slatinu přeměněná mořská zátoka, obsahuje 34 mince od Tiberia do Macrina (218). Nálezy tedy nesporně patří do let 220 až 250. Neobsahují však jen předměty římského původu, nýbrž i četné jiné, zhotovené přímo v zemi, které jsou vlivem železité rašelinné vody téměř dokonale zachovány a překvapujícím způsobem osvětlují úroveň severoněmecké kovodělné výroby, tkalcovství, stavby lodí a na runových značkách i stupeň používání písma v první polovině třetího století.

Ještě víc nás překvapuje sama úroveň výroby. Jemné látky, vkusné sandály a čistě zpracované řemení ukazují na daleko vyšší stupeň kultury, než na jakém byli Němci Tacitovy doby; největší údiv však budí domácí práce z kovu.

Že si Němci přinesli znalost používání kovů z asijské domoviny, dokazuje srovnávací jazykozpyt. Znali snad rovněž dobývání a zpracování kovů, ale v době, kdy se srazili s Římany, si tuto znalost sotva ještě uchovali. Alespoň u spisovatelů prvního století nenalézáme ani náznak toho, že by se mezi Rýnem a Labem dobývalo a zpracovávalo železo nebo bronz; z jejich zpráv lze spíš soudit o opaku. Ovšem o Kotinech (v Horním Slezsku?) říká Tacitus, že dolují železo a sousedním Kvádům připisuje Ptolemaios železné hutě; znalost tavby mohla k nim opět přijít od Dunaje. Také v nálezech z prvního století, ověřených nálezem mincí,

se nevyskytují nikde domácí kovové výrobky, nýbrž pouze římské; jak by se dostaly do Německa spousty římského kovového zboží, kdyby tam existovalo vlastní zpracování kovů? V Německu se ovšem nacházejí staré kadluby, nedokončené bronzové odlitky a odpadky po odlévání z bronzu, ale vždy bez mincí, které by ověřily jejich stáří; jsou to pravděpodobně stopy z předgermánské doby, zbytky činnosti kočovných etruských litců bronzu. Ostatně otázka, zda přistěhovalí Němci ztratili *úplně* znalost výroby kovů, je bezúčelná; všechny skutečnosti svědčí o tom, že v prvním století kov vůbec nebo téměř vůbec nezpracovávali.

Tu se najednou objevují nálezy z Taschberského rašeliniště a odhalují nám překvapivě vysoký stupeň domácí kovodělné výroby. Přezky, kovové destičky na kování zdobené zvířecími a lidskými hlavami, stříbrná přilbice uzavírající dokonale obličej kromě očí, nosu a úst; kroužkové pancíře z drátěného pletiva, které předpokládají nesmírně namáhavou práci, protože drát se musel napřed vykovat (tažení drátu bylo vynalezeno teprve roku 1306), a zlatá čelenka, přičemž neuvádíme předměty, jejichž domácí původ by mohl být sporný. Těmto nálezům odpovídají další z Nydamského rašeliniště, jakož i nálezy z rašeliniště na Fynu a konečně český nález (Hořovice), objevený rovněž na počátku šedesátých let: skvostné bronzové medailóny s lidskými hlavami, spony atd., které jsou úplně stejné jako taschberské a spadají tedy asi rovněž do téže doby.

Od třetího století se kovodělná výroba za neustálého zdokonalování rozšířila zřejmě po celém německém území; do stěhování národů, přibližně do konce pátého století, dosáhla poměrně velmi vysoké úrovně. Zpracovávalo se pravidelně nejen železo a bronz, ale i zlato a stříbro, římské mince byly napodobovány zlatými brakteáty*, obyčejné kovy pozlacovány; vyskytuje se vykládání, email, filigránová práce; při často hrubých tvarech výrobku se vyskytují svrchovaně umělecké a vkusné, pouze zčásti podle Římanů napodobené ozdoby — to platí zejména o přezkách a sponách nebo o jehlicích na spínání šatu, u nichž se všeobecně vy-

* Brakteáty jsou římské a středověké mince, ražené jen na jedné straně, druhá strana je vypouklá. *(Pozn. red.)*

skytují určité charakteristické tvary. V Britském muzeu mají spony z Kerče při Azovském moři vedle zcela podobných, které byly nalezeny v Anglii; mohly být z jedné dílny. Styl těchto prací je — při často výrazných místních zvláštnostech — v podstatě týž od Švédska až k dolnímu Dunaji a od Černého moře až po Francii a Anglii. Toto první období německého kovoprůmyslu zaniká na pevnině se skončením stěhování národů a s všeobecným přijetím křesťanství; v Anglii a ve Skandinávii se udržuje o něco déle.

Z kmenových práv[250] je patrno, jak byl tento průmysl u Němců v 6. a 7. století všeobecně rozšířen a nakolik se už z něho stalo samostatné průmyslové odvětví. Často se uvádějí kováři, mečíři, zlatníci a stříbrníci, v alamanském zákoníku dokonce i takoví, kteří jsou veřejně zkoušeni (publice probati). Bavorský zákoník uvaluje na krádež v kostele, ve vévodském dvoře, v kovárně nebo ve mlýně větší trest, „protože tyto čtyři budovy jsou veřejné a jsou stále otevřené". Za zlatníka je ve fríském zákoníku o čtvrtinu vyšší wergeld, než za ostatní příslušníky jeho stavu; sálský zákoník oceňuje obyčejného poddaného na 12 solidů, kdežto kováře (faber) na 35 solidů.

O *stavbě lodí* jsme už hovořili. Nydamské čluny jsou veslice, větší z nich je dubová, pro 14 párů veslařů, menší z borového dřeva. Vesla, kormidlo a naběračky na vodu v nich ještě ležely. Teprve když se Němci začali plavit také po Severním moři, převzali patrně od Římanů a Keltů používání plachet.

Hrnčířství, zřejmě jen ruční, jim bylo známo už za Tacita. Římané měli na hranici, zejména na vnitřní straně hraničního valu ve Švábsku a Bavorsku velké hrnčířské dílny, v nichž byli zaměstnáni i Němci, jak dokazují vypálená jména dělníků. Ti bezpochyby přinesli do Německa znalost skloviny a hrnčířského kruhu i větší technickou dovednost. Ti, kteří pronikli až za Dunaj, se seznámili také s výrobou skla; v Bavorsku a Švábsku bylo nalezeno hodně skleněných nádob, barevných skleněných perel a sklem vykládaného kovového zboží, vesměs německého původu.

Nakonec shledáváme, že se už všeobecně rozšířilo runové písmo a běžně se ho užívalo. Taschberský nález obsahuje pochvu

meče a puklu štítu s runovými nápisy. Tytéž runy nacházíme na zlatém prstenu nalezeném ve Valašsku, na sponách z Bavorska a Burgundska a konečně na nejstarších skandinávských kamenech s runovými nápisy. Jde o úplnější runovou abecedu, z níž se později vyvinuly anglosaské runy; má o sedm znaků víc než severská runová abeceda, užívaná později ve Skandinávii, a ukazuje též na starší podobu jazyka než ta, v níž se zachovala praseverština. Byl to ostatně krajně těžkopádný systém písma, pozměněného z římských a řeckých písmen tak, aby se dalo pohodlně vyrývat (writen) do kamene nebo kovu a zejména na dřevěné hole. Kulaté tvary musely ustoupit hranatým; vzhledem k vláknům dřeva bylo možno použít jen svislých nebo šikmých rýh, nikoli vodorovných; právě proto však bylo toto písmo krajně nepraktické pro psaní na pergamen nebo na papír. A skutečně, pokud to můžeme posoudit, používalo se ho téměř jen pro kultovní účely a kouzelnictví, na nápisech a patrně i pro jiná krátká sdělení; jakmile vyvstala potřeba skutečného knižního písma, jako u Gótů a později u Anglosasů, bylo runové písmo zavrženo a zavedena nově přizpůsobená řecká nebo římská abeceda, při níž byly zachovány jen jednotlivé runové znaky.

A konečně museli Němci v období, o němž tu pojednáváme, dosáhnout značného pokroku také v zemědělství a chovu dobytka. Omezení na pevná sídliště si to vynutilo; obrovský přírůstek obyvatelstva, který v době stěhování národů vedl k přelidnění, by bez nich nebyl možný. Nejedna část pralesa musela být vyklučena a patrně z této doby pochází většina „starých rolí", tj. částí lesa se stopami prastarého zemědělství, pokud leží na tehdejším německém území. Speciální důkazy zde přirozeně chybějí. Jestliže však už Probus na konci 3. století vybíral pro svoje jezdectvo raději německé koně a jestliže velký bílý hovězí dobytek, který v saských oblastech Británie zatlačil drobné černé keltské plemeno, sem přivedli podle současných domněnek Anglosasové, ukazuje to, že Němci prodělali i v chovu dobytka a tím i v zemědělství naprostou revoluci.

Z našeho zkoumání vyplývá, že Němci udělali od Caesara do Tacita sice významný krok vpřed v rozvoji civilizace, že však od Tacita do začátku stěhování národů — kolem roku 400 — šli kupředu ještě daleko rychleji. Pronikl k nim obchod a římské průmyslové výrobky, a tím aspoň zčásti i římské potřeby; probudil vlastní průmysl, který se sice opíral o římské vzory, ale přitom se rozvíjel zcela samostatně. Nálezy na šlesvických rašeliništích představují první časově určitelné období tohoto průmyslu; nálezy z doby stěhování národů ukazují už druhý, vyšší stupeň vývoje. Zvláštní přitom je ta okolnost, že západnější kmeny jsou proti kmenům vnitrozemským a zejména proti kmenům podél baltského pobřeží značně pozadu. Frankové a Alamani a ještě později Sasové dodávají kovové zboží horší jakosti než Anglosasové, Skandinávci a kmeny, které se vystěhovaly z vnitrozemí — Gótové u Černého moře a na dolním Dunaji, Burgundové ve Francii. Vliv starých obchodních cest od středního Dunaje podél Labe a Odry zde nelze přehlížet. Obyvatelé pobřeží se současně stávají dovednými loďaři a odvážnými námořníky; obyvatelstva všude prudce přibývá; území sevřené Římany už nestačí; dochází, nejdříve na vzdáleném východě, k novým tažením kmenů hledajících půdu, až nakonec se vzedmou masy lidí ze všech stran a nezadržitelně proudí po souši i po moři na nová území.

Poznámka: Německé kmeny

Do vnitrozemí Velké Germánie se římská vojska dostala pouze na několika pochodech a během krátké doby, a to ještě jen k Labi; kupci a ostatní cestující přicházeli až do Tacitovy doby rovněž jen zřídka a nedostali se příliš daleko. Není tedy divu, že zprávy o této zemi a jejích obyvatelích jsou tak skoupé a rozporné; je spíš překvapující, že vůbec ještě máme tolik bezpečných zpráv.

Z pramenů samotných se dá používat obou řeckých zeměpisců bezpečně jen tam, kde jsou nezávisle potvrzeni. Oba byli kabinetními učenci, sběrateli, a svým způsobem a podle svých možností také kritiky materiálu, dnes většinou ztraceného. Osobní znalost země jim chyběla. U Strabóna teče Římanům dobře známá

řeka Lippe místo do Rýna rovnoběžně s Emží a Vezerou do Severního moře; ale je natolik poctivý, že přiznává, že krajina za Labem je mu zcela neznámá. Zatímco rozpory svých pramenů a své vlastní pochybnosti překonává naivním racionalismem, který někdy připomíná začátek našeho století, pokouší se učený zeměpisec Ptolemaios vymezit jednotlivým německým kmenům, které jeho prameny uvádějí, matematicky přesná místa v neúprosné kartografické síti své mapy. I když je celé Ptolemaiovo dílo na svou dobu velkolepé, je jeho zeměpis Germánie mylný[353]. Za prvé jsou zprávy, z nichž čerpá, většinou neurčité a rozporné, často přímo chybné. Za druhé je jeho mapa zkreslena, říční toky i pohoří jsou ve většině případů zakresleny naprosto nesprávně. Je to asi tak, jako kdyby se kolem roku 1820 nějaký nescestovalý berlínský geograf cítil povinen vyplnit prázdné místo na mapě Afriky tím, že uvede v soulad všechny prameny od Lea Africana a vymezí každé řece a každému pohoří určitý směr a každému národu přesné sídliště. Při takových pokusech o nemožné se musí omyly použitých pramenů ještě prohloubit. Ptolemaios uvádí například mnoho kmenů dvakrát: Lakkobardy na dolním Labi, Langobardy mezi středním Rýnem a středním Labem; zná dvojí Čechy, jedny obývané Markomany, druhé Bainochaimy atd. Říká-li Tacitus výslovně, že v Germánii neexistují města, uvádí Ptolemaios sotva o padesát let později už 96 míst s názvy. Mnohá z těchto jmen mohou být správné místní názvy; Ptolemaios patrně sbíral hodně zpráv od obchodníků, kteří v té době přicházeli ve větším počtu do východní části Německa a poznávali zvolna se ustalující názvy míst, která navštěvovali. Odkud pocházejí jiná jména, ukazuje příklad domnělého města Siatutanda, které náš zeměpisec vyčetl z Tacitových slov: ad sua tutanda*, patrně z nějakého špatného rukopisu. Vedle toho však existují zprávy překvapivě přesné, které mají vysokou historickou cenu. Například Ptolemaios je jediný mezi starověkými autory, který umísťuje Langobardy, i když pod zkomoleným názvem Lakkobardi, přesně tam, kde o nich ještě dnes svědčí názvy Bardengau a Bardenwic; také Ingriony umísťuje

* — k jeho ochraně. *(Pozn. red.)*

do Engerské župy, kde dodnes leží na Rýně město Engers u Neuwiedu. Rovněž pouze on sám uvádí jména litevských Galindů a Suditů, která dodnes žijí v názvech východopruských krajů Gelünden a Sudauen. Takové případy však dokazují jen jeho velkou učenost, nikoli správnost jeho ostatních údajů. K tomu je text, zvláště pokud se týče hlavní věci, jmen, hrozně pokažen.

Bezprostředním pramenem zůstávají Římané, zejména ti, kteří do Německa sami přišli. Velleius byl v Německu jako voják a píše jako voják, asi tak, jak popisuje důstojník grande armée* tažení z let 1812 a 1813. Jeho vyprávění nedovoluje určit ani místa vojenských událostí; žádný div v zemi bez měst. Rovněž Plinius sloužil v Německu jako důstojník jízdy a mezi jiným navštívil pobřeží, kde žili Chaukové; ve dvaceti knihách také popsal všechny války s Germány; z nich čerpal Tacitus. Nadto byl Plinius první Říman, jenž měl na poměrech v barbarské zemi teoretický, nejen politicko-vojenský zájem.** Jeho zpráva o germánských kmenech má tedy mimořádnou závažnost, protože spočívá na jeho vlastních informacích jako římského vědeckého encyklopedisty. Podle tradice se tvrdí, že Tacitus byl v Německu, důkaz pro to však nenalézám. V každém případě mohl ve své době sbírat přímé zprávy pouze v samé blízkosti Rýna a Dunaje.

Dvě klasické knihy se marně pokoušely uvést v soulad klasifikaci kmenů v Tacitově „Germanii" s Ptolemaiovou a se spletí ostatních starých zpráv: „Němci a sousední kmeny" od Kaspara Zeusse a „Dějiny německé řeči" od Jacoba Grimma. Co se nepodařilo oběma těmto geniálním učencům, a od té doby také nikomu jinému, můžeme patrně považovat za neřešitelné našimi nynějšími prostředky. Nedostatečnost těchto prostředků vyplývá právě z toho, že oba tito učenci byli nuceni vykonstruovat si mylné pomocné teorie; Zeuss, že poslední slovo ve všech sporných otázkách je třeba hledat u Ptolemaia, ačkoli nikdo neoznačil lépe Ptolemaiovy základní omyly než právě on sám; Grimm, že síla, která svrhla římské impérium, musela vyrůst na širší základně, než je oblast mezi Rýnem, Dunajem a Vislou, a že je tudíž nutno

* — velké armády. *(Pozn. red.)*
** V rukopise škrtnuto: „K tomu byl přírodovědec." *(Pozn. red.)*

spolu s Góty a Dáky označit i většinu území severně a severovýchodně od dolního Dunaje za území německé. Jak Zeussovy, tak Grimmovy domněnky jsou dnes zastaralé.

Pokusme se aspoň poněkud objasnit tuto věc tím, že si otázku omezíme. Podaří-li se nám stanovit všeobecnější rozdělení kmenů podle několika kmenových svazků, získáme tím pevnou půdu pro pozdější podrobné bádání. A zde nám jedno místo z Plinia skýtá pevný bod, jehož pevnost se během zkoumání stále víc potvrzuje a který rozhodně působí menší potíže, zaplétá nás do menších rozporů než kterýkoli jiný.

Vycházíme-li však z Plinia, musíme se vzdát toho, že by se dala bezvýhradně upotřebit tacitovská triáda a staré pověsti o třech Mannových synech Ingovi, Iskovi a Erminovi. Za prvé však sám Tacitus neví, co si se svými Ingaevony, Iskaevony a Herminony počít. Ani v nejmenším se nesnaží kolem těchto tří kmenových svazků seskupit kmeny, které jednotlivě vypočítává. A za druhé se to ani později nikomu nepodařilo. Zeuss vynakládá mnoho námahy, aby do tacitovské triády vtěsnal Góty, které považuje za „Istaevony", ale tím jen zvětšuje už beztak velký zmatek. O zařazení Skandinávců se ani nepokouší a považuje je za čtvrtý kmenový svazek. Tím je však tacitovská triáda prolomena právě tak jako pěti hlavními kmenovými svazky u Plinia.

Podívejme se teď na každý z těchto pěti kmenových svazků zvlášť.

I. Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones.*

Jde tu o tři kmeny: o Vandaly, Burgundy a o samotné Góty, o nichž je jisto, že za prvé mluvily gótskými nářečími, a za druhé, že v té době žily daleko na východě Germánie: Gótové u ústí Visly a východně od něho, Burgundy klade Ptolemaios do oblasti mezi Vartou a Vislou, Vandaly Dio Cassius (který jejich jménem nazývá Krkonoše) do Slezska. K tomuto *gótskému* kmenovému svazku, jak jej budeme označovat podle jazyka, smíme počítat patrně bez výjimky všechny kmeny, jejichž nářečí Grimm odvodil z gótštiny,

* Vindilové, k nimž patří Burgundioni, Varinové, Carinové, Guttoni. *(Pozn. red.)*

tedy především oblasti, jimž Prokopios stejně jako Vandalům připisuje gótský jazyk.[354] O jejich dřívějších sídlech nic nevíme, stejně jako o sídlech Herulů, které Grimm vedle Skirů a Rugiů počítá rovněž ke Gótům. Plinius se zmiňuje o tom, že Skirové žijí v Povislí, Rugiové žijí podle Tacita hned vedle Gótů na pobřeží. Gótština tedy zaujímá dosti kompaktní území mezi Vandalskými horami (Krkonošemi), Odrou a Baltským mořem až k Visle a dále za Vislu.

Kdo byli Carinové, nevíme. Některé potíže působí Varnové. Tacitus je uvádí vedle Anglů mezi sedmi kmeny obětujícími Nertě, o nichž už Zeuss právem poznamenává, že vypadají typicky ingaevonsky. Angly však Ptolemaios počítá k Suevům, což je zřejmě nesprávné. Zeuss v jednom nebo dvou zkomolených jménech u téhož zeměpisce vidí Varny a na základě toho je umísťuje na území kolem Havoly a k Suevům. Nadpis starého kmenového práva přímo ztotožňuje Varny a Durynky; ale samo právo mají Varnové a Anglové společné. Vzhledem k tomu je sporné, mají-li se Varnové počítat ke gótskému, nebo k ingaevonskému kmeni; protože však zcela vyhynuli, nemá ani tato otázka žádný zvláštní význam.

II. Altera pars Ingaevones, quorum pars Cimbri, Teutoni ac Chaucorum gentes.*

Plinius zde určuje za sídla Ingaevonů především Cimberský poloostrov a pobřeží mezi Labem a Emží. Ze tří uvedených kmenů byli nejbližšími příbuznými Frísů nepochybně Chaukové. Frísky se dodnes mluví na pobřeží Severního moře, v holandském západním Frísku, v oldenburském Saterlandu, v šlesvickém severním Frísku. V karolinské době se na celém pobřeží od Sinkfalu (zátoky, která ještě dnes tvoří hranici mezi belgickými Flandry a holandským Zeelandem) až na Sylt a k šlesvické řece Widau a pravděpodobně ještě hodný kus dál na sever mluvilo téměř výlučně frísky; pouze po obou stranách ústí Labe dosahoval saský jazyk až k moři.

Pod Cimbry a Teutony rozumí Plinius zřejmě tehdejší obyvatele Cimberského chersonésu, kteří tedy patřili k chauckofrískému jazykovému kmeni. Můžeme tedy s Zeussem a Grimmem

* Druhou část tvoří Ingaevoni, k nimž patří Cimbrové, Teutoni a kmeny Chauků. *(Pozn. red.)*

považovat severní Frísy za přímé potomky oněch nejstarších poloostrovních Němců.

Dahlmann („Dějiny Dánska") sice tvrdí, že severní Frísové se na Cimberský poloostrov přistěhovali od jihozápadu teprve v pátém století, ale neopírá své tvrzení o sebemenší důkaz, a jeho názor zůstal při všech pozdějších bádáních právem zcela opomenut.

Ingaevónština by tedy byla především totožná s fríštinou v tom smyslu, že celý jazykový kmen nazýváme podle jazyka, z něhož se nám zachovaly pouze starší památky a živá nářečí. Ale je tím rozsah ingaevonského kmene vyčerpán? Nebo má pravdu Grimm, zahrnuje-li pod tento celek všechno to, co ne zcela přesně označuje za dolnoněmecké, tedy vedle Frísů ještě Sasy?

Připusťme předem, že Plinius vymezuje Sasům zcela nesprávné místo tím, že počítá Cherusky k Herminonům. Uvidíme později, že ve skutečnosti nezbývá nic jiného než počítat Sasy rovněž k Ingaevonům a považovat tento kmenový svazek za frísko-saský.

Zde je na místě promluvit o Anglech, o nichž se Tacitus domnívá a Ptolemaios tvrdí, že patří k Suevům. Ptolemaios je klade na pravý břeh Labe proti Langobardům, jimiž mohou být myšleni jen *skuteční* Langobardi na dolním Labi, má-li na tom údaji být aspoň něco správného; Anglové by tedy sídlili na území od Lauenburska přibližně až do Prignitzu. Později je nacházíme na poloostrově samém, kde se jejich jméno zachovalo a odkud se spolu se Sasy přestěhovali do Británie. Jejich jazyk se dnes jeví jako složka anglosaštiny, a to jako vyloženě *fríská* složka tohoto nově vytvořeného nářečí. Ať už se s Angly, kteří zůstali ve vnitrozemí Německa nebo tam zbloudili, stalo cokoli, sama tato skutečnost nás nutí počítat Angly k Ingaevonům, a to k jejich fríské větvi. Jim vděčí anglosaština za vokalismus, který je daleko víc fríský než saský, a za okolnost, že další vývoj tohoto jazyka jde v mnoha případech nápadně paralelně s vývojem fríských nářečí. Ze všech nářečí na pevnině je dnes fríština angličtině nejbližší. Proto je v angličtině i změna hrdelních hlásek v sykavky fríského, nikoli francouzského původu. Anglické *ch* = *č* místo *k*, anglické *dž* místo *g* před měkkými samohláskami mohlo ovšem vzniknout z fríského *tz*, *tj* za *k*, *dz* za *g*, ale určitě ne z francouzského *ch* a *g*.

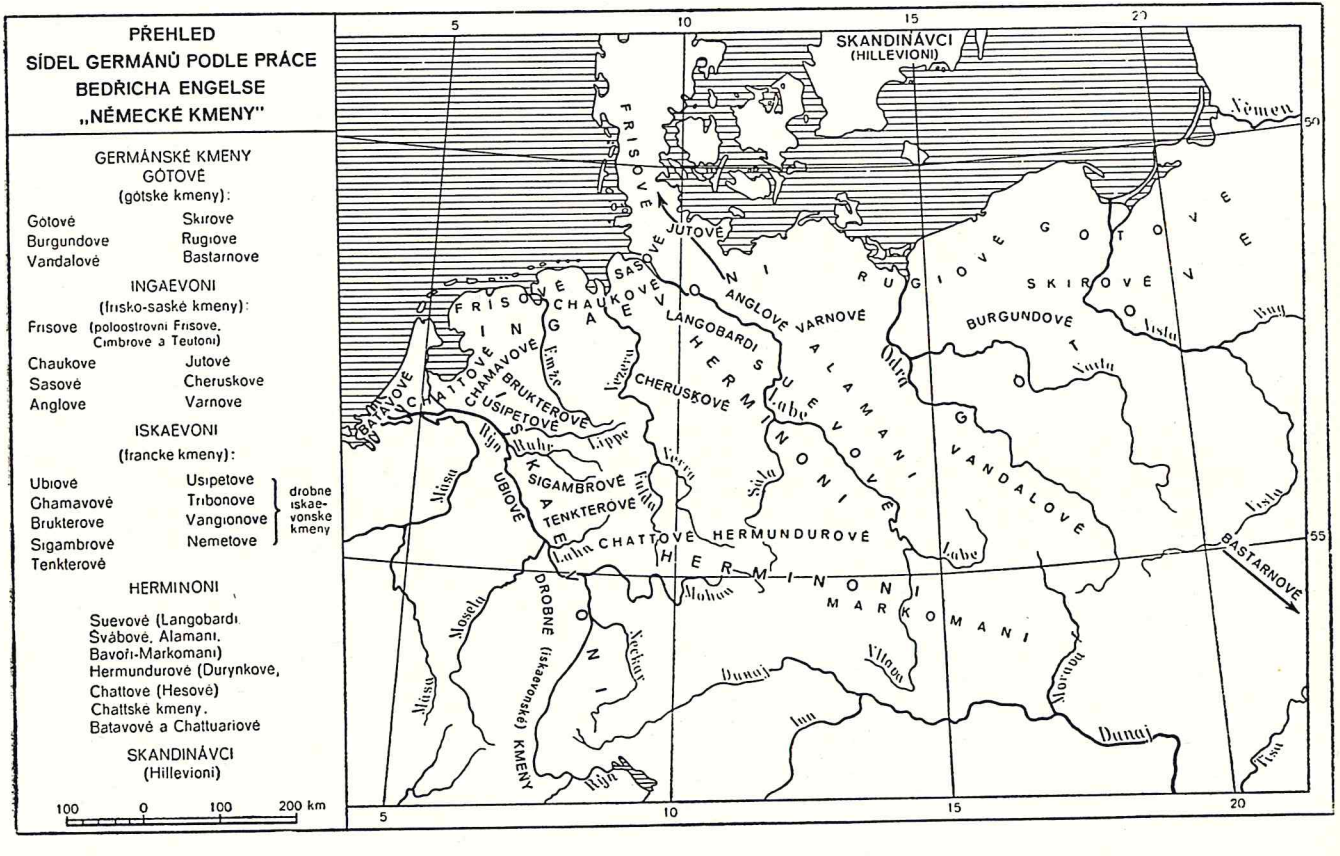
PŘEHLED
SÍDEL GERMÁNŮ PODLE PRÁCE
BEDŘICHA ENGELSE
„NĚMECKÉ KMENY"
GERMÁNSKÉ KMENY
GÓTOVÉ
(gótské kmeny):
Gótové
Burgundové
Vandalové
Skirové
Rugiové
Bastarnové
INGAEVONI
(frísko-saské kmeny):
Frísové (poloostrovní Frísové, Cimbrové a Teutoni)
Chaukové
Sasové
Anglové
Jutové
Cheruskové
Varnové
ISKAEVONI
(francké kmeny):
Ubiové
Chamavové
Brukterové
Sigambrové
Tenkterové
Usipetové
Tribonové
Vangionové
Nemetové
drobné iskaevonské kmeny
HERMINONI
Suevové (Langobardi
Švábové, Alamani,
Bavoři-Markomani)
Hermundurové (Durynkové,
Chattové (Hesové)
Chattské kmeny,
Batavové a Chattuariové
SKANDINÁVCI
(Hillevioni)
100 0 100 200 km
SKANDINÁVCI
(HILLEVIONI)
Věmen
JUTOVÉ
FRISOVÉ
SASOVÉ
CHAUKOVÉ
ANGLOVÉ
VARNOVÉ
LANGOBARDI
SUEVOVÉ
ALAMANI
CHERUSKOVÉ
HERMINONIÉ
BURGUNDOVÉ
SKIROVÉ
GOTOVÉ
RUGIOVÉ
VANDALOVÉ
BASTARNOVÉ
CHATTOVÉ
HERMUNDUROVÉ
BRUKTEROVÉ
CHAMAVOVÉ
CHATTUARIOVÉ
USIPETOVÉ
SIGAMBROVÉ
TENKTEROVÉ
UBIOVÉ
MARKOMANI
DROBNÉ ISKAEVONSKÉ KMENY
Ems
Weser
Labe
Visla
Odra
Rýn
Mosela
Dunaj
Inn
Vltava
Morava
Tisa
Lippe
Ruhr
Fulda
Sála
Nekar
Main
Lahn
Mohan
5
10
15
20
55
60

Společně s Angly musíme k frísko-ingaevonským kmenům počítat i Juty, bez ohledu na to, zda už v Pliniově nebo Tacitově době žili na poloostrově nebo zda se tam přistěhovali teprve později. Grimm nalézá jejich jméno v pojmenování Eudosů, jednoho z Tacitových kmenů uctívajících Nerthu; patří-li Anglové k Ingaevonům, bude obtížné přiřadit ostatní kmeny tohoto svazku k jinému kmenovému svazku. V tom případě by sahali Ingaevoni až do oblasti kolem ústí Odry, a mezera mezi nimi a gótskými kmeny by byla vyplněna.

III. Proximi autem Rheno Iscaevones (alias Istaevones), quorum pars Sicambri.*

Už Grimm a po něm jiní, např. Waitz[355], více nebo méně přesně identifikovali Iskaevony a Franky. Grimma však mate jazyk. Od poloviny devátého století jsou všechny německé dokumenty francké říše napsány dialektem, který nelze oddělit od staré horní němčiny; proto Grimm předpokládá, že stará frančtina v cizím prostředí zanikla a v domácím byla nahrazena horní němčinou, takže nakonec přiřazuje Franky k Hornoněmcům.

Grimm sám uvádí jako výsledek svého zkoumání zachovaných jazykových zbytků, že stará frančtina má hodnotu samostatného dialektu, který zaujímá střední postavení mezi saštinou a horní němčinou. To zde zatím stačí; podrobnější zkoumání franckých jazykových poměrů, v nichž je ještě mnoho nevyjasněno, musí být provedeno ve zvláštní poznámce.**

Avšak území připadající iskaevonskému kmeni se zdá být poměrně malé pro celý německý kmenový svazek, a k tomu ještě pro kmen, který hrál v dějinách tak významnou roli. Táhne se od Rýnské župy podél Rýna, ve vnitrozemí sahá až k pramenům řek Dill, Sieg, Ruhr, Lippe a Emže, na severu je odříznuto od moře kmenem Frísů a Chauků, kromě toho je při ústí Rýna prostoupeno zbytky jiných kmenů, většinou chattských: Batavů, Chattuariů atd. K Frankům patří také ještě Němci usídlení na levé straně od dolního Rýna, snad i Tribonové, Vangionové, Nemetové.

* Nejblíže u Rýna žijí Iskaevoni (čili Istaevoni), k nimž patří Sigambrové. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 536–563. *(Pozn. red.)*

Malý rozsah tohoto území se však vysvětluje odporem, který Keltové, a od dob Caesarových Římané, kladli rozšíření Iskaevonů na Rýně, zatímco se v týlu už usadili Cheruskové a z boku je stále více svírali Suevové, zejména Chattové, jak dosvědčuje Caesar. Neustálý nápor na kraje za Rýnem dokazuje, že se zde na malém prostoru na německé poměry hustě nahromadilo obyvatelstvo; tento nápor se zpočátku projevoval v nájezdech dobyvačných houfů, později dobrovolným přechodem na římské území, jak to dělali Ubiové. Z téhož důvodu se zde a jenom zde Římanům snadno podařilo už záhy přesídlit značnou část iskaevonských kmenů na římské území.

Výzkum, který bude nutno provést v poznámce o franckém dialektu, dokáže, že Frankové tvoří samostatnou skupinu Němců dělící se na různé kmeny, mluví zvláštním dialektem rozpadajícím se na různá nářečí a mají prostě všechny znaky germánského kmenového svazku, potřebné k tomu, aby bylo možné prohlásit je za Iskaevony. O jednotlivých kmenech patřících k tomuto kmenovému svazku vyslovil všechno potřebné už J. Grimm. Počítá sem kromě Sigambrů Ubie, Chamavy, Bruktery, Tenktery a Usipety, tedy kmeny, které jsme označili za iskaevonské a které obývaly území vpravo od Rýna.

IV. Mediterranei Hermiones, quorum Suevi, Hermunduri, Chatti, Cherusci.*

Už J. Grimm ztotožňuje Herminony, abychom použili přesnější transkripci Tacitovu, s Hornoněmci. Název Suevové, který zahrnuje podle Caesara všechny Hornoněmce, pokud mu byli známi, se začíná diferencovat. Durynkové (Hermundurové) a Hesové (Chattové) vystupují jako samostatné kmeny. Nerozděleni zůstávají ještě ostatní Suevové. Necháme-li stranou jako neprobádatelná mnohá záhadná jména, zasutá hned v dalších stoletích, pak musejí tito Suevové zahrnovat tři velké hornoněmecké kmeny, které později zasáhly do dějin: Alamany-Šváby, Bavory a Langobardy. S určitostí víme, že Langobardi sídlili na levém břehu

* Uprostřed země Hermioni, k nimž patří Suevové, Hermundurové, Chattové, Cheruskové. *(Pozn. red.)*

dolního Labe kolem Bardengau, odděleni od svých ostatních soukmenovců, předsunuti uprostřed ingaevonských kmenů; toto jejich izolované postavení, které si museli uhájit dlouhými boji, výstižně líčí Tacitus, aniž zná jeho příčinu. Bavoři, jak rovněž víme od doby Zeusse a Grimma, žili pod jménem Markomani v Čechách; Hesové a Durynkové ve svých nynějších sídlech a v přilehlých jižních oblastech. Jelikož jižně od Franků, Hesů a Durynků začínalo římské území, nezůstalo už Švábům-Alamanům žádné jiné místo než mezi Labem a Odrou, v dnešní Braniborské marce a v Saském království; a zde nalézáme suevský kmen, Semnony. S těmi patrně byli Švábové-Alamani totožní a hraničili na severozápadě s Ingaevony, na severovýchodě a na východě s gótskými kmeny.

Až potud jde všechno celkem hladce. Plinius však počítá k Herminonům také Cherusky, a v tom se rozhodně mýlí. Už Caesar je jasně dělí od Suevů, k nimž počítá ještě Chatty. Ani Tacitus nic neví o sounáležitosti Cherusků s některým hornoněmeckým kmenem. Právě tak málo ví o Cheruscích Ptolemaios, který suevská jména rozšiřuje dokonce i na Angly. Pouhá skutečnost, že Cheruskové vyplňují prostor mezi Chatty a Hermundury na jihu a Langobardy na severovýchodě, ještě zdaleka nestačí, aby se z toho vyvozovala bližší kmenová příbuznost, i když možná právě ona zde Plinia zmýlila.

Pokud vím, žádný z badatelů, jehož názor připadá v úvahu, nepočítal Cherusky k Hornoněmcům. Zůstává tedy nevyřešeno jen to, zda je přiřadit k Ingaevonům nebo k Iskaevonům. Několik jmen, která se zachovala, má francký charakter: *ch* místo pozdějšího *h* v Cherusci, Chariomerus; *e* místo *i* v Segestes, Segimerus, Segimundus. Ale téměř všechna německá jména, která přicházejí k Římanům od Rýna, k nim patrně přinesli ve francké podobě Frankové. Kromě toho nevíme, zda nezněla guturální aspiráta prvního posouvání ještě v 7. století u Franků *ch*, v prvním století u všech západních Němců *ch* a zda se neoslabila teprve později ve všeobecné *h*. Ani jinak nenalézáme žádné kmenové příbuzenství Cherusků s Iskaevony, ani takové, jaké se např. projevuje v tom, že Sigambrové přijali zbytky Usipetů a Tenkterů, které unikly

Caesarovi. S iskaevonsko-franckým územím se rovněž shoduje oblast na pravém břehu Rýna, kterou Římané obsadili za Varovy doby a kterou považovali za svou provincii. Leželo zde Aliso a ostatní římské pevnosti; zdá se, že z území Cherusků byl skutečně obsazen nanejvýš jen kraj mezi Osningem a Vezerou; dále za ním byli Chattové, Cheruskové, Chaukové, Frísové více či méně nespolehliví spojenci, spoutaní strachem, ale ve svých vnitřních záležitostech autonomní a osvobození od stálé římské okupace. Římané stanovili v tomto kraji při silnějším odporu za dočasnou etapu výbojů vždy hranici kmene. Tak to udělal i Caesar v Galii; na hranici Belgů se zastavil a překročil ji teprve, když se domníval, že má vlastní tzv. keltskou Galii pevně v rukou.

Nezbývá tedy nic jiného, než Cherusky a jim nejblíže příbuzné menší sousední kmeny v souhlase s J. Grimmem a s obvyklým názorem počítat k saskému kmeni, a tím k Ingaevonům. Mluví pro to i okolnost, že se právě v území starých Cherusků nejlépe zachovalo staré saské *a* v genitivu plurálu a ve slabém sklonění maskulin proti vestfálskému *o*. Tím odpadají všechny potíže; ingaevonský kmen dostává jako ostatní vcelku zaokrouhlené území, do něhož poněkud vybíhá pouze území herminonských Langobardů. Z dvou hlavních částí tohoto kmene zaujímá frísko-anglojutská část pobřeží a aspoň severní a západní část poloostrova, saská část vnitrozemí a snad už i část Severní Albingie, kde brzy nato Ptolemaios poprvé uvádí Saxones*.

V. Quinta pars Peucini, Basternae contermini Dacis.**

To málo, co o obou těchto kmenech víme, je charakterizuje, jako už sám tvar jména Basternae, jako kmenové příbuzenstvo Gótů. Jestliže je Plinius uvádí jako zvláštní kmen, je to patrně proto, že zprávu o nich dostal řeckým prostřednictvím z dolního Podunají, kdežto své znalosti o gótských kmenech na Odře a Visle čerpal na Rýně a u Severního moře, a proto mu ušla souvislost mezi Góty a Bastarny. Bastarnové i Peukinové jsou německé kmeny, které zůstaly na úpatí Karpat a při ústí Dunaje a ještě

* — Sasy. *(Pozn. red.)*

** Pátý kmen tvoří Peukinové a Bastarnové, kteří hraničí s Dáky. *(Pozn. red.)*

delší dobu kočovaly; připravovaly pozdější velkou říši Gótů, v níž zanikly.

VI. Hilleviony, jméno, jímž Plinius souhrnně označuje germánské Skandinávce, uvádím jen kvůli pořádku a jen proto, abych ještě jednou konstatoval, že všichni staří spisovatelé lokalizují tento kmenový svazek jen na ostrovy (k nimž počítají také Švédsko a Norsko) a vylučují ho z Cimberského poloostrova.

Tím jsme dospěli k pěti germánským kmenovým svazkům s pěti hlavními dialekty.

Gótský dialekt na východě a severovýchodě má v genitivu plurálu maskulina a neutra *ê*, femininum *ô* a *ê*; slabé maskulinum má *a*. Flektivní tvary prézentní konjugace (indikativu) se ještě těsně přimykají k tvarům prvotně příbuzných jazyků, zvláště řečtiny a latiny, s přihlédnutím k provedenému posouvání hlásek v gótštině.

Ingaevonský dialekt na severozápadě má v genitivu plurálu *a*, slabé maskulinum rovněž *a*; v prézentu indikativu končí všechny tři osoby plurálu na *d* nebo *dh* se ztrátou všech nazál. Dělí se na dvě hlavní větve — saskou a frískou, které se v anglosaštině opět spojují v jednu. K fríské větvi se přimyká

skandinávský kmen; genitiv plurálu na *a*, slabé maskulinum na *i*, které je oslabeno z *a*, jak dokazuje celá deklinace. V indikativu prézenta přešlo původní *s* druhé osoby singuláru v *r*, první osoba plurálu zachovává *m*, druhá osoba plurálu *dh*, ostatní osoby jsou více nebo méně redukovány.

Proti těmto třem kmenům stojí oba jižní kmeny: iskaevonský a herminonský, v pozdější terminologii francký a hornoněmecký. Oba mají společné slabé maskulinum na *o*; s největší pravděpodobností také genitiv plurálu na *ô*, ačkoli ve frančtině není doložen a v nejstarších západních (sálských) památkách končí akuzativ plurálu na *as*. V prézentní konjugaci jsou si oba dialekty blízké, pokud to můžeme doložit pro frančtinu, a podobně jako gótština se v tom těsně přimykají k prvotně příbuzným jazykům. Ve spojení obou dialektů v jeden nám však brání celé dějiny jazyka, počínaje velmi důležitými starobylými zvláštnostmi nejstarší frančtiny a konče velkými odlišnostmi v obou dnešních nářečích; stejně tak

ani celé dějiny obou těchto kmenů nedávají možnost sloučit je v jeden kmenový svazek.

Jestliže jsem si v tomto celém pojednání všímal jen flektivních tvarů, a nikoli hláskových poměrů, vysvětluje se to důležitými změnami, k nimž došlo v hláskových poměrech — aspoň u mnoha dialektů — mezi prvním stoletím a dobou, kdy byly napsány naše nejstarší jazykové prameny. V Německu stačí jen připomenout druhé posouvání hlásek; ve Skandinávii ukazují aliterace v nejstarších písních, jak pronikavě se jazyk změnil v době od jejich vzniku do jejich zapsání. Co je zde ještě třeba vykonat, vykonají patrně ještě němečtí jazykovědní odborníci, zde by se tím toto pojednání jen zbytečně zkomplikovalo.

Napsal B. Engels v letech 1881—1882

Podle textu rukopisu
Přeloženo z němčiny

B. ENGELS

FRANCKÁ DOBA[323]

Převrat ve vztazích v pozemkové držbě za Meroveovců a Karlovců

Markovní zřízení zůstalo až do konce středověku základem téměř celého života německého národa. Po půldruhém tisíciletí své existence nakonec z čistě ekonomických příčin pozvolna zaniklo. Podlehlo hospodářskému pokroku, kterému už delší dobu neodpovídalo. Později se ještě budeme muset zabývat jeho úpadkem a konečným zánikem; uvidíme, že jeho zbytky trvají dodnes.

Jestliže se však udrželo tak dlouho, bylo to na úkor jeho politického významu. Po staletí bylo formou, v níž byla ztělesněna svoboda germánských kmenů. Nyní se stalo základem tisícileté národní poroby. Jak se to mohlo stát?

Nejstarší společenství zahrnovalo, jak jsme viděli, celý kmen. Tomu patřila původně všechna zabraná půda. Později se všichni spolu blíže spříznění obyvatelé župy stali jako celek držiteli území, které obývali, a kmenu jako takovému zbylo jen právo volně nakládat s ostatními ještě neobsazenými kusy půdy. Obyvatelstvo župy pak zase postupovalo své polní a lesní marky jednotlivým vesnickým společenstvím, která rovněž tvořili bližší rodoví příbuzní, přičemž přebytečná půda opět zůstávala župě. Stejně postupovaly kmenové vesnice, když vysílaly nové vesnické kolonie a vybavovaly je půdou ze staré marky původní vesnice.

Pokrevní svazek, na němž zde jako všude jinde spočívalo celé kmenové zřízení, upadal s růstem počtu obyvatelstva a dalším rozvojem kmene stále víc v zapomenutí.

Tak tomu bylo především s pospolitostí kmene. Společný původ se stále méně pociťoval jako skutečné pokrevní příbuzen-

ství; vzpomínka na něj stále slábla, až zůstaly už jenom společné dějiny a nářečí. Naproti tomu vědomí pokrevního svazku se u obyvatel župy přirozeně udržovalo déle. Kmen se tím redukoval na více nebo méně pevnou konfederaci žup. V tomto stavu byli Němci patrně v době stěhování národů. O Alamanech to výslovně říká Ammianus Marcellinus; projevuje se to ještě všude v kmenových právech; u Sasů trval tento stupeň vývoje ještě za doby Karla Velikého, u Frísů až do zániku fríské svobody.

Ale stěhování na římské území přervalo a muselo přervat i pokrevní svazek župy. Pokud se pomýšlelo na osídlení podle kmenů a rodů, nebylo možné to provést. Dlouhé pochody promíchaly nejen kmeny a rody, nýbrž dokonce celé národy. Jen stěží se dal ještě udržet pokrevní svazek jednotlivých vesnických společenství; a ta se tím stala skutečnými politickými jednotkami, z nichž se skládal kmen. Nové župy na římském území byly už od samého počátku víceméně nahodilé — nebo dřívějšími poměry podmíněné — soudní obvody, nebo se jimi velmi brzy staly.

Tím se kmen rozložil na svaz malých vesnických společenství, mezi nimiž nebyl žádný nebo téměř žádný ekonomický vztah, poněvadž každá marka byla soběstačná, uspokojovala své potřeby vlastní výrobou, a kromě toho byly výrobky sousedních marek téměř stejné. Výměna mezi nimi nebyla tedy celkem možná. A při takovém složení kmene ze samých malých společenství, jež mají sice stejné, ale právě proto žádné společné ekonomické zájmy, se podmínkou další existence národa stává státní moc, která nevzešla z jejich středu, která je jim cizí a stále víc je vykořisťuje.

Forma této státní moci je opět podmíněna formou, kterou mají toho času společenství. Tam, kde — jako u asijských árijských národů a u Rusů — vzniká v době, kdy obec obdělává ornou půdu ještě společně nebo ji přiděluje jednotlivým rodinám, ale jen na určitou dobu, kde se tudíž ještě nevytvořilo soukromé vlastnictví půdy, vystupuje státní moc jako despotismus. Na římském území dobytém Němci nacházíme naproti tomu, jak jsme viděli, jednotlivé příděly orné půdy a luk už jako alodium, jako svobodné vlastnictví držitelů, podléhající jen obecným markovním závazkům. Nyní musíme prozkoumat, jak na základě tohoto alodia

vzniklo společenské a státní zřízení, které — s obvyklou ironií dějin — nakonec rozložilo stát a ve své klasické formě zničilo jakékoli alodium.

S alodiem vyvstala nejen možnost, ale i nutnost, aby se původní rovnost v držbě půdy zvrátila ve svůj opak. Od okamžiku svého vzniku na bývalém římském území se stalo německé alodium tím, čím římské pozemkové vlastnictví, existující zároveň s ním, už dávno bylo — zbožím. A je neúprosným zákonem všech společností spočívajících na zbožní výrobě a směně zboží, že se v nich majetek rozděluje stále nerovněji, protiklad mezi bohatstvím a chudobou se stále zvětšuje, majetek se stále víc soustřeďuje v rukou několika jedinců; je to zákon, který se v moderní kapitalistické výrobě sice plně rozvíjí, ale v žádném případě nezačíná teprve v ní působit. A tak od okamžiku, kdy vzniklo alodium, volně zcizitelné pozemkové vlastnictví, pozemkové vlastnictví jako zboží, od toho okamžiku byl vznik velkého pozemkového vlastnictví jen otázkou času.

Ale v době, jíž se zabýváme, bylo rozhodujícím výrobním odvětvím zemědělství a chov dobytka. Daleko největší část tehdejšího bohatství tvořil pozemkový majetek a jeho produkty. Co kromě toho existovalo z movitého bohatství, souviselo podle povahy věci s pozemkovým majetkem a soustřeďovalo se stejně jako on stále víc v týchž rukou. Řemesla a obchod byly už v dobách římského úpadku na mizině, německá invaze je zničila téměř úplně. Pokud z nich ještě něco zůstalo, bylo to opovrhované zaměstnání a provozovali je většinou nesvobodní a cizinci. Vládnoucí třídou, která se zde při vzrůstající nerovnosti majetku ponenáhlu tvořila, mohla být jen třída velkých držitelů půdy, politickou formou její vlády jen vláda aristokracie. Jestliže tedy uvidíme, jak mnohdy, zdánlivě dokonce většinou, působí při vzniku a vytváření této třídy politické páky, násilí a podvod, nesmíme přitom zapomínat, že tyto politické páky slouží jenom k podpoře a urychlení nutného ekonomického procesu. Stejně často ovšem uvidíme, jak tyto politické páky brzdí ekonomický vývoj; k tomu dochází dosti často a vždycky tam, kde různí zúčastnění nasazují tyto páky v opačných nebo vzájemně se křížících směrech.

Jak tedy vznikla tato třída velkých držitelů půdy?

Za prvé víme, že i po franckém podmanění se v Galii udrželo mnoho římských velkých držitelů půdy, kteří většinou nechávali své statky obdělávat svobodnými nebo poddanými osadníky za poplatek (canon).

Dále jsme však viděli, jak se království v důsledku dobyvačných válek stalo pro všechny vystěhovalé Němce stálou institucí a skutečnou mocí, jak proměnilo někdejší půdu všeho lidu v královskou doménu a přivtělilo ke svému majetku rovněž římské státní pozemky. Za mnohých občanských válek, které vznikaly dělením říše, se tento korunní majetek ještě neustále zvětšoval hromadnými konfiskacemi statků takzvaných rebelů. Ale jak rychle rostl, tak rychle byl promrhán v donacích církvi i soukromníkům, Frankům i Románům, členům družiny (antrustionům) nebo jiným královým oblíbencům. Když se za občanských válek a v jejich důsledku už vytvořily začátky vládnoucí třídy velkých a mocných, držitelů půdy, úředníků a vojevůdců, kupovala si údělná knížata také jejich podporu donacemi půdy. Roth nezvratně dokázal,* že to všechno byly v daleko největším počtu případů skutečné dary, převody do svobodného, dědičného a zcizitelného vlastnictví, dokud v tom nedošlo za Karla Martela ke změně.

Když se Karel chopil otěží vlády, byla moc králů úplně podlomena, ale moc majordomů nebyla ještě ani zdaleka dosazena na její místo. Třída velmožů, vytvořená za Meroveovců na úkor koruny, se všemožně přičiňovala o úpadek královské moci, ale v žádném případě proto, aby se podřídila majordomům, lidem svého stavu. Naopak, jak říká Einhard, celá Galie byla v rukou těchto „tyranů, kteří si všude osobovali právo vládnout" (tyrannos per totam Galliam dominatum sibi vindicantes).[356] Vedle světských velmožů si takto počínali i biskupové, kteří si v mnoha krajích přisvojovali moc nad okolními hrabstvími a vévodstvími a byli chráněni jak imunitou, tak pevnou organizací církve. Po vnitřním rozpadu říše následovaly vpády vnějšího nepřítele; Sasové pro-

* P. Roth, „Geschichte des Beneficialwesens", Erlangen 1850. Je to jedna z nejlepších knih předmaurerovské doby, z níž v této kapitole mnohé přebírám. *(Engelsova poznámka.)*

nikli do Porýnských Frank, Avaři do Bavorska, Arabové přes Pyreneje do Aquitanie. V takové situaci nemohlo prosté potlačení vnitřních a zahnání vnějších nepřátel natrvalo pomoci; bylo nutné najít způsob, jak pevněji připoutat ke koruně pokořené velmože nebo jejich nástupce, které na jejich místa dosadil Karel. Protože se jejich dosavadní moc opírala o velký pozemkový majetek, byl první podmínkou k dosažení tohoto cíle naprostý převrat ve vztazích v pozemkové držbě. Tento převrat je hlavním činem dynastie Karlovců. Vyznačuje se opět tím, že prostředek zvolený k tomu, aby sjednotil říši, aby natrvalo připoutal velmože ke koruně a tím ji posílil, vede nakonec k její naprosté bezmocnosti, k nezávislosti velmožů a rozpadu říše.

Abychom porozuměli, proč Karel zvolil tento prostředek, musíme nejdříve prozkoumat majetkové poměry církve v té době, které zde jako důležitý prvek tehdejších agrárních vztahů beztak nelze opominout.

Už v římské době měla církev v Galii značný pozemkový majetek, jehož výnosy se ještě zvětšovaly velkými privilegii, pokud šlo o daně a jiné povinnosti. Avšak teprve po obrácení Franků ke křesťanství začal zlatý věk pro galskou církev. Králové se navzájem předstihovali, kdo z nich dá církvi nejvíc darů — půdy, peněz, klenotů, chrámového náčiní atd. Už Chilperich říkával (srovnej Řehoře Tourského):

„Pohleďte, jak zchudla naše pokladna, pohleďte, jak všechno naše bohatství připadlo církvi.“[357]

Za Guntrama, miláčka a sluhy kněžourů, neznaly už donace hranic. Takovým způsobem potom plynul konfiskovaný pozemkový majetek svobodných Franků, obviněných ze vzpoury, z velké části do rukou církve.

Jak králové, tak i lid. Jak chudí, tak bohatí neznali míru v darech církvi.

„Zázračné vyléčení ze skutečného nebo domnělého neduhu, splnění toužebného přání, např. narození syna, zachránění před nebezpečím, přinášely donaci církvi, jejíž světec pomohl. Mít ruku stále otevřenou bylo považováno za tím nutnější, že mezi urozenými i neurozenými byl rozšířen názor, že donacemi církvi lze dosáhnout odpuštění hříchů.“ (Roth, str. 250.)

K tomu přistupovala imunita, jež chránila vlastnictví církve před násilím v době neustálých občanských válek, drancování a konfiskací. Mnohý malý člověk se domníval, že je pro něho výhodné odstoupit svůj majetek církvi, zůstane-li mu za mírný poplatek v užívání.

Všechno to však zbožným kněžourům ještě nestačilo. Hrozbami věčných pekelných muk doslova ždímali stále rozsáhlejší donace, takže jim to Karel Veliký ještě roku 811 v Cášském kapituláři[358] vyčítá kromě toho, že lidi „svádějí ke křivopřísežnictví a křivému svědectví, aby rozmnožili své bohatství (biskupů a opatů)".

Získávaly se nezákonné donace v pevné důvěře, že církev má kromě svého privilegovaného postavení u soudů ještě dost prostředků, aby mohla vodit justici za nos. V 6. a 7. století se snad jediný galský koncil neobešel bez toho, aby nehrozil církevní klatbou za jakýkoli útok proti donacím církvi. Dokonce i formálně neplatné donace měly být touto cestou proměněny v platné a soukromé dluhy jednotlivých duchovních měly tak být chráněny před vymáháním.

„Skutečně opovrženíhodné jsou prostředky, kterých se, jak vidíme, používá, aby se stále znovu povzbuzovala chuť k donacím. Když už nepřitahovalo líčení nebeských blažeností a pekelných muk, přivezly se z dalekých krajů ostatky, převážely se z kostela do kostela a stavěly se nové kostely; v 9. století to bylo vysloveně jedno z odvětví podnikání." (Roth, str. 254.) „Když poslové soissonského kláštera svatého Medarda vyžebrali v Římě s velkou námahou tělo svatého Šebestiána a k tomu ukradli tělo svatého Řehoře, a když obě těla potom uložili v klášteře, sbíhalo se k novým světcům tolik lidí, že okolí bylo jako poseté kobylkami a ti, kdo hledali pomoc, nebyli uzdravováni jednotlivě, nýbrž v celých zástupech. Důsledek toho byl, že mniši měřili peníze na putny, kterých napočítali 85, a že jejich zásoba zlata činila 900 liber." (Str. 255.)

Podvody, kejklířské kousky, zjevování mrtvých, zvláště světců, to všechno sloužilo k podvodnému lákání bohatství ve prospěch církve, ale nakonec a hlavně také — k padělání listin. To provozovalo — nechme zase mluvit Rotha —

„mnoho duchovních v ohromném měřítku... s těmito věcmi se začalo už velmi brzy... V jakém rozsahu se tato živnost provozovala, vyplývá z velkého počtu padělaných dokumentů, které naše sbírky obsahují. Z 360 merovcovských

diplomů, uváděných u Bréquignyho, je přibližně 130 rozhodně padělánо... Padělanou Remigiovu závěť využil už Hinkmar z Remeše k tomu, aby svému kostelu zaopatřil řadu statků, o nichž pravá závěť vůbec nemluví, ačkoli nebyla nikdy ztracena a Hinkmar o nepravosti padělku velmi dobře věděl." Sám papež Jan VIII. se pokusil „získat klášter Saint Denis u Paříže listinou, o níž věděl, že je padělána." (Roth, str. 256 a násl.)

Proto nás nemůže udivovat, když pozemkový majetek církve nahrabaný donacemi, vydíráním, úskoky, šizením, padělky a jinými kriminálními praktikami nabyl za několik málo století obrovských rozměrů. Klášter Saint-Germain-des-Prés, nyní v pařížském obvodu, měl na začátku 9. století pozemkový majetek o rozloze 8000 mansů neboli lánů, jejichž plochu vypočítává Guérard na 429 987 hektarů s ročním výnosem 1 miliónu franků = 800 000 marek.[359] Vezmeme-li za základ tentýž průměr 54 hektarů plochy a 125 franků = 100 marek příjmu na lán, pak měly v té době kláštery Saint Denis, Luxeuil, Saint Martin v Toursu každý při rozloze 15 000 mansů pozemkový majetek o 810 000 hektarech a příjem půldruhého miliónu marek. A to bylo *po* konfiskaci církevního majetku Pipinem Krátkým! Veškerý církevní majetek v Galii na konci 7. století odhaduje Roth (str. 249) spíše nad než pod jednu třetinu celkové plochy.

Tyto obrovské spousty pozemků byly obdělávány zčásti nesvobodnými, zčásti ale také svobodnými osadníky církve. Z nesvobodných byli otroci (servi) původně nuceni vykonávat pro své pány neomezené množství povinností, protože byli bezprávní; zdá se však, že i zde byla pro usedlé otroky brzy stanovena obvyklá míra dávek a služeb. Povinnosti obou ostatních nesvobodných tříd, kolónů a litů (o rozdílu v jejich právním postavení v té době nejsou zprávy), byly naproti tomu pevně stanoveny a spočívaly v určité ruční robotě a ve službách s potahem a také v určité části výtěžku ze statku. Byly to starobylé vztahy závislosti. Pro Němce bylo naopak něco zcela nového, že svobodní lidé byli usazeni na jiné než obecní nebo své vlastní půdě. Ovšem v Galii a hlavně na území římského práva nacházeli Němci dost často svobodné Římany jako pachtýře; že se však sami nemuseli stát pachtýři, nýbrž mohli se usadit na vlastní půdě, o to bylo postaráno při záboru země. Tedy dříve, než se svobodní Frankové mohli

stát něčími osadníky, museli nějakým způsobem ztratit své alodium, které dostali při záboru země, musela se vytvořit vlastní třída svobodných Franků bezzemků.

Tato třída se vytvořila v důsledku začínající koncentrace pozemkového majetku, z týchž příčin, které způsobily koncentraci: jednak to byly občanské války a konfiskace, jednak převody půdy do rukou církve, vyvolané většinou tlakem dobových poměrů a touhou po bezpečnosti. A církev našla brzy ještě zvláštní prostředek, jak takové převody urychlovat; nechala dárci v užívání za poplatek nejen jeho statek, ale pronajala mu k tomu ještě kus církevní půdy. Tyto donace měly totiž dvojí formu. Buď si dárce vyhradil užívání statku na doživotí, takže jeho statek přešel do vlastnictví církve teprve po jeho smrti (donatio post obitum); v tomto případě bylo zvykem a později to bylo i v královských kapitulářích výslovně stanoveno, že dárce má dostat od církve dvojnásobek rozlohy darovaného statku. Nebo byla donace platná ihned (cessio a die praesente), a pak dostal dárce do užívání za poplatek vedle svého vlastního statku trojnásobek v církevní půdě na základě tzv. prekária, církví vydané listiny, jíž se mu tyto pozemky postupovaly, většinou na doživotí, někdy ale také na delší nebo kratší dobu. Když se vytvořila třída svobodných bezzemků, vstupovali mnozí z nich rovněž do takového poměru; prekária, která jim byla udělována, byla asi zpočátku vystavována většinou na 5 let, ale brzy i v těchto případech na doživotí.

Není ovšem pochyb o tom, že už za Meroveovců se vytvořily na statcích světských velmožů zcela obdobné poměry jako na církevních statcích, že tedy i zde byli za poplatek usazováni vedle nesvobodných osadníků i svobodní. Za Karla Martela museli už být dokonce velmi početní, protože jinak by byl převrat ve vztazích v pozemkové držbě, který on sám zahájil a který jeho syn a vnuk dokončili, po *jedné* stránce nevysvětlitelný.

Tento převrat spočívá v základě na dvou nových institucích. Za prvé, aby byli říšští velmoži připoutáni ke koruně, nebyly jim od nynějška korunní statky zpravidla už darovány, nýbrž jen propůjčovány na doživotí jako „beneficium", a to za jistých podmínek, které se musely dodržovat pod trestem konfiskace. Tímto

způsobem se sami stali osadníky koruny. A za druhé, aby se zajistilo, že svobodní osadníci těchto velmožů budou konat vojenskou službu, byla na velmože přenesena část úředních pravomocí župních hrabat nad svobodníky usazenými na jejich statcích a byli jmenováni jejich „seniory". Z obou těchto změn si zatím všimneme první z nich.

Při podrobení malých rebelujících „tyranů" Karel asi — zprávy o tom nejsou — podle starého zvyku zkonfiskoval jejich pozemkový majetek, ale jakmile je pak zase dosadil do úřadu a hodnosti, patrně jim znovu tento majetek zcela nebo zčásti propůjčil jako beneficium. S církevními statky vzpurných biskupů se ještě neodvažoval tak nakládat; sesadil je a udělil jejich místa lidem, kteří mu byli oddaní, z nichž ovšem mnohý neměl s duchovním nic společného kromě tonzury (sola tonsura clericus). Podle jeho příkazu začali nyní tito noví biskupové a opati předávat laikům velké části církevních statků jako prekária; docházelo k tomu občas už dříve, ale hromadně teprve nyní. Jeho syn Pipin šel podstatně dále. Církev byla v úpadku, duchovenstvo v opovržení, papež tísněn Langobardy a odkázán jen na Pipinovu pomoc. Ten papeži pomohl, přispěl k rozšíření jeho církevní moci, byl vůči němu úslužný. Ale přišel si na své tím, že přivtělil co možná největší část církevních statků k majetku koruny a biskupům a klášterům ponechal jen to, co nutně potřebovali ke své existenci. Tuto první sekularizaci ve velkém měřítku církev bez odporu strpěla, synoda v Lestines ji potvrdila, i když s omezující klauzulí, která ostatně nikdy nebyla dodržena. Tyto ohromné statky dodaly zase vyčerpanému majetku koruny vážnosti a posloužily z velké části k jeho dalšímu propůjčování, jež brzy nabylo podoby obvyklých beneficií.

Zde je třeba dodat, že se církev velmi brzy dokázala z této rány zotavit. Sotva se vypořádala s Pipinem, začali ctihodní sluhové boží opět se starými praktikami. Donace pršely zase ze všech stran, malí svobodní rolníci byli stále ve stejně špatné situaci mezi dvěma mlýnskými kameny jako před 200 lety; za Karla Velikého a jeho nástupců se jim vedlo ještě mnohem hůře, a mnozí přecházeli s celou svou usedlostí pod ochranu biskupské berly. Králové vrá-

tili některým privilegovaným klášterům část lupu, jiným, zejména v Německu, darovali ohromné rozlohy královské půdy; za Ludvíka Pobožného se zdálo, že se vrátila pro církev požehnaná doba Guntramova. V archívech klášterů se obzvlášť hojně nacházejí donace z devátého století.

Beneficium, tato nová instituce, kterou teď musíme blíže prozkoumat, nebylo ještě pozdějším lénem, bylo však jeho zárodkem. Bylo od začátku propůjčováno na doživotí jak propůjčovatele, tak příjemce. Zemřel-li jeden z nich, připadlo zase vlastníku nebo jeho dědici. K obnovení dosavadního vztahu bylo třeba nového propůjčení příjemci nebo jeho dědici. Beneficium tedy, jak se říkalo později, podléhalo jak následnictví, tak odúmrti. Následnictví se brzy přestalo uplatňovat; velcí beneficiáři byli totiž mocnější než král. Odúmrť už záhy často vedla k dalšímu propůjčení statku dědici dřívějšího beneficiáře. Statek Patriciacum (Percy) u Autunu, který byl Karlem Martelem propůjčen jako beneficium Hildebrannovi, se v rodině předával z otce na syna po čtyři generace, až jej roku 839 král daroval bratrovi čtvrtého beneficiáře do plného vlastnictví. Podobné příklady nejsou od poloviny 8. století vzácné.

Beneficium mohl propůjčovatel konfiskovat ve všech případech, kdy jmění propadlo konfiskaci. A takových případů bylo i za Karlovců víc než dost. Povstání v Alamánii za Pipina Krátkého, spiknutí Durynků a opakovaná povstání Sasů vedla ke stále novým konfiskacím ať už svobodné rolnické půdy nebo statků a beneficií velmožů. Totéž se dálo přes všechna smluvní ustanovení v době vnitřních válek za Ludvíka Pobožného a jeho synů. Také jisté nepolitické zločiny měly za následek konfiskace.

Kromě toho mohla koruna konfiskovat beneficia, když beneficiář zanedbal své všeobecné povinnosti poddaného, například nevydal lupiče z imunitního území, nezúčastnil se v plné zbroji válečné výpravy, nerespektoval královské listy atd.

Potom však byla beneficia propůjčována za zvláštních podmínek, jejichž porušení mělo za následek konfiskaci, které samozřejmě nepodléhal ostatní majetek beneficiáře. Například, jestliže byly propůjčeny bývalé církevní statky a beneficiář neodváděl

církvi na nich váznoucí dávky (nonae et decimae)*, nebo nechal-li statek zchátrat; v takovém případě mu byla zpravidla nejdříve dána jednoroční varovná lhůta, aby mohl zlepšit hospodaření a tím se uchránit konfiskace, která mu jinak hrozila atd. Propůjčení statku mohlo být dále vázáno také na jisté služební povinnosti, jak tomu skutečně ve stále větší míře bylo, když se z beneficia vyvíjelo vlastní léno. Původně toho však vůbec nebylo zapotřebí, obzvlášť pokud jde o vojenskou službu; mnoho beneficií bylo propůjčeno nižším duchovním, mnichům a duchovním i světským ženám.

Konečně není nikterak vyloučeno, že koruna zpočátku propůjčovala pozemky také do odvolání nebo na určitou dobu, tedy jako prekária. Nasvědčují tomu jednotlivé zprávy a postup církve. V každém případě však tento způsob brzy přestal, protože v 9. století se všeobecně rozšířilo propůjčování půdy na základě podmínek beneficia.

Církev totiž — a o velkých držitelích půdy a beneficiářích musíme předpokládat totéž — církev, která dříve propůjčovala svým svobodným osadníkům statky většinou jen jako prekária na určitou dobu, se musela řídit podnětem, který vyšel od koruny. Nejenže začala propůjčovat také beneficia, ale tento způsob dokonce natolik převládl, že se už existující prekária prodlužují na doživotí, ponenáhlu nabývají povahy beneficia, až v 9. století prekárium skoro úplně přechází v beneficium. V druhé polovině 9. století už beneficiáři církve a stejně tak i beneficiáři světských velmožů zaujímali zřejmě důležité postavení ve státě; mnozí z nich měli patrně značný majetek, byli to asi zakladatelé pozdější nižší šlechty. Jinak by se Karel Holý nebyl tak živě zastal těch, jimž Hinkmar z Laonu bez důvodu odňal jejich beneficia.

Vidíme, že beneficium má už mnohé rysy, které pak nacházíme ve vyvinutém lénu. Oběma je společné následnictví i odúmrť. Stejně jako léno podléhá i beneficium konfiskaci jen za určitých podmínek. Ve společenské hierarchii vytvořené beneficii, která sahá od koruny přes velké beneficiáře — předchůdce říšských kní-

* — devátky a desátky (tj. devítinu a desetinu úrody a jiných příjmů). *(Pozn. red.)*

žat — ke středním beneficiářům — pozdější šlechtě — a od nich sestupuje ke svobodným a nesvobodným rolníkům žijícím většinou ve svazku marky, vidíme základy pozdější uzavřené feudální hierarchie. Je-li pozdější lenní statek za všech okolností služebním statkem a zavazuje-li k vojenské službě pro lenního pána, pak v beneficiu se tato druhá podmínka ještě nevyskytuje a první naprosto není nutná. Ale tendence beneficia stát se služebním statkem už zjevně existuje a v 9. století stále víc sílí; a tou měrou, jak nabývá na síle, vzniká z beneficia léno.

Při tomto vývoji však spolupůsobí ještě jeden činitel: změna, k níž došlo v župním a vojenském zřízení teprve pod vlivem velkého pozemkového vlastnictví a později pod vlivem velkých beneficií, v něž se dřívější velké pozemkové vlastnictví v důsledku neustálých vnitřních válek a s nimi souvisících konfiskací a nových propůjčování stále víc proměňovalo.

Je pochopitelné, že se v této kapitole mluví pouze o beneficiu v jeho ryzí, klasické podobě, která se ovšem vyskytovala jen velmi zřídka a ne všude současně. Takovým historickým formám projevu ekonomických vztahů lze však porozumět jen tehdy, postihneme-li je v této jejich ryzosti. Je jednou z hlavních zásluh Rothových, že tuto klasickou podobu beneficia zbavil všech chaotických přívěsků.

Župní a vojenské zřízení

Právě popsaný převrat ve stavu pozemkové držby nemohl zůstat bez vlivu na staré zřízení. Vyvolal v něm rovněž důležité změny a ty zase zpětně působily na vztahy v pozemkové držbě. Zatím ponecháme stranou přetvoření celého státního zřízení a omezíme se zde na vliv nové ekonomické situace na přežívající zbytky starého kmenového zřízení v župách a ve vojsku.

Už za Meroveovců se často setkáváme s hrabaty a vévody jakožto správci korunních statků. Ale teprve v 9. století se bezpečně setkáváme s jistými korunními statky, které byly do té míry spojeny s úřadem hraběte, že dokud byl hrabě v úřadě, dostával z nich příjmy. Dřívější čestný úřad přešel v úřad placený zajištěním

příjmů. Kromě toho měla hrabata, což se při tehdejších poměrech rozumí samo sebou, královská beneficia propůjčená do jejich osobní držby. Tak se stal hrabě mocným pánem na svém hrabství.

Předně je jasné, že autorita hraběte nutně trpěla tím, že se pod ním a vedle něho objevovali držitelé velkých statků; lidé, kteří se za Meroveovců a prvních Karlovců dost často vysmívali rozkazu krále, projevovali ještě menší respekt vůči příkazu hraběte. Jejich svobodní osadníci, spoléhající na ochranu mocných pánů, rovněž často opomíjeli dostavit se na předvolání hraběte před soud nebo na jeho výzvu do vojska. To byla právě jedna z příčin, která způsobila, že bylo zavedeno propůjčování beneficia místo alodia a že většina dříve svobodného velkého pozemkového majetku byla později pozvolna přeměněna v beneficium.

To ale ještě nezajišťovalo, aby svobodníci usedlí na statcích velmožů byli nuceni plnit povinnosti vůči státu. Musela přijít ještě další změna. Král byl nucen učinit držitele velkých statků odpovědnými za to, že se jejich svobodní osadníci dostaví k soudu, do vojska a že budou plnit další obvyklé státní povinnosti, týmž způsobem, jako byl až dosud hrabě povinen ručit za všechny svobodné obyvatele svého hrabství. To se mohlo uskutečnit jen tak, že král přenesl na velmože část hraběcí úřední pravomoci nad jejich osadníky. Majitel statku nebo beneficiář musel dopravit své lidi před soud; museli tedy být předvoláni jeho prostřednictvím. Musel je přivést do vojska; museli tedy dostat výzvu jeho prostřednictvím; aby za ně mohl kdykoli ručit, musel nad nimi mít velení a právo vyžadovat vojenskou kázeň. Byla to však a zůstala to služba osadníků králi; odbojníka netrestal majitel statku, nýbrž královský hrabě; pokuta připadla královské pokladně.

Také tato novota pochází od Karla Martela. V každém případě se setkáváme teprve od jeho doby se zvykem vysokých církevních hodnostářů, že sami táhli do boje; tento zvyk lze podle Rotha vysvětlit jen tím, že Karel přiměl biskupy, aby vytáhli do zbraně v čele svých osadníků, a tím si zajistil jejich účast. Není pochyby, že se světskými velmoži a jejich osadníky se dělo totéž. Za Karla Velikého je toto nové uspořádání už pevně zavedeno a všeobecně se provádí.

Tím však došlo k důležité změně také v politickém postavení svobodných osadníků. Zatímco dříve byli v právním ohledu postaveni svému pánovi naroveň, i když na něm třeba byli hospodářsky velmi závislí, stali se teď i právně jeho poddanými. Hospodářské podrobení dostalo politickou sankci. Pán se stává seniorem, seigneurem, osadníci se stávají jeho homines*; „pán" se stává představeným „člověka". Právní rovnost svobodných je tatam, nejnižší „člověk", jehož plná svoboda už velmi utrpěla ztrátou dědičného statku, se zase o jeden stupeň přibližuje nesvobodnému. Tím víc se nový „pán" vyvyšuje nad úroveň staré obecné svobody. Ekonomicky už vytvořená základna nové aristokracie je uznána státem a stává se jedním z pravidelně spolupůsobících hnacích kol státního mechanismu.

Vedle těchto homines — svobodných osadníků — existovala však ještě druhá skupina. Byli to zchudlí svobodní občané, kteří dobrovolně vstoupili do služby nebo do družiny velmožů. Družinu Meroveovců tvořili antrustioni, a ani velmoži té doby nebyli patrně bez družiny. Za Karlovců se členové královské družiny nazývají vassi, vasalli nebo gasindi; jsou to výrazy, jichž se v nejstarších kmenových právech ještě používá pro nesvobodného, jež však teď znamenaly zpravidla svobodného člena družiny. Táž označení platí pro členy družiny velmožů, s nimiž se nyní setkáváme zcela běžně a kteří se stávají stále početnějším a důležitějším elementem ve společnosti a ve státě.

Jak velmoži k takovým členům družiny přicházeli, ukazují staré smluvní formule. V jedné z nich (Formulae Sirmondicae 44) se například říká:

„Ježto je každému známo, že nemám nic, z čeho bych se mohl živit nebo šatit, obracím se k Vaší" (pánově) „dobrotě s prosbou, abych se mohl utéci a svěřit do Vaší ochrany" (mundoburdum — rovněž poručenství), „a to tak, ...že Vy budete povinen vypomáhat mi se stravou a s oděvem podle toho, jak Vám budu sloužit a jak si to zasloužím; a já se zavazuji, že Vám budu sloužit po způsobu svobodného člověka" (ingenuili ordine) „a poslouchat Vás, dokud budu živ; po dobu svého života se nesmím vyhnout Vaší moci a Vašemu výsostnému právu ochránce, nýbrž musím celý život zůstat pod Vaší mocí a ochranou."[360]

* — lidmi. *(Pozn. red.)*

Tato formule zcela vysvětluje vznik a povahu prostého, všech cizích příměsí zbaveného vztahu mezi družiníkem a pánem, a to tím spíš, že tu jde o krajní případ chudáka, který přišel úplně na mizinu. Ke vstupu do svazku seniorovy družiny docházelo v důsledku svobodné dohody obou stran — svobodné ve smyslu římského a moderního právnictví; dost často se podobal vstupu dnešního dělníka do továrníkových služeb. „Člověk" se odevzdal do ochrany pána a ten jeho komendaci přijal. Spočívala v podání ruky a v přísaze věrnosti. Dohoda byla doživotní a rušila se jedině smrtí jednoho z obou kontrahentů. Vazal byl povinen plnit všechny služební povinnosti slučitelné s postavením svobodného člověka, které mu jeho pán uložil. Za to ho pán vydržoval a podle uvážení odměňoval. Propůjčení půdy s tím nebylo nijak nutně spojeno a ve skutečnosti k němu ani zdaleka ve všech případech nedocházelo.

Tento vztah byl za Karlovců, zvláště od doby Karla Velikého, nejen trpěn, ale přímo podporován a nakonec byl, patrně podle kapituláře z roku 847, závazný pro všechny neurozené svobodné a byl regulován státem. Tak směl vazal ze své strany zrušit vztah ke svému pánovi jen tehdy, chtěl-li ho pán zabít, zbít holí, zneuctít jeho ženu nebo dceru nebo mu vzít jeho dědičný statek (kapitulář z roku 813). Vazal byl pánovi zavázán, jakmile od něho dostal cokoli v hodnotě jednoho solidu; z toho znovu jasně vyplývá, že tehdy nemusel být vazalský poměr nijak nutně spojen s propůjčením půdy. Táž ustanovení opakuje kapitulář z roku 816 a dodává, že vazal je zproštěn vazalské závislosti, jestliže ho jeho pán chce nezákonně přivést do stavu nesvobodných nebo jestliže je sice s to poskytnout mu slíbenou ochranu, ale ve skutečnosti mu ji neposkytne.

Ve vztahu ke státu dostal senior družiny tatáž práva a povinnosti vůči svým družiníkům jako majitel statku nebo beneficiář vůči svým osadníkům. Byli nadále povinni službou králi, jen se i zde mezi krále a jeho hrabata vsunul senior družiny. Posílal vazaly před soud, svolával je do zbraně, vedl je do války a udržoval mezi nimi vojenskou kázeň, ručil za ně a za jejich předepsanou výzbroj. Tím však senior družiny získával jistou trestní moc nad svými

poddanými, z níž se pak později vyvíjí soudní pravomoc lenního pána nad jeho vazaly.

V obou těchto dalších institucích, ve vytvoření systému družin a v přenesení hraběcí, tudíž státní, úřední moci nad poddanými, kteří se brzy začali označovat souhrnným názvem vassi, vasalli, homines — nad osadníky i družiníky bezzemky, na feudálního pána a korunního pána, beneficiáře a seniora družiny, v tomto státním potvrzení, v posílení faktické moci pána nad vazaly vidíme, jak se zárodek lenního systému, daný beneficii, už podstatně dále rozvíjí. Hierarchie stavů, od krále přes velké beneficiáře k jejich svobodným osadníkům a konečně až k nesvobodným, se stává uznávaným, oficiálně spolupůsobícím elementem státního zřízení. Stát uznává, že bez její pomoci nemůže existovat. Ukáže se ovšem, jak tato pomoc ve skutečnosti vypadala.

Rozlišování družiníků a osadníků je důležité pouze zpočátku, aby se dokázal dvojí původ závislosti svobodných. Velmi brzy oba druhy vazalů, jak podle názvu, tak fakticky nerozlučně splývají. U velkých beneficiářů se stále více ujímal zvyk svěřovat se do ochrany krále, stát se tedy vedle jeho beneficiářů i jeho vazaly. Pro krále bylo výhodné, aby si dali od velmožů, biskupů, opatů, hrabat a vazalů osobně odpřísáhnout věrnost („Annales Bertiniani" z roku 837[361] a vícekrát v 9. století), přičemž se pak nutně brzy setřel rozdíl mezi všeobecnou poddanskou přísahou a zvláštní vazalskou přísahou. Dochází tak postupně k přeměně všech velmožů v královské vazaly. Tím se však pomalu probíhající vývoj majitelů velkých statků ve zvláštní stav, v aristokracii státem uznanou a včleněnou do státního zřízení, stal jedním z jeho oficiálně působících prostředků.

Stejně splývá družiník jednotlivého majitele velkého statku postupně s osadníkem. Kromě přímého zaopatření na panském dvoře, které se mohlo vztahovat jen na malý okruh lidí, nezbýval žádný jiný prostředek, jak si zajistit členy družiny než ten, že byli připoutáni k půdě, že se jim propůjčila půda jako beneficium. Početnou, bojeschopnou družinu, která byla hlavní podmínkou existence velmožů v oné době věčných bojů, bylo tedy možno získat jen propůjčením půdy vazalům. Proto bezzemci sloužící na pan-

ském dvoře postupně mizí a většina vazalů je usazena na pánově půdě.

Čím víc se však tento nový element vkliňoval do starého zřízení, tím víc musel otřásat jeho základy. Staré bezprostřední vykonávání státní moci králem a hrabaty ustupovalo stále víc zprostředkovanému; mezi neurozené svobodné a stát vstoupil senior, jemuž byli neurození svobodní ve stále větší míře osobně zavázáni věrností. Nejvýkonnější součástka státního stroje, hrabě, musel nutně stále víc ustupovat do pozadí a také skutečně ustupoval. Karel Veliký si zde počínal tak, jak si zpravidla počínal všude. Nejdříve podporoval, jak jsme viděli, šíření vazalského vztahu, až nezávislí drobní svobodníci téměř vymizeli; když se pak v důsledku toho projevilo oslabení jeho moci, snažil se ji státními zásahy zase postavit na nohy. To se mohlo v mnoha případech tak energickému a obávanému vládci podařit; za vlády jeho slabých nástupců se však skutečnosti vytvořené s jeho pomocí už vlastní silou nezadržitelně prosadily.

Oblíbeným Karlovým prostředkem bylo vysílání královských vyslanců (missi dominici) se zvláštní pravomocí. Kde nestačil obyčejný královský úředník, hrabě, čelit vzmáhajícímu se nepořádku, měl to udělat zvláštní vyslanec. (Toto je třeba dále historicky zdůvodnit a rozpracovat.)

Existoval však ještě jiný prostředek, který spočíval v tom, že hraběti bylo umožněno takové postavení, aby se i co do materiálních mocenských prostředků alespoň vyrovnal velmožům svého hrabství. To bylo možné jen tehdy, jestliže se hrabě rovněž dostal do řad majitelů velkých statků, a k tomu opět mohlo dojít dvěma způsoby. Určité pozemky mohly být v jednotlivých župách připojeny k hraběcímu úřadu jako dotace, takže právě úřadující hrabě je z úřední moci spravoval a pobíral z nich příjmy. Hodně takových příkladů se nachází zejména v listinách, a to už od konce 8. století; od 9. století je tento poměr zcela obvyklý. Takové dotace samozřejmě pocházejí většinou z královských fiskálních statků; už za Meroveovců se často objevují hrabata a vévodové jako správci královských fiskálních statků ležících na jejich území.

Kupodivu jsou i mnohé příklady (dokonce i patřičný formu-

lář), kdy biskupové dotují hraběcí úřad z církevního majetku, přirozeně při nezcizitelnosti církevního majetku, v nějaké formě beneficia. Štědrost církve je příliš známá, než abychom tomu přičítali jiný důvod než krajní nutnost. Za rostoucího tlaku sousedních světských velmožů zůstával církvi pouze svazek se zbytky státní moci.

Tyto pertinence spojené s hodností hraběte (res comitatus, pertinentiae comitatus), jsou zpočátku ještě zřetelně odděleny od beneficií, která se propůjčovala právě úřadujícímu hraběti osobně. Také beneficia se zpravidla štědře udělovala, takže vzhledem k dotacím a beneficiím se teď z hraběcích úřadů, původně čestných, stala velmi výnosná místa a od dob Ludvíka Pobožného se stejně jako ostatní královské dary přidělovala lidem, které si bylo třeba získat nebo pojistit. O Ludvíku Koktavém se praví, že „quos potuit conciliavit (sibi), dans eis abbatias et comitatus ac villas"* („Annales Bertiniani" 877). Termín honor,** jímž se dříve označoval úřad vzhledem k čestným právům s ním spojeným, dostává během 9. století tentýž význam jako beneficium. Tím nutně došlo k podstatné změně v charakteru hraběcího úřadu, kterou právem zdůrazňuje Roth (str. 408). Původně byl seniorát, pokud měl veřejný charakter, vytvořen podle vzoru hraběcího úřadu a vybaven hraběcí pravomocí. Nyní — v druhé polovině 9. století — se seniorát tak všeobecně rozšířil, až hrozilo, že vytlačí hraběcí úřad, který si mohl udržet své mocenské postavení jen tím, že sám stále víc nabýval charakteru seniorátu. Hrabata si stále víc, a nikoli bez úspěchu, uzurpovala vůči obyvatelům svých žup (pagenses) postavení seniora, a to jak pokud šlo o jejich soukromé, tak i veřejné záležitosti. Zcela tak, jak se ostatní „páni" snažili podrobit si drobný lid s nimi sousedící, usilovala i hrabata o to, aby se méně majetní svobodní obyvatelé žup po dobrém nebo po zlém stali jejich vazaly. Dařilo se to tím snáze, že už sám fakt, že hrabata mohla takovým způsobem zneužívat své úřední moci, je nejlepším důkazem, jak málo ochrany mohl od královské moci

* — „se snažil získat pro sebe co nejvíce lidí tím, že jim uděloval opatství, hrabství a statky". *(Pozn. red.)*

** — čest. *(Pozn. red.)*

a jejích orgánů očekávat zbytek neurozených svobodných. Drobnější svobodní lidé, ze všech stran vystavení zvůli a násilí, museli být rádi, když i za cenu, že odstoupili své alodium a dostali je nazpět jako pouhé beneficium, našli nějakého ochránce. Už v kapituláři z roku 811 si Karel Veliký stěžuje, že biskupové, opati, hrabata, soudci a setníci ustavičným právním šikanováním nebo stále opakovaným povoláváním do vojska přivádějí drobné svobodníky natolik na mizinu, až jim postoupí nebo prodají své alodium, že chudí naříkají na loupež páchanou na jejich vlastnictví atd. Tímto způsobem se v Galii už koncem 9. století dostala největší část svobodného vlastnictví do rukou církve, hrabat a jiných velmožů (Hincmar Remensis, roku 869), a o něco později už v některých provinciích vůbec neexistovalo svobodné pozemkové vlastnictví drobných svobodných. (Maurer, „Úvod", str. 212.) Jakmile se při rostoucí moci beneficiářů a upadající moci koruny stávala beneficia postupně dědičnými, stávaly se obvykle dědičnými i hraběcí úřady. Jestliže jsme v množství královských beneficiářů viděli zárodky pozdější šlechty, vidíme zde zárodek územní svrchovanosti pozdějších zeměpánů, vzešlých ze župních hrabat.

Zatímco se společenské a státní zřízení úplně změnilo, zůstalo staré vojenské zřízení, založené na službě všech svobodných ve zbrani — právu i povinnosti — navenek stejné, jen tam, kde existovaly nové vztahy závislosti, vsunul se mezi své vazaly a hraběte senior. Ale neurození svobodní rok od roku hůře snášeli břemeno vojenské služby. Ta nespočívala jen v osobní službě; kdo byl povolán do vojska, musel se také sám vyzbrojit a žít během prvních šesti měsíců na vlastní náklady. Ustavičnými válkami Karla Velikého byla nakonec míra dovršena. Břemeno bylo tak nesnesitelné, že drobní svobodní, aby mu unikli, odevzdávali raději nejen zbytek svého majetku, ale i svou vlastní osobu a své potomky velmožům, zvláště pak církvi. Svobodné bojechtivé Franky zkrotil Karel natolik, že se raději stali poddanými a nevolníky, jen aby nemuseli jít do války. Byl to důsledek toho, že Karel ztrnule uplat-

ňoval a až do krajnosti dováděl vojenské zřízení, založené na všeobecné a stejné držbě půdy všech svobodných, když už většina svobodných pozemkový majetek buď zcela, nebo z větší části ztratila.

Fakta však byla silnější než Karlova svéhlavost a ctižádostivost. Staré vojenské zřízení se už nedalo udržet. Vyzbrojit a zásobovat vojsko na státní útraty už teprve nebylo možné v oné době naturálního hospodaření, které téměř neznalo peníze a obchod. Karel byl tudíž nucen omezit vojenskou povinnost tak, aby bylo i nadále možné vyzbrojení a zásobování mana. K tomu došlo v Cášském kapituláři z roku 807, kdy se války omezovaly už jen na pohraniční boje a existence říše se zdála vcelku zajištěna. Především se měl dostavit k vojsku bez rozdílu každý královský beneficiář, dále každý, kdo má v držbě dvanáct lánů (mansi), se má dostavit v brnění, tedy patrně také na koni (výraz caballarius — rytíř, se vyskytuje v témže kapituláři). Držitelé tří až pěti lánů byli povinni službou. Ze dvou držitelů po dvou lánech, ze tří po jednom lánu, ze šesti po půllánu se musel dostavit vždy jeden a ostatní ho museli vyzbrojit. Z těch svobodných, kteří neměli žádnou půdu, ale vlastnili movitý majetek v hodnotě pěti solidů, měl rovněž vytáhnout do pole každý šestý muž a od každého z ostatních pěti měl dostat peněžní podporu ve výši jednoho solidu. Také povinnost různých částí země vyslat vojsko do pole, která plně vstupovala v platnost, jestliže se válčilo v sousedství, se při vzdálenějších válkách omezovala podle vzdálenosti na polovinu až šestinu mužstva.

Karel se zde zřejmě snažil přizpůsobit staré zřízení změněné hospodářské životní situaci občanů povinných vojenskou službou; chtěl zachránit, co se ještě zachránit dalo. Ale ani tento ústupek nepomohl; už brzy nato byl nucen v „Capitulare de exercitu promovendo"* povolit další zproštění povinnosti. Tento kapitulář, obvykle označovaný za starší než Cášský, je vzhledem k celému obsahu nepochybně o mnoho let pozdější. Zvyšuje počet lánů, z nichž je třeba postavit po jednom muži, ze tří na čtyři; půlláníci a bezzemci jsou zproštěni služby a také pro beneficiáře je vojenská

* — „Kapituláři o povolávání do vojenské služby". *(Pozn. red.)*

povinnost omezena na jednoho muže z každých čtyř lánů. Za Karlových nástupců bylo patrně minimum lánů, z nichž se muselo postavit po jednom muži, dokonce zvýšeno na pět.

Zvláštní je, že největší potíže asi působilo, že se dvanáctiláníci měli dostavit v brnění. Příkaz, že se mají dostavit v brnění, se alespoň v kapitulářích nesčíslněkrát opakuje.

Tak neurození svobodní stále víc mizeli. Jestliže část z nich vhánělo postupné odlučování od půdy do vazalské závislosti na nových velkých feudálních pánech, vháněl druhou část strach z přímé záhuby, kterou by jim přinesla vojenská služba, rovnou do nevolnictví. Polyptyka (soupis pozemkového majetku) kláštera Saint-Germain-des-Prés, který tehdy ležel ještě mimo Paříž, svědčí o tom, jak rychle probíhalo toto znevolňování. Je sestavena opatem Irminonem na začátku 9. století a uvádí mezi osadníky kláštera: 2080 rodin kolónů, 35 litů, 220 otroků (servi), naproti tomu jen *osm* svobodných rodin. Slovo colonus však v té době v Galii rozhodně označovalo nevolníka. Sňatek svobodné občanky s kolónem *nebo* otrokem ji jako zhanobenou (deturpatam) podroboval pánovi (kapitulář z roku 817). Ludvík Pobožný nařizuje, že „colonus vel servus" (jednoho kláštera v Poitiers) „ad naturale servitium velit nolit redeat".*[362] Dostávali bití (kapituláře z let 853, 861, 864, 873) a někdy byli propouštěni na svobodu (Guérard, „Polyptyque de l'abbé Irminon"). Tito nevolní rolníci nebyli snad Románi, nýbrž podle svědectví samotného Jacoba Grimma („Dějiny německé řeči", I), jenž prozkoumal jejich jména, „téměř samí Frankové, kteří značně převyšovali malý počet Románů".

Tak obrovský přírůstek nesvobodného obyvatelstva znamenal nový přesun v třídních poměrech francké společnosti. Vedle majitelů velkých statků, kteří se tehdy rychle vyvíjeli ve zvláštní stav, a vedle jejich svobodných vazalů nastoupila nyní třída nevolníků, která stále víc pohlcovala zbytek neurozených svobodných. Tito nevolníci byli však sami ještě zčásti dříve svobodní, zčásti to byly děti svobodných; ti, kteří žili tři i více generací v dědičné závislosti, byli v naprosté menšině. Také ti z velké části nebyli saští, vendští

* — „kolón nebo otrok se má vrátit do svého přirozeného závislého postavení, ať chce nebo nechce". *(Pozn. red.)*

či jiní váleční zajatci, přivlečení z cizích zemí; naopak, ponejvíce to byli domorodí Frankové a Románi. S takovými lidmi, kteří nadto začali tvořit většinu obyvatelstva, nebylo tak snadné zacházet jako s dědičnými nebo cizími nevolníky. Nebyli ještě zvyklí na závislost, bití, i když šlo o kolóna, se ještě pociťovalo jako potupa (kapituláře z let 853, 861, 873), nikoli jako samozřejmost. Proto docházelo k mnoha spiknutím a povstáním nevolníků, dokonce i selských vazalů. Sám Karel Veliký násilím potlačil povstání osadníků remešského biskupství. Ludvík Pobožný mluví v kapituláři z roku 821 o povstáních otroků (servorum) ve Flandrech a v Menapiscu (na horním toku řeky Lys). V letech 848 a 866 musela být potlačena povstání služebných lidí (homines) v biskupství mohučském. Příkazy k potlačení takových spiknutí se opakují v kapitulářích od roku 779. Povstání Stellingy[363] v Sasku mělo asi stejné příčiny. Bylo zřejmě důsledkem hrozivého postoje nesvobodných mas, že se od konce 8. a od začátku 9. století povinnosti nevolníků, dokonce i usedlých otroků stále víc stanoví na určitou nepřekročitelnou míru a že to Karel Veliký předepisuje ve svých kapitulářích.

Taková tedy byla cena, za niž Karel vykoupil své novořímské císařství: zničení stavu neurozených svobodných, kteří v době dobytí Galie tvořili všechen francký lid; rozdělení obyvatelstva na velké feudální pány, vazaly a nevolníky. Ale s neurozenými svobodnými padlo i staré vojenské zřízení, a tím i královská moc. Karel zničil jediný základ své vlastní moci. Za jeho života se říše ještě udržela; za jeho nástupců se však projevilo to, co bylo ve skutečnosti jeho dílem.

Poznámka: Francký dialekt[364]

S tímto dialektem si jazykozpytci podivně zahráli. Jestliže podle Grimma zanikl ve francouzštině a v horní němčině, přičítají mu naopak novější vědci rozlohu, která sahá od Dunkerque a Amsterodamu až k Unstrutě, Sále a Rezatu, ne-li dokonce až k Dunaji a kolonizací až do Krkonoš. Zatímco i takový filolog jako Moritz

Heyne vykonstruuje z jednoho rukopisu Helianda[365], pořízeného ve Werdenu, starodolnofranckým* jazyk, který je skoro ryzí stará saština s mírným franckým nádechem, počítá zase Braune všechny skutečně dolnofrancké dialekty bez okolků zčásti k saštině, zčásti k nizozemštině[366]. A konečně Arnold omezuje oblast dobytou Ripuáry na území severně od rozvodí řek Ahry a Mosely a domnívá se, že veškeré území na jih a na jihozápad odtud bylo nejprve obsazeno Alamany, později výhradně Chatty (které také počítá k Frankům), a že se tam tedy také mluví alamansko-chattsky.

Omezme si nejprve území franckého jazyka na jeho skutečné hranice. Durynsko, Hesensko a Mohanské Franky nemají absolutně žádné jiné právo být do něho počítány, než to, že byly v době Karlovců také zahrnuty do říše francké (Francia). Jazyk, jímž se mluví východně od Spessartu, Vogelsbergu a Kahler Astenu, je všechno jiné, jen ne francouzština. Hesensko a Durynsko mají své vlastní samostatné dialekty, právě tak jako jsou osídleny samostatnými kmeny; v Mohanských Francích byla směsice slovanského, durynského a hesenského obyvatelstva proniknuta bavorskými a franckými prvky a vytvořila si svůj zvláštní dialekt. Jenom použijeme-li jako hlavní dělítko stupeň, v jakém hornoněmecké posouvání proniklo do dialektů, můžeme tyto tři jazykové větve připojit k francouzštině. Avšak právě tento postup, jak uvidíme, působí všechen ten zmatek při posuzování franckého jazyka lidmi, kteří nejsou rodilí Frankové.

Začněme nejstaršími památkami a postavme nejprve do pravého světla tzv. starou dolní francouzštinu Moritze Heyna.** Takzvaný Cottonský rukopis Helianda, pořízený ve Werdenu a uchovávaný nyní v Oxfordu, je prý starodolnofranckým, a to proto, že byl napsán ve werdenském klášteře, ještě na francké půdě, ale těsně na saské hranici. Stará kmenová hranice tu ještě dnes tvoří hranici mezi [kraji] Berg a Mark; z opatství, která leží mezi nimi, patří Werden k území franckému, Essen k saskému. Werden je v těsné

* Francký a francouzština jsou názvy jazyka germánských Franků; pro jazyk románských Francouzů se zde proto místo obvyklého franština užívá názvu francouzština. *(Pozn. čes. red.)*

** „Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik von Moritz Heyne", Paderborn 1873. *(Engelsova poznámka.)*

blízkosti, na východě a na severu obklopen nesporně saskými osadami; v rovině mezi řekami Ruhr a Lippe proniká saský jazyk místy téměř až k Rýnu. Okolnost, že saské dílo bylo ve Werdenu opsáno, a to zřejmě nějakým Frankem, a že tomuto Frankovi proklouzly tu a tam do pera francké tvary, nestačí ještě zdaleka k tomu, aby byl jazyk opisu prohlášen za francký. Kromě Cottonského Helianda považuje Heyne za dolnofrancké několik werdenských zlomků stejného charakteru a zbytky překladu žalmů, který podle jeho názoru vznikl v okolí Cách; avšak Kern (Glossen in der Lex Salica) ho bez okolků prohlašuje za nizozemský. Ve skutečnosti má tento překlad zčásti zcela nizozemské tvary, vedle toho však také tvary ryze rýnskofrancké a dokonce i stopy hornoněmeckého posouvání. Zřejmě vznikl na hranici mezi nizozemštinou a rýnskou francštinou, asi mezi Cáchami a Maastrichtem. Jeho jazyk je značně mladší než jazyk obou Heliandů.

Ale sám Cottonský Heliand stačí, aby se z několika málo franckých tvarů, které se v něm vyskytují, zjistily některé hlavní rozdíly mezi francštinou a saštinou.

I. Ve všech ingaevonských nářečích končí všechny tři osoby množného čísla indikativu prézentu stejně, a to dentálou, před níž předchází samohláska; stará saština tu má *-d*, anglosaština *-dh*, stará fríština *-th* (které asi také zastupuje *-dh*).

Také ve staré saštině *hebbiad* znamená wir haben, ihr habt, sie haben [máme, máte, mají], rovněž tak od *fallan* [padat], *gawinnan* [získat] znějí všechny tři osoby stejně *fallad*, *winnad*. Třetí osoba zde převládla ve všech třech osobách, avšak, a to je třeba mít na paměti, po ztrátě *n* před *d* nebo *dh*, jež je specificky ingaevonská a rovněž společná všem třem jmenovaným dialektům. Ze všech živých dialektů si zachovala tuto zvláštnost jen vestfálština; tam se říká ještě dnes *wi*, *ji*, *se hebbed* atd. Ostatní saská nářečí, právě tak jako západní fríština, ji už neznají a rozlišují všechny tři osoby.*

Západorýnské žalmy mají jako střední horní němčina v 1. osobě množného čísla *-m*, ve 2. osobě *-t*, ve 3. osobě *-nt*. Naproti tomu má Cottonský Heliand vedle saských tvarů několikrát tvary

* Na okraji připojeno Engelsovou rukou: a třetí od druhé[367]. *(Pozn. red.)*

zcela jiného druhu: *tholônd* — sie dulden [oni trpí], *gornônd* — ihr klagt [naříkáte], a v imperativu *mârient* — verkündigt [zvěstujte], *seggient* — sagt [povězte], zatímco saština zde žádá [tvary] *tholôd*, *gornôt*, *mâriad*, *seggiad*. Tyto tvary nejsou jen francké, existují dokonce dodnes v ryze werdenském, bergském místním dialektu. V bergském dialektu tvoříme rovněž všechny tři osoby plurálu prézentu stejně, ne však jako v saštině na *-d*, nýbrž jako ve franštině na *-nt*. Proti marckému *wi hebbed* říká se tu hned na jazykové hranici *wi hant* a analogicky podle shora zmíněného imperativu *seggient* se říká *seient ens*, sagt einmal [povězte]. Na základě prostého pozorování, že se v bergském nářečí všechny tři osoby tvoří stejně, prohlásili Braune a jiní celou bergskou vysočinu zkrátka za saskou. Pravidlo sem ovšem proniklo ze Saska, uplatňuje se však bohužel jako ve francštině a dokazuje tím opak toho, co má dokazovat.

Ztráta *n* před dentálami není v ingaevonských dialektech omezena na tento případ; ve staré fríštině je rozšířena méně, ve staré saštině a v anglosaštině však dosti značně: *mudh* — *Mund* [ústa], *kudh* — kund [známý], *us* — uns [nám], *odhar* — ein anderer [jiný]. Francký opisovač Helianda ve Werdenu napíše místo *odhar* dvakrát francký tvar *andar*. Werdenské berní rejstříky střídají francké tvary jmen *Reinswind*, *Meginswind* se saskými *Reinswid*, *Meginswid*. V žalmech z levého břehu Rýna stojí naproti tomu všude *munt*, *kunt*, *uns*, jen jednou mají tzv. Lipsiovy glosy[368] (vyňaté ze ztraceného rukopisu těchto žalmů) *farkutha abominabiles* místo *farkuntha*. Starosálské památky uchovaly rovněž *n* všude ve jménech *Gund*, *Segenand*, *Chlodosindis*, *Ansbertus* atd., což není třeba brát v úvahu. Novodobé francké dialekty mají *n* všude (jedinou výjimkou je v bergském dialektu tvar *os* — uns [nám]).

II. Jazykové památky, z nichž se obyčejně vyvozuje tzv. starosaská mluvnice, pocházejí vesměs z jihozápadního Vestfálska, z Münsteru, Freckenhorstu, Essenu. Jazyk těchto památek má několik podstatných odchylek nejen od obecně ingaevonských tvarů, nýbrž také od těch, které se nám dochovaly jako ryze starosaské ve vlastních jménech z Engernu a z Ostfálska; shodují se však pozoruhodně s francštinou a se starou horní němčinou. Nej-

novější gramatik tohoto dialektu, Cosijn, jej také proto nazývá přímo starozápadosaským[369].

Poněvadž jsme při tomto zkoumání odkázáni téměř jen na vlastní jména v latinských listinách, mohou být dokazatelné rozdíly ve tvarech západní a východní saštiny jen nepočetné; omezují se na dva, zato však velmi rozhodující případy.

1. Anglosaština a stará fríština mají genitiv plurálu všech deklinací zakončen na *-a*. Stará západní saština, stará frančtina a stará horní němčina však na *-ô*. Který je tedy správný starosaský tvar? Že by tu tento dialekt vskutku opustil ingaevonské pravidlo?

Listiny z Engernu a Ostfálska dávají na to odpověď. Ve jménech *Stedieraburg*, *Horsadal*, *Winethahûsen*, *Edingahûsun*, *Magathaburg* a v mnoha jiných je první část složeniny v genitivu plurálu a končí na *-a*. Ani ve Vestfálsku toto *a* zcela nevymizelo: Freckenhorstská role[370] má jednou *Aningera-lô* a *Wernerâ-Holthûson*; hláska *a* ve slově *Osnabrück* je rovněž starý genitiv plurálu.

2. Právě tak končí slabé maskulinum ve frančtině, stejně jako ve staré horní němčině na *-o*, proti gótsko-ingaevonskému *-a*. Pro starou západní saštinu je také pravidlem *-o*: tedy zase odchylka od ingaevonského úzu. To však naprosto neplatí o staré saštině všeobecně. Ani ve Vestfálsku neplatilo *-o* bez výjimky; Freckenhorstská role má už vedle *-o* celou řadu jmen na *-a* (*Sîboda*, *Uffa*, *Asica*, *Hassa*, *Wenda* atd.); v paderbornských památkách u Wiganda[371] se vyskytuje téměř všude *-a*, jen zcela výjimečně *-o*; v ostfálských listinách převládá skoro výhradně *-a*; takže už J. Grimm („Dějiny německé řeči") dochází k závěru: nelze popřít, že tvar na *-a* a *-an* (v nepřímých pádech) byl původně saský, společný všem složkám národa. Pronikání *-o* místo *-a* se také neomezilo na Vestfálsko. Počátkem 15. století mají východofríská mužská jména v kronikách atd. skoro pravidelně *-o*: *Fokko*, *Occo*, *Enno*, *Smelo* atd., proti dřívějšímu *-a*, zachovanému ještě v ojedinělých případech v západní fríštině.

Lze tedy považovat za jisté, že obě odchylky západní saštiny od ingaevonského pravidla nejsou původně saské, nýbrž že jsou způsobeny cizím vlivem. Tento vliv se vysvětluje velmi prostě faktem, že západní Sasko *bylo dříve franckým územím*. Teprve po od-

chodu hlavní masy Franků postupovali Sasové přes Osning a Egge pozvolna až k čáře, která ještě dnes odděluje kraje Mark a Sauerland od Bergu a Siegerlandu. Vliv zbylých Franků, kteří nyní splynuli se Sasy, se jeví v oněch dvou *o* místo *a*; je patrný také ještě v dnešních dialektech.

III. Jednou ze zvláštností rýnskofranckého jazyka, která sahá od Ruhru až k Mosele, je zakončení 1. osoby prézentu indikativu na *-n*, které se zachovalo nejlépe tam*, kde následuje samohláska: *dat don ek* — das tue ich [to udělám], *ek han* — ich habe [mám] (bergské nářečí). Tento slovesný tvar se používá v celém Dolním Porýní a na Mosele, alespoň až k lotrinské hranici: *don, han.* Táž zvláštnost se vyskytuje již v žalmech z levého břehu Rýna, třebaže ne důsledně: *biddon* — ich bitte [prosím], *wirthon* — ich werde [stávám se]. Sálskému nářečí toto *-n* chybí: už v nejstarším dokladě[373] se vyskytuje: *ec forsacho* [odříkám se], *gelôbo* [slibuji]. Rovněž v nizozemštině chybí. Stará západní saština se tu liší od francštiny potud, že zná toto *-n* jen v jediné konjugaci (tzv. druhé slabé): *skawôn* — ich schaue [hledím], *thionôn* — ich diene [sloužím] atd. Anglosaštině a staré fríštině je úplně cizí. Lze se tedy domnívat, že také toto *-n* je francký pozůstatek ve staré západní saštině.

Kromě četných vlastních jmen dochovaných v listinách atd. a kromě glos v Sálském zákoníku (Lex Salica), často znetvořených až k nepoznání, nemáme téměř žádné zbytky sálského nářečí. Zatím však odstranil Kern („Glosy v Sálském zákoníku") značný počet těchto znetvořenin, zjistil v mnoha případech jistý, v jiných co nejpravděpodobnější text a dokázal, že je napsán jazykem, který je přímým předkem střední a nové nizozemštiny. Avšak materiál takto rekonstruovaný nelze ovšem jen tak použít pro gramatiku. Kromě toho máme ještě krátkou přísežní formuli, která byla připojena ke Karlmanovu kapituláři z roku 743 a byla pravděpodobně sepsána na koncilu v Lestines, tedy v Belgii. A tu narážíme hned zpočátku na dvě charakteristicky francká slova: *ec forsacho* — ich entsage [zříkám se]. *Ec* místo *ich* je dnes ještě značně rozšířeno mezi Franky. V Trevíru a v Lucembursku *eich*, v Kolíně nad Rýnem

* Na okraj připsal Engels tužkou: Otfried[372]. *(Pozn. red.)*

a v Cáchách *ech*, v bergském dialektu *êk*. I když má spisovná nizozemština tvar *ik*, přece jen se dosti často slýchá v lidové řeči, zvláště ve Flandrech, *ek*. Starosálská jména *Segenandus*, *Segemundus*, *Segefredus* mají souhlasně *e* místo *i*.

Ve *forsacho* stojí *ch* místo *g* mezi samohláskami: to se vyskytuje také jinde v památkách *(rachineburgius)* a je ještě dnes charakteristickým znakem všech franckých nářečí od Falce až k Severnímu moři. K těmto oběma hlavním znakům francštiny: *e* často místo *i* a *ch* mezi samohláskami místo *g*, se vrátíme u jednotlivých nářečí.

Jako výsledek shora uvedeného zkoumání, s nímž možno ještě srovnat to, co říká Grimm v „Dějinách německé řeči" na konci prvního svazku o staré francštině, můžeme formulovat větu, kterou ostatně nyní sotva bude někdo popírat: že francština byla už v 6. a 7. století zvláštním dialektem, který tvořil přechod mezi horní němčinou, tedy především alamanštinou, a ingaevonštinou, tedy především saštinou a fríštinou, a který tehdy stál ještě zcela na gótsko-dolnoněmeckém stupni posouvání souhlásek. Připustíme-li to však, uznáváme tím také, že Frankové nebyli směsicí různých kmenů, spojenou vnějšími okolnostmi, nýbrž že byli svérázným německým kmenovým svazem, a to Iskaevony, kteří sice v různých dobách přijímali cizí prvky, ale měli také sílu je asimilovat. A rovněž lze považovat za prokázané, že každá z obou hlavních větví franckého kmene mluvila již dávno zvláštním nářečím, že tento dialekt se dělil na sálské a ripuárské nářečí a že mnohé odlišné zvláštnosti starých nářečí ještě žijí v dnešní lidové mluvě.

Přejděme nyní k těmto ještě žijícím nářečím.

I. Dnes už není pochyb o tom, že sálská francština žije dále v obou nizozemských nářečích, vlámštině a holandštině, a to v nejčistší formě na územích, která jsou francká už od 6. století. Od té doby, co velké příboje ve 12., 13. a 14. století zničily skoro celý Zeeland, vytvořily Zuiderské moře, zálivy Dollart a Jade, a tím přerušily nejen geografickou, ale i politickou souvislost mezi Frísy, podlehly zbytky staré fríské svobody náporu okolních země-

pánů a s nimi téměř všude také fríský jazyk. Na západě byl stísněn nebo docela vytlačen nizozemštinou, na východě a na severu saštinou a dánštinou; v obou případech zanechal silné stopy v jazyce, který ho vytlačil. Starofríský Zeeland a Holland se staly v 16. a 17. století jádrem a oporou nizozemského boje za nezávislost, neboť tam byla už dříve sídla hlavních obchodních měst v zemi. Zde se tedy především vytvářela spisovná nová nizozemština a přijímala fríské prvky, slova a tvary, které lze dobře odlišit od franckého základu. Na druhé straně pronikla od východu na bývalé fríské a francké území saština. Vymezení přesných hranic musí být ponecháno podrobnějšímu bádání; ryze sálské jsou jen vlámsky mluvící části Belgie, Severní Brabant, Utrecht, dále Gelderland a Overijsel, s výjimkou východních, saských pásem.

Mezi francouzskou jazykovou hranicí na Máse a saskou severně od Rýna narážejí na sebe sálští a ripuárští Frankové. O hraniční čáře mezi nimi, kterou je třeba i zde v podrobnostech teprve zjistit, budeme mluvit později. Zabývejme se nejprve mluvnickými zvláštnostmi nizozemštiny.

U samohlásek je nejprve nápadné, že se ryze franckým způsobem nahrazuje *i* samohláskou *e*: *brengen* — bringen [přinést], *kreb* — Krippe [jesle], *hemel* — Himmel [nebe], *geweten* — Gewissen [svědomí], *ben* — bin [jsem], *stem* — Stimme [hlas]. Tak je tomu ještě daleko častěji ve střední nizozemštině: *gewes* — gewiß [jistý], *es* — ist [jest], *selber* — Silber [stříbro], *blent* — blint [slepý], kde v nové nizozemštině je *gewis*, *is*, *zilver*, *blind*. Rovněž tak nacházím v blízkosti Gentu dvě obce *Destelbergen* a *Desteldonck*; podle toho se tam ještě dnes říká *Destel* [bodlák] místo *Distel*. Střední nizozemština, vyrostlá na čistě francké půdě, se zde přesně shoduje s ripuárštinou, méně už spisovná nová nizozemština, vystavená frískému vlivu.

Dále, opět v souhlase s ripuárštinou, stojí *o* místo *u* před *m* nebo *n* s následující souhláskou, nikoli však tak důsledně jako ve střední nizozemštině a ripuárštině. Vedle *konst*, *gonst*, *kond* je novonizozemsky *kunst* [umění], *gunst* [přízeň], *kund* [známý]; avšak v obou jazycích se shodují: *mond* — Mund [ústa], *hond* — Hund [pes], *jong* — jung [mladý], *ons* — uns [nám].

Na rozdíl od ripuárštiny se změnilo dlouhé *i* (*ij*) ve výslovnosti v *ei*, což se pravděpodobně ještě nestalo ve střední nizozemštině. Ale toto *ei* se nevyslovuje jako hornoněmecké *ei* = *ai*, nýbrž jako skutečné *e*+*i*, i když ne tak docela zavřeně, jako např. *ej* u Dánů a Slovanů. Málo odlišně zní dvojhláska, která se píše nikoli *ij*, nýbrž *ei*. Obdobně místo hornoněmeckého *au* stojí *ou*, *ouw*.

Přehláska z flexe vymizela. Ve skloňování mají stejnou kmenovou samohlásku singulár a plurál, v časování indikativ a konjunktiv. Naproti tomu se při tvoření slov vyskytuje přehláska v dvojí podobě: 1. [změna] *a* vlivem *i* v *e*, jež je společná všem dialektům mladším než gótština; 2. ve formě vlastní jen nizozemštině a vyvinuté až později. Střední nizozemština stejně jako ripuárština zná ještě *hus* — Haus [dům], *brun* — braun [hnědý], *rum* — geräumig [prostorný], *tun* — Zaun [plot], plurál *huse*, *brune*. Nová nizozemština zná již jen tvary, které jsou střední nizozemštině a ripuárštině cizí: *huis*, *bruin*, *ruim*, *tuin* (*ui* = hornoněmecké *eu*). Naproti tomu proniká *eu* místo krátkého *o* (hornoněmeckého *u*) již ve střední nizozemštině: *jeughet* vedle *joghet*, novonizozemsky *jeugd* — Jugend [mládež], *doghet* — Tugend [ctnost], *dor* — Tür [dveře], *kor* — Wahl [volba], vedle toho existují tvary s *eu*; v nové nizozemštině se vyskytuje již jen *deugd*, *keur*, *deur*. To se zcela shoduje s *eu*, které se vyvinulo od 12. stol. v severní francouzštině z latinského přízvučného *o*. Na třetí případ upozorňuje Kern: v nové nizozemštině vzniklo *ei* přehláskou z *ê* (*ee*). Všechny tyto tři druhy přehlásky ripuárština a ostatní dialekty neznají; jsou zvláštním znakem nizozemštiny.

Ald, *alt*, *old*, *olt*, *uld*, *ult* se mění v *oud*, *out*. Tento přechod nacházíme již ve střední nizozemštině, kde se však ještě vyskytuje *guldin* [zlatý], *hulde* [přízeň], *sculde* [měl] vedle *goudin*, *houde*, *scoude* (sollte), takže je přibližně známá doba, kdy tato změna nastala. Je to také zvláštnost nizozemštiny, alespoň ve srovnání se všemi kontinentálními germánskými nářečími; naproti tomu existuje rovněž v anglickém dialektu lancashirském: *gowd*, *howd*, *owd* místo *gold* [zlato], *hold* [držet], *old* [starý].

Pokud jde o souhlásky, nezná nizozemština čisté *g* (guturální italské, francouzské nebo anglické *g*). Tato souhláska se vyslovuje

České znění zpracoval a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav v Praze Ústřední správy geodézie a kartografie

Čís. výr. 60401

jako silně aspirované *gh*, takže se v určitých hláskových skupinách neliší od hluboce guturálního (švýcarského, novořeckého nebo ruského) *ch*. Viděli jsme, že tento přechod *g* v *ch* byl znám již ve staré sálštině. Vyskytuje se také v části ripuárštiny a v části saských dialektů, vytvořených na kdysi francké půdě, např. v okolí Münsteru, kde dokonce — stejně jako v bergském dialektu — zní *j* na počátku slov, zvláště cizích, za určitých okolností jako *ch* a kde je možno slyšet *Choseph* [Josef] a dokonce das *Chahr* — (Jahr [rok]). Kdyby byl M. Heyne k tomu přihlédl, byl by si mohl do značné míry uspořit obtíž s častými záměnami a vzájemnými aliteracemi mezi *j*, *g* a *ch* v Heliandu.

Na počátku slov zachovává nizozemština místy *wr*: *wringen* — ringen [ždímat], *wreed* — grausam, hart [hrozný, krutý], *wreken* — rächen [mstít]. Zbytek toho trvá také v ripuárštině.

Z fríštiny je převzato změkčení deminutivní přípony — *ken* v *-tje*, *-je*: *mannetje* — Männchen [mužíček], *bietje* — Bienchen [včelička], *halsje* — Hälschen [krček] atd. Avšak *k* se také zachovává: *vrouken* — Frauchen [panička], *hoeteken* — Hütchen [klobouček]. Lépe uchovává *k* vlámština, alespoň v lidové řeči: známý mužíček v Bruselu se jmenuje *manneken-pis*[374]. Z vlámštiny si tedy vypůjčili Francouzi své *manne quin*, Angličané *manikin*. Plurál obou koncovek je *vroukens*, *mannetjes*. S tímto *-s* se shledáme opět v ripuárštině.

Se saskými, ba dokonce se skandinávskými dialekty má nizozemština společnou ztrátu *d* mezi samohláskami, zejména mezi dvěma *e*: *leder* a *leer* [kůže], *weder* a *weer* [opět], *neder* a *neer* [dolů], *vader* a *vaer* [otec], *moeder* a *moer* — Mutter [matka].

V nizozemském skloňování jsou úplně pomíšeny silné a slabé tvary, a protože tu také chybí plurálová přehláska, shoduje se tvoření plurálu v nizozemštině dokonce i s ripuárštinou nebo saštinou jen velmi zřídka, a také v tom je jeden velmi zřetelný charakteristický rys jazyka.

Sálský a ripuárský dialekt spojuje s ostatními ingaevonskými dialekty ztráta nominativního znaku v zájmenech *er*, *der*, *wer*: nizozemsky *hij* [on], *de* (člen) a *die* (ukazovací zájmeno), *wie* [kdo].

Zacházeli bychom příliš daleko, kdybychom se pouštěli do

časování. To, co bylo řečeno, postačí, aby se dal všude rozlišit dnešní sálský jazyk od sousedních nářečí. Podrobnější zkoumání nizozemských místních dialektů přinese jistě ještě mnoho důležitého.

II. *Rýnská frančtina.* Tímto názvem označuji všechna ostatní francká nářečí. Jestliže tu po starém způsobu nestavím proti sálštině ripuárštinu, má to dostatečný důvod.

Už Arnold[375] upozornil, že Ripuárové v nejvlastnějším smyslu zaujímali poměrně malé území, jehož jižní hranice je vyznačena přibližně oběma osadami Reifferscheid — u Adenau a u Schleidenu. To je správné potud, pokud se tím také jazykově ohraničuje *ryze ripuárské* území proti územím, jež obsadili praví Ripuárové po jiných německých kmenech nebo současně s nimi. Poněvadž název „dolnofrancký" dostal už jiný význam a zahrnuje také sálštinu, zbývá mi pro označení skupiny blízce spřízněných nářečí, která se rozprostírá od sálské jazykové hranice až k této čáře, jen název „ripuárská" — v užším smyslu.

1. *Ripuárština.* Čára oddělující tuto skupinu nářečí od sálštiny naprosto nespadá vjedno s holandsko-německou hranicí. Naopak, k sálštině patří na pravém břehu Rýna ještě většina reeského kraje, kde se v okolí Weselu stýkají sálština, ripuárština a saština. Na levém břehu jsou sálské [kraje] Kleve a Geldern až asi k čáře, která se táhne od Rýna, mezi [městy] Xanten a Wesel, na jih k vesnici Vluyn (západně od Mörsu) a odtud na jihozápad k Venlo; přesnější určení hranice je možné jen na místě samém, neboť se vlivem dlouholeté holandské správy nejen v Geldern, nýbrž i v hrabství Mörs mnoho ripuárských jmen zachovalo na mapách v sálsko-nizozemské formě.

Z okolí Venlo vzhůru proti toku Másy byla největší část pravého břehu patrně ripuárská, takže politická hranice tu neprochází nikde sálským, nýbrž vždy ripuárským územím, a to se prostírá až do blízkosti Maastrichtu. Jména na *-heim* (nikoli na *-hem*) a na specificky ripuárské *-ich* se tu vyskytují ve velkém počtu na holandském území, dále na jih pak, už s provedeným hornoněmeckým posouváním, jména na *-broich* (hol. *-broek*), např. *Dallenbroich* u Roermondu; rovněž tak jména na *-rade* (*Bingelrade* u Sittardu, blízko něho *Amstenrade, Hobbelrade* a 6 nebo 7 jiných); kousek

německého území vpravo od Másy, který připadl Belgii, je úplně ripuárský (srovnej *Krützenberg*, 9 kilometrů od Másy, s *Kruisbergem*, severně od Venlo). Ba i nalevo od Másy, v belgickém tzv. Limbursku, nalézám *Kessenich* u Maaseyku, *Stockheim* a *Reekheim* na Máse, *Gellik* u Maastrichtu jako důkaz, že tu nežije ryze sálské obyvatelstvo.

Ripuárská hranice se Saskem směřuje z okolí Weselu na jihovýchod, stále dál od Rýna, mezi Mühlheimem nad Ruhron a Werdenem na francké, Essenem na saské straně k bergsko-marcké hranici, která je tu dosud hranicí mezi Porýnskou provincií a Vestfálskem. Opouští ji až jižně od Olpe, odkud jde k východu a odděluje francký Siegerland od saského Sauerlandu. Dále na východ začíná již brzy hesenské nářečí.

Výše zmíněná jižní hranice s nářečím, které jsem označil jako středofrancké, se shoduje přibližně s jižními hranicemi starých žup Avalgau, Bonngau a Eiflia a táhne se odtud na západ k vallonštině, přičemž probíhá spíše trochu jižněji. Takto vymezené území zahrnuje starou velkou župu Ribuaria a části žup sousedících s ní na severu a na západě.

Jak už bylo řečeno, shoduje se ripuárština v mnohém s nizozemštinou, avšak tak, že střední nizozemština je jí mnohem blíže než nová. S touto novou nizozemštinou se shoduje ripuárská výslovnost *ei* = *e*+*i* a *ou* místo *au*, přechod *i* v *e*, který jde v ripuárštině a ve střední nizozemštině ještě mnohem dál nežli v nové nizozemštině: středonizozemské tvary *gewes* [jistý], *es* [jest], *blend* [slepý], *selver* — Silber [stříbro] jsou ještě dnes správně ripuárské. Právě tak se mění, a to důsledně, *u* před *m* nebo *n* a následující souhláskou v *o*: *jong* [mladý], *lomp* [neobratný], *domm* [hloupý], *konst* [umění]. Je-li ale touto následující souhláskou *d* nebo *t*, mění se v některých nářečích v *g* nebo *k*; např. *honk* — Hund [pes], plurál *höng*, kde změna nehlasného *k* v *g* je důsledek odpadnutí koncové samohlásky *e*.

Naproti tomu jsou okolnosti týkající se přehlásky v ripuárštině naprosto odlišné od nizozemských; shodují se celkem s horní němčinou a v některých výjimkách (např. *hanen* místo Hähne [kohouti]) se saštinou.

Počáteční *wr-* se změnilo v nehlasné *fr-*, zachované ve *fringen* — Wasser aus einem Tuch etc. ausringen [vyždímat šátek apod.] a *frêd* (holandsky *wreed*) ve významu abgehärtet [otužilý].

Místo *er*, *der*, *wer* je *hê* [on], *dê* [ten], *wê* [kdo].

Skloňování zůstává uprostřed mezi hornoněmeckým a saským. Tvoření plurálu na *-s* je časté, neshoduje se však skoro nikdy s nizozemským: toto *-s* se mění v místně zabarvené horní spisovné němčině v důsledku správného povědomí jazykového vývoje v *-r*.

Deminutivní přípona *-ken*, *-chen* se mění po *n* v *-schen*, *männschen;* plurál má stejně jako v nizozemštině *-s (männsches)*. Oba tvary vysledujeme až do Lotrinska.

R před *s*, *st*, *d*, *t*, *z* se vypouští, předcházející samohláska zůstává v některých nářečích krátká, v jiných se prodlužuje. Tak vzniká z hart [tvrdý] — *hatt* (v bergském nářečí), *haad* (v kolínském). Přitom se vlivem horské němčiny mění *st* v *scht* [št]: Durst [žízeň] — *doascht* v bergském, *dôscht* v kolínském nářečí.

Rovněž tak se z počátečního *sl*, *sw*, *st*, *sp* stalo hornoněmeckým vlivem *schl* [šl] atd.

Stejně jako v nizozemštině, je i v ripuárštině čisté *g* neznámé. Část nářečí při sálské hranici, jako např. bergské, má místo *g* na počátku a uvnitř slova rovněž aspirované *gh*, jenže palatálnější než nizozemština. Ostatní nářečí mají *j*. Na konci slova se *g* vyslovuje všude jako *ch*, avšak ne jako zadopatrové nizozemské, nýbrž jako předopatrové rýnskofrancké *ch*, které zní jako oslabené *j*. Podstatně dolnoněmecký ráz ripuárštiny dosvědčují výrazy jako *boven* místo oben [nahoře].

Většina neznělých souhlásek je všude na prvním stupni posouvání. Jen u *t*, u *k* uvnitř a na konci slov a občas u *p* nastalo v jižních nářečích hornoněmecké posouvání: mají *lôsze* místo *lôten* — lassen [nechat], *holz* místo *holt* [dříví], *rîch* místo *rîk* — reich [bohatý], *êch* místo *ek* — ich [já], *pief* místo *pîpe* — Pfeife [dýmka]. Ale *et* [ono], *dat* [to], *wat* [co] a několik jiných zůstává.

A na tomto dokonce ani důsledně neuskutečněném pronikání hornoněmeckého posouvání ve třech případech se zakládá obvyklé dělení francštiny na střední a dolní. Tím se však libovolně a podle zcela náhodného znaku roztrhává skupina nářečí, jež, jak bylo

uvedeno, spolu navzájem souvisí určitými hláskovými poměry a jejichž vzájemná souvislost se uznává ještě i v lidovém povědomí.

Zcela náhodně, pravím. Ostatní středoněmecké dialekty, hesenský, durynský, hornosaský atd., jsou každý celkem na určitém stupni hornoněmeckého posouvání. Snad se v nich projevuje na dolnosaské hranici o něco méně, na hornoněmecké o něco více [příznaků] posouvání, to však vytváří nanejvýš místní rozdíly. Naproti tomu nemá francština u Severního moře, na Máse a na dolním Rýně vůbec žádné posouvání, na alamanské hranici skoro alamanské posouvání; mezi tím jsou aspoň tři přechodné stupně. Posouvání proniklo tedy do rýnské francštiny, která se již vyvinula nezávisle [na něm], a roztrhalo ji na mnoho kusů. Poslední stopa tohoto posouvání naprosto nemusí zaniknout na hranici některé už dříve existující zvláštní skupiny nářečí, může zaniknout uvnitř takové skupiny, a to se také vskutku děje. Naproti tomu ovšem takový vliv posouvání, který vytváří skutečně nářečí, přestává, jak se ukáže, na hranici dvou již dříve odlišných nářečních skupin. A nepřišlo k nám *schl*, *schw* atd. a *scht* na konci slova rovněž z horní němčiny, a to ještě mnohem později? Toto však — alespoň první [jev] — zasahuje ještě hluboko do Vestfálska.

Ripuárská nářečí tvořila kompaktní skupinu dávno předtím, než se jedna jejich část naučila posouvání *t* a uprostřed a na konci slov postaveného *k* a *p*. Jak daleko mohla proniknout tato změna uvnitř skupiny, bylo a zůstane pro skupinu čistě náhodné. Dialekt [města] Neuss je totožný s dialektem Krefeldu a München-Gladbachu, až na drobnosti, které cizinec ani nepostřehne. Přesto je prý jeden tento dialekt středofranský, druhý dolnofranský. Nářečí bergského průmyslového kraje přechází v nepozorovatelných stupních do nářečí jihozápadní porýnské roviny. Přesto prý obě tato nářečí patří k naprosto odlišným skupinám. Každému, kdo je v tomto kraji doma, je zřejmé, že tu kabinetní učenost natahuje na Prokrustovo lože a priori vykonstruovaných příznaků živá lidová nářečí, jež jí jsou málo známá nebo úplně neznámá.

A kam vede toto ryze vnější rozlišování? K tomu, že se jihoripuárská nářečí házejí do jednoho pytle — do tzv. střední fran-

čtiny — s jinými dialekty, od nichž jsou, jak uvidíme, vzdálena víc než od takzvaných dolnofranckých. A že na druhé straně vybude úzký pruh země, s kterým nevědí co počít, takže jsou nakonec nuceni prohlásit kus za saský a kus za nizozemský, což je přímo výsměch skutečnému stavu těchto nářečí.

Vezměme si např. bergský dialekt, který Braune bez okolků nazývá bezpečně saským. Tvoří, jak jsme viděli, všechny tři osoby množného čísla indikativu prézentu stejně, ale jako ve francštině prastarým tvarem na *-nt*. Má pravidelně *o* místo *u* před *m* a *n* s následujícími souhláskami, což je podle téhož Brauna rozhodně nesaské a specificky dolnofrancké. Shoduje se ve všech shora uvedených ripuárských vlastnostech s ostatními ripuárskými dialekty. Přechází nepozorovatelně ode vsi ke vsi, od jednoho selského dvorce k druhému do nářečí porýnské roviny, ale na vestfálské hranici je velmi zřetelně oddělen od saského dialektu. Snad nikde jinde v celém Německu se nenajde jazyková hranice vedená tak bez přechodu jako zde. A jaký rozdíl v řeči! V celé samohláskové soustavě jako by se udál převrat: proti úzkému franckému *ei* stojí tu znenadání velmi široké *ai*, stejně tak *au* proti *ou*: z mnoha dvojhlásek a polohlásek se neshoduje ani jedna: zde *sch* [š] jako v ostatním Německu, tam *s+ch* jako v Holandsku: zde *wi hant* [máme], tam *wi hebbed;* zde ve funkci plurálu použité duálové tvary *get* a *enk* — ihr a euch [vy a vás], tam jenom *ji*, *i* a *jü*, *ü*: zde je vrabec (Sperling) jako v celé ripuárštině *Môsche*, tam jako v celé vestfálštině *Lüning*. O jiných, specifických zvláštnostech bergského nářečí ani nemluvě: ty zde na hraniční čáře rovněž náhle mizejí.

Cizinec nejlépe pozná svéráznost dialektu, slyší-li mluvit ne dialektem, nýbrž jemu srozumitelnou horní němčinou, kterou my Němci vyslovujeme většinou pod silným vlivem dialektu. Potom však někdo jiný než domácí člověk naprosto nemůže rozlišit domněle saského obyvatele bergského průmyslového kraje od obyvatele porýnské roviny, který prý mluví středofrancky, leda podle trochu velárnějšího aspirovaného *gh*, kde druhý vyslovuje *j*. Avšak obyvatel bergského Heckinghausu (z Oberbarmenu na levém břehu Wuppery) a obyvatel marckého Langerfeldu, bydlící sotva kilometr dále na východ, se liší také v místně zabarvené běžné horní

němčině mnohem víc než obyvatelé Heckinghausu a Koblenze, neřku-li Cách a Bonnu.

Ani na porýnského Franka nepůsobí pronikání posunutého *t* a koncového *k* zdaleka dojmem jazykového předělu, takže si i na zcela známém území musí teprve rozmýšlet, kde je vlastně hranice mezi *t* a *z*, *k* a *ch*, a při přecházení této hranice jsou mu obě tyto souhlásky skoro stejně běžné. To se ještě usnadňuje mnoha do nářečí proniklými hornoněmeckými slovy s posunutým *sz*, *z*, *ch* a *f*. Přesvědčivý příklad nám poskytuje starý bergský soudní řád ze 14. stol. (Lacomblet, Archiv, I, str. 79 a násl.[376]). Zde se vyskytují *zo* [k], *uiss* (aus [z]), *zween* [dva], *bezahlen* [zaplatit]; vedle toho v téže větě *setten* [posadit], *dat nutteste* (nützeste [nejužitečnější]); rovněž tak *Dache* [střecha], *redelich* [poctivý] vedle *reicket* (reicht [sahá]); *upladen* [nakládat], *upheven* [zdvíhat], *hulper* (Helfer [pomocník]) vedle *verkouffen* [prodávat]. V jiném odstavci na str. 85 stojí střídavě dokonce *zo* a *tho* — zu [k]. Zkrátka, nářečí z pohoří a z roviny se ustavičně prolínají, aniž to písaři sebeméně vadí. Jako vždycky je tato poslední vlna, kterou hornoněmecké posouvání zaplavuje francké území, také nejslabší a nejmělčí. Je jistě zajímavé vyznačit čáru, kam až sahá. Avšak tato čára nemůže být hranicí dialektu: není s to roztrhnout samostatnou skupinu nářečí odedávna a blízce navzájem příbuzných a poskytnout záminku, aby se násilně odtržené zlomky — v rozporu se všemi jazykovými fakty — připojily k vzdálenějším skupinám.

2. *Střední francština.* Z toho, co bylo dosud vyloženo, samozřejmě vyplývá, že jsem stanovil severní hranici střední francštiny značně jižněji, než se to obvykle děje.

Ten fakt, že středofrancké územní pásmo na levém břehu Rýna bylo — *jak se zdá* — za časů Chlodvíkových v alamanských rukou, přiměl Arnolda k tomu, aby hledal v tamních místních jménech stopy alamanského osídlení, a dochází k závěru, že se až k čáře Kolín—Cáchy dá dokázat předfrancké, alamanské obyvatelstvo; přitom samozřejmě jsou stopy nejčastější na jihu, a směrem k severu řidnou. Místní jména, jak praví, ukazují na to, že Alamani dočasně postoupili až za kraj kolem Koblenze a Cách a že delší dobu ovládali Wetterau a jižní oblasti Nasavska. Neboť

jména s ryze alamanskými koncovkami *-ach*, *-brunen*, *-felden*, *-hofen*, *-ingen*, *-schwand*, *-stetten*, *-wangen* a *-weiler*, která se nikde nevyskytují na ryze franckém území, se objevují rozptýlena od Alsaska přes celou Falc, Porýnské Hesensko a Porýnské Prusko, jenže jich k severu stále ubývá a ustupují víc a víc převážně franckým jménům na *-bach*, *-berg*, *-dorf*, *-born*, *-feld*, *-hausen*, *-heim* a *-scheid* („Deutsche Urzeit"[377]).

Prozkoumejme nejprve domněle alamanská jména středofranckého území. Koncovky *-brunen*, *-stetten*, *-felden*, *-wangen* se mi na Reymannově mapě[378] (které tu, řečeno jednou provždy, používám) nikde nevyskytly. Koncovka *-schwand* se vyskytuje jednou: *Metzelschwander Hof* u Winnweileru a pak ještě *Schwanden* na sever od Landstuhlu. Tedy po obakrát v hornofrancké Falci, která se nás zde ještě netýká. Na *-ach* máme podél Rýna *Kreuznach*, *Bacharach*, *Hirzenach* u St. Goaru, *Rübenach* u Koblenze (*Ribiniacus* na Spruner-Menkeově mapě žup[379]), *Andernach* (římské *Antunnacum*), vedle něho *Wassenach*. Poněvadž se na celém levém břehu Rýna v římské době všeobecně vyskytuje poromántěná keltská koncovka *-acum: Tolbiacum — Zülpich*, *Juliacum — Jülich*, *Tiberiacum — Ziewerich* u Bergheimu, *Mederiacum* —, mohla by ve většině těchto případů ukazovat na alamanský vliv nanejvýš volba tvaru na *-ach*, místo na *-ich*. Jedině *Hirzenach* (= Hirschenbach) je [jméno] zcela německé a znělo dříve podle mapy žup *Hirzenowe* = Hirschenau, ne Hirschenbach. Jak ale potom vysvětlit *Wallach*, ležící těsně na sálské hranici mezi Büderichem a Rheinbergem? Toto jméno přece jistě není alamanské.

Na moselském území se vyskytuje také několik jmen na *-ach: Irmenach* východně od Bernkastelu, *Waldrach*, *Crettenach* u Trevíru, *Mettlach* nad Saarou. V Lucembursku *Echternach*, *Medernach*, *Kanach:* v Lotrinsku jen na pravém břehu Mosely: *Montenach*, *Rodlach*, *Brettnach*. I kdybychom připustili, že všechna tato jména ukazují na alamanské osídlení, pak by bylo jen velmi řídké a nepřesahovalo by nejjižnější část středofranckého území.

Zbývají *-weiler*, *-hofen* a *-ingen*, které si vyžadují důkladnějšího prozkoumání.

Koncovka *-weiler* především není bezvýhradně alamanská,

nýbrž je to provinčně latinské *villarium*, *villare* a vyskytuje se nanejvýš zcela výjimečně mimo hranice staré římské říše. Výsadou Alamanů nebylo tedy poněmčení *villare* ve *weiler*, nýbrž to, že si tuto koncovku oblíbili a široce ji používali i při pojmenování nových sídlišť. Pokud se vyskytují římská *villaria*, byli také Frankové nuceni poněmčit koncovku ve *wilare*, později *weiler*, nebo ji úplně vypustit. Pravděpodobně dělali někdy to, někdy ono, a právě tak dávali jistě tu a tam novým sídlištím jména na *-weiler*, jenže mnohem řidčeji než Alamani. Arnold nemůže najít severně od *Eschweileru* u Cách a *Ahrweileru* žádné významnější osady na *-weiler*. Ale na dnešním významu těch míst nezáleží; jisté je, že na levém břehu Rýna sahají jména na *-weiler* k severu až do blízkosti sálské hranice (*Garzweiler* a *Holzweiler* nejsou vzdáleny ani 5 mil od nejbližší holandsky mluvící osady v provincii Geldern) — na sever od spojnice *Eschweiler* — *Ahrweiler* je jich alespoň dvacet. Nejčastěji se pochopitelně vyskytují v blízkosti staré římské silnice z Maastrichtu přes Jülich do Kolína, dvě z nich, *Walwiller* a *Nyswiller*, dokonce na holandském území; a to že jsou také alamanské osady?

Dále na jih se v [pohoří] Eifel skoro vůbec nevyskytují, úsek Malmédy (čís. 159, Reymann) nemá ani jediný případ. Také v Lucembursku jsou vzácná, rovněž tak na dolní Mosele a až na hřeben Hunsrücku. Naproti tomu se často objevují na horní Mosele po obou březích řeky, směrem k východu houstnou a východně od Saarlouis tato koncovka stále víc převládá. Tady však už začíná hornofrancký jazyk a nikdo tu nebude popírat, že před Franky ovládali zemi Alamani.

Pro středofrancké a ripuárské území nedokazují tedy jména na *-weiler*, zrovna tak jako ve Francii mnoho názvů na *-villers*, alamanské osídlení.

Přejděme nyní k *-hofen*. Tato koncovka teprve není výhradně alamanská. Vyskytuje se na celém franckém území, počítaje v to i nynější Vestfálsko, později obsazené Sasy. Na pravém břehu Rýna jen několik příkladů: *Wehofen* u Ruhrortu, *Mellinghofen* a *Eppinghofen* u Duisburgu, *Benninghofen* u Mettmannu, jiný *Eppinghofen* u Dinslakenu, ve Vestfálsku *Kellinghofen* u Dorstenu, *Westhofen* u Castropu, *Wellinghofen*, *Wichlinghofen*, *Niederhofen*, dvakrát *Ben-*

ninghofen, *Berghofen*, *Westhofen*, *Wandhofen*, všechny v kraji Hellweg atd. Až do doby pohanské sahá *Ereshofen* na řece Aggeru, *Martis villa*, a už pojmenování boha války jako *Eru* ukazuje, že tu není na Alamany ani pomyšlení; ti se jmenovali *Tiuwâri* a nenazývali tedy tohoto boha *Eru*, nýbrž *Tiu*, později následkem posouvání *Ziu*.

Na levém břehu Rýna to s alamanským původem [jmen na] *-hofen* vypadá ještě hůře. Je zde opět jedna osada *Eppinghofen* jihovýchodně od Xantenu, tedy asi už na sálském území, a na jih odtud se hemží celé ripuárské území názvy na *-hofen*, vedle *-hof* pro samoty. Přejdeme-li pak na sálské území, je to ještě horší. Másа je po obou březích, již od francouzské jazykové hranice, obklopena samými *-hofen*. Pro stručnost přejděme hned na západní břeh. Tam najdeme v Holandsku a v Belgii alespoň sedmkrát *Ophoven*, v Holandsku *Kinckhoven* atd.: pro Belgii si vezměme především úsek Leuven (čís. 139, Reymann). Zde je *Ruykhoven*, *Schalkhoven*, *Bommershoven*, *Wintershoven*, *Mettecoven*, *Helshoven*, *Engelmanshoven* u Tongernu; *Zonhoven*, *Reekhoven*, *Konings Hoven* u Hasseltu; dále na západ *Bogenhoven*, *Schuerhoven*, *Nieuwenhoven*, *Gippershoven*, *Baulershoven* u St. Truyenu; nejzápadněji *Gussenhoven* a *Droenhoven* na východ a severovýchod od Tirlemontu (Thienen). Úsek Turnhout (čís. 120) má alespoň třiatřicetkrát *-hoven*, většinou na belgickém území. Dále na jihozápad se táhnou jména na *-hove* (dativní *-n* se tu pravidelně odsouvá) podél celé francouzské jazykové hranice: od *Heerlinkhove* a *Nieuwenhove* u *Ninove*, které je samo porománštěné *-hove*, — prostřední články v počtu asi 10 vynechávám — až ke *Ghyverinckhove* a *Pollinchove* u Dixmuidenu a *Volkerinckhove* u Saint Omeru ve francouzských Flandrech. Třikrát se vyskytuje *Nieuwenhove*, což dokazuje, že koncovka je mezi lidem ještě živá. Vedle toho velmi četné samoty se jmény na *-hof*. Podle toho je tedy možné posoudit výhradně alamanský ráz koncovky *-hofen*.

Konečně k *-ingen*. Označení stejného původu příponou *-ing*, *-ung* je společné všem germánským národům. Poněvadž se usídlovaly podle jednotlivých rodů, hraje tato koncovka také všude u místních jmen důležitou úlohu. Brzy se spojuje v genitivu plurálu s lokálním zakončením: *Wolvaradingahusun* u Mindenu, *Snotingaham*

(Nottingham) v Anglii. Brzy zase stojí samotný plurál jako označení místa: *Flissingha* (Vlissingen), *Phladirhinga* (Vlaardingen), *Crastlingi* v holandském Frísku, *Grupilinga, Britlinga, Otlinga* ve starém Sasku. Tato jména jsou dnes většinou redukována na dativ a končí na *-ingen*, zřídka na *-ing*. Většina národů zná a používá obou způsobů: Alamani, jak se zdá, dávají přednost druhému způsobu, alespoň nyní. *Rümmingen* u Lörrachu se dříve nazývalo (764) *Romaninghova*, takže švábská *-ingen* jsou často teprve novějšího původu (Mone, „Urzeit des badischen Landes", sv. 1, str. 213). Švýcarská *-kon* a *-kofen* vznikla skoro všechna stažením z *-inghofen: Zollinchovon — Zollikofen, Smarinchova — Schmerikon* atd. Srv. F. Beust, „Historischer Atlas des Kantons Zürich", kde se jich najde na tucty na mapě čís. 3, znázorňující alamanskou dobu. Poněvadž se [tato koncovka] vyskytuje také u Franků, Sasů a Frísů, bylo by velmi odvážné soudit z výskytu místních jmen na *-ingen* hned na alamanské osídlení.

Právě uvedená jména dokazují, že jména na *-ingas* (nominativus pluralis) a *-ingum, -ingon* (dativus pluralis) nebyla ničím neobvyklým jak u Frísů, tak u Sasů od Šeldy až k Labi. Také dnes ještě nejsou v celém dolním Sasku vzácností [jména na] *-ingen*. Ve Vestfálsku po obou březích Ruhru, jižně od čáry Unna — Soest, se najde alespoň dvanáctkrát *-ingen* vedle *-ingsen* a *-inghausen*. A všude, kam až sahá francké území, najdeme také jména na *-ingen*.

Na pravém břehu Rýna nacházíme nejprve v Holandsku *Wageningen* nad Rýnem a *Genderingen* nad Ijselem (přitom vylučujeme všechna jména, která by snad mohla být fríská), v bergském kraji *Huckingen, Ratingen, Ehingen* (hned za nimi i na saském území *Hattingen, Sodingen, Ummingen*), *Heisingen* u Werdenu (které Grimm odvozuje od Tacitovy *Silva Caesia* a které by tedy bylo prastaré), *Solingen, Husingen, Leichlingen* (na mapě žup *Leigelingon*, staré tedy asi 1000 let), *Quettingen* a na řece Siegu *Bödingen* a *Röcklingen*, nepočítaje dvě jména na *-ing*. *Hönningen* u Rheinbrohlu a *Ellingen* ve Wiedském kraji navazují spojení s krajinou mezi Rýnem, Lahnem a Dillem, kde, počítáme-li málo, se vyskytne *-ingen* dvanáctkrát. Jít dále na jih nemá význam, protože tady začíná země, která nesporně prošla obdobím alamanského osídlení.

Na levém břehu Rýna máme *Millingen* v Holandsku nad

Nymwegen, *Lüttingen* pod Xantenem, ještě jednou *Millingen* pod Rheinbergem, pak *Kippingen*, *Rödingen*, *Höningen*, *Worringen*, *Fühlingen*, všechna severněji než Kolín, *Wesselingen* a *Köttingen* u Brühlu. Odtud směřují jména na *-ingen* dvěma směry. Ve Vysokém Eifelu jsou řídká; na francouzské hranici nacházíme u Malmédy: *Büllingen*, *Hünningen*, *Mürringen*, *Iveldingen*, *Eibertingen* jako přechod k velmi častým jménům na *-ingen* v Lucembursku a na pruské a lotrinské horní Mosele. Druhá spojovací čára prochází podél Rýna a jeho bočných údolí (v krajině kolem Ahry 7—8), konečně údolím Mosely rovněž do krajiny nad Trevírem; zde jména na *-ingen* převládají. ale jsou oddělena od velké skupiny alamansko-švábských *-ingen* nejprve jmény na *-weiler* a potom na *-heim*. Jestliže tedy podle Arnoldova požadavku „uvážíme všechny okolnosti v jejich souvislosti“[380], dojdeme k závěru, že *-ingen* v německém kraji kolem horní Mosely jsou francká, a ne alamanská.

Jak málo si tu potřebujeme pomáhat Alamany, ujasní se nám teprve tehdy, jakmile sledujeme *-ingen* směrem od francouzsko-ripuárské jazykové hranice u Cách až na sálské území. U Maaseyku západně od Másy leží *Geystingen*, dále na západ u Brée *Gerdingen*. Potom, vezmeme-li si znovu úsek čís. 139, Leuven, najdeme [jména]: *Mopertingen*, *Vlytingen*, *Rixingen*, *Aerdelingen*, *Grimmersingen*, *Gravelingen*, *Ordange* (za Ordingen), *Bevingen*, *Hatingen*, *Buvingen*, *Hundelingen*, *Bovelingen*, *Curange*, *Raepertingen*, *Boswinningen*, *Wimmertingen* a jiná v okolí Tongernu, St. Truyenu a Hasseltu. Nejzápadnější, nedaleko Leuvenu, jsou *Willebringen*, *Redingen*, *Grinningen*. Zde spojení zdánlivě přestává. Přejdeme-li však na území, kde se nyní mluví francouzsky, kde se však v 6.—9. století odehrával boj mezi oběma jazyky, najdeme počínaje od Másy celý pás pofrancouzštěných jmen na *-ange*, což je tvar odpovídající také v Lotrinsku a Lucembursku [tvaru] *-ingen*. Jdeme-li od východu na západ: *Ballenge*, *Roclenge*, *Ortrange*, *Lantremange*, *Roclange*, *Libertange*, *Noderange*, *Herdange*, *Oderinge*, *Odange*, *Gobertang*, *Wahenges;* poněkud dále na západ *Louvrenge* u Wavre a *Revelinge* u Waterloo navazují spojení s *Huysinghen* a *Buisinghen*, předními strážemi skupiny více než dvaceti [jmen na] *-inghen*, která se táhnou jihozápadně od Bruselu podél jazykové hranice od Halu až ke Gram-

montu. A konečně ve francouzských Flandrech: *Gravelingen, Wulverdinghe* (tedy úplně starosaské *Wolvaradinges-hûsun*), *Leubringhen, Leulinghen, Bonninghen, Peuplingue, Hardinghen, Hermelinghen* u Saint Omeru a dále až za Boulogne *Herbinghen, Hocquinghen, Velinghen, Lottinghen, Ardinghen*, všechna jasně odlišena od jmen na *-inghem (-ingheim)*, jež jsou v tomto kraji ještě četnější.

Ukázalo se tedy, že tyto tři koncovky, které Arnold považuje za specificky alamanské, jsou rovněž francké, a pokus dokázat na středofranckém území alamanské osídlení *před* franckým se musí považovat za nezdařený. Přitom však lze vždycky připustit možnost nepříliš mocného alamanského živlu v jihovýchodní části tohoto území.

Od Alamanů nás vede Arnold k Chattům. Ti prý obsadili — s výjimkou vlastních Ripuárů — území na jih od župy Ribuaria, tedy území, které nazýváme středo- a hornofranckým, a to po Alamanech a vedle nich. Také to se odůvodňuje na základě hesenských místních jmen, jež nacházíme v tomto kraji vedle alamanských:

„Shoda místních jmen na obou březích Rýna až k alamanské hranici je tak pozoruhodná a nápadná, že by to byl věru div, kdyby snad byla jen náhodná; naproti tomu se nám zdá velmi přirozenou, předpokládáme-li, že přistěhovalci dávali svá domácí místní jména také novým sídlištím, jak se to ještě stále děje v Americe.“[381]

Proti této větě lze máloco namítat. Tím víc však proti závěru, že vlastní Ripuárové neměli nic společného s osídlením celého středo- a hornofranckého území a že tu nacházíme jen Alamany a Chatty. Většina Chattů, kteří se vystěhovali z vlasti na západ, se připojila, jak se zdá, už dávno k Iskaevonům (rovněž tak Batavové, Kanninefatové a Chattuariové); kam se také měli obrátit? V obou prvních stoletích našeho letopočtu byli Chattové spojeni s ostatními Herminony jen v týlu přes Durynky; z jedné strany měli ingaevonské Cherusky, z druhé Iskaevony a před sebou Římany. Herminonské kmeny, které později vystupují spojeny jako Alamani, přišly z vnitra Germánie, byly po staletí odděleny od Chattů Durynky a jinými národy a odcizily se jim mnohem víc než iskaevonští Frankové, s nimiž je po staletí spojovalo bratrství ve zbrani. O účasti Chattů na obsazení zmíněného pruhu země

není tedy pochyb, zato však o vyloučení Ripuárů z tohoto osídlení. To bude prokázáno jen tehdy, nevyskytují-li se tu specificky ripuárská jména. A tomu je právě naopak.

Mezi koncovkami, které Arnold udává jako specificky francké, je *-hausen* společné Frankům, Sasům, Hessům a Durynkům; *-heim* je v sálštině *-ham*, *-bach* je v sálském a dolnoripuárském nářečí *-beek*; z ostatních je skutečně charakteristické jen *-scheid*. Je specificky ripuárské, právě tak jako *-ich*, *-rath* nebo *-rade* a *-siepen*. Oběma franckým dialektům jsou dále společné *-loo (loh)*, *-donk* a *-bruch* nebo *-broich* (sálsky *-broek*).

[Koncovka] *-scheid* se vyskytuje jen v horách a zpravidla označuje místa u rozvodí. Frankové zanechali po sobě tuto koncovku v celém vestfálském Sauerlandu až k hesenské hranici, kde se nachází ještě jen ve jménech hor až do okolí východně od Korbachu. Na Ruhru se střetá se starofranckým *-scheid* posaštěná přípona *-schede: Melschede, Selschede, Meschede*, hned vedle nich *Langscheid, Ramscheid, Bremscheid*. V bergském kraji se vyskytuje často na pravém břehu Rýna až po Westerwald, ne však jižněji. Vlevo od Rýna začínají však [jména na] *-scheid* pochopitelně až v Eifelu;* v Lucembursku je jich nejméně 21, v Hochwaldu a Hunsrücku jsou častá. Ale stejně jako na jih od Lahnu, i zde k nim přistupuje na východním a jižním svahu Hunsrücku a Soonwaldu tvar *-schied*, který je patrně hesenskou adaptací. Oba tvary se vedle sebe táhnou na jih přes řeku Nahe až k Vogézám, kde nacházíme: *Bisterscheid* západně od Donnersbergu, *Langenscheid* u Kaiserslautern, náhorní plošinu *Breitscheid* jižně od Hochspeyeru, *Haspelscheid* u Bitsche, *Scheidwald* severně od Lützelsteinu, a konečně jako nejjižnější stráž *Walscheid* na severním svahu Dononu, ještě jižněji než ves Hessen u Saarburgu, nejzazší chattská výspa u Arnolda.

Specificky ripuárské je dále *-ich*, z téhož kořene jako *-ach*, gótsky *-ahva* — Wasser [voda]; oběma koncovkami se poněmčuje také belgicko-římské *-acum*, jak dokazuje *Tiberiacum*, na mapě

* Na rovině nacházím jen *Waterscheid*, východně od Hasseltu v belgickém Limbursku, kde jsme již pozorovali silné ripuárské pomíšení. *(Engelsova poznámka.)*

žup *Civiraha*, dnes *Ziewerich*. Na pravém břehu Rýna není příliš časté: *Meiderich* a *Lirich* u Ruhrortu jsou nejsevernější, odtud se táhnou [jména na *-ich*] podél Rýna až k *Biebrichu*. Rovina na levém břehu Rýna, od *Büderichu* proti Weselu, je jich plná, přes Eifel přecházejí až do Hochwaldu a Hunsrücku, mizejí však v Soonwaldu a v kraji kolem Nahe, ještě dříve než přestávají [jména na] *-scheid* a *-roth*. V západní části našeho území však pokračují až na francouzskou jazykovou hranici a dále za ni. Okolí Trevíru, které jich má mnoho, pomineme; v holandském Lucembursku jsem jich napočetl dvanáct a ještě na druhé straně v belgickém *Törnichu* a *Merzigu* (Messancy — pravopis *-ig* na věci nic nemění, etymologie a výslovnost jsou stejné), v Lotrinsku *Soetrich*, *Sentzich*, *Marspich*, *Daspich* západně od Mosely; na východ od ní *Kintzich*, *Penserich*, *Kemplich*, *Destrich*, dvakrát *Kerprich*, *Hibrich*, *Helsprich*.

Koncovka *-rade*, *-rad*, nalevo od Rýna *-rath* přesahuje rovněž daleko hranice svého staroripuárského domova. Vyplňuje celý Eifel a střední i dolní část moselského údolí s jeho pobočnými údolími. V témž kraji, kde se mísí *-scheid* a *-schied*, se na obou březích Rýna vyskytuje *-rod*, *-roth* vedle *-rad* a *rath*, rovněž hesenského původu, ale na pravém břehu Rýna, ve Westerwaldu, sahají jména na *-rod* dále na sever. V Hochwaldu má severní svah zpravidla *-rath*, jižní *-roth*.

Nejméně proniklo *-siepen*, po provedeném posouvání *-seifen*. Toto slovo označuje údolíčko potoka s příkrým spádem a dosud se ho všeobecně takto užívá. Vlevo od Rýna nesahá daleko za starou ripuárskou hranici, vpravo je najdeme ve Westerwaldu na řece Nister a ještě u Langenschwalbachu *(Langenseifen)*.

Zacházeli bychom příliš daleko, kdybychom se pouštěli do zkoumání ostatních koncovek. Určitě však nesmíme nesčetná jména na *-heim*, která jdou stále proti proudu Rýna vzhůru od Bingen až daleko do alamanského území a která se vůbec najdou všude, kde se usadili Frankové, vykládat jako chattská, nýbrž jako ripuárská. Jejich domov není v Hesensku, kde se vyskytují zřídka a kam asi pronikla později, nýbrž na sálské půdě a v porýnské rovině kolem Kolína, kde se vyskytují vedle jiných, specificky ripuárských jmen skoro ve stejném počtu.

Výsledek tohoto zkoumání je tedy, že Ripuárové se ani zdaleka nedali proudem hesenského přistěhovalectví zadržet u Westerwaldu a Eifelu, ale naopak sami zaplavili celé středofrancké území. A to silněji jihozápadním směrem do kraje horní Mosely, než na jihovýchod k Taunusu a do oblasti řeky Nahe. Potvrzuje to i jazyk. Jihozápadní nářečí až do Lucemburska a západního Lotrinska jsou ripuárštině mnohem bližší než východní nářečí, zvláště na pravém břehu Rýna. Lze je považovat za jakési prodloužení ripuárštiny s posouváním provedeným více hornoněmecky.

Charakteristickým rysem středofranckých nářečí je především pronikání hornoněmeckého posouvání. Nejen posouvání několika neznělých ražených souhlásek (tenues) v souhlásky třené, které se vztahuje na poměrně málo slov a nedotýká se charakteru nářečí, nýbrž počínající posouvání znělých *ražených souhlásek (medií)*, které působí to zvláštní středo- a horskoněmecké smíšení *b* a *p*, *g* a *k*, *d* a *t*. Teprve tam, kde se objeví nemožnost jasně rozlišit na počátku slova *b* a *p*, *d* a *t*, *g* a *k*, tedy to, co Francouzi hlavně myslí pod accent allemand*, teprve tam vnímá Dolnoněmec velký předěl, který vytvořilo v německém jazyce druhé posouvání. A tento předěl prochází mezi řekami Siegem a Lahnem, mezi Ahrou a Moselou. Podle něho má střední francština na počátku slov *g*, které chybí severnějším dialektům, uprostřed a na konci slov však vyslovuje ještě palatální *ch* místo *g*. Dále přechází *ei* a *ou* severních dialektů v *ai* a *au*.

Několik ryze franckých zvláštností: ve všech sálských a ripuárských nářečích je slovo *Bach* [potok], v neposunutém tvaru *Beek*, ženského rodu. To platí také alespoň pro největší, západní část střední francštiny. Jako nesčetné jiné stejnojmenné *Bäche* [potoky] v Nizozemsku a na dolním Rýně, je také lucemburský *Glabach (Gladbach*, nizozemsky *Glabeek)* ženského rodu. Naproti tomu se užívá dívčích jmen jako neuter: neříká se jen *das* Mädchen [děvče], *das* Mariechen [Mařenka], *das* Lisbethchen [Bětuška], nýbrž také *das* Marie, *das* Lisbeth, od Barmen až za Trevír. U Forbachu v Lotrinsku je na mapě pořízené původně Francouzi „*Karninsches-*

* — německým přízvukem. *(Pozn. red.)*

berg" (Kaninchenberg [Králičí hora]). Tedy totéž deminutivum *-schen*, plur. *-sches*, které jsme výše uznali jako ripuárské.

Na rozvodí mezi Moselou a Nahe a vpravo od Rýna v pahorkatině jižně od Lahnu počíná nová skupina nářečí:

3. *Horní francština.* Zde jsme na územním pásu, který byl nesporně nejprve územím dobytým Alamany (nehledě k dřívějšímu obsazení Vangiony atd., o jejichž kmenovém příbuzenství a jazyku nic nevíme) a kde můžeme ochotně připustit značnější chattské přimíšení. Ale také zde upozorňují místní jména, jak netřeba opakovat, na přítomnost nikoli bezvýznamných ripuárských prvků, zvláště v porýnské rovině. Ještě více však o tom svědčí sám jazyk. Vezměme si nejjižnější definovatelný dialekt, který má zároveň literaturu, dialekt falcký. Tu se shledáváme zase s obecně franckou nemožností vyslovit *g* uprostřed a na konci slova jinak než jako palatální *ch.** Říká se tu: *Vöchel* [ptáci], *Flechel* [cep], *geleche* — (gelegen [ležící]), *gsacht* — gesagt [řečeno], *licht* — liegt [leží] atd. Rovněž tak obecně francké *w* místo *b* uprostřed slova: *Bûwe* — Buben [chlapci], *glâwe* — glauben (ale *i gláb*) [věřit], *bleiwe* [zůstat], *selwer* — selbst [sám], *halwe* — halbe [půl]. Posouvání není zdaleka provedeno tak dokonale, jak vypadá, dokonce se, zvláště u cizích slov, objevuje zpětné posouvání, tj. neznělá souhláska na počátku slova se posouvá nikoliv o stupeň dopředu, nýbrž dozadu: jak se ukáže, mění se *t* v *d*, *p* v *b*; *d* a *p* na počátku slova zůstávají na dolnoněmeckém stupni: *dûn* — tün [dělat], *dag* [den], *danze* [tančit], *dür* [dveře], *dodt* [mrtvý]; avšak před *r*: *trinke* [pít], *trage* [nést], *paff* — Pfaff [kněz], *peife* [dýmka], *palz* — Pfalz [Falc], *parre* — Pfarrer [farář]. Poněvadž *d* a *p* zastupují hornoněmecké *t* a *pf*, posouvá se i v cizích slovech počáteční *t* nazpět v *d*, počáteční *p* pak v *b*: *derke* — Türke [Turek], *dafel* — Tafel [deska], *babeer* — Papier [papír], *borzlan* — Porcellan [porcelán], *bulwer* — Pulver [prach]. Dále nesnáší falcké nářečí, a v tom se shoduje jen s dánštinou, neznělé ražené souhlásky (tenues) mezi samohláskami: *ebbes* — etwas [něco], *labbe* — Lappen [hadr], *schlubbe* — schlupfen [proklouznout], *schobbe* — Schoppen [žejdlík], *Peder* — Peter, *dridde* —

* Všechny citáty jsou z „Fröhlich Palz, Gott erhalt's! Gedichte in Pfälzer Mundart" od K. G. Nadlera, Frankfurt n. M. 1851. *(Engelsova poznámka.)*

dritte [třetí], *rodhe* — raten [radit]. Jen *k* tvoří výjimku: *brocke* [drobet], *backe* [péci]. Ale v cizích slovech je *g*: *musigande* — Musikanten [hudebníci]. Je to rovněž zbytek dolnoněmeckého hláskového stupně, který se dál rozšířil zpětným posouváním;* jen tím, že ve slovech *dridde* [třetí], *hadde* [měl] se neprovedlo posouvání, mohlo se také Peter změnit v *Peder* a tak se s příslušnými hornoněmeckými *t* zachází stejně nestranně. Rovněž tak zůstává *d* v *halde* — halten [držet], *alde* — alte [staří] atd. na dolnoněmeckém stupni posouvání.

Přes celkový dojem, který je pro Dolnoněmce rozhodně hornoněmecký, nepřijalo falcké nářečí hornoněmecké posouvání ani do té míry, do jaké je uchovává náš spisovný jazyk. Naopak, falcké nářečí protestuje svým zpětným posouváním proti hornoněmeckému stupni posouvání, který sem pronikl zvenčí a je dodnes v nářečí cizím prvkem.

Je tu na místě zabývat se obvykle neuznávaným zjevem: záměnou *d* a *t*, *b* a *p*, dokonce i *g* a *k* u těch Němců, v jejichž dialektu prošly znělé ražené souhlásky hornoněmeckým posouváním. K této záměně nedochází, dokud každý mluví *svým nářečím*. Naopak. Viděli jsme právě, že např. obyvatel Falce tu rozlišuje velmi přesně, dokonce tak, že provádí zpětné posouvání v cizích slovech, aby je přizpůsobil požadavkům svého dialektu. Cizí *t* na počátku slova se mu mění v *d* jen proto, že spisovné německé *t* odpovídá jeho *d*; a cizí *p* se mění v *b*, protože jeho *p* odpovídá spisovnému *pf*. Právě tak se v jiných horskoněmeckých nářečích nepomíchají neznělé souhlásky, dokud se mluví nářečím. Každé z nich má svůj vlastní, přesně provedený zákon posouvání. Jinak je tomu, jakmile se mluví spisovným nebo cizím jazykem. Pokus použít na ně zákon o posouvání platný pro to které nářečí — a tento pokus se děje nevědomky — koliduje s pokusem mluvit správně novým jazykem. Potom ztrácejí psané *b* a *p*, *d* a *t* svůj stálý význam, a tak se mohlo stát, že si např. Börne ve svých dopisech z Paříže stěžuje na Francouze, kteří nedovedou rozlišovat *b* a *p*, poněvadž se tvrdošíjně domnívají, že jeho jméno, které vyslovoval *Perne*, začíná hláskou *p*.

* Na okraji Engelsova poznámka tužkou: shoduje se s Otfriedem. *(Pozn. red.)*

Avšak vraťme se k falckému nářečí. Důkaz, že mu bylo hornoněmecké posouvání takřka vnuceno zvenčí a dodnes v něm zůstalo cizím prvkem, aniž přitom dosáhlo takového stupně jako spisovný jazyk (stupně, který Alamani a Bavoři daleko překračují, zachovávajíce vcelku ten či onen stupeň starohornoněmecký) — tento důkaz sám stačí, aby bylo možné zjistit převážně francký ráz falckého nářečí. Neboť i v Hesensku ležícím mnohem severněji je posouvání vcelku provedeno dále, a tím se redukuje domnělý převážně hesenský ráz falckého nářečí na skrovnou míru. Aby mohli těsně na alamanské hranici, mezi zbylými Alamany, klást hornoněmeckému posouvání takový odpor, k tomu bylo třeba, aby tu vedle Hessů, kteří sami byli v podstatě Hornoněmci, byli alespoň stejně četní Ripuárové. A jejich přítomnost je dále dokázána — kromě místními jmény — dvěma obecně franckými zvláštnostmi: zachováním franckého *w* místo *b* uvnitř slova a výslovností *g* jako *ch* uvnitř a na konci slova. K tomu přistupuje ještě shoda v mnoha jednotlivých případech. S falckým *Gundach* — „guten Tag" [dobrý den] se dojde až do Dunkerque a Amsterodamu. Jako se ve Falci říká „*ein sichrer Mann*" [„jistý člověk"] místo „ein gewisser Mann", tak v celém Nizozemsku *een zekeren man*. *Handsching* místo Handschuh [rukavice] se shoduje s ripuárským *Händschen*. Dokonce i *g* místo *j* v *Ghannisnacht* (Johannisnacht [svatojánská noc]) je ripuárské a sahá, jak vidíme, až do okolí Münsteru. I *baten* (bessern, nützen [prospívat] od *bat* — besser [lepší]), společné všem Frankům a také Nizozemcům, se užívá ve Falci: *'s badd alles nix* — es hilft alles nichts [to všechno nic nepomůže], kde dokonce *t* nebylo jako v hornoněmčině posunuto v *tz*, nýbrž změnilo se jako ve falckém dialektu mezi samohláskami ve znělé *d*.

Napsal B. Engels v letech 1881—1882

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

POZNÁMKY

[1] Engelsův dopis Augustu Bebelovi z 18.—28. března 1875 obsahově souvisí s Marxovou „Kritikou gothajského programu" a vyjadřuje Marxovo a Engelsovo stanovisko ke sloučení obou německých dělnických stran, eisenašských a lassallovců, které se připravovalo na květen 1875. Bezprostředním popudem k napsání tohoto dopisu byl návrh programu budoucí sloučené Sociálně demokratické dělnické strany Německa, který byl uveřejněn 7. března 1875 v listech „Der Volksstaat" (orgánu eisenašských), a v „Neuer Social-Demokrat" (orgánu lassallovců). Tento návrh, který obsahoval mnoho politicky nesprávných a nevědeckých tezí a řadu ústupků lassallovcům, byl přijat s nepatrnými změnami na slučovacím sjezdu v Gotě v květnu 1875 (22.—27. května 1875) a později se stal známým jako gothajský program.

Marx a Engels uvítali sloučení obou dělnických stran, zastávali však názor, že zdravého, trvalého sloučení je možné dosáhnout jen na principiálním základě, bez ústupků lassallovcům. Engels proto kritizuje ve svém dopise Bebelovi, který měl být vůdcem eisenašských (stoupenců marxismu), návrh gothajského programu a varuje eisenašské před ústupky lassallovcům. Dopis byl poprvé uveřejněn až po 36 letech v Bebelově knize „Aus meinem Leben" [„Z mého života"], 2. díl, Stuttgart 1911. — *31.*

[2] *Eisenašský program z roku 1869* (Program a stanovy Sociálně demokratické dělnické strany) byl přijat na celoněmeckém sociálně demokratickém dělnickém sjezdu, který se konal 7.—9. srpna 1869 v Eisenachu. Na sjezdu, jehož se zúčastnili také představitelé různých německých dělnických spolků z Rakouska a Španělska, byla založena Sociálně demokratická dělnická strana. Tím měla německá dělnická třída samostatnou revoluční stranu, opírající se o principy vědeckého socialismu. Tato strana vznikla v boji s Lassallovým oportunismem a pod rozhodným vlivem Marxe a Engelse. Její program byl vypracován v duchu požadavků Internacionály. Vůdcové a členové strany se také nazývali eisenašští. — *31, 41.*

[3] *Německá lidová strana* vznikla roku 1865 jako představitelka demokratické maloburžoazie a zčásti i buržoazie převážně jihoněmeckých států. Na rozdíl

od národních liberálů vystupovala proti hegemonii Pruska v Německu a prosazovala plán tzv. „Velkého Německa", k němuž by patřily jak Prusko, tak Rakousko. Tato strana, která prováděla protipruskou politiku a hlásala všeobecně demokratická hesla, byla mluvčím partikularistických snah některých německých států. Propagovala myšlenku německého spolkového státu a zároveň vystupovala proti sjednocení Německa v jednotnou, centralizovanou, demokratickou republiku.

Roku 1866 se k Německé lidové straně připojila Saská lidová strana, jejíž jádro tvořili dělníci. S lidovou stranou ji spojoval jen protipruský postoj a snaha dosáhnout spojenými silami národního sjednocení země demokratickou cestou. Toto levé křídlo lidové strany se dále vyvíjelo socialisticky. Většina strany se odtrhla od maloburžoazních demokratů a připojila se v srpnu 1869 k Sociálně demokratické dělnické straně (eisenašských). — *32, 41.*

[4] *„Der Volksstaat"* [„Lidový stát"] — orgán německé Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských); vycházel v Lipsku od 2. října 1869 do 29. září 1876, zpočátku dvakrát, od července 1873 třikrát týdně. List vyjadřoval názory revolučního proudu v německém dělnickém hnutí a byl stále pronásledován policií a vládou. Složení redakce se často měnilo, protože redaktoři byli zatýkáni; vedení však zůstalo v rukou Wilhelma Liebknechta. Velký vliv na charakter listu měl August Bebel, vedoucí vydavatelství „Volksstaat". Marx a Engels spolupracovali s listem od jeho založení. Poskytovali redakci neustále pomoc a systematicky přispívali k tomu, že si list uchoval revoluční linii.

Přes některé slabiny a chyby byl „Der Volksstaat" jedním z nejlepších dělnických listů v sedmdesátých letech. — *32.*

[5] *„Frankfurter Zeitung"* [„Frankfurtské noviny"] — zkrácený název listu „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt" [„Frankfurtské noviny a obchodní list"], maloburžoazně demokratický deník; vycházel ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1856—1943 (pod uvedeným názvem od roku 1866). — *32.*

[6] *Sedm politických požadavků* — jde o tyto body z návrhu gothajského programu: „Německá dělnická strana žádá jako svobodný základ státu:

1. Všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo pro všechny muže od 21. roku při všech volbách do státních a obecních orgánů.

2. Přímé lidové zákonodárství s právem navrhovat i zamítat.

3. Všeobecnou brannou povinnost. Lidovou obranu místo stálého vojska. O válce a míru rozhoduje lidové zastupitelstvo.

4. Zrušení všech výjimečných zákonů, zvláště tiskového, spolčovacího a shromažďovacího zákona.

5. Lidové soudy. Bezplatné soudní řízení.

Německá dělnická strana žádá jako duchovní a mravní základ státu:

1. Všeobecnou a rovnou výchovu lidu státem. Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.
2. Svobodu vědy. Svobodu svědomí." — *32.*

[7] *Liga míru a svobody* — buržoazní pacifistická organizace, založená roku 1867 ve Švýcarsku řadou maloburžoazních republikánů a liberálů (za aktivní účasti Victora Huga, Giuseppe Garibaldiho aj.). V letech 1867—1868 působil v Lize Michail Bakunin. Na počátku své činnosti se Liga pokusila pod vlivem Bakuninovým využít pro své cíle dělnického hnutí. Prohlašovala, že je možno skoncovat s válkou vytvořením „Spojených států evropských", a tak vyvolávala v masách falešné iluze a odváděla proletariát od třídního boje. — *32.*

[8] Ferdinand Lassalle, „Arbeiterlesebuch" [„Dělnická čítanka"], Frankfurt nad Mohanem 1863, str. 5. Lassalle uvádí na této stránce citát o mzdovém „železném ekonomickém zákonu", jak ho zformuloval ve své brožuře „Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig" [„Otevřený dopis ústřednímu výboru ke svolání všeobecného německého dělnického sjezdu v Lipsku"], Curych 1863, str. 15—16. — *33.*

[9] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 517—814. — *33.*

[10] Wilhelm Bracke, „Der Lassalle'sche Vorschlag" [„Lassallův návrh"], Brunšvik 1873. — *33.*

[11] Míní se tu „Bída filosofie" a „Manifest Komunistické strany" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196 a 423—462). — *35.*

[12] Engels tu naráží na Bakuninovy výroky v knize „Gosudarstvennosť i anarchija" [„Státnost a anarchie"], Úvod, díl II; kniha vyšla ve Švýcarsku roku 1873. Na neopodstatněnost Bakuninových obvinění poukázal Marx v konspektu jeho knihy (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 615 až 646). — *35, 41.*

[13] „*Demokratisches Wochenblatt*" [„Demokratický týdeník"] — dělnický list, který vycházel od ledna 1868 do září 1869 v Lipsku za redakce Wilhelma Liebknechta. Od prosince 1868 se stal orgánem maloburžoazně demokratického Svazu německých dělnických spolků, v jehož čele stál August Bebel. Zpočátku byl do jisté míry pod maloburžoazním vlivem lidové strany. Ale díky Marxovu a Engelsovu úsilí začal brzy bojovat proti lassallovštině, propagovat myšlenky Internacionály a otiskovat její nejdůležitější dokumenty. Při založení Sociálně demokratické dělnické strany sehrál významnou roli. Na eisenašském sjezdu roku 1869 byl prohlášen za ústřední orgán Sociálně

demokratické dělnické strany a přejmenován na „Volksstaat" (viz poznámku 4). — *35.*

[14] *„Kritika gothajského programu"* (Marx ji nazval „Poznámky k programu německé dělnické strany") je jedním z nejdůležitějších příspěvků k rozvíjení základních programových otázek vědeckého komunismu. Spis je vzorem nesmiřitelného boje proti oportunismu. Jako Engels ve svém dopise Bebelovi (viz tento svazek, str. 31—37), tak i Marx ve svých „Poznámkách" zásadně, kriticky hodnotí návrh programu budoucí sloučené sociálně demokratické strany Německa.

Marxovu kritiku návrhu programu uveřejnil Engels poprvé roku 1891, přestože si to oportunističtí členové vedení strany nepřáli. „Poznámky" i průvodní dopis Wilhelmu Brackovi vyšly v týdeníku německé sociální demokracie „Die Neue Zeit" [„Nová doba"], čís. 18, 9. ročník, 1. sv., Stuttgart 1890—1891, s Engelsovou předmluvou (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 22).

Z Engelsova dopisu Karlu Kautskému z 23. února 1891 vidíme, že Engels musel některé zvlášť ostré polemické formulace oslabit.

Český překlad je pořízen podle německého textu původního Marxova rukopisu tohoto dokumentu. Odchylky ve vydání z roku 1891 jsou zaznamenány pod čarou. Místa, která Engels roku 1891 vynechal a nahradil tečkami, jsou v lomených závorkách ⟨ ⟩. Rukopisný originál daroval Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS na podzim roku 1960 Marxův pravnuk Marcel Charles Longuet. — *39.*

[15] K hlavičce tohoto dopisu připojil Marx poznámku: *„Notabene. Rukopis se musí vrátit do Vašich rukou,* abych ho měl v případě potřeby k dispozici." — *41.*

[16] Jde o autorizovaný francouzský překlad I. dílu „Kapitálu", který vycházel v sešitech v Paříži v letech 1872—1875. — *42.*

[17] *„Kolínský proces proti komunistům"* — jde o Marxovu práci „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 443—508), kterou roku 1874 poprvé v Německu vydával na pokračování v Lipsku list „Volksstaat" a kterou roku 1875 vydalo knižně vydavatelství listu. — *42.*

[18] *Stanovy Internacionály* — „Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení", které byly přijaty na ženevském kongresu Internacionály roku 1866. Koncem září a v říjnu 1871 připravili Marx a Engels nové vydání. Přitom byla všechna ustanovení, která pozbyla platnosti, vyškrtnuta a všechny zamýšlené změny a doplňky byly zdůvodněny v dodatku. Autentické německé vydání vyšlo roku 1871 v Lipsku (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484—500. — *45.*

[19] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 434. — *51.*

[20] Berlínským Maratem zde Marx ironicky nazývá zřejmě Wilhelma Hasselmanna, šéfredaktora listu „Neuer Social-Demokrat".

„*Neuer Social-Demokrat*" [„Nový sociální demokrat"] — německý list, vycházel v Berlíně v letech 1871—1876 třikrát týdně; orgán lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku, založeného v Lipsku roku 1863. V listě se odrážela lassallovská politika, přizpůsobování se bismarckovskému režimu a koketování s vládnoucími třídami Německa, oportunismus a nacionalismus lassallovských předáků. List vedl ze sektářských pozic systematický boj proti marxistickému vedení Internacionály a proti německé Sociálně demokratické dělnické straně; podporoval útoky bakuninovců a jiných protiproletářských směrů proti generální radě. — *51.*

[21] Marx tu míní úvodník v „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" z 20. března 1875 o návrhu programu německé sociálně demokratické strany; v článku se mezi jiným říkalo, že „sociálně demokratická agitace se v mnohém ohledu stala opatrnější: zříká se Internacionály...".

„*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*" [„Severoněmecké všeobecné noviny"] — reakční deník; v šedesátých až osmdesátých letech byl oficiálním orgánem Bismarckovy vlády; vycházel v Berlíně v letech 1861—1918. — *53.*

[22] Jde o výroky Friedricha Alberta Langa v jeho knize „Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft" [„Význam dělnické otázky v přítomnosti a budoucnosti"], Duisburg 1865, str. 144—161. — *53.*

[23] „*L'Atelier*" [„Dílna"] — francouzský měsíčník, orgán řemeslníků a dělníků, kteří byli pod vlivem idejí křesťanského socialismu; vycházel v Paříži v letech 1840—1850; členy redakce byli též zástupci dělníků; každé tři měsíce se volili noví. — *55.*

[24] „*Kulturní boj*" („Kulturkampf") se nazývala v sedmdesátých letech opatření Bismarckovy vlády k laicizaci kultury, podporovaná národními liberály. Tato opatření byla namířena proti katolické církvi a straně „středu". Strana „středu" podporovala partikularistické a protipruské tendence úřednictva, statkářů a buržoazie malých a středních států jihozápadního Německa. V osmdesátých letech zrušil Bismarck většinu těchto opatření, aby sjednotil reakční síly. — *59.*

[25] Míní se důvěrný oběžník generální rady Mezinárodního dělnického sdružení ze 16. května 1875 o svolání konference ve Philadelphii. Tento dokument měl připravit členy Internacionály na nadcházející oficiální rozpuštění Mezinárodního dělnického sdružení. — *62.*

[26] Míní se tu *londýnský Německý dělnický vzdělávací spolek*, který založili v únoru 1840 Karl Schapper, Joseph Moll a další členové Svazu spravedlivých. Po založení Svazu komunistů připadla vedoucí úloha v tomto spolku místním obcím Svazu komunistů. V letech 1847 a 1849—1850 pracovali ve spolku aktivně i Marx a Engels. 17. září 1850 Marx, Engels a několik jejich spolubojovníků ze spolku vystoupili, protože v boji mezi většinou ústředního výboru Svazu komunistů, vedenou Marxem a Engelsem, a sektářskou a dobrodružnou menšinou (Willichovou a Schapperovou frakcí) se spolek postavil na stranu menšiny. Koncem padesátých let se Marx a Engels znovu zúčastnili práce vzdělávacího spolku. Když byla založena Internacionála, stal se spolek německou sekcí Mezinárodního dělnického sdružení v Londýně. Londýnský vzdělávací spolek existoval až do roku 1918, kdy jej anglická vláda rozpustila. — *62, 371.*

[27] *Aliančníci* — členové anarchistické organizace Mezinárodní aliance socialistické demokracie, kterou založil v roce 1868 Bakunin ve Švýcarsku. Aliance ve svém programu vyhlašovala především takzvané vyrovnání tříd a zničení každé formy státu. Neuznávala organizovaný boj dělnické třídy za politickou moc. Tento maloburžoazní, anarchistický program našel ohlas v průmyslově málo vyvinutých oblastech Itálie, Švýcarska a několika jiných zemí.

V letech 1868 a 1869 žádala Aliance generální radu o přijetí do Mezinárodního dělnického sdružení. Roku 1869 generální rada souhlasila s podmínkou, že se Aliance rozpustí jako samostatná mezinárodní organizace. Avšak členové Aliance si ponechali svou vlastní mezinárodní organizaci i po přijetí do Internacionály a pod vedením Bakunina bojovali proti generální radě, aby Mezinárodní dělnické sdružení ovládli. Po pádu Pařížské komuny akce anarchistů proti generální radě zesílily. Bakunin a jeho přívrženci tehdy vystoupili zvlášť ostře proti marxistické teorii státu, především proti diktatuře proletariátu, proti upevnění samostatné politické dělnické strany a proti principům demokratického centralismu.

V září 1872 se haagský kongres převážnou většinou hlasů usnesl vyloučit vůdce Aliance Bakunina a Guillauma z Internacionály. — *63, 175.*

[28] „*La Plebe*“ [„Lid“] — italský list, který vycházel v letech 1868—1875 v Lodi a v letech 1875—1883 v Miláně za redakce Enrica Bignamiho; roku 1871 vycházel třikrát týdně. Zpočátku byl orgánem levého křídla buržoazně demokratických republikánů, v letech 1871—1873 pak listem sekcí Internacionály a prosazoval linii generální rady. Přes jistou nedůslednost sehrál list „La Plebe“ významnou roli v boji proti anarchismu. Engels mu poskytoval velkou pomoc jak tím, že s ním v letech 1871—1873 a 1877—1879 spolupracoval, tak i tím, že si pravidelně dopisoval s Bignamim. „La Plebe“ sehrál velkou roli při vzniku první samostatné strany italského proletariátu (viz též tento svazek, str. 124—128). — *63.*

[29] Tuto řeč pronesl Engels 22. ledna 1876 na mezinárodním mítinku, svolaném na oslavu výročí polského povstání z roku 1863. Mítinku se zúčastnilo několik desítek lidí — Poláků, Čechů, Srbů, Rusů, Němců a Francouzů. Předsedal mu polský socialista, člen Internacionály Walery Wróblewski. Engels pronesl svůj projev německy, za několik dní jej pak poslal Wróblewskému ve francouzském znění, pravděpodobně pro překlad do polštiny. — *65.*

[30] „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] — list vycházel za Marxovy redakce jako deník v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849. Členy redakce byli Engels, dále Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath a Heinrich Bürgers.

Jako bojový orgán proletářského křídla německé demokracie vychovávala „Neue Rheinische Zeitung" lidové masy a burcovala je k boji proti kontrarevoluci. Úvodníky, které určovaly stanovisko listu k nejdůležitějším otázkám německé a evropské revoluce, psali zpravidla Marx a Engels.

Rozhodný a nesmiřitelný postoj listu, jeho bojovný internacionalismus, uveřejňování politických odhalení usvědčujících pruskou vládu i místní kolínské úřady, to všechno vyvolávalo proti listu hned od počátku štvanice feudálně monarchistického a liberálně buržoazního tisku a pronásledování ze strany vlády, které se vystupňovalo zejména po kontrarevolučním převratu v Prusku v listopadu až prosinci 1848.

Přes všechno pronásledování a překážky ze strany policie hájila „Neue Rheinische Zeitung" statečně zájmy revoluční demokracie a proletariátu. V květnu 1849, za všeobecného nástupu kontrarevoluce, využila pruská vláda toho, že Marxovi bylo odepřeno státní občanství, a vydala příkaz, aby byl vypovězen z pruského území. Marxovo vypovězení a represálie proti ostatním redaktorům „Neue Rheinische Zeitung" byly příčinou, že list přestal vycházet. Poslední, 301. číslo „Neue Rheinische Zeitung", vytištěné rudou barvou, vyšlo 19. května 1849. V článku na rozloučenou, v němž se redaktoři listu obracejí k dělníkům, prohlašují, že „jejich posledním slovem vždy a všude bude: *osvobození dělnické třídy!*" — *65, 131.*

[31] Práci „*Pruská kořalka v německém Říšském sněmu*" napsal Engels v únoru 1876. Tento článek, odhalující machinace pruského junkerstva, byl uveřejněn v listu „Volksstaat" a vyšel také jako separát; vyvolal zuřivý hněv Bismarckovy vlády, která zakázala rozšiřování Engelsových děl v Německu. — *67.*

[32] „*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"] — německý deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od roku 1802 až do roku 1945; za revoluce z let 1848 až 1849 a v období reakce, které po ní následovalo, se v tomto listu obrážela zbabělá a zrádcovská politika pruské liberální buržoazie. Později byl orgánem porýnské velkoburžoazie a nacionálně liberální strany. V sedmdesátých letech dělal hlásnou troubu Bismarckovi. — *69.*

[33] *Události z roku 1830* — míní se červencová revoluce ve Francii, pod jejímž vlivem vypukla povstání také v Německu, zvláště na jihu. — *73.*

[34] Podle řecké mytologie se Řekové při svém tažení do Tróje omylem srazili s vojskem svého spojence Télefa, syna Heraklova. V této bitvě Achilles Télefa zranil; jeho rány se mohly zhojit jen rzí seškrábanou z Achillova kopí. — *77.*

[35] Eugen Dühring, „Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik" [„Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující základní otázky finanční politiky"], Berlín 1873, str. 263, 264. — *77.*

[36] Correggio prý se tak vyslovil před Raffaelovým obrazem „Svatá Cecílie". — *77.*

[37] *Krajské zřízení* pro provincie Prusko, Braniborsko, Pomořany, Poznaňsko, Slezsko a Sasko bylo schváleno 13. prosince 1872 a stalo se základem správní reformy v Prusku, jíž se rušila dědičná policejní pravomoc statkářů na venkově a zaváděly se určité prvky místní samosprávy, např. volení starostové, okresní sněmy volitelné podle stavovského systému atd. Cílem reformy bylo upevnění státního aparátu a posílení centrální moci v zájmu junkerstva. Junkerští statkáři si v okresech a provinciích prakticky podrželi svou moc, protože většinu volitelných úřadů zastávali buď sami, nebo je obsazovali svými exponenty. — *78, 108.*

[38] Z rozhodnutí vídeňského kongresu byly roku 1815 k Prusku připojeny části Vestfálska na západ od Labe, dále oblasti na Rýnu, vévodství Jülich a Berg, kurfiřství kolínské a trevírské a knížectví Neuchâtel ve Švýcarsku. — *78.*

[39] Práci „*Wilhelm Wolff*" napsal Engels v červnu až listopadu roku 1876 pro časopis „Die Neue Welt", který redigoval Wilhelm Liebknecht. V několika oddílech této biografické skici načrtává stručný, ale výstižný portrét jednoho z nejvýznačnějších německých proletářských revolucionářů té doby. Jeho památce věnoval Marx první díl svého stěžejního díla, „Kapitálu". Už Marx chtěl napsat životopis Wilhelma Wolffa (viz jeho náčrt, poprvé uveřejněný v časopise „Novaja i novejšaja istorija" [„Nové a nejnovější dějiny"], čís. 4, Moskva 1959, str. 105). Vzdal se však svého úmyslu, protože tehdy neměl k dispozici všechny potřebné údaje z Wolffova života.

Ve své práci „Wilhelm Wolff" Engels obšírně komentuje a cituje sérii článků o postavení slezského rolnictva, které Wolff uveřejnil v letech 1848 až 1849 v „Neue Rheinische Zeitung". Tyto články byly součástí revoluční propagandy, kterou „Neue Rheinische Zeitung" získávala německé rolnické

masy. Wolff v nich podává všestranný obraz o vykořisťování rolnictva, který opírá o nezvratná fakta a statistické údaje. Požaduje v nich, aby statkáři vrátili rolníkům miliardu franků, kterou jim ukradli v podobě výkupného. Wolffovy články „Slezská miliarda" měly takový úspěch u čtenářů, že Rolnický svaz ve Slezsku přetiskl čísla novin se články „Slezská miliarda" v desetitisícovém nákladu a rozšiřoval je bezplatně mezi rolnictvem.

Wolffovy články „Slezská miliarda" vyšly roku 1886 v Hottingen-Curychu jako brožura. K tomuto vydání napsal Engels úvod; jeho první část tvoří práce, kterou Engels upravil několika drobnými doplňky (viz tento svazek, str. 90 a 116); citáty Wolffových článků a komentáře k nim nahradil krátkým odstavcem (viz poznámku pod čarou v tomto svazku, str. 95). Druhou část úvodu, stať „Zur Geschichte der preussischen Bauern" [„K dějinám pruského rolnictva"], napsal Engels v roce 1885. — *85.*

[40] Míní se „Německá ideologie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 23—551), na které Marx a Engels pracovali v letech 1845—1846. — *87.*

[41] Na základě nejnovějšího zkoumání se mimo jiné zjistilo, že rodiště Wilhelma Wolffa není Tarnau (Tarnów) u Frankensteinu (Ząbkowice Śląskie), ale vesnice Tarnau (Tarnawa) v kraji Schweidnitz (Świdnica) a že Wilhelm Wolff byl propuštěn z vězení 30. července 1838. — *87.*

[42] *Spolkový sněm* — ústřední orgán Německého spolku, který zasedal ve Frankfurtu nad Mohanem a skládal se ze zástupců německých států. Spolkový sněm byl nástrojem reakční politiky německých vlád. — *88.*

[43] „*Demagogy*" byli nazýváni v usneseních karlovarské konference ministrů německých států ze srpna 1819 účastníci opozičního hnutí německé inteligence, kteří po válkách s napoleonskou Francií vystupovali proti reakčnímu zřízení v německých státech. „Demagogové" organizovali politické demonstrace, na nichž žádali sjednocení Německa. Pronásledování „demagogů" se opakovalo v třicátých letech, když pod vlivem francouzské revoluce z roku 1830 zesílilo opoziční a revoluční hnutí v Německu i v jiných evropských zemích. Právním podkladem pro pronásledování „demagogů" v té době byly zásady „Ochrany právních poměrů" ve státech Německého spolku, obsažené v závěrečném protokolu vídeňské konference z 12. června 1834. — *88.*

[44] Dopis Wilhelma Wolffa Fritzu Reuterovi z 30. prosince 1863 byl poprvé uveřejněn v „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" [„Časopis pro otázky historické vědy"], sešit 6, Berlín 1957, str. 1244—1245.

F. Reuter, „Ut mine Festungstid" [„Z mých vězeňských let"], viz „Reuters Werke" [„Reuterovy spisy"], sv. 4, Lipsko a Vídeň. — *88.*

[45] V dopise Fritzu Reuterovi z 30. prosince 1863 se Wilhelm Wolff zmínil

o tom, že řízení pro porušení tiskového zákona bylo proti němu zahájeno na základě rukopisu jednoho jeho článku, který se dostal do rukou pruské policie. — *90.*

[46] Jde o knihu „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" [„Komunistická spiknutí v devatenáctém století"], Berlín, první díl 1853, druhý díl 1854, kterou sepsali policejní úředníci Wermuth a Stieber. V přílohách k prvnímu dílu knihy, který vykládal „dějiny" dělnického hnutí jako rukověť pro policisty, byly otištěny některé dokumenty Svazu komunistů, jež se dostaly do rukou policie. Druhý díl obsahoval „černou listinu" s životopisnými údaji o osobách, které byly ve styku s dělnickým a demokratickým hnutím. — *90.*

[47] *„Deutsche-Brüsseler-Zeitung"* [„Německé bruselské noviny"] — noviny založené německými politickými emigranty v Bruselu, vycházely od ledna 1847 do února 1848. Původně bylo zaměření listu určováno snahou jeho redaktora, maloburžoazního demokrata Bornstedta, smířit různé směry radikálního a demokratického tábora. Ale už od léta 1847, kdy začali do listu přispívat Marx, Engels a jejich spolupracovníci, se list postupně měnil v tribunu revolučně demokratických a komunistických idejí. Od září 1847 se Marx a Engels stali stálými spolupracovníky listu, začali přímo ovlivňovat jeho linii a v posledních měsících roku 1847 fakticky převzali jeho redakci. Pod Marxovým a Engelsovým vedením se noviny staly orgánem formující se strany proletariátu — Svazu komunistů. — *91, 130, 260.*

[48] *Bruselský Německý dělnický spolek* založili koncem srpna 1847 Marx a Engels s cílem politicky vychovávat německé dělníky žijící v Belgii a propagovat mezi nimi myšlenky vědeckého komunismu. Pod vedením Marxe, Engelse a jejich spolubojovníků stal se tento spolek legálním centrem sjednocujícím německé revoluční proletáře v Belgii a byl v přímém spojení s vlámskými a valonskými dělnickými kluby. Nejlepší členové spolku vstoupili do bruselské obce Svazu komunistů. Německý dělnický spolek v Bruselu se rozpadl krátce po únorové buržoazní revoluci z roku 1848 ve Francii, kdy belgická policie pozatýkala a vypověděla mnoho jeho členů. — *91, 130, 260.*

[49] *Demokratická společnost* v Kolíně nad Rýnem byla založena v dubnu 1848. Jejími členy byli vedle příslušníků maloburžoazie také dělníci a řemeslníci. Marx a Engels vstoupili do Demokratické společnosti, aby mohli ovlivňovat proletářské živly a aby přiměli maloburžoazní demokraty k rozhodnějšímu jednání. Marx působil ve vedení společnosti. Marx, Engels i ostatní členové redakce „Neue Rheinische Zeitung" se snažili, aby na schůzích Demokratické společnosti byla přijímána usnesení, která by odhalovala zrádcovskou politiku německé liberální buržoazie a odsuzovala nerozhodnost berlínského

a frankfurtského shromáždění. V dubnu 1849, když Marx a jeho stoupenci začali vytvářet proletářskou stranu, rozešli se organizačně s maloburžoazní demokracií a vystoupili z Demokratické společnosti. — *92.*

[50] Jde o příměří ve šlesvicko-holštýnské válce, uzavřené 26. srpna 1848 mezi Dánskem a Pruskem. Válka proti Dánsku, která začala povstáním ve Šlesviku-Holštýnu, byla součástí revolučního boje německého lidu za sjednocení Německa. Vlády německých států, mimo jiné i Pruska, byly pod tlakem lidových mas nuceny vstoupit do války. Ale vládnoucí kruhy v Prusku ve skutečnosti vojenské akce sabotovaly a v srpnu 1848 uzavřely potupné příměří v Malmö. Uzavřením příměří byly zničeny revolučně demokratické vymoženosti ve Šlesviku-Holštýnu a fakticky zachováno dánské panství v obou vévodstvích. Prusko se tedy neřídilo záměry Německého spolku, jehož jménem byla válka vedena. Přesto frankfurtské Národní shromáždění po počátečním zdráhání schválilo 16. září 1848 podmínky příměří. Příští den protestovalo 20 000 demokratů na Svatodušní louce u Frankfurtu nad Mohanem proti tomuto usnesení. Přímo ve Frankfurtu se 18. září začalo bojovat na barikádách proti pruským a rakouským vojskům. Povstání bylo potlačeno.

Válka mezi Pruskem a Dánskem byla obnovena koncem března a začátkem dubna 1849 a skončila v červenci 1850 vítězstvím Dánska. Šlesvik a Holštýn zůstaly v držení Dánska. — *93.*

[51] „*Dohodovacím Ústavodárným shromážděním*“ („Verfassungs-Vereinbarungs-Versammlung“) nazývali Marx a Engels pruské Národní shromáždění, které bylo svoláno do Berlína v květnu 1848, aby v „dohodě s korunou“ vypracovalo ústavu. Tím, že Národní shromáždění přijalo tuto formulaci jako základ pro svou činnost, zřeklo se zásady svrchovanosti lidu. — *93.*

[52] Markrabství braniborské, které bylo původně jádrem Pruska, se ve středověku skládalo ze dvou částí, Kurmark a Neumark; odtud i jeho název Marky. — *93.*

[53] „*Staats-Anzeiger*“ — zkrácený název německého listu „Preussischer Staats-Anzeiger“ [„Pruský státní věstník“], oficiálního orgánu pruské vlády; pod tímto názvem vycházel v Berlíně od května 1848 do července 1851. Od roku 1819 do dubna 1848 vycházel jako polooficiální orgán pruské vlády pod názvem „Allgemeine Preussische Staats-Zeitung“ [„Všeobecné pruské státní noviny“]. — *96.*

[54] Wolff měl na mysli povstání ukrajinských rolníků v Haliči v únoru—březnu 1846, které vzplanulo současně s národně osvobozeneckým povstáním v Krakově. Rakouské úřady využily třídních rozporů a poštvaly proti sobě vzbouřené haličské rolníky a polskou šlechtu, která chtěla přispět na pomoc krakov-

ským povstalcům. Rolnické povstání, které začalo odzbrojováním šlechtických povstaleckých oddílů, přerostlo potom v masové ničení panských sídel. Když se rakouská vláda vypořádala s odbojným hnutím šlechty, potlačila i povstání haličských rolníků. — *96.*

[55] *Mediatizovaná rodová šlechta* — původně samostatní drobní vládci, jejichž území byla za napoleonských válek připojena k větším německým státům. Zůstala jim však ještě četná privilegia, zejména v oblasti soudní pravomoci, policie a jmenování úředníků. Spolu s vládnoucími knížaty tvořili vysokou šlechtu. — *102.*

[56] *Vzdychalové* (Heuler) — přezdívka, kterou dali v době revoluce z let 1848 až 1849 v Německu demokratičtí republikáni buržoazním konstitucionalistům. — *103.*

[57] *„Vasrpoláci"* — od 17. století používaná přezdívka Poláků, kteří žili v Horním Slezsku a zabývali se plavením dříví po Odře. Později se tak říkalo polskému obyvatelstvu v Horním Slezsku, které bylo po několik století pod pruskou nadvládou. — *111.*

[58] *Rýpalové* (Wühler) — přezdívka, kterou dali v době revoluce z let 1848—1849 v Německu buržoazní konstitucionalisté demokratickým republikánům. — *115.*

[59] Engels zde myslí zápis, který byl uveřejněn v publikaci „Papiers et correspondance de la famille impériale" [„Dokumenty a korespondence císařské rodiny"], sv. 1—2, Paříž 1870—1871; viz sv. 2, str. 161. — *118.*

[60] Z dopisů Marxe, Engelse a Marxovy ženy Jenny Marxové je zřejmé, že se Wolff roku 1853 přestěhoval do Manchesteru. — *119.*

[61] *Zeměbrana* (Landwehr) — součást ozbrojených sil složená z mužů povinných vojenskou službou ze starších ročníků (tzv. první výzva od 26 do 32 let a druhá výzva od 32 do 40 let). Do zeměbrany patřili muži, kteří si už odsloužili povinnou službu v pravidelné armádě a stanovenou dobu v záloze. Systém zeměbrany vznikl nejdřív v Prusku v letech 1813—1814, později byl zaveden i v dalších německých státech a v Rakousku. Zeměbrana byla povolávána za války pro službu v týlu a v posádkách, v míru se prováděl výcvik jen některých jejích částí. — *122.*

[62] Jde o Marxovu a Engelsovu práci „L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs" [„Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení"] (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 359—489), která vyšla v německém překladu v Brunšviku roku 1874 pod titulem „Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-

Association" [„Komplot proti Mezinárodnímu dělnickému sdružení"]; na redakci překladu spolupracoval přímo Engels.

Dále v textu cituje Engels Bakuninův dopis španělskému socialistovi Francisco Morovi z 5. dubna 1872, který je spolu s dalšími dokumenty Aliance zařazen v 11. kapitole této práce. (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 487–489.) — *124.*

[63] „*Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association Internationale des Travailleurs*" [„Bulletin Jurské federace Mezinárodního dělnického sdružení"] — orgán anarchistů, vycházel v letech 1872–1878 francouzsky, nejdříve dvakrát měsíčně a od července 1873 jednou týdně za redakce Jamese Guillauma v Sonvilier. — *127.*

[64] „*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] — deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Založili jej představitelé porýnské buržoazie, opozičně naladěné proti pruskému absolutismu. Pro spolupráci v tomto listu byli získáni i někteří mladohegelovci. Od dubna 1842 se stal spolupracovníkem „Rheinische Zeitung" Karel Marx a od října téhož roku byl jejím šéfredaktorem. V „Rheinische Zeitung" vycházely rovněž články Bedřicha Engelse. Za Marxovy redakce začal tento list nabývat stále určitějšího revolučně demokratického charakteru. Toto zaměření listu, jehož popularita v Německu stále rostla, vyvolávalo nespokojenost a obavy vládních kruhů a zuřivou kampaň reakčního tisku proti „Rheinische Zeitung". Dne 19. ledna 1843 vydala pruská vláda nařízení, jímž zastavovala „Rheinische Zeitung" od 1. dubna 1843 a do té doby na ni uvalovala zvlášť přísnou cenzuru. — *129.*

[65] „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] vycházely německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Byly tu uveřejněny práce Karla Marxe „K židovské otázce" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" a rovněž práce Bedřicha Engelse „Nástin kritiky politické ekonomie" a „Situace Anglie. ‚Minulost a přítomnost' od Thomase Carlyla" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956 a 1961, str. 371–400, 401–414, 525–550, 551–575). Tyto práce znamenají Marxův a Engelsův definitivní přechod od revolučního demokratismu k materialismu a komunismu. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní ideové neshody mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. — *130.*

[66] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956 a 1961, str. 225–357 a 401–414. — *130.*

[67] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 15–232. — *130.*

[68] Engels zde má na mysli nařízení z 16. ledna 1845, jímž byli Marx a jiní spolupracovníci listu „Vorwärts!" vykázáni z Francie; nařízení vydala francouzská vláda na nátlak pruské vlády. — *130.*

[69] Je známo, že projev o svobodě obchodu si Marx připravoval už pro vystoupení na kongresu ekonomů v Bruselu v září 1847. Nebylo mu však uděleno slovo, a tak po ukončení kongresu zpracoval projev pro tisk a uveřejnil jej 29. září 1847 v belgickém listu „Atelier Démocratique" [„Demokratická dílna"]. Zachoval se jen německý překlad úvodní části, který roku 1848 uveřejnil Marxův a Engelsův přítel Joseph Weydemeyer v Hammu zároveň s překladem druhé Marxovy „Řeči o svobodě obchodu" z 9. ledna 1848. Konec projevu Weydemeyer vypustil, odvolávaje se na to, že se jeho obsah opakuje v řeči z 9. ledna. Obsah Marxova projevu ze září 1847 reprodukuje rovněž Engelsův článek „Bruselský kongres o svobodě obchodu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 268—277).

9. ledna 1848 pronesl Marx „Řeč o svobodě obchodu" na veřejné schůzi bruselského Demokratického sdružení. Začátkem února byla tato řeč publikována francouzsky v Bruselu (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 409—422). Roku 1885 vyšla na Engelsovo přání jako příloha k prvnímu německému vydání „Bídy filosofie" a od té doby byla častokrát vydána společně s touto prací.

Z roku 1846 není žádná podoba této práce známa. — *130.*

[70] „Misère de la philosophie" [„Bída filosofie"], viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196. — *130.*

[71] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462. — *131.*

[72] „*Kreuz-Zeitung*" [„Křížové noviny"] — známý název krajně reakčního německého deníku „Neue Preussische Zeitung" [„Nové pruské noviny"], který měl v záhlaví znak zeměbrany — železný kříž; vycházel v Berlíně od června 1848 a byl orgánem kontrarevoluční dvorní kamarily a pruských junkerů. — *131.*

[73] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 236—253. — *132.*

[74] „*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] — časopis, který Marx a Engels založili v prosinci 1849 a vydávali do listopadu 1850. Časopis byl teoretickým a politickým orgánem Svazu komunistů, pokračováním novin „Neue Rheinische Zeitung", které Marx a Engels vydávali za revoluce z let 1848—1849 (viz poznámku 30). Od března do listopadu 1850 vyšlo celkem 6 čísel revue, z toho jako poslední dvojčíslo (5—6). Časopis byl redigován v Londýně a tištěn v Ham-

burku. Na obálce byl uveden Hamburk a New York, protože Marx a Engels počítali s rozšířením časopisu mezi německými emigranty v Americe. Převážnou většinu příspěvků (články, mezinárodní přehledy a recenze) napsali Marx a Engels, kteří také získali za spolupracovníky své stoupence Wilhelma Wolffa, Josepha Weydemeyera a Georga Eccaria. Z prací zakladatelů marxismu tu byly otištěny Marxovy „Třídní boje ve Francii 1848–1850", Engelsova „Německá kampaň za říšskou ústavu", „Německá selská válka" aj. (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 29–131, 133–252, 357–443). Ve většině těchto prací hodnotí autoři výsledky revoluce z let 1848–1849 a rozpracovávají teorii a taktiku revoluční proletářské strany. Časopis přestal vycházet, protože byl v Německu neustále pronásledován a také pro nedostatek finančních prostředků. — *132.*

[75] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 137–238. — *132.*

[76] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 443–508. — *132.*

[77] „*New-York Daily Tribune*" [„Newyorská denní tribuna"] — americký deník, který vycházel v letech 1841–1924. Založil jej význačný americký novinář a politik Horace Greeley. Do poloviny padesátých let minulého století byl list orgánem levého křídla amerických whigů a potom orgánem republikánské strany. Ve čtyřicátých a padesátých letech byla „Tribune" pokrokovým listem a bojovala proti otrokářství. Do listu psala řada významných amerických spisovatelů a novinářů; od konce čtyřicátých let byl jedním z redaktorů „Tribune" Charles Dana, ovlivněný myšlenkami utopického socialismu. Marx začal s listem spolupracovat v srpnu 1851 a psal do něho přes deset let, do března 1862. Mnoho článků pro „New-York Daily Tribune" napsal na Marxovo přání Engels. Marxovy a Engelsovy články v „New-York Daily Tribune" pojednávaly o důležitých otázkách mezinárodní a vnitřní politiky, dělnického hnutí, hospodářského vývoje evropských zemí, koloniálních výbojů, národně osvobozeneckého hnutí v utlačovaných a závislých zemích atd. V období, kdy reakce v Evropě přecházela do útoku, využívali Marx a Engels tohoto pokrokového amerického listu s širokým okruhem čtenářů k tomu, aby na konkrétních faktech odhalovali zlořády kapitalistické společnosti, její nesmiřitelné rozpory a omezenost buržoazní demokracie.

Marxova spolupráce s listem skončila v březnu 1862, v době občanské války v USA. K Marxovu rozchodu s „New-York Daily Tribune" značně přispělo to, že v redakci nabyli převahy stoupenci kompromisu s otrokářskými státy a list ztratil svůj pokrokový charakter. — *132.*

[78] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 9, čes. vyd. 1960, str. 371–435. — *132.*

[79] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 31–189. — *133.*

[80] „*Das Volk*“ [„Lid“] — týdeník, který vycházel německy v Londýně od 7. května do 20. srpna 1859. Byl založen jako oficiální orgán londýnského Německého dělnického vzdělávacího spolku. První číslo vyšlo za redakce německého publicisty, maloburžoazního demokrata Elarda Biscampa. Od 2. čísla se Marx ve velké míře podílel na vydávání listu, s nímž neoficiálně spolupracoval, trvale mu pomáhal a radil, redigoval články, sháněl pro list finanční podporu atd. V 6. čísle, jež vyšlo 11. června 1859, redakce oficiálně oznámila, že jejími spolupracovníky jsou Marx, Engels, Freiligrath, Wilhelm Wolff a Hermann Heise. Od té doby byl Marx fakticky redaktorem listu, který se stal orgánem proletářských revolucionářů. Začátkem července převzal Marx celé vedení listu.

Na stránkách listu „Volk“ rozpracovávali Marx a Engels otázky revoluční teorie a taktiky proletářského boje; objasňovali třídní boje proletariátu a nesmiřitelně bojovali proti představitelům maloburžoazní ideologie. Z hlediska proletářského internacionalismu rozebírali události italsko-francouzské války proti Rakousku z roku 1859, otázky sjednocení Německa a Itálie, odhalovali zahraniční politiku Anglie, Pruska, Francie, Ruska a jiných reakčních států, vedli důsledný boj proti bonapartismu a jeho otevřeným i skrytým stoupencům.

V listu „Volk“ vyšla Marxova předmluva k jeho práci „Ke kritice politické ekonomie“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 35—40) a řada dalších Marxových a Engelsových prací. Celkem vyšlo 16 čísel listu. 20. srpna 1859 přestal list vycházet pro nedostatek finančních prostředků. — *133.*

[81] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 421—728. — *133.*

[82] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 37—45. — *134.*

[83] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 353—398. — *134.*

[84] Míní se tu obzvlášť hluboká hospodářská krize z roku 1873, která zachvátila Rakousko, Německo, USA, Anglii, Francii, Holandsko, Belgii, Itálii, Rusko a jiné země. — *137.*

[85] Dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski“ napsal Marx brzy po uveřejnění článku ideologa ruského narodnictví N. K. Michajlovského „Karel Marx před soudnou stolicí p. J. Žukovského“, který vyšel v tomto časopise v říjnu 1877 a obsahoval falešný výklad „Kapitálu“ („Otěčestvennyje Zapiski“, čís. 10, Přehled současných událostí, str. 320—356). Dopis nebyl odeslán. Engels jej našel až v Marxově pozůstalosti, pořídil jeho kopie a jednu z nich poslal spolu s dopisem z 6. března 1884 člence skupiny „Osvobození práce“ Věře Ivanovně Zasuličové do Ženevy. V roce 1886 byl dopis přeložen do ruštiny a uveřejněn v Ženevě v 5. čísle časopisu „Věstnik Narod-

noj voli" [„Věstník Svobody lidu"]. V ruském legálním tisku byl Marxův dopis otištěn v říjnu 1888 v časopise „Juridičeskij věstnik" [„Právnický věstník"]. Německý překlad otiskl curyšský „Sozialdemokrat" 3. června 1887.

Výňatků z dopisu použil Engels v roce 1894 ve svém doslovu k „Sociálním poměrům v Rusku" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 22.)

„*Otěčestvennyje zapiski*" [„Vlastenecké zápisky] — literárně politický časopis, vyšel poprvé roku 1820 v Petrohradě; od roku 1839 to byl jeden z nejlepších soudobých pokrokových časopisů. K redakci patřil mimo jiné V. G. Bělinskij, rovněž A. I. Gercen se zúčastnil práce na časopisu. Po vyloučení Bělinského z redakce (1846) počal význam časopisu klesat. V roce 1868 převzali redakci N. A. Někrasov a M. J. Saltykov-Ščedrin, kteří kolem sebe shromáždili revoluční demokratickou inteligenci; tehdy nastalo pro časopis období rozkvětu. Po smrti Někrasova (1877) se stal orgánem narodniků.

„Otěčestvennyje zapiski" byly neustále pronásledovány cenzurou; v dubnu 1884 je carská vláda zakázala. — *140.*

[86] K. Marx, „Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie", Hamburk 1867, díl I, str. 763. — *140.*

[87] August von Haxthausen, „Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands" [„Studie o vnitřních poměrech, o životě lidu a zejména o venkovském zřízení v Rusku"], díl I—III, Hannover—Berlín 1847—1852. — *140.*

[88] K. Marx, „Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie", 2. německé vydání, Hamburk 1872, díl I, str. 817 (viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 24). — *140.*

[89] K. Marx, „Le Capital", Paříž 1875. Rozdílnosti mezi textem tohoto citátu a textem tohoto místa v českém vydání „Kapitálu", 1953, díl I, str. 755—756, vyplývají z toho, že Marx cituje podle francouzského vydání z roku 1875. Francouzské znění, které Marx sám revidoval, má podle Marxových slov „svou vlastní vědeckou hodnotu nezávisle na originálu". — *144.*

[90] Míní se nezdařený atentát na Bismarcka, ke kterému došlo 7. května 1866 v Berlíně. — *147.*

[91] *Krize ve Francii* — míní se tu boj za republiku proti monarchistickým silám a zejména konflikt mezi monarchistickými kruhy a republikánskou většinou poslanecké sněmovny, k němuž došlo po volbách z roku 1876. V tomto konfliktu zvítězili republikáni a ve Francii se upevnila parlamentní republika. — *147.*

[92] V roce 1877 se v USA široce rozvinul boj dělnické třídy s podnikateli. Jednou z nejvýznamnějších událostí tohoto boje byla stávka železničářů v červenci 1877, vyvolaná desetiprocentním snížením mezd na třech hlavních železničních tratích vedoucích na západ — Pensylvánské, Baltimore—Ohio a Newyorské centrální dráhy. Stávku se podařilo potlačit jen s pomocí vládních vojsk a buržoazních ozbrojených oddílů. — *147.*

[93] Jde o rusko-tureckou válku z let 1877—1878. — *148.*

[94] Tuto stať napsal Engels pro newyorský týdeník „The Labor Standard" [„Prapor práce"], který v letech 1876—1900 vydával MacDonnel, funkcionář irského dělnického hnutí, jenž emigroval do USA. V roce 1931 byla tato stať otištěna německy v časopise „Die Gesellschaft" [„Společnost"] (ročník 8, sv. II) a rusky v časopise „Borba klassov" [„Boj tříd"], čís. 6—7. — *149.*

[95] Míní se dezorganizátorská činnost anarchistů. — *151.*

[96] Jde o jednu z největších bitev v prusko-francouzské válce z let 1870—1871, k níž došlo 1.—2. září 1870 a která skončila vítězstvím německých vojsk a kapitulací francouzské armády pod Mac-Mahonovým velením. Porážka francouzského vojska u Sedanu uspíšila zhroucení druhého císařství. — *153.*

[97] Jde o povstání z roku 1877, při němž se anarchisté zmocnili městečka Letino v provincii Benevento v jižní Itálii; povstání rychle potlačila policie. — *155.*

[98] Tři krejčí z ulice Tooley v Londýně prý poslali anglické Dolní sněmovně stížnost začínající slovy: „My anglický lid...". — *157.*

[99] Míní se tu *Nová madridská federace* (Nueva Federación Madrileña), založená 8. července 1872 členy redakce listu „La Emancipación" [„Osvobození"], kteří byli vyloučeni anarchistickou většinou z Madridské federace, protože uveřejnili v „Emancipación" odhalení o činnosti tajné Aliance ve Španělsku. Na založení a činnosti Nové madridské federace měl velký podíl Paul Lafargue. Nová madridská federace bojovala energicky proti šíření anarchistického vlivu ve Španělsku, propagovala myšlenky vědeckého socialismu a usilovala o vytvoření samostatné proletářské strany ve Španělsku. Engels byl spolupracovníkem jejího orgánu, listu „Emancipación". Členové Nové madridské federace byli organizátory Socialistické dělnické strany Španělska, která byla založena roku 1879. — *157.*

[100] „*O Protesto*" [„Protest"] — portugalský socialistický týdeník založený roku 1875 v Lisabonu. — *157.*

[101] Jde o demokratický týdeník „Narodna volja" [„Vůle lidu"], který vycházel v Smederevu v Srbsku od prosince 1875 do června 1876. — *160.*

[102] Zákonem z roku 1872 byla ve Francii zavedena všeobecná branná povinnost. — *163.*

[103] Míní se polské národně osvobozenecké povstání z let 1863—1864. — *166.*

[104] Tento článek přinesly „The Daily News" [„Denní zprávy"] z 13. června 1878 a byl uveřejněn také v německém překladu v „Berliner Freie Presse" [„Berlínský svobodný tisk"] ze 16. června 1878 a ve „Vorwärts" [„Vpřed"] z 21. června 1878. List „Vorwärts" (viz poznámku 128) upozorňuje ve zprávě z 28. června 1878 na to, že v překladu se vyskytly chyby. Český překlad je podle textu „The Daily News". — *169.*

[105] „*The Daily News*" [„Denní zprávy"] — anglické liberální noviny, orgán průmyslové buržoazie; vycházely pod tímto názvem v Londýně v letech 1846 až 1930. — *169.*

[106] „*National-Zeitung*" [„Národní noviny"] — německý buržoazní deník, vycházel v Berlíně v letech 1848—1915. V padesátých letech se přimkl k liberálnímu směru. — *169.*

[107] „*Staats-Anzeiger*" — zkrácený název německého deníku „Königlich Preussischer Staats-Anzeiger" [„Královský pruský státní věstník"], oficiálního orgánu pruské vlády; pod tímto názvem vycházel v Berlíně v letech 1851 až 1871. — *169.*

[108] „*Der Vorbote*" [„Posel"] — měsíčník, oficiální orgán německých sekcí Internacionály ve Švýcarsku; vycházel německy v Ženevě v letech 1866—1871; odpovědným redaktorem byl Johann Philipp Becker. Časopis prosazoval vcelku linii Marxe a generální rady, soustavně uveřejňoval dokumenty Internacionály a přinášel informace o činnosti jejích sekcí v různých zemích. — *169.*

[109] Jde o zkázu německé pancéřové lodi „Grosser Kurfürst", která se 31. května 1878 potopila v Doverské úžině nedaleko Folkestonu (Anglie) po srážce s lodí „König Wilhelm". — *170.*

[110] Článek „*Dějiny Mezinárodního dělnického sdružení z pera pana George Howella*" napsal Marx začátkem července 1878 jako odpověď na stať renegáta Howella „Dějiny Mezinárodního sdružení", kterou uveřejnil časopis „The Nineteenth Century" [„Devatenácté století"]. Howellova stať obsahovala lživá tvrzení

o dějinách Internacionály a o Marxově úloze v ní. Redakce časopisu odmítla Marxův článek uveřejnit; vyšel v časopise „The Secular Chronicle" [„Světská kronika"], čís. 5 ze 4. srpna 1878. Uvedený list měl ateistické a republikánské zaměření a jeho redaktorka Harriet Lawová byla bývalá členka Internacionály. — *173.*

[111] „Nineteenth Century", svazek IV, str. 19, červenec—prosinec, Londýn 1878. „*The Nineteenth Century*" [„Devatenácté století"] — anglický měsíčník liberálního zaměření; vycházel pod tímto názvem v Londýně v letech 1877—1900; od roku 1900 měl titul „The Nineteenth Century and After" [„Na přelomu devatenáctého a dvacátého století"], od roku 1951 vychází s názvem „The Twentieth Century" [„Dvacáté století"]. — *173.*

[112] George Howell nazývá kongresem londýnskou konferenci, která se konala ve dnech 25.—29. září 1865. Na její práci se podíleli členové ústřední rady (pozdější generální rady) a předsedové jednotlivých sekcí. Konference vyslechla zprávu generální rady, schválila finanční zprávu a pořad chystaného kongresu. Londýnská konference, jejíž přípravu i průběh řídil Marx, se konala v období, kdy se Internacionála organizovala a upevňovala, a sehrála v něm významnou úlohu. — *173.*

[113] „*Le Siècle*" [„Století"] — francouzský deník, vycházel v Paříži v letech 1836 až 1939; ve čtyřicátých letech 19. století vyjadřoval názory té části maloburžoazie, která se omezovala na požadavek umírněných reforem; v padesátých a šedesátých letech list umírněných republikánů.

Citovaný dopis Henri Martina byl otištěn 14. října 1865. — *174.*

[114] Poselství presidentu Spojených států amerických Abrahamu Lincolnovi napsal Marx mezi 22. a 29. listopadem 1864. Usnesení blahopřát Lincolnovi k jeho opětnému zvolení do presidentského úřadu přijala ústřední rada 22. listopadu (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 51—53). Text poselství, který napsal Marx, schválila ústřední rada jednomyslně 29. listopadu 1864. Poselství předal presidentu Lincolnovi americký vyslanec v Londýně Adams. 28. ledna 1865 dostala ústřední rada Lincolnovu odpověď, jež byla přečtena na zasedání rady 31. ledna a otištěna v „Times" ze 6. února 1865. V dopise Wilhelmu Liebknechtovi napsal Marx, že ze všech Lincolnových odpovědí na pozdravná poselství různých organizací jedině odpověď Mezinárodnímu dělnickému sdružení „nebyla pouze *formálním* potvrzením o přijetí". — *175.*

[115] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 51. — *175.*

[116] „*The Commonwealth*" [„Republika"] — anglický týdeník, orgán ústřední, resp. generální rady Internacionály, který vycházel v Londýně od února 1866

do července 1867. Do června 1866 byl v redakční komisi Marx, od února do dubna 1866 byl redaktorem tohoto časopisu Georg Eccarius. V tomto listě byly otiskovány zprávy ze zasedání generální rady a dokumenty Internacionály. V důsledku kompromisnické politiky tradeunionistických vůdců, kteří se dostali do vedení listu, změnil časopis během boje za volební reformu své zaměření a stal se fakticky orgánem radikální buržoazie. — *175.*

[117] *Feniané* — příslušníci tajné organizace irského revolučního bratrstva, které vzniklo koncem padesátých let 19. století mezi irskými emigranty v Americe a pak i v samotném Irsku. Feniané bojovali za nezávislost Irska a za vytvoření irské republiky. Objektivně hájili zájmy irského rolnictva, svým sociálním složením však patřili převážně k městské maloburžoazii a demokratické inteligenci.

V únoru a březnu 1867 bylo poraženo *ozbrojené povstání*, které feniané dlouho připravovali. Izolovaná povstání v jednotlivých hrabstvích byla potlačena a anglická vláda uvrhla stovky Irů do žaláře. Se zatčenými Iry se nakládalo velmi surově, při výsleších byli mučeni a odsuzováni k smrti hladem.

Feniané byli následkem své spiklenecké taktiky a sektářských a buržoazně nacionalistických chyb izolováni od širokých vrstev irského národa. Marx a Engels nejednou poukazovali na slabiny fenianského hnutí, ale vysoce hodnotili jeho revoluční charakter a snažili se ukázat fenianům cestu k masovému boji a ke společným akcím s anglickou dělnickou třídou. — *176, 367.*

[118] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 349—402. — *176.*

[119] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 413—414. — *176.*

[120] *„Statkářské" shromáždění*, v Marxově anglickém originálu „Rural Assembly" (odpovídá francouzskému výrazu „les ruraux", který je v německých vydáních „Občanské války ve Francii" z roku 1871 a 1891 vysvětlen jako „Krautjunker", tedy asi jako „křupani") — posměšný název pro francouzské Národní shromáždění z roku 1871, jež z větší části tvořili reakční monarchisté: provinční statkáři, úředníci, rentiéři a obchodníci, zvolení ve venkovských volebních obvodech. Ze 630 poslanců bylo přibližně 430 monarchistů.

Koncem roku 1871 zahájilo toto shromáždění *šetření o událostech Pařížské komuny;* materiály z něho vyšly pod názvem: „Enquête parlementaire sur l'insurrection du 18 mars" [„Parlamentní šetření o povstání z 18. března"], sv. I—III, Versailles 1872. — *176.*

[121] Zpráva generální rady IV. výročnímu kongresu Mezinárodního dělnického sdružení (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 412). — *177.*

[122] Jde o represívní opatření reakčních sil v Evropě proti I. internacionále po pádu

Pařížské komuny. V mnoha zemích byla činnost Internacionály oficiálně zakázána. Cirkulář španělského ministra zahraničních věcí Bonifacia, uveřejněný v březnu 1872, požadoval sjednocené úsilí všech vlád pro společné akce proti Internacionále. Také na schůzkách německého císaře Viléma I. a rakouského císaře Františka Josefa I. v srpnu 1871 v Gasteinu a v září 1871 v Salcburku, připravených předběžnou korespondencí Bismarcka s rakousko-uherským kancléřem Beustem, se řešila především otázka společného boje proti Internacionále. — *177.*

123 *Okružní dopis* Marxe a Engelse ze 17.—18. září 1879, zaslaný Augustu Bebelovi, byl autory určen celému vedení německé sociálně demokratické strany a má charakter stranického dokumentu. Svědčí o tom jeho obsah i Marxova a Engelsova vlastní prohlášení. V dopise F. A. Sorgovi z 19. září 1879 nazývá Marx tento dokument okružním dopisem, který má „kolovat bez účasti veřejnosti mezi vůdci německé strany". Lenin (který text dopisu neznal) nazývá také na základě Marxovy a Engelsovy korespondence výklad jejich názorů a stranického stanoviska vůči oportunismu, který se ve straně projevil, „přímým oběžníkem Bebelovi, Liebknechtovi a ostatním vůdcům s. d. strany" (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 355).

Náčrt dopisu sestavil Engels v polovině září. 17. září po Marxově návratu do Londýna oba náčrt znovu společně probrali a s konečnou platností jej formulovali.

Dopis byl poprvé uveřejněn v časopise „Die Kommunistische Internationale", roč. 12, sešit 23 z 15. června 1931. — *183.*

124 Tím se myslí „*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik*" [„Ročenka pro sociální vědu a sociální politiku"] — časopis sociálně reformistického zaměření, který v letech 1879—1881 vydával Karl Höchberg (pod pseudonymem dr. Ludwig Richter) v Curychu; vyšly tři svazky. — *183.*

125 Tím se míní list „Sozialdemokrat" (viz také poznámku 240), jehož vydávání se tehdy připravovalo. — *184.*

126 „*Die Laterne*" [„Lucerna"] — německý sociálně demokratický satirický týdeník; vycházel od 15. prosince 1878 do 29. června 1879 v Bruselu za redakce Karla Hirsche. Časopis kritizoval oportunistické tendence uvnitř německé sociální demokracie, které se projevovaly zejména, když se začal uplatňovat výjimečný zákon proti socialistům. — *184.*

127 „*Freiheit*" [„Svoboda"] — německý anarchistický týdeník, který založil roku 1879 v Londýně Johann Most; Marx a Engels několikrát Mosta i jeho list za anarchistické vystupování kritizovali. List vycházel v Londýně (v letech 1879—1882), ve Švýcarsku (roku 1882) a v USA (v letech 1882—1908). — *186.*

[128] „*Vorwärts*“ [„Vpřed“] — ústřední orgán německé Socialistické dělnické strany po gothajském sjezdu z roku 1876; vycházel v Lipsku od října 1876. V říjnu 1878, když byl přijat výjimečný zákon proti socialistům, musel být list zastaven. — *189.*

[129] Článek, který napsali Karl Höchberg, Eduard Bernstein a Karl Schramm, vyšel v časopise „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik“, 1. ročník, první polovina, Curych—Oberstrass 1879, str. 75—96. — *190.*

[130] Jde o boj na barikádách v Berlíně 18. března, který zahájil v Německu revoluci z let 1848—1849. — *192.*

[131] Míní se krize z roku 1873, kterou v Německu skončilo tzv. gründerské období.

Gründeři — němečtí podnikatelé sedmdesátých let minulého století; zbohatli díky válečné náhradě, kterou musela Francie Německu platit po válce z let 1870—1871, a pomocí rozsáhlých spekulací. — *193.*

[132] *Říjnový zákon* — výjimečný zákon proti socialistům, který schválil Říšský sněm v říjnu 1878. — *194.*

[133] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 454—456. — *195.*

[134] „*Die Zukunft*“ [„Budoucnost“] — časopis sociálně reformistického zaměření, který vydávala skupina členů německé sociálně demokratické strany; vycházel od října 1877 do listopadu 1878 v Berlíně. Vydavatelem časopisu byl Karl Höchberg. Marx a Engels ostře kritizovali časopis za pokusy svést stranu na reformistickou cestu.

„*Die Neue Gesellschaft*“ [„Nová společnost“] — sociálně reformistický měsíčník; vydával jej v Curychu dr. F. Wiede od října 1877 do března 1880. — *195.*

[135] Článek „*Socialismus pana Bismarcka*“, uveřejněný ve dvou číslech listu „Égalité“, napsal Engels koncem února 1880; opíral se v něm o údaje z knihy Rudolpha Meyera „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland“ [„Političtí gründeři a korupce v Německu“], Lipsko 1877.

„*L'Égalité*“ [„Rovnost“] — francouzský socialistický týdeník, založený v roce 1877 Jules Guesdem; od roku 1880 do roku 1883 orgán francouzské Dělnické strany v Paříži. Vycházel v šesti sériích. První, druhá a třetí série vycházela týdně (celkem 113 čísel), čtvrtá a pátá denně (celkem 56 čísel). Ze šesté série, která měla vycházet týdně, vyšlo jediné číslo v roce 1886. Série se od sebe lišily podtituly.

Mimo Engelsův článek „Socialismus pana Bismarcka“ vyšel v „Égalité“ Marxův „Úvod k programu francouzské Dělnické strany“ (viz tento svazek, str. 265) a Marxova poznámka „K ‚Bídě filosofie‘ “ (viz tento svazek, str. 249—250). — *198.*

[136] Jde o Bismarckův projev v Říšském sněmu, uveřejněný v publikaci „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstags" [„Stenografické zprávy z jednání německého Říšského sněmu"], 4. volební období, 1. zasedání z roku 1878, sv. I, Berlín 1878, str. 70, 125. — *198.*

[137] „*Crédit mobilier*" (plný název „Société générale du crédit mobilier") — velká francouzská akciová banka, založená roku 1852. Hlavním cílem Crédit mobilier bylo zprostředkování úvěrů a zakládání průmyslových a jiných podniků. Banka se široce podílela na výstavbě železnic ve Francii, Rakousku, Uhrách, Švýcarsku, Španělsku a Rusku. Hlavním zdrojem příjmů Crédit mobilier byly spekulace na peněžní burze. Vydáváním vlastních akcií garantovaných cennými papíry jiných podniků, které byly v jejím majetku, získávala prostředky, za něž skupovala akcie různých společností garantované hodnotou jejich majetku. Tímto způsobem jeden a týž reálný majetek vyvolával v život fiktivní kapitál v dvojím rozsahu: ve formě akcií daného podniku a ve formě akcií Crédit mobilier, která tento podnik financovala a skupovala jeho akcie. Banka byla úzce spjata s vládou Napoleona III. a byla pod jeho ochranou. Roku 1867 udělala úpadek a roku 1871 byla likvidována. To, že se v padesátých letech 19. století objevila Crédit mobilier jako finanční podnik nového typu, bylo umožněno specifickými zvláštnostmi období reakce, kdy se neuvěřitelně rozbujely hra na burze a spekulace. Podle vzoru francouzské Crédit mobilier byly zřizovány analogické instituce v řadě dalších středoevropských zemí. Skutečnou podstatu Crédit mobilier odhalil Marx v řadě svých článků v „New-York Daily Tribune" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 47—64, 234—242, 320—323 aj.). — *200.*

[138] Míní se tu výroky Franze Reuleauxe v jeho knize „Briefe aus Philadelphia" [„Dopisy z Philadelphie"], Brunšvik 1877. — *201.*

[139] Jde o První a Druhou adresu generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 33—38, 304—312). — *206.*

[140] „*Vývoj socialismu od utopie k vědě*" vznikl ze tří kapitol Engelsova díla „Pana Eugena Dühringa převrat vědy" („Anti-Dühring"), které napsal v letech 1876—1878.

Na žádost Paula Lafargua přepracoval Engels roku 1880 tři kapitoly „Anti-Dühringa" (první kapitolu Úvodu a první a druhou kapitolu třetího oddílu) v samostatný populární spisek, který vyšel nejprve ve francouzském socialistickém časopise „La Revue socialiste" pod názvem „Le Socialisme utopique et le Socialisme scientifique" [„Utopický socialismus a vědecký socialismus"] a téhož roku vyšel jako brožura. Na základě francouzského vydání vyšlo vydání polské a italské. Roku 1883 vyšla také německá brožura s názvem

„Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft" [„Vývoj socialismu od utopie k vědě"] (na titulním listu je jako rok vydání uveden rok 1882). Ještě za Engelsova života byla tato brožura přeložena z němčiny do mnoha evropských jazyků; byla velmi rozšířena mezi dělníky a sehrála významnou úlohu při propagaci marxistických idejí. Poslední německé vydání za Engelsova života (čtvrté) vyšlo v Berlíně roku 1891. Brožura se liší od příslušných kapitol „Anti-Dühringa" uspořádáním materiálu, obsahuje vložky a různé drobné změny oproti textu „Anti-Dühringa". — *207.*

141 Podle Rousseauovy teorie žili lidé původně v přírodním stavu, v němž si byli všichni rovni. Se vznikem soukromého vlastnictví a s vývojem majetkové nerovnosti nastal prý „přechod lidí z přírodního stavu do stavu občanského" a vytvořil se stát založený na společenské smlouvě. Další vývoj politické nerovnosti vede však k zničení této společenské smlouvy a ke vzniku nového přírodního stavu. Stát rozumu, založený na nové společenské smlouvě, má tento přírodní stav odstranit.

Tuto teorii rozvíjí Rousseau ve svých dílech „Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes" [„Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi"], Amsterodam 1755, a „Du contrat social; ou, Principes du droit politique" [„O společenské smlouvě; aneb Principy politického práva"], Amsterodam 1762. — *212.*

142 *Levelleři* — zde *opravdoví levelleři* (rovnostáři) neboli diggeři (kopáči); za anglické buržoazní revoluce ze 17. století představovali krajní levé křídlo levellerů a v průběhu revoluce se od nich oddělili. Diggeři, kteří hájili zájmy venkovské a městské chudiny, žádali zrušení soukromého vlastnictví půdy, propagovali ideje primitivního rovnostářského komunismu a pokoušeli se uskutečnit je v praxi společným obděláváním obecní půdy.

Když byli Cromwellovým vojskem rozehnáni, nepostavili se vůbec na odpor, neboť chtěli v tomto boji použít pouze mírových prostředků a spoléhali na sílu přesvědčování. — *213.*

143 Engels má na mysli především díla představitelů utopického komunismu Thomase Mora „De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia" [„O nejlepším stavu státu a o novém ostrově Utopii"], 1523, a Tommasa Campanelly „Civitas solis" [„Sluneční stát"], 1623. — *213.*

144 *Doba teroru* — období revolučně demokratické diktatury jakobínů (červen 1793—červenec 1794), kdy jakobíni odpověděli revolučním terorem na kontrarevoluční teror girondistů a roajalistů.

Direktorium (složené z pěti direktorů, z nichž jeden se volil každý rok znovu), nejvyšší orgán výkonné moci ve Francii zřízený na základě ústavy z roku 1795, jež byla přijata po pádu revoluční diktatury jakobínů v roce

1794. Direktorium existovalo až do Bonapartova státního převratu z roku 1799; bylo vlastně francouzskou vládou, udržovalo režim teroru proti demokratickým silám a hájilo zájmy velké buržoazie. — *214.*

145 Míní se heslo Francouzské revoluce „Liberté! Égalité! Fraternité!" („Svoboda! Rovnost! Bratrství!"). — *214.*

146 *Saint-Simonovy Ženevské listy* — „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains" [„Listy obyvatele Ženevy současníkům"] — první Saint-Simonovo dílo; napsal je v Ženevě roku 1802, vyšlo anonymně bez udání místa a doby vydání v Paříži roku 1803. Chybný údaj o roku vydání převzal Engels z knihy Nicolase Gustava Hubbarda „Saint-Simon. Sa vie et ses travaux. Suivi de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon" [„Saint-Simon, jeho život a dílo. Doplněno ukázkami z nejproslulejších Saint-Simonových prací"], Paříž 1857, v níž jsou nepřesnosti v datování některých Saint-Simonových děl.

První velké dílo Charlese Fouriera byla jeho kniha „Théorie des quatre mouvemens et des déstinées générales" [„Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů"], napsaná v prvních letech 19. století a vydaná anonymně v Lyoně roku 1808. Na titulním listě bylo, patrně z cenzurních důvodů, uvedeno jako místo vydání Lipsko.

New Lanark — přádelna bavlny u skotského města Lanarku, založená spolu s malým sídlištěm roku 1784. — *215.*

147 Engels cituje druhý dopis ze Saint-Simonových „Listů obyvatele Ženevy současníkům". V Hubbardově vydání jsou tato místa na str. 143 a 135. — *217.*

148 Engels se tu odvolává na osmý dopis ze Saint-Simonovy „Correspondance politique et philosophique. Lettres de H. Saint-Simon à un Américain" [„Politická a filosofická korespondence. Listy Henri Saint-Simona Američanovi"]. Tyto dopisy byly uveřejněny ve sborníku: Henri de Saint-Simon, „L'industrie, ou discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendans" [„Průmysl, aneb politické, morální a filosofické úvahy v zájmu všech lidí, kteří se věnují užitečným a samostatným pracím"], sv. 2, Paříž 1817. V Hubbardově vydání je toto místo na str. 155—157. — *217.*

149 Engels má na mysli dvě práce, které napsal Saint-Simon společně se svým žákem Augustinem Thierrym, „De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale" [„O reorganizaci evropské společnosti, aneb o nutnosti a prostředcích k sjednocení evropských národů v jeden politický celek, přičemž si každý zachová svou národní nezávislost"] a „Opinion sur les mesures à prendre contre la

coalition de 1815" [„Názor o opatřeních proti koalici z roku 1815"]; obě brožury vyšly v Paříži, první v říjnu 1814 a druhá roku 1815. V Hubbardově vydání je úryvek z první práce na str. 149–154 a obsah obou brožur na str. 68–76.

Spojenecké armády šesté protifrancouzské koalice (Rusko, Rakousko, Anglie, Prusko a další státy) vtáhly do Paříže 31. března 1814. Císařství se zhroutilo, Napoleon abdikoval a musel odejít do vyhnanství na ostrov Elbu. Ve Francii došlo k první restauraci Bourbonů.

Sto dní – krátké období obnovené vlády císaře Napoleona I., jež trvalo od jeho návratu z ostrova Elby do Paříže 20. března 1815 do jeho druhé abdikace 22. června téhož roku po porážce u Waterloo. – *217.*

150 U *Waterloo* (v Belgii) byla 18. června Napoleonova armáda poražena anglo-holandskými vojsky pod velením Wellingtonovým a pruskou armádou, které velel Blücher. Bitva měla rozhodující význam pro tažení z roku 1815, protože vedla ke konečnému vítězství protinapoleonské (sedmé) koalice (Anglie, Ruska, Rakouska, Pruska, Švédska, Španělska a jiných států) a k pádu Napoleonova císařství. – *217.*

151 Tuto myšlenku vyložil Fourier už ve své první knize „Théorie des quatre mouvements" [„Teorie čtyř pohybů"], a to zejména v této všeobecné tezi: „Společenský pokrok a změny období jdou ruku v ruce s pokrokem emancipace žen, úpadek společenského řádu jde ruku v ruce s omezováním svobody žen." Fourier z toho vyvozuje, že „rozšíření práv žen je hlavním principem veškerého společenského pokroku" (Charles Fourier, Oeuvres complètes [Sebrané spisy], sv. 1, Paříž 1841, str. 195–196). – *218.*

152 Viz Charles Fourier, „Théorie de l'unité universelle" [„Teorie univerzální jednoty"], sv. 1 a 4; Oeuvres complètes [Sebrané spisy], sv. 2, Paříž 1843, str. 78–79, a sv. 5, Paříž 1841, str. 213–214.

O „*bludném kruhu*", ve kterém se pohybuje civilizace, viz Charles Fourier, „Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées" [„Nový svět industriální a societární, aneb vynález postupu přitažlivé a přirozené výroby rozdělené do sérií podle vášní"], Oeuvres complètes, sv. 6, Paříž 1845, str. 27–46, 390. První vydání vyšlo v Paříži roku 1829. Viz také Charles Fourier, Oeuvres complètes, sv. 1, Paříž 1841, str. 202. – *218.*

153 Charles Fourier, Oeuvres complètes, sv. 6, Paříž 1845, str. 35. – *218.*

154 Charles Fourier, Oeuvres complètes, sv. 1, Paříž 1841, str. 50. – *218.*

155 Robert Owen, „The revolution in the mind and practice of the human race;

or, the coming change from irrationality to rationality" [„Revoluce v myslích a praxi lidského rodu, aneb nastávající přechod od nerozumnosti k rozumnosti"], Londýn 1849, str. 21–22. — *220.*

[156] Robert Owen, „Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin... on the 18th March, 12th April, 19th April and 3rd May" [„Zpráva o průběhu několika veřejných schůzí v Dublinu... z 18. března, 12. dubna, 19. dubna a 3. května"], Dublin 1823, str. 110. — *221.*

[157] V lednu 1812 navrhl Robert Owen na velkém veřejném shromáždění v Glasgowě několik opatření, která by ulehčila situaci všech dětí a dospělých pracujících v přádelnách. Návrh zákona, který byl podán z Owenovy iniciativy v červnu 1815, přijal parlament jako zákon až v červenci 1819, a to ve velmi okleštěné podobě.

Zákon, který se vztahoval jen na přádelny, zakazoval práci dětí do 9 let (Owenův návrh předpokládal zákaz dětské práce pro děti do 10 let), omezoval pracovní dobu mládeže do 16 let na 12 hodin denně a stanovil pro všechny pracující dvě přestávky, na svačinu a na oběd, které neměly trvat déle než 1 $^1/_2$ hodiny denně. Podle Owena neměla pracovní doba pro všechny dělníky přesáhnout 10 a $^1/_2$ hodiny denně. — *221.*

[158] V říjnu 1833 se konal v Londýně za předsednictví Roberta Owena sjezd družstevních spolků a tradeunionů, na kterém byl formálně založen *Grand National Consolidated Trades' Union* (Velký národní svaz tradeunionů); program a stanovy svazu byly přijaty v únoru 1834. Podle Owenovy ideje měl tento svaz převzít řízení výroby a pokojnou cestou uskutečnit úplné přebudování společnosti. Tento utopický plán ovšem brzy ztroskotal. Svaz narazil na tuhý odpor buržoazní společnosti a státu a v srpnu 1834 se rozpadl. — *221.*

[159] Míní se bazary pro spravedlivou směnu produktů práce (Equitable Labour Exchange Bazaars), které byly zřizovány dělnickými družstevními spolky v různých anglických městech; první takový bazar založil Robert Owen v Londýně v září 1832; existoval do poloviny roku 1834. — *222.*

[160] Proudhon se pokusil zorganizovat směnnou banku za revoluce z let 1848 až 1849. Jeho Banque du peuple (Lidová banka) byla založena v Paříži 31. ledna 1849. Existovala asi dva měsíce, a to jen na papíře; zkrachovala dřív, než začala pravidelně fungovat, a začátkem dubna byla zrušena. — *222.*

[161] Dialog Denise Diderota „Le neveu de Rameau" [„Rameauův synovec"] byl napsán asi roku 1762 a později jej autor dvakrát přepracoval. Vyšel nejprve německy v Goethově překladu v Lipsku roku 1805. Francouzsky byl uveřejněn poprvé v 2. svazku „Oeuvres inédites de Diderot" [„Nevydaná

díla Diderotova"], Paříž 1821, který však vyšel fakticky až roku 1823. — *223.*

[162] *Alexandrijské období* zahrnuje dobu Ptolemaiovců (323—30 před n. l.) a římského panství v Egyptě až do vpádu Arabů (30 před n. l. až 640 n. l.); bylo pojmenováno podle egyptského přístavního města Alexandrie, jednoho z největších středisek hospodářského a duchovního života té doby. V alexandrijském období dosáhla velkého rozvoje řada vědeckých oborů: matematika a mechanika (Euklides a Archimedes), zeměpis, astronomie, anatomie, fyziologie aj. — *224.*

[163] Bible, Evangelium sv. Matouše, kapitola 5, verš 37. — *224.*

[164] Kantova *nebulární teorie*, podle které vznikla sluneční soustava z původní mlhoviny (lat. nebula — mlha), je vyložena v jeho anonymně vydaném díle „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt" [„Obecné dějiny přírody a teorie nebes, aneb Pokus vyložit uspořádání a mechanický původ celého vesmíru podle Newtonových principů"], Královec a Lipsko 1755.

Laplace vyložil svou hypotézu o vzniku sluneční soustavy v poslední kapitole svého díla „Exposition du système du monde" [„Výklad soustavy světa"], sv. 1—2, Paříž, IV. roku Francouzské republiky (1796). V posledním, šestém vydání tohoto spisu, které ještě uspořádal Laplace a které vyšlo roku 1835, až po jeho smrti, je jeho hypotéza vyložena v 7. poznámce. — *226.*

[165] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 337—536. — *231.*

[166] *Obchodní války 17. a 18. století* — řada válek mezi největšími evropskými státy o hegemonii v obchodě s Indií a Amerikou a o ovládnutí koloniálních trhů. Původně byly hlavními soupeři Anglie a Holandsko (typické obchodní války byly anglo-holandské války v letech 1652—1654, 1664—1667 a 1672—1674), později Anglie a Francie. Ze všech těchto válek vyšla vítězně Anglie; koncem 18. století se v jejích rukou soustředil téměř všechen světový obchod. — *236.*

[167] Zde Engels cituje I. díl Marxova „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 464 a 517). Znění některých citátů na tomto místě a dále se liší od českého vydání, protože Engels citoval podle 2. něm. vydání z roku 1872, kdežto české vydání „Kapitálu" bylo pořízeno podle čtvrtého vydání.— *237.*

[168] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 492. — *237.*

[169] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 680. — *237.*

[170] Charles Fourier, Oeuvres complètes, sv. 6, Paříž 1845, str. 393–394. — *239.*

[171] *Seehandlung*, zkratka názvu „Preussische Seehandlungsgesellschaft" („Pruská společnost pro námořní obchod") — obchodní a úvěrová společnost, založená roku 1772 v Prusku. Obdržela od státu řadu důležitých výsad; poskytovala vládě velké půjčky a hrála tak vlastně úlohu jejího bankéře a makléře. Roku 1820 byla prohlášena za peněžní a obchodní instituci pruského státu a roku 1904 přeměněna na „Königliche Seehandlung (Preussische Staatsbank)". — *241.*

[172] „*Svobodný lidový stát*" — programový požadavek a rozšířené heslo německých sociálních demokratů v sedmdesátých letech. Marxistickou kritiku tohoto hesla obsahuje IV. oddíl Marxovy „Kritiky gothajského programu" a Engelsův dopis Bebelovi z 18.–28. března 1875 (viz tento svazek, str. 56–61 a 31–37). Viz také Leninovo dílo „Stát a revoluce", kap. I, § 4 a kap. IV, § 3 (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 405–411 a 451–453). — *243.*

[173] Tyto údaje o úhrnném bohatství Velké Británie a Irska jsou převzaty z přednášky Roberta Giffena o akumulaci kapitálu ve Spojeném království („Recent accumulations of capital in the United Kingdom" [„Akumulace kapitálu ve Spojeném království v poslední době"]), kterou pronesl 15. ledna 1878 ve Statistické společnosti a která byla vytištěna v londýnském „Journal of the Statistical Society" [„Časopis Statistické společnosti"] v březnu 1878. — *245.*

[174] Druhý kongres ústředního svazu německých průmyslníků se konal v Berlíně 21.–22. února 1878. — *245.*

[175] Poznámku „K ‚Bídě filosofie' " napsal Marx koncem března 1880; byla otištěna v „Égalité", čís. 12 ze 7. dubna 1880, 2. série, jako redakční úvod k práci „Bída filosofie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83–196) uveřejňované v tomto listě.

Podle Marxova rukopisu byla tato poznámka poprvé otištěna v časopise „Annali", ročník první, Milán 1958, str. 204–205. — *249.*

[176] Pierre Joseph Proudhon, „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère" [„Systém ekonomických rozporů, aneb Filosofie bídy"], sv. 1–2, Paříž 1846. — *249.*

[177] „*Journal des Économistes*" [„Časopis pro ekonomy"] — liberální ekonomický časopis, vycházel v letech 1841–1943 v Paříži. — *249.*

[178] Míní se článek „O Proudhonovi", který napsal Marx 24. ledna 1865 u příležitosti Proudhonovy smrti na žádost redaktora listu „Social-Demokrat"

Johanna Baptista Schweitzera. Článek vyšel v čís. 16–18 z 1., 3. a 5. února 1865 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 58–65).

„*Social-Demokrat*" [„Sociální demokrat"] – orgán lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku; vycházel v Berlíně od 15. prosince 1864 do roku 1871; v letech 1864–1865 byl jeho redaktorem Johann Baptist Schweitzer, k redakci patřil také Wilhelm Liebknecht.

Marx a Engels neměli k dispozici žádný tiskový orgán, jímž by mohli působit na německé dělnické hnutí, a tak přislíbili spolupráci s listem „Social-Demokrat"; programový prospekt listu, který jim v listopadu 1864 poslal Schweitzer, neobsahoval zprvu žádné Lassallovy teze. Ale už v únoru 1865 přerušili Marx a Engels spolupráci s listem pro zásadní neshody se Schweitzerem (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 120–123). – *250.*

179 „*Dělnickou anketu*" sestavil Marx v první polovině dubna 1880 na žádost vydavatele časopisu „La Revue socialiste" Benoît Malona; rostoucí vliv socialistického a dělnického hnutí ve Francii Malona donutil, aby se prohlásil za stoupence vědeckého socialismu. Redakce uveřejnila „Anketu" bez podpisu v „Revue socialiste" z 20. dubna 1880 a mimoto jako leták, který byl rozšiřován po celé Francii. K textu uveřejněnému v „Revue socialiste" předeslala redakce následující úvod:

„Žádná vláda (monarchická ani buržoazně republikánská) se nikdy neodvážila uspořádat vážnou anketu o situaci francouzské dělnické třídy. A kolik tu naproti tomu už bylo anket o zemědělských, finančních, průmyslových, obchodních a politických krizích!

Hanebnosti kapitalistického vykořisťování odhalené oficiální anketou anglické vlády a zákonná opatření, která po tomto odhalení následovala (omezení zákonného pracovního dne na deset hodin, zákony o práci žen a dětí atd.), způsobily, že se francouzská buržoazie ještě víc bojí nebezpečí, jež by mohla přinést nestranná a systematická anketa.

Doufáme, že bychom mohli přimět republikánskou vládu, aby se řídila příkladem monarchické vlády Anglie a zorganizovala širokou anketu o faktech a přečinech kapitalistického vykořisťování, a chceme s omezenými prostředky, jež máme k dispozici, takovou anketu začít. Očekáváme, že nás v naší práci podpoří všichni dělníci ve městech i na venkově, kteří jistě chápou, že jen oni sami mohou s plnou znalostí věci popsat strázně, které snášejí; neboť jen oni sami, a žádní spasitelé seslaní prozřetelností, mohou energicky prosazovat nápravu sociální bídy, jíž trpí; počítáme rovněž s pomocí socialistů všech škol, kteří, usilujíce o sociální reformu, jistě chtějí *přesně* a *spolehlivě* znát podmínky, v nichž pracuje a žije dělnická třída, třída, které patří budoucnost.

Tento *dotazník o práci* (Cahiers du travail) je první věc, kterou musí udělat sociální demokracie pro přípravu sociální obnovy.

Uvedených sto otázek jsou ty nejdůležitější. Odpovědi musí obsahovat pořadové číslo otázky. – Není nutné odpovídat na všechny otázky, ale dopo-

ručujeme dávat odpovědi co nejobsažnější a nejpodrobnější. — Jméno dělnice nebo dělníka, kteří budou odpovídat, nebude uveřejněno, nedají-li k tomu výslovný souhlas; přesto však musí být jméno a adresa uvedeny pro případ, že by bylo třeba navázat s touto osobou spojení.

Odpovědi zasílejte administrátoru *‚Revue socialiste' panu Léclusovi, 28 rue Royale, Saint-Cloud u Paříže.*

Odpovědi budou roztříděny a poslouží jako materiál pro speciální monografie, které budou uveřejňovány v ‚Revue socialiste' a pak shrnuty do jednoho svazku."

Český překlad se řídí Marxovým anglickým rukopisem této ankety; ta místa, která Marx napsal v anglickém textu francouzsky, jsou označena lomenými závorkami. — *179.*

[180] *Úvod k francouzskému vydání Engelsovy brožury „Vývoj socialismu od utopie k vědě"* napsal Marx asi 4. nebo 5. května 1880. V brožuře byl úvod otištěn s podpisem Lafarguovým, který přeložil Engelsovu práci do francouzštiny. V rukopise, který byl nedávno objeven, připsal Marx pro Lafargua dovětek, v němž mu sděluje, že napsal tento úvod po konzultaci s Engelsem, a prosí, aby Lafargue upravil styl, ale věcný obsah nechal beze změny. — *259.*

[181] *„La Revue socialiste"* [„Socialistická revue"] — měsíčník, který založil francouzský maloburžoazní socialista a pozdější posibilista Benoît Malon; zpočátku republikánsko-socialistický, potom syndikalistický a družstevní orgán; vycházel kolem roku 1880 v Lyonu a v letech 1885—1914 v Paříži. V osmdesátých letech spolupracovali s časopisem Marx a Engels. — *259.*

[182] Bedřich Engels, „Pana Eugena Dühringa převrat vědy", Lipsko 1878 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20). — *259.*

[183] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956 a 1961, str. 525—550. — *259.*

[184] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233—508. — *259.*

[185] *„The Northern Star"* [„Severní hvězda"] — anglický týdeník, ústřední orgán chartistů; byl založen roku 1837, vycházel do roku 1852, zpočátku v Leedsu, od listopadu 1844 v Londýně. Zakladatelem a redaktorem listu byl Feargus Edward O'Connor, v čtyřicátých letech byl redaktorem listu také George Julian Harney. Od roku 1843 do roku 1850 otiskoval list články a noticky Bedřicha Engelse. — *260.*

[186] *„New Moral World; and Gazette of the Rational Society"* [„Nový mravní svět a časopis racionální společnosti"] — týdeník utopických socialistů, založený roku 1834 Robertem Owenem; byl vydáván do roku 1846, zpočátku v Leedsu

a od října 1841 v Londýně; od listopadu 1843 do května 1845 spolupracoval s tímto listem Bedřich Engels. — *260.*

[187] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196. — *260.*

[188] Událostem tohoto období je věnována Engelsova práce „Německá kampaň za říšskou ústavu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7., čes. vyd. 1959, str. 133 až 252). — *260.*

[189] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 357—443. — *260.*

[190] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 573—584. — *261.*

[191] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 241—319. — *261.*

[192] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 494—511. — *261.*

[193] V roce 1879 byla na socialistickém sjezdu v Marseille založena francouzská Dělnická strana. Skupina francouzských socialistů v čele s Jules Guesdem se brzy potom obrátila (prostřednictvím Paula Lafargua) na Marxe a Engelse s prosbou, aby jim pomohli vypracovat návrh volebního programu Dělnické strany. Marx a Engels odpověděli kladně. V květnu 1880 přijel Guesde do Londýna, kde s Marxem, Engelsem a Lafarguem vypracovali program francouzské Dělnické strany. Program se skládal z teoretické části a praktické části (minimálního programu). Teoretický úvod nadiktoval Guesdovi Marx. O ostatních částech programu napsal Engels v dopise Bernsteinovi z 25. října 1881: „Potom jsme prodiskutovali ostatní obsah programu, něco jsme doplnili, něco vyhodili."

Program byl uveřejněn 30. června 1880 v „Égalité", 10. července 1880 v „Prolétaire" a 20. července 1880 v „Revue socialiste". Text minimálního programu podle „Égalité":

A. Politický program

1. Zrušení všech zákonů o tisku, schůzích a spolcích a zejména zákona proti Mezinárodnímu dělnickému sdružení. — Zrušení pracovní knížky, této registrace dělnické třídy, a všech článků zákoníku, které stavějí dělníka do nerovnoprávného postavení vůči zaměstnavateli.

2. Zrušení rozpočtu na náboženské účely a „vrácení takzvaného nezcizitelného movitého i nemovitého majetku, patřícího náboženským korporacím, do rukou národa" (dekret Komuny z 2. dubna 1871), včetně všech průmyslových a obchodních přidružených podniků těchto korporací.

3. Všeobecné ozbrojení lidu.

4. Komuně podléhá administrativa a policie.

B. Ekonomický program

1. Pracovní klid v pondělí, jinými slovy vydání zákona, který by zaměstnavatelům zakazoval žádat docházku do práce v pondělí. — Zákon o omezení pracovní doby pro dospělé na 8 hodin denně. — Zákaz práce dětí do 14 let v soukromých podnicích a zákonné omezení pracovní doby pro čtrnáctileté až osmnáctileté na 6 hodin denně.

2. Zákonné mzdové minimum, určované každoročně podle místních cen potravin.

3. Stejnou mzdu pro dělníky obojího pohlaví.

4. Vědecké a technické vzdělání pro všechny děti na účet společnosti, představované státem a obcí.

5. Odstranění jakéhokoli zasahování zaměstnavatelů do správy dělnických svépomocných pokladen, pojišťovacích pokladen atd., které se vrátí do výhradní správy dělníků.

6. Odpovědnost podnikatelů za úrazy, zaručená tím, že zaměstnavatel složí kauci, jejíž výše se stanoví podle počtu dělníků u něho zaměstnaných a podle nebezpečí, s nímž je spojena práce v jeho podniku.

7. Účast dělníků na vypracování zvláštních pracovních předpisů pro různé dílny, zrušení svévolně uzurpovaného práva zaměstnavatelů ukládat dělníkům tresty ve formě pokut nebo srážek ze mzdy (dekret Komuny z 27. dubna 1871).

8. Revize všech smluv, jimiž bylo zcizeno veřejné vlastnictví (banky, železnice, doly atd.); svěřit hospodaření ve všech státních podnicích dělníkům, kteří v nich pracují.

9. Zrušení všech nepřímých daní a přeměna všech přímých daní v progresívní zdanění příjmů nad 3000 franků a dědictví nad 20 000 franků. — *265.*

194 Tento Marxův a Engelsův otevřený dopis, který podepsal také Paul Lafargue a Friedrich Lessner, byl čten 29. listopadu 1880 v Ženevě na mítinku k uctění polského povstání z roku 1830. Mítink, který organizovala redakce polského časopisu „Równość" [„Rovnost"] a jehož se zúčastnilo na 500 socialistů — Poláků, Rusů, Němců, Francouzů, Italů a Švýcarů, proběhl ve znamení mezinárodní solidarity a společných cílů a úkolů pracujících všech zemí v jejich boji proti kapitálu. — *266.*

195 V únoru 1846 se na polském území chystalo povstání, jehož cílem bylo národní osvobození Polska. Hlavními iniciátory povstání byli polští revoluční demokraté (Edward Dembowski aj). Avšak šlechtické živly povstání zradily a vůdce povstání pozatýkala pruská policie; tím bylo všeobecné povstání zmařeno a došlo jen k jednotlivým revolučním výbuchům. Pouze v Krakově, který byl od roku 1815 podřízen společné kontrole Rakouska, Ruska a Pruska, se povstalcům podařilo 22. února zvítězit a vytvořit národní vládu, která vydala manifest o zrušení feudálních břemen.

Program, který ve dnech krakovského povstání sestavil Dembowski a v němž se odrážely zájmy rolnictva a nižších vrstev městského obyvatelstva, obsahoval požadavky revolučních demokratů a utopických socialistů (přidělení půdy bezzemkům, zásadní zlepšení situace dělníků zřízením národních neboli „společenských" dílen). Krakovské povstání bylo potlačeno v březnu 1846. V listopadu 1846 podepsaly Rakousko, Prusko a Rusko dohodu o připojení Krakova k rakouské říši. — *267.*

[196] Roku 1847 se konaly dva sjezdy Svazu komunistů. Zde se míní druhý sjezd, který se konal od 29. listopadu do 8. prosince 1847 v Londýně a na kterém byli Marx a Engels pověřeni, aby vypracovali program Svazu komunistů — „Manifest Komunistické strany" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462). — *267.*

[197] Dopisem z 8. března 1881 odpovídá Marx Věře Ivanovně Zasuličové na její dopis ze 16. února 1881. Jménem svých soudruhů, kteří později vstoupili do skupiny „Osvobození práce", prosí Věra Zasuličová Marxe, aby jí sdělil, jak se dívá na perspektivy historického vývoje Ruska a zejména co soudí o osudu ruské vesnické občiny.

Věra Zasuličová psala Marxovi, že jeho „Kapitál" je v Rusku velmi populární a že má velmi významnou úlohu v diskusích revolucionářů o agrární otázce v Rusku a o vesnické občině. „Vy sám víte nejlépe," psala, „jak palčivá je v Rusku tato otázka... Hlavně pro naši socialistickou stranu... V poslední době často slýcháme, že vesnická občina je archaická forma, kterou dějiny, vědecký socialismus — zkrátka všechno, co je naprosto nesporné — odsoudily k zániku. Lidé, kteří to hlásají, se nazývají Vašimi žáky, ‚marxisty'... Proto, občane, zajisté pochopíte, jak velice nás zajímá Vaše mínění o této otázce a jak velkou službu byste nám prokázal, kdybyste nám vyložil své názory na to, jaký asi bude osud naší vesnické občiny, a na teorii, podle níž je historicky nevyhnutelné, aby všechny země na světě prošly všemi fázemi kapitalistické výroby."

Když si Marx připravoval odpověď na tento dopis, vypracoval čtyři koncepty, jež dohromady tvoří obsahově neobyčejně bohatou skicu o ruské vesnické občině a kolektivní formě zemědělské výroby. Koncepty dopisu Věře Zasuličové (s výjimkou posledního, čtvrtého, který textově téměř úplně souhlasí s dopisem, jsou otištěny v tomto svazku (str. 422—442) v oddílu „Z Marxovy a Engelsovy rukopisné pozůstalosti"). — *269.*

[198] *Petrohradský výbor* byl výkonný výbor tajné organizace „Narodnaja volja" („Svoboda lidu"). Jeho členové (narodovolci) byli utopičtí socialisté, kteří si vytkli za úkol svrhnout pomocí individuálního teroru carské samoděržaví a dobýt politické svobody. — *269.*

[199] Pasáže z „Kapitálu" citované v tomto dopise jsou převzaty z francouzského vydání „Kapitálu", jehož text se poněkud liší od textu německého vydání (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 754, 756 a 803). O rozdílnostech v textu viz poznámku 89. — *269, 422.*

[200] Shromáždění, jež se konalo 21. března 1881 v Londýně, se zúčastnili zástupci různých národností: ruští, polští, čeští a srbští socialisté. Shromáždění předsedal ruský revolucionář narodnik Lev Gartmann. Na shromáždění byl založen slovanský revoluční klub. — *271.*

[201] Dne 1. března 1881 byl v Petrohradě na základě rozsudku výkonného výboru organizace „Narodnaja volja" spáchán atentát na cara Alexandra II., který byl zabit. — *271, 273.*

[202] Míní se výjimečný zákon proti socialistům, který zavedl roku 1878 Bismarck. Na jaře 1880 byla platnost tohoto zákona prodloužena na dalších 5 let, do podzimu 1884. — *271.*

[203] Dopis byl uveřejněn 1. dubna 1881 v „Daily News" s podpisy Karla Marxe a Bedřicha Engelse. — *273.*

[204] Uvedený článek je první ze série článků, které napsal Engels pro list „The Labour Standard", s nímž spolupracoval od května do srpna 1881. Články vycházely bez podpisu skoro každý týden jako úvodníky. Engels přestal s listem spolupracovat, když se v něm začala všeobecně projevovat oportunistická tendence.

„*The Labour Standard*" [„Prapor práce"] — anglický týdeník, orgán tradeunionů. Vycházel v Londýně od roku 1881 do roku 1885 za redakce George Shiptona. — *274.*

[205] Tím se myslí protikoaliční zákony, které zakazovaly zakládání a činnost jakékoli dělnické organizace. Parlament je roku 1824 zrušil, v roce 1825 však byl schválen nový zákon o spolcích (Combination Act) čili o dělnických koalicích, který velmi omezil činnost tradeunionů. Například pouhá agitace mezi dělníky, aby vstoupili do spolku nebo aby se účastnili stávky, se označovala za „nátlak" a „násilí" a trestala se jako zločin. — *274.*

[206] *Kancléřský soud* (Court of Chancery) čili soud spravedlnosti — jeden z vyšších soudů v Anglii, který se po soudní reformě z roku 1873 stal součástí Nejvyššího soudu. Do kompetence tohoto soudu, v jehož čele stál lord kancléř, patřily záležitosti týkající se pozůstalostí, smluvních závazků, akciových společností atd. Kompetence tohoto soudu se v mnoha případech křížila s kompetencí jiných vyšších soudů; na rozdíl od anglického obecného práva, kterým

se řídily ostatní soudy, probíhala soudní řízení u kancléřského soudu na základě takzvaného „práva spravedlnosti". — *278.*

[207] Je míněna nespokojenost landlordů, kteří vlastnili půdu v Irsku a jejichž svévolné jednání vůči pachtýřům se Gladstonova vláda pokoušela do jisté míry omezit, aby odvrátila irské rolníky od vzrůstajícího revolučního boje. Irský pozemkový zákon z roku 1881 omezoval právo landlordů vyhnat pachtýře z pozemku, když pachtovné bylo včas zaplaceno; výše pachtovného se stanovila na 15 let. Ačkoli zákon z roku 1881 dával landlordům možnost prodat půdu výhodně státu a stanovená výše pachtovného byla stále ještě mimořádně vysoká, stavěli se angličtí pozemkoví vlastníci proti jeho zavedení, aby mohli v Irsku dál neomezeně vládnout. — *283, 305.*

[208] *Lidová charta* (People's Charter) — listina obsahující požadavky chartistů; byla uveřejněna 8. května 1838 jako návrh zákona, který měl být předložen parlamentu; měla šest bodů: všeobecné volební právo (pro muže od 21 let), každoroční volby do parlamentu, tajné hlasování, stejné volební obvody, odstranění majetkového censu pro kandidáty na poslance do parlamentu, plat pro poslance. Petice chartistů, požadující přijetí Lidové charty, byly parlamentem zamítnuty v letech 1838, 1842 a 1849. — *285, 306.*

[209] Pod tlakem lidových mas byla v Anglii roku 1867 provedena druhá volební reforma. Generální rada Mezinárodního dělnického sdružení se na tomto hnutí aktivně podílela. Podle nového zákona byl snížen majetkový census. Ve venkovských volebních obvodech bylo volební právo rozšířeno na pachtýře, kteří platili nejméně 12 liber šterlinků pachtovného ročně. Ve městech dostali volební právo všichni majitelé a nájemci domů, jakož i nájemníci, kteří bydleli v daném městě alespoň rok a platili nejméně 10 liber šterlinků nájemného. Reformou z roku 1867 se počet voličů v Anglii víc než zdvojnásobil a volební právo obdržela také větší část kvalifikovaných dělníků. — *286, 305.*

[210] *Manchesterská škola* — směr v politické ekonomii, který vyjadřoval zájmy průmyslové buržoazie. Stoupenci tohoto směru, freetradeři, hlásali svobodu obchodu a nezasahování státu do hospodářského života. Střediskem agitace freetraderů byl Manchester, kde v čele tohoto hnutí stáli dva textilní továrníci, Richard Cobden a John Bright, kteří roku 1838 zorganizovali Ligu proti obilním zákonům. Ve čtyřicátých a padesátých letech ustavili freetradeři zvláštní politickou skupinu, která se později spojila s liberální stranou. — *288.*

[211] Indie se dostala pod bezprostřední panství britské koruny po likvidaci Východoindické společnosti roku 1858 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 550—553). — *289.*

[212] *Obilní zákony*, zavedené v Anglii roku 1815, stanovily vysoké dovozní clo na obilí a zakazovaly dovážet obilí, jestliže cena za kvarter (asi 291 litrů) obilí na vnitřním trhu byla nižší než 80 šilinků. Tyto obilní zákony dolehly těžce zejména na nejchudší vrstvy obyvatelstva, byly však nevýhodné i pro průmyslovou buržoazii, protože vedly k zdražení pracovní síly, omezovaly objem vnitřního trhu a bránily rozvoji zahraničního obchodu. Byly zrušeny roku 1846 po dlouhém boji mezi bohatými pozemkovými vlastníky a buržoazií. — *289.*

[213] *Ligu proti obilním zákonům* (Anti-Corn-Law-League) založili roku 1838 manchesterští továrníci Cobden a Bright. Pod heslem úplné svobody obchodu usilovala Liga o zrušení obilních zákonů, aby dosáhla snížení dělnických mezd a oslabila hospodářské a politické pozice pozemkové aristokracie. V boji proti pozemkovým vlastníkům se Liga pokoušela využít dělnických mas. Tehdy však už nejvyspělejší angličtí dělníci začali formovat samostatné politické hnutí dělnictva (chartismus). Po zrušení obilních zákonů v roce 1846 přestala Liga existovat. — *290.*

[214] Míní se anglická Dolní sněmovna, která od roku 1547 až do požáru v roce 1834 zasedala v kapli sv. Štěpána. Na témž místě byla postavena nová parlamentní budova (Westminsterský palác, roku 1852) a zasedací síň v této budově se nazývá Svatoštěpánská. — *305.*

[215] Zavedení pozemkového zákona, který vstoupil v platnost v srpnu 1881, vyvolalo odpor irských pachtýřů. Státní sekretář pro Irsko Forster sáhl k výjimečným opatřením a nasadil vojsko, aby vystěhovalo pachtýře, kteří odmítali platit pachtovné. — *307.*

[216] *Coercion Bills* (výjimečné zákony) schvaloval anglický parlament během 19. století několikrát, aby potlačil revoluční a národně osvobozenecké povstání v Irsku. Cílem těchto zákonů bylo dočasně zrušit ústavní záruky v Irsku, vyhlásit stav obležení na území Irska a poskytnout anglickým úřadům mimořádné plné moci k potlačení národně osvobozeneckého hnutí. — *308.*

[217] Irský politik John Dillon, člen anglického parlamentu, byl v této době ve vězení. — *308.*

[218] *Irská národní pozemková liga* — masová organizace, kterou roku 1879 založil maloburžoazní demokrat Michael Davitt. Pozemková liga sdružovala ve svých řadách široké vrstvy irského rolnictva a městské chudiny a podporovali ji dokonce i pokrokoví příslušníci irské buržoazie. V jejích agrárních požadavcích se obrážel tajný protest irských lidových mas proti panství landlordů a proti národnostnímu útlaku. Vůdcové Ligy však zaujímali nedůsledné, kolí-

savé stanovisko. Toho využili buržoazní nacionalisté (Parnell aj.) a zaměřili činnost Ligy pouze na boj za Home Rule, tj. omezenou samosprávu Irska v rámci Britské říše. Roku 1881 byla Pozemková liga zakázána, pokračovala však ve své činnosti až do konce osmdesátých let. — *309.*

[219] Viz spisy Thomase Carlyla, „Past and Present" [„Minulost a přítomnost"], Londýn 1843, str. 361—369, a „Latter-Day Pamphlets. No. 1: The Present Time" [„Stati z našich dnů. Čís. 1: Současnost"], Londýn 1850, str. 42. — *311.*

[220] Ernst Engel, „Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung" [„Věk páry ve světle techniky a statistiky"], Berlín 1881. Tabulky, jež jsou uvedeny v textu, sestavil Engels podle statistických údajů na str. 178, 180 a 182—184 Engelovy knihy. — *312.*

[221] Jde o reformu volebního práva, kterou přijala anglická Dolní sněmovna roku 1831 a kterou schválila Horní sněmovna v červnu 1832. Tato reforma měla odstranit politický monopol pozemkové a finanční aristokracie, neboť otevřela přístup do parlamentu představitelům průmyslové buržoazie. Proletariát a maloburžoazie, které byly hlavní silou v boji za reformu, byly liberální buržoazií oklamány a volební právo nedostaly. — *315.*

[222] Engels má na mysli volby do Říšského sněmu 27. října 1881, ve kterých sociální demokraté obdrželi přes 300 000 hlasů. — *319.*

[223] *Předmluvu k druhému ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany"* napsali Marx a Engels 21. ledna 1882 na žádost Petra Lavroviče Lavrova. Podnět k přípravě druhého ruského vydání „Manifestu" vyšel od Georgije Valentinoviče Plechanova, ale s prosbou o napsání předmluvy se na Engelse obrátil Lavrov, který byl s nimi v přátelském styku; 23. ledna 1882 poslali Marx a Engels Lavrovovi německý text předmluvy. Vyšla nejdříve rusky v časopise „Narodnaja volja" z 5. února 1882. „Manifest Komunistické strany" vyšel pak jako brožura (v Plechanovově překladu) s Marxovou a Engelsovou předmluvou roku 1882 v Ženevě v řadě „Ruská sociálně revoluční knižnice".

Německy vyšla tato předmluva poprvé v listě „Der Sozialdemokrat", čís. 16 z 13. dubna 1882, v překladu z ruského textu uveřejněného v časopise „Narodnaja volja". Roku 1890 uveřejnil Engels znovu text předmluvy z roku 1882 a zařadil jej do nového německého vydání „Manifestu Komunistické strany". — *324.*

[224] Datum je uvedeno nepřesně; toto vydání vyšlo roku 1869. — *324.*

[225] *„Kolokol"* [„Zvon"] — ruské revolučně demokratické noviny, které vydávali Alexandr Ivanovič Gercen a Nikolaj Platonovič Ogarjov v letech 1857—1867

rusky a v letech 1868–1869 francouzsky s ruskými přílohami; do roku 1865 vycházely v Londýně, potom v Ženevě. — *324.*

[226] *Gatčina* — zámek u Petrohradu (Leningradu); po zavraždění cara Alexandra II. (1. března 1881) se v něm zdržoval car Alexandr III. ze strachu před případnými novými teroristickými akcemi výkonného výboru tajné organizace „Narodnaja volja". (Viz poznámku 198 a 201.) — *325.*

[227] Engels napsal článek *„Bruno Bauer a prvotní křesťanství"* v druhé polovině dubna 1882 pro list „Der Sozialdemokrat". Bezprostředním popudem k napsání článku byla smrt Bruno Bauera, jehož práce o Novém zákonu a křesťanství podkopávaly ve své době nejen základy ortodoxních dogmat, ale i výklady liberální protestantské tübingenské školy. Proto Marx a Engels tyto práce velmi vítali, přestože jejich autor zůstával pod vlivem hegelovského idealismu.

Myšlenky, které Engels zformuloval v tomto článku, rozvinul pak ve svých dalších pracích „Kniha Zjevení" (1883) a „K dějinám prvotního křesťanství" (1894). — *326.*

[228] Engels zde používá označení „Árijci" pro národy indoevropské jazykové skupiny, „národy, jejichž jazyky jsou seskupeny kolem nejstaršího z nich, sanskrtu" (viz tento svazek, str. 466). Původně používali pro sebe tohoto názvu jen staří Indové a Íránci. Od poloviny 19. století ho však někteří badatelé používali ve významu „Indoevropané". — *326, 466.*

[229] Kritiku Nového zákona obsahují tyto práce Bruno Bauera: „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes" [„Kritika evangelické historie Janovy"], Brémy 1840, a „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" [„Kritika evangelické historie synoptiků"], sv. 1 a 2, Lipsko 1841, a třetí svazek této knihy, „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes" [„Kritika evangelické historie synoptiků a Jana"], Brunšvik 1842. — *326.*

[230] Christian Gottlob Wilke, „Der Urevangelist oder exegetisch kritische Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältniß der drei ersten Evangelien" [„První evangelista, aneb exegeticko-kritické zkoumání příbuznosti tří prvních evangelií"], Drážďany a Lipsko 1838. — *327.*

[231] David Friedrich Strauss vyložil svou teorii v díle „Das Leben Jesu" [„Život Ježíšův"], sv. 1 a 2, Tübingen 1835–1836. — *327.*

[232] Engels má na mysli hrdinu Heinovy satirické básně „Bůh Apollón" (ze sbírky „Romancero"), ve které je mladý lehkomyslný zpěvák amsterodamské synagógy líčen jako bůh Apollón. — *328.*

[233] Heinrich Ewald, „Geschichte des Volkes Israel bis Christus" [„Dějiny izraelského národa do Krista"], 2. vyd., sv. 4, Göttingen 1852, str. 222—224. — *328.*

[234] Míní se „Zjevení sv. Jana" — jedna z knih bible. — *329, 333.*

[235] *Petronius* — římský spisovatel v době císaře Nerona. V obšírném latinském románu „Satirae" [„Satiry"] zobrazil úpadek současných společenských mravů. Z 20 knih románu se dochovaly jen zlomky. Největší z nich je známá „Cena Trimalchionis" [„Hostina Trimalchionova"], ve které se líčí přepychová hostina u zbohatlého propuštěnce. — *330.*

[236] Jacob Philipp Fallmerayer „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters" [„Dějiny poloostrova Morey za středověku"], Stuttgart a Tübingen 1830, sv. 1, str. 227. (Morea je starší název poloostrova Peloponnésu.) — *331.*

[237] „*The Whitehall Review*" [„Přehled z Whitehallu"] — anglický týdeník konzervativního zaměření; vycházel v Londýně v letech 1876—1929. — *335.*

[238] *Petrolejník* (z fr. pétroleur) — potupný název pro účastníky povstání Pařížské komuny v roce 1871, které versailleské soudy křivě obvinily, že prý za bojů na barikádách zapalovali pařížské budovy petrolejem; později se tohoto výrazu užívalo v přeneseném významu pro označení anarchistů, buřičů. — *335.*

[239] „*New Yorker Volkszeitung*" [„Newyorské lidové noviny"] — deník německých sociálních demokratů v USA; vycházel v New Yorku v letech 1878—1932. — *336.*

[240] „*Der Sozialdemokrat*" [„Sociální demokrat"] — ústřední orgán německé sociálně demokratické strany; vycházel jako týdeník v době výjimečného zákona proti socialistům, od září 1879 do září 1888 v Curychu a od října 1888 do 27. září 1890 v Londýně. Marx i Engels napravovali omyly listu a pomáhali tak ústřednímu orgánu prosazovat marxistickou linii. Engels s listem přímo spolupracoval. — *342, 371.*

[241] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 454—455. — *344.*

[242] Engelsův článek „*Jak si Pindter vymýšlí*" byl uveřejněn 2. listopadu 1882 v listu „Sozialdemokrat" bez uvedení autorova jména. Redakce mu pouze předeslala toto sdělení: „Na téma ‚Jak si Pindter vymýšlí' nám píše jeden náš význačný německý soudruh..." — *345.*

[243] Engels má na mysli stávkové hnutí ve Francii, hlavně události v Montceau-

les-Mines. Byly vyvolány hospodářskou krizí, která v roce 1882 zasáhla Francii a prudce zhoršila postavení dělnické třídy. Horníci v Montceau-les-Mines se vzbouřili proti majitelům dolů. „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" [„Severoněmecké všeobecné noviny"] uveřejnily o těchto událostech v říjnu 1882 řadu článků, jejichž charakter zde Engels plně vystihuje. — *345.*

244 4. července 1882 zorganizovala policie ve Vídni provokaci: bylo inscenováno loupežné přepadení obuvníka Merstallingera, aby mohla být na rakouské sociální demokraty podána žaloba pro pokus vraždy za účelem naplnění „revolučních pokladen".

V „Norddeutsche Allgemeine Zeitung", čís. 401 z 29. srpna 1882, jsou otištěny dopisy, které tento pokus o vraždu uvádějí do souvislosti se sociální demokracií. — *346.*

245 „Norddeutsche Allgemeine Zeitung", čís. 493 z 21. října 1882. — *346.*

246 „*Marku*" napsal Engels od poloviny září do poloviny prosince 1882 jako dodatek k německému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě".

Pro tuto skicu využil Engels především materiálů, které shromáždil při studiu nejstarších dějin Němců a které jsou zařazeny v tomto svazku v oddíle „Z rukopisné pozůstalosti".

Roku 1883 byla „Marka" otištěna v listě „Sozialdemokrat" a téhož roku vyšla jako leták, který Engels zvlášť zpracoval pro rolníky s názvem „Der deutsche Bauer. Was war er? Was ist er? Was könnte er sein?" [„Německý rolník. Čím byl? Čím je? Čím by mohl být?"]. Spolu s „Vývojem socialismu od utopie k vědě" vyšla „Marka" za Engelsova života čtyřikrát.

Český překlad byl pořízen podle textu čtvrtého německého vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" z roku 1891, který Engels sám přehlédl. Roku 1892 vyšla „Marka" anglicky, rovněž jako dodatek k „Vývoji socialismu", v překladu Edwarda Avelinga a se zvláštní Engelsovou předmluvou k anglickému vydání. Marx, který „Marku" četl v rukopise, ji velmi ocenil. O jejím poslání napsal Engels v předmluvě k anglickému vydání: „Dodatek ‚Marka' byl napsán s úmyslem rozšířit v německé socialistické straně jisté základní znalosti o dějinách a vývoji pozemkového vlastnictví v Německu. To se jevilo tím nutnější v době, kdy už strana dosáhla značných úspěchů pokud jde o získání městských dělníků a kdy bylo třeba získávat zemědělské dělníky a rolníky." — *349.*

247 Díla Georga Ludwiga von Maurera (12 svazků) jsou studie o vesnickém, městském a státním zřízení středověkého Německa: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt" [„Úvod do dějin markovního, dvorcového, vesnického a městského zřízení a veřejné moci"], Mnichov 1854, „Geschichte der Markenverfassung in

Deutschland" [„Dějiny markovního zřízení v Německu"], Erlangen 1856, „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland" [„Dějiny robotních dvorů, selských dvorů a dvorcového zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1862—1863, „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" [„Dějiny vesnického zřízení v Německu"], sv. 1—2, Erlangen 1865—1866, a „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland" [„Dějiny městského zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1869—1871. — *351.*

[248] Engels tu míní dílo Gaia Julia Caesara „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"]. Fakt, o němž se tu mluví, je v knize 6, kap. 22. — *351.*

[249] *„Císařské právo"* („Kaiserrecht") — císařské zákony, vydávané ústřední mocí středověké německé říše. Jedna z nejúplnějších sbírek těchto zákonů se nazývá „Das Keyserrecht nach der Handschrift von 1372" [„Císařské právo podle rukopisu z roku 1372"] a vydal ji H. E. Endemann v Kasselu roku 1846. Údaje citované Engelsem jsou z oddílu „Von rechte das die waelde hant" [„O lesním právu"], str. 244. — *353.*

[250] *Kmenová práva* [Volksrechte, lat. leges barbarorum] — zápisy zvykového práva germánských kmenů, které v 5. až 7. století založily na území bývalé západořímské říše a v sousedních oblastech několik království nebo vévodství. Tyto zákony byly sestaveny v 5. až 9. století; byly zahrnuty do sbírky středověkých historických pramenů „Monumenta Germaniae historica" [„Germánské historické památky"]. — *354, 499.*

[251] *Ripuárské kmenové právo* — zápis zvykového práva jednoho starogermánského kmene, ripuarských Franků, kteří ve 4. a 5. století sídlili mezi Rýnem a Másou. Ripuarské kmenové právo je hlavním pramenem pro studium společenského zřízení ripuarských Franků. Soukromé držby obdělané půdy se týkají § 82 (odstavec A) a § 84 (odstavec B) ve sbírce „Lex Ribuaria et lex Francorum Chamavorum" [„Ripuarský zákoník a zákoník chamavských Franků"], Hannover 1883. — *355.*

[252] Engels tu naráží na zákon o lesním pychu z 15. dubna 1878, podle něhož byl zakázán sběr bylin, lesních plodin a hub bez zvláštního policejního povolení. — *357.*

[253] Engels tím míní *kmetské soudy* (Schöffengerichte), zřízené v některých německých státech po revoluci z roku 1848 a v celém Německu po roce 1871. Skládaly se z úředního soudce a dvou přísedících (kmetů), kteří pravoplatně spolurozhodovali, přičemž na rozdíl od porotců u porotního soudu nerozhodovali jen o vině, ale i o výši trestu; proti jejich rozhodnutí bylo možno se odvolat. — *358.*

254 *Západofrancká říše* vznikla po rozpadu říše Karla Velikého, která byla jen přechodnou a nestálou vojenskosprávní jednotkou. Roku 843 byla říše definitivně rozdělena mezi tři Karlovy vnuky. Západní části říše, zahrnující většinu území dnešní Francie a nazývané Západofrancká říše, připadly Karlu II. Holému. Země na východ od Rýna (jádro budoucího Německa) dostal Ludvík Němec a střední pás území, táhnoucí se od Severního moře až po střední Itálii, obdržel nejstarší Karlův vnuk Lothar I. — *360.*

255 *Třicetiletá válka* 1618—1648 — první celoevropská válka vyvolaná bojem mezi protestanty a katolíky. Válka začala povstáním v Čechách proti útlaku habsburské monarchie a nástupu katolické reakce. Evropské státy, které pak vstoupily do války, se rozdělily do dvou táborů. Papež, španělští a rakouští Habsburkové a německá katolická knížata, kteří se spojili pod praporem katolictví, vystoupili proti protestantským zemím: Čechám, Dánsku, Švédsku, holandské republice a řadě německých států, které přijaly reformaci. Protestantské země podporovali francouzští králové, protivníci Habsburků. Hlavním dějištěm tohoto boje, předmětem drancování a dobyvačných choutek účastníků války bylo Německo. Válka, která měla v prvním období charakter odporu proti reakčním silám feudálně absolutistické Evropy, se zejména po roce 1635 zvrhla v řadu vpádů do Německa, které podnikali vzájemně soupeřící cizí dobyvatelé. Válka skončila roku 1648 uzavřením vestfálského míru, který potvrdil politické rozdrobení Německa. — *363.*

256 *Code civil* — občanský zákoník Napoleona I., který byl zaveden také v oblastech západního a jihozápadního Německa obsazených Francouzi; v Porýnské provincii platil i po jejím připojení k Prusku. Zákoník kodifikoval v podstatě vymoženosti Francouzské revoluce na základě formální občanské rovnosti. — *364.*

257 Tím se míní porážka pruské armády u Jeny 14. října 1806, po které Prusko kapitulovalo před napoleonskou Francií a která odhalila celou prohnilost sociálního a politického zřízení feudální hohenzollernské monarchie. — *364.*

258 „*La Justice*" [„Spravedlnost"] — francouzský deník, orgán strany radikálů; vycházel v Paříži v letech 1880—1930; v letech 1880—1896, kdy v čele listu stál jeho zakladatel Clemenceau, byl orgánem takzvané „krajní levice" — levého křídla strany radikálů, které zastávalo program demokratických a sociálních reforem a vyjadřovalo zájmy drobné a střední buržoazie. — *367.*

259 „*La Marseillaise*" — francouzský deník, orgán levých republikánů; vycházel od prosince 1869 do září 1870 v Paříži; byly v něm uveřejňovány materiály o činnosti Internacionály a dělnického hnutí.

Články Jenny Marxové o irské otázce (osm článků) vycházely v „Marseil-

laise", čís. 71, 79, 89, 91, 99, 113, 118 a 125 od 1. března do 24. dubna 1870 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 635–663). — *367.*

[260] *Nová Kaledonie* — ostrov v jihozápadní části Tichého oceánu s mimořádně nezdravým podnebím; od roku 1835 francouzská kolonie; v letech 1863–1896 to byla trestanecká kolonie a od roku 1871 tam byli vypovídáni zejména pařížští komunardi. — *368.*

[261] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 699–710. — *368.*

[262] *„Vorwärts!"* [„Vpřed!"] — německé noviny, které vycházely dvakrát týdně od ledna do prosince 1844 v Paříži. Marx a Engels s nimi spolupracovali. Pod vlivem Marxovým, který se od léta 1844 stále víc podílel na redakci „Vorwärts!", začal list nabývat komunistického charakteru; ostře kritizoval reakční poměry v Prusku. Na žádost pruské vlády vypověděla Guizotova vláda v lednu 1845 Marxe a některé další spolupracovníky listu „Vorwärts!" z Francie a list přestal vycházet. — *372.*

[263] Zpráva o tom, že studenti oděské university chtějí položit věnec na Marxův hrob, byla uveřejněna v časopisu „Sozialdemokrat", čís. 17 z 19. dubna 1883. Na jejich žádost měl být na stuze věnce nápis: „Karlu Marxovi, autoru ‚Kapitálu' a zakladateli Mezinárodního dělnického sdružení od skupiny socialistů na oděské universitě, jeho žáků a následovníků." — *376.*

[264] Jde o slovanský socialistický studentský spolek „Slavia", který sdružoval mládež ze slovanských zemí, žijící v Curychu. — *377.*

[265] *Central Labor Union in New York* (Ústřední dělnický svaz v New Yorku) — sdružení newyorských odborových svazů, které vzniklo roku 1882. V osmdesátých letech se stalo masovou dělnickou organizací, sjednocující ve svých řadách dělníky amerického i cizího původu, bělochy i černochy. Ve vedení svazu byli socialisté, kteří uznávali, že k úspěšnému vedení proletářského třídního boje je zapotřebí odborové i politické organizace dělnické třídy. — *380.*

[266] Originál Engelsova dopisu Van Pattenovi z 18. dubna byl napsán anglicky. — *380.*

[267] Marx a Engels odhalili už v letech 1845–1846, když pracovali na svém velkém společném díle „Německá ideologie", úlohu státu jako nástroje moci vládnoucí třídy té doby (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 23–551). — *380.*

[268] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 450. — *380.*

[269] Engels má na mysli brožuru Johanna Josepha Mosta, „Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus ‚Das Kapital' von Karl Marx" [„Kapitál a práce. Populární výtah z ‚Kapitálu' Karla Marxe"]; brožura vyšla v Saské Kamenici roku 1873. — *381.*

[270] Achille Loria, „La rendita fondiaria e la sua elisione naturale" [„Pozemková renta a její přirozený zánik"], Milán 1880. — *382.*

[271] Achille Loria, „La teoria del valore negli economisti italiani" [„Teorie hodnoty u italských ekonomů"], Bologna 1882. — *382.*

[272] Jde o článek Achille Lorii „Karel Marx", který vyšel v časopise „Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti", řada 2, sv. 38, kap. 7, Řím 1883, str. 509—542.

„*Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti*" [„Nová antologie pro vědu, literaturu a umění"] — italský liberální časopis, který vycházel v letech 1866 až 1877 jednou měsíčně ve Florencii, v letech 1878—1943 dvakrát měsíčně v Římě. — *382.*

[273] Tuto poznámku napsal Engels počátkem února 1877, když si přečetl knihu francouzského republikánského žurnalisty a účastníka Pařížské komuny Lissagaraye „Histoire de la Commune de 1871" [„Dějiny Komuny z roku 1871"], Brusel 1876. V odpovědi z 9. února 1877 děkuje autor Engelsovi za jeho dopis, který obsahoval „skvělou poznámku" k vojenským událostem.

Lissagaray napsal uvedenou knihu po prostudování obsáhlého faktického materiálu. Odhalil v ní protinárodní politiku francouzských vládnoucích tříd, vylíčil dějiny Pařížské komuny a poukázal na úlohu lidových mas při jejím ustavení. Marx hovořil o této knize jako o „prvních autentických dějinách Komuny"; pokládal ji za dílo pro proletářskou stranu potřebné a pro německého čtenáře zajímavé; do značné míry přispěl k tomu, že kniha vyšla také německy. — *387.*

[274] Míní se jednání o uzavření příměří ve Versailles mezi představitelem vlády národní obrany Thiersem (tehdy nebyl členem vlády, fakticky však byl jejím neoficiálním vůdcem) a Bismarckem. Jednání probíhalo ve Versailles ve dnech 1.—6. listopadu 1870 na základě anglické nabídky na mírové zprostředkování. 30. října 1870 se o připravovaném jednání dozvěděla Paříž. Pařížský lid přijal s rozhořčením zprávu o chystaném uzavření zrádného příměří, které buržoazní vláda líčila jako nesmírné blaho pro Francii. Zprávy o Thiersově jednání a o kapitulaci Met daly podnět k revolučnímu povstání pařížských dělníků z 31. října 1870. Bismarck využil nečinnosti francouzského velení v době jednání o příměří, a když získal čas, jednání přerušil. — *387.*

[275] *Lidé 4. září* — tzv. vláda národní obrany. Marx o ní řekl: „Dne 4. září, když pařížští dělníci vyhlásili republiku, kterou téměř v téže chvíli uvítala bez jediného hlasu odporu celá Francie — zabrala klika kariéristických advokátů, jejímž státníkem byl Thiers a generálem Trochu, Radnici (Hôtel de Ville).“ (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 353.) — *387.*

[276] Míní se anonymní vydání knihy H. von Hanneckena „Militärische Gedanken und Betrachtungen über den deutsch-französischen Krieg der Jahre 1870 und 1871 vom Verfasser des ‚Krieges um Metz‘ “ [„Vojenské myšlenky a úvahy o německo-francouzské válce v letech 1870 a 1871 od autora ‚Boje o Mety‘ “], Mohuč 1871, str. 185—186. — *388.*

[277] *Franktiréři* (francouzsky francs-tireurs) dobrovolníci organizovaní do malých partyzánských oddílů, kteří se zúčastnili obrany Francie před vpádem nepřátelských vojsk. První oddíly franktirérů začaly vznikat za války s protifrancouzskými koalicemi na konci 18. a na začátku 19. století, když do Francie vtrhla nepřátelská vojska. Roku 1867 začaly ve Francii vznikat spolky franktirérů. Když po zahájení prusko-francouzské války vstoupila pruská vojska na francouzské území, byli členové těchto spolků povoláni zvláštním dekretem do zbraně. Po porážkách francouzské armády, když bylo pravidelné vojsko buď rozbito, nebo blokováno v pevnostech, počet franktirérských oddílů velmi vzrostl. — *388.*

[278] Jde o obsazení Mantovy francouzskými vojsky za Napoleonova italského tažení v letech 1796—1797. — *388.*

[279] Franz von Erlach, „Aus dem französisch-deutschen Kriege 1870—1871. Beobachtungen und Betrachtungen eines Schweizer-Wehrmanns“ [„Z francouzsko-německé války 1870—1871. Pozorování a úvahy švýcarského vojáka“], Lipsko—Bern 1874, str. 230. — *389.*

[280] Faktické údaje převzal Engels z knihy Wilhelma Bluma „Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges“ [„Operace německých vojsk od bitvy u Sedanu až do konce války“]. První a druhé vydání vyšlo v Berlíně roku 1872. — *390.*

[281] „*Poznámky k ‚Učebnici politické ekonomie‘ Adolpha Wagnera*“ napsal Marx v Londýně od poloviny roku 1879 do listopadu 1880. Jsou obsaženy v jeho sešitě s výpisky z let 1879—1881. Jsou to Marxovy kritické poznámky k Wagnerově knize „Allgemeine oder theoretische Volkswirthschaftslehre. Erster Theil. Grundlegung“ [„Všeobecná čili teoretická nauka o národním hospodářství, díl 1. Základy“], 2. opravené a rozšířené vydání, Lipsko a Heidelberg 1879, která vyšla jako 1. sv. „Učebnice politické ekonomie“ („Lehr-

buch der politischen Ökonomie"). Marx kritizuje Wagnera, který komolí jeho teorii hodnoty podanou v „Kapitálu", a znovu vykládá základní teze svého ekonomického učení. V Marxově sešitě s výpisky je před těmito poznámkami seznam literatury s 54 tituly, který Marx sestavil podle bibliografických údajů uvedených ve Wagnerově knize. — *391.*

[282] Karl Heinrich Rau, „Grundsätze der Volkswirthschaftslehre" [„Zásady nauky o národním hospodářství"], 5. vyd., Heidelberg 1847, str. 63. — *392.*

[283] Zde i dále cituje Marx druhé vydání I. dílu „Kapitálu", které vyšlo v Hamburku roku 1872. Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 55. — *394.*

[284] Tím se míní práce Nikolaje Ivanoviče Zibera „Těorija cennosti i kapitala D. Ricardo v svjazi s pozdnějšimi dopolněnijami i razjasněnijami" [„Ricardova teorie hodnoty a kapitálu v souvislosti s pozdějšími doplňky a vysvětleními"], Kyjev 1871. — *394.*

[285] Albert Schäffle, „Kapitalismus und Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen" [„Kapitalismus a socialismus se zvláštním zřetelem k formám podnikání a majetku"], Tübingen 1870. — *396.*

[286] Tím se míní Schäfflova kniha „Die Quintessenz des Socialismus" [„Kvintesence socialismu"], vydaná anonymně roku 1875 v Gotě. — *396.*

[287] Albert Schäffle, „Bau und Leben des socialen Körpers" [„Stavba a život sociálního organismu"], sv. 1—4, Tübingen 1875—1878. — *396, 413.*

[288] Karl Heinrich Rau, „Grundsätze der Volkswirthschaftslehre" [„Zásady nauky o národním hospodářství"], 8. vyd., odd. 1, Lipsko a Heidelberg 1868, str. 88. — *398.*

[289] Jde o odkaz na stránku v knize Karla Heinricha Raua „Grundsätze der Volkswirthschaftslehre"; u Wagnera je toto místo na str. 46. — *400.*

[290] Tím se míní „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft" [„Časopis pro veškerou státovědu"] — liberální politickoekonomický přehled, který vycházel s přestávkami v letech 1844—1943 v Tübingen. Rodbertusův dopis Wagnerovi s datem 31. května 1875 vyšel v článku Adolpha Wagnera „Einiges von und über Rodbertus-Jagetzow" [„Několik poznámek o Rodbertusu-Jagetzowovi"], ve 34. svazku tohoto časopisu. — *404, 410.*

[291] K. Marx, „Das Kapital", 2. vyd., I. díl, Hamburk 1872, str. 36 (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 77—78). — *405.*

[292] Poznámka, o které se Marx zmiňuje, je v jeho práci „Ke kritice politické ekonomie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 44). — *405.*

[293] K. Marx, „Das Kapital", 2. vyd., I. díl, Hamburk 1872, str. 15 (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 57). — *406.*

[294] Valentin Christian Rost, „Deutsch-Griechisches Wörterbuch" [„Německo-řecký slovník"], I. díl, A—L, Göttingen 1829, str. 359. — *409.*

[295] Ernst Schulze, „Gothisches Glossar" [„Výkladový slovník gótštiny"], Magdeburk 1847, str. 411. — *409.*

[296] Adolf Ziemann, „Mittelhochdeutsches Wörterbuch zum Handgebrauch" [„Příruční středohornoněmecký slovník"], Quedlinburg a Lipsko 1838, str. 634—635. — *409.*

[297] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 203. — *410.*

[298] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 124—126. — *414.*

[299] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 126. — *414.*

[300] Rudolph von Jhering, „Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung" [„Duch římského práva na různých stupních vývoje"], 3. vyd., díl II, kn. 2, Lipsko 1874, str. 234—259. — *415.*

[301] Thomas Tooke and William Newmarch, „A History of Prices, and of the State of the Circulation, during the Nine Years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History of Prices from 1792 to the present time". Vol. V, London 1857, Part I. „On the prices of corn from 1848 to 1856" [„Dějiny cen a stavu oběhu za devět let 1848—1856. Ve dvou svazcích, tvořících pátý a šestý svazek Dějin cen od roku 1792 do dnešní doby", sv. V, Londýn 1857, část I: „O cenách obilí od roku 1848 do roku 1856"]. — *417.*

[302] August Böckh, „Die Staatshaushaltung der Athener" [„Státní hospodářství Atéňanů"], sv. I, kn. 1, Berlín 1817, str. 84—107. — *417.*

[303] Míní se ovlivnění sociálně ekonomické situace Německa válečnou náhradou

pěti miliard franků, kterou dostalo od Francie po prusko-francouzské válce z let 1870–1871. — *419.*

[304] *Petrský haléř* — poplatek, který papež požadoval každoročně od všech katolíků (původně odevzdávala každá rodina o svátku sv. Petra po stříbrném groši). Dodnes je důležitým zdrojem příjmů papežské kurie, z něhož se financuje katolická propaganda. — *420.*

[305] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 802–803. (O rozdílnostech v textu viz poznámku 67.) — *422.*

[306] Lewis Henry Morgan, „Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization" [„Pravěká společnost neboli výzkumy o průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"], Londýn 1877, str. 552. — *424.*

[307] Henry James Sumner Maine, „Village-Communities in the East and West" [„Vesnická společenství na Východě a na Západě"], Londýn 1871. — *425.*

[308] Roku 321 před n. l. porazili Samnité za druhé samnitské války římské legie v Kaudinských soutěskách nedaleko starořímského města Caudia a donutili je projít pod jhem, což se považovalo za největší pohanu poražené armády. Odtud výraz „projít pod kaudinským jhem", to jest zažít krajní ponížení. — *427.*

[309] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 801–802. (O rozdílnostech v textu viz poznámku 67.) — *433.*

[310] Snaha Kateřiny II. zavést cechovní řád byla vyjádřena v listině o právech a privilegiích měst Ruské říše, která byla uveřejněna 21. dubna 1785 a stanovila zvláštní postavení řemesla a podrobný cechovní řád. Zápis do cechů byl pro všechny městské řemeslníky povinný, vykonávání řemesla mimo cech bylo zakázáno. — *433.*

[311] *„Poznámky o reformě z roku 1861 a poreformním vývoji v Rusku"* napsal Marx patrně koncem roku 1881 a v roce 1882. V tomto rukopisu excerpoval údaje oficiálních publikací i řadu prací ruských autorů. Na rozdíl od ostatních záznamů ze studia ruských pramenů nepsal Marx „Poznámky o reformě z roku 1861" do sešitů, ale na volné listy, na nichž nadepsal názvy témat a oddílů a vyznačil rozčlenění textu číslicemi a písmeny.

Kromě odkazů na materiál shromážděný v mnoha sešitech obsahuje rukopis už systematicky uspořádané faktické údaje a závěry k hlavním problémům reformy z roku 1861 a poreformního vývoje Ruska.

„Poznámky" byly psány německy, anglicky a francouzsky. Části textu přeložené z angličtiny (v I., II. a III. oddílu) a z francouzštiny (ve IV. oddílu) jsou vyznačeny lomenými závorkami. V textu jsou ponechány ruské termíny, a to tak, jak je Marx napsal, tj. některé latinkou, jiné azbukou. — *443.*

[312] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Skaldinovy knihy „V zacholusťi i v stolice" [„V zapadlém hnízdě a v hlavním městě"], Petrohrad 1870 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XI, Moskva 1948, str. 119—138). — *443.*

[313] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Haxthausenovy knihy „Die ländliche Verfassung Russlands" [„Ruské venkovské zřízení"], Lipsko 1866 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, Moskva 1952, str. 36—37). — *443.*

[314] Na tomto místě a dále odkazuje Marx na své poznámky „Ke zrušení nevolnictví v Rusku", napsané na základě „Dopisů bez adresy" („Pisma bez adresa") Nikolaje Gavriloviče Černyševského (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XI, str. 18—20). — *443.*

[315] Šuvalov a Paskevič se sice vyslovili pro osobní osvobození rolníků, chtěli však všechnu půdu ponechat statkářům a rolníkům dát pouze právo na užívání určitého přídělu půdy za pracovní povinnost. — *444.*

[316] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Haxthausenovy knihy „Die ländliche Verfassung Russlands" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, str. 110—114). — *445.*

[317] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Golovačovovy knihy „Desjať let reform, 1861—1871" [„Deset let reforem, 1861—1871"], Petrohrad 1872 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, str. 115—117). — *446.*

[318] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Skrebického knihy „Kresťjanskoje dělo v carstvovanije imperatora Alexandra II" [„Rolnická otázka za vlády cara Alexandra II."], sv. I, Bonn nad Rýnem 1862 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, str. 29—35). — *446.*

[319] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Skrebického knihy „Kresťjanskoje dělo v carstvovanije imperatora Alexandra II", sv. IV, Bonn nad Rýnem 1868 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XII, str. 35—36). — *447.*

[320] Odkaz na sešit s Marxovými poznámkami ze studia Jansonovy knihy „Opyt statističeskogo issledovanija o kresťjanskich nadělach i platěžach" [„Zkuše-

nosti statistického šetření o rolnických přídělech a platbách"], Petrohrad 1877 (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. XI, str. 139–148). — *447.*

321 *Revizní duše* — v nevolnickém Rusku se tak nazývalo mužské obyvatelstvo, které podléhalo dani z hlavy čili „duše". Byli to hlavně rolníci a měšťané, kteří byli pro fiskální účely čas od času registrováni zvláštním sčítáním (tzv. revizemi). Takových „revizí" proběhlo v Rusku celkem deset — první v roce 1718 a poslední v roce 1858. — *451.*

322 „Trudy Komissiji vysočajše učreždënnoj dlja peresmotra sistëmy podatëj i sborov" [„Práce komise zřízené z nejvyššího rozhodnutí k přezkoumání systému daní a dávek"], sv. XXII, část III, oddíl I, Petrohrad 1873, str. 6–7.

Čísla uváděná Marxem jsou vypočtena na základě údajů komise. — *452.*

323 Rukopisy *„K nejstarším dějinám Němců"* a *„Francká doba"* (viz tento svazek, str. 515–563) tvoří rozsáhlé dílo, které Engels psal v letech 1881–1882 podle jediného plánu; oba rukopisy jsou výsledkem dlouholetého speciálního studia dějin Německa a západní Evropy. Za Engelsova života nebyly vytištěny.

Podle původního plánu chtěl Engels rozdělit téma „K nejstarším dějinám Němců" na dvě části. První část měla mít 4 kapitoly, druhou část zamýšlel zpracovat jako „Poznámky" k první, tj. jako doplňky pomocně historického, etnografického a lingvistického charakteru. V průběhu práce Engels svůj plán změnil. Na konci první kapitoly napsal: „Následuje kapitola o agrárním a vojenském zřízení." Tato kapitola však v rukopise „K nejstarším dějinám Němců" není. Engels zřejmě použil tohoto materiálu pro druhou kapitolu spisu „Francká doba" („Župní a vojenské zřízení"). Z druhé části práce existuje pouze druhá kapitola. Třetí zamýšlenou kapitolu („Francký dialekt") Engels připojil k rukopisu „Francká doba".

Sled jednotlivých kapitol a nadpisy ponechala redakce podle původního Engelsova plánu. — *464, 515.*

324 Jde o zprávu Rudolfa Virchowa na zasedání berlínské Společnosti pro antropologii, etnologii a nejstarší dějiny z 21. prosince 1878. Viz „Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte" [„Pojednání berlínské Společnosti pro antropologii, etnologii a nejstarší dějiny"], ročník 1878, str. 418–424, vydané v „Zeitschrift für Ethnologie" [„Etnologický časopis"], sv. 10, Berlín 1878. — *466.*

325 Jde o Schaaffhausenovu zprávu na VIII. všeobecném kongresu německé antropologické společnosti, který se konal v Kostnici 24.–26. září 1877. Viz „Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Antropologie, Ethnologie und Urgeschichte" [„Zprávy německé Společnosti pro antropologii, etnologii a nejstarší dějiny"], čís. 11, Mnichov 1877. — *466.*

[326] Zprávy o Pytheově putování převzal Engels z knihy Joachima Lelewela, „Pythéas de Marseille et la géographie de son temps" [„Pytheas z Marseille a zeměpis v jeho době"], Brusel 1836. — *468.*

[327] Karl Müllenhoff, „Deutsche Altertumskunde" [„Německý dávnověk"], sv. 1, Berlín 1870, str. 479. — *468.*

[328] Plutarchos, „Vitae parallelae" [„Životopisy"], kapitola 12 (životopis Aemilia Paulla). — *469.*

[329] Dio Cassius, „Historiae Romanae" [„Dějiny Říma"], kniha LV, kapitola 10a. — *469.*

[330] Gaius Julius Caesar, „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"], kniha IV, kapitola 1 a kniha VI, kapitola 22. — *471.*

[331] Strabón, „Geographicae" [„Popis země"], kniha VII, kapitola 1. — *472.*

[332] Tacitus, „Germania". — *473.*

[333] Gaius Plinius Secundus, „Naturalis historia" [„Přírodní věda"], 37 knih, kniha IV, kapitola 28. — *475.*

[334] Dio Cassius, „Historiae Romanae", kniha LIV, kapitola 33. — *477.*

[335] Dio Cassius, „Historiae Romanae", kniha LV, kapitola 6. — *479.*

[336] Gaius Paterculus Velleius, „Historia Romana" [„Římské dějiny"], ve dvou knihách, kniha II, kapitola 97. — *479.*

[337] Dio Cassius, „Historiae Romanae", kniha LVI, kapitola 18. — *481.*

[338] Gaius Paterculus Velleius, „Historia Romana", kniha II, kapitola 117. — *481.*

[339] Dio Cassius, „Historiae Romanae", kniha LVI, kapitola 18. — *482.*

[340] Gaius Paterculus Velleius, „Historia Romana", kniha II, kapitola 118. — *483.*

[341] Dio Cassius, „Historiae Romanae", kniha LVI, kapitola 19. — *484.*

[342] Tacitus, „Annales" [„Letopisy"], kniha I, kapitola 61. — *485.*

[343] Strabón, „Geographicae", kniha IV, kapitola 4. — *486.*

[344] Strabón, „Geographicae", kniha VII, kapitola 1. — *486.*

[345] *Yorkova proradnost* — generál York von Wartenburg, který v roce 1812 velel pruskému pomocnému sboru Napoleonovy armády v Rusku, uzavřel s ruským vrchním velením 30. prosince 1812 taurogenskou dohodu, podle níž se zavázal, že se dva měsíce nezúčastní vojenských akcí proti ruské armádě.

Zrada Sasů u Lipska — v bitvě u Lipska mezi spojeneckými rusko-rakousko-prusko-švédskými vojsky a Napoleonovou armádou (16.—19. října 1813) přešel náhle celý saský sbor, který bojoval v řadách napoleonské armády, v kritickém okamžiku bitvy na protivníkovu stranu a obrátil své zbraně proti Francouzům. — *486.*

[346] *Halstattský nález* — halstattské pohřebiště, objevené roku 1846 v blízkosti města Hallstattu v Horních Rakousích, reprezentuje kulturní období (halstattská doba), jehož největší rozkvět spadá přibližně do let 1000—500 před n. l. — *490.*

[347] William Boyd Dawkins, „Early man in Britain" [„První člověk v Británii"], Londýn 1880, str. 466—472. — *490.*

[348] Carl Fredrik Wiberg, „Bidrag till kännedomen om Grekers och Romares förbindelse med Norden och om de nordiska handelsvägerne" [„Pojednání o stycích Řeků a Římanů se Severem po severní obchodní cestě"], Gefle 1861. Německy od Johanny Mestorfové: „Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr" [„Vliv klasických národů na země Severu prostřednictvím obchodního styku"], Hamburk 1867. — *490.*

[349] Tacitus, „Annales", kniha II, kapitola 62. — *491.*

[350] *Agri decumates* (doslova „desátková pole") byla část římské Germánie mezi horním Dunajem, středním Rýnem a pohraničním valem (limes transrhenanus). Římané zde pronajímali půdu Keltům, Germánům a vysloužilcům a vybírali z ní desátek. — *491.*

[351] Jens Jacob Asmussen Worsaae, „Nordens Forhistorie efter samtidige Mindesmärker" [„Severský dávnověk podle soudobých památek"], 1878 a 1884. Ze švédštiny přeložila Johanna Mestorfová: „Die Vorgeschichte des Nordens nach gleichzeitigen Denkmälern", Hamburk 1878. — *492.*

[352] Tacitus, „Germania", kapitola 23. — *492.*

[353] O Germánii se hovoří v 2. a 3. knize Ptolemaiova díla „*Γεωγράφικη ὑφήγησις*" [„Úvod do zeměpisu"]. — *502.*

[354] Prokopios z Kaisareie „De bello Gothico" [„O válce gótské"], kniha IV, kapitola 5, oddíl 5. — *505.*

[355] Georg Waitz, „Deutsche Verfassungsgeschichte" [„Dějiny německého státního zřízení"], sv. 1—8, Kiel 1844—1878. — *509.*

[356] Einhard, „Vita Caroli Magni" [„Život Karla Velikého"], kap. 2. — *518.*

[357] Engels zde cituje dílo Řehoře Tourského „Historia Francorum" [„Dějiny Franků"], kniha 6, kap. 46. — *519.*

[358] Kapituláře — královská nařízení a ustanovení z doby raného středověku (doba Karlovců, 8. až 9. století). *Císařský kapitulář* svědčí o tom, že duchovní a světští feudálové v širokém měřítku zabírali rolnickou půdu, a je důležitým historickým pramenem k dějinám Francké říše. — *520.*

[359] Údaje uváděné Engelsem jsou převzaty ze soupisu pozemkového majetku, obyvatelstva a příjmů kláštera Saint-Germain-des-Prés z 9. století. Poprvé byl tento soupis vydán s komentářem francouzského historika Guérarda pod názvem „Polyptyque de l'abbé Irminon" [„Polyptyka opata Irminona"], sv. 1—2, Paříž 1844. — *521.*

[360] *Smluvní formule* — vzory pro vypracování listin o nejrůznějších smlouvách, v nichž byly právnicky formulovány jak majetkové, tak i sociální poměry. Zachovalo se několik sbírek těchto formulí. Dávají nám představu o sociálně ekonomických poměrech francké doby od konce 6. do konce 9. století.

Formule citovaná Engelsem je obsažena ve sbírce „Formulae Turonenses vulgo Sirmondicae dictae" [„Formule tourské obecně řečené Sirmondské"], čís. 43. Engels ji zřejmě převzal z Rothovy knihy „Geschichte des Beneficialwesens" [„Dějiny beneficií"], str. 379, kde je tato formule uvedena pod číslem 44. — *528.*

[361] „*Annales Bertiniani*" [„Anály bertinské"] — dějepisný pramen z doby Karlovců. Kronika, která byla nalezena v klášteře St. Bertin a podle toho nazvána, zahrnuje dobu od roku 830 do roku 882. Skládá se ze tří částí, které pocházejí od různých autorů, mimo jiné od Hinkmara z Remeše (Hincmar Remensis). „Annales Bertiniani" jsou obsaženy ve sbírce „Monumenta Germaniae historica" [„Germánské historické památky"]. — *530.*

[362] Citát je v „Corpus iuris Germanici antiqui" [„Sborník starého germánského práva"], sv. 2, „Capitularia regum Francorum usque ad Ludovicum Pium continens" [„Kapituláře franckých králů až k Ludvíkovi Pobožnému"], Berlín 1824, vydal Ferdinand Walter. — *535.*

[363] *Stellinga* — spolek „Stellingů" (doslova „Dětí Starého zákona"), který tvořili svobodní (frilingové) a polosvobodní (litové) Sasové. Tento spolek stál v čele povstání proti francké a saské šlechtě v letech 841—842. Cílem povstání bylo obnovit stará práva a zvyky z doby před nadvládou francké šlechty. Povstání bylo krutě potlačeno. — *536.*

[364] *„Francký dialekt"* má zcela samostatný vědecký význam, ačkoli Engels toto pojednání označuje pouze jako „poznámku" a také je v plánu díla „K nejstarším dějinám Němců" za poznámku považuje. Engels zde aplikoval metodu historického materialismu v jazykovědě. Práce zůstala nedokončena a nebyla za Engelsova života vydána. — *536.*

[365] *Heliand* — významná památka starosaského jazyka a literatury z 9. století; je to velmi zkrácené germanizované vyprávění o životě Spasitele podle evangelia. „Heliand" byl pravděpodobně napsán v klášteře Werden na Ruhru.

Zachovaly se dva rukopisy: Mnichovský z 9. století a Cottonský (podle anglického sběratele starožitností Cottona) z 10.—11. století. Roku 1830 byl „Heliand" vydán germanistou Schmellerem, který mu dal i titul. „Heliand" vyšel v Heynově „Bibliothek der ältesten deutschen Litteratur-Denkmäler" [„Knihovna nejstarších německých literárních památek"], sv. 2, Paderborn 1866. — *537.*

[366] Wilhelm Braune, „Zur Kenntnis des Fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung" [„Ke studiu franckého dialektu a hornoněmeckého posouvání hlásek"]. V „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur" [„Příspěvky k dějinám německého jazyka a literatury"], sv. 1, Halle 1874. — *537.*

[367] Engels má zde na mysli shodu 3. osoby plurálu indikativu s 2. osobou v anglofríských a saských dialektech po vypuštění *n* před dentálou v koncovce 3. osoby. Tato shoda byla patrně východiskem při odstranění rozdílu mezi všemi třemi osobami množného čísla prézentu indikativu v uvedených dialektech. — *537.*

[368] *Lipsiovy glosy* — nesrozumitelná slova v rukopise žalmů z 9. století, která vysvětlil nizozemský filolog Justus Lipsius. Tyto glosy vydal Moritz Heyne v „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler" [„Drobnější starodolnoněmecké památky"], Paderborn 1867. — *539.*

[369] Pieter Jakob Cosijn, „Altwestsächsische Grammatik" [„Starozápadosaská mluvnice"], Haag 1883. — *540.*

[370] *Freckenhorstská role* — daňový seznam kláštera Freckenhorst (od 9. do začátku 11. století); vydal ji Moritz Heyne v „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler". — *540.*

[371] *Paderbornské památky* — dokumenty místního práva z 10. až 11. století, vydané v letech 1831—1832 německým historikem Paulem Wigandem v 5. svazku „Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens" [„Archív dějin a archeologie Vestfálska"] a ve 2. a 3. svazku edice „Die Provinzialrechte der Fürstenthümer Paderborn und Corvei in Westphalen" [„Místní právo knížectví Paderborn a Corvey ve Vestfálsku"]. — *540.*

[372] *Otfried* — mnich v klášteře Weissenburg v Alsasku (od roku 825); je autorem německého zpracování evangelia (napsaného v letech 863 a 871). Otfriedovo „Evangelium" patří k prvním památkám starohornoněmeckého jazyka a literatury; jeho nářečí se považuje za jeden z jižních rýnsko-franckých dialektů. — *541.*

[373] Jedná se o rukopis křestní formule z konce 8. nebo začátku 9. století. Vydal jej Heyne v „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler". — *541.*

[374] Jde o sošku chlapce na starobylé fontáně v Bruselu, práci vlámského sochaře 17. století Jérôma Duquesnoye. — *545.*

[375] Wilhelm Arnold, „Deutsche Urzeit" [„Německý pravěk"], Gotha 1879, str. 153. — *546.*

[376] „Archiv für die Geschichte des Niederrheins" [„Archív dějin Dolního Porýní"], vydal Theodor Joseph Lacomblet, odd. 1, sv. 1, seš. 1, Düsseldorf 1831. — *551.*

[377] Wilhelm Arnold, „Deutsche Urzeit", Gotha 1879, str. 140—141. — *552.*

[378] *Reymannova mapa* — kartografické dílo, které vydával nejprve Daniel Gottlob Reymann, pak řada jiných kartografů pod názvem „Reymann's topographische Special-Karte von Deutschland, Schweiz, Ostfrankreich, Belgien, Niederlande und Polen" [„Reymannova speciální topografická mapa Německa, Švýcarska, východní Francie, Belgie, Holandska a Polska"], Hlohov. Mapa je rozdělena do očíslovaných dílů, nazvaných podle nejdůležitějších měst. — *552.*

[379] *Mapa žup* — zeměpisné údaje, na něž se Engels odvolává v souvislosti s bývalými římskými místními názvy, jsou převzaty z díla „Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit" [„Příruční atlas dějin středověku a novější doby"], Gotha 1880, od Karla Sprunera a Theodora Menka. Engels zde používal hlavně mapy čís. 33 („Deutschlands Gaue II" [„Německé župy II"]). — *552.*

[380] Wilhelm Arnold, „Deutsche Urzeit", Gotha 1879, str. 141. — *556.*

[381] Wilhelm Arnold, „Deutsche Urzeit", Gotha 1879, str. 156. — *557.*

DATA K ŽIVOTU A ČINNOSTI K. MARXE A B. ENGELSE

(březen 1875—květen 1883)

1875

Březen 1875—1876 — Engels pokračuje v práci na „Dialektice přírody", kterou začal psát v roce 1873 a v níž si vytkl za cíl zobecnit z hlediska dialektického materialismu teoretické poznatky přírodních věd a podrobit kritice idealistické, metafyzické a vulgárně materialistické názory na přírodní vědy. V letech 1875—1876 píše dvě kapitoly („Úvod" a „Podíl práce na polidštění opice") a mnoho poznámek a fragmentů.

18.—28. března — V souvislosti s možným sloučením dvou německých dělnických organizací — Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských) a Všeobecného německého dělnického spolku (lassallovců) — píše Engels dopis vůdci Sociálně demokratické dělnické strany Augustu Bebelovi, v němž ostře kritizuje svým i Marxovým jménem kompromisnický návrh programu, zejména všechna lassallovská dogmata, která obsahoval, oportunistické formulace o státu a odklon od zásady proletářského internacionalismu.

28. dubna — Marx píše doslov k autorizovanému francouzskému vydání prvního dílu „Kapitálu".

5. května — Marx posílá Wilhelmu Brackovi kritické připomínky k návrhu programu budoucí sloučené německé dělnické strany, jež byly později nazvány „Kritika gothajského programu". Marx v této práci dále rozvíjí učení o diktatuře proletariátu, píše o problémech přechodného období od kapitalismu ke komunismu, vědecky zdůvodňuje nejdůležitější zákonitosti vývoje komunistické společnosti a poukazuje na historickou nutnost obou jeho fází — socialismu a komunismu.

8. května — Marx informuje ruského revolucionáře Petra Lavroviče La-

vrova o opatřeních, jež podnikl, aby si zajistil konspirativní adresu pro korespondenci s Ruskem.

20. květen—srpen Marx objasňuje mnoha propočty rozdíl mezi mírou nadhodnoty a mírou zisku. Tyto propočty se později staly základem 3. kapitoly III. dílu „Kapitálu" – „Poměr míry zisku k míře nadhodnoty".

Červen—prosinec Marx se často schází s Lavrovem a dopisuje si s ním.

Červen—září Marx a Engels dostávají od socialistů z Francie, Belgie, Dánska, Portugalska a USA informace o stavu dělnického hnutí v těchto zemích.

18. června Marx věnuje mimořádnou pozornost pokusům německého chemika a fyziologa Moritze Trauba o vytvoření umělé buňky; v dopise Lavrovovi zdůrazňuje, že tyto pokusy mají značný význam pro objasnění vzniku života na zemi.

21. června Engels, který je po haagském kongresu Internacionály ve stálém spojení s generální radou (jejíž sídlo bylo přemístěno do New Yorku), dostává od generální rady exemplář důvěrného oběžníku o svolání konference Internacionály do Philadelphie, určené k rozšiřování v sekcích na evropském kontinentu a v Anglii.

Začátek srpna Marx a Engels přepracovávají pro druhé vydání brožuru německého socialisty Johanna Mosta „Kapital und Arbeit" [„Kapitál a práce"], která populárním způsobem vykládá první díl „Kapitálu"; kniha vychází v roce 1876 v Saské Kamenici a v roce 1878 anglicky v USA.

Kolem 12. srpna Marx odjíždí z Londýna na léčení do Karlových Var.

Kolem 13.—14. srpna Cestou do Karlových Var se Marx zastavuje ve Frankfurtu nad Mohanem; navštěvuje redakci demokratických novin „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt" [„Frankfurtské noviny a obchodní list"] a dlouze hovoří s jejich redaktorem Leopoldem Sonnemannem.

13. srpna Engels sděluje generální radě Mezinárodního dělnického sdružení v New Yorku, jaká opatření učinil k rozšíření důvěrného oběžníku o svolání konference Internacionály do Philadelphie a jaká je situace v evropských sekcích internacionály.

15. srpna—11. září Marx se léčí v Karlových Varech. Často se schází s ruským sociologem a historikem Maximem Maximovičem Kovalevským. Je pod tajným policejním dozorem.

Druhá polovina srpna—kolem 22. září Engels je na zotavené v Ramsgate.

11. září Na zpáteční cestě z Karlových Var do Londýna navštěvuje Marx Prahu a setkává se zde s německým demokratickým publicistou Maxem Oppenheimem.

20. září Marx se vrací do Londýna.

Po 20. září—říjen Marx se opět intenzívně zabývá politickou ekonomií; mnoho času věnuje zejména studiu agrárních poměrů v Rusku; pořizuje si podrobné výpisky z knih představitelů ruské liberální opozice — Jurije Fjodoroviče Samarina, Alexandra Ivanoviče Košeljeva a Konstantina Dmitrijeviče Kavelina.

Kolem 9. října Marx a Engels dostávají písemnou nabídku italského socialisty, vůdce milánské sekce Internacionály Enrica Bignamiho, aby pro jeden svazek „Biblioteca Socialista" [„Socialistické knižnice"], kterou vydává, připravili výbor ze svých děl.

11. a 12. října Engels prohlašuje v dopisech Brackovi a Bebelovi, že on i Marx stejně jako dřív odmítají gothajský program, že však proti němu nebudou vystupovat veřejně, poněvadž dělníci jej přijímají jako komunistický, a dodává, že oba doufají v úspěch skutečně komunistické propagandy mezi dělníky.

15. října Engels zdůrazňuje v dopise Bebelovi nutnost bedlivě sledovat události v Rusku, neboť postavení lidových mas v zemi, politika ruské vlády a stav revolučního hnutí naznačují, že Rusko bude první zemí, v níž začne revoluce.

Druhá polovina října—6. listopadu Engels odjíždí se ženou vyřídit rodinné záležitosti do Heidelbergu; cestou se zastavuje v Reinau, kde se setkává se svým známým, chemikem Friedrichem Paulim; na zpáteční cestě zajíždí ještě do Bingenu a Kolína nad Rýnem a přes Ostende se vrací do Londýna.

Listopad—prosinec Marx studuje speciální literaturu o agrochemii (pořizuje si na-

příklad podrobné výpisky z práce Alexandra Nikolajeviče Engelgardta „Chimičeskije osnovy zemledělija“ [„Chemické základy zemědělství“]), o fyzice a politické ekonomii, hlavně však o agrární otázce. Pročítá Patlajevského knihu „Děněžnyj rynok v Rossiji ot 1700 do 1762 g.“ [„Peněžní trh v Rusku od roku 1700 do roku 1762“] a Engelgardtův článek o otázkách ruského zemědělství. Současně studuje 4. vydání vojenskostatistického sborníku, který vydal v roce 1871 ruský generální štáb a dělá si z něho podrobné výpisky.

12. listopadu Na Lavrovovu žádost přečetl Engels jeho článek o socialismu a boji za existenci otištěný v časopise „Vperjod!“ [„Vpřed!“] z 15. září 1875. V dopise Lavrovovi vyjadřuje své stanovisko k Darwinovu učení, poukazuje na protivědecký postoj buržoazních darwinistů a kritizuje i samotného Lavrova.

Konec listopadu Vychází poslední sešit autorizovaného francouzského vydání prvního dílu Marxova „Kapitálu“. V doslovu Marx uvádí, že nezávisle na originálu má francouzské vydání „Kapitálu“ samostatnou vědeckou hodnotu. Poslední sešity francouzského vydání posílá Marx do mnoha zemí význačným osobnostem dělnického hnutí, iniciátorům a překladatelům ruského vydání „Kapitálu“ Germanu Alexandroviči Lopatinovi a Nikolaji Franceviči Danielsonovi, a rovněž Lavrovovi a Kovalevskému.

Prosinec 1875–únor 1876 Marx studuje desetisvazkové výsledky práce daňové komise a sbírku posudků guberniálních úřadů o rolnických záležitostech, které mu z Ruska poslal Danielson. Považuje tento materiál za neobyčejně důležitý pro zpracování problémů pozemkového vlastnictví, renty a agrárních poměrů vůbec. Výpisků z tohoto studia hodlá použít při definitivním zpracování třetího dílu „Kapitálu“.

17. prosince Marx oznamuje Lavrovovi, že vzhledem k velkému rozsahu francouzského vydání prvního dílu „Kapitálu“ nemohl publikovat věcný rejstřík, který Lavrov k tomuto vydání připravil.

1876

22. ledna Engels hovoří na londýnském shromáždění svolaném u příležitosti výročí polského povstání z roku 1863. Jeho řeč je otištěna v listu „Vperjod!“ z 15. února, který v Londýně vydával Lavrov.

Únor Engels píše práci „Pruská kořalka v německém Říšském sněmu“,

v níž odhaluje pruské junkerství jako oporu všech reakčních sil v Německu. Práce vychází v listu „Volksstaat" [„Lidový stát"] z 25., 27. února a 1. března a jako samostatná brožura.

7. února Marx a Engels hovoří na slavnostním shromáždění konaném na počest 36. výročí založení Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně. Marx ve své řeči zdůrazňuje, že první organizace proletariátu v Německu, zejména Svaz komunistů, se řídily zásadou internacionalismu.

Polovina února Marx se zabývá problematikou třetího dílu „Kapitálu" a píše krátkou úvahu „Diferenciální renta a renta jako pouhý úrok z kapitálu vloženého do půdy"; tuto úvahu zahrnul Engels později do textu 44. kapitoly třetího dílu „Kapitálu".

Březen—květen Marx studuje celou řadu děl Mathiase Jakoba Schleidena, Josepha Ranka, L. Herrmanna aj. o otázkách fyziologie.

Začátek dubna Marx dostává dopis z USA, v němž jej jeden ze zakladatelů Socialistické dělnické strany USA, Friedrich Adolf Sorge, informuje o úspěších dělnického hnutí a upozorňuje na nutnost šířit mezi americkými dělníky „Manifest Komunistické strany". Prosí proto Marxe a Engelse, aby zrevidovali anglický překlad „Manifestu" pořízený Hermannem Meyerem.

4. dubna Marx oznamuje v dopise Sorgovi, že se v souvislosti s prací na „Kapitálu" rozhodl studovat prameny o zemědělství, agrárních poměrech a úvěru ve Spojených státech a prosí jej, aby mu k těmto tématům poslal knižní katalogy.

Květen—červen Marx studuje formy občinového vlastnictví; pročítá práce německého historika Georga Ludwiga Maurera.

Kolem 20. května —polovina června Engels je na zotavené v Ramsgate.

Kolem 24. května Marx dostává z Budapešti dopis od Lea Frankela, jednoho z vůdců maďarského dělnického hnutí a bývalého člena Pařížské komuny. V dopise jsou některé údaje o pozemkovém vlastnictví v Uhrách.

24.—26. května Marx a Engels konstatují ve vzájemné korespondenci rostoucí vliv protimarxistických názorů německého maloburžoazního

ideologa Eugena Dühringa na některé členy Socialistické dělnické strany v Německu. Dospívají k závěru, že Dühringovy názory bude třeba kritizovat v tisku.

28. května — V dopise Marxovi nastiňuje Engels celkové rozvržení a charakter svého spisu proti Dühringovi.

Konec května—konec srpna — Engels přerušuje práci na „Dialektice přírody" a začíná shromažďovat materiál ke kritice Dühringových názorů. Čte Dühringovy knihy „Cursus der Philosophie" [„Kurs filosofie"], „Cursus der National- und Socialökonomie" [„Kurs národní a sociální ekonomie"] a „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus" [„Kritické dějiny národní ekonomie a socialismu"].

Červen—listopad — Engels píše o životě a činnosti německého proletářského revolucionáře Wilhelma Wolffa, Marxova a Engelsova spolupracovníka. Wolffův životopis vychází od 1. července do 25. listopadu jako série článků v socialistickém časopise „Die Neue Welt" [„Nový svět"], jehož redaktorem byl Wilhelm Liebknecht.

Polovina června—kolem 30. července — Engels si vyřizuje rodinné záležitosti v Heidelbergu.

18.—23. července — Marx je na návštěvě u své ženy, která se léčí v Brightonu.

24. července—1. září — Engels je na zotavené v Ramsgate.

16. srpna—15. září — Marx se léčí v Karlových Varech.

Září 1876—začátek ledna 1877 — Engels píše první oddíl „Anti-Dühringa" („Filosofie"), který vychází jako série článků od 31. ledna do 11. května 1877 v ústředním orgánu Socialistické dělnické strany Německa, listu „Vorwärts" [„Vpřed"].

16.—22. září — Na zpáteční cestě z Karlových Var do Londýna navštěvuje Marx Maxe Oppenheima v Praze a bývalého aktivního funkcionáře ruské sekce Internacionály Nikolaje Isaakoviče Utina v Lutychu.

23. září 1876–srpen 1877 Marx si dopisuje s Brackem a navrhuje mu, aby vydal německý překlad Lissagarayovy „Histoire de la Commune" [„Dějiny Komuny"]. Poněvadž rozšíření tohoto díla Marx považuje za významný politický akt, rozhoduje se, že překlad sám zrediguje.

21. října Marx oznamuje v dopise Lavrovovi, že skupina reakčních ruských literátů se chystá vydávat v Londýně časopis, který by seznamoval Angličany s politickým a sociálním hnutím v Rusku. Lavrov uveřejňuje výňatky z Marxova dopisu v časopise „Vperjod!" z 21. listopadu.

Začátek listopadu Marx posílá anglickému radikálu Colletovi materiál o Gladstonově politice vůči Rusku, aby jej mohl použít v „Diplomatic Review" [„Diplomatický přehled"].

20. listopadu V dopise německému proletářskému revolucionáři Johannu Philippu Beckerovi prohlašuje Engels svým i Marxovým jménem, že úsilí všech aktivních funkcionářů Internacionály nemá směřovat k obnovení dřívější mezinárodní organizace, nýbrž k zakládání a upevnění masových dělnických stran v každé zemi. Svůj hlavní úkol v této etapě spatřují Marx i Engels v tom, aby posílili proletářské hnutí svými vědeckými pracemi.

Prosinec Marx čte Hansenovy, Děmeličovy a Utěšenovičovy spisy o občinovém vlastnictví, Cardenasovu práci o dějinách pozemkového vlastnictví ve Španělsku a Cremazyho „Le droit français et lois hindou comparés" [„Srovnávací studie o francouzském a indickém právu"].

První polovina prosince Marx se často setkává s Maximem Maximovičem Kovalevským.

18. prosince Engels rozebírá v dopise svému bratru Hermannovi situaci na Balkáně a dochází k závěru, že rusko-turecká válka je nevyhnutelná.

21. prosince Engels kritizuje v dopise Johannu Philippu Beckerovi oportunismus anglických tradeunionů a chování jejich vůdců, kteří pochlebují liberální buržoazii; informuje ho o stavu dělnického hnutí v Belgii, Německu a Itálii a o usneseních mezinárodní konference konané v červenci ve Philadelphii, na níž bylo dohodnuto formálně rozpustit Mezinárodní dělnické sdružení.

1877

Leden—prosinec Marx pokračuje ve studiu hospodářského a společenského vývoje Ruska, zejména se zabývá agrárními poměry v Rusku po zrušení nevolnictví. Kromě jiného čte práce Alexandra Illarionoviče Vasilčikova „Zemlevladěnije i zemledělije v Rossiji i drugich jevropejskich gosudarstvach" [„Pozemková držba a zemědělství v Rusku a jiných evropských státech"], sv. 1—2, M. V. Něručeva „Russkoje zemlevladěnije i zemledělije" [„Ruská pozemková držba a zemědělství"] a Pavla Alexandroviče Sokolovského „Očerk istoriji selskoj obščiny na severe Rossiji" [„Nástin dějin vesnické občiny na severu Ruska"].

9. ledna Engels posílá Liebknechtovi pro „Vorwärts" poslední část prvního, filosofického oddílu „Anti-Dühringa".

Únor—začátek března Marx radí anglickému novináři, bývalému členu Internacionály, Maltmanovi Barrymu při psaní článků odhalujících Gladstonovu zahraniční politiku. Barryho články vycházejí počátkem března v několika konzervativních listech.

Začátek února Engels píše „Poznámku ke stránce 29 ‚Dějin Komuny' (Příměří pana Thierse z 30. října 1870)" a posílá ji autorovi uvedeného díla Lissagarayovi.

13. února Engels píše Bignamimu o německých volbách z roku 1877 a o úspěších německé sociálně demokratické strany. Dopis je čten na 2. sjezdu Hornoitalské federace, jenž se konal ve dnech 17.—18. února v Miláně, a otištěn v socialistickém listu „La Plebe" [„Lid"] z 26. února.

Kolem 20. února—kolem 14. března Engels je u nemocné Lizzy v Brightonu.

5. března Marx posílá Engelsovi první část 10. kapitoly druhého oddílu „Anti-Dühringa", v níž kritizuje Dühringovy názory na dějiny politické ekonomie.

Mezi 6. a 14. březnem Na Marxův popud píše Engels článek „Z Itálie". Zabývá se v něm úspěchy socialistického hnutí a zdůvodňuje, proč je pro vytvoření dělnické strany nezbytné překonat vliv anarchismu. Článek vychází v listu „Vorwärts" ze 16. března.

16. března Marx prosí Lavrova, aby sestavil přehled soudních a policejních perzekucí v Rusku, protože chce irskému členovi Dolní sněmovny O'Clerymu poslat materiál pro jeho projev v parlamentě. Lavrov Marxově prosbě vyhovuje.

Konec března Marx začíná znovu pracovat na rukopise druhého dílu „Kapitálu".

Květen—prosinec Engels si poznamenává podrobnosti o složení a rozmístění ruské armády v rusko-turecké válce.

Červen—srpen Engels píše druhý oddíl „Anti-Dühringa" („Politická ekonomie"). Série článků vychází v příloze k listu „Vorwärts" od 27. července do 30. prosince.

Červen—červenec Engels píše pojednání „Taktika pěchoty a její materiální příčiny. 1700—1870".

Polovina června Na Brackovu žádost píše Engels pro „Volks-Kalender" [„Lidový kalendář"] stručný životopis Karla Marxe. Životopis je publikován v roce 1878.

Červenec—srpen Marx čte knihy ruského ekonoma a statistika Illariona Ignaťjeviče Kaufmana „Těorija kolebanija cen" [„Teorie kolísání cen"], „K učeniju o děňgach i kreditě" [„K nauce o penězích a úvěru"], 1. vydání, a práci Karla Kniese „Das Geld. Darlegung der Grundlehren von dem Gelde" [„Peníze. Výklad základních nauk o penězích"].

4. července Engels odjíždí na několik dní do Manchesteru.

11. července—28. srpna Engels a nemocná Lizzy Burnsová jsou na zotavené v Ramsgate

Kolem 23.—29. července Marx se často setkává s německým sociálním demokratem Karlem Hirschem, který ho přijel navštívit z Paříže. Hirsch informuje Marxe o hospodářském a politickém vývoji Francie a o situaci v německé sociálně demokratické straně.

Srpen 1877—duben 1878 Engels píše třetí oddíl „Anti-Dühringa" („Socialismus"), který vychází jako série článků v příloze k listu „Vorwärts" od 5. května do 7. července 1878.

8. srpna Marx posílá Engelsovi druhou část 10. kapitoly druhého oddílu „Anti-Dühringa".
Marx s manželkou a dcerou Eleanorou odjíždějí na léčení do Neuenahru (v Německu).

5. září—kolem 21. září Engels s Lizzy jsou na zotavené ve Skotsku.

Kolem 27. září Marx se vrací do Londýna. V dopise Sorgovi píše o svém studiu původních ruských pramenů k situaci v Rusku. Poznamenává, že Rusko je už na prahu revolučního převratu.

19. října Marx posílá Sorgovi rukopis prvního dílu „Kapitálu", aby jej přeložil do angličtiny, a dává mu pokyny o změnách, které by bylo třeba provést v textu amerického vydání. Toto vydání se neuskutečnilo.

19. a 23. října V dopisech Sorgovi a Brackovi charakterizuje Marx situaci v německé sociálně demokratické straně, v níž se po kompromisu s lassallovci a dühringovci „ani ne tak v masách jako spíše mezi vůdci (z vyšších tříd...) rozmohl nezdravý duch"; ostře kritizuje časopis „Die Zukunft" [„Budoucnost"] a jeho redaktora, sociálního reformistu Höchberga, který se „za peníze vetřel" do sociálně demokratické strany. Hlavní tendencí tohoto časopisu, uvádí Marx, je nahrazování materialistického poznání frázemi o „spravedlnosti, svobodě a rovnosti" atd. Marx kritizuje také redakci listu „Vorwärts" za to, že dává stránky ústředního orgánu strany k dispozici lidem, kteří nejen neznají teorii, ale nemají naprosto nic společného s třídním bojem proletariátu.

Listopad 1877—červenec 1878 Marx připravuje do tisku 1. kapitolu druhého dílu „Kapitálu".

Asi listopad Marx píše dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski" [„Vlastenecké zápisky"], jímž odpovídá na článek ruského publicisty a literárního kritika, jednoho z ideologů narodnictví, Nikolaje Konstantinoviče Michajlovského „Karl Marx pered sudom g. J. Žukovskogo" [„Karel Marx před soudem pana J. Žukovského"]. V dopise Marx konstatuje, že je možné, aby se Rusko vyhnulo kapitalistické cestě vývoje. Dopis nebyl odeslán; v roce 1886 byl otištěn v Ženevě a v roce 1888 v ruském legálním tisku.

Listopad–prosinec Marx studuje díla Roberta Owena.

10. listopadu V dopise německému historikovi Wilhelmu Blosovi vyjadřuje Marx své i Engelsovo stanovisko ke kultu osobnosti.

1878

1878–1882 Marx se intenzívně a systematicky zabývá algebrou; studuje a dělá si výpisky z děl Lacroixových, Maclaurinových, Eulerových a Potsových a do zvláštních sešitů si píše četné poznámky. Pokračuje v matematickém bádání započatém v šedesátých letech; studuje knihy Soriho, Boucharlata, Hinda, Halla a Hemminga a dělá si z nich konspekty. Píše nástin historie diferenciálního počtu.

Začátek roku 1878 Engels píše článek „Přírodověda ve světě duchů", který později zahrnul do „Dialektiky přírody".

11. ledna Engels vyslovuje v dopise Beckerovi uspokojení nad založením švýcarské dělnické strany; rozebírá situaci v dělnickém hnutí ve Francii a poukazuje na chyby německé sociálně demokratické strany.

12. ledna Engels rozebírá v dopise Bignamimu situaci v dělnickém hnutí v Německu, Francii a Spojených státech amerických; zvláštní pozornost věnuje poměrům v Rusku, neboť tu uzrává revoluční situace. Výňatky z tohoto dopisu uveřejňuje Bignami v „La Plebe" z 22. ledna.

4. a 11. února Marx píše Liebknechtovi dva dopisy o východní otázce; Liebknecht z nich uveřejňuje úryvky v příloze ke druhému vydání své brožury o východní otázce, která vychází počátkem března.

Kolem 9. února Marx dostává od Hirsche z Paříže informace o socialistickém hnutí ve Francii; Hirsch poukazuje na obtíže s vydáváním socialistického listu „L'Égalité" [„Rovnost"] a prosí Engelse o spolupráci.

Polovina února–polovina března Engels píše delší pojednání „Evropští dělníci v roce 1877", v němž charakterizuje situaci v dělnickém hnutí v evropských zemích a dokazuje porážku anarchistických dogmat, krach anarchistické taktiky a naprosté vítězství politické linie Internacio-

nály. Dále uvádí, že základy jednoty a solidarity mezinárodního proletariátu v boji proti jeho utlačovatelům, které vytvořila Internacionála, dále upevňovaly strany dělnické třídy založené v různých zemích. Pojednání vychází v pěti číslech newyorského socialistického listu „The Labor Standard" [„Prapor práce"] z 3., 10., 17., 24. a 31. března.

Konec března—květen Marx čte Kaufmanovu práci „Těorija i praktika bankovogo děla" [„Teorie a praxe bankovnictví"] a dělá si podrobné poznámky.

15.—20. dubna Marx a Engels se setkávají s Wilhelmem Liebknechtem, který přijel z Německa.

Květen—začátek června Engels píše původní variantu předmluvy k prvnímu knižnímu vydání „Anti-Dühringa". Později zařazuje tuto předmluvu do své práce „Dialektika přírody" („Stará předmluva k ‚Anti-Dühringu'. O dialektice").

21. května—konec května Marx si pro svou práci na „Kapitálu" dělá konspekt z první výroční zprávy kanceláře statistiky práce, kterou dostal z USA.

Konec května—červen Marx pokračuje intenzívněji ve studiu agrochemie a geologie, zejména čte práce Jukesovy, Johnstonovy, Koppovy aj. a dělá si z nich výpisky.

11. června Engels píše definitivní text předmluvy k prvnímu knižnímu vydání „Anti-Dühringa".

12. a 27. června Marx píše do redakcí listů „The Daily News" [„Denní zprávy"] a „Frankfurter Zeitung" [„Frankfurtské noviny"] prohlášení odhalující Bismarckova stoupence Lothara Buchera. Prohlášení vycházejí 13. a 29. června.

Začátek července Marx píše článek „Dějiny Mezinárodního dělnického sdružení z pera pana George Howella"; odhaluje v něm Howellova falešná tvrzení a vyzdvihuje velkou myšlenku mezinárodní solidarity proletariátu, uváděnou ve skutek stranami dělnické třídy, jež jsou zakládány v celém světě. Článek vychází v časopise „The Secular Chronicle" [„Světská kronika"] ze 4. srpna.

Kolem 8. července V Lipsku vyšlo první knižní vydání Engelsovy knihy „Pana Eugena Dühringa převrat vědy" [„Anti-Dühring"]. Vedle kritiky Dühringových „teorií" jsou zde systematicky vyloženy všechny tři součásti marxismu — dialektický a historický materialismus, marxistická politická ekonomie a vědecký komunismus.

19. července Marx dostává od Sorga dopis, v němž jej Sorge informuje o činnosti Socialistické dělnické strany a německých sociálních demokratů v USA a charakterizuje dělnické hnutí a celkovou politickou situaci v zemi.

Srpen Po dokončení „Anti-Dühringa" zamýšlí Engels začít systematicky zpracovávat materiál pro „Dialektiku přírody" a připravuje si celkový plán práce.

4.—14. září Marx je na léčení v Malvernu.

12. září Umírá Engelsova družka Lizzy Burnsová.

Říjen—listopad Pro svou práci na „Kapitálu" pročítá Marx práce o historii bank a peněžního oběhu od Pietra Roty, Antonia Ciccona, Karla Dietricha Hüllmanna, Luigiho Cossy, Ch. A. Manna, Francise Amasy Walkera aj., dělá si výpisky a kritické poznámky.

Konec října Marx s Engelsem radí Wilhelmu Liebknechtovi, aby vydával ve Švýcarsku stranický orgán, který by se ilegálně rozšiřoval v Německu, neboť po přijetí zákona proti socialistům není možné vydávat v Německu legální stranické orgány.

První polovina listopadu Marx dostává z Londýna od Kovalevského informace o polemice, která se v ruském tisku rozvířila kolem „Kapitálu".

15. a 28. listopadu Marx poukazuje v dopisech Danielsonovi na změny v textu prvního dílu „Kapitálu", k nimž je třeba přihlédnout při přípravě nového ruského vydání; upozorňuje jej na růst monopolů v USA po skončení občanské války a na průmyslovou krizi v Anglii.

Druhá polovina listopadu—prosinec Marx pracuje na druhém a třetím dílu „Kapitálu"; studuje prameny k dějinám agrárních poměrů, mezi nimi knihy Georga Hanssena, Stefana Jaciniho a výroční zprávu komise hlavní

pozemkové správy USA za rok 1870; pročítá celou řadu prací o dějinách Francie.

Kolem 26. listopadu — Engels dostává od Lopatina, který se právě vrátil z jedné ze svých ilegálních cest do Ruska, zprávu o situaci v zemi po skončení rusko-turecké války a o činnosti narodniků.

Prosinec 1878—leden 1879 — Marx dále intenzívně studuje finančnictví a bankovnictví, dělá si množství výpisků a poznámek; čte knihy Diest-Daberovy, Reyeovy, Bonnetovy, Gassiotovy aj.

Prosinec — Marx čte práce Otty Caspariho a Emila Du Boise-Reymonda o Leibnizovi a spisy René Descarta o fyzice a matematice.

1879

Leden—prosinec — Marx pokračuje ve studiu politické ekonomie, hlavně z ruských a amerických pramenů.

Konec února — Marx se seznamuje se zprávou o stavu ruských financí a ruské finanční politice za posledních 15 let, kterou na jeho žádost sestavil Danielson.

Po 16. březnu — Marx čte Kovalevského článek „Zametka po povodu projekta bolgarskoj konstitucii" [„Poznámka k návrhu bulharské ústavy"] otištěný v ruském vědeckém a literárně politickém časopisu „Slovo".

21. března — Engels píše pro „La Plebe" článek nazvaný „Výjimečný zákon proti socialistům v Německu. — Situace v Rusku". Informuje v něm italské dělníky o úspěších dělnického hnutí v Německu a o dozrávání revoluce v Rusku. Článek vychází 30. března.

Nejpozději v dubnu — Marx dostává z Paříže dopis od francouzského socialisty Julese Guesda, aktivního bojovníka za založení dělnické strany ve Francii. Guesde oznamuje Marxovi, že s jeho názory souhlasí, informuje jej o francouzském dělnickém hnutí a projevuje přání Marxe navštívit.

Duben — Marx vyjadřuje v dopise Kovalevskému svůj názor na význam fyziokratů v dějinách politické ekonomie (v souvislosti s recenzí Karejevovy knihy „Kresťjaně i kresťjanskij vopros vo Francii

v posledněj červerti XVIII veka" [„Rolníci a rolnická otázka ve Francii v poslední čtvrtině XVIII. století"].

10. dubna — V dopise Danielsonovi vysvětluje Marx, proč se zdrželo vydání druhého dílu „Kapitálu"; charakterizuje příčiny i následky hospodářské krize v Evropě a Americe a popisuje rozvoj železnic a jejich vliv na koncentraci kapitálu, na růst zahraničního obchodu a na postavení lidových mas.

Červen—červenec — Marx s Engelsem pomáhají připravovat vydávání ilegálního ústředního orgánu německé sociálně demokratické strany.

Polovina června—září — Ve svých dopisech vůdčím osobnostem německého dělnického hnutí kritizují Marx a Engels anarchistický postoj „levice" vedené Johannem Mostem, redaktorem listu „Freiheit" [„Svoboda"]. Most v těchto novinách tupil veškerou činnost vedení německé sociálně demokratické strany, zejména však to, že využívala jako tribuny parlamentu.

Polovina června—začátek srpna — Marx s Engelsem čtou knihu německého konzervativního publicisty Rudolfa Meyera „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland" [„Političtí gründeři a korupce v Německu"], kterou jim autor věnoval a která je v Německu zakázána. Pořizují si z ní výpisky a dělají si poznámky. Engels použil později svých záznamů pro článek „Socialismus pana Bismarcka".

17. června — Engels konstatuje v dopise Eduardu Bernsteinovi, že anglické tradeuniony odmítají jakoukoli účast na politickém boji a že se ve své činnosti omezují pouze na stávkový boj za zvyšování mezd a zkracování pracovní doby.

Druhá polovina roku 1879—listopad 1880 — Marx píše kritické poznámky ke knize Adolpha Wagnera „Učebnice politické ekonomie. Všeobecná čili teoretická nauka o národním hospodářství", sv. 1. Formuluje a rozvíjí celou řadu tezí o teorii hodnoty vyložené v „Kapitálu".

Srpen — Marx dostává z USA od přednosty kanceláře práce v Massachusetts zprávy za léta 1874—1879 a od Sorga statistické podklady kanceláří práce z Pensylvánie, Ohia a Massachusetts.

Začátek srpna — Marx dostává od Danielsona zevrubnou zprávu o finanční situaci a stavu zemědělství v Rusku opírající se o statistické údaje zemstev.

4. srpna Engels sděluje v dopise Bebelovi, že on i Marx odmítli spolupráci v plánovaném ústředním orgánu německé sociálně demokratické strany „Der Sozialdemokrat" [„Sociální demokrat"], neboť v čele listu měla stát oportunistická skupina Höchberg-Schramm-Bernstein, která by z listu udělala páku maloburžoazních živlů ve straně.

Kolem 5.—27. srpna Engels je na zotavené v Eastbourne.

Kolem 8. srpna—kolem 17. září Marx se léčí a zotavuje na ostrově Jersey a v Ramsgate.

Kolem 14. srpna Marx čte Carletonovu knihu „Traits and stories of the Irish peasantry" [„Črty a povídky o irských rolnících"]; v dopise ze 14. srpna píše Engelsovi, jaký na něho kniha i autor učinili dojem.

Nejdříve v září Engels píše pro „Dialektiku přírody" kapitolu „Dialektika".

9. září Engels informuje Marxe v dopise o obsahu Höchbergovy „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik" [„Ročenka pro sociální vědu a sociální politiku"], a zvláště o článku, který napsali Höchberg, Bernstein a Schramm. V článku se otevřeně praví, že německá sociální demokracie svým proletářským třídním stanoviskem sama vyvolala zavedení zákona proti socialistům, že sociálně demokratické hnutí musí mít zcela pokojný, reformistický ráz a že vedení tohoto hnutí patří tudíž do rukou buržoazní „vzdělané" vrstvy. Engels navrhuje neprodleně vystoupit proti oportunistům.

10. září Marx odpovídá na Engelsovu zprávu o činnosti Höchbergovy skupiny a souhlasí s okamžitým vystoupením proti ní.

17. září Marx se vrací do Londýna.

17.—18. září Engels posílá svým i Marxovým jménem okružní dopis Bebelovi, Liebknechtovi, Brackovi aj. Ostře v něm protestuje proti smiřliveckému postoji vedení k oportunistickému směru ve straně, v jehož čele stojí Höchberg, Bernstein a Schramm, a kritizuje oportunistické kolísání, které se ve straně projevilo po zavedení výjimečného zákona proti socialistům. Marx i Engels důsledně hájí třídní ráz proletářské strany a požadují, aby byl

odstraněn jakýkoli vliv oportunistických živlů na stranu a její orgány. Marxova a Engelsova kritika pomáhá vedoucím činitelům německé sociálně demokratické strany, aby napravili své jednání a postavili se proti oportunistům.

19. září Marx informuje dopisem Sorga jednak o svém stanovisku vůči oportunistům v německé sociálně demokratické straně — Höchbergovi, Bernsteinovi a Schrammovi — jednak o stanovisku k anarchistické agitaci Johanna Mosta a o okružním dopise, který spolu s Engelsem poslali stranickému vedení německé sociálně demokratické strany.

Asi říjen 1879—říjen 1880 Marx studuje zejména problémy pozemkové renty a agrárních poměrů vůbec, přičemž nadále věnuje značnou pozornost pramenům a literatuře o občině. Čte Kovalevského práci „Obščinnoje zemlevladěnije, pričiny, chod i posledstvija jego razloženija" [„Občinová pozemková držba, příčiny, průběh a důsledky jejího rozkladu"] ; dělá si podrobné výpisky o charakteru občiny, o tom, jaké místo zaujímá a jaký sociální a ekonomický význam má v různých obdobích a u různých národů.

Sestavuje chronologické výpisky z dějin Indie (za léta 664—1858). Zvláštní pozornost věnuje dobytí a podmanění Indie Angličany. Faktický materiál čerpá hlavně z knihy R. Sewella „Analytical history of India" [„Analytické dějiny Indie"] a z díla Mountstuarta Elphinstona o dějinách Indie.

Polovina října Marx a Engels dostávají z USA od funkcionáře dělnického hnutí Theodora Friedricha Cuna dopisy s prosbou, aby působili na německé socialisty v Americe, kteří zaujímají sektářský postoj vůči americkému dělnickému hnutí.

14. a 24. listopadu Engels v dopisech Bebelovi ostře kritizuje vystupování sociálně demokratických poslanců v Říšském sněmu, kteří rozmělňovali třídní charakter úkolů sociálně demokratické strany a nezaujali důsledné stanovisko k ochranným clům. V souvislosti s tím formuluje hlavní zásadu, jíž se mají sociálně demokratičtí poslanci v buržoazním parlamentu řídit: nehlasovat pro žádná opatření, jimiž by se posilovala moc vlády nad lidem; rozvíjí přitom celou řadu tezí o proletářské straně.

Konec roku 1879 počátek Marx čte „Istoričeskije monografii i issledovanija" [„Historické monografie a studie"] od Nikolaje Ivanoviče Kostoma-

roku 1880 rova; při čtení si dělá obšírné výpisky a poznámky zejména k povstání Stěpana Razina.

1880

1880—1881 Engels píše tři kapitoly pro „Dialektiku přírody" („Základní formy pohybu", „Míra pohybu — Práce" a „Slapové tření") a řadu poznámek a fragmentů.

Leden—prosinec Marx pracuje na II. a III. díle „Kapitálu"; píše novou variantu III. oddílu druhého dílu, čte práce o politické ekonomii, především o otázkách pozemkového vlastnictví, renty, zemědělství a finančních otázkách a dělá si z nich výpisky.

Leden—první polovina března Na žádost francouzského socialisty Paula Lafargua přepracovává Engels tři kapitoly „Anti-Dühringa" (I. kapitolu „Úvodu" a I. a II. kapitolu třetího oddílu) na samostatnou práci „Vývoj socialismu od utopie k vědě", určenou k propagování myšlenek vědeckého komunismu. Práce vychází na pokračování nejprve francouzsky (v překladu Paula Lafargua) v časopisu „La Revue Socialiste" [„Socialistický přehled"] z 20. března, 20. dubna a 5. května a jako brožura s názvem „Socialisme utopique et socialisme scientifique" [„Utopický socialismus a vědecký socialismus"].

Konec února Engels píše pro orgán francouzské Dělnické strany „L'Égalité" článek „Socialismus pana Bismarcka". Odhaluje v něm pravou podstatu takzvaných „sociálních opatření" Bismarckovy vlády (zavedení cel a koncentraci všech železnic v rukou císařské vlády). Článek vychází 3. a 24. března.

Konec března 1880—počátek června 1881 Marxe často navštěvuje ruský revolucionář, narodovolec Leo Hartmann.

Konec března Marx píše uvodní poznámky k vydání svého díla „Bída filosofie" v listu „L'Égalité". Poznámky jsou otištěny ve formě redakčního úvodníku 7. dubna.

První polovina dubna Marx sestavuje na žádost francouzských socialistů „Dělnickou anketu", jejíž pomocí se má zjistit, za jakých podmínek žije, pracuje a bojuje francouzský proletariát. „Anketa" je uveřejněna

v „Revue socialiste" z 20. dubna 1880 a jako leták rozšiřována ve 25 000 exemplářích po celé Francii.

Začátek května V Engelsově bytě se koná porada s Guesdem, který přijel do Londýna projednat program francouzské Dělnické strany. Porady se účastní Marx, Engels, Guesde a Lafargue. Marx formuluje teoretický úvod k programu francouzské Dělnické strany. Program, vypracovaný za Marxovy a Engelsovy účasti, je otištěn v „L'Égalité" z 30. července, v „Le Prolétaire" [„Proletář"] z 10. července a v „Revue socialiste" z 20. července; v listopadu je přijat na sjezdu v Le Havru.

Kolem 4.—5. května Marx píše úvod k francouzskému vydání Engelsovy práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě", která vychází koncem května v Paříži.

Po 21. květnu Marx rediguje rukopis Lafarguova Manifestu francouzské Dělnické strany.

27. června Marx schvaluje v dopise Ferdinandu Domelovi-Nieuwenhuisovi, zakladateli holandské sociálně demokratické strany, úmysl připravit populární výklad prvního dílu „Kapitálu" v holandštině.

22. července a 5. srpna Engels slibuje Marině Karlovně Kablukovové, že jí pomůže při vyhledávání literatury o anglických a amerických odborných školách; informuje ji o stavu lidového vzdělání v Anglii a píše o domáckém průmyslu v západní Evropě a v Rusku a o rozpadu vesnické občiny a artělů v Rusku.

Srpen—13. září Marx je s rodinou v Ramsgate; setkává se s americkým socialistou Johnem Swintonem a hovoří s ním o situaci v Rusku, Německu, Francii a Anglii.

Polovina srpna—19. září Engels je na zotavené v Ramsgate a Bridlington Quay.

Kolem 24. srpna Marx a Engels dostávají od ruského statistika a ekonoma Nikolaje Alexejeviče Kablukova jeho práci „Očerk chozjajstva častnych zemlevladělcev" [„Nástin hospodářství soukromých držitelů půdy"].

Asi září—listopad Marx čte v ruském vědeckopolitickém a literárním časopisu

„Věstnik Jevropy" [„Evropský věstník"] vzpomínky ruského liberálního literáta Pavla Vasiljeviče Annenkova „Zamečatel'noje děsjatiletije" [„Pozoruhodné desetiletí"] a dělá si poznámky.

12. září — Marx doporučuje Danielsonovi, který ho prosil o napsání článku k otázkám ruského hospodářství po reformě z roku 1861 pro některý ruský časopis, aby sám uveřejnil materiál o hospodářském vývoji Ruska a použil k tomu dopisy, jež Marx Danielsonovi psal. Ve své odpovědi rozebírá Marx zvláštnosti hospodářské krize v Anglii a poukazuje na to, že vlivem krize v zemědělství se zhoršilo postavení farmářů.

Konec září — Marx a Engels projednávají s Liebknechtem, který právě přijel do Londýna, stranické otázky, zejména situaci v listu „Der Sozialdemokrat"; dovídají se od něho, že v německé sociálně demokratické straně byly provedeny některé změny, jimiž se má dosáhnout zlepšení stranické práce.

Říjen 1880—asi květen 1881 — Marx se často schází s anglickým maloburžoazním publicistou Henry Hyndmanem a radí mu, jak vystupovat v tisku. Hyndman upoutal Marxovu pozornost svými články odhalujícími lupičské počínání anglických kolonizátorů v Indii.

Říjen 1880—březen 1881 — Marx pokračuje v práci na druhém a třetím dílu „Kapitálu". Studuje velké množství oficiálních publikací (Modré knihy) a literatury o hospodářském vývoji USA.

Kolem 3. října — Marx dostává z Paříže dopis od Karla Hirsche s informacemi o přípravách k vydávání listu „L'Emancipation" [„Osvobození"] v Lyonu a o stanovisku posibilistů (Benoîta Malona a jeho stoupenců), kteří podrývají jednotu francouzské Dělnické strany.

4. listopadu — Marx prosí Johna Swintona v New Yorku, aby uspořádal v Americe sbírku na pomoc obětem výjimečného zákona proti socialistům v Německu.

5. listopadu — Marx informuje Sorga o situaci v dělnických stranách ve Francii a Německu a píše mu, že německá sociálně demokratická strana, která pracuje za velmi těžkých podmínek, nutně potřebuje finanční pomoc; líčí mu, jaký úspěch měl „Kapitál" v Rusku, a podává charakteristiku narodnických stran — „Narodnaja volja" a „Černyj pereděl". Prosí Sorga,

aby mu poslal obsáhlý materiál o hospodářské situaci Kalifornie, neboť chce sledovat neobvykle rychlý proces tamější kapitalistické centralizace výroby.

6. listopadu Výkonný výbor organizace „Narodnaja volja" se obrací na Marxe s dopisem, v němž vysoce hodnotí význam „Kapitálu" a jiných Marxových vědeckých prací, jakož i jeho zájem o revoluční hnutí v Rusku a prosí jej, aby použil svého vlivu k získání sympatií pro ruské revoluční hnutí v Anglii a v Americe, zejména, aby byl v tom ohledu nápomocen Leovi Gartmannovi.

27. listopadu Marx a Engels posílají společně s Paulem Lafarguem a Friedrichem Lessnerem pozdravný dopis shromáždění na paměť 50. výročí polského povstání z roku 1830, svolanému na 29. listopad do Ženevy. Vyjadřují přání, aby se polský lid ve svém boji za národní osvobození spojil s ruskými dělníky. Dopis vychází polsky roku 1881 v Ženevě.

Začátek prosince Marxe navštěvuje dvakrát ruský revolucionář narodnik Nikolaj Alexandrovič Morozov, který přijel ze Ženevy, aby se s Marxem setkal. Informuje Marxe o boji s carským samoděržavím, o příčinách rozkolu ve straně „Zemlja i volja". Jménem strany „Narodnaja volja" ho žádá o spolupráci při vydávání „Russkoj socialno-revoljucionnoj bibliotěki" [„Ruské sociálně revoluční knižnice"] vycházející v Ženevě.

9.—kolem 16. prosince K Marxovi a Engelsovi do Londýna přijíždějí Bebel, Bernstein, později též Paul Singer, aby projednali stranické záležitosti a poradili se o správné linii listu „Der Sozialdemokrat".

Konec roku 1880 Marx čte knihu Michaila Jefgrafoviče Saltykova-Ščedrina „Ubežišče Monrepo" [„Asyl Monrepos"]; zvláštní pozornost věnuje poměru mezi statkáři a rolníky a projevům třídního boje na ruské vesnici.

1881

1881—1882 Engels se zabývá německými dějinami, shromažďuje materiál a píše studie „K nejstarším dějinám Němců" a „Francká doba", jež významným způsobem přispívají k vědeckému osvětlení dějin německého národa i jiných evropských národů. Za Engelsova života nebyly publikovány. Výsledků tohoto speciálního studia použil Engels rovněž v příslušných kapitolách spisu

„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" ve zmínkách o germánských rodech a o vytváření státu u Germánů a v práci „Marka", kterou napsal koncem roku 1882. Pro „Dialektiku přírody" píše Engels dvě kapitoly („Teplo" a „Elektřina"), dále celou řadu poznámek a fragmentů.

Leden—červen Marx studuje sborníky materiálů, monografie a zprávy o sociálním a ekonomickém vývoji Ruska po roce 1861; čte práce Alexandra Iljiče Skrebického, Alexeje Andrianoviče Golovačova, Fjodora Pavloviče Skaldina, Julie Eduardoviče Jansona, Nikolaje Franceviče Danielsona aj. a dělá si výpisky. Znovu pročítá Černyševského „Pisma bez adresa" [„Dopisy bez adresy"] a sestavuje přehled obsahu těchto dopisů nazvaný „Ke zrušení nevolnictví v Rusku".

Leden Marxe navštěvují ruští ekonomové, profesoři Nikolaj Ivanovič Ziber a Nikolaj Alexejevič Kablukov.

Polovina ledna — únor Marx dostává od Nieuwenhuise práci „Kapitaal en Arbeid" [„Kapitál a práce"], což je stručný výklad prvního dílu „Kapitálu", a označuje místa, která bude třeba při druhém vydání pozměnit.

Kolem 18. února Marx dostává dopis od Věry Ivanovny Zasuličové, která jej jménem ruských socialistů prosí, aby jí sdělil svůj názor na perspektivy sociálního a ekonomického vývoje Ruska, zejména na osud ruské vesnické občiny.

19. února V dopise Danielsonovi rozebírá Marx na příkladu Ruska charakter kapitalistického hospodářství (stagnaci a periodicitu sklizní), souvislost mezi stavbou železnic a systémem státních dluhů v Anglii a Americe, stoupající koncentraci kapitalistické výroby; dále píše o situaci v Indii, o nehorázném vykořisťování indického lidu a plenění národního bohatství anglickými vládnoucími třídami.

Konec února—začátek března Na žádost Věry Ivanovny Zasuličové shrnuje Marx prostudovaný materiál o ruské občině a sestavuje čtyři varianty odpovědi, které obsahují důležité poznatky o kolektivní formě zemědělské výroby a o podmínkách její realizace v Rusku.

Březen—asi duben Marx čte brožury P. F. Alisova „Alexandr II osvoboditěl" [„Alexandr II. Osvoboditel"] a Michaila Petroviče Drago-

manova „Tiranoubijstvo v Rossiji" [„Vražda tyrana v Rusku"] a dělá si poznámky.

8. března Marx píše Zasuličové o významu teorie kapitalistického vývoje, kterou vypracoval, a uvádí, že by bylo možné, aby se občina za určitých historických podmínek stala výchozím bodem sociálního obrození Ruska.

12. března Engels vyjadřuje v dopise redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat" svou spokojenost s linií ústředního orgánu německé sociálně demokratické strany a dává mu pokyny, jak využít materiálu, který dochází do redakce, pro zlepšení nálady členů a funkcionářů strany pracujících v ilegalitě.

21. března Marx a Engels posílají pozdrav slovanskému shromáždění svolanému do Londýna na počest desátého výročí Pařížské komuny.

Duben—květen Marx čte knihu Henryho George „Progress and poverty" [„Pokrok a chudoba"]. V dopisech Swintonovi a Sorgovi ji charakterizuje jako socialismem maskovaný pokus zachránit panství kapitalistů.

Kolem 8.—11. dubna Marx pozorně sleduje proces s Andrejem Ivanovičem Željabovem, Sofií Lvovnou Perovskou aj., kteří připravovali a provedli atentát na Alexandra II.

11. dubna V dopise své dceři Jenny Longuetové charakterizuje Marx původce atentátu na Alexandra II. jako lidi „prosté, věcné a hrdinné". Charlesu Longuetovi dává pokyny pro článek o Gladstonově irském pozemkovém zákonu. Článek je určen orgánu francouzských radikálů „La Justice" [„Spravedlnost"]. Gladstonovu politiku vůči Irsku označuje jako politiku loupeží a násilí v zájmu landlordů.

Květen 1881—polovina února 1882 Marx intenzívně studuje problémy prvobytně pospolného zřízení, čte Morganovu knihu „Ancient society" [„Pravěká společnost"] a pořizuje si z ní velmi obsáhlý konspekt doplněný mnoha poznámkami a závěry. Čte a excerpuje i jiná díla o dějinách prvobytné společnosti, zejména práce Mainovy, Sohmovy, Tylorovy aj.

1.—2. května Engels začíná spolupracovat s týdeníkem anglických tradeunionů „The Labour Standard" [„Prapor práce"], který vy-

chází v Londýně. Píše článek s názvem „Spravedlivá mzda za spravedlivý pracovní den", který je v listu uveřejněn 7. května. Tento článek, stejně jako všechny další, je otištěn bez podpisu autora jako úvodník.

15.—16. května Engels píše článek „Mzdový systém". Článek vychází v „Labour Standard" z 21. května.

Kolem 20. května Engels píše článek „Tradeuniony", v němž vyzývá anglické dělníky, aby se neomezovali jen na určité ekonomické požadavky, nýbrž aby pokračovali v bojových tradicích chartismu, založili vlastní třídní politickou organizaci a v čele proletariátu si vydobyli politickou moc. Článek vychází v „Labour Standard" z 28. května a 4. června.

Červen Marx studuje rozvoj amerického velkoprůmyslu, čte v „Atlantic Monthly" [„Atlantský měsíčník"] (který vychází v Bostonu) článek o Standard Oil Company a informuje se o americkém hedvábnickém průmyslu, práci dětí aj.

Začátek června Marx přerušuje veškeré styky s Henry Mayersem Hyndmanem, který se vydával za jeho žáka a z kariéristických důvodů, aby pronikl do čela probouzejícího se anglického dělnického hnutí, se s Marxem sblížil. Bezprostřední příčinou roztržky byla Hyndmanova brožura „England for all" [„Anglie pro všechny"], jež se měla stát programem Sociálně demokratické federace založené Hyndmanem. Byl to plagiát Marxova „Kapitálu", s nejhrubšími zkomoleninami marxismu.

4. června Marx dostává od skotského socialisty Roberta Bannera dopis s oznámením, že se připravuje konference skotských socialistů. Banner prosí Marxe a Engelse o radu a pomoc při organizování socialistické strany.

Druhá polovina června Engels píše články „Obchodní smlouva s Francií", „Dvě příkladné městské rady", „Americké potraviny a otázka půdy"; články jsou otištěny v „Labour Standard" z 18. a 25. června a 2. července.

Konec června—kolem 20. července Marx je se ženou v Eastbournu.

Začátek července Engels píše článek „Mzdová teorie Ligy proti obilním zákonům"; článek vychází v „Labour Standard" z 9. července.

Polovina července Engels píše články „Dělnická strana" a „Bismarck a německá dělnická strana". Vyzývá v nich anglický proletariát, aby vytvořil samostatnou masovou revoluční stranu a využil zkušeností německé dělnické třídy, která dokázala za neustálých vládních a policejních perzekucí úspěšně pokračovat ve svém boji. Oba články jsou otištěny v „Labour Standard" z 23. července.

26. července—16. srpna Marx s manželkou je u dcery Jenny Longuetové v Argenteuil (u Paříže).

28. července—22. srpna Engels je v Bridlington Quay (v Yorkshiru).

Konec července—první polovina srpna Marx si dělá poznámky o pozemkovém vlastnictví, řemeslech, cechách, finančnictví a o postavení rolníků ve Francii v předvečer Francouzské revoluce z let 1789—1794; čte Fleuryho knihu „Élections aux états généraux 1789" [„Volby do generálních stavů v roce 1789"] a dělá si z ní poznámky.

Konec července Engels píše článek „Bavlna a železo", který vychází v „Labour Standard" z 30. července.

Asi srpen—září Marx projevuje velký zájem o dějiny, postavení a vývoj koloniálních národů; dělá si četné výpisky z knihy G. Manise „Jawa" [„Jáva"] a Pheara „The aryan village in India and Ceylon" [„Árijská vesnice v Indii a na Cejloně"] a doprovází je komentářem.

1.—2. srpna Engels píše článek „Společenské třídy — nezbytné a zbytečné". Vysvětluje v něm anglickým dělníkům, jak výborně by mohli bez kapitalistické třídy řídit výrobní síly v zemi; článek je otištěn v „Labour Standard" ze 6. srpna.

Mezi 3. a 8. srpnem Marx je v Paříži, kde se setkává s Lavrovem a Hirschem.

8. a 9. srpna Marx dostává od Charlese Jaclarda a Prospera Lissagaraye, kteří jsou u něho na návštěvě, zprávy o politických událostech ve Francii a o situaci Dělnické strany.

10. a 15. srpna Engels prohlašuje v dopisech redaktorovi listu „Labour Stan-

dard" Georgeu Shiptonovi, že s ním vzhledem k oportunistickému zaměření jmenovaného listu přestává spolupracovat.

17. srpna Marx se vrací do Londýna.

17.—18. srpna Engels studuje Marxovy matematické rukopisy a v dopise, který mu posílá, vysoce oceňuje Marxem objevenou diferenciální metodu.

Asi konec srpna—září Marx si pořizuje seznam svých ruských knih a pramenů týkajících se hlavně sociálního a ekonomického vývoje Ruska po roce 1861 a nadepisuje jej „Russisches in my bookshelf" [„Ruské věci v mé knihovně"]. Čte Hookovu práci o čínském impériu a dělá si k ní poznámky.

Kolem 13. října—první polovina prosince Marx je těžce nemocen.

Kolem 24. října Hamburský vydavatel Otto Meissner navrhuje Marxovi, aby připravil třetí vydání prvního dílu „Kapitálu".

25. října Engels podrobně informuje redaktora listu „Der Sozialdemokrat" Bernsteina o svém a Marxově postoji k francouzskému dělnickému hnutí a o podvratné činnosti oportunistů, vedených Malonem a Broussem, ve francouzské Dělnické straně; výstižně hodnotí Marxovu vůdčí úlohu v mezinárodním proletářském hnutí.

30. listopadu V dopise Bernsteinovi Engels kladně oceňuje volby do německého Říšského sněmu a pochvalně se vyslovuje o tom, že těžiště sociálně demokratického a dělnického hnutí se přesunulo do velkých průmyslových měst.

2. prosince Po dlouhém a těžkém utrpení umírá Marxova žena Jenny.

4. prosince Engels píše nekrolog „Jenny Marxová, rozená von Westphalen", který je uveřejněn v listu „Der Sozialdemokrat" z 8. prosince.

5. prosince Engels hovoří nad hrobem Jenny Marxové; jeho řeč je otištěna v „L'Égalité" z 11. prosince.

29. prosince Marx odjíždí na léčení na jižní pobřeží Anglie do Ventnoru na ostrově Wight.

Asi konec 1881–konec 1882 Marx se zabývá studiem světových dějin; výsledkem jeho studia jsou „Chronologické výpisky", kritické vylíčení událostí z evropských dějin od 1. století před naším letopočtem do 17. století našeho letopočtu. Soustřeďuje se přitom především na vznik moderních národních států v období rozkladu feudalismu, na vývoj kapitalismu a na boj buržoazie za politickou moc.

Faktický materiál čerpá hlavně ze Schlosserových osmnáctisvazkových „Weltgeschichte" [„Dějin světa"], z knih Bottových, Cobbettových a Karamzinových, z Kellyho a Ségurových prací o dějinách Ruska. Marxův rukopis tvoří čtyři sešity v rozsahu asi 105 tiskových archů.

Konec 1881–1882 Marx píše „Poznámky o reformě z roku 1861 a poreformním vývoji v Rusku" a začíná tak systematicky třídit a zobecňovat poznatky z prostudovaného materiálu o Rusku. Kromě toho pokračuje ve studiu materiálů o rozvoji kapitalismu v USA.

1882

Leden–prosinec Marx věnuje velkou pozornost nejnovější literatuře o sociálně ekonomických vztazích v Rusku; čte knihy Vasilije Ivanoviče Semevského „Kresťjaně v carstvovanije imperatricy Jekatěriny II" [„Rolníci za vlády carevny Kateřiny II."], sv. 1, Andreje Alexejeviče Isajeva „Artěly v Rossiji" [„Artěly v Rusku"], G. Minějka „Selskaja pozemelnaja obščina v Archangelskoj guberniji" [„Vesnická pozemková občina v Archangelské gubernii"], Vasilije Pavloviče Voroncova „Suďby kapitalizma v Rossiji" [„Osudy kapitalismu v Rusku"] a jiné.

16. ledna Marx se vrací do Londýna.

21. ledna Marx a Engels píší předmluvu k Plechanovovu ruskému překladu „Manifestu Komunistické strany". Manifest vychází v časopise „Narodnaja volja" [„Svoboda lidu"] z 5. února.

25. ledna Engels charakterizuje v dopise Bernsteinovi některé „vůdce" německého dělnického hnutí, odhaluje příčiny jejich oportunismu a poukazuje na nutnost bojovat proti nim; poznamenává, že nejspolehlivější oporou strany jsou dělnické masy.

Kolem 5. února Marx dostává z USA dopis od německého socialisty Theodora Friedricha Cuna s informacemi o úspěšné propagandě Marxových a Engelsových myšlenek mezi členy masové organizace Rytíři práce.

9.—16. února Marx se chystá na radu lékaře odjet na léčení do Alžíru; je u své nejstarší dcery v Argenteuil.

10. února Engels uvádí v dopise Johannu Philippu Beckerovi, že Internacionála sice svou činnost přerušila, mezinárodní solidarita proletariátu že však díky dobrým vztahům mezi dělnickými stranami trvá dál, a prohlašuje, že čas obrození Internacionály ještě nenadešel.

Polovina února Marx se setkává v Paříži s Jules Guesdem, Gabrielem Devillem a José Mesou a jedná s nimi o situaci ve francouzké Dělnické straně.

20. února—2. května Marx je v Alžíru; jeho zdravotní stav se zhoršuje. Tamější soudce civilního soudu Fermés (vypovězený Napoleonem III.), s nímž se Marx často stýká, ho informuje o koloniálním útlaku arabského obyvatelstva v Alžírsku.

10. dubna Engels odesílá Lavrovovi zrevidovanou korekturu předmluvy k ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany". „Manifest" vychází koncem května v Ženevě v „Ruskoj socialno-revoljucionnoj bibliotěke" [„Ruské sociálně revoluční knižnici"].

Druhá polovina dubna Engels píše práci „Bruno Bauer a prvotní křesťanství". Vědeckým způsobem zde vysvětluje otázku vzniku a existence náboženství, zejména křesťanství. Práce vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 4. a 11. května.

2. května Na radu ošetřujícího lékaře odjíždí Marx z Alžíru přes Marseille a Nizzu do Monte Carla a zůstává zde asi měsíc.

3. května Engels píše článek „Koncentrace kapitálu ve Spojených státech", který vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 18. května.

14. května Engels se setkává s německým sociálním demokratem Paulem Singerem, který přijel z Německa; objasňuje mu své a Marxovo stanovisko k ochranným clům, k zestátnění železnic a k jiným Bismarckovým „sociálním" opatřením, jejichž jediným cílem

je posílit poloabsolutistický buržoazní stát, které ale se socialismem nemají vůbec nic společného.

Červen 1882–leden 1883 Marx se zabývá organickou a anorganickou chemií.

Kolem 3. června Engels dostává od Lavrova ruské vydání „Manifestu Komunistické strany", které právě vyšlo v Ženevě.

3.–5. června Marx se cestou z Monte Carla do Argenteuil zastavuje na tři dny v Cannes.

6. června–22. srpna Marx žije u své dcery Jenny Longuetové v Argenteuil a léčí se v sousedním Enghienu sirnými koupelemi; často se schází s Lafarguem.

20. června Engels informuje Sorga o situaci v německé sociálně demokratické straně a charakterizuje pravicově oportunistický směr ve straně.

21. června Engels slibuje v dopise Bebelovi svou i Marxovu podporu v boji s pravicovými živly v německé sociálně demokratické straně; informuje jej o rozkolu, k němuž došlo ve francouzské Dělnické straně.

25. července Engels dává Adolfu Hepnerovi, německému sociálnímu demokratovi v New Yorku, svým i Marxovým jménem autorský souhlas k vytištění jejich děl ze stereotypů.

31. července Engels děkuje Lavrovovi za zaslání ruského vydání „Manifestu Komunistické strany".

2. srpna Marx se setkává u Mesy v Paříži s Devillem, Guesdem a Lafarguem.

11. srpna–8. září Engels je na zotavené na pobřeží Great Yarmouth.

23.–27. srpna Marx je s dcerou Laurou Lafarguovou v Lausanne.

27. srpna – 25. září Marx žije ve Vevey.

Září–říjen Marx čte Engelgardtovu knihu „Iz děrevni, 11 pisem (1872–

1882)" ["Z vesnice, 11 dopisů (1872–1882)"] a dělá si k ní poznámky a marginálie.

Začátek září — Engels překládá z angličtiny do němčiny báseň „Vikář z Braye" a píše k ní komentář, v němž zdůrazňuje politický význam této básně pro Německo. Překlad básně i s komentářem vychází v listu „Der Sozialdemokrat" ze 7. září.

12. září — Engels formuluje v dopise Kautskému svůj názor na koloniální otázku a vysvětluje, jakou politiku musí provádět proletariát po dobytí politické moci vůči národům koloniálních a závislých zemí.

14. září — Engels začíná připravovat první německé vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě". Rozhoduje se připojit k tomuto vydání ještě zvláštní dodatek („Marku"), aby tak seznámil sociálně demokratickou stranu se vznikem a vývojem pozemkového vlastnictví v Německu a upozornil na nutnost získat zemědělské dělníky a rolníky.

Druhá polovina září–první polovina prosince — V souvislosti s prací na „Marce" pročítá Engels znovu Maurerovy knihy „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt" ["Úvod do dějin markovního, dvorcového, vesnického a městského zřízení a veřejné moci"] a „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" ["Dějiny vesnického zřízení v Německu"], dělá si výpisky s komentářem a srovnává Maurerovy údaje s jinými prameny.

21. září — Engels dokončil v hlavních rysech práci na textu prvního německého vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" a píše k němu předmluvu. Práce je vytištěna ještě v roce 1882, vychází však teprve počátkem roku 1883.

26. září — Marx navštěvuje před svým odjezdem ze Švýcarska Johanna Philippa Beckera v Ženevě.

28. září–začátek října — Na zpáteční cestě do Londýna tráví Marx několik dnů v Argenteuil.

Říjen–listopad — Marx studuje dějiny prvobytné společnosti; čte a excerpuje knihu Johna Lubbocka „The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man" ["Počátek civilizace a prvobytný

stav lidstva"]; seznamuje se s finanční politikou Anglie v Egyptě a čte knihu „Egyptian finance" [„Egyptské finance"] od Michaela Mulhalla, z níž si dělá konspekt.

20. října — Engels informuje písemně redaktora listu „Der Sozialdemokrat" o situaci ve francouzském dělnickém hnutí a o rozkolu ve francouzské Dělnické straně; hodnotí celkový vývoj proletářských stran za kapitalismu a boj revolučního a oportunistického směru v nich.

28. října — Engels charakterizuje v dopise Bebelovi pravicové křídlo německé sociálně demokratické strany, vyjadřuje svůj názor na možný průběh proletářské revoluce a rozebírá události ve francouzské Dělnické straně.

30. října 1882–12. ledna 1883 — Marx žije ve Ventnoru a připravuje třetí německé vydání prvního dílu „Kapitálu".

30. října–3. listopadu — Engels vybízí redakce ústředních orgánů německé sociálně demokratické strany a francouzské Dělnické strany, aby si navzájem vyměňovaly své listy a tak získaly správnou představu o událostech v Německu a ve Francii, zejména pak o dělnickém a socialistickém hnutí.

Konec října — Engels píše článek „Jak si Pindter vymýšlí". Pranýřuje v něm vymyšlené pomluvy bismarckovského orgánu „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" [„Severoněmecké všeobecné noviny"] proti sociálně demokratické straně. Článek je otištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 2. listopadu.

Listopad — Marx pozorně sleduje pokusy Marcela Depreze s přenášením elektrické energie na velké vzdálenosti, upozorňuje na tyto experimenty Engelse a táže se ho na jeho mínění; čte Hospitalierovu knihu „Les principales applications de l'électricité" [„Hlavní použití elektřiny"].

4. listopadu — Engels prohlašuje v dopise redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat", že kampaň za změnu programu, kterou hodlá vedení německé sociálně demokratické strany zahájit, považuje za nevhodnou, dokud nebude zrušen výjimečný zákon proti socialistům.

11.—23. listopadu Marx s Engelsem si vyměňují názory na situaci ve francouzské Dělnické straně; kritizují Guesda a Lafargua za taktické chyby, jichž se dopustili v boji proti posibilistům.

23. listopadu Engels oznamuje v dopise Marxovi, že už brzy dokončí práci na „Dialektice přírody", nejvýznamnějším teoretickém díle, na němž pracoval s přestávkami asi deset let. Napsal deset kapitol a na 170 poznámek a fragmentů.

8. prosince Engelsovým prostřednictvím radí Marx redakci ústředního orgánu německé sociálně demokratické strany, aby zveřejnila materiály o tom, jak se zachází s dělníky v pruských státních dolech a odhalila tak wagnerovsko-bismarckovský státní „socialismus".

První polovina prosince Engels dokončuje práci na „Marce" a posílá ji Marxovi k nahlédnutí.

17. prosince Marx pročítá rukopis „Marky" a v dopise Engelsovi jej vysoce hodnotí. „Marka" je publikována jako příloha k německému vydání knihy „Vývoj socialismu od utopie k vědě", která vyšla v dubnu 1883; v témže roce vychází „Marka" v listu „Der Sozialdemokrat" (březen—duben) a kromě toho se vydává jako separát pod názvem „Německý rolník. — Čím byl? Čím je? Čím by mohl být?".

1883

12. ledna Marx dostává zprávu, že jeho dcera Jenny Longuetová 11. ledna zemřela, a vrací se do Londýna; jeho zdravotní stav se vůčihledně zhoršuje.

13. ledna Engels píše nekrolog „Jenny Longuetová, rozená Marxová", který vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 18. ledna.

8. a 10. února Engels objasňuje v dopisech Bernsteinovi úlohu burzy při centralizaci a koncentraci kapitálu.

1. března V dopise redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat" podtrhuje Engels obrovský význam elektrické energie pro další rozvoj průmyslu a konečně i pro odstranění protikladu mezi městem a vesnicí.

14. března (ve 14.45 hod.) Umírá Karel Marx.

14.—15. března Engels oznamuje vedoucím představitelům mezinárodního dělnického hnutí (Liebknechtovi, Bebelovi, Beckerovi, Sorgovi aj.) velkou ztrátu, kterou mezinárodní proletariát utrpěl smrtí Karla Marxe.

17. března Koná se Marxův pohřeb na hřbitově Highgate v Londýně. Engels pronáší nad jeho hrobem řeč, v níž charakterizuje světodějný význam teoretického dědictví a praktické revoluční činnosti zakladatele vědeckého komunismu.

Kolem 18. března Engels píše článek „Pohřeb Karla Marxe", který je otištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 22. března.

Duben—květen Engels přerušuje své vědecké bádání a začíná zpracovávat Marxovu literární a rukopisnou pozůstalost; prohlíží rukopisy druhého a třetího dílu „Kapitálu"; pokračuje v Marxově práci na přípravě třetího vydání prvního dílu „Kapitálu".

28. dubna a 12. května Engels píše článek „K úmrtí Karla Marxe". Líčí v něm poslední období Marxova života a oznamuje, že z celého světa došly soustrastné telegramy. Článek vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 3. a 17. května.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Agrippa, Marcus Vipsanius (asi 63—12 před n. l.), římský vojevůdce a státník; od roku 21 před n. l. Augustův spoluvládce. — 476, 477, 479

Albert (1828—1902), saský král (1873 až 1902). — 121

Alexandr II. (1818—1881), ruský car (1855—1881). — 27, 165—167, 177, 273, 325, 432, 443—445, 448, 455

Ammianus Marcellinus (asi 332—asi 400), římský dějepisec, napsal dějiny Říma z let 96—378. — 516

Anastasios I. (asi 430—518), byzantský císař (491—518). — 496

Anaxagoras z Klazomen (asi 500—428 před n. l.), řecký materialistický filosof. — 211

Anna Stuartovna (1665—1714), anglická královna (1702—1714); za její vlády vznikla spojením Anglie a Skotska Velká Británie (1707). — 339

Ariovist (1. století před n. l.), vůdce germánského kmene Suevů, bojoval proti Caesarovi. — 469, 470

Aristoteles (384—322 před n. l.), řecký filosof, kolísal mezi materialismem a idealismem; ideolog otrokářské třídy. — 223, 395

Arminius (17 před n. l. — 21 n. l.), náčelník Cherusků, vůdce germánských kmenů v bojích proti Římanům; roku 9 n. l. porazil Římany v Teutoburském lese. — 483—485, 488

Arnim-Boitzenburg, Adolf Heinrich, hrabě (1803—1868), pruský státník, představitel reakčních pruských junkerů, ministr vnitra (1842—1845) a ministerský předseda (19.—29. března 1848); roku 1849 jeden z vůdců pravého křídla v druhé sněmovně. — 97

Arnold, Wilhelm (1826—1883), německý historik práva, národního hospodářství a kultury, autor díla „Německý dávnověk". — 537, 546, 551, 553, 556—558

Asprenas, Lucius Nonius (asi 28 před n. l. — 30 n. l.), římský státník a vojevůdce, zúčastnil se válek proti Germánům. — 483, 485

Astor, William (1829—1892), americký milionář, železniční podnikatel. — 336

Auer, Ignaz (1846—1907), předák německé sociálně demokratické strany, reformista; poslanec; povoláním sedlář. — 41

Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (63 před n. l.—14 n. l.), římský císař (27 před n. l. — 14 n. l.). — 328, 469, 470, 476, 477, 479, 485—488, 491, 493, 495

Aurelle de Paladines, Louis Jean Bap-

tiste *d'* (1804—1877), francouzský generál, za prusko-francouzské války velel Loirské armádě; v březnu 1871 velitel pařížské národní gardy; klerikál, poslanec Národního shromáždění z roku 1871. — 388—390

Babeuf, François Noël (Gracchus) (1760 až 1797), francouzský revolucionář, utopický komunista, vůdce „Spiknutí rovných". — 213

Bacon, Francis (Baco Verulámský) (1561—1626), anglický státník a politik, filosof, přírodovědec a historik, zakladatel anglického materialismu. — 224

Bakunin, Michail Alexandrovič (1814 až 1876), ruský revolucionář a publicista, jeden z ideologů narodnictví a anarchismu; v I. internacionále vystupoval jako odpůrce marxismu, na haagském kongresu roku 1872 byl z Internacionály vyloučen pro rozbíječskou činnost. — 35, 41, 124—126, 134, 148, 154, 155, 175, 324, 381

Balfour, J. A., roku 1881 člen anglického parlamentu. — 288

Batbie, Anselme Polycarpe (1828 až 1887), francouzský reakční politik, poslanec Národního shromáždění z roku 1871, orleanista, ministr školství (1873), od roku 1876 senátor. — 147

Bauer, Bruno (1809—1882), německý idealistický filosof, mladohegelovec; historik náboženství, publicista; po roce 1866 národní liberál. — 16, 130, 326, 327, 329

Beaconsfield, hrabě, viz *Disraeli*, Benjamin

Bebel, August (1840—1913), významný představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, povoláním soustružník; od roku 1867 předseda Svazu německých dělnických spolků, člen I. internacionály, od roku 1867 poslanec Říšského sněmu, jeden ze zakladatelů a vůdců německé sociální demokracie, vystupoval proti lassallovství; za prusko-francouzské války stál na pozici proletářského internacionalismu, vystupoval na podporu Pařížské komuny; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník; člen II. internacionály, v devadesátých letech a na počátku 20. století vystupoval proti reformismu a revizionismu; v posledním období života centrista. — 8, 11, 13, 23, 25, 31, 41, 183, 309

Becker, Bernhard (1826—1882), německý publicista, lassallovec, předseda Všeobecného německého dělnického spolku (1864—1865), delegát haagského kongresu I. internacionály (1872). — 42

Becker, Hermann Heinrich („rudý Becker") (1820—1885), německý právník a publicista, od roku 1850 člen Svazu komunistů, v roce 1852 odsouzen v kolínském procesu proti komunistům; v šedesátých letech pokrokář, později národní liberál. — 93

Becker, Johann Philipp (1809—1886), kartáčník; aktivní účastník revoluce z let 1848—1849, organizátor německých sekcí I. internacionály v Německu a ve Švýcarsku; delegát londýnské konference (1865) a všech kongresů I. internacionály; redaktor časopisu „Der Vorbote" (1866 až 1871); Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 169, 170

Bedřich Vilém III. (1770—1840), pruský

král (1797—1840). — 129, 241, 266
Bedřich Vilém IV. (1795—1861), pruský král (1840—1861). — 65, 103
Bernstein, Eduard (1850—1932), německý sociální demokrat, redaktor listu „Der Sozialdemokrat" (1881 až 1890), delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu (1889); po Engelsově smrti otevřeně revidoval marxismus; jeden z vůdců oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály. — 14, 183, 184, 186, 187, 189
Beust, Friedrich von (1817—1899), pruský důstojník, byl dán pro své politické přesvědčení do výslužby; roku 1848 člen výboru kolínského Dělnického spolku, redaktor listu „Neue Kölnische Zeitung" (září 1848—únor 1849); roku 1849 se zúčastnil bádensko-falckého povstání; později emigrant ve Švýcarsku; profesor pedagogiky. — 555
Bignami, Enrico (1846—1921), italský publicista, republikán, zúčastnil se národně osvobozeneckého boje vedeného Garibaldim; člen I. internacionály, redaktor listu „La Plebe". — 16, 121
Binz, Karl (1832—1913), německý lékař a farmakolog, roku 1869 založil farmakologický ústav v Bonnu. — 72
Bismarck, Otto, kníže von (1815 až 1898), pruský a německý státník, představitel pruských junkerů; velvyslanec v Petrohradě (1859—1862), velvyslanec v Paříži (1862), pruský ministerský předseda (1862—1871), kancléř Německé říše (1871—1890); roku 1870 rozpoutal válku proti Francii a roku 1871 podporoval francouzskou buržoazii při potlačení Pařížské komuny; sjednotil Německo kontrarevoluční cestou; zapřisáhlý nepřítel dělnického hnutí, autor výjimečného zákona proti socialistům (1878). — 13, 15, 20, 36, 51—53, 81, 89, 147, 153, 169—171, 177, 179, 180, 188, 190, 193, 198, 201—204, 206, 240, 241, 291, 304, 307—309, 340, 345—347, 357, 358
Blanqui, Jérôme Adolphe (1798 až 1854), francouzský buržoazní ekonom, představitel vulgární politické ekonomie; zabýval se též dějinami ekonomických teorií. — 249
Blanqui, Louis Auguste (1805—1881), francouzský revolucionář, utopický komunista, organizátor mnoha tajných společností a spiknutí, aktivní účastník revoluce 1830; v revoluci 1848 stál na krajní levici demokratického a proletářského hnutí ve Francii, jeden z vůdců povstání 31. října v Paříži; za Komuny byl vězněm versaillských. — 260
Bleichröder, Gerson von (1822—1893), ředitel velké berlínské banky, Bismarckův osobní bankéř, jeho neoficiální poradce ve finančních otázkách a prostředník v různých finančních machinacích. — 200, 203, 204
Blume, Wilhelm Hermann von (1835 až 1919), pruský generál, vojenský spisovatel; zúčastnil se prusko-francouzské války 1870—1871. — 390
Böckh, August (1785—1867), německý filolog a historik antiky; autor řady prací o hospodářských dějinách antiky. — 417
Bonaparte, Jérôme Napoléon Joseph Charles Paul, princ *Napoleon* (1822 až 1891), bratranec Napoleona III., za druhé republiky poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shro-

máždění; roku 1854 velel divizi, za italské války roku 1859 sboru; znám pod jménem Plon-Plon a „rudý princ". — 133

Börne, Karl Ludwig (1786—1837), německý publicista a kritik, představitel radikální maloburžoazní opozice; autor „Dopisů z Paříže" (1832 až 1834), v nichž seznamoval Němce s revolučními událostmi ve Francii; ke konci života stoupenec křesťanského socialismu. — 562

Bornstedt, Adalbert von (1808—1851), bývalý pruský důstojník, publicista, maloburžoazní demokrat; vydavatel a redaktor listu „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", jeden z vedoucích představitelů Německé demokratické společnosti v Paříži; člen Svazu komunistů, v březnu 1848 ze Svazu vyloučen. — 260

Bracke, Wilhelm (1842—1880), německý vydavatel socialistické literatury; jeden z vůdců eisenašských, blízký Marxovu a Engelsovu stanovisku; vystupoval, i když nedůsledně, proti oportunistickým živlům v Německé sociálně demokratické dělnické straně. — 13, 33, 37, 41, 124, 183, 197

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, hrabě von (1792—1850), pruský generál a státník, předseda kontrarevoluční pruské vlády (listopad 1848 — listopad 1850). — 112

Braune, Wilhelm (1850—1926), německý germanista, autor četných prací o vývoji německého jazyka. — 537, 539, 550

Bréquigny, Louis Georges Oudard Feudrix *de* (1714—1794), francouzský historik. — 521

Bright, John (1811—1889), anglický továrník, liberál, jeden z vůdců freetraderů a zakladatelů Ligy proti obilním zákonům; několikrát byl ministrem v liberálních vládách. — 303, 311

Bucher, Lothar (1817—1892), pruský soudní úředník, publicista; roku 1848 poslanec pruského Národního shromáždění (levý střed); později národní liberál, Bismarckův stoupenec a jeho spolupracovník v ministerstvu zahraničních věcí. — 169—172

Buchez, Philippe Joseph Benjamin (1796—1865), francouzský politik a historik, buržoazní republikán, ideolog křesťanského socialismu. — 33, 34, 55

Bülow-Cummerow, Ernst Gottfried Georg von (1775—1851), německý publicista a politik, představitel pruských junkerů. — 97

Caesar, Gaius Julius (asi 100—44 před n. l.), římský vojevůdce a státník; historik, autor díla „Zápisky o válce galské". — 328, 351, 353, 425, 438, 464, 468—474, 476, 486, 487, 492, 501, 510—512

Camphausen, Ludolf (1803—1890), německý bankéř, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie; pruský ministerský předseda (březen—červen 1848); vedl zrádcovskou politiku paktování s kontrarevolučními živly. — 66, 129

Carlyle, Thomas (1795—1881), anglický spisovatel, historik, idealistický filosof, hlásal kult hrdinů; kritizoval anglickou buržoazii ze stanoviska reakčního romantismu; přiklonil se k toryům; po roce 1848 otevřený nepřítel dělnického hnutí. — 214, 311

Claudius, (Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus) (10 před n. l.—54 n. l.), římský císař (41—54). — 487

Cluseret, Gustave Paul (1823—1900), francouzský politik, člen I. internacionály, bakuninovec; roku 1870 se zúčastnil revolučního povstání v Lyonu a v Marseille; člen Pařížské komuny; po porážce Komuny emigroval do Belgie. — 176

Cobden, Richard (1804—1865), anglický továrník, buržoazní ekonom, liberál, jeden z vůdců freetraderského hnutí a zakladatelů Ligy proti obilním zákonům; člen parlamentu. — 300—303, 311

Correggio, Antonio (vlastním jménem *Antonio Allegri*) (asi 1489 nebo 1494—1534), italský malíř. — 77

Cosijn, Pieter Jakob (1840—1899), holandský filolog, germanista. — 540

Cotton, Robert Bruce (1571—1631), anglický sběratel starých rukopisů, mincí atd.; zakladatel Cottonovy knihovny, která je součástí Britského muzea od jeho založení (1753). — 537, 538

Cournot, Antoine Augustin (1801 až 1877), francouzský buržoazní vulgární ekonom, jeden z předchůdců subjektivního směru v politické ekonomii; ve své práci „Studie o matematických principech teorie bohatství" se pokoušel využít matematických postupů k apologii kapitalismu. — 420

Crassus, Marcus Licinius (asi 115 před n. l.—53 před n. l.), římský politik a vojevůdce; roku 71 před n. l. potlačil Spartakovo povstání; byl dvakrát konzulem. — 469, 473

Crocker, Charles (1822—1888), americký železniční podnikatel, milionář. — 335

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič (1828 až 1889), ruský materialistický filosof a revoluční demokrat, spisovatel a literární kritik. — 143

Dahlmann, Friedrich Christoph (1785 až 1860), německý historik a liberální politik; autor prací o dánských a německých dějinách. — 506

Danielson, Nikolaj Francevič (pseudonym Nikolaj —on) (1844—1918), ruský spisovatel, ekonom; jeden z ideologů narodnictví v osmdesátých a devadesátých letech; po řadu let si dopisoval s Marxem a Engelsem, přeložil do ruštiny I., II. a III. díl „Kapitálu" (I. díl společně s G. A. Lopatinem). — 24, 460, 463

Dante Alighieri (1265—1321), největší italský básník; ve svém hlavním díle „Božská komedie" zobrazil středověký svět a středověkého člověka. — 129

Darwin, Charles Robert (1809—1882), anglický přírodovědec, zakladatel učení o vzniku a vývoji rostlinných a živočišných druhů a přirozeném původu člověka. — 225, 236, 334, 343, 369, 371

Dawkins, William Boyd (1837—1929), anglický geolog, antropolog, paleontolog a archeolog; autor prací o praobyvatelích Evropy. — 464, 490

Delbrück, Martin Friedrich Rudolf von (1817—1903), pruský a německý státník, stoupenec svobodného obchodu, do roku 1876 jeden z nejbližších Bismarckových spolupra-

covníků; poslanec (1878—1881); vystupoval proti Bismarckově ochranářské politice. — 78, 79, 81

Démosthenes (384—322 před n. l.), vynikající řečník a politik antického Řecka, vůdce protimakedonské strany v Aténách, přívrženec otrokářské demokracie. — 409

Demuthová, Helene (1823—1890), hospodyně a věrná přítelkyně Marxovy rodiny. — 379

Deprez, Marcel (1843—1918), francouzský fyzik, elektrotechnik; zřídil první dálkové elektrické vedení. — 372

Descartes, René (1596—1650), francouzský dualistický filosof, matematik a přírodovědec. — 223

Diderot, Denis (1713—1784), francouzský filosof, představitel mechanického materialismu, ateista; ideolog francouzské revoluční buržoazie, osvícenec, čelný encyklopedista. — 223

Dilke, sir Charles Wentworth (1843 až 1911), anglický politik a spisovatel, jeden z vůdců radikálního křídla liberální strany, náměstek ministra zahraničních věcí (1880—1882), předseda úřadu pro místní správu (1882—1885). — 288

Dillon, John (1851—1927), irský politik, jeden z vůdců Irské národní pozemkové ligy; 1880 člen anglického parlamentu; v osmdesátých letech byl několikrát vězněn. — 308

Dillon, Sidney (1812—1892), americký milionář, železniční podnikatel a finančník. — 336

Dio, (Cassius Dio Cocceianus) (asi 155 až asi 235), římský historik a státník, představitel senátní aristokracie; autor řecky psaných římských dějin v 80 svazcích. — 469, 478, 479, 481, 482, 484, 485, 504

Disraeli, Benjamin, od roku 1876 hrabě *Beaconsfield* (1804—1881), anglický státník a spisovatel, jeden z předáků toryů, v druhé polovině 19. století vůdce konzervativní strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852, 1858—1859 a 1866—1868), ministerský předseda (1868 a 1874 až 1880). — 286

Dolleschall, Laurenz (nar. roku 1790), policejní úředník v Kolíně nad Rýnem (1819—1847); cenzor „Rheinische Zeitung". — 129

Domicián (Titus Flavius Domitianus) (51—96), římský císař (81—96). — 489

Domitius, Lucius Ahenobarbus (zemř. roku 25), římský státník a vojevůdce; vedl několik tažení proti Germánům. — 469, 479, 481

Dows, David (1814—1890), americký finančník, milionář. — 336

Drusus, Nero Claudius (asi 38—9 před n. l.), římský vojevůdce, v letech 12—9 před n. l. vedl tažení proti Germánům. — 477—480, 488

Ducrot, Auguste Alexandre (1817 až 1882), francouzský generál; v letech 1872—1878 se podílel na monarchistických spiknutích, jejichž cílem bylo svrhnout republikánské zřízení. — 147

Dühring, Eugen (1833—1921), německý eklektický filosof a vulgární ekonom, představitel reakčního maloburžoazního socialismu; ve svém učení spojoval idealismus, vulgární materialismus a pozitivismus; metafyzik; zabýval se také přírodními vědami a literaturou; v letech 1863—1877 soukromý docent na

berlínské universitě. — 77, 261, 342
Duncker, Franz Gustav (1822—1888), německý buržoazní politik a nakladatel. — 133
Dunoyer, Barthélemy Charles Pierre Joseph (1786—1862), francouzský ekonom a buržoazní politik. — 249

Eichhorn, Johann Albrecht Friedrich (1779—1856), pruský státník; jako ministr kultu (1840—1848) prosazoval ultramontánní a pietistické tendence. — 103
Einhard (nebo Einhart, Eginhard) (asi 770—840), francký historik, životopisec Karla Velikého. — 518
Engel, Ernst (1821—1896), německý statistik, ředitel královského pruského statistického úřadu v Berlíně. — 312
Engelhardt, Helvig Conrad Christian (1825—1881), dánský archeolog, ředitel muzea nordického starověku ve Flensborgu. — 497
Engels, Bedřich (1820—1895) (viz životopisná data). — 37, 41, 64, 95, 123, 130, 131, 180, 235, 249, 259 až 261, 268, 273, 325, 340, 344, 365, 370, 371, 373, 376
Epikuros ze Samu (asi 341—asi 270 před n. l.), řecký materialistický filosof, ateista. — 332
Erlach, Franz von (1819—1889), švýcarský důstojník, vojenský spisovatel; za prusko-francouzské války (1871—1872) pozorovatel při německém hlavním stanu. — 389
Ewald, Georg Heinrich August (1803 až 1875), německý orientalista, badatel a kritik bible. — 328
Eynern, Ernst von (1838—1906), německý politik, obchodník, od roku 1879 člen pruské poslanecké sněmovny, zapřisáhlý nepřítel sociální demokracie. — 343

Fair, James Graham (1831—1894), americký kapitalista a politik, člen republikánské strany, senátor (1881 až 1887). — 335
Fallmerayer, Jakob Philipp (1790 až 1861), německý historik a cestovatel. — 331
Favre, Claude Gabriel Jules (1809 až 1880), francouzský advokát a politik, jeden z vůdců umírněných buržoazních republikánů, ministr zahraničních věcí ve vládě národní obrany a v Thiersově vládě (1870 až 1871); vedl jednání o kapitulaci Paříže a uzavření míru s Německem; kat Pařížské komuny. — 176, 387
Field, Cyrus West (1819—1892), americký milionář; zakladatel Atlantské telegrafní společnosti. — 336
Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814), představitel klasické německé filosofie, subjektivní idealista. — 344
Filip II. (1527—1598), španělský král (1556—1598). — 487
Filón z Alexandrie (také Filón Žid) (asi 20 před n. l.—54 n. l.), hlavní představitel židovské alexandrijské náboženské filosofie. — 327—329
Flocon, Ferdinand (1800—1866), francouzský politik a publicista, maloburžoazní demokrat; redaktor listu „La Réforme"; roku 1848 člen prozatímní vlády. — 131
Florus, Lucius Annaeus (2. století), římský historik, napsal přehled všech římských válek. — 478
Flourens, Gustave (1838—1871), francouzský přírodovědec, revolucionář, blanquista; člen Pařížské komuny;

v dubnu 1871 zavražděn versailleskými. — 368

Forster, William Edward (1818—1886), anglický továrník a politik, liberál, ministr pro Irsko (1880—1882); krutě potlačil irské národně osvobozenecké hnutí. — 307, 309

Fould, Achille (1800—1867), francouzský bankéř a státník, orleanista, později bonapartista; ministr financí (1849—1852 a 1861—1867), státní ministr (1852—1860). — 200

Fourier, Charles (1772—1837), francouzský utopický socialista. — 213, 215, 217, 218, 236, 239, 344

Frankel, Leo (1844—1896), průkopník dělnického hnutí v Uhrách a představitel mezinárodního dělnického hnutí; povoláním zlatník; člen Pařížské komuny a generální rady I. internacionály; jeden ze zakladatelů Všeobecné dělnické strany Uher; Marxův a Engelsův spolubojovník. — 62

František Josef I. (1830—1916), rakouský císař (1848—1916). — 177

Fribourg, E. E., rytec, později obchodník; pravicový proudhonovec, jeden z vůdců pařížské sekce I. internacionály; roku 1871 vydal knihu „Mezinárodní dělnické sdružení", zaměřenou proti I. internacionále a Pařížské komuně. — 174

Gambetta, Léon (1838—1882), francouzský státník, buržoazní republikán, člen vlády národní obrany (1870—1871); organizoval v provinciích ozbrojený boj proti Prusům; předseda vlády a ministr zahraničních věcí (1881—1882). — 388—390

Garrett, John Work (1820—1884), americký milionář, železniční podnikatel, bankéř. — 336

Garrison, americký milionář. — 336

Geib, August (1842—1879), německý sociální demokrat, jeden ze zakladatelů Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských); pokladník strany (1872—1878); poslanec Říšského sněmu (1874—1876). — 41

Gercen, Alexandr Ivanovič (1812 až 1870), ruský revoluční demokrat, materialistický filosof, publicista a spisovatel; roku 1847 emigroval, založil v Londýně „Svobodnou ruskou tiskárnu" a vydával sborník „Poljarnaja zvezda" a list „Kolokol". — 140

Germanicus, Julius Caesar (15 před n. l. až 19 n. l.), římský vojevůdce, vedl výpravy proti Germánům. — 473, 485, 488

Giffen, sir Robert (1837—1910), anglický národohospodář a statistik, finanční odborník, vydavatel časopisu „Journal of the Statistical Society", v letech 1876—1881 vedoucí statistického oddělení v úřadu pro obchod (ministerstvo obchodu a dopravy). — 245

Gladstone, Robert (1811—1872), anglický obchodník, buržoazní filantrop. — 58

Glandstone, William Ewart (1809 až 1898), anglický státník, tory, později peelovec, v druhé polovině 19. století vůdce liberální strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852 až 1855 a 1859—1866), ministerský předseda (1868—1874, 1880—1885, 1886 a 1892—1894). — 80, 288, 309, 367

Goegg, Amand (1820—1897), německý novinář, maloburžoazní demokrat,

roku 1849 člen bádenské prozatímní vlády; po porážce revoluce emigroval; v sedmdesátých letech se přiklonil k německé sociální demokracii. — 34

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), veliký německý spisovatel a myslitel. — 53, 230

Golovačov, Alexej Adrianovič (1819 až 1903), ruský liberální politik a publicista; člen tverského gubernského výboru pro osvobození rolníků, podílel se na vypracování návrhu na zrušení nevolnictví, podstatná část tohoto návrhu se stala základem „Položenija" [„Ustanovení"] z 19. února 1861. Autor prací „Deset let reforem 1861 až 1871", „Istorija železnodorožnogo děla v Rossii" [„Dějiny železnice v Rusku"] aj. — 447, 448

Goltz, Theodor von (1836—1905), německý učenec, agronom; autor díla „Postavení zemědělských dělníků v Německé říši". — 78

Gould, Jay (1836—1892), americký milionář, železniční podnikatel a finančník. — 335

Grimm, Jacob (1785—1863), německý filolog a literární historik, se svým bratrem Wilhelmem (1786—1859) založil německou jazykovědu; autor historické mluvnice německého jazyka a mnoha děl z dějin německého jazyka, literatury a mytologie; roku 1852 začal se svým bratrem vydávat „Německý slovník". — 476, 503 až 506, 509—512, 535, 536, 540, 542, 555

Guérard, Benjamin Edme Charles (1797 až 1854), francouzský buržoazní historik, autor prací o středověké Francii. — 521, 535

Guillaume, James (1844—1916), švýcarský učitel, anarchista, bakuninovec, jeden z organizátorů Aliance socialistické demokracie; na haagském kongresu byl pro rozbíječskou činnost vyloučen z I. internacionály; za první světové války sociálšovinista. — 126, 127

Guizot, François Pierre Guillaume (1787 až 1874), francouzský historik a státník, orleanista; v letech 1840 až 1848 řídil vnitřní i zahraniční politiku Francie, vyjadřoval zájmy velké finanční buržoazie. — 130

Guntram (asi 525—593), burgundský král (561—593). — 519, 524

Hadrián (Publius Aelius Hadrianus) (76—138) římský císař (117—138). — 489

Hansemann, David Justus (1790—1864), německý velkokapitalista a bankéř, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie, v březnu—září 1848 pruský ministr financí, vedl zrádcovskou politiku dohody s kontrarevolucí. — 129, 200

Hasenclever, Wilhelm (1837—1889), německý sociální demokrat, lassallovec, předseda Všeobecného německého dělnického spolku (1871 až 1875). — 31, 36

Hasselmann, Wilhelm (nar. roku 1844), jeden z předáků lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku; redaktor listu „Neuer Social-Demokrat" (1871—1875); roku 1880 byl vyloučen ze sociálně demokratické strany jako anarchista. — 31, 36

Haxthausen, August von (1792—1866), pruský vládní rada, autor několika děl o pozůstatcích občinového zří-

zení v ruském zemědělství; v politických názorech reakcionář, obhájce nevolnictví. — 140

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 až 1831), nejvýznačnější představitel německé klasické filosofie, objektivní idealista, nejvšestranněji rozpracoval idealistickou dialektiku. — 130, 211, 218, 222, 226, 227, 229, 326, 343, 344

Heine, Heinrich (1797—1856), veliký německý revoluční básník. — 125, 328

Herakleitos (asi 540—asi 480 před n. l.), řecký materialistický filosof, jeden ze zakladatelů dialektiky. — 223

Hérodot (asi 484—425 před n. l.), řecký historik. — 409, 467

Heyne, Moritz (1837—1906), německý filolog, germanista; vydavatel staroněmeckých a gótských písemných památek; pokračoval ve vydávání „Německého slovníku" bratří Grimmů. — 536—538, 545

Hildebrand, Hans Olof (1842 až 1913), švédský archeolog, historik a numismatik, autor prací o švédském starověku a středověku. — 494

Hildebrannus (8. století), majitel statku Patriciacum (Percy) u Autunu (Francie). — 524

Hinkmar (Hincmar Remensis) (asi 806—882), od roku 845 remešský arcibiskup; autor třetího dílu „Bertinianských análů" věnovaného letům 861—882. — 521, 533

Hinkmar (asi 830—882), laonský arcibiskup. — 525

Hirsch, Karl (1841—1900), německý sociální demokrat, novinář, redaktor četných sociálně demokratických listů; v létě 1879 byl v Paříži, kde propagoval ideje vědeckého socialismu. — 183—189

Hödel, Max (1857—1878), tovaryš z Lipska; roku 1878 spáchal atentát na císaře Viléma I., což bylo záminkou k vydání zákona proti socialistům. — 170, 177

Höchberg, Karl (pseudonym Richter) (1853—1885), německý sociálreformista; roku 1876 vstoupil do sociálně demokratické strany, založil a financoval řadu reformistických listů a časopisů. — 14, 185—188, 190

Howell, George (1833—1910), jeden z reformistických vůdců anglických tradeunionů; člen generální rady I. internacionály (1864—1869), tajemník parlamentního výboru britského kongresu tradeunionů (Trades Union Congress) (1871—1875). — 16, 17, 173—178

Humboldt, Alexander von (1769—1859), význačný německý učenec, přírodovědec, cestovatel. — 130, 318, 321

Huntington, Collis Potter (1821—1900), americký milionář, železniční podnikatel. — 335

Chilperich I. (zemř. roku 584), král Neustrie (část franckého státu) (561—584), z dynastie Meroveovců. — 519

Chlodvík I. (465—511), francký král (481—511), zakladatel dynastie Meroveovců. — 551

Illingworth, A., roku 1881 člen anglického parlamentu. — 288

Irminon (zemř. asi 826), opat kláštera v Saint-Germain-des-Prés u Paříže (812—817). — 535

Jakub II. Stuart (1633—1701), anglický král (1685—1688). — 338
Jan (1782—1859), rakouský arcivévoda, od června 1848 do prosince 1849 německý říšský správce. — 93, 117, 118
Jan (1801—1873), saský král (1854 až 1873), překladatel Dantova díla; užíval literárního pseudonymu Philalethes. — 129
Jan VIII., římský papež (872—882). — 521
Janson, Julij Eduardovič (1835—1893), ruský pokrokový statistik a ekonom, profesor na petrohradské universitě, od roku 1881 vedl statistické oddělení petrohradské městské správy; autor prací o teorii a dějinách statistiky. — 447—450, 453, 456
Jewett, Hugh Judge (asi 1817—1898), americký bankéř a podnikatel, milionář, předseda několika železničních společností, člen kongresu. — 336
Jhering, Rudolf von (1818—1892), německý právník, mluvčí velké buržoazie, vedoucí osobnost „pozitivního" a „prakticky dogmatického" směru v buržoazní právní škole. — 415, 417
Jiří I. (1660—1727), anglický král (1714—1727). — 339
Jordanis (nar. asi 500), gótský dějepisec. — 493
Jornandes, viz *Jordanis*
Jottrand, Lucien Léopold (1804 až 1877), belgický právník a publicista; ve čtyřicátých letech maloburžoazní demokrat; roku 1847 předseda bruselského Demokratického sdružení. — 91

Kant, Immanuel (1724—1804), významný německý filosof, hlavní představitel německého idealismu z konce 18. a počátku 19. století. — 218, 226, 343, 344
Kardorff, Wilhelm von (1828—1907), německý politik, poslanec (1868 až 1906), spoluzakladatel takzvané svobodné konzervativní strany (říšské strany); stoupenec ochranářství, podporoval vnitřní i zahraniční Bismarckovu politiku. — 69, 76—82
Karel II. (1630—1685), anglický král (1660—1685). — 338
Karel Veliký (asi 742—814), francký král (768—800), římský císař (800 až 814). — 358, 359, 516, 518—520, 523, 527, 529, 531, 533—536
Karel II. Holý (823—877), západofrancký král (843—877), francký císař a italský král (875—877). — 525
Karel Martel (asi 688—741), francký majordomus, od roku 715 faktický vládce Francké říše. — 518, 522 až 524, 527
Karlman (zemř. roku 754), nejstarší syn Karla Martela; vládl v Austrásii, Alamánii, Francích a Durynsku (741—747). — 541
Karlovci, dynastie franckých králů vládnoucí od roku 751 ve Francii (do 987), Německu (do 911) a v Itálii (do 887). — 505, 515, 519, 524, 527—529, 537
Kateřina II. (1729—1796), ruská carevna (1762—1796). — 433
Kayser, Max (1853—1888), německý sociální demokrat, od roku 1878 poslanec, patřil k pravému křídlu sociálně demokratické parlamentní frakce. — 186—189
Keene, James Robert (1838—1913), americký finančník, milionář. — 336
Kératry, Émile, hrabě *de* (1831—1905),

francouzský reakční politik, orleanista; v září až říjnu 1870 prefekt pařížské policie, potom řídil formování vojenských oddílů v Bretagni; prefekt departementu Haute-Garonne, v dubnu 1871 potlačil komunu v Toulouse. — 368, 389

Kern, Johann Hendrik (1833—1917), holandský orientalista, sanskrtolog. — 538, 541, 544

Konstantin I. Veliký (asi 274—337), římský císař (306—337). — 327, 496

Kościuszko, Tadeusz (1746—1817), vůdce polského národně osvobozeneckého hnutí v devadesátých letech 18. století; zúčastnil se války za nezávislost amerických kolonií (1776 až 1783), jako Washingtonův pobočník byl jmenován generálem; vůdce polského povstání 1794. — 266

Kovalevskij, Maxim Maximovič (1851 až 1916), ruský sociolog, historik a právník. — 24

Krengel, ve čtyřicátých letech 19. století starosta obce Nessin (Východní Prusy). — 96

Krüger, Danice Christian Friedrich (1819—1896), německý právník a diplomat, od roku 1873 zástupce Hamburku a Brém ve spolkové radě. — 78, 79

Krupp, Alfred (1812—1887), německý velkoprůmyslník, majitel závodů na litou ocel, které dodávaly děla a zbraně mnoha evropským státům. — 202, 203

Lacomblet, Theodor Joseph (1789 až 1866), německý historik, archivář v Düsseldorfu; původem Francouz. — 551

Ladenberg, Adalbert von (1798—1855), představitel reakční pruské byrokracie; ministr kultu (1848—1850). — 103

Lafargue, Paul (1842—1911), francouzský socialista, propagátor marxismu, člen generální rady I. internacionály; jeden ze zakladatelů Francouzské dělnické strany; Marxův a Engelsův žák a spolubojovník. — 259, 260, 268, 342, 367, 368, 375, 377

Lafarguová, Laura (1846—1911), druhá dcera Karla Marxe, představitelka francouzského dělnického hnutí, v roce 1868 se provdala za Paula Lafargua. — 367, 368

Lamartine, Alphonse Marie Louis *de* (1790—1869), francouzský básník, historik a politik, ve čtyřicátých letech umírněný republikán; roku 1848 ministr zahraničních věcí, fakticky řídil prozatímní vládu. — 65, 131, 383

Lange, Friedrich Albert (1828—1875), německý buržoazní filosof, novokantovec, odpůrce materialismu a socialismu. — 53, 391

Lankester, Edwin Ray (1847—1929), anglický biolog. — 375

Lanskoj, Sergej Stěpanovič, hrabě (od roku 1861) (1787—1862), ruský státník, ministr vnitra (1855—1861); podílel se na uskutečnění rolnické reformy z roku 1861. — 445

Laplace, Pierre Simon, markýz *de* (1749—1827), francouzský astronom, matematik a fyzik; nezávisle na Kantovi rozvinul a matematicky odůvodnil hypotézu o vzniku sluneční soustavy z plynné rotující mlhoviny. — 226, 343

Lassalle, Ferdinand (1825—1864), německý maloburžoazní publicista, advokát, v letech 1848—1849 se

zúčastnil demokratického hnutí v Porýnské provincii; počátkem šedesátých let se připojil k dělnickému hnutí a byl jedním ze zakladatelů Všeobecného německého dělnického spolku (1863); podporoval politiku sjednocení Německa shora pod hegemonií kontrarevolučního Pruska; založil oportunistický směr v německém dělnickém hnutí. — 10, 12, 31—34, 36, 42, 46, 47, 51—55, 59, 62, 63, 169, 190, 191, 200, 249, 343

Lavrov, Petr Lavrovič (1823—1900), ruský sociolog a publicista, jeden z ideologů narodnictví, eklektický filosof, člen I. internacionály, účastník Pařížské komuny, redaktor časopisu „Vperjod!" (1873—1876) a novin „Vperjod!" (1875—1876). — 24, 373, 376, 379

Lelewel, Joachim (1786—1861), polský historik a revolucionář; účastník polského povstání (1830—1831); jeden z vůdců demokratického křídla polské emigrace. — 267, 468

Lemke, Gottlieb (asi 1844—1885), člen Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně. — 371

Leo Africanus (Al-Hassan Ibn Muhammad al-Wassan) (asi 1492—asi 1526), arabský učenec a cestovatel; procestoval severní a střední Afriku a západní Asii; jeho hlavní dílo, popis Afriky, obsahuje velmi cenný zeměpisný materiál. — 502

Leonhardt, Gerhard Adolf Wilhelm (1815—1880), německý právník a reakční státník, hannoverský ministr spravedlnosti (1865—1866), pruský ministr spravedlnosti (1867 až 1879). — 358

Leopold I. (1790—1865), belgický král (1831—1865). — 91

Lépine, Jules, tajemník pařížské skupiny Francouzské dělnické strany. — 374

Lessner, Friedrich (1825—1910), představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, krejčovský tovaryš; člen Svazu komunistů, účastník revoluce z let 1848—1849; člen generální rady I. internacionály; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 62, 268, 375

Liebknecht, Wilhelm (1826—1900), významný pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí; jako člen Svazu komunistů se zúčastnil revoluce z let 1848—1849; emigroval do Anglie, roku 1862 se vrátil do Německa; člen I. internacionály, propagátor marxismu; roku 1869 spoluzakladatel Sociálně demokratické dělnické strany; odpovědný redaktor listu „Vorwärts"; poslanec Říšského sněmu (1874—1900); za prusko-francouzské války vystupoval proti dobyvačným plánům Pruska a na obranu Pařížské komuny; jako rozhodný odpůrce pruského militarismu bojoval za sjednocení Německa revolučně demokratickou cestou; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 13, 31, 35, 37, 41, 183—186, 346, 374

Lichnowski, Felix Maria, kníže von (1814—1848), slezský velkostatkář, reakční pruský důstojník; roku 1848 člen frankfurtského Národního shromáždění (pravé křídlo); zastřelen za zářijového povstání ve Frankfurtu nad Mohanem. — 97

Lincoln, Abraham (1809—1865), americký státník, jeden ze zakladatelů republikánské strany, president USA (1861—1865); za občanské války

uskutečnil roku 1862 pod tlakem lidových mas řadu důležitých buržoazně demokratických reforem a přešel k revolučním metodám vedení války, v dubnu 1865 byl zavražděn agentem otrokářů. — 175

Linné, Carl von (1707—1778), švédský přírodovědec, zakladatel botanického a zoologického klasifikačního systému. — 227

Lipsius, Justus (vlastním jménem Joest *Lips*) (1547—1606), nizozemský filolog, latiník, profesor v Jeně, Kolíně nad Rýnem, Leuvenu a Leydenu. — 539

Locke, John (1632—1704), anglický filosof, dualista, senzualista; buržoazní ekonom. — 224

Lochner, Georg (nar. asi 1824); představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, povoláním truhlář; člen Svazu komunistů a Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně, člen generální rady I. internacionály; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 375

Longuet, Charles (1839—1903), francouzský novinář, proudhonovec, člen generální rady I. internacionály a Pařížské komuny; později se přiklonil k posibilistům, jednomu z oportunistických směrů ve Francouzské dělnické straně. — 253, 367, 373

Longuetová, Jenny (1844—1883), nejstarší dcera Karla Marxe; představitelka mezinárodního dělnického hnutí; roku 1872 se provdala za Charlese Longueta. — 367, 368, 378

Loria, Achille (asi 1857—asi 1943), italský sociolog a ekonom, vulgarizátor marxismu. — 382

Lucraft, Benjamin (1809—1897), jeden z reformistických vůdců anglických tradeunionů, povoláním truhlář; člen generální rady I. internacionály (1864—1871); roku 1871 byl proti Pařížské komuně; odmítl podepsat adresu generální rady „Občanská válka ve Francii" a vystoupil z generální rady, která odsoudila jeho renegátství. — 176

Ludvík I. Pobožný (778—840), francký císař (814—840). — 524, 532, 535, 536

Ludvík II. Koktavý (846—879), aquitánský král (od roku 867), francký král (877—879). — 532

Ludvík XIV. (1638—1715), francouzský král (1643—1715). — 420

Ludvík Bonaparte, viz *Napoleon III.*

Ludvík Filip, vévoda *Orleánský* (1773 až 1850), francouzský král (1830 až 1848). — 55, 58, 321

Ludvík Napoleon, viz *Napoleon III.*

Lupus, viz *Wolff*, Wilhelm

Mably, Gabriel Bonnot *de* (1709 až 1785), francouzský sociolog, představitel utopického, rovnostářského komunismu. — 213

MacIver, D., roku 1881 člen anglického parlamentu za Birkenhead. — 288

Mackay, John William (1831—1902), americký podnikatel a bankéř, majitel stříbrných dolů. — 335

Macrinus Opellius (164—218), římský císař (217—218). — 497

Maine, sir Henry James Sumner (1822 až 1888), anglický právník a historik práva, jako člen rady generálního guvernéra pro Indii (1862—1869) a jako člen Indické rady při ministerstvu pro Indii (1871—1888) se aktivně podílel na vytvoření míst-

ního anglického zákonodárství v Indii a na koloniálním porobení Indie. — 424, 438

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), anglický duchovní a ekonom, ideolog zburžoaznělé pozemkové aristokracie, obhájce kapitalismu, autor reakční teorie přelidnění, jež měla ospravedlnit bídu pracujících za kapitalismu. — 33, 53

Manteuffel, Edwin Hans Karl von (1809—1885), německý generál, od roku 1873 generál polní maršál; za prusko-francouzské války velel 1. armádnímu sboru, potom od října 1870 1. armádě, od ledna 1871 Jižní armádě; vrchní velitel německé okupační armády ve Francii (1871—1873). — 390

Manteuffel, Otto Theodor (1805 až 1882), pruský státník, představitel reakční šlechtické byrokracie; ministr vnitra (1848—1850), ministerský předseda a ministr zahraničních věcí (1850—1858). — 95, 97, 112

Marcianus (asi 5. století), řecký zeměpisec, popsal pobřeží Severního moře. — 492

Marcus, Aurelius Antonius (121—180), římský císař (161—180), stoický filosof. — 491, 494

Marius Gaius (asi 156—86 před n. l.), římský vojevůdce a státník, konzul (107, 104—100, 86 před n. l.). — 469, 487

Marobud (Marbud) (zemř. roku 41), vůdce germánského kmene Markomanů (8 před n. l.—19 n. l.), vytvořil silný svazek germánských kmenů a bojoval proti Římanům. — 470, 480, 485, 486, 491

Martin, Bon Louis Henri (1810—1883), francouzský buržoazní historik, autor mnohasvazkových „Dějin Francie", od roku 1871 poslanec, republikán; od roku 1876 senátor. — 174

Marx, Edgar („Muš") (1847—1855), syn Karla Marxe. — 319, 322

Marx, Heinrich Guido (1849—1850), syn Karla Marxe. — 319, 322

Marx, Karel (1818—1883) (viz životopisná data). — 33, 35, 37, 42, 65, 92, 116, 120, 129—135, 137, 139, 140, 170—173, 175, 176, 183, 230, 231, 237, 249, 250, 259, 260, 268, 270, 273, 318, 319, 321, 322, 325, 369—383, 392—396, 405, 428, 457

Marxová, Eleanor (Tussy) (1855 až 1898), nejmladší dcera Karla Marxe, v osmdesátých a devadesátých letech představitelka anglického a mezinárodního dělnického hnutí; roku 1884 se provdala za Edwarda Avelinga. — 376, 379

Marxová, Franziska (1851—1852), dcera Karla Marxe. — 318, 322

Marxová, Jenny, rozená von *Westphalen* (1814—1881), Marxova žena a spolupracovnice. — 130, 318, 319, 321, 322, 369, 371, 377

Maurer, Georg Ludwig, rytíř von (1790—1872), německý historik, studoval společenské zřízení starověkého a středověkého Německa. — 351, 425, 438, 533

Mazzini, Giuseppe (1805—1872), italský revolucionář, buržoazní demokrat, jeden z vůdců národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; když byla roku 1864 založena I. internacionála, snažil se podřídit ji svému vlivu; roku 1871 stál proti Pařížské komuně a generální radě Mezinárodního dělnického sdružení; bránil rozvoji samostatného

dělnického hnutí v Itálii. — 158

Menke, Heinrich Theodor von (1819 až 1892), německý geograf; přepracoval Sprunerův „Příruční atlas dějin středověku a novější doby". — 552

Meroveovci (Merovingové), první francká královská dynastie (polovina 5. století — polovina 8. století). — 359, 515, 518, 522, 526—528, 531

Mesa y Leompart, José (1840—1904), španělský socialista, povoláním tiskař; jeden z organizátorů sekcí I. internacionály ve Španělsku, člen španělské federální rady (1872 až 1873), redaktor listu „La Emancipación" (1871—1873) a člen Nové madridské federace (1872—1873); bojoval proti anarchismu; jeden z prvních propagátorů marxismu ve Španělsku; 1879 spoluzakladatel Socialistické dělnické strany Španělska; přeložil do španělštiny řadu Marxových a Engelsových děl. — 63, 374

Mestorfová, Johanna (1829—1909), německá historička, autorka prací o archeologických nálezech ve Šlesviku-Holštýnu; překládala díla skandinávských archeologů. — 494

Metternich, Klemens Wenzel Lothar, kníže (1773—1859), rakouský státník a diplomat; ministr zahraničních věcí (1809—1821) a kancléř (1821 až 1848); jeden z organizátorů Svaté aliance. — 241

Meyer, Rudolf Hermann (1839—1899), německý ekonom a publicista, konzervativec, Rodbertusův životopisec; autor děl „Der Emancipationskampf des vierten Standes" [„Emancipační boj čtvrtého stavu"] a „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland" [„Političtí grundeři a korupce v Německu"]. — 411

Michajlovskij, Nikolaj Konstantinovič (1842—1904), ruský sociolog, publicista a literární kritik; význačný ideolog narodnictví, odpůrce marxismu, prosazoval nevědeckou, subjektivní metodu v sociologii; redaktor časopisů „Otěčestvennyje zapiski" a „Russkoje bogatstvo". — 25, 140, 143, 144

Mikuláš I. (1796—1855), ruský car (1825—1855). — 65, 66, 167, 266, 267, 459

Mills, Darius Ogden (1825—1910), americký bankéř, milionář. — 335

Miquel, Johannes (1828—1901), německý politik a finančník; ve čtyřicátých letech člen Svazu komunistů; později národní liberál. — 193

Mirès, Jules Isaac (1809—1871), francouzský bankéř, majitel několika listů. — 203

Moll, Joseph (1812—1849), jeden z vůdců Svazu spravedlivých a Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně; povoláním hodinář; člen ústředního výboru Svazu komunistů; od července do září 1848 předseda kolínského Dělnického spolku; roku 1849 se zúčastnil bádensko-falckého povstání a padl v bitvě na Murgu. — 93

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, hrabě von (1800—1891), pruský důstojník, od roku 1871 generál polní maršál, vojenský odborník a spisovatel; jeden z ideologů pruského militarismu a šovinismu; náčelník pruského (1857—1871) a císařského generálního štábu (1871—1888); za prusko-francouzské války byl fakticky vrchním velitelem. — 388—390

Mone, Franz Joseph (1796—1871), německý historik a filolog, autor prací o starověkých a středověkých dějinách a o německé a nizozemské literatuře. — 555

Monk, Charles (nar. roku 1824), anglický politik, člen parlamentu (1859 a 1865—1885). — 288

Moore, Samuel (1830—1912), anglický právník, člen I. internacionály; přeložil do angličtiny „Manifest Komunistické strany" a první díl „Kapitálu"; Marxův a Engelsův přítel. — 382

Morelly (18. století), francouzský publicista, představitel utopického rovnostářského komunismu. — 213

Morgan, Edwin Dennison (1811 až 1893), americký politik a finančník; člen republikánské strany; guvernér státu New York (1858—1862), senátor (1863—1869). — 336

Morgan, Lewis Henry (1818—1881), americký etnolog, archeolog a historik prvobytné společnosti, živelný materialista; zkoumal vznik rodiny u Irokézů. — 424

Most, Johann Joseph (1846—1900), německý anarchista, po vydání zákona proti socialistům (1878) emigroval do Anglie; roku 1880 byl jako anarchista vyloučen ze sociálně demokratické strany; emigroval do USA a pokračoval tam v propagandě anarchismu. — 273, 380—382

Müllenhoff, Karl Viktor (1818—1884), německý filolog a historik, zabýval se germánskou mytologií a středověkou německou literaturou. — 468

Münzer, Thomas (asi 1490—1525), německý revolucionář, vůdce a ideolog selského lidu za reformace a za selské války (1525); hlasatel idejí rovnostářského utopického komunismu. — 212, 213

Nadler, Karl Christian Gottfried (1809 až 1849), německý básník, psal falckým dialektem. — 561

Napoleon I. Bonaparte (1769—1821), francouzský císař (1804—1814 a 1815). — 216, 241, 289, 364, 388

Napoleon III. (Ludvík Napoleon Bonaparte) (1808—1873), synovec Napoleona I., president druhé republiky (1848—1852), francouzský císař (1852—1870). — 58, 117, 118, 132, 133, 161, 163, 164, 206, 220, 311, 486

Napoleon, princ (Plon-Plon), viz *Bonaparte*, Jérôme Napoleon Joseph Charles Paul

Navarro, J. D., americký milionář. — 336

Nazimov, Vladimir Ivanovič (1802 až 1874), ruský generál, vojenský gubernátor Vilna a generální gubernátor Grodna, Minsku a Kovna (1855 až 1863). — 445

Nero (37—68), římský císař (54—68). — 330, 331, 491, 497

Newton, Isaac (1642—1727), velký anglický fyzik, astronom a matematik, zakladatel vědecké mechaniky. — 226, 227

Nobiling, Karl Eduard (1848—1878), německý anarchista, roku 1878 spáchal atentát na císaře Viléma I., což bylo záminkou k vydání zákona proti socialistům. — 170, 177

Noble, John (1827—1892), anglický politik, stoupenec svobodného obchodu a Ligy proti obilním zákonům; autor četných prací o finančních otázkách. — 300—303

Numonius Vala (zemř. roku 9 n. l.), legát Quinctilia Vara; velel jízdě;

historik; autor esejí o dějinách náboženství. — 177, 326

Renard, Andreas, hrabě (1795—1874), slezský velkostatkář. — 103

Reuleaux, Franz (1829—1905), německý vědec, zakladatel kinematiky a vědecké mechaniky; roku 1876 zástupce německé vlády na světové výstavě ve Philadelphii. — 201

kníže z *Reussu*. — 121

Reuter, Fritz (1810—1874), dolnoněmecký spisovatel, humorista, vysmíval se venkovským a maloměšťáckým poměrům v Meklenbursku; za účast ve studentském hnutí odsouzen k trestu smrti, později mu byl trest změněn na 30 let pevnostního vězení; roku 1840 byl amnestován. — 88, 89

Reuter, Paul Julius (1816—1899), zakladatel londýnské telegrafní agentury Reuter (1851). — 169

Reymann, Daniel Gottlob (1759—1837), německý kartograf, autor speciálních topografických map Německa a sousedních států. — 552—554

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, hlavní představitel klasické buržoazní politické ekonomie. — 33, 281, 394, 395, 413

Richter, viz *Höchberg*, Karl

Robespierre, Maximilien (1758—1794), vůdce jakobínů za Francouzské revoluce, v letech 1793—1794 stál v čele revoluční vlády. — 126

Rockefeller, John Davison (1839—1937), petrolejářský král, největší představitel americké finanční oligarchie. — 335

Rodbertus (Jagetzow), Johann Karl (1805—1875), pruský velkostatkář, ekonom, ideolog zburžoaznělých junkerů; teoretik pruského junkerského „státního socialismu". — 391, 404—406, 410—413

Rochefort, Victor Henri, markýz *de Rochefort-Luçay* (1830—1913), francouzský publicista, spisovatel a politik, levý republikán, člen vlády národní obrany, po porážce Komuny deportován na Novou Kaledonii; koncem osmdesátých let monarchista. — 367

Rost, Valentin Christian Friedrich (1790—1862), německý klasický filolog, autor „Řecko-německého slovníku". — 409

Rostovcev, Jakov Ivanovič (1803—1860) ruský státník, generál adjutant; od roku 1857 člen tajného a později hlavního výboru pro rolnickou otázku; od roku 1859 předseda redakční komise pro vypracování návrhu ustanovení o rolnících propuštěných z nevolnictví. — 445 až 447, 455

Roth, Paul (1820—1892), německý buržoazní historik, autor prací o vzniku feudalismu v západní Evropě. — 518—521, 526, 527, 532

Rothschildové, dynastie bankéřů vlastnící banky v mnoha evropských zemích. — 335

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778), francouzský osvícenec, demokrat, ideolog maloburžoazie. — 44, 212, 214, 223

Ruge, Arnold (1802—1880), německý radikální publicista, mladohegelovec, maloburžoazní demokrat; roku 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění (levé křídlo); v padesátých letech jeden z vůdců německé maloburžoazní emigrace v Londýně; po roce 1866 národní liberál. — 130, 259

Řehoř Tourský (Georgius Florentius) (540—asi 594), teolog a historik, od roku 573 biskup tourský; autor „Dějin Franků", jednoho z nejdůležitějších pramenů pro studium franckých dějin v 5. a 6. století. — 519

Sage, Russell (1816—1906), americký milionář, železniční podnikatel, člen Kongresu (1853—1857). — 336

Saint-Simon, Henri (1760—1825), francouzský utopický socialista. — 213, 215—217, 226, 344

saský král, viz *Albert*

Segestes (1. století), kníže Cherusků, stoupenec Římanů. — 484

Segimer(us) (1. století), kníže Cherusků; otec Arminiův. — 483, 484

Seneka (Lucius Annaeus Seneca) (asi 4 před n. l.—65 n. l.), římský filosof, spisovatel a politik, jeden z nejvýznačnějších představitelů tzv. mladší stoické školy; svou reakční idealistickou etikou ovlivnil křesťanskou dogmatiku. — 327, 329—331

Sentius Saturninus (1. století), římský vojevůdce, účastník tažení proti Germánům. — 480

Septimius Severus (Lucius Septimius Severus) (146—211), římský císař (193—211) a vojevůdce. — 494, 496, 497

Shakespeare, William (1564—1616), velký anglický dramatik. — 36

Schaaffhausen, Hermann (1816—1893), německý antropolog a fyziolog. — 466

Schäffle, Albert Friedrich Eberhard (1831—1903), německý vulgární ekonom a sociolog, hlásal odklon od třídního boje a vyzýval ke spolupráci buržoazie a proletariátu. — 391, 393, 396, 397, 408, 413, 414

Schapper, Karl (asi 1812—1870), jeden z vůdců Svazu spravedlivých a Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně, člen ústředního výboru Svazu komunistů, účastník revoluce 1848—1849; roku 1850 za rozkolu ve Svazu komunistů jeden z vůdců sektářské frakce; roku 1856 se znovu sblížil s Marxem; člen generální rady I. internacionály. — 260

Schiller, Friedrich (1759—1805), velký německý spisovatel. — 83

Schnapphanski, viz *Lichnowski*, Felix Maria

Schneider, Jacob (1818—1898), německý archeolog, autor prací z nejstarších dějin Německa. — 489

Schorlemmer, Carl (1834—1892), německý chemik, dialektický materialista, člen německé sociálně demokratické strany; Marxův a Engelsův přítel. — 375

Schramm, Karl August, německý sociální demokrat, redaktor ročenky „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik"; kritizoval marxismus, v osmdesátých letech vystoupil ze strany. — 14, 185, 187

Schulze, Ernst, německý filolog. — 409

Schweitzer, Johann Baptist von (1834 až 1875), advokát z Frankfurtu nad Mohanem; vydavatel a šéfredaktor lassallovského listu „Social-Demokrat" (1864—1867); předseda Všeobecného německého dělnického spolku (1867—1871); podporoval Bismarckovu politiku sjednocení Německa shora pod hegemonií Pruska; brzdil připojení německých dělníků k I. internacionále, bojoval proti Sociálně demokratické dělnické stra-

ně; roku 1872 byl pro své styky s pruskou vládou ze Všeobecného německého dělnického spolku vyloučen. — 190, 191

Singer, Paul (1844—1911), jeden z vůdců německé sociální demokracie; od roku 1887 člen představenstva strany; poslanec Říšského sněmu (1884 až 1911). — 185

Sirmond, Jacques (1559—1651), francouzský historik, jezuita, vydavatel pramenů z raného středověku. — 528

Skaldin (pseudonym Fjodora Pavloviče *Jeleněva*) (1828—1915), ruský spisovatel a publicista, představitel buržoazního liberalismu šedesátých let; autor známé knihy „V zapadlém hnízdě a v hlavním městě". — 443, 445, 447—450, 453

Skrebickij, Alexandr Iljič (1827—1915), ruský liberální historik,; autor práce „Rolnická otázka za vlády cara Alexandra II.". — 447, 455

Slagg, roku 1881 člen anglického parlamentu za Manchester. — 288

Sloan, Samuel (1817—1907), americký železniční podnikatel, milionář. — 336

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznačnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie; zobecnil zkušenosti z období kapitalistické manufaktury a počínajícího továrního systému. — 395

Sorge, Friedrich Adolf (1828—1906), pracovník mezinárodního a amerického dělnického hnutí; člen I. internacionály, organizátor amerických sekcí, člen generální rady v New Yorku a její generální tajemník (1872—1874); Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 381

Spartakus (padl 71 před n. l.), římský gladiátor, vůdce největšího povstání otroků ve starověkém Římě v letech 73—71 před n. l. — 331

Speyer, Carl (nar. roku 1845), v šedesátých letech tajemník Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně; povoláním truhlář; od roku 1872 člen generální rady I. internacionály v Londýně a později v Americe. — 62

Spinoza, Baruch (Benedictus) (1632 až 1677), holandský materialistický filosof, ateista. — 223

Spruner von Merz, Karl (1803—1892), německý historik a kartograf, autor historických atlasů a četných prací z německých dějin. — 552

Stanford, Leland (1824—1893), americký politik a železniční podnikatel, milionář; člen republikánské strany; guvernér Kalifornie (1861—1863), senátor (1885—1893). — 335

Stenzel, Gustav Adolf Harald (1792 až 1854), německý historik, roku 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění. — 115

Stieber, Wilhelm (1818—1882), pruský policejní rada, náčelník pruské politické policie (1850—1860), jeden z organizátorů kolínského procesu proti komunistům (1852) a jeho hlavní svědek; spolu s Wermuthem autor knihy „Komunistická spiknutí v devatenáctém století". — 90

Strabón (asi 63 před n. l.—asi 20 n. l.), řecký zeměpisec a historik. — 472, 473, 486, 501

Strauss, David Friedrich (1808—1874), německý filosof a publicista, mladohegelovec, autor knihy „Život Ježíšův"; po roce 1866 národní liberál. — 327

Strousberg, Bethel Henry (1823—1884), německý železniční podnikatel, v roce 1873 udělal bankrot. — 194

Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus) (asi 70—160), římský historik; autor životopisů prvních 12 římských císařů (od Julia Caesara po Domiciána), které obsahují většinou údaje z jejich soukromého života. — 478

Sybel, Heinrich von (1817—1895), německý historik a politik, národní liberál, představitel tzv. maloněmecké historické školy; jeho práce jsou proniknuty reakčním prušáctvím a šovinismem. — 343

Šuvalov, Petr Andrejevič, hrabě (1827 až 1889), ruský generál a diplomat, šéf třetího oddělení tajné carské kanceláře (tajné policie) (1866 až 1873), velvyslanec v Anglii (1874 až 1879). — 178

Šuvalov, Petr Pavlovič, hrabě (nar. roku 1824), petrohradský maršálek šlechty (1851—1863), předseda petrohradského šlechtického výboru pro přípravu zrušení nevolnictví (1861); v redakčních komisích hájil zájmy velké pozemkové šlechty, která chtěla „osvobození" rolníků bez půdy. — 444, 446

Tacitus, Publius Cornelius (asi 55—asi 120), římský historik a politik. — 330, 353, 354, 425, 438, 464, 470, 473, 474, 476, 482, 487—494, 496, 497, 499, 501—506, 509—511, 555

Tessendorf, Hermann Ernst Christian (1831—1895), pruský právník, roku 1873 člen berlínského městského soudu, roku 1885 president trestního senátu Nejvyššího soudu v Berlíně; organizoval pronásledování sociálních demokratů. — 122

Thadden-Trieglaff, Adolf (1796—1882), pruský statkář z Pomořan, reakcionář; roku 1847 člen prvního Spojeného zemského sněmu. — 97

Thiers, Louis Adolphe (1797—1877), francouzský historik a státník, orleanista; ministr vnitra (1832, 1834), ministerský předseda (1836, 1840), roku 1871 šéf výkonné moci (předseda vlády), president republiky (1871—1873); kat Pařížské komuny. — 22, 161, 164, 387

Thompson, Thomas Perronet (1783 až 1869), anglický politik a vulgární ekonom, freetrader. — 303

Tiberius (42 před n. l.—37 n. l.), římský císař (14—37). — 330, 479, 480, 488, 497

Tilden, Samuel Jones (1814—1886), americký politik, vůdce demokratické strany; právník, guvernér státu New York (1874—1876). — 336

Tolain, Henri Louis (1828—1897), francouzský rytec, pravicový proudhonovec, jeden z vůdců pařížské sekce I. internacionály; poslanec Národního shromáždění z roku 1871; za Pařížské komuny přešel k versailleským; roku 1871 vyloučen z I. internacionály; později senátor. — 174

Tölcke, Karl Wilhelm (1817—1893), sociální demokrat, jeden z předáků lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku. — 31, 36

Tooke, Thomas (1774—1858), anglický buržoazní ekonom, kritizoval Ricardovu teorii peněz. — 417

Trajan (Marcus Ulpius Traianus) (asi 53—117), římský císař (98—117) a vojevůdce. — 496

Treitschke, Heinrich Gotthard von (1834—1896), německý reakční historik a publicista; od roku 1886 historiograf pruského státu; poslanec Říšského sněmu (1871—1888), ideolog a propagátor reakčního prušáctví, šovinista, antisemita a zastánce německé expanze. — 343

Trochu, Louis Jules (1815—1896), francouzský generál a politik, orleanista, ve třicátých a čtyřicátých letech se zúčastnil dobytí Alžírska; účastník krymské války a italské války (1859); předseda vlády národní obrany a vrchní velitel pařížské armády (září 1870—leden 1871), sabotoval obranu města; poslanec Národního shromáždění z roku 1871. — 387, 390

Uhland, Ludwig (1787—1862), německý básník pozdně romantického směru; v letech 1848—1849 člen frankfurtského Národního shromáždění (levý střed). — 116, 118

Urquhart, David (1805—1877), anglický diplomat, reakční publicista a politik; odhaloval zahraniční politiku Palmerstona a whigů. — 169

Vala Numonius, viz *Numonius Vala*

Vanderbilt, William Henry (1821 až 1885), americký milionář, železniční podnikatel. — 335

Van Patten, Philipp, americký buržoa, přimkl se k socialistickému hnutí, od roku 1876 tajemník Dělnické strany Spojených států a od roku 1877 Socialistické dělnické strany; roku 1883 zanechal své funkce a stal se státním úředníkem. — 380

Varus, Publius Quinctilius (asi 53 před n. l.—9 n. l.), římský politik a vojevůdce, místodržitel v Sýrii (7—5 před n. l.), vrchní velitel v provincii Germánie (7—9 n. l.), za povstání germánských kmenů spáchal při bitvě v Teutoburském lese sebevraždu. — 481—487, 512

Velleius (Gaius Velleius Paterculus) (19 před n. l.—31 n. l.), římský historik; zúčastnil se tažení do Germánie, Panonie a Dalmácie. — 479—481, 483, 486, 503

Vercingetorix (zemř. roku 46 před n. l.), vůdce povstání galských kmenů proti římské nadvládě (52—51 před n. l.). — 486

Viereck, Louis (1851—1921), německý sociální demokrat, v době zákona proti socialistům předák pravého křídla ve straně; poslanec (1884 až 1887); roku 1896 emigroval do Ameriky a odešel ze socialistického hnutí. — 184, 185, 187, 189

Viktorie (1819—1901), anglická královna (1837—1901). — 220

Vilém I. (1797—1888), pruský král (1861—1888), německý císař (1871 až 1888). — 121, 153, 271, 308

Vilém III. Oranžský (1650—1702), místodržitel Nizozemí (1672—1702), anglický král (1689—1702). — 339

Vinicius, Marcus, římský vojevůdce, konzul, účastník tažení do Panonie a Germánie. — 479

Virchow, Rudolf (1821—1902), německý patolog a antropolog; zakladatel buněčné patologie; odpůrce darwinismu; jeden ze zakladatelů a vůdců Pokrokové strany; poslanec Říšského sněmu (1880—1893). — 466

Vogt, Karl (1817—1895), německý přírodovědec, vulgární materialista, maloburžoazní demokrat; 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu;

v červnu 1849 jeden z pěti říšských regentů; 1849 emigroval do Švýcarska; v padesátých až šedesátých letech placený tajný agent Ludvíka Bonaparta, jeden z nejaktivnějších účastníků pomlouvačné kampaně proti proletářským revolucionářům. — 117, 118, 133

Wagner, Adolph (1835—1917), německý vulgární ekonom, představitel tzv. sociálně právní školy v politické ekonomii, katedrový socialista. — 21, 22, 391—398, 400—405, 407, 408, 410, 411, 413—415, 417, 419, 420

Waitz, Georg (1813—1886), německý historik, zabýval se středověkem. — 509

Washington, George (1732—1799), americký státník, vrchní velitel armády za války severoamerických kolonií za nezávislost (1775—1783); první president USA (1789—1797). — 266

Weitling, Wilhelm (1808—1871), významný představitel německého dělnického hnutí v jeho počátcích; povoláním krejčí; člen Svazu spravedlivých, propagoval utopický rovnostářský komunismus; roku 1849 emigroval do Ameriky a brzy nato odešel z dělnického hnutí. — 222

Wermuth, policejní ředitel v Hannoveru; svědek obžaloby v kolínském procesu proti komunistům (1852); spolu se Stieberem autor knihy „Komunistická spiknutí v devatenáctém století". — 90

Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799—1876), reakční pruský státník, ministr vnitra (1850—1858); nevlastní bratr Jenny Marxové. — 130

Westphalen, Ludwig von (1770—1842), tajný rada v Trevíru, otec Jenny Marxové. — 318, 321

Wiberg, Carl Fredrik (1813—1881), švédský historik, zabýval se nejstaršími dějinami pobaltských států. — 490, 493

Wigand, Paul (1786—1866), německý právník, autor řady prací z dějin práva v západoněmeckých oblastech. — 540

Wilke, Christian Gottlob (1786—1854), německý teolog, zabýval se filologicko-historickým studiem bible. — 327

Willich, August (1810—1878), pruský důstojník, pro své politické názory vystoupil z činné služby; člen Svazu komunistů, roku 1849 velitel dobrovolnického sboru za bádensko-falckého povstání; 1850 za rozkolu ve Svazu komunistů jeden z vůdců sektářské frakce; roku 1853 emigroval do USA a v hodnosti generála se zúčastnil občanské války na straně Severu. — 260

Wolff, Johann Friedrich (zemř. roku 1835), nevolný rolník; rychtář; otec Wilhelma Wolffa. — 87

Wolff, Wilhelm (Lupus) (1809—1864), německý proletářský revolucionář, učitel, syn slezského poddaného rolníka; zúčastnil se studentského hnutí, v letech 1834—1839 byl vězněn v pruských žalářích; v letech 1846—1847 člen Bruselského komunistického korespondenčního výboru, od března 1848 člen ústředního výboru Svazu komunistů, v letech 1848—1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung"; poslanec frankfurtského Národního shromáždění; důsledný bojovník proti

feudálnímu útlaku rolníků; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 14, 85, 87—100, 102—104, 106—120

Wolffová, Marie Rosine, matka Wilhelma Wolffa. — 88

Worsaae, Jens Jacob Asmussen (1821 až 1885), dánský archeolog; dokázal existenci bronzové doby; zabýval se nejstaršími a středověkými dějinami Skandinávie; umírněný liberál; v letech 1874—1875 ministr kultu. — 492

Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, hrabě (1784—1877), pruský generál, jeden z vůdců reakční vojenské kamarily; měl velký podíl na kontrarevolučním státním převratu v Prusku a na rozehnání pruského Národního shromáždění v listopadu 1848. — 93

Würth, německý advokát, člen frankfurtského Národního shromáždění. — 118

York von Wartenburg, Hans David Ludwig, hrabě (1759—1830), pruský generál; roku 1812 velitel pruského pomocného sboru v napoleonské armádě v Rusku; 30. prosince 1812 uzavřel na vlastní odpovědnost taurogenskou dohodu o neutralitě; účastník osvobozeneckých válek proti napoleonské Francii. — 486

Zasuličová, Věra Ivanovna (1851 až 1919), členka narodnického a později sociálně demokratického hnutí; aktivní pracovnice marxistické skupiny „Osvobození práce"; později menševička. — 24—26, 269, 270, 422, 437

Zeuss, Johann Kaspar (1806—1856), německý historik a jazykovědec, autor obšírné srovnávací studie o keltských jazycích. — 503—505, 511

Ziber, Nikolaj Ivanovič (1844—1888), ruský ekonom; jeden z prvních propagátorů Marxových ekonomických prací v Rusku; sám však nepochopil materialistickou dialektiku a revoluční podstatu marxismu. — 394

Ziemann, Adolf (1807—1842), německý filolog, germanista, autor četných prací z dějin německého jazyka. — 409

Žukovskij, Julij Galaktionovič (1822 až 1907), ruský vulgární buržoazní ekonom a publicista; ředitel státní banky; autor článku „Karel Marx a jeho kniha o kapitálu", nenávistně napadajícího marxismus. — 25, 140

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY

Achilles, v řeckém bájesloví nejstatečnější řecký hrdina trojské války, jedna z hlavních postav Homérovy „Iliady". — 77

Apollón, v řeckém bájesloví bůh slunce a světla, ochránce umění. — 328

Don Quijote, hlavní postava stejnojmenného Cervantesova satirického románu. — 343

Ermin (Irmin), v germánském bájesloví jeden ze tří synů Mannových, praotec Herminonů. — 504

Eru (Tiu, Ziu), u starých Germánů bůh války. — 554

Héfaistos, v řeckém bájesloví bůh ohně, ochránce kovářství. — 237

Ingo, v germánském bájesloví jeden ze tří synů Mannových, praotec Ingaevonů. — 504

Isk (Ist), v germánském bájesloví jeden ze tří synů Mannových, praotec Iskaevonů. — 504

Jahve (Jehova, Adonai), jméno boha ve Starém zákoně. — 328

Jan, apoštol; připisuje se mu 4. evangelium z Nového zákona a prorocká kniha Zjevení (Apokalypsa). — 329, 333

Ježíš Kristus. — 327, 329

Lazar, postava chudáka z biblického podobenství. — 331

Mannus, podle Tacita v germánském bájesloví syn boha Tuista a otec tří synů Inga, Iska a Ermina, od nichž pocházely tři hlavní skupiny germánských kmenů — Ingaevoni, Iskaevoni a Herminoni. — 504

Nerthus (Nertha), v germánském bájesloví bohyně plodnosti a úrody. — 505, 509

Pavel, jeden z dvanácti apoštolů. — 177

Prokrustes, v řeckém bájesloví loupežník, který kladl pocestné na své lože; jestliže byli delší, usekl jim nohy, kratším je násilně natahoval. — 549

Prométheus, v řeckém bájesloví jeden z titánů; ukradl bohům oheň a dal jej lidem; za to byl přikován ke skále a orel mu kloval játra. — 237

Sancho Panza, postava ze Cervantesova románu „Don Quijote". — 343

Shylock, postava ze Shakespearova dramatu „Kupec benátský"; krutý lichvář, který podle dlužní dohody žádal od svých nepřesných dlužníků libru masa z jejich těla. — 36

Zeus, nejvyšší bůh v řeckém bájesloví. — 331

SEZNAM LITERATURY

„*Address and provisional rules of the Working Men's International Association*, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London" [„Adresa a prozatímní stanovy Mezinárodního dělnického sdružení ustaveného 28. září 1864 na veřejné schůzi, která se konala v St. Martin's Hallu na Long Acre v Londýně"], Londýn 1864. — 128, 134, 173

Ammianus Marcellinus, „Rerum gestarum libri qui supersunt ex recensione Valesio Gronoviana..." [„Zachované knihy Dějin podle vydání Valesiova-Gronoviova"], Lipsko 1773. — 516

„*Annales Bertiniani*" [„Anály bertinské"]; ve sbírce „Monumenta Germaniae historica" [„Germánské historické památky"], vyd. Georg Heinrich Pertz, Hannover 1826 (viz pozn. 361). — 530, 532, 533

„*Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens*" [„Archív dějin a archeologie Vestfálska"], sv. 5, sešit 2, Lemgo 1831 (viz pozn. 371). — 540

„*Archiv für die Geschichte des Niederrheins*" [„Achív dějin Dolního Porýní"], sv. 1, sešit 1, Düsseldorf 1831 (viz pozn. 376). — 551

Arnold, Wilhelm, „Deutsche Urzeit" [„Německý pravěk"], Gotha 1879 (viz pozn. 375, 377, 380 a 381). — 537, 546, 552, 553, 556–558

Bakunin, Michail Alexandrovič, „Gosudarstvennosť i anarchija" [„Státnost a anarchie"], 1. část, bez udání místa, 1873 (viz pozn. 12). — 35, 41

Bauer, Bruno, „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes" [„Kritika evangelické historie Janovy"], Brémy 1840 (viz pozn. 229). — 326, 327, 329

— „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" [„Kritika evangelické historie synoptiků"], sv. 1–2, Lipsko 1841 (viz pozn. 229). — 326, 327, 329

— „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes" [„Kritika evangelické historie synoptiků a Jana"], sv. 3, Brunšvik 1842 (viz pozn. 229). — 326, 327, 329

„*Bericht des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an den IV. allgemeinen Congress in Basel*" [„Zpráva generální rady IV. výročnímu kongresu Mezinárodního dělnického sdružení"], Basilej 1869 (viz pozn. 121). — 177

Beust, Friedrich, „Kleiner historischer Atlas des Kantons Zürich" [„Malý historický atlas kantonu Curych"], Curych 1873. — 555

Bible (viz pozn. 234). — 329, 333

Blume, Wilhelm, „Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges nach den Operations-Akten des Grossen Hauptquartiers dargestellt" [„Operace německých vojsk od bitvy u Sedanu až do konce války podle operačních plánů velkého hlavního stanu"], 2. nezměněné vydání, Berlín 1872 (viz pozn. 280). — 390

Böckh, August, „Die Staatshaushaltung der Athener" [„Státní hospodářství Atéňanů"], 2. vyd., sv. I, kniha 1—4, Berlín 1817 (viz pozn. 302). — 417

Börne, Ludwig, „Briefe aus Paris" [„Dopisy z Paříže"], 1. a 2. díl, Hamburk 1832, 3. a 6. díl, Paříž 1833—1834. — 562

Bracke, Wilhelm, „Der Lassalle'sche Vorschlag. Ein Wort an den 4. Congress, der social-demokratischen Arbeiterpartei" [„Lassallův návrh. Projev ke 4. kongresu Sociálně demokratické dělnické strany"], Brunšvik 1873 (viz pozn. 10). — 33

Braune, Wilhelm, „Zur Kenntnis des Fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung" [„Ke studiu franckého dialektu a hornoněmeckého posouvání hlásek"], v „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur" [„Příspěvky k dějinám německého jazyka a literatury"], sv. 1, Halle 1874 (viz pozn. 366). — 537, 539, 550

Caesar, Gaius Julius, „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"], kniha IV, kapitola 1 a kniha VI, kapitola 22 (viz pozn. 248 a 330). — 351, 470—473, 510

Campanella, Tommaso, „Civitas solis" [„Sluneční stát"] (viz pozn. 143). — 213

„*Capitularia regum Francorum*" [„Kapituláře franckých králů"] (viz pozn. 362). — 520, 522, 529, 530, 533, 534, 536

Carlyle, Thomas, „Latter-Day pamphlets. No. 1: The Present Time" [„Stati z našich dnů. Čís. 1: Současnost"], Londýn 1850 (viz pozn. 219). — 311

— „Past and Present" [„Minulost a přítomnost"], Londýn 1843 (viz pozn. 219). — 214, 311

Cervantes Saavedra, Miguel de, „Don Quijote". — 343

Code civil, viz *Code Napoléon*

Code Napoléon [Napoleonův zákoník] (viz pozn. 256). — 364

„*Corpus iuris Germanici antiqui*" [„Sborník starého germánského práva"], sv. 2, Berlín 1824 (viz pozn. 362). — 535

Cosijn, Pieter Jakob, „Altwestsächsische Grammatik" [„Starozápadosaská mluvnice"], Haag 1883 (viz pozn. 369). — 540

Cournot, Augustin, „Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses" [„Studie o matematických principech teorie bohatství"], Paříž 1838. — 420

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič, „Pisma bez adresa" [„Dopisy bez adresy"], v „Sovremennik" [„Současník"], Petrohrad 1862 (viz pozn. 314). — 443

Dahlmann, Friedrich Christoph, „Geschichte von Dänemark" [„Dějiny Dánska"], sv. 1, Hamburk 1840. — 506

Dante Alighieri, „Divina Commedia" [„Božská komedie"]. — 129

Darwin, Charles, „On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life" [„O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život"], Londýn 1859. — 225, 369, 371

Dawkins, William Boyd, „Early man in Britain and his place in the tertiary period" [„První člověk v Británii a jeho místo ve třetihorách"], Londýn 1880 (viz pozn. 347). — 464, 490

Diderot, Denis, „Le neveu de Rameau" [„Rameauův synovec"], v „Oeuvres inédites de Diderot" [„Nevydaná díla Diderotova"], Paříž 1821 (viz pozn. 161). — 223

Dio Cassius, „Historiae Romanae" [„Dějiny Říma"], (viz pozn. 329, 334, 335, 337, 339 a 341). — 469, 477–482, 484, 485, 504

Dühring, Eugen, „Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik" [„Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující základní otázky finanční politiky"], Berlín 1873 (viz pozn. 35). — 77, 261, 342

— „Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung" [„Kurs filosofie jako přísně vědeckého světového názoru a způsobu života"], Lipsko 1875. — 261, 342

— „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus" [„Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu"], Berlín 1871. — 261, 342

Eginhard (Einhard), „Vita Caroli Magni". Ex monumentis Germaniae historicis recudi fecit Georgius Heinricus Pertz. Ed. altera [„Život Karla Velikého". Z „Germánských historických památek" přetiskl Georg Heinrich Pertz. Druhé vydání], Hannover 1845 (viz pozn. 356). — 518

Engel, Ernst, „Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung" [„Věk páry ve světle techniky a statistiky"], 2. vyd., Berlín 1881 (viz pozn. 220). — 312

Engelhardt, Conrad, „Denmark in the early iron age, illustrated by recent discoveries in the peat mosses of Slesvig" [„Dánsko v mladší době železné ve světle nových nálezů ze šlesvických rašelinišť"], Londýn 1866. — 497

Engels, Bedřich, „Die Bakunisten an der Arbeit" [„Bakuninovci při práci"], v listu „Der Volksstaat", 31. října, 2. a 5. listopadu, Lipsko 1873. — 261

— „Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien" [„Bakuninovci při práci. Pamětní spis o nedávném povstání ve Španělsku"], [Lipsko], bez vročení. — 261

— „Der deutsche Bauernkrieg" [„Německá selská válka"], v „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", sešit 5-6, květen až říjen, Hamburk 1850. — 260

— „Der deutsche Bauernkrieg“ [„Německá selská válka“], 2., úvodem opatřený otisk, Lipsko 1870. — 260
— „Der deutsche Bauerkrieg“ [„Německá selská válka“], 3. otisk, Lipsko 1875. — 260
— „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Philosophie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der politischen Oekonomie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung des Socialismus“ [„Pana Eugena Dühringa převrat filosofie. Pana Eugena Dühringa převrat politické ekonomie. Pana Eugena Dühringa převrat socialismu“]; v listu „Vorwärts“, 3. a 7. července, Lipsko 1877. — 263
— „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus“ [„Pana Eugena Dühringa převrat vědy. Filosofie. Politická ekonomie. Socialismus“], Lipsko 1878 (viz pozn. 182). — 259, 261, 342
— „Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen“ [„Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních pozorování a autentických pramenů“]. — 237, 259, 376
— „Preussischer Schnaps im deutschen Reichstag“ [„Pruská kořalka v německém Říšském sněmu“], v listu „Der Volksstaat“, 25. a 27. února a 1. března, Lipsko 1876. — 261
— „Preussischer Schnaps im deutschen Reichstag“. Separatabdruck aus dem „Volksstaat“ [„Pruská kořalka v německém Říšském sněmu“. Zvláštní otisk z listu „Volksstaat“], 1876. — 261
— „Socialisme utopique et socialisme scientifique. Trad. française par Paul Lafargue“ [„Utopický a vědecký socialismus. Francouzský překlad od Paula Lafargua“], Paříž 1880 (viz pozn. 140). — 208, 261, 342
— „Socyjalizm utopijny a naukowy“ [„Utopický a vědecký socialismus“], Ženeva 1882. — 342
— „Soziales aus Russland“ [„O sociálních poměrech v Rusku“], Lipsko 1875. — 261
— „Soziales aus Russland. Flüchtingsliteratur“ [„O sociálních poměrech v Rusku. Emigrantská literatura“], v listu „Der Volksstaat“, 16., 18. a 21. dubna, Lipsko 1875. — 261
— „Umrisse zu einer Kritik der Nationaloekonomie“ [„Nástin kritiky politické ekonomie“], v „Deutsch-Französische Jahrbücher“, 1. a 2. vyd., Paříž 1844. — 259
— „Zur Wohnungsfrage“ [„K bytové otázce“], v listu „Der Volkstaat“, 26. červen 1872 až 22. únor 1873. — 261
— „Zur Wohnungsfrage. [Erstes Heft.] Separatabdruck aus dem ‚Volksstaat‘“ [„K bytové otázce. (První sešit.) Zvláštní otisk z listu ‚Volksstaat‘“], Lipsko 1872. — 261
— „Zur Wohnungsfrage. Zweites Heft. Sonderabdruck aus dem ‚Volksstaat‘“ [„K bytové otázce. Druhý sešit. Zvláštní otisk z listu ‚Volksstaat‘“], Lipsko 1872. — 261

— „Zur Wohnungsfrage. Drittes Heft. Sonderabdruck aus dem ‚Volksstaat'" [„K bytové otázce. Třetí sešit. Zvláštní otisk z listu ‚Volksstaat'"], [Lipsko 1873]. — 261

Engels, Bedřich a *Karel Marx*, „Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten" [„Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol."], Frankfurt nad Mohanem 1845. — 130

Erlach, Franz von, „Aus dem französisch-deutschen Kriege 1870—1871. Beobachtungen und Betrachtungen eines Schweizer-Wehrmanns" [„Z francouzsko-německé války 1870—1871. Pozorování a úvahy švýcarského vojáky"], Lipsko a Bern 1874 (viz pozn. 279). — 389

Ewald, Heinrich, „Geschichte des Volkes Israel bis Christus" [„Dějiny izraelského národa do Krista"], 2. vyd., sv. 4, Göttingen 1852 (viz pozn. 233). — 328

Fallmerayer, Jacob Philipp, „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters" [„Dějiny poloostrova Morey za středověku"], sv. 1, Stuttgart a Tübingen 1830 (viz pozn. 236). — 331

Florus, Lucius Annaeus, „Epitome rerum Romanarum..." [„Výtah z římských dějin..."]. — 478

„*Formulae Turonenses vulgo Sirmondicae dictae*" [„Formule tourské obecně řečené Sirmondské"], ve sbírce „Monumenta Germaniae historica" [„Germánské historické památky"], Hannover 1882 (viz pozn. 360). — 528

Fourier, Charles, „Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribué en séries passionnées" [„Nový svět industriální a societární, aneb vynález postupu přitažlivé a přirozené výroby rozdělené do sérií podle vášní"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], díl 5, Paříž 1845 (viz pozn. 152). — 217, 218, 236, 239

— „Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales. Prospectus et annonce de la découverte" [„Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů. Prospekt a oznámení objevu"], Lipsko 1808 (viz pozn. 146). — 215

— „Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales" [„Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], díl 1, Paříž 1841 (viz pozn. 151). — 217, 218

— „Théorie de l'unité universelle" [„Teorie univerzální jednoty"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], sv. 1, díl 2, Paříž 1843 (viz pozn. 152). — 218

— „Théorie de l'unité universelle" [„Teorie univerzální jednoty"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], sv. 4, díl 5, Paříž 1841 (viz pozn. 152). — 218

„*General Rules and Administrative Regulations of the International Working Men's Association*. Official edition revised by the General Council" [„Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení. Oficiální vydání revidované generální radou"], Londýn 1871 (viz pozn. 18). — 45, 50—52

Giffen, Robert, „Recent accumulations of capital in the United Kingdom" [„Akumulace kapitálu ve Spojeném království v poslední době"], v „Journal of the Statistical Society" [„Časopis Statistické společnosti"], sv. 16, část 1, Londýn 1878 (viz pozn. 173). — 245

Goethe, Johann Wolfgang, „Faust". — 230

— „Das Göttliche" [„Božství"]. — 53

Golovačov, Alexej Adrianovič, „Děsjať let reform, 1861—1871" [„Deset let reforem, 1861—1871"], Petrohrad 1872 (viz pozn. 317). — 446, 448

Goltz, Theodor von der, „Die Lage der ländlichen Arbeiter im Deutschen Reich" [„Postavení zemědělských dělníků v Německé říši"], Berlín 1875. — 78

Grimm, Jacob, „Geschichte der deutschen Sprache" [„Dějiny německé řeči"], sv. 1, Lipsko 1848. — 476, 503—506, 509, 510, 511, 535, 536, 540, 542, 555

Guérard, Benjamin Edme Charles, „Polyptyque de l'abbé Irminon... [„Polyptyka opata Irminona..."], sv. 1—2, Paříž 1844 (viz pozn. 359). — 521, 535

Hannecken, H. von, „Militärische Gedanken und Betrachtungen über den deutsch-französischen Krieg der Jahre 1870 und 1871 vom Verfasser des ‚Krieges um Metz'" [„Vojenské myšlenky a úvahy o německo-francouzské válce v letech 1870 a 1871 od autora ‚Boje o Mety'"], Mohuč 1871 (viz pozn. 276). — 388

Haxthausen, August von, „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands" [„Studie o vnitřních poměrech, o životě lidu a zejména o venkovském zřízení v Rusku"], sv. 1—2, Hannover 1847, sv. 3, Berlín 1852 (viz pozn. 87). — 140

— „Die ländliche Verfassung Russlands. Ihre Entwicklung und ihre Feststellung in der Gesetzgebung von 1861" [„Ruské venkovské zřízení. Jeho vývoj a jeho zákonodárná úprava z roku 1861"], Lipsko 1866 (viz pozn. 313). — 443—445

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie" [„Přednášky o dějinách filosofie"], ve „Werke" [„Spisy"], sv. 9, 2. vyd., Berlín 1840. — 211, 212, 226

Heine, Heinrich, „Buch der Lieder" [„Kniha písní"]. — 125

— „Romanzero" [„Romancero"] (viz pozn. 232). — 328

„*Heliand*", Paderborn 1866 (viz pozn. 365). — 536—539, 545

Herakleitos z Efesu, „Zlomky". — 223

Heyne, Moritz, „Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik" [„Malá starosaská a starodolnofrancká mluvnice"], Paderborn 1873. — 537

Hildebrand, Hans, „Das heidnische Zeitalter in Schweden" [„Pohanský věk ve Švédsku"], podle švédského originálu (2. vydání) do němčiny přeložila Johanna Mestorfová, Hamburk 1873. — 494

Hubbard, Nicolas Gustave, „Saint-Simon, sa vie et ses travaux" [„Saint-Simon, jeho život a dílo"], Paříž 1857 (viz pozn. 146 a 147). — 215—217

„*Inaugurální adresa*", viz „*Address and provisional rules of Working Men's International Association...*"

Janson, Julij Eduardovič, „Opyt statističeskogo issledovanija o kresťjanskich nadělach i platěžach" [„Zkušenosti statistického šetření o rolnických přídělech a platbách"], Petrohrad 1877 (viz pozn. 320). — 447—450, 453, 456

Jhering, Rudolph von, „Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung" [„Duch římského práva na různých stupních vývoje"], 3. rozšířené vydání, díl 2, kniha 2, Lipsko 1874 (viz pozn. 300). — 415, 417

Kant, Immanuel, „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newton'schen Grundsätzen abgehandelt" [„Obecné dějiny přírody a teorie nebes, aneb Pokus vyložit uspořádání a mechanický původ celého vesmíru podle Newtonových principů"], v „Sämmtliche Werke", Th. 6, „Schriften zur physischen Geographie" [„Sebrané spisy", díl 6, „Spisy o fyzickém zeměpisu"], Lipsko 1839 (viz pozn. 164). — 226

Kern, Johann Hendrik, „Die Glossen in der Lex Salica und die Sprache der salischen Franken" [„Glosy v Sálském zákoníku a řeč sálských Franků"], Haag 1869. — 538, 541, 544

„*Das Keyserrecht nach der Handschrift von 1372*". In Vergleichung mit anderen Handschriften und mit erläuternden Anmerkungen herausgegeben von Dr. Hermann Ernst Endemann und mit einer Vorrede versehen von Bruno Hildebrand [„Císařské právo podle rukopisu z roku 1372". Srovnáno s jinými rukopisy. S vysvětlujícími poznámkami vydal Dr. Hermann Ernst Endemann a předmluvou opatřil Bruno Hildebrand],Kassel 1846 (viz pozn. 249). — 353

„*Kleinere altniederdeutsche Denkmäler*" [„Drobnější starodolnoněmecké památky"], Paderborn 1867 (viz pozn. 368, 370 a 373). — 539—541

Lange, Friedrich Albert, „Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft" [„Význam dělnické otázky v přítomnosti a budoucnosti"], Duisburg 1865 (viz pozn. 22). — 53

Laplace, Pierre Simon, „Exposition du système du monde" [„Výklad soustavy světa"], díl 1—2, Paříž, IV. roku Francouzské republiky [1795—1796] (viz pozn. 164). — 226

Lassalle, Ferdinand, „Arbeiterlesebuch". Rede Lassalle's zu Frankfurt am Main am 17. und 19. Mai 1863 [„Dělnická čítanka". Lassallova řeč ve Frankfurtu nad Mohanem 17. a 19. května 1863], v „Broschüren" [„Brožury"], Berlín 1874 (viz pozn. 8). — 33

— „Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig" [„Otevřený dopis ústřednímu výboru k svolání všeobecného německého dělnického sjezdu v Lipsku"], Curych 1863 (viz pozn. 8). — 33

Lelewel, Joachim, „Pythéas de Marseille et la géographie de son temps" [„Pytheas z Marseille a zeměpis v jeho době"], Brusel 1836 (viz pozn. 326). — 468

„*Lex Ribuaria et lex Francorum Chamavorum*" [„Ripuárský zákoník a zákoník chamavských Franků"], Hannover 1883 (viz pozn. 251). — 355

Lissagaray, Prosper Olivier, „Histoire de la Commune de 1871" [„Dějiny Komuny z roku 1871"], Brusel 1876 (viz pozn. 273). — 387

Loria, Achille, „Karl Marx. Estratto dalla Nuova Antologia" [„Karel Marx. Výtah z ‚Nové antologie'"], sv. 7, Řím 1883 (viz pozn. 272). — 382

— „La rendita fondiaria e la sua elisione naturale" [„Pozemková renta a její přirozený zánik"], Milán 1880 (viz pozn. 270). — 382

— „La teoria del valore negli economisti italiani" [„Teorie hodnoty u italských ekonomů"], Bologna 1882 (viz pozn. 271). — 382

Mably, Gabriel Bonnot de, „De la législation, ou principes des loix" [„O zákonodárství, aneb principy zákonů"], Amsterodam 1776. — 213

Maine, Henry James Sumner, „Village-Communities in the East and West" [„Vesnická společenství na Východě a na Západě"], Londýn 1871 (viz pozn. 307). — 424, 425

Marx, Karel, „Der 18te Brumaire des Louis Napoleon" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], v časopise „Die Revolution" [„Revoluce"], sešit 1, New York 1852. — 132

— „Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], 2. vyd., Hamburk 1869. — 132

— „Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Assoziation an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Separatabdruck aus dem Volksstaat" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení všem členům v Evropě a ve Spojených státech. Zvláštní otisk z listu ‚Volksstaat'"], Lipsko 1871. — 134, 176

— „Le Capital". Trad. de M. J. Roy, entièrement rev. par l'auteur [„Kapitál". Přeložil M. J. Roy, celé zrevidoval autor], Paříž [1872—1875] (viz pozn. 89). —42, 144, 269, 422, 433, 437

— „The civil war in France. Address of the General Council of the International Working Men's Association" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení"], [Londýn] 1871. — 176

— „Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles" [„Řeč o svobodě obchodu pronesená v Bruselském demokratickém sdružení"], Brusel 1848 (viz pozn. 69). — 130

— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům"], Basilej 1853. — 132

— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům"], Boston 1853. — 132

— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" [„Odhalení o ko-

línském procesu proti komunistům"], v listu „Der Volksstaat", 28. říjen až 18. prosinec, Lipsko 1874 (viz pozn. 17). — 42, 132
— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln". Neuer Abdruck [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům". Nový otisk], Lipsko 1875 (viz pozn. 17). — 42, 132
— „Herr Vogt" [„Pan Vogt"], Londýn 1860. — 133
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], Hamburk 1867 (viz pozn. 86 a 167). — 33, 133, 139, 140, 144, 231, 237, 249, 259, 381, 405, 408, 411
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], 2. přepracované vydání, Hamburk 1872 (viz pozn. 88). — 133, 140, 394, 395, 405, 406, 408, 410, 414
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl II, kniha druhá: „Der Cirkulationsprocess des Kapitals" [„Proces oběhu kapitálu"], Hamburk 1885. — 133, 135, 139, 379, 380, 383
— „Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Paříž a Brusel 1847 (viz pozn. 70). — 35, 130, 249, 260
— „Zur Kritik der Politischen Oekonomie" [„Ke kritice politické ekonomie"], Berlín 1859. — 133, 395, 405
Marx, Karel a *Bedřich Engels*, „L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye" [„Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení. Zpráva a dokumenty uveřejněné z příkazu haagského kongresu Internacionály"], Londýn a Hamburk 1873 (viz pozn. 62). — 124
— „Manifest der Kommunistischen Partei" [„Manifest Komunistické strany"], Londýn 1848 (viz pozn. 11). — 35, 51, 52, 131, 195, 249, 260, 267, 324, 325, 344, 380
— „Manifest kommunističeskoj partii" [„Manifest Komunistické strany"], Ženeva 1882 (viz pozn. 223). — 324
— „Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs" [„Domnělé rozkoly v Internacionále. Důvěrný oběžník generální rady Mezinárodního dělnického sdružení"], Ženeva 1872. — 175
Maurer, Georg Ludwig von, „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt" [„Úvod do dějin markovního, dvorcového, vesnického a městského zřízení a veřejné moci"], Mnichov 1854 (viz pozn. 247). — 351
— „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" [„Dějiny vesnického zřízení v Německu"], sv. 1—2, Erlangen 1865—1866 (viz pozn. 247). — 351

— „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland" [„Dějiny robotních dvorů, selských dvorů a dvorcového zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1862—1863 (viz pozn. 247). — 351
— „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland" [„Dějiny markovního zřízení v Německu"], Erlangen 1856 (viz pozn. 247). — 351
— „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland" [„Dějiny městského zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1869—1871 (viz pozn. 247). — 351
Mone, Franz Joseph, „Urgeschichte des badischen Landes bis zu Ende des siebenten Jahrhundets" [„Prehistorie bádenských zemí až do konce sedmého století"], Karlsruhe 1845. — 555
„Monumenta Germaniae historica" [„Germánské historické památky"] (viz pozn. 250). — 354, 499
More, Thomas, „De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia" [„O nejlepším stavu státu a o novém ostrově Utopii"] (viz pozn. 143). — 213
Morelly, „Code de la nature..." [„Zákoník přírody..."], Paříž 1841. — 213
Morgan, Lewis Henry, „Ancient society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilisation" [„Pravěká společnost neboli výzkumy o průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"], Londýn 1877 (viz pozn. 306). — 424
Most, Johann, „Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus ‚Das Kapital' von Karl Marx" [„Kapitál a práce. Populární výtah z ‚Kapitálu' Karla Marxe"], Saská Kamenice 1873. — 381, 382
Müllenhoff, Karl, „Deutsche Altertumskunde" [„Německý dávnověk"], sv. 1, Berlín 1870 (viz pozn. 327). — 468

Nadler, Karl Gottfried, „Fröhlich Palz, Gott erhalts!" Gedichte in Pfälzer Mundart [„Veselá Falci, Bůh tě zachovej!" Básně ve falckém nářečí], Frankfurt nad Mohanem 1851. — 561
Orosius, „Historiarum adversum paganos". Libri VII. Recensuit et commentario critico instruxit Carolus Zangemeister [„Dějiny proti pohanům". 7 knih. Přehlédl a kritickými poznámkami opatřil Karl Zangemeister], Vídeň 1882. — 478
Ovidius (Publius Ovidius Naso), „Epistulae ex Ponto" [„Listy z Pontu"]. — 486
— „Tristia" [„Žalozpěvy"]. — 486
Owen, Robert, „The book of the new moral world, containing the rational system of society, founded on demonstrable facts, developing the constitution and laws of human nature and of society" [„Kniha o novém morálním světě s racionálním systémem společnosti, opřená o průkazná fakta; o zřízení a zákonech lidského života a společnosti"], Londýn 1842—1844. — 221
— „Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin... on the 18th March, 12th April, 19th April and 3rd May" [„Zpráva o průběhu několika veřejných schůzí v Dublinu... 18. března, 12. dubna, 19. dubna a 3. května"], Dublin 1823 (viz pozn. 156). — 221

— „The revolution in the mind and practice of the human race; or, the coming change from irrationality to rationality" [„Revoluce v myslích a praxi lidského rodu, aneb nastávající přechod od nerozumnosti k rozumnosti"], Londýn 1849 (viz pozn. 155). — 220

„Papiers et correspondance de la famille impériale" [„Dokumenty a korespondence císařské rodiny"], sv. 2, Paříž 1871 (viz pozn. 59). — 118, 133

Petronius (Gaius Petronius Arbiter) „Satirae" [„Satiry"] (viz pozn. 235). — 330

Plinius, Gaius Secundus, „Naturalis historia" [„Přírodní věda"], kniha IV, kapitola 28 (viz pozn. 333). — 474—476, 490, 493, 503—506, 509—513

Plutarchos, „Vitae parallelae" [„Životopisy"], kap. 12 (Životopis Aemilia Paulla) (viz pozn. 328). — 469

„Programm und Statuten der sozial-demokratischen Arbeiter-Partei" [„Program a stanovy Sociálně demokratické dělnické strany"], v „Demokratisches Wochenblatt", čís. 33 ze 14. srpna, Lipsko 1869 (viz pozn. 2). — 31—36, 41—43

„Proklamation an das deutsche Volk" [„Provolání k německému lidu"], v „Stenographische Berichte über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt a. M.", sv. 9, Frankfurt nad Mohanem 1849. — 116—118

Prokopios z Kaisareie, „De bello Gothico", [„O válce gótské"] (viz pozn. 354). — 505

Proudhon, Pierre Joseph, „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère" [„Systém ekonomických rozporů, aneb Filosofie bídy"], sv. 1—2, Paříž 1846 (viz pozn. 176). — 130, 249

„Die Provinzialrechte der Fürstenthümer Paderborn und Corvey in Westphalen" [„Místní právo knížectví Paderborn a Corvey ve Vestfálsku"] (viz pozn. 371). — 540

Ptolemaios, Klaudios, „Geófrafiké hyfégésis" [„Úvod do zeměpisu"] (viz pozn. 353). — 490, 492, 495, 497, 502—503, 506, 511, 512

Rau, Karl Heinrich, „Grundsätze der Volkswirthschaftslehre" [„Zásady nauky o národním hospodářství"], Heidelberg 1847 a Lipsko a Heidelberg 1868 (viz pozn. 282 a 288). — 392, 397, 398, 400, 403

Reuleaux, Franz, „Briefe aus Philadelphia" [„Dopisy z Philadelphie"], 5. rozšířené vydání, Brunšvik 1877 (viz pozn. 138). — 201

Reuter, Fritz, „Ut mine Festungstid" [„Z mých vězeňských let"] (viz pozn. 44). — 88, 89

Reymann, Daniel Gottlob, „Reymann's topographische Special-Karte von Deutschland, Schweiz, Ostfrankreich, Belgien, Niederlande und Polen" [„Reymannova speciální topografická mapa Německa, Švýcarska, východní Francie, Belgie, Holandska a Polska"], Hlohov, bez vročení (viz pozn. 378). — 552, 553, 556

Rost, Valentin, Christian Friedrich, „Deutsch-Griechisches Wörterbuch" [„Německo-řecký slovník"], 1. díl, A-L, Göttingen 1829 (viz pozn. 294). — 409

Roth, Paul, „Geschichte des Beneficialwesens von der ältesten Zeit bis ins zehnte

Jahrhundert" [„Dějiny beneficií od nejstarších dob do desátého století"], Erlangen 1850. — 518—521, 526, 527, 532

Rousseau, Jean Jacques, „Du contrat social; ou, Principes du droit politique" [„O společenské smlouvě; aneb Principy politického práva"], Amsterodam 1762 (viz pozn. 141). — 212, 214

— „Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes" [„Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi"], Amsterodam 1755 (viz pozn. 141). — 212, 214, 223

Řehoř Turský, „Historia Francorum" [„Dějiny Franků"], ve sbírce „Monumenta Germaniae historica", Hannover 1885 (viz pozn. 357). — 519

Saint-Simon, Claude Henri de, „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains" [„Listy obyvatele Ženevy současníkům"], [Paříž 1803] (viz pozn. 146 a 147). — 215, 217

— „L'industrie, ou discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendans" [„Průmysl, aneb politické, morální a filosofické úvahy v zájmu všech lidí, kteří se věnují užitečným a samostatným pracím"], sv. 2, Paříž 1817 (viz pozn. 148). — 217

Saint-Simon a *Augustin Thierry*, „De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyen de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale" [„O reorganizaci evropské společnosti, aneb o nutnosti a prostředcích k sjednocení evropských národů v jeden politický celek, přičemž si každý zachová svou národní nezávislost"], Paříž 1814 (viz pozn. 149). — 217

— „Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815" [„Názor o opatřeních proti koalici z roku 1815"], Paříž 1815 (viz pozn. 149). — 217

Shakespeare, William, „Kupec benátský". — 36

Schäffle, Albert Friedrich Eberhard, „Bau und Leben des socialen Körpers" [„Stavba a život sociálního organismu"], sv. 1—4, Tübingen 1878 (viz pozn. 287). — 396, 397, 413, 414

— „Kapitalismus und Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen" [„Kapitalismus a socialismus se zvláštním zřetelem k formám podnikání a majetku"], Tübingen 1870 (viz pozn. 285). — 396

— (anonymně) „Die „Die Quintessenz des Socialismus". Von einem Volkswirth [„Kvintesence socialismu". Od národohospodáře], Gotha 1875 (viz pozn. 286). — 396, 397

— „Die Quintessenz des Socialismus" [„Kvintesence socialismu"], Gotha 1877. — 396, 397

Schiller, Friedrich, „Die Götter Griechenlands" [„Řečtí bohové"]. — 83

Schneider, Jacob, „Die alten Heer- und Handelswege der Germanen, Römer und Franken im deutschen Reiche" [„Staré vojenské a obchodní cesty Germánů,

Římanů a Franků v německé říši"], sešit 2, Düsseldorf 1883, sešit 3 a 4, Lipsko 1884—1885. — 489

Schulze, Ernst, „Gothisches Glossar" [„Výkladový slovník gótštiny"], Magdeburk 1847 (viz pozn. 295). — 409

Skaldin, „V zacholusťi i v stolice" [„V zapadlém hnízdě a v hlavním městě"], Petrohrad 1870 (viz pozn. 312). — 443, 445—450, 453

Skrebickij, Alexandr, „Kresťjanskoje dělo v carstvovanije imperatora Alexandra II. Matěrialy dlja istorii osvobožděnija kresťjan" [„Rolnická otázka za vlády cara Alexandra II. Materiály pro dějiny osvobození rolníků"], sv. 1—4, Bonn nad Rýnem 1862—1868 (viz pozn. 318). — 446, 447, 455

Spruner-Menke, „Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit" [„Příruční atlas dějin středověku a novější doby"], 3. vydání, Gotha 1880 (viz pozn. 379). — 552, 555, 558

Strabón, „Geographicae" [„Popis země"] (viz pozn. 331, 343 a 344). — 472, 473, 486, 501

Strauss, David Friedrich, „Das Leben Jesu". Kritisch bearbeitet [„Život Ježíšův". Kritické zpracování], sv. 1—2, Tübingen 1835—1836 (viz pozn. 231). — 327

Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus), „Opera" [„Dílo"]. — 478

Tacitus, Publius Cornelius, „Annales" [„Letopisy"] (viz pozn. 342 a 349). — 485, 491

— „Germania" (viz pozn. 332 a 352). — 353, 470, 473, 476, 482, 487—489, 492—494, 496, 497, 502, 506, 510, 511

Tooke, Thomas a *William Newmarch*, „A history of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History od prices from 1792 to the present time". Vol. V, London 1857, Part I. „On the prices of corn from 1848 to 1856" [„Dějiny cen a stavu oběhu za devět let 1848—1856. Ve dvou svazcích, tvořících pátý a šestý svazek Dějin cen od roku 1792 do dnešní doby", sv. V, Londýn 1857, část I: „O cenách obilí od roku 1848 do roku 1856"], Londýn 1857 (viz pozn. 301). — 417

„*Trudy Komissii vysočajše učreždënnoj dlja peresmotra sistëmy podatěj i sborov*" [„Práce komise zřízené z nejvyššího rozhodnutí k přezkoumání systému daní a dávek"], sv. XXII, část 3, oddíl 1, Petrohrad 1873 (viz pozn. 322). — 452

Velleius Paterculus, Gaius, „Historia Romana" [„Římské dějiny"] (viz pozn. 336, 338 a 340). — 479—481, 483, 486, 503

Wagner, Adolph, „Lehrbuch der politischen Ökonomie. Allgemeine oder theoretische Volkswirthschaftslehre". Bd. 1. Th. 1. „Grundlegung" [„Učebnice politické ekonomie. Všeobecná čili teoretická nauka o národním hospodářství", sv. 1, díl 1, „Základy"], 2. rozšířené vydání, Lipsko a Heidelberg 1879 (viz pozn. 281). — 391—405, 408, 410, 411, 413—421

Waitz, Georg, „Deutsche Verfassungsgeschichte" [„Dějiny německého státního zřízení"], sv. 1, Kiel 1844 (viz pozn. 355). — 509

Wermuth-Stieber, „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" [„Komunistická spiknutí v devatenáctém století"], Berlín 1854 (viz pozn. 46). — 90

Wiberg, Carl Fredrik, „Bidrag till kännedomen om Grekers och Romares förbindelse med Norden och om de nordiska handelsvägarne" [„Pojednání o stycích Řeků a Římanů se Severem po severní obchodní cestě"], Gefle 1861 (viz pozn. 348). — 490, 491, 493

Wilke, Christian Gottlob, „Der Urevangelist oder exegetisch kritische Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältniß der drei ersten Evangelien" [„První evangelista, aneb exegeticko-kritické zkoumání o příbuznosti tří prvních evangelií"], Drážďany a Lipsko 1838 (viz pozn. 230). — 327

Wolff, Wilhelm, „Die schlesische Milliarde". Abdruck aus der „Neuen Rheinischen Zeitung" März bis April 1849. Mit Einleitung von Friedrich Engels [„Slezská miliarda". Otisk z listu „Neue Rheinische Zeitung", březen až duben 1849. S úvodem od Bedřicha Engelse], Hottingen-Curych 1886 (viz pozn. 39). — 86, 95, 99, 113, 114

Worsaae, Jens Jacob Asmussen, „Nordens Forhistorie efter samtidige Mindesmärker" [„Severský dávnověk podle soudobých památek"], 1878 a 1884 (viz pozn. 351). — 492

Zeuss, Kaspar, „Die Deutschen und die Nachbarstämme" [„Němci a sousední kmeny"], Mnichov 1837. — 503—505, 511

Ziber, Nikolaj Ivanovič, „Těorija cennosti i kapitala D. Ricardo v svjazi s pozdnějšimi dopolněnijami i razjasněnijami" [„Ricardova teorie hodnoty a kapitálu v souvislosti s pozdějšími doplňky a vysvětleními"], Kyjev 1871 (viz pozn. 284). — 394

Ziemann, Adolf, „Mittelhochdeutsches Wörterbuch zum Handgebrauch" [„Příruční středohornoněmecký slovník"], Quedlinburg a Lipsko 1838 (viz pozn. 296). — 409

REJSTŘÍK PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

„*L'Atelier, organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement*" [„Dílna, zvláštní orgán pracující třídy, redigovaný výlučně dělníky"] (Paříž) (viz pozn. 23). — 55

„*Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association Internationale des Travailleurs*" [„Bulletin Jurské federace Mezinárodního dělnického sdružení"] (Sonvilier) (viz pozn. 63). — 127

„*The Commonwealth*" [„Republika"] (Londýn) (viz pozn. 116). — 175

„*Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*" [„Zprávy německé Společnosti pro antropologii, etnologii a dějiny pravěku"] (Mnichov 1877) (viz pozn. 325). — 466

„*The Daily News*" [„Denní zprávy"] (Londýn) (viz pozn. 105). — 169 až 172, 176, 273, 307, 376

„*Demokratisches Wochenblatt*" [„Demokratický týdeník"] (Lipsko) (viz pozn. 13). — 35

„*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*" [„Německé bruselské noviny"] (viz pozn. 47). — 91, 131, 260, 372

„*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] (sešit 1 a 2, Paříž 1844) (viz pozn. 65). — 130, 259

„*L'Égalité*" [„Rovnost"] (Ženeva) (viz pozn. 135). — 19, 206, 250, 265, 323

„*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*" [„Frankfurtské noviny a obchodní list"] (Frankfurt nad Mohanem) (viz pozn. 5). — 32, 172

„*Freiheit*" [„Svoboda"] (Londýn) (viz pozn. 127). — 186, 273, 381

„*Hansard's Parliamentary Debates*" [„Hansardovy parlamentní debaty"] (sv. 262, Londýn 1881). — 288

„*Christian Reader*" [„Křesťanský čtenář"]. — 175

„*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik*" [„Ročenka pro sociální vědu a sociální politiku"] (1. ročník, první polovina, Curych-Oberstrass 1879) (viz pozn. 124 a 129). — 183, 190

„*Journal des Économistes*" [„Časopis pro ekonomy"] (díl 12, Paříž 1845) (viz pozn. 177). — 249

„*La Justice*" [„Spravedlnost"] (Paříž) (viz pozn. 258). — 367, 370

„*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"] (viz pozn. 32). — 69, 79, 129

„*Kolokol*" [„Zvon"] (Ženeva) (viz pozn. 225). — 324

„*Die Kommunistische Internationale*" [„Komunistická internacionála"]. — 197

„*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*" [„Královský pruský státní věstník"] (Berlín) (viz pozn. 53). — 96, 169, 171, 172

„*Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats-und gelehrten Sachen*" [„Královsky privilegované berlínské noviny pro záležitosti státu a vědy"]. — 172

„*Kreuz-Zeitung*" [„Křížové noviny"], viz „*Neue Preussische Zeitung*"

„*The Labor Standard*" [„Prapor práce"] (New York). — 150, 156

„*The Labour Standard*" [„Prapor práce"] (Londýn) (viz pozn. 204). — 15, 20, 277, 280, 287, 292, 293, 296, 299, 300, 303, 306, 309, 313, 317

„*Die Laterne*" [„Lucerna"] (Brusel) (viz pozn. 126). — 184, 187, 189, 190

„*Liberale Correspondenz*" [„Liberální korespondence"]. — 347

„*La Marseillaise*" [„Marseillaisa"] (Paříž) (viz pozn. 259). — 367

„*Narodna volja*" [„Vůle lidu"] (Smederovo) (viz pozn. 101). — 160

„*National-Zeitung*" [„Národní noviny"] (Berlín) (viz pozn. 106). — 169

„*Die Neue Gesellschaft*" [„Nová společnost"] (Curych) (viz pozn. 134). — 195

„*Neue Preussische Zeitung*" [„Nové pruské noviny"] (Berlín) (viz pozn. 72). — 131

„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] (Kolín nad Rýnem) (viz pozn. 30). — 15, 65, 92, 94, 95, 97, 99, 101, 102, 104, 106, 108—110, 115, 118, 131, 132, 260, 372

„*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] (sešit 1—6, Londýn, Hamburk a New York 1850) (viz pozn. 74). — 260

„*Die Neue Welt*" [„Nový svět"] (Lipsko). — 84, 100

„*Die Neue Zeit*" [„Nová doba"] (Stuttgart). — 40

„*The New Moral World; and Gazette of the Rational Society*" [„Nový mravní svět a noviny racionální společnosti"] (Londýn) (viz pozn. 186). — 260

„*New-York Daily Tribune*" [„Newyorská denní tribuna"] (viz pozn. 77). — 132, 372

„*New Yorker Volkszeitung*" [„Newyorské lidové noviny"] (viz pozn. 239). — 336

„*The Nineteenth Century*" [„Devatenácté století"] (Londýn) (viz pozn. 111). — 173, 178

„*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*" [„Severoněmecké všeobecné noviny"] (Berlín) (viz pozn. 21). — 53, 171, 345—347

„*The Northern Star*" [„Severní hvězda"] (Londýn) (viz pozn. 185). — 260

„*Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti*" [„Nová antologie pro vědu, literaturu a umění"] (Řím) (viz pozn. 272). — 382

„*Otěčestvennyje zapiski*" [„Vlastenecké zápisky"] (Petrohrad) (viz pozn. 85). — 25, 140

„*La Plebe*" [„Lid"] (Lodi a Milán) (viz pozn. 28). — 15, 16, 63, 123, 126, 127, 148, 180

„*Preussischer Staats-Anzeiger*" [„Pruský státní věstník"] (Berlín) (viz pozn. 53). — 96

„*O Protesto*" [„Protest"] (Lisabon) (viz pozn. 100). — 157

„*La Revue socialiste*“ [„Socialistická revue“] (Paříž) (viz pozn. 181). — 208, 258, 259, 342

„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*“ [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl“] (Kolín nad Rýnem) (viz pozn. 64). — 129, 318, 321, 372

„*The Secular Chronicle, and Record of Freethought Progress*“ [„Světská kronika a historie pokroku svobodného myšlení“] (Londýn). — 178

„*Le Siècle*“ [„Století“] (Paříž) (viz pozn. 113). — 174

„*Der Social-Demokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Berlín) (viz pozn. 178). — 249, 250

„*Der Sozialdemokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Curych) (viz pozn. 240). — 21, 320, 334, 337, 341, 342, 346, 347, 368, 371, 375—377, 383

„*Staats-Anzeiger*“, viz „*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*“

„*Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt a. M.*“ [„Stenografický záznam o jednáních německého ústavodárného Národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem“] (sv. 9, Frankfurt nad Mohanem 1849). — 116 až 118

„*Das Volk*“ [„Lid“] (Londýn) (viz pozn. 80). — 133

„*Volks-Kalender*“ [„Lidový kalendář“] (Brunšvik). — 139

„*Der Volksstaat*“ [„Lidový stát“] (Lipsko) (viz pozn. 4). — 32, 42, 68, 261

„*Der Vorbote*“ [„Posel“] (Ženeva) (viz pozn. 108). — 169

„*Vorwärts*“ [„Vpřed“] (Lipsko) (viz pozn. 128). — 128, 172, 189, 261

„*Vorwärts!*“ Pariser deutsche Zeitschrift [„Vpřed!“ Pařížský německý časopis] (viz pozn. 262). — 372

„*Vossische Zeitung*“ [„Vossovy noviny“], viz „*Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*“

„*The Whitehall Review*“ [„Přehled z Whitehallu“] (Londýn) (viz pozn. 237). — 335

„*Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*“ [„Časopis pro veškerou státovědu“] (sv. 34, Tübingen 1878) (viz pozn. 290). — 404, 410

„*Zeitschrift für Ethnologie*“ [„Etnologický časopis“] (sv. 10, Berlín 1878) (viz pozn. 324). — 466

„*Die Zukunft*“ [„Budoucnost“] (1. ročník, 1877—1878, Berlín) (viz pozn. 134). — 195

REJSTŘÍK ZEMĚPISNÝCH NÁZVŮ

Adenau, město západně od Koblenze — 546
Adolfseck, místo v Německu, severozápadně od Wiesbadenu — 489
Aerdelingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Afrika — 333, 378, 464, 465, 469, 493, 502
Agger, řeka v Německu, přítok Siegu — 554
Agri decumates, část římské Germánie mezi horním Dunajem a středním Rýnem — 491
Ahr, řeka v Německu, přítok Rýna — 537, 556, 560
Ahrweiler, město v Německu, jižně od Bonnu — 553
Aix (Aix-en-Provence), město ve Francii, severně od Marseille — 469
Alamánie, bývalé vévodství, později Švábsko — 524
Alise (Alise-Sainte-Reine), místo ve Francii, severozápadně od Dijonu — 486
Aliso, kdysi římská pevnost na řece Lippe — 477, 478, 480, 483, 484, 488, 512
Allier, departement v jihovýchodní Francii — 294
Alme, řeka v Německu, přítok Lippe — 477, 478
Alpy — 35, 354, 465—467, 485
Alsasko — 362, 552
Alsasko-Lotrinsko — 81
Alžírsko — 377, 378
Amerika — 7, 8, 80, 119, 133, 134, 146, 147, 153, 221, 272, 289, 291, 293, 297—299, 305, 307, 313, 319, 322, 325, 336, 367, 368, 370. 373, 382, 415, 430, 557
Amstenrade, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 546
Amsterodam — 536, 563
Andernach, město v Německu, západně od Koblenze; u Římanů Antunnacum — 552
Anglie — 24, 46, 56, 63, 69, 70, 76, 77, 80, 91, 114, 130, 143, 157, 199, 201—203, 215, 217, 219—222, 237, 259, 267, 269, 278, 279, 283, 288 až 291, 295—298, 304—307, 310, 312—316, 325, 340, 343, 344. 351, 355, 367, 378, 415, 416, 418—420, 422, 430, 433, 437, 464, 465, 499, 555
angrivarský pohraniční val, viz *Engern*
Aningera lů — 540
Antunnacum, viz *Andernach*
Aquitanie, jméno jihozápadní části starověké Galie; nynější část Francie mezi Pyrenejemi a řekou Garonnou — 519
Ardinghen, místo ve Francii v departementu Pas-de-Calais — 557

Argenteuil, místo ve Francii, severozápadně od Paříže — 367, 378, 379
Archangelská gubernie — 454
Asie — 132, 351, 358, 425, 439, 458, 466, 472, 493, 516
Atlantský oceán (Atlantik) — 266, 292
Augsburg — 491
Auneau, město ve Francii, jihozápadně od Versailles — 390
Austrálie — 80, 464
Autun, město ve Francii, jihozápadně od Dijonu — 524
Avalgau, kdysi jižní část Ripuárské župy; území východně od Rýna, mezi Koblenzem a Bingen — 547
Azovské moře — 499

Bádensko — 115, 118, 131, 364, 555
Bagnères-de-Luchon, město ve Francii, jihozápadně od Toulouse — 367, 368
Bacharach, město v Německu, severozápadně od Bingen — 552
Ballenge, viz *Bassange*
Baltské moře — 468, 475, 476, 491, 493až 496, 505
Bardengau (Lüneburské vřesoviště) — 502, 511
Bardenwic (Bardowick), město v Německu, severně od Lüneburgu — 502
Barmen (Wuppertal) — 560
Barmen-Elberfeld (Wuppertal) — 121
Basilej — 132, 177
Bassange, místo v Belgii, jihozápadně od Maastrichtu — 556
Batavia nebo *Betuwe*, název ostrova, který v Nizozemí tvoří ramena řeky Rýn — Waal a Lek — 477
Baulershoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Bavorsko — 116, 362, 364, 499, 500, 519
Beaugency, město ve Francii, jihozápadně od Orléansu — 388, 389
Bečva — 491
Belgie — 63, 80, 91, 130, 131, 154—156, 158, 160, 178, 267, 304, 321, 465, 467, 541, 543, 547, 554
Benátsko — 128
Benninghofen (Benninghof), místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553, 554
Benninghofen, místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553, 554
Benninghofen, místo v Německu, východně od Düsseldorfu — 553, 554
Berg, bývalé vévodství na Rýně — 481, 537, 541, 545
Bergheim, místo v Německu, západně od Kolína — 552
Berghofen, místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 554
bergský kraj, část Porýnské břidličné vrchoviny — 72, 73, 354, 539, 542, 545, 555, 558
Berlín — 78, 92, 93, 99, 121, 122, 129, 133, 148, 151, 169, 170, 185, 192, 199, 200, 203, 204, 245, 271, 307, 308, 312, 326, 346, 415, 420
Bernkastel, město v Německu, severně od Trevíru — 552
Besarábie, území mezi Prutem, Dněstrem a černomořským pobřežím — 454
Bevingen, místo jižně od Lucemburku — 556
Biebrich, město v Německu, jižně od Wiesbadenu — 559
Bingelrade (Bingelraede), místo v Belgii, severovýchodně od Maastrichtu — 546
Bingen, město na Rýně ve Falci — 559
Birkenhead, přístav v západní Anglii, jihozápadně od Liverpoolu — 288
Birmingham — 313
Bisterscheid (Bisterschied), místo v Německu, severně od Kaiserslautern — 558

Bitsch (Bitche), město ve Francii, severozápadně od Štrasburku — 558
Blekinge, krajina v jižním Švédsku — 495
Bödingen, místo v Německu, severovýchodně od Bonnu — 555
Bogenhoven, místo v Belgii, jihovýchodně od Leuvenu — 554
Bochum — 202
Boihemum, viz *Čechy*
Bologna, město ve střední Itálii — 154
Bommershoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Bonn — 72, 129, 478, 480, 551
Bonninghen — 557
Bonngau, kdysi území v okolí Bonnu po obou stranách Rýna; část bývalé Ripuárské župy — 547
Bordeaux — 76, 367, 368
Bornholm — 494
Boston, hlavní město státu Massachusetts (USA) — 132
Boswinningen (Boswinning), místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Boulogne, přístav v severní Francii — 557
Bovelingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Bradford, město ve střední Anglii, západně od Leedsu — 288
Branibor (Brandenburg), město u Berlína — 472
Braniborská marka, viz *Braniborsko*
Braniborsko — 70, 71, 77, 93, 97, 98, 360, 362, 491, 511
Bray, místo v Anglii v hrabství Berkshire — 338—340
Brée, město v Belgii, v Limburské provincii — 556
Breitscheid, náhorní plošina v Německu — 558
Bremscheid, místo v Německu, jihovýchodně od Arnsbergu — 558
Brémy — 74
Bretagne (Bretaň) — 132
Brettnach, místo ve Francii, severovýchodně od Met — 552
Británie, viz *Velká Británie*
Britlinga (Brietlinga), místo v Německu, severovýchodně od Lüneburgu — 555
Brühl, město v Německu, jižně od Kolína — 556
Brunšvicko, bývalé vévodství v Německu — 70, 121
Brunšvik — 124, 139, 151
Brusel — 87, 91, 92, 127, 130, 131, 158, 259, 260, 267, 318, 319, 321, 372, 545, 556
Büderich, místo v Německu, západně od Weselu — 552, 559
Buisinghen, místo v Belgii, jihozápadně od Bruselu — 556
Büllingen, místo v Belgii, jihovýchodně od Malmédy — 556
Burgundsko — 500
Buvingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Bydhošť (Bydgoszcz) — 490

Cáchy — 534, 538, 542, 551, 553, 556
Canossa, místo a zámek v Itálii, jihovýchodně od Milána — 340
Carnuntum, staré keltské město na Dunaji, východně od Vídně — 490
Castrop (Castrop-Rauxel), město v Německu, severozápadně od Dortmundu — 553
Cimberský poloostrov, viz *Jutsko*
Cimberské předhoří, viz *Skagen*
Civiraha, viz *Ziewerich*
Clyde, řeka ve Skotsku — 292
Commentry, město ve Francii, jihovýchodně od Orléansu — 294
Compiègne, město ve Francii, severovýchodně od Paříže — 390
Coulmiers, místo ve Francii, severozápadně od Orléansu — 389

Courville, místo ve Francii, jihozápadně od Paříže — 388
Crastlingi (Krassum), místo v Nizozemí, severozápadně od Groningen — 555
Crettenach, místo v Německu, jižně od Trevíru — 552
Le Creusot, město ve Francii, jihozápadně od Dijonu — 200
Curange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Curych — 14, 119, 183—187, 190, 194, 197, 342, 383, 555

Čechy — 160, 178, 469, 470, 480, 490, 491, 502, 511
Černé moře — 467, 488, 490, 499, 501
české pohraniční hory, mezi Labem a Odrou — 471
Čína — 74, 80, 289, 291

Dallenbroich, místo v Nizozemí, jihovýchodně od Roermondu — 546
Dalmácie — 491
Dánské ostrovy, viz *Dánsko*
Dánsko — 63, 75, 158, 178, 466, 476, 491, 492, 494, 496, 506
Daspich, místo ve Francii, severně od Met — 559
Destelbergen, místo v Belgii, východně od Gentu — 543
Desteldonck, místo v Belgii, severovýchodně od Gentu — 543
Destrich, místo ve Francii, severozápadně od Dieuze — 559
Detmold, město v Německu, severně od Paderbornu — 485, 486
Deutz, část Kolína nad Rýnem — 481
Dill, řeka v Německu, přítok Lahnu — 509, 555
Dinkelsbühl, město v Německu, jihozápadně od Ansbachu — 489
Dinslaken, město v Německu, severozápadně od Essenu — 553
Dixmuiden, město v severozápadní Belgii — 554
Dněpr — 490
Dněstr — 490
Dollart, záliv v Severním moři při ústí Emže — 542
Dolní Porýní — 70, 151, 541
Dolní Slezsko (Dolny Śląsk) — 77, 491
Donners-Berg (Donnersberg), hora v Německu, severovýchodně od Kaiserlautern — 558
Donon, hora ve Vogézách, západně od Štrasburku — 558
Dörenschlucht, průsmyk v německém pohoří Osning — 485
Dorsten, město v Německu, severně od Essenu — 553
Drážďany — 115, 121, 132, 151, 307, 309
Dreux, místo ve Francii, jihozápadně od Paříže — 390
Droenhoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Duisburg — 553
Dunaj — 351, 467—473, 476, 479, 480, 485, 488—490, 496, 497, 499, 501, 503, 512, 536
Dunkerque, přístav v severní Francii — 536, 563
Dürkheim (Bad Dürkheim), místo v Německu, východně od Kaiserslautern — 94
Durynsko — 362, 537

Ebro — 76
Edinburgh — 203
Edingahûsun (Edemissen), místo v Německu, severozápadně od Brunšviku — 540
Egge, pohoří v Německu, jižní část Teutoburského lesa — 541

Ehingen, místo v Německu, severozápadně od Düsseldorfu — 555
Echternach, město v Lucembursku, severovýchodně od Lucemburku — 552
Eibertingen, místo v Belgii, jihozápadně od Malmédy — 556
Eider, hraniční řeka mezi Šlesvikem a Holštýnem — 472
Eifel, kdysi část Ripuárské župy a německé pohoří, severozápadní část Porýnské břidličné vrchoviny — 547, 553, 556, 558—560
Eiflia, viz *Eifel*
Elberfeld, část města Wuppertalu — 115, 260
Elberfeld-Barmen (Wuppertal) — 72, 307
Eliso, viz *Alme*
Ellingen, místo v Německu, jižně od Norimberku — 489
Ellingen, místo v Německu, severovýchodně od Andernachu — 555
Elsen, místo v Německu, severozápadně od Paderbornu — 478
Ems (Bad Ems), místo v Německu, západně od Koblenze — 489
Emže, řeka v severozápadním Německu — 475, 477, 480, 488, 502, 505, 509
Engelmanshoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Engern (Engerská župa), území v Německu, po obou stranách řeky Vezery — 488, 503, 539, 540
Engers, město v Německu, severně od Koblenze — 503
Enghien-les-Bains, lázně severně od Paříže — 378
Eppinghofen, místo v Německu, západně od Dinslakenu — 553
Eppinghofen, místo v Německu, východně od Duisburgu — 553
Eppinghofen, místo v Německu, jihovýchodně od Xanten — 554
Ereshofen (Ereshoven), místo v Německu, na řece Aggeru — 554
Erfurt— 379
Eschweiler, město v Německu, severovýchodně od Cách — 553
Essen — 202, 203, 537, 539, 547
Evropa — 7, 8, 16, 17, 25, 27, 32, 33, 65, 66, 81, 95, 119, 125, 132, 133, 140, 143, 144, 148, 151, 154—156, 160, 164, 166—168, 174, 176, 177, 189, 201, 217, 219, 221, 228, 266, 267, 272, 274, 289, 298, 299, 304, 307, 319, 322, 324, 325, 336, 359, 365, 368, 370, 373, 389, 392, 418, 424, 426, 428, 430, 434, 440, 461, 464—466, 469

Falc — 94, 115, 353, 362, 542, 552 561—563
Finsko — 471
Flandry — 505, 536, 542, 554, 557
Flevo, starý název pro Zuiderské moře — 478
Flissingha, viz *Vlissingen*
Fontainebleau, město ve střední Francii — 390
Forbach, místo ve východní Francii, jihozápadně od Saarbrückenu — 560
Francie — 9, 16, 18, 23, 63, 65, 75, 76, 80, 81, 91, 92, 95, 99, 101, 130—132, 134, 136, 146, 147, 153, 160, 162 až 164, 178, 199—201, 204, 206, 211, 215—217, 219, 222, 260, 265—267, 288—290, 293—295, 305, 312, 321, 342—345, 351, 355, 359, 364, 387, 389, 419, 420, 465—467, 499, 501, 553
Frankenstein (Zabkowice Śląskie), město v Polsku, jižně od Wrocławi — 87
Frankfurt nad Mohanem — 92, 93, 115, 116, 131, 561

Franky, bývalé vévodství v Německu — 362, 489, 519, 537, 538, 552
Freckenhorst, město v Německu, jihovýchodně od Münsteru — 539, 540
Frísko, provincie v severozápadním Nizozemí — 505, 555
Frišský záliv (Zalew Wiślana), při ústí Visly do Baltského moře — 475
Fühlingen, místo v Německu, severně od Kolína — 556
Fyn, dánský ostrov mezi Velkým a Malým Beltem — 498

Galie, římská provincie na území dnešní Francie a Belgie — 331, 425, 438, 467, 469, 474, 476, 477, 479, 485, 487, 512, 518, 519, 521, 533, 535,536
Galinden, bývalé území mezi Vislou a Němenem — 503
Garonna, řeka v jihozáp. Francii —467
Garzweiler, místo v Německu, severovýchodně od Jülichu — 553
Gatčina, město a vojenský tábor jižně od Petrohradu — 325
Gelderland, provincie v Nizozemí — 543
Geldern, jižní část provincie Gelderland — 546, 553
Gellik, místo v Belgii, severozápadně od Maastrichtu — 547
Gelünden, viz *Galinden*
Genderingen, místo v Nizozemí, jihovýchodně od Arnhemu — 555
Gent, město v Belgii — 155, 158, 543
Gerdingen, místo v Belgii, severozápadně od Maaseyku — 556
Germánie — 358, 425, 477, 479, 481, 501, 502, 504, 557
Geystingen, místo v Belgii, u Maaseyku — 556
Gdaňsk — 492
Ghyverinckhove, místo v Belgii, jihozápadně od Dixmuiden — 554
Gibraltar — 465
Gippershoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Glabach, místo v Lucembursku, jihozápadně od Echternachu — 560
Gloucester, město a hrabství v Anglii — 288
Gobertang, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Gotland, ostrov v Baltském moři — 492, 494—496
Grammont, město v Belgii, jihozápadně od Bruselu — 556
Gravelingen (Gravelines), přístav v severozápadní Francii — 557
Gravelingen, místo v Belgii u Leuvenu — 556
Grimmersingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Grinningen, místo v Belgii, jihovýchodně od Leuvenu — 556
Grodenská gubernie — 445
Grüningen, město v Německu, jižně od Giessenu — 489
Grupilinga, dříve místo v Německu, na řece Oste — 555
Gunzenhausen, město v Německu, jihovýchodně od Ansbachu — 489
Gussenhoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554

Hal, město v Belgii, jihozápadně od Bruselu — 556
Halberstadt, město v Německu, jihozápadně od Magdeburku — 205
Hamburk — 74, 75, 79—81, 91, 121, 132, 133, 151, 260, 308
Hameln, město v Německu, jihozápadně od Hannoveru — 485
Hanau — město v Hesensku, východně od Frankfurtu nad Mohanem — 489
Hannoversko — 70, 71, 113
Hardinghen, místo ve Francii, jižně od Calais — 557

Haspelscheid (Haspelscheidt), místo ve Francii, severovýchodně od Bitche — 558
Hasselt, město v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554, 556, 558
Hatingen, město v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Hattingen, město v Německu, jihozápadně od Dortmundu — 555
Hausberge, město v Německu, jižně od Mindenu — 485
Havola, řeka v Německu — 505
Hebrus, viz *Marica*
Heckinghaus, místo v Bergu — 550, 551
Heerlinkhove, místo v Belgii, severozápadně od Ninove — 554
Heisingen, místo v Německu, severovýchodně od Werdenu — 555
Hellweg, území ve Vestfálsku — 554
Helshoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Helsprich (Hilsprich), místo ve Francii, jihovýchodně od Saint-Avoldu — 559
Herbinghen, místo ve Francii, severozápadně od Saint-Omeru — 557
Herdange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Hermelinghen, místo ve Francii, jižně od Calais — 557
Hertford, město ve střední Anglii — 288
Hesensko — 537, 559, 563
Hessen, místo ve východní Francii jižně od Sarrebourgu — 558
Hibrich, místo ve Francii, severně od Dieuze — 559
Hirzenach, místo v Německu, jižně od Koblenze — 552
Hirzenowe, viz *Hirzenach*
Hlohov (Głogów), město v Polsku — 491
Hobbelrade, místo v Nizozemí, severovýchodně od Maastrichtu — 546
Hoboken, přístav nedaleko New Yorku — 381
Hocquinghen, místo ve Francii, severozápadně od Saint-Omeru — 557
Hochspeyer, místo v Německu, východně od Kaiserslautern — 558
Hochwald, pohoří v Německu, východně od řeky Saar; část pohoří Hunsrück — 353, 558, 559
Hohenstaufen, hrad v Německu, severozápadně od Ulmu — 489
Holandsko, viz *Nizozemí*
holandský Zeeland, viz *Zeeland*
Holland (Severní a Jižní), provincie v Nizozemí — 543
Holštýn — 492
Holzweiler, místo v Německu, severně od Jülichu — 553
Homburg (Bad Homburg von der Höhe), město v Německu, severně od Frankfurtu nad Mohanem — 478
Höningen, místo v Německu, severozápadně od Kolína — 556
Hönningen, město v Německu, severozápadně od Koblenze — 555
Horní Slezsko (Górny Śląsk) — 110, 111, 114, 115, 199, 497
Horsadal (Rosstal), místo v Německu, jihozápadně od Norimberku — 540
Hořovice — 498
Houdan, město ve Francii, jihozápadně od Paříže — 390
Huckingen, místo v Německu, severozápadně od Düsseldorfu — 555
Hundelingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Hünningen, místo v Belgii, jihovýchodně od Malmédy — 556
Hunsrück, pohoří v Německu, východně od Mosely — 553, 558, 559
Husingen, místo v Německu, severně od Kolína — 555
Huysinghen, místo v Belgii, jižně od Bruselu — 556

Chartres, město ve Francii, jihozápadně od Paříže — 388—390
Châteaudun, město ve Francii, severozápadně od Orléansu — 387, 388
chersonés Cimberský, viz *Jutsko*
Chersonská gubernie — 450

Idisiavisus, dřívější název území v blízkosti Mindenu — 473, 488
Ijsel, řeka v Nizozemí — 478, 489, 555
Indie — 80, 289, 291, 464
Irmenach, místo v Německu, východně od Bernkastelu — 552
Irnsing, místo v Německu, jihozápadně od Řezna — 489
Irsko — 111—113, 221, 245, 290, 307 až 309, 314, 467
Iserlohn, město ve Vestfálsku, jihovýchodně od Dortmundu — 115
Iskaevonská břidličná vrchovina, mezi řekami Lippe a Ruhr — 478
Itálie — 15, 63, 69, 76, 80, 124—126, 128, 133, 154—156, 158, 160, 178, 203, 261, 304, 355, 382, 383, 425, 438, 467, 469, 477, 485, 490, 493, 494
Iveldingen, místo v Belgii, jihovýchodně od Malmédy — 556

Jade, zátoka v severním Německu — 542
Janov — 76
Jantarové pobřeží (Bernsteinküste), část východního baltského pobřeží — 468, 490
Jantarové pobřeží (Bernsteinküste), západní pobřeží Jutska a Šlesviku — 468
Jekatěrinoslavská gubernie — 450
Jena — 364
Jižní Amerika — 76
Joigny, místo ve Francii, jihovýchodně od Paříže — 390
Juliacum, viz *Jülich*
Jülich, město v Německu, severovýchodně od Cách — 552, 553
Jutsko — 468, 472, 475, 492, 495, 505, 506, 513
Jutský poloostrov, viz *Jutsko*

Kahler Asten, vrcholek v pohoří Rothaar v Německu — 537
Kaiserslautern — 558
Kalifornie — 373
Kanach, místo východně od Lucemburku — 552
Karlovy Vary — 377
Karninschesberg (Kaninchenberg), hora v pohoří Forbacher Wald ve východní Francii — 560, 561
Karpaty — 471, 512
Kaspické moře — 466
Kattegat, průliv mezi Dánskem a Švédskem — 468, 494, 495
Kazaňská gubernie — 456
Kelheim, město v Německu, jihozápadně od Řezna — 489
Kellinghofen, místo v Německu, jihozápadně od Dorstenu — 553
Kemplich, místo ve Francii, severovýchodně od Met — 559
Kerč, přístav na východním cípu Krymu — 499
Kerprich, místo ve Francii, severozápadně od Dieuze — 559
Kerprich (Kerprich-Hemmersdorf), místo ve Francii, severozápadně od Saarlouis — 559
Kessenich, místo v Belgii, severovýchodně od Maaseyku — 547
Kielský záliv — 472
Kinckhoven, místo v Nizozemí, severně od Roermondu — 554
Kintzich, místo ve Francii, severně od Met — 559
Kipfenberg, místo v Německu, západně od Řezna — 489

Kippingen, místo v Německu, severozápadně od Kolína — 556
Kleve, město a bývalé vévodství v Německu při dolním Rýnu — 546
Koblenz — 551, 552
Kodaň — 497
Kolberg (Kołobrzeg), přístav v Baltském moři — 96
Kolín nad Rýnem — 42, 92—94, 115, 129, 131, 132, 260, 479, 541, 551, 553, 556, 559
Konings Hoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Korbach, město v Německu, západně od Kasselu — 558
Köttingen, místo v Německu, jihozápadně od Kolína — 556
Kovenská gubernie — 445
Krakov — 267
Krefeld, město v Porýní, severozápadně od Düsseldorfu — 549
Kreuznach (Bad Kreuznach), lázně v Německu, na řece Nahe — 552
Krkonoše — 467, 469, 480, 504, 505, 536
Kruisberg, místo v Nizozemí, severně od Venlo — 547
Krušné hory — 470, 478
Krützenberg, hora západně od Cách — 547
Kurská gubernie — 457
Kyréné (Kyrenaika), starořecká kolonie na severním pobřeží Afriky — 490

Labe — 70, 75, 78, 82, 114, 469, 472, 473, 475, 478—480, 490, 491, 497, 501, 502, 505, 506, 511, 555
Lahn, řeka v Německu, přítok Rýna — 475, 478, 489, 491, 555, 558, 560, 561
Lancashire, hrabství v severozápadní Anglii — 283, 316, 544
Landstuhl, místo v Německu, západně od Kaiserslautern — 552
Langenscheid — 558
Langenseifen, místo v Německu, severozápadně od Wiesbadenu — 559
Langenschwalbach (Bad Schwalbach), město v Německu, severozápadně od Wiesbadenu — 559
Langerfeld, místo v Německu, nedaleko Barmenu — 550
Langscheid, místo v Německu, jihozápadně od Arnsbergu — 558
Lantremange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Laon, město ve Francii, severozápadně od Remeše — 525
Lauenbursko, území v Německu, v jihovýchodní části Šlesviku-Holštýna — 506
Laurahütte (Siemianowice), obec v Horním Slezsku — 202
Leigelingon, viz *Leichlingen*
Leichlingen, město v Německu, severně od Kolína — 555
Lestines (Estinnes au Mont), místo v Belgii, jihozápadně od Charleroi — 523, 541
Leubringhen, místo ve Francii, jihozápadně od Calais — 557
Leulinghen, místo ve Francii, jihozápadně od Calais — 557
Leuven, město v Belgii, východně od Bruselu — 554, 556
Libertange, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Limbursko, provincie v severovýchodní Belgii — 547, 558
Lippe, řeka v Německu, přítok Rýna — 475, 477—481, 489, 502, 509, 538
Lippstadt, město v Německu, jihozápadně od Paderbornu — 478
Lipsko — 132, 151, 185, 260, 308, 342, 486
Lirich, město v Německu, severovýchodně od Duisburgu — 559

Liverpool — 58
Livonsko — dřívější název oblasti v Pobaltí — 494
Livorno, město v severní Itálii — 76
Lodi, město v severní Itálii, jihovýchodně od Milána — 63
Loira — 387—390
Lombardie — 128
Londýn — 18, 31, 37, 41, 62, 66, 91, 119, 121, 130, 132—134, 146, 157, 169, 170, 172—176, 179, 200, 260, 261, 267—269, 271, 273, 277, 279, 280, 286, 287, 292, 303, 317—320, 322, 325, 344, 368, 371, 372, 376, 378, 379, 382, 383, 392, 464
Lörrach, město severovýchodně od Basileje — 555
Lotrinsko — 548, 552, 556, 559, 560
Lottinghen, místo ve Francii, jihozápadně od Saint-Omeru — 557
Louvrenge, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Lucembursko — 541, 552, 553, 556, 558—560
Lüttingen, místo v Německu, severně od Xanten — 556
Lützelstein (La Petite Pierre), místo ve Francii, severozápadně od Štrasburku — 558
Luxeuil, město v severovýchodní Francii — 521
Lužice — 70
Lyon — 228
Lys, řeka v Belgii, přítok Šeldy — 536

Maaseyk, město v severovýchodní Belgii — 547, 556
Maastricht, město v jihovýchodním Nizozemí — 538, 546, 547, 553
Madrid — 63
Magathaburg, staré označení pro Magdeburk — 540
Magdeburk — 205
Maina (Mani), jižní část Peloponnésu — 331
Malá Asie — 467
Malé Karpaty — 480
Malmédy, město v Belgii, jihovýchodně od Lutychu — 553, 556
Malmö, město v jižním Švédsku — 93
Malý sv. Bernard (Petit Saint Bernard), alpský průsmyk jižně od Montblanku — 477
Manchester — 119, 120, 219, 259, 261, 288, 300, 313, 316
Mannheim, město v severním Bádensku — 116, 309
Mantes, místo ve Francii, severozápadně od Paříže — 388
Mantova — 382, 388
Marica, řeka na Balkánském poloostrově — 469
Mark, bývalé hrabství severovýchodně od Rýna — 481, 489, 537, 541
Marseille — 467, 468
Marspich, místo ve Francii, severozápadně od Met — 559
Martis villa — 554
Másа (Maas), řeka protékající Francií, Belgií a Nizozemím — 470, 478, 543, 546, 547, 549, 554, 556
Massel (Masłów), místo v Polsku severovýchodně od Trzebnice u Wrocławi — 491
Mederiacum (Brück), místo v Německu, jihozápadně od Bonnu — 552
Medernach, místo severovýchodně od Lucemburku — 552
Meiderich, místo v Německu, severně od Duisburgu — 559
Meklenbursko — 90, 113, 121, 491, 492
Mellinghofen, místo v Německu, severovýchodně od Duisburgu — 553
Melschede, místo v Německu, jižně od Arnsbergu — 558

Menapiscus, území při Severním moři mezi Rýnem a Šeldou — 536
Merzig (Messancy), město v Belgii, jižně od Arlonu — 559
Meschede, místo v Německu, jihovýchodně od Arnsbergu — 558
Mettecoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Mettlach, místo v Německu, jižně od Trevíru — 552
Mettmann, město v Německu, východně od Düsseldorfu — 553
Mety — 387, 389, 390
Metzelschwander Hof, místo v Německu, severně od Kaiserslautern — 552
Milán — 127
Millingen, místo v Nizozemí, severovýchodně od Nijmegen — 555
Millingen, místo v Německu u Rheinbergu — 556
Miltenberg, město v Německu, západně od Würzburgu — 489
Minden, město v bývalé Porýnské provincii — 554
Mnichov — 93
Mohan (Main), řeka v Německu — 467, 470, 478, 489, 491
Mohanské Franky, viz *Franky*
Mohuč — 477, 536
Monako — 378
Montabaurská výšina, jižní část německého pohoří Westerwald — 489
Monte Carlo — 378
Montenach, místo ve Francii, severovýchodně od Thionville — 552
Mopertingen, místo v Belgii, severně od Lutychu — 556
Morava — 491
Morava, přítok Dunaje v Srbsku — 490, 491
Mörs, bývalé hrabství při dolním Rýnu — 546
Mörs, město v Německu, severozápadně od Duisburgu — 546
Mosela — 353, 537, 541, 552, 553, 556, 559—561
Moskva — 376, 379, 459
Mühlheim, město v Německu, na řece Ruhr — 547
München-Gladbach (Mönchen-Gladbach), město v Německu, západně od Düsseldorfu — 549
Münster, město ve Vestfálsku — 70, 539, 545, 563
Mürringen, místo v Belgii, východně od Malmédy — 556

Nahe, řeka v Německu, přítok Rýna — 558—561
Nacheln, místo v Polsku u Hlohova — 491
Nasavsko — 551
Neapol — 76, 155
Německo — 8, 12, 15, 16, 23, 32, 34, 52, 55—57, 59, 63, 65, 69—71, 74, 75, 78, 81—83, 87, 90, 95, 113—116, 121, 126, 129—131, 133, 146, 147, 152, 153, 158, 160, 168, 170, 177 až 179, 187—190, 196—202, 206, 212, 217, 261, 289, 295, 304, 306—309, 312, 336, 337, 343, 346, 351, 352, 354, 355, 357, 360—365, 374, 380, 381, 418, 465—468, 471, 473, 479 až 483, 485, 487, 488, 490—493, 496, 498, 499, 503, 506, 514, 524, 550
Nemours, město ve Francii, jihovýchodně od Paříže — 390
Nessin (Nieżyn), místo v Polsku u Kołobrzegu — 96
Neufahrwasser (Nowy Port), přístav a předměstí v Gdaňsku — 495
Neuhaus, město v Německu, na řece Oste — 491
Neuchâtel (Neuenburg), město a kanton ve Švýcarsku — 126, 127

Neuss, město v Německu, jihozápadně od Düsseldorfu — 481, 549
Neuwied, krajské město v porýnském Prusku, severozápadně od Koblenze — 481, 489, 503
New Lanark, místo v jižním Skotsku — 215, 219, 220
New York — 62, 132, 150, 200, 297, 335, 380
Niederhofen, místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553
Nieuwenhove, město v Belgii, jižně od Bruselu — 554
Nieuwenhoven, místo v Belgii, jihozápadně od Lutychu — 554
Ninove, město v Belgii, západně od Bruselu — 554
Nister, řeka v Německu, přítok Siegu — 559
Nizozemí — 178, 291, 304, 487, 550, 554, 555, 560
Noderange, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Nordhausen, město v Německu, severně od Erfurtu — 70
Noricum, římská provincie jižně od Dunaje — 476
Norimberk — 121, 151
Norsko — 75, 495, 513
Nottingham, město ve stejnojmenném hrabství ve střední Anglii — 554, 555
Nová Kaledonie, ostrov v Tichém oceáně, východně od Austrálie — 368
Novgorodská gubernie — 450, 457
Noyon, město ve Francii, severovýchodně od Paříže — 390
Nydamské rašeliniště (Nydam), slatiny ve Šlesviku — 495, 497—499
Nymwegen (Nijmegen), město ve východním Nizozemí — 556
Nyswiller, místo v Nizozemí, jihovýchodně od Maastrichtu — 553
Oberbarmen (Wuppertal) — 550
Odange, místo v Belgii, jižně od Leuvenu — 556
Odenwald, pohoří v Německu, mezi Mohanem a Neckarem — 354
Oderinge, místo v Belgii, jižně od Leuvenu — 556
Oděsa — 376, 379
Odra — 490, 491, 501, 505, 509, 511, 512
Oise, řeka ve Francii — 390
Öland, švédský ostrov v Baltském moři — 494—496
Ölandsund (Kalmarsund), průliv mezi ostrovem Öland a švédskou pevninou — 494
Oldham, město v Anglii, severně od Manchesteru — 316
Olpe, město v Německu, severně od Siegenu — 547
Ophoven, dvě stejnojmenná místa severně od Jülichu — 554
Ophoven, místo severovýchodně od Maastrichtu — 554
Ophoven, tři místa západně, východně a severně od Maaseyku — 554
Ophoven (Op Hoven), místo jihozápadně od Maaseyku — 554
Oporto (Porto), přístav v Portugalsku — 157
Ordange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Öresund, průliv mezi dánským ostrovem Seelandem a švédskou pevninou — 494
Orléans — 387, 388
Ortrange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Ösel (dnešní název Saaremaa), ostrov v Rižském zálivu — 490
Osnabrück, město v Německu, severovýchodně od Münsteru — 540
Osning, pohoří v Německu, jižní část

Teutoburského lesa – 481, 485, 512, 541
Oste, řeka v Německu, přítok Labe – 491
Ostfálsko, historická oblast mezi řekami Veserou, Labem a Sálou – 539, 540
Otlinga (Öttingen), místo v Německu, jihozápadně od Soltau – 555
Overijsel, provincie v Nizozemí – 543
Oxford – 537

Pádská nížina – 467
Paderborn, město v Německu, jihovýchodně od Münsteru – 478, 537, 540
Palestina – 334
Panonie, římská provincie na pravém břehu středního Dunaje – 476
Paříž – 34, 63, 92, 93, 116, 130–133, 161, 163, 164, 186, 200, 215, 217, 259, 267, 271, 318, 319, 321, 322, 342, 367, 368, 372–374, 376, 387 až 390, 521, 535, 562
Peloponnésos, poloostrov v Řecku – 331
Penserich Buch, pohoří severovýchodně od Met – 559
Penzská gubernie – 457
Persie (Irán) – 420
Pešť, část Budapešti na levém břehu Dunaje – 160
Petrohrad (Leningrad) – 26, 269, 271, 376, 379, 444, 453, 459
Peuplingue, místo ve Francii, jihozápadně od Calais – 557
Philadelphia – 63, 201
Phladirhinga, viz *Vlaardingen*
Piemont, kraj v severní Itálii – 128
Pillau (Baltijsk), přístav u Královce (Kaliningradu) – 495
pobaltské gubernie, v carském Rusku gubernie Estonská, Kurlandská a Livonská; dnes Lotyšská a Estonská SSR – 454, 462
Poitiers, město v západní Francii jihozápadně od Orléansu – 535
Pollinchove, místo v Belgii, jihozápadně od Dixmuiden – 554
Polsko – 65, 66, 75, 116, 133, 168, 174, 178, 266–268, 462
Pomořany – 71, 77, 97, 98, 362
Portugalsko – 63, 157, 158, 178, 261
Porýnská Falc, viz *Falc*
Porýnské Hesensko – 552
Porýnské Prusko (Porýnská provincie) – 97–99, 113, 132, 199, 489, 547, 552
Postupim – 96
Poznaňsko – 71, 77, 98
Prignitz, území v severním Německu, mezi řekami Labem a Dossou – 506
Provence, kraj v jižní Francii – 469
Přední Asie – 464
Přední Pomořany, dřívější název území západně od Odry – 492
Prusko – 65, 66, 70, 71, 73, 77–83, 89, 90, 98, 99, 101, 106, 113–115, 132, 168, 180, 204, 264, 267, 271, 309, 361, 364
Pyreneje – 367, 465, 519

Quettingen, místo v Německu, severně od Kolína – 555

Raepertingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu – 556
Raetie, římská provincie, dnes z větší části Švýcarsko – 474, 476, 491
Rakousko – 63, 65, 66, 75, 78, 113, 146, 153, 158, 160, 177, 267
Rambouillet, město ve Francii, jihozápadně od Paříže – 390
Ramscheid, místo v Německu, jižně od Arnsbergu – 558
Ratingen, město v Německu, severovýchodně od Düsseldorfu – 555

Redingen, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Reekheim, místo v Belgii, severně od Maastrichtu — 547
Reekhoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Rees, město v Německu — 546
Reifferscheid, místo v Německu, jihovýchodně od Cách — 546
Reifferscheid, místo v pohoří Vysoký Eifel, západně od Koblenze — 546
Remeš, město v severní Francii — 521, 536
Rems, řeka v Německu, přítok Neckaru — 489
Revelinge, místo jižně od Bruselu u Waterloo — 556
Rezat, jeden z pramenů řeky Regnitz ve Francích — 536
Rheinberg, město v Německu, severozápadně od Duisburgu — 552, 556
Rheinbrohl, město v Německu, severně od Andernachu — 555
Ribiniacus, viz *Rübenach*
Ribuaria (Ripuárská župa), část bývalé Říše francké; území západně a východně od Rýna mezi Kolínem a Bingen — 547, 557
Ringkjöbing (Ringköbing), město na severozápadním pobřeží Jutska — 468
Rinteln, město v Německu, jihovýchodně od Mindenu — 485
Rioja, území ve Španělsku, na jih od řeky Ebro — 76
Rixhöft (Rozewie), mys při západním pobřeží Gdaňského zálivu — 495
Rixingen, místo v Belgii, severně od Lutychu — 556
Rjazaňská gubernie — 457
Röcklingen, místo v Německu, severovýchodně od Bonnu — 555
Roclange, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Roclenge, místo v Belgii, severovýchodně od Lutychu — 556
Rödingen, místo v Německu, severozápadně od Kolína — 556
Rodlach, místo ve Francii, jihovýchodně od Thionville — 552
Roermond, město v Nizozemí, v Limburské provincii — 546
Romagna, území v Itálii, do roku 1860 část papežského státu — 157
Romaninghova, viz *Rümmingen*
Roubaix, město ve Francii, severovýchodně od Lille — 293
Rübenach, město v Německu, severozápadně od Koblenze — 552
Ruhr, řeka ve Vestfálsku — 475, 478, 480, 481, 489, 509, 538, 541, 547, 555, 558
Ruhrort, město v Německu, severně od Duisburgu — 553, 559
Rümmingen, město v Německu, severozápadně od Lörrachu — 555
Rusko — 9, 16, 17, 23—27, 56, 65, 66, 69, 75, 79, 81, 82, 106, 116, 133, 140, 143, 144, 146—148, 164, 167, 168, 178—180, 261, 267, 270, 271, 319, 322, 324, 325, 379, 423, 427—431, 433—436, 438, 441, 443, 449, 452, 458, 466
Ruykhoven, místo v Belgii severně od Lutychu — 554
Rýn — 351, 352, 355, 360, 361, 363, 364, 466, 469—481, 483, 485, 486, 488, 489, 496, 497, 502, 503, 509 až 512, 538, 539, 541, 543, 546, 547, 549, 551—562
Rýnská župa — 362, 509

Řecko — 332, 417, 467, 490
Řím — 338, 340, 520
římská říše — 144, 177, 330—332, 415, 417, 430, 469, 476, 479, 480, 482, 483, 485—487, 492, 493, 496, 503

Saalburg, bývalá římská pevnost v Německu, nedaleko Homburgu — 478
Saar, přítok Mosely — 552
Saarbrücken — 152
Saarlouis — 553
Saint-Omer, pevnost v severní Francii, jihovýchodně od Calais — 554, 557
Sála (Saale) — 491, 536
Salcburk — 177
Salford, místo v Anglii, jihozápadně od Manchesteru — 302
Salzwedel, město v Německu, v severozápadní části Staré Marky — 318, 321
Samarská gubernie — 457
Sankt Goar, město v Německu, jižně od Koblenze — 552
Saratovská gubernie — 457
Saarburg (Sarrebourg), město ve Francii, západně od Štrasburku — 558
Sasko — 78, 121, 151, 199, 511, 536, 537, 539, 540, 547, 555
Sasko pruské, provincie Pruského království — 70
Saterland, území v bývalém velkovévodství oldenburském — 505
Sauerland, část Porýnské břidličné vrchoviny v jižním Vestfálsku — 541, 547, 558
Scandia, viz *Skandinávie*
Sedan — 153
Seeland, dánský ostrov mezi Baltským mořem a Kattegatem — 494
Seina — 389
Selschede, místo v Německu, jihozápadně od Arnsbergu — 558
Sentzich, místo ve Francii, severovýchodně od Met — 559
Severní Albingie, severní část bývalého vévodství saského — 512
Severní Amerika — 76, 324
Severní Brabant, provincie v jižním Nizozemí — 543
Severní Frísko, území ve Šlesviku — 505
Severní moře — 468, 472, 475, 476, 478, 488, 491, 493—495, 499, 502, 505, 512, 542, 549
Schalkhoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Scheidwald, lesnaté území ve východní Francii — 558
Schlei, mořský záliv ve Šlesviku-Holštýně — 472
Schleiden, město v Německu, jihovýchodně od Cách — 546
Schmerikon, místo ve Švýcarsku, jihovýchodně od Curychu — 555
Schuerhoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Schwanden, místo v Německu, severozápadně od Kaiserslautern — 552
Sibiř — 370, 373, 458
Sicílie — 465, 490
Sieg, řeka v Německu, přítok Rýna — 475, 481, 489, 509, 555, 560
Siegerland, území v Německu, kterým protéká řeka Sieg — 541, 547
Sigmaringen, město v Německu, jižně od Stuttgartu — 118
Silberberg (Srebrna Góra), místo v Polsku, jihozápadně od Wrocławi — 88, 89
Silva Caesia — 555
Simbirská gubernie — 456
Sinkfal (De Honte nebo Wester-Schelde), záliv mezi Belgií a Nizozemím — 505
Sittard, město v Nizozemí, severovýchodně od Maastrichtu — 546
Skagen, severovýchodní předhoří Jutska 495
Skandinávie — 351, 466, 471, 473, 475, 492, 493, 495, 499, 500, 514
Skotsko — 114, 203, 219, 314
Slagelse, město na ostrově Seeland — 494

Slezsko (Śląsk) — 77, 87, 92, 95, 96, 99—103, 110, 114, 115, 360, 362, 490, 491, 504
Smarinchova, viz *Schmerikon*
Smolenská gubernie — 450
Snotingaham, viz *Nottingham*
Sodingen, místo v Německu u Dortmundu — 555
Soest, město v Německu, východně od Dortmundu — 555
Soetrich, místo ve Francii, severně od Thionville — 559
Solingen, město v Německu, severně od Kolína — 151, 377, 379
Soonwald (Soon Wald), pohoří v Německu, část Hunsrücku, východně od Mosely — 558, 559
Sparta — 213
Spessart, středohoří v Německu při dolním Mohanu — 537
Spojené státy severoamerické — 7, 16, 21, 23, 56, 57, 59, 145—147, 178, 291, 312, 324, 335, 424, 428
Srbsko — 160
Stará marka (Altmark), jméno bývalé braniborské provincie — 77
staré Sasko (Altsachsen), bývalé území v Německu mezi Vezerou a Rýnem — 489, 537, 538—540, 548, 555
Stedierarburg (Steterburg), místo v Německu, jihozápadně od Brunšviku — 540
Stockheim, město v Belgii, severně od Maastrichtu — 547
St. Truyen (St. Truyden, Truiden, St. Trond), město v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554, 556
Středozemní moře — 466
Stuttgart — 37, 64, 118
Sudauen, kdysi území mezi Vislou a Němenem — 503
Süderbrarup, místo v Německu, severovýchodně od Šlesviku — 497
Sund, viz *Öresund*
Svídnice (Świdnica), město v Polsku, jihozápadně od Wrocławi — 88
Sylt, jeden ze Severofríských ostrovů při západním pobřeží Šlesviku-Holštýna — 505
Sýrie — 481

Šelda, řeka protékající Belgií, Francií a Nizozemím — 555
Šlesvik — 468, 492, 494, 495, 501
Šlesvik-Holštýn — 93, 121, 151, 362, 494
Španělsko — 63, 76, 125, 126, 154, 156, 177, 261, 355, 368, 425, 438, 466, 467, 469
Štětín (Szczecin) — 74, 75
Štrasburk — 470
Šumava — 470
Švábsko, území, které po stěhování národů osídlili Alamani; zahrnovalo německy mluvící část Švýcarska, Bádensko, Württembersko, Alsasko a část Bavorska — 362, 499
Švédsko — 75, 352, 476, 491, 492, 494 až 496, 499, 513
Švýcarsko — 34, 56—59, 63, 95, 119, 126, 130, 146, 153—156, 158, 178, 187, 189, 190, 377, 465
Švýcarský Jura, pohoří na francouzsko-švýcarských hranicích — 155

Tarnau (Tarnawa), místo v Polsku, v kraji Świdnica — 87
Taschberské rašeliniště (Thorsbjerg), slatiny ve Šlesviku — 497—499
Taunus, část Porýnské břidličné vrchoviny mezi řekami Lahnem a Mohanem — 475, 479, 489, 560
Tauridská gubernie, bývalá ruská gubernie v oblasti Krymu — 450
Temže — 292
Terschelling, jeden ze Západofríských ostrovů — 478

Thienen, viz *Tirlemont*
Tiberiacum, viz *Ziewerich*
Tirlemont, město v Belgii, východně od Bruselu — 554
Tolbiacum, viz *Zülpich*
Tongern, město v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554, 556
Törnich (Toernich), místo v Belgii, jihozápadně od Arlonu — 559
Tours, město ve střední Francii, na řece Loiře — 388, 521
Toury, místo ve Francii, severně od Orléansu — 389
Trácie, území ve východní části Balkánského poloostrova — 469, 473
trácký poloostrov — 467
Trevír (Trier) — 129, 318, 321, 425, 438, 541, 552, 556, 559, 560
Trzebnica, město v Polsku, severně od Wrocławi — 491
Tulská gubernie — 457
Turecko — 166, 167
Turnhout, město v Nizozemí, severovýchodně od Antverp — 554

Uhry — 65, 66, 115, 116, 146, 153, 158, 160, 346
Ulrichstein, místo v Německu, západně od Fuldy — 70
Ummingen, místo jihozápadně od Dortmundu — 555
Unna, město v Německu, východně od Dortmundu — 555
Unstrut, řeka v Německu, přítok Sály — 536
Ural — 458
Utrecht, město v Nizozemí — 543

Valašsko, kraj v jižním Rumunsku — 500
Varšava — 266
Varta, řeka v Polsku, přítok Odry — 504
Velinghen, místo ve Francii, západně od Saint-Omeru — 557
Velká Británie — 245, 285, 289, 297, 298, 305, 312, 466, 467, 500, 506
Velký sv. Bernard (Grand Saint Bernard), alpský průsmyk východně od Montblanku — 477
Venlo, město na Máse — 546, 547
Ventnor, město na ostrově Wight — 378
Vercellae (Vercelli), město v severní Itálii — 469
Verra, pramen Vezery — 491
Versailles — 267, 389, 390
Vert, místo ve Francii, jihozápadně od Paříže — 388
Vestfálsko — 151, 199, 354, 480, 489, 512, 539, 540, 547, 549, 553, 555
Vevey, město ve Švýcarsku, na severovýchodním pobřeží Ženevského jezera — 378
Vezera — 473, 475, 477, 478, 484, 502, 512
Vídeň — 66, 93, 148, 160, 345, 491
Vierzon, město ve Francii, jižně od Orléansu — 388
Vilenská gubernie — 445
Villecoublay, místo ve Francii, jihozápadně od Paříže — 388
Visla (Wisła) — 475, 490, 491, 493, 495, 503—505, 512
Vlaardingen, přístav v Nizozemí, západně od Rotterdamu — 555
Vlieland, jeden ze Západofríských ostrovů — 478
Vliestroom, vodní cesta spojující Severní a Zuiderské moře — 478
Vlissingen, přístav na ostrově Walcheren při západním pobřeží Nizozemí — 555
Vluyn, místo v Německu, severozápadně od Duisburgu — 546
Vlytingen, město v Belgii, severně od Lutychu — 556

Vogelsberg, pohoří v Německu, mezi řekami Lahnem a Fuldou — 537
Vogézy, pohoří na levém břehu Rýna — 558
Volkerinckhove, místo ve Francii, severně od Saint-Omeru — 554
Vratislav (Wrocław) — 88—90, 115, 116, 119, 151, 307
Východní Indie — 423, 425, 427, 438
Východní Prusy — 362, 468
Vysoký Eifel, viz *Eifel*

Wageningen, město v Nizozemí, severozápadně od Nijmegen — 555
Wahenges, místo v Belgii, jihovýchodně od Leuvenu — 556
Waldrach, místo v Německu, východně od Trevíru — 552
Wales, hornický kraj ve střední Anglii — 316
Wallach, místo v Porýní, jihozápadně od Weselu — 552
Walscheid, místo ve Vogézách — 558
Walwiller, místo v Nizozemí, jihovýchodně od Maastrichtu — 553
Wandhofen (Wandhoven), místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 554
Warin, město v Německu, jihovýchodně od Wismaru — 491
Washington — 424
Wassenach, místo v Německu, severozápadně od Koblenze — 552
Waterloo — 217, 556
Waterscheid (Waterscheyd), místo v Belgii, severně od Lutychu — 558
Wavre, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Wehofen, místo v Německu, severně od Ruhrortu — 553
Wellinghofen, místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553
Werden, město v Německu, východně od Duisburgu — 537, 539, 547, 555
Wernerâ-Holthûson — 540
Wesel, pevnost v Porýnské provincii — 470, 546, 547, 559
Wesselingen, místo v Německu, jižně od Kolína — 556
Westerwald, pohoří v Německu, část Porýnské břidličné vrchoviny mezi řekami Siegem a Lahnem — 558 až 560
Westhofen, město v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553, 554
Westhofen, místo v Německu u Dortmundu — 553
Wetterau, údolí mezi pohořím Vogelsberg a Taunus v Německu — 478, 480, 481, 489, 551
Widau (Wied Au), řeka v Holštýnsku — 505
Wied, řeka v Německu, přítok Rýna — 555
Wight, ostrov v průlivu La Manche, při jižním pobřeží Anglie — 377, 378
Wichlinghofen, místo v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 553
Willebringen, místo v Belgii, jihovýchodně od Bruselu — 556
Wimmertingen, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 556
Winethahûsen, bývalý hrad v Německu, jihozápadně od Quedlinburgu — 540
Winnweiler, město v Německu, severovýchodně od Kaiserslautern — 552
Wintershoven, místo v Belgii, severozápadně od Lutychu — 554
Wolvaradingahusun (Wolvaradinges-hûsun), místo v Německu, jihozápadně od Mindenu — 554, 557
Worms, město na Rýně v Hesensku-Darmstadtsku — 470
Worringen, město v Německu, severně od Kolína — 556
Wulverdinghe (Wulverdingen), místo ve Francii, sev. od Saint-Omeru — 557

Wupper, řeka v Německu, přítok Rýna — 481, 489, 550
Wuppertal — 72
Württembersko — 116, 489

Xanten, město v Německu, západně od Weselu — 546, 554, 556

Yonne, řeka ve Francii, přítok Seiny — 390

Zadní Pomořany — 97
západní Frísko — část nizozemské provincie Frísko — 505
Západní Indie — 74
Zeeland, provincie v Nizozemí — 505, 542, 543
Ziewerich, místo v Německu, jihozápadně od Kolína; u starých Římanů Tiberiacum — 551, 558, 559
Zollikofen (Zollikon), místo ve Švýcarsku na severovýchodním pobřeží Curyšského jezera — 555
Zollinchovon, viz *Zollikofen*
Zonhoven, místo v Belgii, severozápadně od Maastrichtu — 554
Zuiderské moře, záliv Severního moře v Nizozemí při ústí Ijselu — 478, 512
Zülpich, místo v Německu, jihozápadně od Kolína; u starých Římanů Tobiacum — 552

Ženeva — 145, 169, 173—175, 215, 266, 268, 342
Ženevské jezero — 378

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

absorbovat — pohlcovat, vstřebávat
abstence — zdržování se něčeho, neúčast
alodium — svobodná dědičná držba půdy u starých Germánů
atribut — podstatný znak, vlastnost
ažiotáž — spekulativní využívání a ovlivňování kurzových změn na burze

beneficium — v raném období feudalismu statky, které panovník propůjčoval velmožům na doživotí za určitých pevně stanovených podmínek; zárodek pozdějšího léna
benevolence — blahovůle, laskavost
byzantinský — vztahující se k Byzantské říši; v přeneseném slova smyslu patolízalský, servilní

cirkulář — diplomatická nóta

depozitum — odborně, se zárukou uložená věc; úschova cennosti; vklad, kterým banka disponuje
devíza — heslo, zásada
dithyramb — starořecká sborová píseň k poctě bohů; oslavná báseň nebo skladba vůbec; chvalozpěv
donace — veřejné darování majetku (zpravidla kláštera, kostelu ap.)

exkrement — výměšek, výkal, výmět

expektorace — vykašlávání; pejor. řečnický projev, citový výlev

faktótum — kdo dovede všechno zařídit; „pravá ruka"
filistr — šosák, měšťák, copař
frondérský — odbojný

gründeři — průmysloví podnikatelé, zakladatelé nových podniků a spekulanti v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století

chersonés — poloostrov

kanonizovat — svatořečit, prohlásit nebo pokládat za svatého
kastel — starověká tvrz
kolón — ve francké době polosvobodní, polozávislí pachtýři na území bývalé římské říše, zvláště v Galii
komendace — jeden ze způsobů, jak vznikaly ve středověku vztahy feudální závislosti; slib, jímž se původně svobodný člen velmožovy družiny odevzdával i se svým majetkem do ochrany svého lenního pána, zavazoval se plnit pro něho určité služby a povinnosti a stával se tak jeho poddaným, leníkem, závislým vazalem
konvertita — kdo přijal jinou víru nebo přesvědčení

kvocient — podíl dvou veličin jako ukazatel nějakého jevu
krédo — vyznání, zásady, přesvědčení
kreozot — olejovitá směs fenolických látek získaná destilací dehtu
kvarter — anglická dutá míra (290,79 l)

legační rada — vyslanecký rada
liktoři — ve starověkém Římě veřejní zřízenci nejvyšších úředníků
litové — u starých Germánů polozávislá skupina obyvatelstva, zejména z kmenů poražených v boji, povinná platit vítězům dávky z půdy

majordomus — první dvorský nebo státní hodnostář; správce velkého šlechtického domu
metamorfóza — proměna, přeměna
mutualismus — francouzský socialistický směr 19. století, vytvořený stoupenci Proudhonova učení o pokojné přeměně společnosti na základě vzájemné (mutuel) pomoci a bezplatného úvěru

nomád — kočovník

obligace — dlužní úpis, dluhopis
oferta — návrh na uzavření obchodní smlouvy; nabídka

parola — heslo
parvenu — člověk, který pronikl z nižší společenské třídy do vyšší; povýšenec
perspektivně — s výhledem do budoucna
pertinence — příslušenství, právnicky takové věci (i nemovité), které sice mají samostatnou právní existenci, avšak podle svého určení trvale slouží k užívání jiné, hlavní věci
posibilista — stoupenec posibilismu, oportunistického směru ve francouzském socialistickém hnutí z konce 19. století, který se zasazoval jen o příležitostné sociální reformy a hlásal zásadu „usilovat jen o to, co je možné (possible)"
pretendent — člověk, který si dělá na něco nároky, zejména na trůn; uchazeč
prejudiciální odpověď — odpověď, která je zároveň směrnicí pro řešení všech obdobných případů
prekarium — feudální forma propůjčování půdy, zejména církevní, na určitou dobu nebo do odvolání
pseudomorfóza — klamotvar, druhotný nerost v krystalovém tvaru prvotného nerostu

referendum — přímé hlasování občanů o zákonných, příp. ústavních opatřeních
rektifikace — oprava, úprava; chemicky: opakovaná destilace, přečišťování (lihu)
restaurace — obnova
rimesa — aktivní směnka
ring — americký název pro monopolní sdružení kapitalistických podnikatelů, kartel

serrati bigatique — římská mince se zoubkovaným okrajem a s obrazem dvojspřeží na zadní straně
sofisma — zdánlivě správný, ve skutečnosti klamný závěr, záludně vyvozený k oklamání jiných
solventní — schopný placení
stadium — původně řecká délková míra, asi 600 stop; v Římě užívána pro námořní vzdálenosti
synoda — diecézní shromáždění katolických duchovních

tonzura — oholené nebo ostříhané místo na temeni hlavy katolických kněží a mnichů

trancendentální — nadsmyslný, vztahující se k pomyslné oblasti mimo tento svět; pomyslný, nadoblačný

trichína — svalovec, cizopasník žijící ve svalech vepřového dobytka

trivialita — bezvýznamná věc

ukaz — carské nebo vládní nařízení (v carském Rusku)

úzus — obyčej, běžné užívání, zvyk

OBSAH*

Předmluva 7—28

K. MARX A B. ENGELS 1875—1883

B. ENGELS, *Dopis Bebelovi 31—38
K. MARX, Kritika gothajského programu 39—61
* Dopis Brackovi 41
Poznámky k programu německé dělnické strany
I 43
II 53
III 55
IV 56
B. ENGELS, *Dopis generální radě Mezinárodního dělnického sdružení v New Yorku 62—64
B. ENGELS, Řeč na mítinku k výročí polského povstání z roku 1863 65—66
B. ENGELS, Pruská kořalka v německém Říšském sněmu 67—83
I 69
II 78
B. ENGELS, Wilhelm Wolff 85—120
I 87
II 91
III 94
IV 97
V 99

* Nadpisy článků označené hvězdičkou doplnila redakce Marxových a Engelsových Spisů podle německého vydání. *(Pozn. red.)*

VI 102
VII 106
VIII 109
IX 113
X 116
XI 118

B. ENGELS, *Dopis E. Bignamimu o německých volbách z roku 1877 121—123
B. ENGELS, Z Itálie 124—128
B. ENGELS, Karel Marx 129—139
K. MARX, *Dopis redakci listu „Otěčestvennyje zapiski“ 140—145
B. ENGELS, *Dělnické hnutí v Německu, Francii, Spojených státech a Rusku 146—148
B. ENGELS, Evropští dělníci v roce 1877 149—168
I 151
II 153
III 156
IV 160
V 164

K. MARX, Pan Bucher 169—170
K. MARX, *Odpověď na Bucherovo „Prohlášení“ 171—172
K. MARX, Dějiny Mezinárodního dělnického sdružení z pera pana George Howella 173—178
B. ENGELS, *Výjimečný zákon proti socialistům v Německu. — Situace v Rusku 179—180
K. MARX a B. ENGELS, *Okružní dopis Bebelovi, Liebknechtovi, Brackovi aj. 183—197
I. Jednání s Karlem Hirschem 183
II. Předpokládané zaměření listu 187
III. Manifest curyšské trojky 190

B. ENGELS, Socialismus pana Bismarcka 198—206
I. Celní tarif 198
II. Státní železnice 203

B. ENGELS, Vývoj socialismu od utopie k vědě 207—248
I 211
II 222
III 230

K. MARX, *K „Bídě filosofie“ 249—250
K. MARX, Dělnická anketa 251—258
I 251
II 253
III 254
IV 256
K. MARX, *Úvod k francouzskému vydání Engelsovy brožury „Vývoj socialismu od utopie k vědě“ 259—261
K. MARX, *Úvod k programu francouzské Dělnické strany 265
K. MARX a B. ENGELS, Ženevskému mítinku k uctění 50. výročí polské revoluce z roku 1830 266—268
K. MARX, *Dopis V. I. Zasuličové 269—270
K. MARX a B. ENGELS, Předsedovi slovanského shromáždění konaného 21. března 1881 v Londýně k výročí Pařížské komuny 271—272
K. MARX a B. ENGELS, Redaktorovi listu „Daily News“ 273
B. ENGELS, Spravedlivá mzda za spravedlivý pracovní den 274—277
B. ENGELS, Námezdní systém 278—280
B. ENGELS, Tradeuniony 281—287
I 281
II 284
B. ENGELS, Obchodní smlouva s Francií 288—292
B. ENGELS, Dvě příkladné městské rady 293—296
B. ENGELS, Americké potraviny a otázka půdy 297—299
B. ENGELS, Mzdová teorie Ligy proti obilním zákonům 300—303
B. ENGELS, Dělnická strana 304—306
B. ENGELS, Bismarck a německá dělnická strana 307—309
B. ENGELS, Bavlna a železo 310—313
B. ENGELS, Společenské třídy — nezbytné a zbytečné 314—317
B. ENGELS, Jenny Marxová, rozená von Westphalen 318—320
B. ENGELS, Řeč nad hrobem Jenny Marxové 321—323
K. MARX a B. ENGELS, *Předmluva k druhému ruskému vydání „Manifestu komunistické strany“ 324—325

B. ENGELS, Bruno Bauer a prvotní křesťanství 326—334
B. ENGELS, *Koncentrace kapitálu ve Spojených státech 335—337
B. ENGELS, Vikář z Braye 338—341
B. ENGELS, Předmluva k prvnímu německému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" 342—344
B. ENGELS, Jak si Pindter vymýšlí 345—347
B. ENGELS, Marka 349—366
B. ENGELS, Jenny Longuetová, rozená Marxová 367—368
B. ENGELS, *Koncept řeči nad hrobem Karla Marxe 369—370
B. ENGELS, Pohřeb Karla Marxe 371—375
B. ENGELS, K úmrtí Karla Marxe 376—383
I 376
II 379

Z MARXOVY A ENGELSOVY RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI

B. ENGELS, Poznámka ke stránce 29 „Dějin Komuny" 387—390
K. MARX, *Poznámky k „Učebnici politické ekonomie" Adolpha Wagnera 391—421
K. MARX, *Koncepty odpovědi na dopis V. I. Zasuličové 422—442
První koncept 422
Druhý koncept 433
Třetí koncept 437
K. MARX, *Poznámky o reformě z roku 1861 a poreformním vývoji v Rusku 443—463
I. Průběh příprav reformy 443
II. Tři období činnosti redakčních komisí 446
III. Zemstvo 450
IV. Rusko 458
B. ENGELS, K nejstarším dějinám Němců 464—514
Caesar a Tacitus 464
První boje s Římem 476
Pokrok až do stěhování národů 490
Poznámka: Německé kmeny 501
B. ENGELS, Francká doba 515—663

Převrat ve vztazích v pozemkové držbě za Merovejovců a Karlovců 515
Župní a vojenské zřízení 526
Poznámka: Francký dialekt 536

Poznámky 565—622
Data k životu a činnosti K. Marxe a B. Engelse 623—655
Jmenný rejstřík 657—682
Postavy z mytologie a krásné literatury 683—684
Seznam literatury 685—698
Rejstřík periodických publikací 699—701
Rejstřík zeměpisných názvů 702—720
Vysvětlení cizích slov a odborných termínů 721—723

Ilustrace

Stránka z Marxovy "Kritiky gothajského programu" s částí dopisu Wilhelmu Brackovi za str. 48
První stránka Marxova dopisu redakci listu "Otěčestvennyje zapiski" str. 141
První stránka Marxova a Engelsova „Okružního dopisu" str. 181
Titulní list prvního francouzského vydání Engelsova „Vývoje socialismu od utopie k vědě" str. 209
Poslední stránka Marxova úvodu k francouzskému vydání Engelsovy brožury „Vývoj socialismu od utopie k vědě" str. 263
Engelsův překlad básně „Vikář z Braye" v listu „Sozialdemokrat" za str. 336
Přehled sídel Germánů podle práce Bedřicha Engelse „Německé kmeny" str. 507
Mapa německých dialektů k Engelsově práci „Francký dialekt" za str. 544

K. MARX — B. ENGELS

SPISY

Svazek 19

Odpovědné redaktorky
Bohumila Žežulková,
Olga Fialová a Eva Sajdlová

Vydalo Nakladatelství politické literatury v Praze jako svou 2391. publikaci

Graficky upravil Milan Hegar

Z nové sazby, písmem Baskerville, s třemi přílohami. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95×126 cm. AA 43,94, VA 46,31. Náklad 9000. Tematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5%.

Cena brož. výt. 15,70 Kčs, váz. výt. 20,— Kčs. 66/202.

25 — 089 — 66 Kčs 20,—